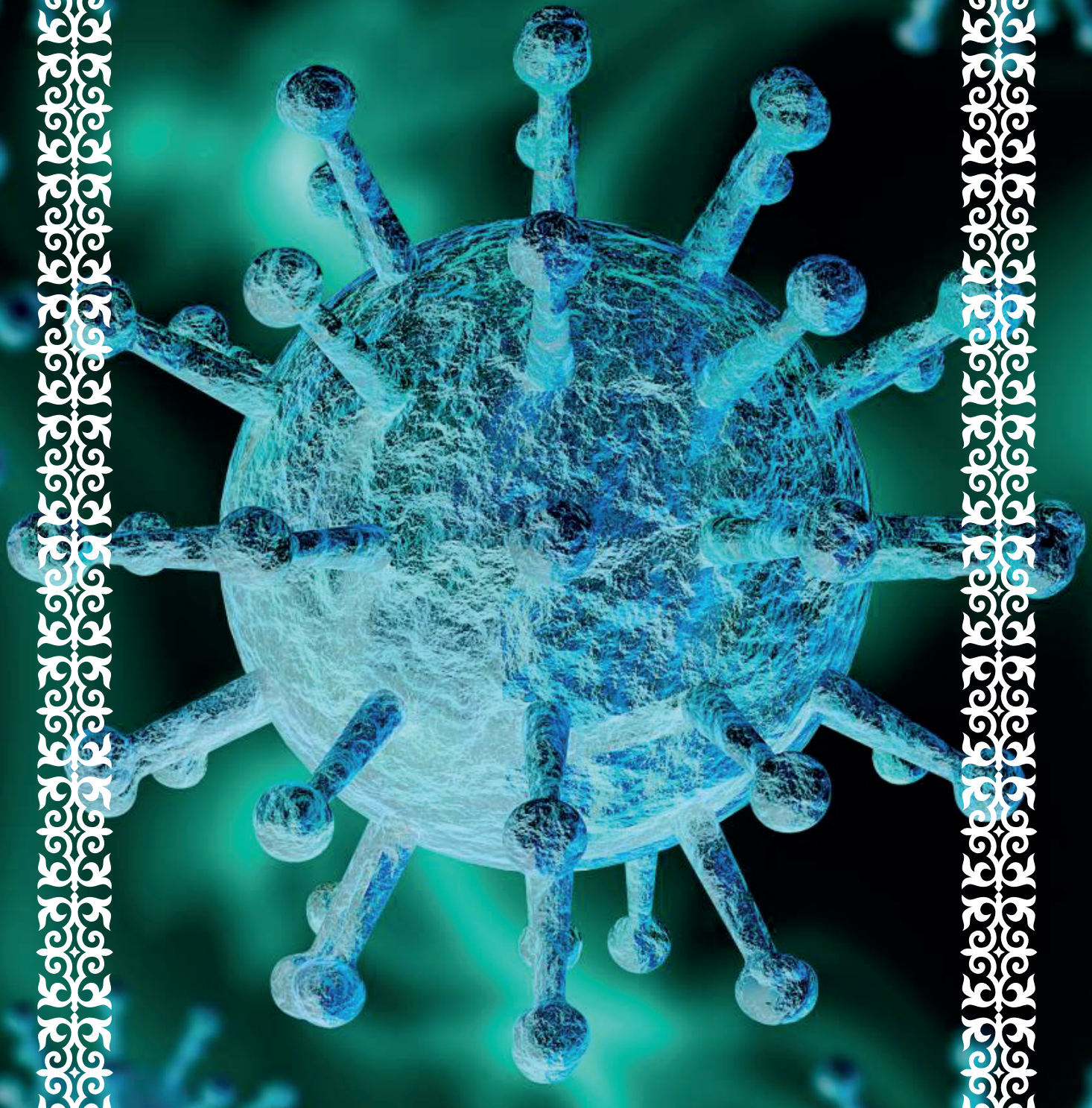
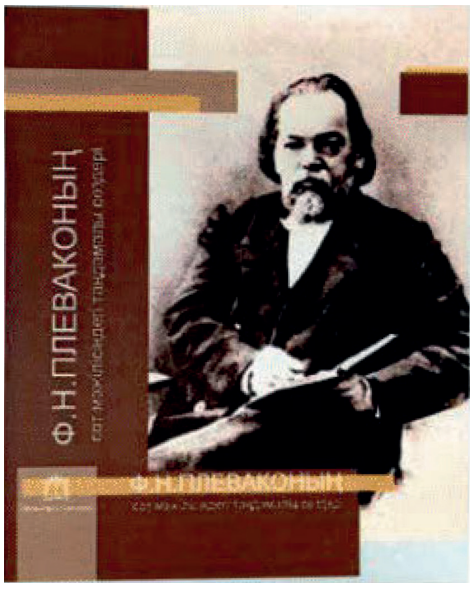
ISSN 2073-333X
МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ

№4/4 2020

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ
НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА
SCIENCE AND LIFE OF KAZAKHSTAN

ТАҒЛЫМЫ ТЕРЕҢ ТУЫНДЫ

Заң ғылымдарының докторы профессор, Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері, Ресей криминологтар ассоциациясының, Санкт-Петербург, Мәскеу криминологтар клубтарының мүшесі, Халықаралық Қазақстан криминологтар клубының президенті, Қазақстан Жазушылар және Журналистер Одағының мүшесі, «Қазақстанның ғылымы мен өмірі» атты халықаралық журналдың Бас редакторы Есберген Алаухановтың «Ф.Н. Плеваконың сот мәжілісіндегі таңдамалы сөздері» атты жаңа кітабы жарық көрді.

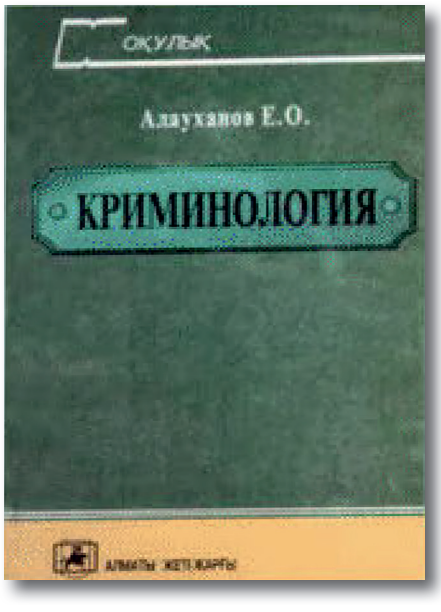
Кітап Қазақстан Республикасының Бас прокуратурасы институты Ғылыми кеңесінің және Халықаралық Қазақстан криминологтар клубуның шешімімен баспаға ұсынылды.

Сонымен бірге Қазақстан Республикасы Бас прокуроының аса маңызды істер бойынша аға көмекшісі, заң ғылымдарының кандидаты, Хабылсаят Әбішевтың пікір жазуының өзі кітап құндылығын аша түседі.

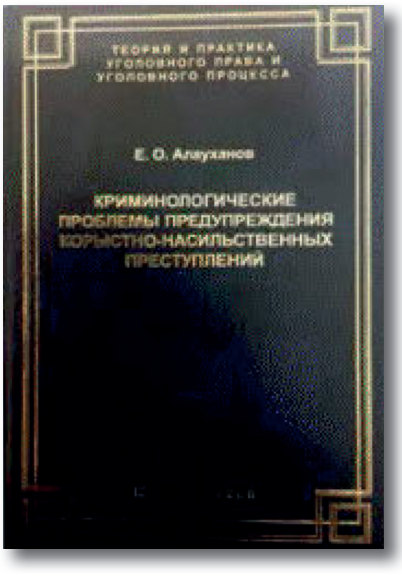
Кітаптың ерекшелігі сол – Ф.Н. Плевконың бұл еңбегі тұңғыш рет түпнұсқадан қазақ тіліне аударылып отыр. Кітаптың тілі жатық, стилі түсінікті.

Ф.Н. Плевако – XIX-XX ғасырда өмір сүрген, әлемге танымал, атақты Ресей адвокаты, қазақтың жиені. Мұндай талантты қайраткердің тағылымды ғақлия сөздері сот саласындағы азаматтарға аса қажет-ақ.

Кітап заң саласы бойынша оқитын студенттерге, магистранттарға, докоранттар мен олардың ұстаздарына және жалпы оқырман қауымға аранлады.

Құрылтайшы:
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАЗАҚСТАН КРИМИНОЛОГИЯЛЫҚ КЛУБЫ
Учредитель:
МЕЖДУНАРОДНЫЙ КАЗАХСТАНСКИЙ КРИМИНОЛОГИЧЕСКИЙ КЛУБ
Founder:
INTERNATIONAL KAZAKHSTAN CRIMINOLOGY CLUB

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ
НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА
SCIENCE AND LIFE OF KAZAKHSTAN

№4/4
2020

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛ
МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
INTERNATIONAL SCIENCE JOURNAL

Бас редактор – **Алауханов Е.О.** «Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері», заң ғылымдарының докторы, профессор

Главный редактор **– Алауханов Е.О.** «Заслуженный деятель Казахстана», доктор юридических наук, профессор

Editor-in-chief – **Alaukhanov Ye.O.** «Honored Worker of the Republic of Kazakhstan», doctor of Law Sciences, professor

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ

1. *Абдиров Н.М., з.ғ.д., профессор*
2. *Абдрасилов Б.С., б.ғ.д., профессор*
3. *Абдурасулова К.Р., з.ғ.д., профессор (Ташкент)*
4. *Абзалов Э.М., з.ғ.д., профессор, 3-сыныпты мем. заң кеңесшісі (Ташкент)*
5. *Аликперов Х.Д., з.ғ.д., профессор, 3-сыныпты мем. заң кеңесшісі (Баку)*
6. *Асанов Ж.К., з.ғ.к., ҚР Жоғарғы Сотының Төрағасы Байдаулет И.О., мед.ғ.д., профессор*
7. *Байдельдинов Д.Л., з.ғ.д., профессор*
8. *Баулин Ю.В., з.ғ.д., профессор (Киев)*
9. *Бабурин С.Н., з.ғ.д., профессор (Мәскеу)*
10. *Бисенов К.А., тех.ғ.д., профессор*
11. *Бородин С.В., з.ғ.д., вице-президент, адвокат (Воронеж)*
12. *Букалерова Л.А., з.ғ.д., проф. (РУДН, Мәскеу)*
13. *Ведерникова О.Н., з.ғ.д., проф., РФ Жоғарғы Сотының судьясы (Мәскеу)*
14. *Гаипов З.С., с.ғ.д., профессор*
15. *Голик Ю.В., з.ғ.д., профессор (Мәскеу)*
16. *Гриб В.В., з.ғ.д., профессор, бас ред. (Мәскеу)*
17. *Грунтов О.И., з.ғ.д., профессор БГУ (Минск)*
18. *Джансараева Р.Е., з.ғ.д., профессор*
19. *Дулатбеков Н.О., з.ғ.д., профессор*
20. *Елешов Р., а-ш.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі*
21. *Елубаев Ж.С., з.ғ.д., профессор*
22. *Есім Ғ., ф.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі*
23. *Жұмағұлов Б.Т., т.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі*
24. *Жұрынов М.Ж., академик, ҚР ҰҒА Президенті*
25. *Зигмунд О. А., з.ғ.д., профессор (Германия)*
26. *Ыдырысов Д.А., т.ғ.д., профессор*
27. *Қасымбеков М.Б., с.ғ.д., профессор*
28. *Козаченко И.Я., з.ғ.д., профессор (Екатеринбург)*
29. *Коняхин В.П., з.ғ.д., профессор (Краснодар)*
30. *Коробеев А.И., з.ғ.д., профессор (Владивосток)*
31. *Құл-Мұхаммед М.А., з.ғ.д., профессор*
32. *Лебедев С.Я., з.ғ.д., профессор (Мәскеу)*
33. *Лиховая С.Я., з.ғ.д., профессор (Киев)*
34. *Лопашенко Н.А., з.ғ.д., профессор (Саратов)*
35. *Мацкевич И.М., з.ғ.д., профессор (Мәскеу, МГЮА)*
36. *Минязева Т.Ф., з.ғ.д., профессор (Мәскеу, РУДН)*
37. *Мухамедиұлы А., ф.ғ.д., профессор*
38. *Мұсақожаева А.К., профессор, Қаз¥ӨУ ректоры*
39. *Мұтанов Ғ.М., т.ғ.д., проф., ҚР ҰҒА академигі, Қаз¥У ректоры*
40. *Рагимов И.М., з.ғ.д., профессор (Мәскеу)*
41. *Рустамбаев М.Ю., з.ғ.д., профессор (Ташкент)*
42. *Оразалин Н.М., ақын-драматург*
43. *Орлов В.Н., з.ғ.д., «Российский криминологический взгляд» журналының бас редакторы*
44. *Сагадиев К.А., э.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі*
45. *Сұлтанов Қ.С., с.ғ.д., профессор*
46. *Сыдыков Е.Б., т.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі, Е¥У ректоры*
47. *Тұрсынов Х.М., т.ғ.д., профессор, Қ.А. Ясауи ат. ХҚТУ*
48. *Шестаков Д.А., з.ғ.д., профессор, СП(б) халықаралық криминологиялық клубының президенті*

РЕДАКЦИЯЛЫҚ КЕҢЕС:

1. *Абдуллаев К.К., а.-ш.ғ.д., профессор*
2. *Айтжанов Б.Д., вет.ғ.д., профессор*
3. *Асанғазы О., қоғам қайраткері*
4. *Әбішев Т.Д., з.ғ.к., профессор*
5. *Әбішев Х.А., з.ғ.к., профессор*
6. *Әлиев Д.М., ә.ғ.к., қоғам қайраткері*
7. *Байменов А.М., тех.ғ.к., профессор*
8. *Бекмағамбетов А.Б., з.ғ.к., профессор (Қостанай)*
9. *Бектұрғанов Е.Ө., ҚР Парламенті Мәжілісінің депутаты*
10. *Бишманов Б.М., з.ғ.д., профессор*
11. *Борбат А.В., з.ғ.к., бас редактор (Мәскеу)*
12. *Данилов А.П., з.ғ.к., доцент (Санкт-Петербург)*
13. *Дикаев С.У., з.ғ.д., профессор (Санкт-Петербург)*
14. *Жақып Б.Ө., филол.ғ.д., профессор*
15. *Жанабилов Н.Е., з.ғ.к., профессор (Астана)*
16. *Жұмағұлова В.И. ф.ғ.д., профессор*
17. *Зарипов З.С., з.ғ.д., профессор (Рязань)*
18. *Иванчин А.В., з.ғ.д., адвокат (Ярославль)*
19. *Ивона Массаки, профессор (Польша)*
20. *Қанжігітов Е.Қ., вет.ғ.д., профессор*
21. *Кәрібаев Б.Б., т.ғ.д., профессор*
22. *Кленова Т.В., з.ғ.д., профессор (Самара)*
23. *Корконосенко С.Г., ф.ғ.д., профессор (Санкт-Петербург)*
24. *Қуаналиева Г.А., з.ғ.д., профессор*
25. *Құрманалиев К.А., ф.ғ.д., профессор*
26. *Куфлева В.Н., з.ғ.к., доцент (Краснодар)*
27. *Мажейка Киприс И., МЕАТР акад. (Мәскеу)*
28. *Маткаримова Г.С., з.ғ.д., профессор (Ташкент)*
29. *Мельник Г.С., ф.ғ.д., проф. (Санкт-Петербург)*
30. *Молдабаев С. С., з.ғ.д., профессор (Алматы)*
31. *Омаров Б.Ж., фил.ғ.д., профессор*
32. *Рустемов Б.Т., жазушы-публицист*
33. *Рүстемова Г.Р., з.ғ.д., профессор*
34. *Саломов Б., з.ғ.д., профессор, адвокат (Ташкент)*
35. *Сапиев О.С., ҚР қоғам қайраткері*
36. *Сарсембаев М.А., з.ғ.д., профессор*
37. *Сейтжанов Ә.Ә., з.ғ.к., доцент*
38. *Сматлаев Б.М., з.ғ.д., профессор*
39. *Сыдыкова Л.Ч., з.ғ.д., профессор (Бішкек)*
40. *Тойлыбаев Б.А., п.ғ.д., профессор*
41. *Төлеген М.Ә., доктор PhD, ШҚМУ ректоры*
42. *Турецкий Н.Н., з.ғ.д., профессор*
43. *Тұрғараев Б.Т., з.ғ.д., профессор*
44. *Тұрсынов С.Т., э.ғ.д., профессор*
45. *Фадеев В.Н., з.ғ.д., проф. (Мәскеу)*
46. *Усманов А., п.ғ.д., профессор*
47. *Усманов С.У., т.ғ.д., профессор*
48. *Челадзе Г., құқық докторы, әкімшілік бизнес докторы, профессор (Грузия)*
49. *Шаукенова З.К., ә.ғ.д., профессор*
50. *Харченко В.Б., з.ғ.д., профессор (Харьков)*
51. *Ху Тин, Вьетнам Жазушылар Қауымдастығының Төрағасы (Вьетнам)*

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

1. *Абдиров Н.М., д.ю.н., профессор*
2. *Абдрасилов Б.С., д.б.н., профессор*
3. *Абдурасулова К.Р., д.ю.н., профессор (Ташкент)*
   Абзалов Э.М., д.ю.н., профессор, гос.советник юстиции 3-класса (Ташкент)
4. *Аликперов Х.Д. д.ю.н., профессор, гос.советник юстиции 3-класса (Баку)*
5. *Асанов Ж.К., к.ю.н., Председатель Верховного Суда РК*
6. *Байдаулет И.О., д.мед.н., профессор*
7. *Байдельдинов Д.Л., д.ю.н., профессор*
8. *Баулин Ю.В., д.ю.н., профессор (Киев)*
9. *Бабурин С.Н., д.ю.н, профессор (Москва)*
10. *Бисенов К.А., д.т.н., профессор*
11. *Бородин С.В., к.ю.н., вице-президент, адвокат (Воронеж)*
12. *Букалерова Л.А., д.ю.н., проф. (РУДН, Москва)*
13. *Ведерникова О.Н., д.ю.н., проф., судья Верховного Суда РФ (Москва)*
14. *Гаипов З.С., д.п.н., профессор*
15. *Голик Ю.В., д.ю.н., профессор (Москва)*
16. *Гриб В.В., д.ю.н., профессор, гл. ред. (Москва)*
17. *Грунтов О.И., д.ю.н., профессор БГУ (Минск)*
18. *Джансараева Р.Е., д.ю.н., профессор*
19. *Дулатбеков Н.О., д.ю.н., профессор*
20. *Елешов Р., д.с-х.н., академик НАН РК*
21. *Елубаев Ж.С., д.ю.н., профессор*
22. *Есим Г., д.ф.н., академик НАН РК*
23. *Жумагулов Б.Т., д.т.н., академик НАН РК, депутат Сената Парламента РК*
24. *Журынов М.Ж., академик, Президент НАН РК*
25. *Зигмунд О. А., д.ю.н., профессор (Германия)*
26. *Идрисов Д.А., д.т.н., профессор*
27. *Касымбеков М.Б., д.полит.н., профессор*
28. *Козаченко И.Я., д.ю.н., профессор (Екатеринбург)*
29. *Коняхин В.П., д.ю.н., профессор (Краснодар)*
30. *Коробеев А.И., д.ю.н., профессор (Владивосток)*
31. *Қул-Мухаммед М.А., д.ю.н., профессор*
32. *Лебедев С.Я., д.ю.н., профессор (Москва)*
33. *Лиховая С.Я., д.ю.н., профессор (Киев)*
34. *Лопашенко Н.А., д.ю.н., профессор (Саратов)*
35. *Мацкевич И.М., д.ю.н., профессор (Москва, МГЮА)*
36. *Минязева Т.Ф., д.ю.н., профессор (Москва, РУДН)*
37. *Мухамедиулы А., д.ф.н., профессор*
38. *Мусаходжаева А.К., профессор, ректор КазНУИ*
39. *Мутанов Г.М., д.т.н., профессор, академик НАН РК, ректор КазНУ*
40. *Рагимов И.М., д.ю.н., профессор (Москва)*
41. *Рустамбаев М.Ю., д.ю.н. профессор (Ташкент)*
42. *Оразалин Н.М., поэт-драматург*
43. *Орлов В.Н., д.ю.н., гл. ред. журнала «Российский криминологический взгляд»*
44. *Сагадиев К.А., д.э.н., академик НАН РК*
45. *Султанов К.С., д.пол.н., профессор*
46. *Сыдыков Е.Б., д.и.н., академик НАН РК, ректор ЕНУ*
47. *Турсынов Х.М., д.и.н., профессор, МКТУ им. Х.А. Ясави*
48. *Шестаков Д.А., д.ю.н., профессор, президент Санкт-Петербургского международного криминологического клуба*

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ:

1. *Абдуллаев К.К., д.с.-х.н., профессор*
2. *Абишев Т.Д., к.ю.н., профессор*
3. *Абишев Х.А., к.ю.н., доцент*
4. *Айтжанов Б.Д., д.вет.н., профессор*
5. *Алиев Д.М., к.соц.н., общественный деятель*
6. *Асангазы О., общественный деятель*
7. *Байменов А.М., к.тех.н., профессор*
8. *Бекмагамбетов А.Б., к.ю.н., профессор (Костанай)*
9. *Бектурганов Е.У., депутат Мажилиса Парламента РК*
10. *Бишманов Б.М., д.ю.н., профессор*
11. *Борбат А.В., к.ю.н., гл. редактор (Москва)*
12. *Данилов А.П., к.ю.н., доцент (Санкт-Петербург)*
13. *Дикаев С.У., д.ю.н., профессор (Санкт-Петербург)*
14. *Жакып Б.О., д.фил.н., профессор*
15. *Жанабилов Н.Е., к.ю.н., профессор (Астана)*
16. *Жумагулова В.И., д.ф.н., профессор*
17. *Зарипов З.С., д.ю.н., профессор (Рязань)*
18. *Иванчин А.В., д.ю.н., адвокат (Ярославль)*
19. *Ивона Массаки, профессор (Польша)*
20. *Канжигитов Е.К., д.вет.н., профессор*
21. *Карибаев Б.Б., д.и.н., профессор*
22. *Кленова Т.В., д.ю.н., профессор (Самара)*
23. *Корконосенко С.Г., д.ф.н., профессор (Санкт-Петербург)*
24. *Куаналиева Г.А., д.ю.н., профессор*
25. *Құрманалиев К.А., д.ф.н., профессор*
26. *Куфлева В.Н., к.ю.н., доцент (Краснодар)*
27. *Мажейка Кипрас И., академик МЕАТР (Москва)*
28. *Маткаримова Г.С., д.ю.н., профессор (Ташкент)*
29. *Мельник Г.С., д.ф.н., профессор (Санкт-Петербург)*
30. *Молдабаев С.С., д.ю.н., профессор (Алматы)*
31. *Омаров Б.Ж., д.фил.н., профессор*
32. *Рустемов Б.Т., писатель-публицист*
33. *Рустемова Г.Р., д.ю.н., профессор*
34. *Саломов Б., д.ю.н., профессор, адвокат (Ташкент)*
35. *Сапиев О.С., общественный деятель РК*
36. *Сарсембаев М.А., д.ю.н., профессор*
37. *Сейтжанов А.А., к.ю.н., доцент*
38. *Сматлаев Б.М., д.ю.н., профессор*
39. *Сыдыкова Л.Ч., д.ю.н., профессор (Бишкек)*
40. *Тойлыбаев Б.А., д.п.н., профессор*
41. *Толеген М.А., доктор PhD, ректор ВКГУ*
42. *Турецкий Н.Н., д.ю.н., профессор*
43. *Тургараев Б.Т., д.ю.н., профессор*
44. *Турсынов С.Т., д.э.н., профессор*
45. *Фадеев В.Н., д.ю.н., профессор (Москва)*
46. *Усманов А., д.п.н., профессор*
47. *Усманов С.У., д.т.н., профессор*
48. *Челадзе Г., доктор права, доктор административного бизнеса, профессор (Грузия)*
49. *Шаукенова З.К., д.соц.н., профессор*
50. *Харченко В.Б., д.ю.н., профессор (Харьков)*
51. *Ху Тин, Председатель Вьетнамской Ассоциации Писателей (Вьетнам)*

EDITORIAL BOARD:

1. *Abdirov N.M., Dr. of Law Sciences, Prof.*
2. *Abdrasylov B.S., Dr. of Biological Sciences, Prof.*
3. *Abdurasulova K.R., Dr. of Law Sciences, Prof. (Tashkent)*
4. *Abzalov E.M., Dr. of Law Sciences, Prof., state counselor of Justice of the 3rd class (Tashkent)*
5. *Alikperov H.D., Dr. of Law Sciences, Prof., state counselor of Justice of the 3rd class*
6. *Asanov Zh. K.,Candidate of Law Sciences, chairman of the Supreme Court of Kazakhstan*
7. *Baidaulet I.O., Dr. of Medical Sciences, Prof.*
8. *Baideldinov D.L., Dr. of Law Sciences, Prof.*
9. *Baulin U.V., Dr. of Law Sciences, Prof. (Kyiv)*
10. *Baburin S.N., Dr of Historical Sciences, Prof. (Moscow)*
11. *Bisenov K.A., Dr. of Technological Sciences, Prof.*
12. *Borodin S.V., Candidate of Law Sciences, vice-president, lawyer (Voronezh)*
13. *Bukalerova L.A., Dr. of Law Sciences, Prof. (Moscow, RUDN)*
14. *Vedernikova O.N., Dr. of Law Sciences, Prof., judge of the Supreme Court of the Russian Federation (Moscow)*
15. *Gayipov Z.S., Dr. of Political Sciences, Prof.*
16. *Golik Yu.V., Dr. of Law Sciences, Prof. (Moscow)*
17. *Grib V.V., Dr. of Law Sciences, Prof., editor-in-chief (Moscow)*
18. *Gruntov O.I., Dr. of Law Sciences, Prof. of BSU (Minsk)*
19. *Dulatbekov N.O., Dr. of Law Sciences, Prof.*
20. *Jansarayeva R.Ye., Dr. of Law Sciences, Prof.*
21. *YeleshovR., Dr.of Agricultural Sciences, acad. NAS RK*
22. *Elubaev Zh.S., Dr. of Law Sciences, Prof.*
23. *Esim G., Dr. of Philological Sciences, acad. NAS RK*
24. *Zhumagulov B.T., Dr. of Technical Sciences, academician of NAS RK*
25. *Zhurinov M.Zh., academician, president of NAS RK*
26. *Ydyrysov D.A., Dr. of Technological Sciences, Prof.*
27. *KasimbekovM.B., Dr. of Political Sciences, Prof.*
28. *KozachenkoI.Ya., Dr. of Law Sciences, Prof. (Yekaterinburg)*
29. *Konyakhin B.P., Dr. of Law Sciences, Prof. (Krasnodar)*
30. *Korobeyev A.I., Dr. of Law Sciences, Prof. (Vladivostok)*
31. *Kul-Muhammed M.A., Dr. of Law Sciences, Prof.*
32. *Lebedev S.Ya., Dr. of Law Sciences, Prof. (Moscow)*
33. *Likhovaya S.Ya., Dr. of Law Sciences, Prof. (Kyiv)*
34. *Lopashenko N.A., Dr. of Law Sciences, Prof. (Saratov)*
35. *Matskevich I.M., Dr. of Law Sciences, Prof. (Moscow, MSAL)*
36. *Minyazeva T.F., Dr. of Law Sciences, Prof. (Moscow, RUDN)*
37. *Mukhamediuly A., Dr. of Philosophical Sciences, Prof.*
38. *Musakhodzhayeva A.K., Prof., rector of KazNAA*
39. *Mutanov G.M., Dr. of Technical Sciences, Prof., academician of NAS RK, rector of KazNU*
40. *Ragimov I.M., Dr. of Law Sciences, Prof. (Moscow)*
41. *Rustambayev M.Yu., Dr.of Law Sciences, Prof. (Tashkent) Orazalin N.M., poet, playwright*
42. *Orlov V.N., Dr. of Law Sciences, editor-in-chief of «Russian criminological view»*
43. *Sagadiev K.A., Dr.of Economic Sciences, academician of NAS RK*
44. *Siegmunt O., Dr. of Law Sciences, Prof. (Germany)*
45. *Sultanov K.S., Dr. of Political Sciences, Prof.*
46. *Sydykov Ye.B., Dr. of Historical Sciences, academician of NAS RK, rector of ENU*
47. *Tursynov Kh.M., Dr of Historical Sciences, Prof., Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University*
48. *Shestakov D.A., Dr. of Law Sciences, Prof., president of St. Petersburg International Criminological Club*

EDITORIAL COUNCIL:

1. *Abdullayev K.K., Dr. of Agricultural Sciences, Prof.*
2. *Abishev T.D., Candidate of Law Sciences*
3. *Abishev H.A., Candidate of Law Sciences, associate Prof.*
4. *Aitzhanov B.D., Dr. of Veterinary Sciences, Prof.*
5. *Aliyev D.M., Candidate of Social Sciences, Public figure*
6. *Asangazy O., public figure*
7. *BaimenovA.M., Candidate of Technological Sciences, Prof.*
8. *Bekmagambetov A.B., Candidate of Law Sciences, Prof. (Kostanay)*
9. *Bekturganov E.U., Deputy of the Parliament of Kazakhstan*
10. *Bishmanov B.M., Dr. of Law Sciences, Prof.*
11. *Borbat A.V., Candidate of Law Sciences, editor-in-chief (Moscow)*
12. *DanilovA.P.,Candidate of Law Sciences, associate Prof. (St. Peterburg)*
13. *Dikayev S.U., Dr of Law, Prof. (St. Petersburg)*
14. *Zaripov Z.S., Dr.of Law Sciences, Prof. (Ryazan)*
15. *Zhakyp B.O., Dr. of Philological Sciences, Prof.*
16. *Zhanabilov N.Ye.,Candidate of Law Sciences, Prof. (Astana)*
17. *Zholdybay K., writer, publicist*
18. *Zhumagulova V.I., Dr. of Philological Sciences, Prof.*
19. *Ivanchin A.V., Dr. of Law Sciences, advocate (Yaroslavl)*
20. *Ivona Massaki, Prof. (Poland)*
21. *Kanzhigitov Ye.K., Dr. of Veterinary Sciences*
22. *Karibayev B.B., Dr. of Historical Sciences, Prof.*
23. *Klenova T.V., Dr. of Law Sciences, Prof. (Samara)*
24. *Korkonosenko S.G., Dr. of Philological Sciences, Prof. (St. Peterburg)*
25. *Kuanaliyeva G.A., Dr. of Law Sciences, Prof.*
26. *Kurmanaliyev K.A., Dr. of Philological Sciences, Prof.*
27. *KuflevaV.N.,Candidate of Law Sciences, assistant Prof. (Krasnodar)*
28. *Mazheika Kipras I., academician of PANS(Moscow)*
29. *Matkarimova G.S., Dr. of Law Sciences, Prof. (Tashkent)*
30. *Melnik G.S., Dr. of Philological Sciences, Prof. (St. Peterburg)*
31. *Moldabayev S.S., Dr.of Law Sciences, Prof. (Almaty)*
32. *Omarov B.Zh., Dr. of Philological Sciences, Prof.*
33. *Rustemov B.T., writer, publicist*
34. *Rustemova G.R., Dr. of Law Sciences, Prof.*
35. *Salomov B., Dr. of Law Sciences, Prof. (Tashkent)*
36. *Sapiyev O.S., public figure of RK*
37. *Sarsembayev M.A., Dr. of Law Sciences, Prof.*
38. *Seitzhanov A.A.,Candidate of Law Sciences, associate Prof.*
39. *Smatlayev B.M., Dr. of Law Sciences, Prof.*
40. *Sydykova L.Ch., Dr. of Law Sciences, Prof. (Bishkek)*
41. *Toilybayev B.A., Dr. of Pedagogical Sciences, Prof.*
42. *Tolegen M.A., PhD, rector of EKSU*
43. *Turetski N.N., Dr. of Law Sciences, Prof.*
44. *Turgarayev B.T., Dr. of Law Sciences, Prof.*
45. *Tursynov C.T., Dr. of Economic Sciences, Prof.*
46. *Usmanov A., Dr. of Political Sciences, Prof.*
47. *Usmanov S.U., Dr. of Historical Sciences, Prof.*
48. *Cheladze G., Dr. of Law Sciences, Doctor of Business Administration, Prof. (Georgia)*
49. *Shaukenova Z.K., Dr. of Sociological Sciences, Prof.*
50. *Harchenko V.B., Dr. of Law Sciences, Prof. (Harkov)*
51. *Huu Thinh, Chairman of Vietnam Writer's Association (Vietnam)*

«Мен өзімнің ұстазыма әкемнен кем қарыздар емеспін: әкемнен өмір алсам, ал Аристотельден өмірімді жақсы өткізу туралы білімалдым».
Александр Македонский

«Ғылым мен мәдениет барлық дүниенің алтын алқасы болыпотыр».
Мұхтар Әуезов

АҚПАРАТТЫҚ ХАТ

"ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ – НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА" халықаралық ғылыми журналы ғылыми сілтеме жасау индексіне тіркелген (ИНЦ).

Журнал ҚР БҒМ Білім және ғылым саласындағы бақылау жөніндегі комитет ұсынған заңтану, филология, педагогика, философия, өнертану ғылымдары бойынша басылымдар тізіміне кіреді.

2009 жылдан бастап ай сайын сегіз тілде жарық көреді (қазақ, орыс, ағылшын, француз, қытай, чех, венгер, неміс тілдерінде).

Мемлекеттік тіркеу: №9875-Ж 09.02.2009 ж. Халықаралық тіркеу: ISSN 2073 – 333X, Париж, наурыз, 2009 жыл.

Журналға жазылу «Қазпошта» және Қазақстан Республикасының барлық пошта бөлімдерінде жүргізіледі.

Журнал «Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері», заң ғылымдарының докторы, **профессор Е.О. Алаухановтың** ғылыми жетекшілігімен шығады.

Журналдың бас редакторы проф. Е.О. Алауханов 2019 жылдан бастап Ғылыми редакторлар мен баспагерлер ассоциациясының (Ресей, АНРИ) мүшесі болып табылады.

Қазіргі таңда журнал отандық ғылым дамуының кілті ретінде **Мемлекет басшысының баяндамасында айқындалған халықаралық ғылыми метрикалық көрсеткіштер базасына қолжеткізуге мүмкіндік береді (Web of science, Clarivate Analytics, Scopus).**

Басылымда мақалалар төмендегідей ғылыми бағыттар бойынша жарияланады:

- Байқау жеңімпаздары;
- Тарих пен ғылымдағы есімі ерен тұлға;
- Білім мен ғылым мәселелері;
- Жас ғалымдар мінбері;
- Мерейтой;
- Айтулы шара;
- Рецензиялар, жаңа кітаптар.

МАҚАЛАНЫҢ МАЗМҰНЫ МЕН КӨЛЕМІНЕ ҚОЙЫЛАТЫН ТАЛАПТАР:

1. Мақала көлемі 10 мыңнан 20 мыңға дейінгі белгілерді құрауы керек немесе 6 бет пен 10 беттің аралығында болғаны жөн. Егер материал бұл көрсетілген мөлшерден аз немесе көп болса журнал редакциясы ұжымымен келісілуі керек;

Ескертпе: журнал форматына сәйкес авторлардан 4х5 мөлшеріндегі фотоларын жіберуін сұраймыз, мақаламен қоса жарияланады.

2. Мақала мына критерийлерге жауап беруі керек: ғылыми жаңашылдығы, жазудағы ерекшелік (мәтіннің өзіндік стилі **80 пайыздан жоғары**), мақалада зерттеліп отырған тақырып пен мәселеге деген авторлық көзқарас болғаны жөн.

3. Мақалада келтірілген материалдар тек деректерді баяндау және сипаттау мазмұнында болмауы керек;

4. Мақала мазмұнына сәйкес келетін материалдарды қолданғанда, оларды дұрыс және дәлдік- пен қолдану мәселесіне мән берген дұрыс. Авторлар ұсынылған материалдың дәйектілігі үшін жауап береді, ол үшін плагиаттың жоқтығы туралы анықтама өткізеді. **ПЛАГИАТҚА жол берілмейді.**

5. **Мақалада отандық (Қазақстандық) авторлардың еңбектерін міндетті түрде қолдану керек.** Сонымен қатар «Қазақстанның ғылым мен өмірі» журналының алдыңғы сандарында жарияланған авторлардың мақалаларына сілтеме жасауға кеңес беріледі.

6. Автор мақала жазу барысында өз еңбектеріне сілтемені азырақ жасап, басқа маңызды ғалым- дардың еңбектеріне сілтеме жасағаны жөн болар.

МАҚАЛА МӘТІНІН КӨРКЕМДЕУГЕ ҚОЙЫЛАТЫН ТАЛАПТАР:

1. Мақала мәтіні редакцияға WORD-тың кез келген нұсқасында сақталған файл түрінде жіберіледі:

2. **Мақала құрылымы: мақала атауы, мақала мәтіні, автордың тегі, аты, әкесінің аты, автормен байланысу және тағы д а басқа мәліметтер (атап айтқанда: жұмыс немесе оқу орны, мекен- жайды көрсету, ғылыми атағы мен лауазымы, қызметі), кілт сөздер** (5 сөзден кем болмауы тиіс), қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде қысқаша анықтама (3-4 сөйлемнен кем болма- уы тиіс) және библиография. Егер мақала шет тілде жазылса, мақала атауы, мақала мәтіні, автордың тегі, аты, әкесінің аты, автормен байланысу және тағы д а басқа мәліметтер (атап айтқанда: жұмыс немесе оқу орны, мекен-жайды көрсету, ғылыми атағы мен лауазымы, қызметі), кілт сөздер, қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде қысқаша анықтама сонымен қатар орыс тілінде берілуі керек.

3. Мақала келесідей құрамнан тұруы тиіс: **кіріспе, негізгі бөлім, қорытынды.** Баяндаудың белгілі бір нақтыланған тәртібін сақтаған жөн.

4. Мақала мәтіні «Times New Roman» қаріпінде терілуі тиіс, қаріп өлшемі – 14, жол аралығы (интервал) – 1. Азат жолдың басталуы – 1,25 см.

5. Сілтемелер мен библиографиялық тізім Мемлекеттік стандарт (ГОСТ) талаптары бойынша рәсімделуі керек.

6. Жоғарыда көрсетілген ережелерге сәйкес келмейтін мақалалар қаралмайды.

7. Редакцияға келіп түскен материалдар **мерзімі 1 айдан 3 айға** дейінгі уақытта қаралады.

8. **Авторлардың саны екеуден аспауға тиіс.**

Мақала үшін төлемақы – 18 000 теңге. Төлемдер, мақала жарияланады деген шешім қабылданғаннан кейін жүзеге асырылады:

Төлемақы төлеуге арналған карта нөмірі**:**
5169 4971 5103 9504 Kaspi Gold
ЖСН: 9207 1540 0124

Мақаланы қабылдау және нөмірдің басылымы бойынша бас редакторға хабарласыңыздар!

Жақын және алыс шетелде тұратын авторлар Western Union төлемдік жүйелері арқылы төлеуге болады.

ТМД ЕЛДЕРІНДЕГІ РЕДАКЦИЯ ӨКІЛДІГІ:

Мәскеу:	проф. Лебедев С.Я.	ұялы тел.: +7 (985) 977-28-05
Мәскеу, ММУ:	проф. Матвеева А.А.	ұялы тел.:+7 (916) 526-44-29
Санкт-Петербург:	доцент Данилов А.П.	ұялы тел: +7-911-963-13-91
Рязань:	проф. Зарипов З.С.	ұялы тел.: +7-960-5726474
Краснодар:	проф. В.П. Коняхин	ұялы тел.: +7-918-443 56 21
Краснодар:	доцент Куфлева В.Н.	ұялы тел.: +79184333395
Киев:	проф. Лиховая С.Я.	ұялы тел.: +7 380674469485
Харьков:	проф. Харченко В.Б.	ұялы тел.: +7 380932339968
Ташкент:	проф. Абдурасулова К.Р.	ұялы тел.: +7 998 909 63 92 51
Ташкент:	проф. Абзалов Э.М.	ұялы тел.: +7 998 901 87 07 01
Душанбе:	проф. Бахриддинов С.Э.	ұялы тел.: + 992907702120
Бішкек:	проф. Сыдыкова Л.Ч.	ұялы тел.: + 996555753058
Бішкек:	проф. Шамурзаев Т.Т.	ұялы тел.: + 996555789546
Ярославль:	проф. Иванчин А.В.	ұялы тел.: + 89106641313
Ставрополь:	проф. Кибальник А.Г.	ұялы тел.: +79624038213
Ростов-на-Дону:	проф. Бойко А.И.	ұялы тел.: +7 (928) 158-68-17
Екатеринбург:	доцент Сергеев Д.Н.	ұялы тел.: +7 (902) 260-15-54
Томск	проф. Андреева О.И.	ұялы тел.: +7 (905) 9903298
Симферополь	проф. Игнатов А.И.	ұялы тел.: +7 (978) 7736360

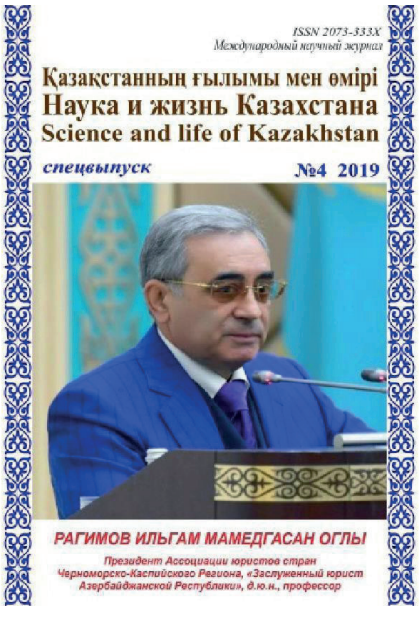
Журнал редакциясының мекенжайы:
Алматы қаласы, Абылай хан даңғылы 113 үй, кеңсе 27
E-mail: nauka-zan@mail.ru; web-сайт: www.nauka-zan.kz

Бас редактор: з.ғ.д., профессор Алауханов Есберген Оразұлы
+7 701 111 8828 (WhatsApp)

Ғылыми редактор: Ақжанар Алауханова
+7 778 515 99 50 (WhatsApp)

«Чтобы писать для СМИ, не нужно никакой квалификации, но чтобы их читать, нужно в совершенстве знать вещи, мир илюдей».
Хуго Штейнхаус

«Никогда не следует хорошо говорить о себе. Следует это печатать».
Жюль Валле

ИНФОРМАЦИОННОЕ ПИСЬМО

Международный научный журнал **«НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА – ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ»** включен в индекс научного цитирования (ИНЦ).

Журнал «НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА» входит в Перечень изданий, рекомендуемых Комитетом по контролю в сфере образования и науки Министерства образования и науки Республики Казахстан (ККСОН) для публикации основных результатов научной деятельности, утвержденного приказом Председателя ККСОН от 10 июля 2012 года № 1082, по специальностям юридических, филологических, педагогических и других наук.

Журнал **«НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА»** издается с февраля 2009 года, регулярно и распространяется по подписке. Издание востребовано как в Республике Казахстан, так и в странах ближнего и дальнего зарубежья, о чем свидетельствуют статьи ведущих иностранных авторов, широко публикуемые на страницах журнала, и география подписки. Отличие журнала от других рецензируемых и периодических изданий в том, что статьи публикуются, **(на восьми языках)** казахском, русском, английском, французском, китайском, немецком, чешском и венгерском языках, рецензируются членами интернационального состава редколлегии, посвящаются различным направлениям гуманитарной науки.

Государственная регистрация: №9875-Ж. Международная регистрация: ISSN 2073 – 333X, Париж, март 2009 г. Подписка на журнал производится в «Қазпошта» и почтовых отделениях Республики Казахстан.

Журнал выходит под научной редакцией д.ю.н., профессора, «Заслуженного деятеля Казахстана», – **Алауханова Е.О.**

С 2019 года гл. редактор журнала проф. Е.О. Алауханов вступил в ряды первого в России профессионального сообщества редакторов и издателей — Ассоциацию научных редакторов и издателей **(Association of science editors and publishers).**

В настоящее время, *Издание открывает доступ к международной наукометрической базе данных (Web of science, Clarivate Analytics, Scopus), определенного Главой государства в качестве ключевого развития отечественной науки. Вместе с тем Редакция Международного журнала сотрудничает с иностранными регистрационными агентствами, которые с использованием разработанных международным фондом DOI (International DOI Foundation, IDF) стандартом присваивают DOI в различных предметных областях.*

У Журнала «НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА» имеется возможность выпускать материалы к публикации, как с идентификаторами цифрового объекта, так и без них. Цифровой идентификатор объекта **DOI (Digital Object Identifier)**, представляющий собой уникальную строку из букв и цифр присваивается объектам по желанию авторов и на отдельных возмездных условиях.

В издании публикуются статьи по следующим научным рубрикам:

► Победители конкурса ► Имя в истории и науке
► Вопросы образования и науки ► Трибуна молодых ученых
► Юбилей ► Мероприятия
► Рецензии, новые книги ► Разное

ТРЕБОВАНИЯ К СОДЕРЖАНИЮ И ОБЪЕМУ СТАТЬИ:

1) **Язык научной статьи** и используемая в ней терминология должны быть понятны широкому кругу читателей и представителям всех специальностей.

2) **Научный стиль** должен соответствовать общепринятым нормам литературной речи, отличаться от разговорного, делового и иных стилей, характеризоваться логически стройным изложением произведения, сопровождаться аргументацией каждой позиции автора.

3) **Объем статьи** должен составлять от 15 до 30 тыс. знаков (с пробелами, с учетом сносок и надписи) или 6–10 страниц. Опубликование материалов меньшего или большего объема предварительно согласовываются с Редакцией журнала.

4) **Статья** должна отвечать критериям актуальности, научной новизны, уникальности (свыше 80% оригинальности текста), содержать авторский подход к изучаемой теме/проблеме.

5) **Материал**, содержащийся в статье, не должен быть описательным, констатирующим общеизвестные факты. Рукописи, воспроизводящие законодательную базу, подлежат отклонению.

6) **Необходимо обращать** внимание на использование заимствованного материала, точность и правильность его цитирования. Авторы несут ответственность за достоверность предоставленного материала, что подтверждается результатом сравнительно-сопоставительного анализа, проведенного при помощи системы «Антиплагиат».

НЕ ДОПУСКАЕТСЯ ПЛАГИАТ!

7) **В статье** необходимо ссылаться на труды **казахстанских авторов**, внесших развитие и совершенствование в отечественную науку.

СТАТЬИ БЕЗ ССЫЛОК НА КАЗАХСТАНСКИХ (ОТЕЧЕСТВЕННЫХ) АВТОРОВ НЕ ПРИНИМАЮТСЯ!

Редакция Журнала настоятельно рекомендует авторам содержать ссылки на статьи авторов, опубликованных в предыдущих номерах журнала «Наука и жизнь Казахстана».

8) **Самоцитирование** в статье при написании автором научной работы допускается в наименьшем количестве. Рекомендуется обратить внимание на значимые научные труды ученых мира.

Примечание: *Согласно формату журнала, просим авторов использовать официальное фото в размере 4х5, которая будет опубликована вместе со статьей.* ***Фото уже помещается в документ со статьей над фамилией автора во избежание недоразумений среди авторов статьи. Просим помещать фото в хорошем качестве!***

9) ***НАСТОЯТЕЛЬНО ПРОСИМ КАЖДУЮ СТАТЬЮ ПРОВЕРЯТЬ ЧЕРЕЗ СИСТЕМУ АНТИВИРУС ВО ИЗБЕЖАНИЕ ТЕХНИЧЕСКИХ НЕДОРАЗУМЕНИЙ!***

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ ТЕКСТА СТАТЬИ:

1) **Текст научной статьи** направляется в Редакцию в виде файла, сохраненного в любой версии Word с расширением.

2) **Структура научной статьи:**

1 **индексы** УДК и / или ББК; **пишется в левом верхнем углу выделенным жирным шрифтом**

2 **Ф.И.О. АВТОРА ПИШЕТСЯ ПОЛНОСТЬЮ БЕЗ СОКРАЩЕНИЙ И.О.**

2.1 **Сведения об авторе (место работы/учебы, должность, степень, звание);**

СТАТЬЯ НЕ ПРИНИМАЕТСЯ БЕЗ ПОЛНОЙ ИНФОРМАЦИИ ОБ АВТОРЕ! ПРОСИМ ПЕРЕПРОВЕРЯТЬ ВАШИ ДАННЫЕ ПЕРЕД ОТПРАВКОЙ ВАШЕЙ ПУБЛИКАЦИИ! РЕДАКЦИЕЙ НЕ ИСПРАВЛЯЮТСЯ ВАШИ ДАННЫЕ ПОСЛЕ ВЫПУСКА ЖУРНАЛА!

3 **название статьи – ПИШЕТСЯ ЗАГЛАВНЫМИ БУКВАМИ**

4 **аннотация** (из 3-4 предложений) на казахском, русском, английском языках;

5 **ключевые слова** (в количестве не более 5-ти) на трех языках после каждой аннотации;

6 **текст статьи;**

7 **библиографический список**

Смотреть пункт 7

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ пишется для статьи на русском языке

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ пишется для статьи на казахском языке

REFERENCES пишется для статьи на английском языке

Если статья написана на иностранном языке, то название статьи, текст статьи, Ф.И.О., данные об авторе (место работы/учебы, должность, степень, звание), ключевые слова, аннотация должны быть представлены на **английском, казахском и русском языках**.

3) ***Статья*** должна состоять из следующих элементов: Введение, Основная часть и Заключение. Необходимо соблюдать определенную последовательность.

4) ***Текст*** должен быть набран одним и тем же шрифтом – Times New Roman. Высота шрифта – 14 пунктов. Межстрочный интервал – одинарный. Абзацный отступ – 1,25 см.

5) **Подписывать отправляемый документ фамилией и именем автора статьи.**

6) ***Ссылки*** на использованные в работе источники следует оформлять в квадратных скобках по

тексту статьи только с указанием Ф.И.О. автора, года издания и страниц. ***Пример внутри текстовой библиографической ссылки:*** [Савицкий В.М., 1996, с. 47].

Выдержки из нормативных правовых актов оформляются в виде постраничных сносок. ***Например, в тексте***: *«В соответствии с п. 5) ч. 2 ст. 293 ГПК РК, «не могут быть оспорены в суде в соответствии с настоящей главой, «решения, действия (бездействие) государственных органов, органов местного самоуправления, общественных объединений, организаций, должностных лиц, государственных служащих, подлежащие судебному обжалованию юридическими лицами, в уставном капитале которых имеется доля государства».*

В за текстовой ссылке нормативный правовой акт оформляется следующим образом: *«Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан. [Электронный ресурс]: Кодекс Республики Казахстан от 31 октября 2015 года № 377-V ЗРК. Доступ из Информационно-правовой системы нормативных правовых актов РК «Әділет». Режим доступа: URL:http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377/ свободный. (Дата обращения: 28.01.2019).*

Допускается также указывать только электронный адрес ресурса. Пример: *URL:http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377*

Аналогичным образом оформляются ссылки на электронные книги, журналы, газеты и т.п.

7) ***Библиографический список*** должен быть оформлен в соответствии с «ГОСТ 7.1-2003. Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления».

Библиографический список входит в общее число страниц статьи и приводится в конце статьи в алфавитном порядке. В Библиографическом списке приводятся все выходные данные издания.

Пример оформления учебного пособия: *Организация судебной власти в Российской Федерации: Учеб.пособие для вузов / В.М. Савицкий; Рос. акад. наук, Ин-т государства и права, Акад. правовой ун-т. — М.: Бек, 1996. — 320 с.*

Пример оформления научной статьи: *Аблаева Э.Б. История развития теории разделения властей: определение роли судебной системы // Вестник Поволжского института управления. – Саратов: Изд-во «Российская академия народного хозяйства и государственной службы при Президенте Российской Федерации (Москва), 2018.Т. 18.№ 7. – С. 52-62.*

Пример оформления статьи, опубликованной в сборниках конференций:

Виноградов В.А. Правовое государство и верховенство права: доктрины, конкуренция юрисдикций, обеспечение правовой свободы. Позиции КС РФ в отношении правового государства // Доктрины Правового Государства и Верховенства Права в современном мире /Сборник статей. Ответственные редакторы: В.Д. Зорькин, П.Д. Баренбойм – М.: ЛУМ, Юстицинформ, 2013. – С. 373-395.

Пример оформления автореферата диссертации: *Фролова, Е.А. Неокантианство в русской философии права во второй половине XIX – первой половине XX в.: автореф. дис. ...докт. юрид. наук: 12.00.01 / Фролова Елизавета Александровна. – М., 2013. – 47 с.*

Пример оформления диссертации: *Лукьянова, Е.Г. Учения о законе в политико-правовой мысли России XIX – начала XX вв.: дис. ...докт. юрид. наук: 12.00.01 / Лукьянова Елена Геннадьевна. –М., 2018. – 425 с.*

Нормативные правовые акты не входят в Библиографический список.

Библиографический список должен содержать только те работы, которые приводятся автором в тексте статьи и были ранее опубликованы в соответствующих изданиях.

Библиографический список должен быть оформлен в соответствии с «ГОСТ 7.1-2003. Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления».

8) ***Статьи***, оформленные не в соответствии с указанными выше требованиями, остаются без рассмотрения.

9) ***Все поступившие материалы рассматриваются от 1 до 3 месяцев и публикуются в порядке очереди.***

10) **Число авторов не должно превышать не более двух.**

ВНИМАНИЮ АВТОРАМ!
МЫ БЛАГОДАРИМ И ЦЕНИМ ВАС ЗА ВЫБОР НАШЕЙ РЕДАКЦИИ, НО ПРОСИМ ВАС ДОЖИДАТЬСЯ ОТВЕТА О ПРИНЯТИИ ВАШЕЙ СТАТЬИ!
ПЛАТА ЗА ПУБЛИКАЦИЮ СТАТЬИ ПРОИСХОДИТ ТОЛЬКО ПОСЛЕ ПРИНЯТИЯ. МЫ ПРОСИМ ВАС ЗАРАНЕЕ НЕ ОПЛАЧИВАТЬ ЗА ПУБЛИКАЦИЮ!

БЛАГОДАРИМ ЗА СОТРУДНИЧЕСТВО!

Оплата по реквизиту:
Публикационная плата составляет 18 000 тенге.
Номер карты: 5169 4971 5103 9504 Kaspi Gold
ИИН: 9207 1540 0124

По приему статьи и выпуску номера обращайтесь к гл. редактору!
Авторы дальнего и ближнего зарубежья могут произвести оплату через платежные системы Western Union

ПРЕДСТАВИТЕЛЬСТВО РЕДАКЦИИ В СНГ:

Москва	проф. Лебедев С.Я.	моб.: +7 (985) 977-28-05
Москва МГУ:	проф. Матвеева А.А.	моб.: +7 (916) 526-44-29
Санкт-Петербург:	доцент Данилов А.П.	моб.: +7-911-963-13-91
Рязань:	проф. Зарипов З.С.	моб.: +7-960-5726474;
Краснодар:	проф. Коняхин В.П.	моб.: +7-918-443 56 21
Краснодар:	доцент Куфлева В.Н.	моб.: +79184333395
Киев:	проф. Лиховая С.Я.	моб.: +7 380674469485
Харьков:	проф. Харченко В.Б.	моб.: +7 380932339968
Ташкент:	проф. Абдурасулова К.Р.	моб.: +7 998 909 63 92 51
Ташкент:	проф. Абзалов Э.М.	моб.: +7 998 901 87 07 01
Душанбе:	проф. Бахриддинов С.Э.	моб.: + 992907702120
Бишкек:	проф. Сыдыкова Л.Ч.	моб.: + 996555753058
Бишкек:	проф. Шамурзаев Т.Т.	моб.: + 996555789546
Ярославль:	проф. Иванчин А.В.	моб.: + 89106641313
Ставрополь:	проф. Кибальник А.Г.	моб.: +79624038213
Ростов-на-Дону:	проф. Бойко А.И.	моб.: +7 (928) 158-68-17
Екатеринбург:	доцент Сергеев Д.Н.	моб.: +7 (902) 260-15-54
Томск	проф. Андреева О.И.	моб.: +7 (905) 9903298
Симферополь	проф. Игнатов А.И.	моб.: +7 (978) 7736360

Адрес редакции журнала:
г. Алматы, пр. Абылай хана, 113, 27 офис
E-mail: nauka-zan@mail.ru; web-сайт: www.nauka-zan.kz

Гл. редактор: д.ю.н., проф. Алауханов Есберген Оразулы
+7 701 111 8828
(WhatsApp)

Научный редактор:
Акжанар
+7 778 515 99 50
(WhatsApp)

«Всегда выбирайте самый трудный путь – на нем вы не встретите конкурентов»
Шарль де Голль

«Централизованное распространение в конечном итоге приведет к возврату утроенного инвестированного капитала»
Джефф Безос

ЖУРНАЛ РАСПРОСТРАНЯЕТСЯ:

1. Франция. Библиотека Парижского университета Сорбонны
2. Библиотека Гарвардского университета
3. Польша. Университет им.Николая Коперника в Торуне.
4. Венгрия. Национальная библиотека имени Сеченьи
5. Чехия. Библиотека Карлова университета
6. Библиотека филиала Нью-Йоркского университета в Праге
7. Турция. Библиотека Стамбульского университета
8. Библиотека Ассоциации Юристов Стран Черноморского и Каспийского Регионов
9. Библиотека Санкт-Петербургского Международного Криминологического Клуба
10. Библиотека Администрации Президента Республики Казахстан
11. Библиотека культурного центра Президента Республики Казахстан
12. Библиотека Сената Парламента Республики Казахстан
13. Библиотека Мажилиса Парламента Республики Казахтстан
14. Национальная академическая библиотека Республики Казахстан (г. Астана)
15. Национальная библиотека Республики Казахстан (г. Алматы)
16. Библиотека Казахской национальной академии музыки (г. Астана)
17. Библиотека Казахской национальной академии искусств им. Т.К. Жургенова (г. Алматы)
18. Библиотека Евразийского Национального Университета им. Л.Н. Гумилева
19. Научная библиотека Казахского национального аграрного университета (г. Астана)
20. Библиотека Казахского Национального Университета им. аль-Фараби
21. Библиотека Казахского Национального Педагогического Университета им. Абая
22. Библиотека университета им. Сулеймана Демиреля
23. Библиотека Международного Казахско-Турецкого Университета им. Х.А. Ясави
24. Библиотека Казахского гуманитарно-юридического университета
25. Библиотека Карагандинской академии МВД РК им. Б. Бейсенова
26. Библиотека Алматинской академии МВД РК
27. Библиотека КарГУ им. Е.А. Букетова
28. Библиотека Карагандинского университета «Болашақ»
29. Научная библиотека Восточно-Казахстанского государственного технического университета им. Д. Серикбаева
30. Научная библиотека Восточно-Казахстанского государственного университета им. С.Аманжолова
31. Научная библиотека Кокшетауского государственного университета им. Ш.Уалиханова
32. Российская государственная библиотека (г.Москва)
33. Библиотека Российской академии народного хозяйтства государственный службы при Президенте Российской Федерации (РАНХиГС)
34. Читальный зал юридического факультета МГУ им. М.В. Ломоносова
35. Библиотека Университета им. О.Е. Кутафина
36. Библиотека Московского университета МВД России
37. Библиотека Московского следственного комитета РФ
38. Библиотека Всероссийской государственного университета юстиции

39. Библиотека ВНИИ МВД России
40. Библиотека Российской академии правосудия
41. Научная библиотека Кубанского государственного университета (г. Краснодар)
42. Научная библиотека Ярославского государственного университета им. П.Г. Демидова
43. Библиотека Санкт-Петербургского государственного университета
44. Библиотека Академии Генеральной прокуратуры РФ
45. Библиотека Рязанской академии права и управления ФСИН РФ
46. Библиотека Северо-Кавказская академия гос. службы (Ростов-на-Дону)
47. Библиотека Уральская государственная юридическая академия
48. Библиотека Омской академии МВД РФ
49. Библиотека Томского государственного университета
50. Библиотека Саратовской государственной юридической академии
51. Научная библиотека Новосибирского государственного университета
52. Научная Библиотека Дальневосточного федерального университета
53. Библиотека Самарского университета
54. Библиотека Белорусского государственного университета
55. Библиотека Киевского национального университета
56. Научная библиотека им. М.Максимовича
57. Научная библиотека национального авиационного университета (г.Киев)
58. Национальная научная библиотека Грузии
59. Библиотека Ереванского государственного университета языков и социальных наук им. В.Я.Брюсова
60. Библиотека Туркменского государственного университета им. Махтумкули
61. Национальная библиотека Азербайджана
62. Азербайджанская национальная библиотека им. М.Ф. Ахундова
63. Библиотека Академии Полиции МВД Азербайджанской Республики
64. Библиотека Ташкентского государственного юридического института
65. Библиотека академия МВД Республики Узбекистан
66. Библиотека Литературного института Узбекистана
67. Ташкентский государственный педагогический университет им. Низами
68. Библиотека Таджикского национального университета
69. Академия МВД Кыргызской Республики им. генерал-майора милиции Э.А. Алиева
70. Библиотека (КРСУ) Кыргызско-Российского славянского университета им. Б.Н.Ельцина
71. Библиотека Национальной Академии наук Кыргызской Республики

МАЗМҰНЫ • СОДЕРЖАНИЕ • CONTENTS

ЗАҢ ҒЫЛЫМЫ – ЮРИДИЧЕСКАЯ НАУКА – LAW SCIENCE

Адам М.А., **Сарина С.А.**
Сущность и содержание налоговой процедуры в сфере административной юстиции Республики Казахстан 20
Акшалова Р.Д., Абаева Х.А.
Международно-правовые вопросы регулирования защиты прав интеллектуальной собственности при распространении и передачи технологий возобновляемых источников энергии 27
Ауешова Б.Т.
Формирование эффективности и результативности работы государственных служащих 34
Болеев Т.К., Жаркинбаева Д.С., **Абдилаким Ж.А.**
О причинах подростково-юношеской преступности в Казахстане 39
Борейчук А.Ю., **Панихин А.С.**
Правовое положение интернет-предпринимателей 44
Борейчук А.Ю., Уткалиева К.А.
Актуальные проблемы защиты прав потребителей, участвующих в электронных торговых операциях 47
Жолдошова А.Я.
Статус педагога и другие актуальные проблемы в сфере образовния в РК 50
Жуматаев А.А.
Некоторые вопросы внедрения методик криминалистического исследования запаховых следов человека в Республике Казахстан 58
Ирубаева А.Т.
Комплексные меры противодействия террористическим актам в Республике Казахстан 61
Конысбекова М.Р., Ахмет Ғ.Б., Актымбаев К.И.
Жедел-іздестіру қызметін жүзеге асырушы органдар қызметкерлерін әлеуметтік және құқықтық қорғау 64
Конысбекова М.Р., Сейлкасымова Р.А.
Жедел іздестіру қызметіндегі операциялық (жедел) жағдайды зерттеу әдістемесі 69
Kuanaliyeva G.A., **Makhambetsaliyev D.B.**
U.S. Supreme court as constitutional control body 74
мадиев К.С., Федотов С.В.
Негласные контроль, перехват и снятие информации, передающиеся по сетям электрической (телекоммуникационной) связи, вопросы правоприминительной практики и совершенствования 83
Раимжан С.Б.
К вопросу о внедрении нейролингвистического анализатора (полиграф) в практику раскрытия и расследования преступлений 87
Раисов А.А., Амерханов Р.А.
Место прокуратуры в системе органов государственной власти Республики Казахстан 92
Сагимбекова М.Н., Кала Н.С.
Больше, чем прецедент: подразумеваемые условия договора в контрактах, заключённых по английскому праву 96
Тасқын Е.Т.
Азаматтардың шетелдік қарулы қақтығыстарға қатысуының алдын алудың кейбір мәселелері 101
Темиргазин Р.Х., **Каражанов М.Д.**
Криминалистические тактические операции, реализуемые в ходе досудебного расследования уголовных правонарушений техногенного характера 106

ПЕДАГОГИКА ҒЫЛЫМЫ – ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ НАУКА – PEDAGOGICAL SCIENCE

Альптекин З., Жолдасбекова Д.А.
Сравнение некоторых элементов системы образования в Казахстане и Турции 113
Аренова А.Х., Касымбергебаев Б.Т.
Формирование инновационного мышления студентов в современных условиях вуза 117

Асанов Т.И., Жолдасбеков Ә.Ә.
Болашақ дене тәрбиесі мұғалімдерінің кәсіби-этикалық мәдениетін қалыптастыру 122
Әбдіғапбарова Ұ. М., Ешенкулова Д.Б.
Оқушының өздік оқу іс-әрекетінің мәні мен құрылымы 127
Байдалиев Қ.А., Саипов А., Абуов А.Е.
Көркем еңбек пәні мақсаттарының бірізділігі жобалап оқыту технологиясын меңзейді 131
Белесова Н.А., **Албытова Н.П.**
Основы межличностных отношений в педагогической среде 136
Джанаева Ж.М., Кулкаева Л.А., Керимкулова Ж.Д.
Болашақ маманның кәсіби құзыреттілігін қалыптастырудағы ақпараттық технологиялардың маңыздылығы 139
Ермаганбетова С.К., **Байшагиров Х.Ж.**
Особенности профессионально-ориентированного обучения математике при подготовке бакалавров техники и технологии 143
Жангужинова М.Е., Каржаубаева С.К.
Методические аспекты применения дистанционных образовательных технологий кафедры сценография в КазНАИ им.Т.К. Жургенова 146
Жангужинова М.Е., Рахимов А.С.
Сравнительный анализ содержания формирования профессиональной компетентности (на примере Казахстана и Латвии) 154
Жангужинова М.Е., Рысымбетов Е.К.
Обзорный анализ международного опыта формирования профессиональной компетентности в непрерывном образовании 162
Жұмабеков Р.Қ., Жолдасбеков Ә.Ә.
Жаңартылған оқу жағдайында болашақ дене тәрбиесі мұғалімдерін әлеуметтендірудің педагогикалық шарттары 168
Карабаева К.Ж., Оңалбекова А.С.
Концептуальный базис интегрированного подхода в формировании образовательного продукта у студентов языкового вуза 173
Kendzhaeva B.B., Myrzakhanova A.K., Kizdarbekova M.A.
Comparative characteristics of methods of teaching english 179
Маусымбаев С.С., Желдыбаева Б.С., Муздыбаева Г.А., Нурабаева Г.У.
Подготовка будущего учителя физики к научно-исследовательской работе 184
Махашова П.М., Сманова У.К.
Жоғары білім беруде оқытудың интерактивті әдістерін қолданудың педагогикалық-психологиялық мүмкіндіктері 189
Мовкебаева З.А., Хамитова Д.С.
Рекомендации к организации дистанционного обучения студентов с особыми образовательными потребностями 195
Мұсабекова Г.Т., Жолдасбекова Б.Ә., Таштауова Ж.Х.
Болашақ мұғалімдердің коммуникативтік мәдениетін дамытудың педагогикалық шарттарын жүзеге асыру 199
Мусабекова Г.Т., Жолдасбекова Б.А., Жолдасбекова Д.А.
Патриотическое воспитание студентов на основе казахской этнопедагогики 204
Мұсабекова Г.Т., Жолдасбекова Қ. Ә., Теңізбаева Г.А.
Мұғалімнің инновациялық мәдениетін қалыптастыру 210
Рысбекова Л. Қ., Алтынбеков М.А.
Студенттердің салауатты өмір салтын ұстанудағы педагогтың рөлі 216
Сарбасова А.Е., Журмагамбетов С.М.
Прагматический аспект политического дискурса 220
Сейдуалиева А.Н.
Оқу үдерісінде коллаборативті ортаны ұйымдастырудың маңыздылығы 225
Сутеева М.А., Шаштыгарин М.М.
Болашақ мамандарының кәсіби білім беру технологиялары 229
Тасенова П.Б., Ашимбекова Б.А.
Дәрігер-студенттердің психоэмоционалдық күйзелісінің алдын алу 236
Телибаева Л.А., Қобланова А.Ж.
Коммуникативтік этикет және оның ерекшеліктері 240
Tsay Y., Baishekeyeva A.A.
Developing iintercultural icommunicative icompetence trhough reading authentic texts 244
Shashtygarin M.M., Abnasirova A.K.
Creative abilities of the personality as the basis for the development of technical creativity 248

ФИЛОЛОГИЯ ҒЫЛЫМЫ – ФИЛОЛОГИЧЕСКАЯ НАУКА – PHILOLOGICAL SCIENCE

Ахметзянова С.А., Колюх О.А.
Влияние образа мыслей на эмоциональную стабильноть личности 251
Искакова А.Ж., Бекназарова Ұ.Ө.
Қазақ және ағылшын тілдеріндегі тағдыр концептісінің
лингвомәдениеттанымдық сипаттамасы 257
Картаева А.М., Нурланова А.Н., Тургумбаева Н.К.
Латын графикасы негізіндегі қазақ әліпбиіне қоғамның әлеуметтік
бейімделуінің тиімді жолдары 263
Кожбаева Г.К.
Лингвистические особенности американской мультикультурной литературы 267
Пірәлі Г.Ж.
Шыңғыс Айтматов шығармашылығының танылуына Мұхтар Әуезовтің қосқан үлесі 272
Сарбасова А.Е., Мұханова Ж.Н.
Современное состояние англоязычных словарей сленга 277
Сейтенова А.Е., Болатова Г.Ж.
Шерхан Мұртаза шығармаларындағы пейзаж және «Соғыс» концептінің элементтері 282
Tairova G.A.
Realization features of linguoculturological concept "woman" (on the basis of the British novel) 288
Таусоғарова А. Қ., Түзелбаева Д.М.
Этнонимді газет тақырыпаттарының коммуникативтік-прагматикалық аспектісі 293
Төленбаева К.
«Қазақ әніндегі әйел азаматтарының орындау бағытының негізін салушы Майра Уәлиқызының
шығармашылық тұлғасы» 302

ӘЛЕУМЕТТАНУ ҒЫЛЫМЫ – СОЦИАЛЬНАЯ НАУКА – SOCIAL SCIENCE

Bulatova M.B.
Peculiarities of news media text in national online media of the republic of Kazakhstan 305
Tausogarova A., Toleugali S.
Code switching in media discourse 311

ӨНЕРТАНУ ҒЫЛЫМЫ – ИСКУССТВОВЕДЧЕСКАЯ НАУКА – ART SCIENCE

Абильдаева К.М., Айсеева Н.Н.
К вопросу об Исламе в антропонимической картине мира казахов 316
Бегалиева А.К., Қосанбаев С.Қ.
Некоторые сведения из жизни и деятельности Кенесары Касымова 321
Бекенова А.С., Абдрахман Г.Б.
Қазақстанның Альт репертуарына лайықталған өндеулер мен шығармалар 326
Григорьян В.Г.
Взаимодействие искусства и ремесла в учебном процессе Баухауз (к столетию основания
архитектурно-художественной школы) 332
Жукенова Ж.Д.
Национальное достояние – казахские ковры 337
Исаева А.А., Сарымсакова А.С.
Применение скрипки в современной неклассической музыке популярных жанров
Казахстана конца XX начала XXI века 342
Қайыр Ж. Ұ., Ізім Т.О.
Хореографиялық қойылымдардағы дәстүрлі мәдениет мазмұны 346
Кунаев Д.А.
М.О.Ауэзов и Татарская литература 350
Қайпбаев Е.М.
Геоботаническое обследование земель Кабанбайского сельского округа
(Алакольский район, Алматинская область) 353
Оразбаев Ж.И.
Произведения для саксофона современных композиторов Казахстана 358

Пазылақын Т. Ұ., Курманбаева З.К.
Музыкалық эстрада орындаушысының вокалдық – сахналық қызметіндегі актерлік өнердің көркемдік-шығармашылық әлеуеті 362

ФИЗИЧЕСКАЯ НАУКА – ФИЗИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМ – PHYSICAL SCIENCE

Оразбаев Е.Д., Жилисбаев Н.К.
Студенттердің денсаулығын нығайтудағы дене тәрбиесінің рөлі 366
Сейдахметов Е.Е., Қалиев Н.Қ.
Студенттік спорт-салауатты өмір салтының негізі 370
Сейдахметов Е.Е., Қалиев Н.Қ.
Адам ағзасына иппотерапияның әсері 374
Уразбаев А.А., Қасенов Т.Б.
Дене шынықтыру пәні оқытушысының сөйлеу этикеті 378

ЗАҢ ҒЫЛЫМЫ
ЮРИДИЧЕСКАЯ НАУКА
LAW SCIENCE

УДК 347.7

Адам Мұрат Адамұлы
адвокат Алматинской городской коллегии адвокатов,
магистр юридических наук,
докторант 1 курса гуманитарно-юридического факультета,
Университета «Туран»,
кафедра «Юриспруденции и международного права»,
г. Алматы, Республика Казахстан
E-mail: murat.adam@yahoo.com

Сарина Салима Абдыкадыровна
кандидат юридических наук, ассоциированный профессор, доцент,
Университет «Туран»,
г. Алматы, Республика Казахстан
E-mail: sarina_salima@mail.ru

Murat Adam
barrister of Almaty city Bar association, master of juridical sciences,
PhD program student of Humanitarian and Law faculty of the Turan University,
Department of Jurisprudence and International Law,
Almaty city, Republic of Kazakhstan
E-mail: murat.adam@yahoo.com

Salima Sarina
candidate of juridical sciences (PhD),
associate professor of Humanitarian and Law faculty of the Turan University,
Department of Jurisprudence and International Law,
Almaty city, Republic of Kazakhstan
E-mail: sarina_salima@mail.ru

СУЩНОСТЬ И СОДЕРЖАНИЕ НАЛОГОВОЙ ПРОЦЕДУРЫ В СФЕРЕ АДМИНИСТРАТИВНОЙ ЮСТИЦИИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация. Осы бапта салық рәсімі туралы мәселелер құқық қолдану саласында қабылданған салық заңнамасына сәйкес салық органы жасайтын кез келген құқықтық іс-әрекет ретінде ғана емес, сонымен қатар басқа теориялық тұрғыдан оның кең құқықтық түсінігін ашу мақсатын көздейді. Сонымен бірге салық процедурасы заң ұғымымен салыстыра отырып қарастырылады әкімшілік рәсім, салық процедурасы ұғымына қарағанда, ҚР «Әкімшілік рәсімдер туралы»Заңында қарастырылған. Екі ұғымды ашу және зерттеу салық рәсімі мен әкімшілік рәсім осы рәсімдерді қолдану субъектілерінде ұқсастыққа ие, өйткені бұл субъект әрқашан Мемлекеттік орган болып табылады, бірақ олардың мәні мен қолданылу саласы арасында елеулі айырмашылықтарға ие, осыған байланысты оларды жария-құқықтық қатынастар саласында теңдестіруге болмайды. Мақсаты үшін қолданыстағы салық құқығының ережелерін, Әкімшілік рәсімдік – іс жүргізу кодексінің жобасын және заңгерлердің ға-

лымдардың пікірін салыстыру жолымен теориялық зерттеудің салыстырмалы әдісі қолданылады. Осы баптың зерттелетін пәні мазмұнды болып табылады,өйткені ол бұрын қаржы және тиісінше салық құқығы саласындағы ғалымдар арасында зерттеу нысанасы болған жоқ. Сондықтан қолдану саласы бойынша ол Салық құқығы теориясы үшін ғана емес, сонымен қатар Салық және әкімшілік құқықтың практикалық жағы үшін де практикалық маңызға ие. Осыған байланысты, ҚР әкімшілік іс жүргізу кодексінің жобасы бойынша ҚР Салық және әкімшілік заңнамасын жетілдіру шараларымен ұсынылған, осы бапта зерттелген мәселелер салық заңнамасын бұзғаны үшін әкімшілік істерді қарау және шешу кезінде ҚР Әкімшілік іс жүргізу кодексінің ережелерін қолдану кезінде сотқа дейінгі Әкімшілік құқық қолдану тәжірибесінде туындауы мүмкін заңнамадағы кемшіліктері бар құқықтық реттеуге ықпал етеді.

Кілті сөздер: әкімшілік әділет; сот төрелігі; рәсім; орындау; салықтар; табыс; процесс; салық төлеуші; сот талқылауы; декларация.

Аннотация. В настоящей статье вопросы о налоговой процедуре, преследуют цели раскрытия этого понятия не только как принятое в правоприменительной сфере любое юридическое действие, совершаемое налоговым органом в соответствии с налоговым законодательством, но и его широкое правопонимание с другой теоретической точки зрения. Одновременно налоговая процедура рассматривается в сравнении с юридическим понятием административная процедура, понятие которое в отличие от понятия налоговой процедуры, предусмотрено в Законе РК «Об административных процедурах». Раскрытие и исследование двух понятий налоговая процедура и административная процедура имеют сходство в субъектах применения этих процедур, поскольку этим субъектом всегда является государственный орган, но имеют существенные различия между предметом и сферой их применения, в связи с чем их нельзя отождествлять в сфере публично-правовых отношений. Для целей которых применяются сравнительный метод теоретического исследования путем сравнения положения действующего налогового права, проекта административного процедурно – процессуального кодекса и мнения ученых юристов. Исследуемый предмет настоящей статьи является содержательным, поскольку ранее он не был предметом исследования среди ученых в сфере финансового и соответственно налогового права. Поэтому по области применения она имеет практическую значимость не только для теории налогового права, но и для практической стороны налогового и административного права. В связи с чем, предлагаемыми мерами усовершенствования налогового и административного законодательства РК по проекту Административного процедурно-процессуального кодекса РК, исследованные в настоящей статье вопросы, способствуют правовому урегулированию имеющих пробелов в законодательстве, которые могут в перспективе возникнуть в досудебной административной правоприменительной практике при применении положений Административного процедурно-процессуального кодекса РК при рассмотрении и разрешении административных дел за нарушение налогового законодательства.

Ключевые слова: административная юстиция; правосудие; процедура; исполнение; налоги; доход; процесс; налогоплательщик; судебное разбирательство, декларация.

Abstract. In this article, issues about the tax procedure are aimed at revealing this concept not only as any legal action taken by the tax authority in accordance with the tax legislation, but also its broad legal understanding from a different theoretical point of view. At the same time, the tax procedure is considered in comparison with the legal concept of administrative procedure, which, in contrast to the concept of tax procedure, is provided for in the law of the Republic of Kazakhstan "on administrative procedures". Disclosure and research of the two concepts tax procedure and administrative procedure have similarities in the subjects of application of these procedures, since this subject is always a public authority, but there are significant differences between the subject and the scope of their application, so they can not be identified in the field of public legal relations. For the purposes of which a comparative method of theoretical research is used by comparing the provisions of the current tax law, the draft administrative procedural code, and the opinions of legal scholars. The subject of this article is meaningful, since it was not previously the subject of research among scientists in the field of financial and tax law, respectively. Therefore, in terms of application, it has practical significance not only for the theory of tax law, but also for the practical side of tax and administrative law. In this connection, the proposed measures of improvement of tax and administrative legislation of Kazakhstan on the draft Administrative procedural code of Kazakhstan, are studied in this article issues, contribute to legal settlement with gaps in the legislation that have the potential to occur in the pre-trial administrative law enforcement practice in the application of the provisions of the Administrative procedural code of the Republic of Kazakhstan with the consideration and resolution of administrative cases for violation of tax legislation.

Keywords: administrative justice; justice; procedure; execution; taxes; income; process; taxpayer; court proceedings; Declaration.

ВВЕДЕНИЕ

Рассматриваемые в настоящей статье вопросы о налоговой процедуре, преследуют цели раскрытия этого понятия не только как принятое в правоприменительной сфере любое юридическое действие, совершаемое налоговым органом в соответствии с налоговым законодательством, но и его широкое правопонимание с другой теоретической точки зрения. Одновременно налоговая процедура рассматривается в сравнении с юридическим понятием административная процедура, понятие, которое в отличие от понятия налоговой процедуры, предусмотрено в Законе РК «Об административных процедурах». Раскрытие и исследование двух понятий налоговая процедура и административная процедура имеют сходство в субъектах применения этих процедур, поскольку этим субъектом всегда является государственный орган, но имеют существенные различия между предметом и сферой их применения, в связи с чем их нельзя отождествлять в сфере публично-правовых отношений. Для целей которых применяются сравнительный метод теоретического исследования путем сравнения положения действующего налогового права, проекта административного процедурно – процессуального кодекса и мнения ученых юристов. Исследуемый предмет исследования является содержательным, поскольку ранее он не был предметом исследования среди ученых в сфере финансового и соответственно налогового права. Поэтому по области применения она имеет практическую значимость не только для теории налогового права, но и для практической стороны налогового и административного права. В связи с чем, предлагаемыми мерами усовершенствования налогового и административного законодательства РК по проекту Административного процедурно-процессуального кодекса РК, исследованные в настоящей статье вопросы, способствуют правовому урегулированию имеющих пробелов в законодательстве, которые могут в перспективе возникнуть в досудебной административной правоприменительной практике при применении положений Административного процедурно-процессуального кодекса РК при рассмотрении и разрешении административных дел за нарушение налогового законодательства.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

Административная юстиция в Республике Казахстан является достаточно новым правовым понятием, охватывающим в себя правовые отношения, вытекающие из публично-правовых отношений между властным органом государственной власти и заявителем в лице гражданина или юридического лица, возникающих в том числе между субъектами налоговых правоотношений.

Долгое время, как ни парадоксально, административная юстиция, во всяком случае в Казахстане, изучалась не только в рамках административного права, а и в рамках гражданского процесса по той причине, что была выбрана модель рассмотрения споров с государством, при которой споры с государственной администрацией рассматривались обычными судами (т.н. доктрина единой юстиции). При всей ориентированности на создание нового института административной юстиции старая, действующая сегодня, также имеет свои плюсы. Как полагают сторонники доктрины единой юстиции, граждане всегда заинтересованы в минимуме судебных учреждений и инстанций. В их интересах получить защиту субъективного права в едином и наиболее близком к населению суде [1].

Основная задача административной юстиции – охрана прав и свобод граждан от незаконных действий государственной администрации. Все остальные задачи (контроль за деятельностью государственной администрации, обеспечение законности в государственном управлении) должны быть подчинены этой основной задаче. В соответствии с уже упомянутым пунктом 1 статьи 1 Конституции Республики Казахстан высшими ценностями казахстанского государства являются человек, его жизнь, права и свободы. Именно поэтому развитый институт административной юстиции является своего рода индикатором зрелости правовой системы, ее готовности в реальности защищать права, свободы человека. Напомним, что необходимость защиты граждан от возрастающе- го могущества государственной администрации в свое время по- служила одной из главных причин создания и развития админи- стративной юстиции. Важность такой защиты очень востребована в современном казахстанском обществе. Развитый институт административной юстиции важен и для бизнес-сообщества [2].

Административная юстиция имеет свое широкое применение в сфере публично-правовых отношений с участием государства в лице органов государственной власти с одной стороны, граждан и юридических лиц с другой стороны. Если административная юстиция реализуется посредством административных процедур, проводимых должностными лицами государственных органов, то применительно к налоговым правоотношениям, в данной специфической сфере деятельности, должностные лица государственных органов проводят налоговые процедуры по проверке соблюдения налогового законодательства налогоплательщиками или налоговыми агентами. [3][4]

В Кодексе Республики Казахстан «О налогах и других обязательных платежах в бюджет» не содержится понятие «Налоговая процедура», в связи с чем названное правовое понятие имеет

широкое толкование в теории налогового права и под этим термином понимается то или иное действие, совершаемое органом государственных доходов (налоговый орган) в налоговой правоприменительной практике.

В юридической литературе под налоговой процедурой понимаются, система процедур, участвующих в регулировании налогообложения, соотношения между ними опосредуются содержанием налоговых правоотношений. При этом, налоговые правоотношения характеризуют отношения между юридически неравными субъектами, между властвующими и обязанными участниками налоговых правоотношений, когда формируются реальные предпосылки осуществления защитной функции права, реализации охранительных налоговых правоотношений. Содержание налоговой процедуры, ее разновидности определяются теми отношениями, которые реализуются через поведение субъекта.[1]

Из вышеуказанного широкого понимания налоговой процедуры можно сделать вывод, что налоговая процедура — это деятельность властвующих субъектов и обязанных участников налоговых правоотношений, реализующаяся через поведение этих субъектов, в том числе при реализации защитной и охранительной функции права[2]. [5]

Тогда как, например, в Налоговом праве России под налоговой процедурой понимается, любой установленный налоговым правом порядок применения налогово-правовых норм органами государственной власти и местного самоуправления, то есть, по существу, это любой урегулированный налоговыми нормами порядок правоприменения. Налоговая процедура является правовой формой для разнообразной деятельности, в том числе для мероприятий налогового контроля. В рамках налоговых процедур по действующему законодательству осуществляются: постановка на учёт, отчетность и декларирование, информирование и уведомление в случаях, предусмотренных НК РФ, изменение сроков исполнения налоговых обязательств, возврат и зачет излишне уплаченных или взысканных сумм налогов, сборов, а также пени, производство бесспорного взыскания, применение обеспечительных мер (арест имущества, приостановление операций по счетам налогоплательщика или налогового агента), налоговый контроль и производство налоговым органом по делу о налоговом нарушении. При этом, ученые юристы также полагают, что правильного понимания сферы налоговых процедур необходимо ясно представлять значение термина «правоприменение». По сложившейся в отечественном правоведении традиции словоупотребления под «правоприменением» или «правоприменительной деятельностью» понимается деятельность исключительно властных участников общественных отношений. Иные же участники (не обладающие властными полномочиями) не применяют нормы права, а реализуют или исполняют их. [5], [6]

Сущность любой процедуры (и или юридического процесса) раскрывается в ее (его) назначении. Очевидно, что четкая и детально урегулированная налоговая процедура совершенно необходима для того, чтобы упорядочить деятельность в первую очередь властных участников налоговых отношений, сделать ее более предсказуемой, ограничить свободу усмотрения отдельных должностных лиц, а налогоплательщику обеспечить более защитный статус. Налоговая процедура призвана внести определенность в вопрос о том, как и в какие сроки компетентный налоговый орган должен принять то или иное решение, совершить то или иное действие. Налоговая процедура также призвана прояснить, какие последствия для налогоплательщика будет иметь указанное действие или решение данного государственного органа, а также какими средствами и в каком порядке налогоплательщик может защищать свои права[3]. [6],[7]

Применительно к законодательству Республики Казахстан, как в Кодексе РК «О налогах и других обязательных платежах в бюджет», так и принятых на его основе и во его исполнение подзаконных актах, регулирующих налоговые правоотношения на территории Республики Казахстан, в том числе в Нормативном постановлении Верховного Суда РК от 29.06.2017 года № 4 «О судебной практике применения налогового законодательства», как было указано выше, понятие налоговой процедуры не раскрывается.

Но при этом, представляется правильным под налоговыми процедурами понимать не только вышеперечисленные действия: по постановке налогоплательщика на учёт, отчетности и декларированию, информированию и уведомлению, изменению сроков исполнения налоговых обязательств (ч.2 ст.51 Налогового кодекса РК), возврату и зачету излишне уплаченных или взысканных сумм налогов, сборов, а также пени, применение способов обеспечения исполнения не выполненного в срок налогового обязательства (ч.1 ст.116 Налогового кодекса РК), но и такие предусмотренные Налоговым кодексом РК процедурные действия как: процедура по взиманию и администрированию налогов и

[1] Налоговые процедуры: Понятие налоговых процедур // https://pidruchniki.com/1191081651830/finansi/nalogovye_protsedury

[2] Учебник «Российское налоговое право» под авт. Винницкого Д.В., Налоговое процедурное право и налоговый процесс: проблемы становления» // Законодательство. 2003. №2, С.294,301-311

[3] «Налоговое процедурное право и налоговый процесс» https://studme.org/71205/pravo/nalogovoe_protsedurnoe_pravo_nalogovyy_protsess

платежей в бюджет (ч.1 ст.3 Налогового кодекса РК); взаимного согласования (ст.221 Налогового кодекса РК); процедура урегулирования неплатежеспособности (Закон РК «О реабилитации и банкротстве»); налоговое обследование (ст.70 Налогового кодекса РК); сверка по индивидуальному подоходному налогу (ст.110 Налогового кодекса РК); меры принудительного взыскания налоговой задолженности (ст.121 Налогового кодекса РК); подтверждение резидентства Республики Казахстан при осуществлении деятельности в иностранном государстве (ст.218 Налогового кодекса РК), плановые и внеплановые налоговые проверки и другие процедуры, осуществляемые (проводимые) органами государственного дохода (налоговым органом).

Следует согласится также с тем, что налоговая процедура, - это правоприменительная деятельность именно органа государственных доходов (налогового органа), являющийся субъектом этой правоприменительной деятельности по избранию и применению нормы налогового права при совершении того или иного действия (решения) в рамках регламентируемой Налоговым кодексом РК правовой ситуации с участием, в отношении или по обращению налогоплательщика или налогового агента.

Поскольку деятельность налогоплательщика или налогового агента, как субъектов налоговых правоотношений связана с реализацией ими налоговых прав и обязанностей, предусмотренными налоговым законодательством только в форме соблюдения, исполнения требований налогового законодательства, а также в форме использования налоговых прав при обращении в орган государственного дохода или обжалования его действия (решения), то деятельность по применению налогово-правового действия (налоговой процедуры) в публично-правовых отношениях относится к исключительной компетенции властного органа государственных доходов (налогового органа).[7]

Но если в налоговом праве субъекты налоговой процедуры более или менее определены, то в теории административного права к субъектам административной процедуры отнесены и другие лица.

В исследуемой теме статьи предлагается рассмотреть правовое понятие «Налоговая процедура» в рамках рассматриваемого и обсуждаемого в настоящее время Парламентом Республики Казахстан проекта Административного процедурно-процессуального кодекса Республики Казахстан (далее по тексту – АППК РК) с учетом особенностей действующего Кодекса РК «О налогах и других обязательных платежах в бюджет».

В соответствии со ст.3 проекта АППК РК, предметом правового регулирования данного законодательного акта является, порядок осуществления деятельности, функции государственных органов, регулирует общественные отношения, возникающие между административными органами, должностными лицами и участниками административной процедуры по принятию и исполнению административного акта, совершению административного действия, обжалованию административного акта, отказа от принятия административного акта, административного действия, а также устанавливает порядок административного судопроизводства по рассмотрению и разрешению административных дел по спорам, возникающим из публично-правовых отношений. [4]

В числе рекомендаций зарубежных экспертов по проекту АППК РК, были вопросы включения в законодательные акты, регулирующие жилищный и в том числе налоговые правоотношения правовую норму об установлении обязательного досудебного порядка рассмотрения и разрешения спора (конфликта), вытекающего из публично-правового отношения. Как следует из информационных данных интернет ресурсов аналогичный АППК РК уже принят и успешно применяется в Прибалтийских странах[5].

В соответствии с п.1 ст.1 Закона РК «Об административных процедурах», под административными процедурами понимаются: 1) порядок принятия и исполнения решений при осуществлении государственными органами и должностными лицами государственных функций и должностных полномочий и их оформление, в том числе в электронной форме; 2) процедура организации работы государственного аппарата; 3) процедуры рассмотрения обращений граждан по реализации их прав, а также процедуры административной защиты прав и законных интересов граждан; 4) основные начала процедур принятия решений в области экономики. [6]

Однако, в редакции п.4) ч.1 ст.5 проекта АППК РК под административной процедурой понимается, действие административного органа, должностного лица по рассмотрению административного дела, принятию и исполнению административного акта, совершаемые на основании обращения или по собственной инициативе, иные действия, осуществляемые в порядке упрощенной административной процедуры, а также обжалование административного акта, отказа от принятия административного акта, ад-

[4] Проект Административного процедурно-процессуального кодекса Республики Казахстана. http://www.adilet.gov.kz/ru/articles/administrativnyy-procedurno-processualnyy-kodeks-respubliki-kazahstan //

[5]Административную юстицию создают в Казахстане. https://24.kz/ru/news/social/item/323221-administrativnuyu-yustitsiyu-sozdayut-v-kazakhstane

[6] Закон Республики Казахстан «Об административных процедурах» от 27.11.2007 года № 107 // https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1020750

министративного действия в административном (досудебном) порядке.

Смысловое содержание понятия административной процедуры в проекте нового АППК отличается от действующего Закона РК «Об административных процедурах» лишь тем, что предлагается понимать также под административной процедурой действие административного органа или его должностного лица по рассмотрению административного дела, под которым понимается принятое к производству административного органа, должностного лица, суда требование о разрешении правового спора между субъектами публичных правоотношений, а также материалы, относящиеся к этому спору и другие материалы, фиксирующие осуществление административной процедуры (пп.1) ч.1 ст.5 проекта АППК РК), принятие и исполнение административного акта не только по обращению заявителя, но и по собственной инициативе административного органа, должностного лица.

Из правового анализа двух вышеуказанных понятий «налоговая процедура» и «административная процедура» можно сделать вывод, что законом регламентировано только понятие административной процедуры, но не налоговой процедуры, хотя оба этих правовых понятий, имеют сходство в назначении и содержании.

Но, несмотря на сходство содержания налоговой процедуры с административной процедурой, они отличается друг от друга двумя признаками:

1. Субъектами налоговой процедуры являются властный орган государственных доходов (налоговый орган), то в проекте АППК РК к ним отнесены с одной стороны государственный административный орган, его должностное лицо, с другой стороны в соответствии с ч.1 ст.32 проекта АППК РК к ним были отнесены также участники административной процедуры (заявитель и заинтересованное лицо), проявляющие заинтересованность в принятии (непринятии) конкретного административного акта или в совершении (не совершении) конкретных действий органом исполнительной власти;

2. Предметом налоговой процедуры являются система и порядок применения органом государственных доходов (налоговым органом) налогово-правовых норм, то по предмету административной процедуры является порядок осуществления действия и принятия решения административным органом, должностным лицом при рассмотрении административного дела в административном (досудебном) порядке.

Из анализа вышеуказанных правовых понятий «налоговая процедура» и «административная процедура» следует, что понятие административной процедуры шире, чем налоговая процедура и применимо во всех публично-правовых отношениях, участниками которых являются с одной стороны государство в лице органа государственной власти и его должностного лица, а с другой стороны заявитель или заинтересованное лицо (физическое или юридическое лицо).

ЗАКЛЮЧИТЕЛЬНАЯ ЧАСТЬ

Таким образом, для усовершенствования применения административной процедуры в налоговых процедурных правоотношениях, представляется целесообразным предусмотреть в действующем Налоговом кодексе РК правовое определение понятия «Налоговая административная процедура».

В качестве предложения в ст.1 Налогового кодекса РК предлагается изложить правовое понятие налоговой процедуры следующим содержанием: «Налоговая административная процедура – административные действия по принятию, отказу от принятия, исполнению административного акта, и порядок их осуществления органом государственных доходов или его должностным лицом при применении налогового-правовых норм по вопросам совершения налогового действия, предусмотренным настоящим Кодексом, по обращению физического или юридического лица, а также по собственной инициативе или при рассмотрении административного дела за нарушение налогового законодательства в административном (досудебном) порядке.

В связи с чем, к субъектам налоговой административной процедуры можно будет отнести не только орган государственных доходов (налоговый орган), но и заявителя и заинтересованного лица, обратившихся к органу государственных доходов за совершением или не совершением налогового действия в налоговой административной процедуре.

Поскольку в соответствии с ч.2 ст.2 проекта АППК РК, Кодекс регулирует отношения, связанные с осуществлением административных процедур, в части, не урегулированной нормативными правовыми актами Республики Казахстан, то применительно к совершаемым органами государственных доходов (налоговым органом) или его должностным лицом налоговой административной процедуры должны применяться положения Налогового кодекса РК.

При этом, предлагается дополнить абзац 2 ч.3 ст.2 проекта АППК РК нормой следующего содержания: «В случае противоречия между положениями настоящего Кодекса и иными кодексами, регулирующими специальные публично-правовые отношения (экологические, налоговые, водные, бюджетные, о недропользовании и т.д.) в части административных процедур и судопроизводства, применяются положения кодексов, регулирующих специальные публично-правовые отношения. В случае противоречия между положения настоящего Кодекса и иными законами Республики Казахстан в части административных

процедур и судопроизводства, действуют положения настоящего Кодекса».

Предлагаемыми мерами усовершенствования налогового и административного законодательства РК по проекту АППК РК, исследованные в настоящей статье вопросы, способствуют правовому урегулированию имеющих пробелов в законодательстве, которые могут в перспективе возникнуть в досудебной административной правоприменительной практике при применении положений АППК РК при рассмотрении и разрешении административных дел за нарушение налогового законодательства.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Подопригора Р.А., доктор юридических наук, профессор. Журнал «Юрист». Алматы, июнь №6, 2010 // Административная юстиция в Казахстане. С.11-14;
2. Подопригора Р.А., доктор юридических наук, профессор. Журнал «Право и государство». Астана, №4 (65), 2014// Административная юстиция в Казахстане: История, состояние, перспективы. С.52-53;
3. Ильин А.Ю., кандидат юридических наук, доцент. Монография «Взаимосогласительные процедуры при разрешении налоговых споров в досудебном порядке». Санкт-Петербург, ООО «Проспект», 2017. С.95;
4. Порохов Е.В., доктор юридических наук, профессор; Балтабекова А.А., Березницкая Д.К. Учебное пособие «Административные процедуры», НИИ финансового и налогового права. Алматы, 2011. С.4;
5. Винницкий Д.В. Учебник «Российское налоговое право», Москва. 2003., С.239-242;
6. Винницкий Д.В. Налоговое процедурное право и налоговый процесс: Проблемы становления // Законодательство. Москва. 2003. № 2., С.25-29;
7. Соловьева Н.А. Налоговые споры в арбитражных судах. Екатеринбург, 1999., С.50.

REFERENCES:

1. Podoprigora R.A., Doctor of Law, Professor. Magazine “Lawyer”. Almaty, June No. 6, 2010 // Administrative justice in Kazakhstan. P.11-14;
2. Podoprigora R.A., Doctor of Law, Professor. The journal “Law and State”. Astana, No. 4 (65), 2014 // Administrative Justice in Kazakhstan: History, Status, Prospects. P.52-53;
3. Ilyin A.Yu., candidate of legal sciences, associate professor. Monograph “Mutual agreement procedures for the resolution of tax disputes in pre-trial procedure.” St. Petersburg, Prospect LLC, 2017. P.95;
4. Porokhov Ye.V, Doctor of Law, Professor; Baltabekova A.A., Bereznitskaya D.K. Textbook “Administrative Procedures”, Research Institute of Financial and Tax Law. Almaty, 2011. P.4;
5. Vinnitsky D. V. Textbook “Russian tax law”, Moscow, 2003, Pp.239-242;
6. Vinnitsky D. V. Tax procedural law and tax process: problems of formation / / Legislation. Moscow. 2003. No. 2, Pp25-29;
7. Solovyova N. A. Tax disputes in arbitration courts. Yekaterinburg, 1999., P50.

УДК 341.01

Акшалова Роза Джарасовна
докторант,
магистр международного права,
кафедра международного права
юридический факультет,
Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева,
Нур-Султан,
E-mail: rozaakshalova@mail.ru

Абаева Хава Абубакаровна
преподаватель,
магистр международного права,
кафедра международного права,
юридический факультет,
Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева,
Нур-Султан,
E-mail: abaeva.xava@bk.ru

МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВЫЕ ВОПРОСЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ ЗАЩИТЫ ПРАВ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ ПРИ РАСПРОСТРАНЕНИИ И ПЕРЕДАЧИ ТЕХНОЛОГИЙ ВОЗОБНОВЛЯЕМЫХ ИСТОЧНИКОВ ЭНЕРГИИ

Аннотация. Мақсатында қол жеткізуді жеңілдету зерттеулер және технология ЖЭК және оларды әлемдік қауымдастыққа белсенді қарым-қатынас әмбебап және өңірлік деңгейде. Бұл ретте ЖЭК технологияларын тарату және беру арнайы құрылған институционалдық тетіктерде де, сондай-ақ міндетті және ұсынымдық сипаттағы халықаралық-құқықтық құжаттармен де реттеледі. Осы баптың өзектілігі тұрақты дамуға қол жеткізу, халықаралық энергетикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету және климаттың өзгеруіне қарсы күрес мақсатында экологиялық таза энергетикалық технологияларды беру тарапынан ЖЭК технологияларын берудің ерекше көпжақты тетігіне негізделген.

Кілт сөздер: жаңартылатын энергия көздері, зияткерлік меншік құқығын қорғау, технологияларды тарату және беру, климаттың өзгеру салдарын жұмсарту бойынша технологиялар, технологиялар бойынша Механизм.

Аннотация. В целях облегчения доступа к исследованиям и технологиям ВИЭ и их передачи мировое сообщество активно сотрудничает на универсальном и региональном уровне. При этом распространение и передача технологий ВИЭ регулируются как в специально учрежденных институциональных механизмах, так и международно-правовыми документами обязательного и рекомендательного характера. Актуальность данной статьи обусловлена специфическим многосторонним механизмом передачи технологий ВИЭ со стороны передачи экологически чистых энергетических технологий в целях достижения устойчивого развития, обеспечения международной энергетической безопасности и борьбы с изменением климата.

Ключевые слова: возобновляемые источники энергии, защита права интеллектуальной собственности, распространение и передача технологий, технологии по смягчению последствий изменения климата, Механизм по технологиям.

Abstract. In order to facilitate access to RES research and technologies and their transfer, the world community is actively cooperating at the universal and regional level. At the same time, the dissemination and transfer of RES technologies are regulated both in specially established institutional mechanisms and in international legal documents of a binding and recommendatory nature. The actuality of this article is due to a specific multilateral mechanism of the transfer of RES technologies on the part of the transfer of environmentally friendly energy technologies in order to achieve sustainable development, ensure international energy security and combat climate change.

Keywords: renewable energy sources, protection of intellectual property rights, dissemination and transfer of technologies, climate change mitigation technologies, Technology Mechanism.

При производстве технического оборудования для генерации и накопления энергии из возобновляемых источников очень часто поднимаются вопросы об охране прав на интеллектуальную собственность (далее – ПИС). Разработка согласованной международной структуры для

ускоренной разработки и внедрения технологий для энергетической системы на основе возобновляемых источников энергии (далее – ВИЭ) требует тщательного анализа роли, которую ПИС играет в инновациях.

На сегодняшний день мы можем смело утверждать, что расширяется международное сотрудничество по передаче знаний и технологий ВИЭ и экологически чистых энергетических технологий. Это обусловлено тем, что передача или трансфер технологий направлены на уменьшение разрыва уровня знаний и технологического прогресса между развитыми и развивающимися странами. При этом международный трансфер технологий, по мнению профессора М.В. Шугурова, представляет собой «институционализированную систему международных отношений экономического и внеэкономического характера, важнейшими участниками которых выступают некоторые международные организации, выполняющие определенные функции в поощрении международной передаче технологий» [Шугуров М.В., 2016, с. 145].

В перечень технологий ВИЭ включают технологии в сфере разведки и разработки, добычи и далее транспортировки энергоресурсов, их сбережения, в том числе технологии использования ВИЭ [Шугуров М.В., 2017, с. 43]. Технологический цикл состоит из нескольких этапов: исследования и разработки, демонстрация, внедрение, распространение и передача технологии. В настоящей статье мы будем рассматривать вопросы распространения и передачи технологий ВИЭ.

Всемирная организация интеллектуальной собственности (далее – ВОИС) выделяет четыре области технологий ВИЭ: биотопливо, солнечная тепловая, солнечная фотоэлектрическая и ветряная энергии [Helm S., Tannock Q., Iliev I., 2014, p. 1]. Самыми востребованными технологиями ВИЭ являются технологии солнечной и ветровой энергии. Солнечные фотоэлектрические энергетические системы значительно улучшились в последние годы с точки зрения их эффективности, доступности и масштаба использования и стали конкурентоспособной альтернативой ископаемому топливу. Новые системы финансирования и сборки повышают популярность в странах с высоким уровнем дохода, и многие развивающиеся страны, включая Индию и Южную Африку, также активно поддерживают широкую установку солнечных фотоэлектрических систем.[7] Энергия ветра также стала конкурентоспособным и жизнеспособным вариантом энергии, и теперь, благодаря инновациям, является одним из самых дешевых ВИЭ.

Мы особо отмечаем, что охрана ПИС при передаче технологий ВИЭ и облегчения к ним доступа охватывает очень широкий круг заинтересованных участников: патентообладатель (физическое / юридическое лицо) – государство – международная организация – развивающееся государство. Самое важное при этом обеспечить защиту прав патентообладателя при одновременном обеспечении доступа к данным технологиям конечного потребителя энергии в развивающемся государстве и выполнении всех обязательств в международной организации. Продажа и покупка исключительных прав на запатентованную технологию или разрешения использовать данную технологию происходит в рамках правовых отношений между собственником исключительных прав или поставщиком ноу-хау, называемых «цедент» и физическим или юридическим лицом, которое приобретает эти права или это разрешение, называется «цессионарий».[8] Также необходимо обратить внимание, что рынок ВИЭ постоянно развивается. Соответственно технологические инновации являются важнейшим элементом стратегии конкуренции любого предприятия, занимающегося высокими и низкими технологиями.

Защита ПИС регулируются ВОИС и Советом по торговым аспектам прав интеллектуальной собственности Всемирной торговой организации (далее – ВТО). Однако есть и другие международные организации, которые оказывают содействие или поощряют передачу технологий ВИЭ. К примеру, Организация Объединенных Наций (далее – ООН), Международное агентство по возобновляемой энергии (далее – ИРЕНА).

Наиболее важным видом защиты ПИС при передаче технологий ВИЭ является патент, поскольку он охватывает технологические продукты и процессы [Баймолдина З.Х., Каудыров Т.Е., 2013, с. 102]. Патентная активность возросла во всех секторах ВИЭ. Более 30% поданных патентов в области ВИЭ используют систему Договора о патентной кооперации. Китай и США являются странами с наибольшим количеством патентным заявкам в области ВИЭ (90 912 и 57 972 соответственно).[9]

Соглашение ВТО по торговым аспектам прав интеллектуальной собственности 1994 года (далее – ТРИПС ВТО) обеспечивает дополнительную ясность и защиту для иностранных патентообладателей. Статья 27 ТРИПС требует от всех

[7] Global Challenges Report. Renewable Energy Technology: Evolution and Policy Implications — Evidence from Patent Literature. Sarah Helm, Quentin Tannock, Ilian Iliev. World Intellectual Property Organization. Режим доступа: URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gc_3.pdf (Дата обращения 25.01.2020 г.)

[8] Обзор контрактных соглашений о передаче технологии. [Электронный ресурс]. Режим доступа: URL: https://www.wipo.int/export/sites/www/sme/ru/documents/docs/technology_transfer.pdf (Дата обращения: 22.01.2020).

[9] Renewable Energy Technology Patent Reports. IRENA International Standards and Patents in Renewable Energy (INSPIRE) [Электронный ресурс]. Режим доступа: URL: http://inspire.irena.org/Pages/patents/Patents-Search.aspx свободный (Дата обращения: 22.01.2020)

сторон Соглашения «предоставлять патенты «на любые изобретения, будь то продукты или процессы, во всех областях технологии, при условии, что они являются новыми, имеют изобретательский уровень и способны к промышленному применению». Кроме того, данная статья 27 ТРИПС ВТО предоставляет равную защиту иностранным патентным заявителям, обеспечивая, что их права на патент вне зависимости от места создания изобретения, области техники, а также от того, ввозятся ли продукты или производятся на месте.[10]

Согласно данным ВОИС, с 2009 года в ключевых областях технологий для смягчения изменения климата (биотопливо, солнечная тепловая энергия, солнечная фотоэлектрическая энергия, ветровая энергия) было подано больше патентных заявок, чем за предыдущие 30 лет. При чем наибольшее количество патентных заявок в этих областях было подано в таких азиатских государствах, как Китай, Япония и Республика Корея.[11] Также в Азии находятся 20 крупнейших обладателей прав на технологии в области солнечной фотоэлектрической энергии.[12]

При ВОИС была создана Сеть ВОИС ГРИН (*WIPO GREEN Network*), которая состоит из онлайновой базы данных и сети, объединяющая широкий круг участников цепочки создания стоимости инноваций в области зеленых технологий и связывающая владельцев новых технологий с частными лицами или компаниями, которые могут стремиться коммерциализировать, лицензировать или иным образом распространять экологически чистые технологии.[13]

В 2018 году ВОИС издала доклад Глобальный Инновационный Индекс – 2018 (Global Innovation Index - 2018). Согласно данному докладу, анализ данных международных патентов, проведенных ВОИС, показывал неравномерность роста инноваций в ВИЭ по всей цепочке создания стоимости энергии. Также отмечается, что инновации - это ключ к созданию глобального потенциала использования ВИЭ и энергоэффективных решений во всех секторах и на всех этапах жизненного цикла энергии, включая генерацию, передачу и хранение.[14]

Устав ИРЕНА в статье 4 закрепляет, что в рамках своей деятельности Агентство «совершенствует соответствующую передачу знаний и технологий и способствует развитию местных возможностей и компетентности в государствах-членах, включая необходимую взаимосвязь».[15] Мы считаем очень правильным формулирование деятельности ИРЕНА в данном направлении, поскольку помимо передачи технологий и механизмов по производству энергии из возобновляемых источников, необходимо также передача знаний о том, как использовать, обслуживать, ремонтировать и улучшать эти технологии. По мнению К. Доуни, должна также существовать эффективная сеть для передачи потребителям энергии, которую производят ВИЭ [Downey K., 2012, p. 92].

Более того, ИРЕНА проводит оценку различных инструментов, которые способствуют инновациям технологий использования ВИЭ, уделяя особое внимание патентам, стандартам, передаче технологий и сотрудничеству в области исследований, разработок и демонстрации. ИРЕНА отмечает, что «патентная информация технологий использования ВИЭ может дать ценную информацию о следующем: 1) какие страны и инновационные предприятия активно изобретают технологии; 2) какие страны являются потенциальными рынками, на которых необходимо защищать технологии; 3) тенденции развития технологий для конкретных областей техники во времени; 4) тенденции в передаче технологий из одной страны в другую; и 5) международные исследования и сотрудничество, как указано в изобретении и совместной собственности».[16]

ИРЕНА поддерживает инновации технологий ВИЭ и вносит значительный вклад в распространение ВИЭ, предоставляя рекомендации по

[10] Соглашение по торговым аспектам прав интеллектуальной собственности от 15 апреля 1994 года. [Электронный ресурс]: Доступ из Информационной системы «Юрист». Режим доступа: URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1024430 (Дата обращения: 23.01.2020)

[11] Global Challenges Report. Renewable Energy Technology: Evolution and Policy Implications — Evidence from Patent Literature. Sarah Helm, Quentin Tannock, Ilian Iliev. World Intellectual Property Organization. Режим доступа: URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gc_3.pdf (Дата обращения 25.01.2020 г.)

[12] Возобновляемые источники энергии: Новое исследование свидетельствует о росте патентования [Электронный ресурс]. Режим доступа: URL: https://www.wipo.int/pressroom/ru/stories/green_tech.html (Дата обращения: 25.01.2020)

[13] WIPO GREEN Network [Электронный ресурс]. Режим доступа: URL: https://www3.wipo.int/wipogreen/en/network/ (Дата обращения: 26.01.2020)

[14] Catherine Jewell, 2018. GII 2018: Energizing the world with innovation, WIPO Magazine, 4/2018. [Электронный ресурс]. Режим доступа: URL: https://www.wipo.int/wipo_magazine/en/2018/04/article_0002.html (Дата обращения: 22.01.2020)

[15] Устав Международного Агентства по возобновляемой энергии от 26 января 2009 года [Электронный ресурс]: Доступ из официального сайта Международного Агентства по возобновляемой энергии. Режим доступа: URL: http://www.irena.org/documents/uploadDocuments/Statute/Statute_RU.pdf (Дата обращения: 25.01.2020)

[16] International Renewable Energy Agency Working paper. Intellectual property rights. The role of patents in renewable energy technology Innovation. June, 2013 [Электронный ресурс]. Режим доступа: URL: https://www.irena.org/documentdownloads/publications/intellectual_property_rights.pdf (Дата обращения: 15.02.2020)

различным инструментам, таким как стандартизация, патентная информация, основы НИОКР и технологическое сотрудничество. Так, в июле 2015 года ИРЕНА запустила онлайн-платформу «Международные стандарты и патенты в области возобновляемых источников энергии» (*The International Standards and Patents in Renewable Energy, INSPIRE*).[17] Эта платформа является первым и наиболее полным решением такого рода, помогая пользователям искать, находить и анализировать 400 международных стандартов и более 2 миллионов патентов на технологии использования ВИЭ. Создание *INSPIRE* стало результатом сотрудничества ИРЕНА, Европейского патентного ведомства и Международной электротехнической комиссии. В онлайн-панелях *INSPIRE* осуществляется: поиск информации о патентах на ВИЭ для выявления новых инновационных технологий, подходящих для конкретного применения, а также активных участников этих технологических областей; анализ тенденций в области патентов для различных технологий использования ВИЭ по странам или заявителям на патент; сравнение разработок внутри или между различными технологиями.

Вопросы укрепления и активизации международного сотрудничества об облегчении доступа к исследованиям чистых энергетических технологий содержатся в различных международно-правовых документах программно-стратегического и рекомендательного характера. Например, Повестка дня на XXI век 1992 г., Договор к Энергетической хартии 1994 г. и Протокол к нему по вопросам энергетической эффективности и соответствующим экологическим аспектам от 17 декабря 1994 г., План выполнения решений Йоханнесбургского саммита по устойчивому развитию 2002 г., Итоговый документ Всемирного саммита по устойчивому развитию 2005 г., Повестка дня в области устойчивого развития на период до 2030 г. 2015 г. (далее – Повестка дня – 2030), резолюции Генеральной Ассамблеи ООН 60/199 от 22 декабря 2005 г., 62/197 от 19 декабря 2007 г. о содействии расширению использования новых и возобновляемых источников энергии, 71/233 от 21 декабря 2016 г., 72/224 от 20 декабря 2017 г., 73/236 от 20 декабря 2018 г. «Обеспечение доступа к недорогим, надежным, устойчивым и современным источникам энергии для всех», Международная энергетическая хартия 2015 г., Парижское соглашение об изменении климата 2015 г. и др.

Генеральная Ассамблея ООН, в свою очередь, призывает в своих резолюциях «содействовать разработке, распространению, предоставлению и передаче экологически безопасных технологий, в том числе и развивающимся государствам на взаимно согласованных льготных и преференциальных условиях».[18]

Повестка дня – 2030 также уделяет вопросу доступа к исследованиям и передачи технологий ВИЭ большое внимание. Задача 7а ЦУР7 предусматривает «к 2030 году активизировать международное сотрудничество в целях облегчения доступа к исследованиям и технологиям в области экологически чистой энергетики, включая возобновляемую энергетику».[19] Также ЦУР 17 в разделе «Технологии» содержит задачу 17.7, которая призывает государств «содействовать разработке, передаче, распространению освоению экологически безопасных технологий с целью их получения развивающимися государствами на взаимосогласованных благоприятных условиях».[20]

Кроме того, данная Повестка создала Механизм содействия развитию технологий, который был учрежден Аддис-Абебской программой действий 2015 года. Данный механизм включает в себя: межучрежденческую целевую группу ООН по науке, технике и инновациям в интересах достижения целей в области устойчивого развития (далее – межучрежденческая целевая группа ООН), совместный многосторонний форум по науке, технике и инновациям в интересах достижения ЦУР и онлайновую платформу.[21]

Однако необходимо заметить, что защита ПИС при передаче технологий ВИЭ также подпадают под действие Механизма по технологи-

[17] The IRENA International Standards and Patents in Renewable Energy, INSPIRE official site [Электронный ресурс]. Режим доступа: URL: http://inspire.irena.org/Pages/home.aspx (Дата обращения: 17.02.2020)

[18] Резолюция Генеральной Ассамблеи Организации Объединенных Наций A/RES/71/233 «Обеспечение доступа к недорогим, надежным, устойчивым и современным источникам энергии для всех» от 21 декабря 2016 года [Электронный ресурс]: Доступ из официального сайта Организации Объединенных Наций. Режим доступа: URL: https://undocs.org/ru/A/RES/71/233 (Дата обращения: 18.02.2020)

[19] Преобразование нашего мира: Повестка дня в области устойчивого развития на период до 2030 года, принятая резолюцией A/RES/70/1 Генеральной Ассамблеи от 25 сентября 2015 года. – 44 с. [Электронный ресурс]: Доступ из официального сайта Организации Объединенных Наций.Режим доступа: URL:https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=R (Дата обращения: 18.02.2020)

[20] Преобразование нашего мира: Повестка дня в области устойчивого развития на период до 2030 года, принятая резолюцией A/RES/70/1 Генеральной Ассамблеи от 25 сентября 2015 года. – 44 с. [Электронный ресурс]: Доступ из официального сайта Организации Объединенных Наций. Режим доступа: URL: https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=R (Дата обращения: 18.02.2020)

[21] Аддис-Абебская программа действий третьей Международной конференции по финансированию развития, принятая резолюцией Генеральной Ассамблеи ООН A/RES/69/313 от 27 июля 2015 года [Электронный ресурс]: Доступ из официального сайта Организации Объединенных Наций. Режим доступа: URL: https://undocs.org/ru/A/RES/69/313 (Дата обращения: 18.02.2020)

ям Рамочной Конвенции ООН по изменению климата 1992 года (далее – РКИК ООН) и Парижского соглашения об изменении климата 2015 года. Это связано с тем, что в перечень технологий по смягчению последствий изменения климата (*Climate Change Mitigation Technologies*) входят такие виды ВИЭ, как биотопливо, солнечная тепловая, солнечная фотоэлектрическая и ветряная энергии.[22] Механизм по технологиям был учрежден на Конференции сторон – 16 РКИК ООН в Канкуне в 2010 году с целью активизации деятельности п разработке и передаче технологий для оказания поддержки усилиям по предотвращению изменения климата и адаптации к нему в интересах достижения РКИК ООН.[23] Он состоит из двух органов: Исполнительного комитета по технологиям (далее - ИКТ) и Центра и Сети по технологиям, связанных с изменением климата [Klein D., Carazo M.P., Doelle M., Bulmer J., Higham A., 2017, p. 261]. Как отмечает профессор М.В. Шугуров, важнейшими результатами их деятельности являются подготовка совместных ежегодных докладов Конференции сторон, в которых освещаются меры, предпринимаемые государствами для активизации действии в технологической сфере на универсальном, региональном и национальном уровнях [Шугуров М.В., 2018, с. 67].

Мы считаем, что ПИС являются как стимулом, так и препятствием для развития технологий использования ВИЭ. Небольшие фирмы часто называют силу действующих патентных законов сдерживающим фактором для инноваций, в то время как крупные компании требуют усиления внутренней и международной защиты ПИС [Акшалова Р.Д., 2019, с. 520].

А. Коневска отмечает, что если «строгость ПИС сохранится, то они могут непреднамеренно препятствовать эффективному внедрению технологий экологически чистой энергии. Сильные ПИС наносят ущерб инновациям, потому что многие компании уже не патентуют с основной целью технологического прорыва, а вместо этого с индивидуальными предпочтениями монополизировать рынок. Это может помешать продвижению передовых технологий и медленному внедрению технологий масштабируемой энергии, что ухудшит положение всей земли».[24]

Казахстан, являясь развивающимся государством, находится в начале пути освоения технологий ВИЭ. Трансфер технологий из других государств с помощью использования патентов и лицензий является одним из стратегических решений по коррекции упущенных научных возможностей. Государство обеспечивает поддержку при подаче заявок на использование иностранных авторских прав и патентовании за рубежом.[25]

В Республике Казахстан на конец 2018 года действовало 67 объектов ВИЭ (на сегодняшний день уже 92 объекта) с суммарной мощностью 531 МВт.[26] Эти цели зафиксированы как в Концепции по переходу РК к «зеленой экономике», так и Стратегическом плане развития РК до 2025 года.

Для этих целей 27 апреля 2018 года был создан Международный центр зеленых технологий и инвестиционных проектов (далее – МЦЗТИП) постановлением Правительства РК. Впервые идея о создании МЦЗТИП была озвучена Первым президентом РК – Елбасы, Н. Назарбаевым на 70-й сессии Генеральной Ассамблеи ООН на основе инфраструктуры выставки «ЭКСПО-2017».[27] Основным предметом деятельности МЦЗТИП является «содействие ускоренному переходу Казахстана к зеленой экономике путем продвижения технологий и лучших практик, развития бизнеса и инвестиций, а также укрепле-

[22] WIPO Global Challenges Report – 2014. Renewable energy technology: Evolution and policy implications – evidence from patent literature [Электронный ресурс]: Доступ из официального сайта Всемирной организации интеллектуальной собственности. Режим доступа: URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gc_3.pdf (Дата обращения: 19.02.2020)

[23] Decision 1/CP.16 adopted by the Conference of the Parties. The Cancun Agreements. FCCC/CP/2010/7/Add.1 [Электронный ресурс]: Доступ из официального сайта Рамочной конвенции ООН по изменению климата. Режим доступа: URL: https://unfccc.int/resource/docs/2010/cop16/eng/07a01.pdf (Дата обращения: 20.02.2020)

[24] Conevska A. The intellectual property of renewable energy. The MCJILL International Review. 2016 [Электронный ресурс]. Режим доступа: URL: https://www.mironline.ca/the-intellectual-property-of-renewable-energy/ (Дата обращения: 15.02.2020)

[25] Обзор инновационного развития Казахстана. Европейская экономическая комиссия ООН. ООН, Нью-Йорк, Женева, 2012. – 202 с. [Электронный ресурс]: Доступ из официального сайта Европейской экономической комиссии ООН. Режим доступа: URL: https://www.unece.org/fileadmin/DAM/ceci/publications/icp5_r.pdf (Дата обращения: 24.02.2020)

[26] Добровольный национальный обзор Республики Казахстан о реализации Повестки дня до 2030 года в области устойчивого развития 2019 года [Электронный ресурс]: Доступ из официального сайта Организации Объединенных Наций. РежимдоступаURL:https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/23453KAZAKHSTAN_VNR_Kazkahstan_web_site_2019.pdf (Дата обращения: 24.02.2020)

[27] Выступление Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева на Общих дебатах 70-й сессии Генеральной Ассамблеи ООН [Электронный ресурс]: Доступ из официального сайта Президента Республики Казахстан. Режим доступа: URL: https://www.akorda.kz/ru/speeches/external_political_affairs/ext_speeches_and_addresses/vystuplenie-prezidenta-respubliki-kazahstan-nnazarbaeva-na-obshchih-debatah-70-i-sessii-genassamblei-oon (Дата обращения: 26.02.2020)

ния международного сотрудничества в рамках Программы партнерства «Зеленый мост», принятой в 2012 году государствами-участницами Конференции ООН по устойчивому развитию».[28] МЦЗТИП занимается трансформацией энергетического сектора и развитием ВИЭ; внедрением и развитием новых технологий с целью оптимизации процессов создания удобства бизнесу поставщикам зеленых технологий; коммерциализацией, трансфером и адаптацией наилучших зеленых технологий и научных результатов в различных отраслях экономики.

Казахстанская инициатива «Зеленый мост» была официально заявлена на VI-й Министерской конференции «Окружающая среда и развитие» стран Азиатско-Тихоокеанского региона, которая проводилась в Астане 27 сентября - 2 октября 2010 г. Астанинская инициатива «Зеленый мост» - это мост между Азиатско-Тихоокеанским и Европейским регионами, нацелена на переход к зеленой экономике на огромном пространстве и в разных регионах Европы, Азии и Тихого океана [Губайдуллина М., Кадирсизова Г., 2012, с. 4]. В перечень основных задач по реализации Программы Партнерства входят: «поощрение совместных исследований по разработке и применению стратегий и инструментов «зеленого» роста, включая экологически безопасные технологии и доступ к ним; продвижение сетей по обмену знаниями, опытом и результатами, извлеченными уроками в рамках проектов, связанных с устойчивым развитием».[29]

На основании вышеизложенного, мы приходим к выводу, что облегчение доступа к технологиям ВИЭ и их передача развивающимся государствам является очень сложным процессом, затрагивающим большое количество участников, их права, обязанности и интересы. При этом актуальность таких взаимоотношений подтверждается учреждением и функционированием большого количества институциональных механизмов по передаче технологий ВИЭ как таковых, так и климатических технологий в целом. Расширение использования ВИЭ во всем мире и увеличение полученной ВИЭ в мировом энергетическом балансе доказывает успешное функционирование этих институциональных механизмов. Поскольку данное увеличение обусловлено строительством и запуском объектов ВИЭ в развивающихся государствах. Поэтому облегчение доступа, передача технологий и знаний по обслуживанию объектов ВИЭ будут способствовать увеличению доли энергии, получаемой из ВИЭ, переходу к «зеленой» экономике и к устойчивому развитию. Мы хотим заметить, что удовлетворение интересов всех сторон в данном вопросе будет служить хорошей основой для распространения ВИЭ, обеспечением доступа к электричеству в разных уголках земного шара, переходу к устойчивому развитию и борьбе с изменением климата.

[28] Постановление Правительства Республики Казахстан от 27 апреля 2018 года № 224 «О создании некоммерческого акционерного общества «Международный центр зеленых технологий и инвестиционных проектов»» [Электронный ресурс]: Доступ из Информационно-правовой системы нормативных правовых актов РК «Әділет». Режим доступа: URL: http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1800000224 (Дата обращения: 26.02.2020)

[29] Программа Партнерства «Зеленый мост» как инструмент перехода к «зеленой» экономике. 26 сентября 2013 года [Электронный ресурс]: Режим доступа: URL: https://strategy2050.kz/ru/news/1565/ (Дата обращения: 26.02.2020)

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Акшалова Р.Д. Возобновляемые источники энергии и современные отрасли международного права // Верховенство права на национальном и международном уровнях как приоритет деятельности ООН и суверенных государств /Материалы международной научно-практической конференции 6 сентября 2019 года / под ред. Е.М. Абайдельдинова, А.Х. Абашидзе, Р.К. Сарпекова, М.Ж. Куликпаевой. – Нур-Султан, 2019. – С. 513-521
2. Право интеллектуальной собственности Республики Казахстан: Учебное пособие / Отв.ред. к.ю.н., доцент, З.Х. Баймолдина, д.ю.н., профессор Т.Е. Каудыров. – Астана: ГУ «Институт законодательства Республики Казахстан», 2013. – 264 с.
3. Губайдуллина М., Кадирсизова Г. «Зеленый мост»: экологическая инициатива Казахстана для развития Европейско-Азиатско-Тихоокеанского партнерства // Вестник КазНУ. Серия Международные отношения и международное право, 2012. № 4 (60). – С. 3-10.
4. Kiel Downey. Intellectual property rights and renewable energy technology in China // South Carolina Journal of International Law and Business – Columbia: University of South Carolina, 2012. Volume 9, Issue 1. – Pp. 89-130.
5. Sarah Helm, Quentin Tannock, Ilian Iliev. The acceleration of climate change and mitigation technologies: Intellectual property trends in the renewable energy landscape. Global Challenges Brief. [Электронный ресурс]. Режим доступа: URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gc_1.pdf (Дата обращения: 22.01.2020)
6. Daniel Klein, Maria Pia Carazo, Meinherd Doelle, Jane Bulmer, and Andrew Higham. The Paris Agreement on climate change. Analysis and commentary. Oxford University Press, Oxford, UK, 2017.

7. Шугуров М.В. Деятельность ВОИС в сфере международной передаче технологий: направления и приоритеты // Международное право и международные организации. – Москва: Изд-во ООО «НБ-Медиа», 2016. № 2. - С. 144-165. DOI: 10.7256/2226-6305.2016.2.18418
8. Шугуров М.В. Международно-правовые основы регулирования сотрудничества государств в сфере передачи экологически чистых энергетических технологий // Право, законодательство, личность. – Саратов: Изд-во Саратовской государственной юридической академии, 2017. № 2 (25). – С. 41-59.
9. Шугуров М.В. Глобальный механизм развития и передачи климатических технологий: правовые основы и направления деятельности // Юридическая наука. – Москва: Евразийский центр сравнительных исследований, 2018. № 2. – С. 63-74.

УДК 342.98

Ауешова Багдат Тлектесовна
к.ю.н., доцент,
Каспийский государственный университет технологии
и инжиниринга имени Ш.Есенова,
город Актау,
E-mail: baueshova@mail.ru

ФОРМИРОВАНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ И РЕЗУЛЬТАТИВНОСТИ РАБОТЫ ГОСУДАРСТВЕННЫХ СЛУЖАЩИХ

Түйін. Мақалада мемлекеттік қызметшілер мінез-құлқының этикалық және моральдық стандарттарының жеке жауапкершілігі мен талаптары талданды. Мемлекеттік қызметшілердің әдеп кодекстері мен имандылығына қойылатын жалпы талаптар қаралды.

Түйінді сөздер: лауазымды тұлға, жеке жауапкершілік, этика, мемлекеттік қызметшілер, мораль нормалары.

Резюме. В статье проанализированы персональная ответственность и требования этических и моральных стандартов поведения государственных служащих. Расмотрены этические кодексы и общие требования к нравственности государственных служащих.

Ключевые слова: должностное лицо, персональная ответственность, этика, государственные служащие, нормы морали.

Summary. The article analyzes personal responsibility and requirements of ethical and moral standards of behavior of civil servants. The ethical codes and General requirements for the morals of civil servants were reviewed.

Keywords: official, personal responsibility, ethics, civil servants, moral standards.

В Послании народу Казахстана от 6 февраля 2008 г. Президент Республики Казахстан Н.А.Назарбаев подчеркнул: «Главной целью административной реформы должно стать повышение эффективности и результативности работы управленческого аппарата. Чтобы чиновники служили народу, как следует. Одним из ключевых элементов административной реформы должна стать новая кадровая политика в стране. Человеческий фактор становится определяющим на современном этапе развития. Необходимо разработать современные подходы, направленные на формирование в системе государственного управления профессионального ядра управленцев новой формации» [1].

Формирование эффективных управленческих команд в сфере государственного управления - важнейшая и крайне актуальная задача. Изучая кадровые проблемы, многие ученые обращают внимание на отсутствие механизмов, позволяющих на практике осуществлять качественный подбор и рациональную расстановку кадров, в том числе и с учетом их социальной сущности, нравственных ориентиров, моральности сознания, этики.

Анализ современных проблем этики государственных служащих является одним из важных элементов процесса управления в государственных службах. [2].

Рассматривая вопрос о признаках правовой этики государственных служащих и других должностных лиц сходимся во мнении, что она должна характеризоваться рядом необходимых параметров, определяющих взгляды, особенности человеческой личности, которые формируют его отношение к смыслу и ценностям права, что, в свою очередь, отражает уровень цивилизованности общества, содержание социального сознания, степень развития духовности и строгость нравственных устоев, бытующих в обществе. Приведем некоторые из них: порядочность, независимость от финансового интереса, объективность, ответственность, открытость, самоотверженность, здравый смысл, беспристрастность, чувство долга, справедливость, совесть и так далее.

В целях поддержания и защиты авторитета государства и уважения к его служащим со стороны общества, каждый государственный служащий или иное должностное лицо, в рамках персональной ответственности, обязан соблюдать требования таких стандартов поведения, которые соответствуют его статусу.

Персональная ответственность каждого должностного лица и государственного служащего требует соблюдения таких стандартов этического поведения, которые от них ожидают граждане Казахстана. Этика поведения государственного служащего или иного должностного лица должна строиться на основе осознания, что государственная должность является выражением общественного доверия и по результатам его работы формируется отношение граждан к государству в целом.

Государственные служащие и другие должностные лица должны соблюдать общие принципы поведения, которые применимы ко всем членам общества. Они должны исполнять свои обязанности, соблюдая закон, инструкции и связанные с их служебным положением этические нормы.

Одна из основных обязанностей государственного служащего и иного должностного лица - это обязанность следовать высшим моральным принципам, быть преданным государству и ставить интересы государства выше личных интересов, интересов отдельных лиц, партий, организаций, нести ответственность за добросовестное и профессиональное исполнение возложенных на него обязанностей перед своей страной и ее гражданами.

Государственные служащие и другие должностные лица не должны совершать действия, которые противоречили бы этой обязанности.

При исполнении своих обязанностей государственный служащий и иное должностное лицо не должны осуществлять произвол в отношении, каких бы то ни было лиц, группы лиц или организаций и обязаны учитывать права, обязанности и законные интересы других.

Осуществляя свою деятельность, государственный служащий и иное должностное лицо должны применять наиболее эффективные и экономичные способы решения поставленных задач, руководить с пользой, эффективно и экономно персоналом и вверенным ему имуществом, установками, службами и финансовыми средствами. Они не должны использоваться для частных целей, за исключением случаев, разрешенных законом.

Государственный служащий и иное должностное лицо обязаны не допускать коррупционных отношений при исполнении своих должностных обязанностей, вскрывать случаи коррупции при их обнаружении.

Если государственному служащему и иному должностному лицу предлагается не должная выгода, то с целью обеспечения своей безопасности они обязаны принять следующие меры:

- отказаться от не должной выгоды;

-попытаться установить личность сделавшего такое предложение;

-избегать длительных контактов с предполагаемым взяткодателем;

-в случае если подарок нельзя ни отклонить, ни возвратить отправителю, он должен храниться по возможности с минимальным использованием;

-постараться иметь свидетелей, например, в лице рядом работающих коллег;

-в кратчайший срок написать докладную о коррупционной попытке, предпочтительно занеся ее в официальный регистрационный журнал;

-довести как можно скорее этот факт до сведения вышестоящего руководства или прямо до компетентного правоохранительного органа;

-продолжать работу в обычном порядке, в особенности с делом, в связи с которым была предложена не должная выгода [3].

Государственный служащий и иное должностное лицо не должны допускать, чтобы их частные интересы сталкивались с их публичными должностными обязанностями. На них лежит ответственность за то, чтобы не допускать таких конфликтов, какими бы они ни были - реальными или потенциальными. Во всех случаях из своего официального положения государственный служащий и иное должностное лицо не должны извлекать не причитающуюся им личную выгоду.

Когда личные интересы государственного служащего и иного должностного лица, депутата (члена) парламента вступают в противоречие с общественными интересами, каждый несет личную ответственность за разрешение возможного конфликта.

С другой стороны, для того чтобы правильно ориентироваться при выборе того или иного поведенческого действия, государственный служащий должен быть способен придерживаться общепринятых критериев объективной оценки, возникающих различных жизненных ситуаций, руководствоваться при этом устоявшимися нравственными стандартами.

Следует иметь в виду, что нормы морали, которыми руководствуются государственные служащие, не могут основываться только на собственном представлении о нравственности, ибо определяются они и общественными представлениями о поведении государственных служащих. Очевидно, что для оценки этического поведения государственного служащего должен применяться более высокий стандарт, чем для оценки поступков других граждан. Критерии оценки поведения государственных служащих должны быть более взыскательными, чем обычные устоявшиеся представления о нравственности.

Кроме того, нельзя не принимать во внимание, что оценки нравственных и этических норм и ценностей в современном социуме существенно разнятся, отличаются разновариантностью и субъективностью - особенно в условиях пересмотра, а то и отрицания сложившихся ранее норм и ценностей.

Следовательно, является порой затруднительным учесть значительное разнообразие возникающих поведенческих ситуаций, констатировать, что в действительности имел место поступок, порочащий честь и достоинство государственного служащего, и тем более определить приемлемые меры воздействия, прежде всего дисциплинарного, за нарушение данного требования к служебному поведению. Предусмотреть все нравственные коллизии, возникающие в практической деятельности государственного служащего, разумеется, невозможно. И тем более отразить их нормативно.

Поэтому представляется, что только от личной моральной позиции и ценностных ориентации государственного служащего зависит в решающей мере, считает ли он допустимым совершать поступки, которые могут быть истолкованы как порочащие его честь и достоинство.

Государственный служащий обязан проявлять корректность в обращении с гражданами. Соблюдение Закона о государственной службе представляется весьма важным для государственного служащего. Однако критериев корректности законодатель не устанавливает. Вместе с тем в аналогичных зарубежных правовых актах имеются подобные нормы, понимание которых не представ-

ляет сложности [4].

Этические принципы и нормы в наиболее общей форме выражают требования к нравственной сущности государственного служащего, назначению его деятельности, к характеру его взаимоотношений с государством, доверенным лицом которого он выступает, и с обществом, обеспечивая взаимодействие между государством и его гражданами.

Этика представляет собой кодекс поведения, предписывающий определенный тип человеческих взаимоотношений, который представляется оптимальным с точки зрения исполнения государственными служащими их профессиональной деятельности, а также социально-философское истолкование культурно-гуманистического назначения этой профессии.

Наряду с законностью одним из важных принципов является принцип справедливости, проявляющейся в законном использовании властных полномочий, защите (а не имитации ее) прав и законных интересов граждан, удовлетворении их социальных ожиданий. Этический принцип справедливости конкретизируется также в нормах, требующих, в частности, никогда не дискриминировать одних путем предоставления льгот или привилегий других, не допускать субъективности в оценке личностно-деловых качеств людей и так далее. По данным нашего опроса, 40 % служащих определяют этот принцип как наиболее важный.

Однако государственная служба должна соответствовать не только нормам права, но и правилам служебной этики. Действующие правила содержат необходимый перечень морально - этических требований, которым обязаны соблюдать государственные служащие:

«Несение государственной службы является выражением особого доверия общества и государства и предъявляет высокие требования к нравственности, этике и моральному облику государственных служащих».

Общество рассчитывает, что государственный служащий будет вкладывать все свои силы, знания и опыт в осуществляемую им профессиональную деятельность, беспристрастно и честно служить обществу.

1 В своей деятельности государственные служащие должны:

1) быть приверженными принципам государственной службы и высшим нравственным принципам;

2) соблюдать присягу государственного служащего.

2.Долгом и обязанностью государственного служащего, как представителя государства, является:

1) неукоснительное следование Конституции и законам Республики Казахстан;

2) защита интересов государства;

3)содействие укреплению единства народа Казахстана и межнационального согласия в стране;

4) беспристрастное и честное исполнение своих служебных обязанностей;

5) соблюдение принятых на себя ограничений, установленных законом;

6) неразглашение государственных секретов и иной охраняемой законом тайны, которые стали известными ему при исполнении служебных обязанностей;

7) невмешательство в деятельность лиц, ответственных за принятие решений в вопросах, лично касающихся государственного служащего;

8) непринятие обязательств и недопущение действий, выступлений и высказываний, способных дискредитировать Республику, а также препятствующих нормальному функционированию государственных органов и выполнению служебных обязанностей;

9) бережное хранение служебного удостоверения и других документов.

3. В отношениях с гражданами и юридическими лицами государственные служащие обязаны: [5].

1) уважать честь и достоинство других лиц;

2) не допускать проявлений бюрократизма и волокиты при рассмотрении их обращений, в установленные законом сроки принимать по ним необходимые меры;

3) поддерживать авторитет государства;

4) обеспечить соблюдение и защиту гарантированных Конституцией прав, свобод и законных интересов граждан и юридических лиц;

5) уважительно относиться к государственному и другим языкам народа Казахстана, многообразию его обычаев и традиций;

6) проявлять скромность, не подчеркивать своего должностного положения.

4. Государственные служащие, имеющие подчиненных, обязаны:

1) точно определять задачи и объем служебных полномочий своих подчиненных в соответствии с занимаемыми ими должностями;

2) не понуждать подчиненных к совершению противоправных поступков, не совместимых с общепринятыми нормами этики.

5. За нарушение требований, предусмотренных настоящими правилами, на государственных служащих в соответствии с законодательством о государственной службе налагаются дисциплинарные взыскания.

Неоспоримы истины, согласно которым государственные служащие должны быть по отношению к гражданам внимательны, вежливы и отзывчивы, проявлять индивидуальный подход сообразно с культурой, образованием и психологическими особенностями, как отдельных лиц, так и различных социальных групп.

Культура государственного служащего находит отражение в каждом его поступке, в каждом принятом им решении. И забота о повышении уровня культуры, хотя и не является юридической обязанностью и имеет этический характер, вместе с тем выступает условием обеспечения государственной дисциплины.

Если культура выражает специфический характерный для людей способ деятельности, то права

человека выступают как нормативно - выраженный способ взаимодействия людей друг с другом и с обществом в целом.

Государственные служащие и другие должностные лица должны соблюдать общие принципы поведения, которые применимы ко всем членам общества. Они должны исполнять свои обязанности, соблюдая закон, инструкции и связанные с их служебным положением этические нормы.

Одна из основных обязанностей государственного служащего и иного должностного лица - это обязанность следовать высшим моральным принципам, быть преданным государству и ставить интересы государства выше личных интересов, интересов отдельных лиц, партий, организаций, нести ответственность за добросовестное и профессиональное исполнение возложенных на него обязанностей перед своей страной и ее гражданами.

Государственные служащие и другие должностные лица не должны совершать действия, которые противоречили бы этой обязанности.

При исполнении своих обязанностей государственный служащий и иное должностное лицо не должны осуществлять произвол в отношении, каких бы то ни было лиц, группы лиц или организаций и обязаны учитывать права, обязанности и законные интересы других.

Государственный служащий и иные должностные лица ни при каких обстоятельствах не должны ни просить, ни принимать подарки, услуги, приглашения на банкет или в тур поездку, а также любые другие выгоды для его семьи, родственников при обстоятельствах, которые могут быть истолкованы как воздействие на исполнение должностных обязанностей или способные повлиять или создать видимость влияния на беспристрастность, с которой должны исполняться служебные обязанности, или которые могут быть вознаграждением или создать видимость вознаграждения, имеющего отношение к выполняемым служебным обязанностям.

Осуществляя свою деятельность, государственный служащий и иное должностное лицо должны применять наиболее эффективные и экономичные способы решения поставленных задач, руководить с пользой, эффективно и экономно персоналом и вверенным ему имуществом, установками, службами и финансовыми средствами. Они не должны использоваться для частных целей, за исключением случаев, разрешенных законом.

Государственный служащий и иное должностное лицо не должны допускать, чтобы их частные интересы сталкивались с их публичными должностными обязанностями. На них лежит ответственность за то, чтобы не допускать таких конфликтов, какими бы они ни были - реальными или потенциальными. Во всех случаях из своего официального положения государственный служащий и иное должностное лицо не должны извлекать не причитающуюся им личную выгоду.

Столкновение интересов возникает в такой ситуации, когда государственный служащий, должностное лицо, депутат имеют личную заинтересованность, которая влияет или может повлиять на объективное и беспристрастное исполнение ими своих обязанностей. Личная заинтересованность государственного служащего, должностного лица, депутата включает любую выгоду для них лично либо для его семьи, родственников, друзей, близких, а также для лиц и организаций, с которыми они имеют или имели деловые или связанные с политикой отношения. В это понятие входит также любое финансовое или гражданское обязательство, которое несет государственный служащий, депутат и иное должностное лицо.

Во избежание неконструктивного конфликта интересов государственный служащий и иное должностное лицо должны:

- внимательно относиться к возможности возникновения столкновения интересов;

-принимать меры предупредительного характера, чтобы не допустить потенциального возникновения конфликта интересов;

-доводить до сведения вышестоящего руководства о любой коллизии интересов, как только ему становится об этом известно;

-подчиниться любому окончательному решению, требующему от него выйти из этого положения, в котором он находится, или отказаться от выгоды, породившей столкновение интересов.

При рассмотрении кандидатур на занятие той или иной государственной должности претендент должен заявить о наличии или отсутствии столкновения интересов, сопровождающих его возможное назначение.

Любое столкновение интересов, о котором заявит кандидат на должность в административном органе или на какой-либо пост в государственной службе, должно быть урегулировано до назначения данного кандидата на должность.

Если государственный служащий и иное должностное лицо занимают такие должности, при которых их должностные обязанности задевают или могут задеть их личные или частные интересы, то в соответствии с положением о государственной службе и настоящем Кодексом этики они обязаны заявлять о характере и размерах этих интересов во время своего назначения и в дальнейшем при любом изменении ситуации.

Выполняя требования регламентов, обращений, деклараций, государственные служащие, должностные лица, депутаты (члены) парламента должны исполнять также цели этих требований.

Государственный служащий и иное должностное лицо не должны предлагать никаких выгод, каким-либо образом связанных с их положением в качестве государственного служащего или должностного лица, если только у них нет на это законного разрешения. Государственный служащий и иное должностное лицо не должны пытаться влиять в частных целях, на какое- то бы ни было лицо или организацию, в том числе и на другие государственных служащих и должностных лиц, пользуясь своим служебным положением или предлагая им личные выгоды. Государственный

служащий и иное должностное лицо не должны вступать ни прямо, ни косвенно в компрометирующие отношения с частными или должностными лицами, государственными или коммерческими организациями, никогда не использовать при исполнении должностных обязанностей и не передавать третьим лицам конфиденциально полученную информацию для извлечения собственной выгоды.

Государственный служащий и иное должностное лицо могут сообщать информацию, которой они владеют, только при соблюдении норм и требований, применимых к тому органу, где они работают. Они обязаны принимать соответствующие меры для обеспечения гарантии безопасности и конфиденциальности информации, за которую они несут ответственность, и которая им стала известна. Государственный служащий и иное должностное лицо обязаны соблюдать любые ограничения, предусмотренные законом для некоторых категорий государственных служащих и иных должностных лиц в отношении осуществления ими коммерческой или политической деятельности в связи с занимаемым ими положением или характером их служебных обязанностей [6].

С учетом соблюдения основных конституционных прав государственный служащий и иное должностное лицо обязаны следить за тем, чтобы их участие в политической деятельности или причастность к коммерческой деятельности, участие в политической полемике в обществе или политических кругах не поколебали уверенности граждан или его работодателей в их способности беспристрастно и добросовестно выполнять возложенные на них должностные обязанности.

Положения настоящего Кодекса этики должны найти свое отражение в трудовом договоре (контракте) государственного служащего и иного должностного лица. Нарушение этих положений может повлечь за собой наложение санкций дисциплинарного характера.

Административная власть неразрывно связана с механизмами ответственности за принимаемые решения и их последствия, за неисполнение и ненадлежащие исполнение должностными лицами своих обязанностей. Нравственная ответственность государственных служащих за каждое подготавливаемое и реализуемое решение и его социальные последствия особенно велика сегодня в условиях кризиса социальных структур, существенных деформаций сознания значительной части общества.

Следует отметить, что оцениваемые принципы составляют основу нравственной оценки деятельности государственных служащих. Они включены в этические кодексы государственных служащих многих стран.

Таким образом, необходимость повышения этического уровня государственных служащих связана, прежде всего, с ростом доверия к государству и его органам со стороны общества, а также с устранением организационных патологий в деятельности государственной службы.

Основная проблема формирования этики - это подготовка и переподготовка кадрового потенциала. Необходимость введения жестких норм, регламентирующих поведение на государственной службе, стала одной из наиболее значимых проблем. Повышение уровня этики государственных служащих, путем повышения профессиональной деятельности, формирование этических норм, путем внедрения в программы переподготовки кадрового потенциала этического кодекса, является важным условием эффективного функционирования государственной службы на благо общества.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Послание Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева народу Казахстана (Астана, 6 февраля 2008 г.) //Казахстанская правда. 2008. 9 февраля.
2.Аверина О.Р. Этика и культура управления: Учебное пособие. -Хабаровск: ДАГС, 2004. - 132 с.
3.Байменов А. Государственная служба. Международный опыт. Казахстанская модель. - Астана, 2000. -234с.
4.Уваров В.Н. Государственная служба и управление. - Петропавловск, 2004. -321с.
5. Турисбеков З.К., Капаров С.Г. Управление государственной службой в Республике Казахстан. - Екатеринбург, 2002. -432с.
6. Капаров С.Г. Модернизация государственной службы в Казахстане: политологический анализ: Автореф.дисс. ..канд.полит.наук. -Астана, 2009. -30с.

УДК 159.9.072

Болеев Т.К.,
д.п.н., профессор,
Международный казахско-турецкий университет имени Х.А. Ясави,
E-mail: instpsh@gmail.com

Жаркинбаева Д.С.,
преподаватель,
Международный казахско-турецкий университет имени Х.А. Ясави,
e-mail: zharkinbaeva.din@mail.ru

Абдилаким Ж.А.
магистрант,
Международный казахско-турецкий университет имени Х.А. Ясави,
e-mail: zhann97707@gmail.com

О ПРИЧИНАХ ПОДРОСТКОВО-ЮНОШЕСКОЙ ПРЕСТУПНОСТИ В КАЗАХСТАНЕ

Түйін. Бұл мақала Қазақстандағы жасөспірімдер арасындағы қылмыстық жасау мәселесіне арналған. Статистика мәліметтері бойынша осы жастағы қылмыс саны жыл сайын артып келеді. Жасөспірімдер құрдастарына немесе жасы кіші балаларға қатысты көрсететін агрессия мен қатыгездік кейде сау адамның санасына симайды. Неге мұндай болып жатыр, кім кінәлі? Себептер жеткілікті. Мақалада жасөспірімдердің қылмыс жасау мен қылмыстық мінез-құлыққа бейімділігінің кейбір себептері ғана сипатталады, сондай-ақ жалпы білім беретін мектеп және гимназияның жасөспірімдері арасындағы құқықтық және қылмыстық мінез-құлыққа бейімділігін зерттеу нәтижелері салыстырмалы түрде келтірілген.

Түйін сөздер: жасөспірім(бозбала) , қылмыстық мінез-құлыққа бейімділік, мінез акцентуациялары, агрессия, өзін-өзі бақылау, өзін-өзі бағалау, психологиялық кернеу, күні мен іс-әрекетін өзі ұйымдастыру.

Резюме. По данным статистики число преступлении совершаемых в подростковом возрасте увеличивается с каждым годом. Агрессия и жестокость которую проявляют подростки по отношению к сверстникам или младшим по возрасту иногда не поддается осознанию. Почему так происходит и кто виноват? Причин достаточно. В статье описываются лишь некоторые причины подростково-юношеской преступности и склонности подростков к криминальному поведению, также приведены результаты сравнительного исследования склонности подростков к правонарушениям и криминальному поведению между подростками (юношами) общеобразовательных школ и гимназии.

Ключевые слова: подросток, склонность к криминальному поведению, акцентуации характера, агрессия, самооценка, психологическая напряженность, самоорганизованность и самозанятость подростков.

Summary. This article is devoted to the problem of juvenile delinquency in Kazakhstan. According to statistics, the number of crimes committed at this age increases every year. Aggression and cruelty that adolescents show towards peers or younger age sometimes does not lend itself to awareness. Why is this happening and who is to blame? Reasons enough. The article describes only some of the causes of juvenile delinquency and the propensity of adolescents to criminal behavior, as well as the results of a comparative study of the propensity of adolescents to offenses and criminal behavior between adolescents (young men) of secondary schools and gymnasiums.

Keywords: teenager, propensity to criminal behavior, character accentuation, aggression, self-control, self-esteem, psychological tension, self-organization and self-employment of adolescents.

Глобальные изменения во всем мире, скорость прогресса общественно-экономических отношений, развитие инновационно - технических средств повлияла на социальные и моральные ценности общества обнажая ряд проблем. В Казахстане одной из такихактуальных проблем является рост числа преступлений совершаемых подростками.

Подростковая преступность в Казахстане это не только проблема растущих показателей преступности, но и проявление деградации растущего поколенияпроявляемое через криминальное поведение. Постоянный рост числа преступлений совершаемых подростками приводит к появлению в обществе специфичной криминальной обстановки[1].

По данным статистики Генеральной прокуратуры Республики Казахстан уровень преступности среди подростков растет с каждым годом. Для сравнения в 2017 году за 9 месяцев было зарегистрировано 87 389 уголовных правонарушений совершенных подростками, это на 0,8 % больше, чем было зарегистрировано в аналогичный период в 2016 году. Печально то, что число особо тяжких преступлений (убийство, изнасилование) совершаемых подростками (юношами) с каждым годом растет. Как отмечают правохранительные органы и психологи особенностью таких преступлений является беспричинная агрессия, жестокость, корысть, стремление контролировать определенную территорию и желание отличиться (пропиариться) . За период с 2016 по 2018 гг. по данным статистического анализа значительный рост происходит по фактам убийства – 62,2%, из них 17 случаев совершены в группе с особой жестокостью. «Лидерами» по подростковым преступлениям являются густонаселенные области Акмолинская, Актюбинская, Туркестанская и города Нур-Султан, Караганда, Атырау, Шымкент, Алматы. Большинство правонарушений совершается в наркотическом или алкогольном состоянии о чем свидетельствует то, что употребление психоактивных веществ в Казахстане увеличилось в 2 раза по сравнению с предыдущими годами. Доступность наркотических веществ и алкогольной продукции также повлияла на рост количества подростков склонных к криминальному поведению[2].

Подростковый возраст – один из сложных и требующих особого внимания периодов в жизни человека. В данном возрасте происходит ряд глубоких изменений как в физиологии, так и в психике ребенка,которое должно завершиться формированием подростка. Общая психологическая характеристика подросткового возраста складывается из следующих показателей: происходит перестройка отношения подростка к социальной среде, к самому себе, то есть изменяются потребности и побуждения, движущие поведениум подростка, меняются и основные черты его личности. Подросток ощущать себя взрослым, поэтому утверждает свою кажущуюся взрослость любыми доступными ему средствами. Поскольку таких средств у подростка не много, то при неправильном отношении взрослых они замещаются психоактивными веществами, как символами взрослости, как средствами снятия напряжения, образцами поведениязначимых для подростка людей, поиском авторитетов. [3].Развитие на этом этапе идет быстрыми темпами, особенно много изменениймнаблюдается в плане формирования личности. Противоположные черты, стремления, тенденции сосуществуют и борются друг с другом, определяя противоречивость характера и поведения подростка, вызывая личную нестабильность. В этот период формируются социальные установки, отношения к себе, к людям, к обществу. Кроме того, в данном возрастестановятся устойчивыми черты характера и основные формы поведения. Главне мотивационные линииэтого возрастного периода, связанные с активным стремлением к личностному самосовершенствованию-это самопознание, самовыражение, и самоутверждение [4].

В подростковый период происходит переоценка ценностей, осознание себя, как личности, формируются собственные взгляды на жизнь. С подростком, который считает себя уже взрослым нельзя общаться «как раньше». Взрослые по привычке могут предъявлять требованиея подростку, как послушному ребенку, но подросток воспринимает все требования и советы, как давление, угрозу своей свободе и начинает энергично сопротивляться [5].

По мнению А. И. Личко именно в этот период проявляются акцентуации характера, т.е. крайние варианты нормы усиления и заострения некоторых психических своиств. Акцентуации более врожденные свойства нервной системы, нежели приобретенные качества. Именно акцентуации характера и психические аномалии считаются криминогенными факторами, которые в свою очередь снижают сопротивляемость подростков к воздействию конфликтов и являются причиной затруднения адаптации к среде. Акцентуированные подростки это категория детей склонных к криминальному поведению, быстро воспринимающих негативные воздействия социальной среды[6].По мнению психологов и социологов одна из основных причин криминального поведения подростков (юношей) – неблагополучие в семье. Именно в этот период подросток дистанциируется от семьи и родительский авторитет уступает место авторитету сверстников. А если отношения в семье были напряженными до подросткового возраста, то в этот период они еще больше обостряются и нередко выходят из под контроля. Родители, родные, учителя начинают замечать у подростка излишнюю раздраженность и агрессию, эгоизм, циничность, потребительское отношение. Чаще всего это воспринимается как «бунт на корабле», не подчинение и неуважение, хотя на самом деле своиственное этому возрасту выражения желания взрослеть и быть самостоятельным.

Криминальное поведение часто связывают с воспитанием подростка в неполной семье, но по статистике правохранительных органов в последние 3 года (2016-2019) 70 % подростков переступивших закон воспитывались в полных семьях, 27% - в неполной семье и только 3% подростков преступников воспитанники детских домов и интернатов. Из этого можно сделать вывод, что полная семья не гарантия от криминального поведения подростка, причины скрыты глубже. Не понимание и неправильное воспита-

ние, гиперопека или недостаток родительского внимания, проявление жестокости и агрессии в семье, конфликты, асоциальное поведение родителей, недостаток эмоционально позитивных контактов затрудняют для подростка усвоение позитивных общественных норм и ценностей, в итоге он воспринимает негативные нормы и представления которые приводят к отклоняющемуся поведению, что в свою очередь закрепляется в асоциальных формах поведения.[7].

Еще одна не маловажная причина роста преступности среди подростков – безнаказанность виновных. В виду их возраста, по примерению сторон, из-за разнообразных отсрочек от уголовного наказания 30-35% таких подростков в течение полугода вновь совершают преступления. Особенно следует отметить детей из элитарных семей, в воспитании которых акцент делается не на нравственное воспитание, а на удовлетворение капризов и потребностей подростка[8]. Подросток не знавший отказа ни в чем, ради новых ощущений переступает закон, порой преступления, как их называют «мажоров» отличаются особой изощренностью и жестокостью.

Таким образом, подростково-юношеский возраст сопровождается высокой психологической напряженностью и может представлять собой группу повышенного криминального риска. Подросток осваивает навыки взрослого, самостоятельного поведения, способы удовлетворения потребностей, желаний которые часто противоречат детским способам, но и не соответствуют нормам взрослого поведения. В итоге подросток (юноша) балансирует на грани своих детских шалостей и настоящего преступления. Безусловно достаточно большое количество юношей и девушек довольно хорошо справляются с трудностямив период взросления, но есть те, которые в силу некоторых обстоятельств не справляются с этим. Исследования в области психологии девиантного поведения, криминальной и юридической психологии выявили важные закономерности и факты психологии подростков склонных к криминальному поведению:[9,10].

1. Повышенная агрессивность. Испытывать негативные эмоции (гнев, ненависть, раздражение) нормально для каждого человека. Обычно вспышки агрессии импульсивны и поддаются контролю, но бывает, что подобные действия длятся до тех пор пока не наносят вред другому человеку и постепенно такая агрессия становится чертой личности. Подобная готовность к агрессивному поведению становится причиной насильственных преступлений. В подростково-юношеской среде причины повышенной агрессии разнообразны. Отношения в семье, применение физических наказаний в воспитании, низкая самооценка, желание признания в социуме, примеры взрослых. Исключением является повышенная агрессивность, как результат психопатологии и психического расстройства.

2. Низкий уровень самоконтроля. В силу своей недостаточной сформированности и на фоне психофизиологических изменений, подросток не всегда может контролировать свои эмоции и поступки. В итоге без поддержки и контроля родителей, понимания со стороны учителей, подросток не вписывается в общество сверстников и его самооценка снижается. Подросток сильно переживающий из-за неудовлетворенной потребности в самоуважении, может обратиться к девиантному поведению. Совершая противоправные действия подросток ищет способы самоутверждения и повышения своего психологического статуса среди сверстников.

3. Групповая идентичность. Нередко подростково-юношеская преступность имеет групповой характер. В группе они находят «себе подобных», которые разделяют с ними все «невзгоды» сопутствующие подростковому периоду. Поэтому групповая связь в этом возрасте особенно сильна и более значима, чем влияние родителей.

С целью выявления склонности подростков к совершению противоправных поступков и степени их выраженности использовалась диагностики личности. В исследовании принимали участие 40 учащихся 11-х классов г. Туркестана: школа- гимназия №9- 20 юношей и общеобразовательная средняя школа им. М. Абенова - 20 юношей.

В ходе исследования нами был проведен опросник «Определение уровня отклоняющегося поведения» . Количество баллов, начиная с шести, указывает на преступное поведение подростков, а суммы баллов по другим проступкам (1,2,3... 5) – на уровень отклоняющегося поведения: чем больше сумма баллов, тем выше уровень отклоняющегося поведения. Высокому уровню соответствуют 15 и более баллов; среднему уровню – от 7 до 14 баллов; низкому уровню – от 1 до 6 баллов.

Полученные результаты представлены в виде диаграммы 1. и 1.1.

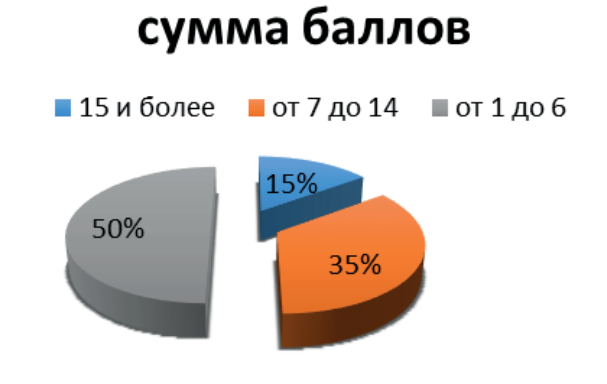

Рис. 1. Распределение уровней отклоняющегося поведения юношей/школа-гимназия/.

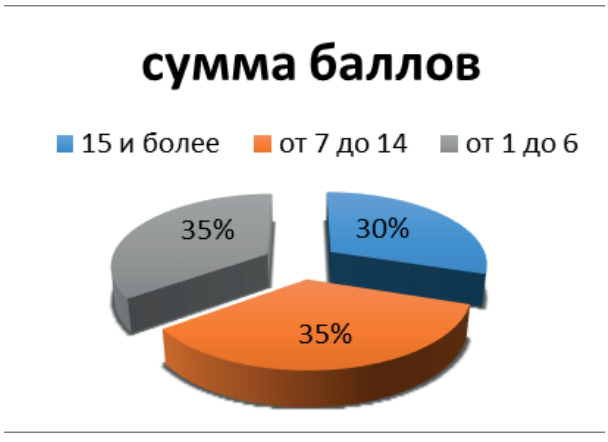

Рис. 1.1. Распределение уровней отклоняющегося поведения юношей / общеобразовательная школа/.

Данные исследования показывают, что юношей с высоким уровнем отклоняющегося поведения в гимназии 50% меньше, чем среди юношей обще образовательной школы. То есть высокий уровень отклоняющегося поведения – 15% (гимназия), 30% общеобразовательная школа, средний уровень – 35% (гимназия), 40% (общеобразовательная школа),низкий уровень – 50%(гимназия), и 35%(общеобразовательная школа).

Стоить отметить, что среди 40 юношей склонность к отклоняющему поведению на том или ином уровне существует.

Рассмотрев и проанализировав результаты по данной методике, мы разделили всех испытуемых юношей на три группы:

BI группу вошли юноши, почти не проявляющие девиантного поведения, но в какой- то незначительной мере имеющие склонность. Это составило42,5% (17чел.) испытуемых. Юноши этой группы, соблюдают общественные нормы, не стремятся сознательно к нарушениям, имеют цели на будущее, занимаются дополнительным образованием, учавствуют в мероприятиях или занимаются в спортивных секциях. Практически не имеют свободного времении, обладают хорошим самоконтролем, поэтому «не страдают» от недостатка риска и острых ощущений, хотя возможности испытать «адреналин» допускают.

II группусоставили юноши, которые имеют некоторую склонность к девиантному поведению, сознательному нарушению норм, но все же способны контролировать свое поведение и эмоции. Но в случае возникновения эмоционального возбуждения или напряжения могут проявить вербальную агрессию, прибегают к физическому насилию лишь в некоторых, случаях. В эту группу вошло 37,5% (15 чел.) испытуемых юношей. Следует отметить, что 60% этих юношей дети учителей данных школ.

В III группусоставили юноши, которые имеют высокую склонность к отрицанию общепринятых норм, ценностей и правил, не признают какие-либо ограничения и образцы поведения. У этих подростков было обнаружено выраженное стремление к аддиктивным и острым ощущениям, рискованному поведению. Они готовы рисковать жизнью своей и окружающих ради «хайпа», у них высокая вероятность проявления агрессивности и насильственных действий. В данной группе22,5% (9 чел.) испытуемых юношей.

В ходе изучения личных дел юношей III группы выяснилось, что у всех у них успеваемость ниже среднего или низкая, 6 из них из внешне благополучных семей, материально обеспеченных, 2 из неполной семьи и 1 из многодетной семьи, но при этом родители этих детей практически не поддерживают связь со школой (учителями, классным руководителем). В ходе беседы мы выяснили, что они предоставлены «сами себе» и в основном проводят время в компьютерных и игровых клубах.

Обобщив результаты по проведенной методике, собеседованию и наблюдению за испытуемыми в образовательных учреждениях, мы пришли к следующим выводам. В школе-гимназии процент юношей склонных к отклоняющемуся поведению относительно не большой, но уровень «влияния» этих юношей на своих сверстников и подростков младшего возраста значительно, поэтому существует риск того, что без надлежащей работы с этими юношами со стороны психолога, инспектора и родителей со временем количество подростков, желающих быть «похожими» на них возрастет. Учебная нагрузка, а также дополнительные занятия в школе-гимназии занимают практически все основное время детей, основное количество школьников выпускных классов посещают репетиторов. Поэтому в гимназии процент юношей склонных к отклоняющемуся и противоправным действиям на 50% ниже, чем в общеобразовательной школе. Но в обоих образовательных учереждениях высок риск того, что количество склонных к отклоняющемуся поведению юношей может возрасти.

Все выше описанные факты результаты не только психофизиологических изменений в подростково-юношеском возрасте, но и безнадзорность и безразличие со стороны родителей, школы и государства. Поэтому основной причиной подростково-юношеской преступности была и остается «самоорганизованность» и «самозанятость» подростков. Они предоставлены сами себе и в поисках развлечений совершают преступления, порой не до конца осознавая последствий своих действий.

Для профилактики и предупреждения криминального поведения, ближайшее окружение подростка (родители, родные, учителя) должны обращать внимание на интересы подростка, своим примером прививать ценности и нормы

морали, как известно «ребенок – отражение родителей». В этом возрасте очень важно дать понять подростку, что не смотря на то что он уже не ребенок, он все так же дорог и любим, поощрять его даже незначительные достижения, подросток должен чувствовать себя нужным как личность в семье и социуме.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Игошев К.Е. Психология преступных проявлений среди молодежи. М. 2000г.
2. Интернет-источники – newzz.kz, www.mvd.kz
3. Болеев Т.К . Подростки группы риска,- М., 2009г.
4. Бойко В.В. Трудные характеры подростков: развитие, выявление, помощь.- СПб.: Союз, 2002
5. Мухина В.С. Возрастная психология: феноменология развития. – М.: Академия, 2006 г.
6. Личко А. Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков. — Санкт-Петербург: Речь, 2010г.
7. Целуйко В.М. Психология неблагополучной семьи: книга для педагогов и родителей – Изд: Владос- Пресс, 2004 г.
8. Мелия М. Наши бедные/богатые дети. – Изд: Альпина Диджитал, 2017г.
9. Каржаубаева, Л.М.Обстоятельства,способствующие преступности /Л.М.Каржаубаева// Современные проблемы итенденции развития уголовного права, Криминологии уголовно- исполнительного правав Республике Казахстан: Мат. междунар. науч. прак. конф., 2 октября 2009. Караганда, 2009.
10. Алауханов Е. Криминология. Учебник. – Алматы: Бек, 2010. – 543 с.

УДК 349

Борейчук Андрей Юрьевич
магистр юридических наук, докторант,
член Союза Юристов Казахстана,
Казахско-Русский Международный Университет,
г. Актобе,
E-mail: 6213306@gmail.com

Панихин Артур Сергеевич
студент специальности «Юриспруденция»,
Казахско-Русский Международный Университет,
г. Актобе,
E-mail: prostoartur98@gmail.com

Борейчук Андрей Юрьевич
Заң ғылымдарының магистрі, докторант,
Қазақстан заңгерлер одағының мүшесі,
Қазақ-Орыс халықаралық университеті,
E-mail: 6213306@gmail.com

Панихин Артур Сергеевич
«Құқықтану» мамандығының студенті,
Қазақ-Орыс халықаралық университеті,
E-mail: utkalieva_kamilla@mail.ru

Boreichuk Andrey
master of Law, doctoral student
member of the Union of Lawyers of Kazakhstan,
Kazakh-Russian International University,
E-mail: 6213306@gmail.com

Panikhin Arthur
student of the specialty "Jurisprudence"
Kazakh-Russian International University,
Aktobe,
E-mail: utkalieva_kamilla@mail.ru

ПРАВОВОЕ ПОЛОЖЕНИЕ ИНТЕРНЕТ-ПРЕДПРИНИМАТЕЛЕЙ

Түйін. Интернет-кәсіпкерлік болды танымал нысаны заработка в интернете. Бұл мақалада интернет-кәсіпкерлік саласындағы заңнаманың негізгі ережелері мен анықталған проблемалары қарастырылған.

Түйін сөздер: заң, цифрлау, салыстырмаландыру.

Резюме. Интернет-предпринимательство стало популярнейшей формой заработка в интернете. В данной статье рассмотрены основные положения и выявленные проблемы законодательства в сфере интернет-предпринимательства.

Ключевые слова: интернет, социальные сети, интернет-предпринимательство, нормативно-правовая база, фриланс.

Summary. Internet entrepreneurship has become a popular form of making money on the Internet. This article discusses the main provisions and identified problems of legislation in the field of Internet entrepreneurship.

Keywords: Internet, social networks, Internet entrepreneurship, regulatory framework, freelance.

В современных условиях ведения бизнеса, которые характеризуются высокой конкуренции, Интернет занимает ключевую позицию ускорителя и развития не только бизнеса, но и информационного общества в целом. Интернет является новым инструментом коммуникаций, которые сочетают в себе новый прогрессивный и эффективный инновационный способ ведения бизнеса, который не имеет границ. Использование Интернет-коммуникаций позволяет не только снизить затраты на продвижение и сбыт продукции, а также возможность расширить границы отечествен-

ного рынка, выйти на рынки зарубежных стран, не тратя при этом никаких дополнительных ресурсов. Интернет-коммуникации и технологии не требуют таких значительных средств для охвата целевой аудитории, поскольку они находятся в online-связи с клиентами, что позволяет обеспечить невероятную по масштабам аудиторию потенциальных потребителей.

Учитывая развитие современных новейших технологий, а особенно сети Интернет, появилось такое понятие как Интернет-коммуникации. Они играют значительную роль в активизации инновационной деятельности предприятия. Используя инструменты системы Интернет-коммуникаций, предприятие имеет возможность передавать информацию своим клиентам не только об определенных товарах или услугах, но и использовать их для продвижения информации о своей компании.

Появление сети Интернет и ее динамичное развитие внесли и продолжают непрерывно вносить изменения в средствах рекламы и коммуникации. Маркетинговые коммуникации, а особенно интернет коммуникации сочетают в себе интерактивность и возможность персонализации информационного сообщения. Особенностью информации в Интернет является коммуникационная модель «многие ко многим», в которой каждый абонент сети имеет возможность обращаться к другим абонентам и существует возможность обратной связи. Еще одной важной особенностью среды Интернет является активная роль потребителя (в традиционных СМИ их роль является пассивной) благодаря возможности свободного выбора и доступа к информации с помощью поисковых серверов (Google, Яндекс, YouTube и т.д.). Интерактивность среды Интернет дает возможность повысить эффективность взаимодействия участников коммуникаций [1].

Отечественные предприятия стремятся инновационного развития и активизации инновационной деятельности. Применение такого типа развития способствует усилению конкурентоспособности и финансовой устойчивости. Однако в последнее время существует негативная тенденция: приостановка и уменьшение количества инновационных процессов. Большая разница между реальным положением инновационных процессов и ожиданиями предприятий обуславливает необходимость разработки мероприятий по совершенствованию инновационной деятельности в целом и активизации инновационной деятельности в частности [2].

Сейчас существует большое количество исследований, аналитических данных, инструментов, которые позволяют не только повысить активизации инновационной деятельности предприятия, но и обеспечить конкурентные преимущества над своими главными соперниками на рынке. Например, продвижение предприятия в Интернете относится к системе Интернет-коммуникаций.

Итак, цель любых Интернет-коммуникаций – продать товар или услуги. Для успешной работы предприятие правильно определить целевое назначение своих обращений, где наиболее возможен контакт целевой аудитории. Сейчас все больше людей проводят свое свободное время в сети Интернет, поэтому часто информация для клиентов предоставляется именно через инновационную среду Интернет.

Механизм электронной коммерции состоит из рекламы, презентации товара, приобретение товара, после реализационной сопровождения, распространения информации о торговой марке. Поскольку Интернет охватывает весь мир, то не так важно, в каком уголке планеты находится продавец, а в каком потребитель. Но и привлечь внимание в здесь сложнее, чем при использовании традиционной рекламы. К рекламе в Интернете предъявляются повышенные требования: доступность, динамичность, интерактивность и привлекательность. Для создания такой рекламы были разработаны принципиально новые технологические средства: Java-анимация, DHTML и VRML. В традиционные торговли покупатель, как правило, может увидеть товар, и органолептическим оценить его. В Интернете к услугам клиента все возможности мультимедиа: для показа товара используются видео, аудио, трехмерные образы и анимация. После того, как реклама привлекла к товару внимание клиента, главное – внушить доверие к предлагаемой продукции. Потребитель должным образом оценит товар, если сможет с любой стороны увидеть и изучить его на экране. Осуществление операций через Интернет, то есть приобретение, обязательно должно быть быстрым и безопасным. Выполнение заказа должно сопровождаться сообщением по электронной почте и, безусловно, быть возможным для отслеживания с помощью специального сайта. Обязательно осуществляется послепродажная поддержка, помощь, оказываемая клиенту как при оформлении покупки, так и после ее осуществления в случае возврата товара. Применяется с согласия клиента, рассылка информационных сообщений продавца, увеличивает вероятность дальнейшего сотрудничества. Потребитель должным образом оценит товар, если сможет с любой стороны увидеть и изучить его на экране.

Выражение «электронный бизнес» содержит главную идею: сделать торговлю более эффективной и оперативной с помощью перехода к электронной торговле. На первый взгляд это несложно, однако суть электронного бизнеса не ограничивается использованием программного обеспечения компьютеров. Для воплощения этой тривиальной мысли на практике требует пересмотра всей модели делового оборота. Электронный бизнес, как любой другой, требует комплексного подхода, включающего планирование и управление, которое поддерживается технологией, процессами и структурой. Основная сложность поддержки в электронном бизнесе заключается в необходимости соблюдения безопасности и надежности программного и аппаратного обеспечения, сети, каналов связи и отчетности по операциям.

Так как интернет развивается очень стремительными темпами важное значение имеет регулирование ныне развитого интернет-предпринимательства. Интернет-предпринимательство является способом как основного, так и дополнительного извлечения прибыли, а также помогает развивать коммерческую деятельность. Но при

развитии интернет-предпринимательства возникают определенные трудности.

Понятию «интернет-предпринимательство» не дана дефиниция ни в одном нормативно-правовом акте, так же, как и понятие «интернет-предприниматель». Исходя из этого, можно закрепить дефиницию в Кодексе РК «О налогах и обязательных платежах в бюджет (Налоговый кодекс) » интернет-предприниматель – физическое лицо, осуществляющее предпринимательскую деятельность посредством информационно-коммуникационных систем, а также социальных сетей (Instagram, VK, Facebook, Twitter, Telegram, Одноклассники, Мой Мир), подлежащий обязательной регистрации в органах государственных доходов, а также дефиницию понятия «интернет-предпринимательство» – инициативная деятельность индивидуальных интернет-предпринимателей, направленная на получение чистого дохода путем использования информационно-коммуникационных систем и социальных сетей (Instagram, VK, Facebook, Twitter, Telegram, Одноклассники, Мой Мир) для продажи товаров, оказания услуг, выполнения работ, основанная на праве частной собственности (частное предпринимательство), осуществляется от имени индивидуального интернет-предпринимателя. В данный момент интернет-предпринимательство активно развивается в социальных сетях. Количество таких интернет-предпринимателей ежедневно растет. Перспективными условиями для работы интернет-предпринимателей являются: независимость, свободный график работы, отсутствие постоянного места работы. Так же и Интернет-предпринимательство можно поделить на такие виды, как: продажа товаров, оказание услуг, выполнение работ заказчика.

Основной нормативно-правовой базой интернет-предпринимательства являются: Гражданский кодекс РК, Закон РК «Об информатизации», Предпринимательский кодекс. В настоящее время только эти нормативно-правовые акты осуществляют регулирование правоотношений, возникающих в сфере интернет-предпринимательства, а также развивающие электронную коммерческую деятельность. На сегодняшний день основными проблемами осуществления интернет-предпринимательства выступают несовершенство законодательства, которое регулирует правоотношения, возникшие в ходе осуществления интернет-предпринимательства, а также отсутствие контроля за обязательной регистрацией интернет-предпринимателей в налоговой службе.

По этому вопросу наблюдается неоднозначность мнений: «Вместе с тем, считаем, что этот показатель не отражает реальное количество субъектов электронной торговли, так как большинство предпринимателей попросту не регистрируют электронную торговлю в качестве дополнительного вида деятельности в органах госдоходов. К примеру, большинство магазинов, имея официальный сайт, не зарегистрировано должным образом, – отметил Р. Горянной. – В этой связи, акиматам городов и районов необходимо провести точечную работу по выявлению субъектов бизнеса, осуществляющих торговлю товарами и услугами посредством Интернета» [3].

Большая часть интернет-предпринимателей в ходе осуществления своей деятельности, направленной на извлечение чистой прибыли, взаимодействуют с биржами «фрилансинга». «Фриланс (freelance) – это слово английского происхождения, обозначающее исполнение работы по заданию заказчика на внештатной основе»[3], соответственно «фрилансер» (от англ. «свободный копьеносец») – это работник, который на свой страх и риск выбирает работодателя и под свою ответственность выполняет порученное ему дело[5]. Но, в случае, когда фрилансер ищет заказы сам, не приняв указанное выше пользовательское соглашение, то налоговые отчисления с заработанных таким способом денег он не осуществляет. Таким образом, чтобы узаконить интернет-предпринимательство, следует регистрировать интернет-предпринимателей в качестве индивидуальных интернет-предпринимателей, урегулировав упрощенную систему налоговых отчислений.

Исходя из этого, интернет-предпринимательство – это стремительно развивающаяся и очень перспективная сфера предпринимательства, но требующая совершенствования на законодательном уровне.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Бушуева Л.Б. Влияние интернет-технологий на маркетинговую деятельность предприятия. [Электронный ресурс] / Л.Б. Бушуева.
2. Гук А.В. Формирование стратегии инновационного развития предприятия /О.В.Гук, В.О.Шкурат Глобальные и национальные проблемы экономики.Электронное научное издание. – Николаев. – 2015. – Вып. 7. С.545-548.
3. Интернет-ресурс:inform.kz https://www.inform.kz/ru/na-4-2-mlrd-tenge-natorgovali-cherez-internet-kostanayskie-predprinimateli_a3533478 от 03.06.2019(02.02.2020)
4. Интернет-ресурс: richpro.ru https://richpro.ru/internet/chto-takoe-frilans-kto-takoj-frilanser-i-chem-zanimaetsja-birzhi-dlja-zarabotka-frilanserom.html от 11.10.2019(02.02.2020)
5. Красильников О.Ю. Развитие трудовых отношений в Интернет-экономике / Материалы научно-практической конференции Дыльновские чтения «Социология XXI века: традиции и инновации». Саратов: Изд-во «Саратовский источник»,2017.С.183185.

УДК 349

Борейчук Андрей Юрьевич
магистр юридических наук, докторант,
член Союза Юристов Казахстана,
Казахско-Русский Международный Университет,
г. Актобе,
E-mail: 6213306@gmail.com

Уткалиева Камилла Айшваковна
студентка специальности «Юриспруденция»,
Казахско-Русский Международный Университет,
г. Актобе,
E-mail: utkalieva_kamilla@mail.ru

Борейчук Андрей Юрьевич
Заң ғылымдарының магистрі, докторант,
Қазақстан заңгерлер одағының мүшесі,
Қазақ-Орыс халықаралық университеті,
E-mail: 6213306@gmail.com

Уткалиева Камилла Айшваковна
«Құқықтану» мамандығының студенті,
Қазақ-Орыс халықаралық университеті,
E-mail: utkalieva_kamilla@mail.ru

Boreichuk Andrey
master of Law, doctoral student
member of the Union of Lawyers of Kazakhstan,
Kazakh-Russian International University,
E-mail: 6213306@gmail.com

Utkalieva Camilla
student of the specialty "Jurisprudence"
Kazakh-Russian International University,
Aktobe,
E-mail: utkalieva_kamilla@mail.ru

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЗАЩИТЫ ПРАВ ПОТРЕБИТЕЛЕЙ, УЧАСТВУЮЩИХ В ЭЛЕКТРОННЫХ ТОРГОВЫХ ОПЕРАЦИЯХ

Түйін. Бұл мақалада онлайн-кәсіпкерлік арқылы жүзеге асырылатын сауда операцияларына қатысушы тұтынушылардың құқықтарын қорғаудың өзекті мәселелері туралы айтылады. Қазіргі уақытта электрондық сауданы құқықтық реттеу деңгейі, сондай-ақ халықтың құқықтық сауаттылығы мен деңгейі электронды сауда технологияларының қазіргі даму деңгейіне сәйкес келмейді.

Түйін сөздер: Интернет-кәсіпкерлік, электрондық коммерция, тұтынушылар құқығын қорғау, Интернет, сәйкестендіру.

Резюме. В данной статье раскрыты актуальные проблемы защиты прав потребителей, участвующих в торговых операциях, проводимых посредством интернет-предпринимательства. На данный момент уровень правового регулирования электронной торговли, а также уровень правовой грамотности и осведомленности населения не соответствует современному уровню развития технологий электронной торговли.

Ключевые слова: интернет-предпринимательство, электронная торговля, защита прав потребителей, интернет, идентификация.

Summary. This article reveals the urgent problems of protecting the rights of consumers participating in trade operations conducted through online entrepreneurship. At the moment, the level of legal regulation of electronic commerce, as well as the level of legal literacy and awareness of the population does not correspond to the current level of development of electronic commerce technologies.

Keywords: Internet entrepreneurship, e-commerce, consumer protection, Internet, identification.

Согласно подпункту 65 пункта 1 статьи 1 Налогового кодекса Республики Казахстан: «электронная торговля товарами – предпринимательская деятельность по реализации товаров физическим лицам, осуществляемая посредством информационных технологий через интернет-магазин и (или) интернет-площадку при одновременном соблюдении следующих условий:

оформление сделок по реализации товаров осуществляется в электронной форме;

оплата за товары производится безналичным платежом;

наличие собственной службы доставки товаров покупателю (получателю), либо наличие договоров с лицами, осуществляющими услуги по перевозке грузов, курьерскую и (или) почтовую деятельность;» Данная дефиниция является относительной новеллой для Республики Казахстан, она была впервые введена в обновленный Налоговый Кодекс, принятый 25 декабря 2017 года. Однако, появление подобных законодательных норм, свидетельствует о повышении актуальности электронной торговли в стране

Одним из видов розничной торговли является интернет-предпринимательство. Прогресс информационно-коммуникационных технологий и сети Интернет сформировали развитие интернет-предпринимательства. Появилась возможность приобрести необходимый товар по месту пребывания потребителя. Однако нужно учитывать некоторые присутствующие особенности, отличающие интернет-предпринимательство от продажи товаров в обыденных местах торговли. Реализация товаров посредством интернет-предпринимательства представляет один из видов договора розничной купли-продажи, заключаемый на основании изучения потребителя с предложенным предпринимателем описанием товара, находящимся в каталогах, буклетах или предложенным на фотографиях в Интернете или иными способами, не позволяющими покупателю напрямую ознакомиться с товаром или его образцом во время заключения договора купли-продажи. Важной особенностью данного вида торговли является отсутствие у потребителя возможности непосредственного изучения товара прежде, чем ему его доставят. Говоря о интернет-предпринимательстве нужно помнить, что, заключая договор купли-продажи ни предприниматель, ни потребитель, вступая в контакт, не имеют возможности познакомиться друг с другом непосредственно. Заключение такого договора полностью проходит в электронном формате. В случае принятия такой оферты потребитель заполняет необходимую анкету, расположенную на сайте предпринимателя. Оплата за приобретаемый товар осуществляется либо до получения товара, то есть после заполнения заявки, либо после получения приобретенного товара посредством оплаты курьеру, но необходимо помнить, что потребитель ознакамливается с товаром только после оплаты курьеру. Также оплата может осуществляться путем электронных денежных средств. Исходя из этого оплату можно разделить на 3 вида:

1) Оплатил → Получил товар на месте. Таким видом чаще всего пользуются магазины, имеющие филиалы в городах;

2) Оплатил → Получил товар через время. Такой вид является часто практикуемым у всех магазинов, например, AliExpress, EBay, Iherb, Asos, Starshop и др.;

3) Получил→Посмотрел→Оплатил/Отказался. Такой вид практикуют такие магазины, как Wildberries, Mango, Zara, La moda и др.;

Таким образом потребитель является уязвимым звеном при приобретении товара посредством интернет-покупки. Для этого законодатель регулирует права дистанционного потребителя.

Помимо Закона РК от 4 мая 2010 года № 274-IV «О защите прав потребителей» [1], этот способ реализации товаров регулируется правилами, которые устанавливают порядок реализации товаров электронным способом, а также регулируют взаимоотношения между потребителем и предпринимателем посредством реализации товаров электронной торговли [1].

В юридической литературе выделяют ряд проблем правового регулирования оборота товаров в сети Интернет, которые возникают при дистанционной торговле [3, с. 124]. Выделим несколько из них.

1. Проблемы установления личности человека.

Отражается в особенности заключения договора в электронном формате. Более подробно эту проблему рассматривает К. В. Филимонов в своей статье, посвященной правовому регулированию формы договора в электронной коммерции [4]. Не до конца понятен формат заключения договора (так как ГК РК устанавливает, что все сделки могут совершаться устно, если отсутствует законодательное предписание или соглашение сторон об ином). Проблемой является и электронная подпись, а также возникшая в связи с внесением изменений в закон РК «О персональных данных и их защите» [2] проблема защиты данных пользователей, который предписывает хранить и обрабатывать персональные данные граждан РК только на территории РК, что вызывает затруднения при покупке товаров у некоторых зарубежных интернет-магазинов.

2. Проблема онлайн менеджеров по продажам.

При заключении договора купли-продажи посредством интернет-предпринимательства нужно обратить особое внимание на личную информацию, которую указал предприниматель. Например, это могут быть персональные данные предпринимателя, описание фото/видео мате-

риал о предоставляемом товаре либо требования/условия приобретения товара. Согласно п.2 ст.26 продавцом до заключения договора должна быть предоставлена потребителю информация об основных потребительских свойствах товара, об адресе (месте нахождения) продавца, о месте изготовления товара, о полном фирменном наименовании (наименовании) продавца (изготовителя), о цене и об условиях приобретения товара, о его доставке, сроке службы, сроке годности и гарантийном сроке, о порядке оплаты товара, а также о сроке, в течение которого действует предложение о заключении договора [1]. Именно тут начинаются проблемы. Мы говорим об электронном носителе информации. То есть вся персональная информация о предпринимателе размещена на его личном сайте или предоставленном сайте онлайн менеджера в Интернете. Отсюда вытекают такие обстоятельства, как недействительная информация о предпринимателе, предоставляемом товаре и тд. В случае чего куда и к кому потребитель пойдёт обращаться, если захочет вернуть/обменять товар или забрать денежные средства, оплачиваемые за товар ненадлежащего качества либо отсутствия его после произведённой оплаты? Проблема онлайн менеджеров предстаёт в виде вопроса о возможной мере ответственности владельцев сайтов – за информацию, размещаемую на их сайтах.

3. Проблема правомочия.

Получила актуальность в момент коммерческого внедрения во всемирную сеть в первую половину 90-х годов 20-го века. Учитывая сложность раздробленности направлений цифровой системы, а также цифровых ресурсов среди разного правомочия, стандартный порядок установления правомочия не может быть напрямую применен к отношениям в интернете. Проблема правомочия формируется в дискуссиях о праве использовать государственное законодательство в сфере защиты прав потребителя или его части к взаимоотношениям, которые связаны с осуществлением удаленной продажи из-за границы.

4. Проблема всемирно-правомерного урегулирования цифровой торговли.

Стандартизацией интернет предпринимательства осуществляется огромным количеством международных организаций. Но правомерное урегулирование затрагивает индивидуальные частные вопросы, а не электронная торговля в целом, поэтому возникают проблемы сопоставления ныне используемых международных соглашений и складывающихся предпринимательских отношений посредством электронных носителей для обмена данными.

Исходя из этого, напрашивается вывод о том, что всё-таки есть пробелы в законодательстве в части правового регулирования в области товарооборота в сети Интернет, и отсюда вытекают проблемы защиты прав потребителей. В связи с этим следует обратить особое внимание развития законодательства и способам разрешения правовых проблем, возникающих при осуществлении интернет предпринимательства. Для этого необходимо:

1) стандартизация законодательства в области интернет-предпринимательства

2) создание НПА для увеличения возможностей саморегулирования предпринимательской деятельности посредством интернет-предпринимательства

3) в случае создания коммерческого сайта законодательное закрепление требования о его обязательной регистрации и предоставление действительных сведений о юридическом лице, которое размещает на нем свою информацию, и об информационном посреднике, который обеспечивает функционирование сайта;

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Закон Республики Казахстан от 4 мая 2010 года № 274-IV «О защите прав потребителей»

2. Закон Республики Казахстан от 2 апреля 2019 года № 241-VI «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам развития бизнес-среды и регулирования торговой деятельности»

3. Архипов В. В., Килинкарова Е. В., Мелащенко Н. В. Проблемы правового регулирования оборота товаров в сети Интернет: от дистанционной торговли до виртуальной собственности // Закон. 2014. июнь. С. 120143.

4. Филимонов К. В. Правовое регулирование формы договора в электронной коммерции // Юрист. 2007. № 12. С. 16-21.

Жолдошова Асель Якубовна
магистр юридических наук,
преподаватель,
кафедра Национальное и международное право,
Туран-Астана университет,
г.Нур-Султан, Казахстан
E-mail: asel.1001@mail.ru

СТАТУС ПЕДАГОГА И ДРУГИЕ АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ В СФЕРЕ ОБРАЗОВНИЯ В РК

Түйін. Ұсынылып отырған мақалада оқытушылардың құқықтық жағдайдың заң шығармашылық реттелудің жиналған халықаралық тәжірибесі қарастырылады, әрі заң шығармашылық реттелудің отандық тәжірибесі зерттеледі. Қазақстан Республикасының білім туралы заңнамасындағы педагогикалық жұмысшының құқықтық мәртебесіне байланысты сұрақтардың жиынтығы қарастырылған. Соған байланысты автор педагогикалық мамандықтың мәртебесін көтеру, жас персоналды тарту сияқты мәселелердің шешуін жолын ұсынып отыр.

Кілт сөздер: білім туралы заңнама, педагогикалық жұмысшы, педагогикалық жұмысшының құқықтық мәртебесі, академиялық құқықтыр мен міндеттер.

Резюме. В статье рассматривается накопленный международный опыт законодательного регулирования правового положения педагогических работников, а также изучается национальный опыт законодательного регулирования. Рассмотрен комплекс вопросов, непосредственно затрагивающих в действующем образовательном законодательстве Республике Казахстан правовой статус педагогического работника. В связи с этим автор предлагает свои пути решения такой проблемы как поднятие престижа педагогической профессии, привлечение молодых кадров.

Ключевые слова: законодательство об образовании, педагогический работник, правовой статус педагогического работника, академические права и обязанности.

Summary. In this article, the author examines international experience of legislational regulation of educational worker`s legal position (status), and researches national experience of legislational regulation. Also in the article author considers complex of questions, which related to educational legislation of Republic of Kazakhstan educational worker`s legal position (status). Thereby author does suggest own ways of decision of problems such as rise of teaching profession`s prestige, appeal of the young personnel.

Keywords: educational legislation, educational worker, educational worker`s legal position (status), academical rights and obligations.

На международном уровне статус учителя определен в Рекомендации ЮНЕСКО/МОТ «О положении учителей», которая была принята 05.10.1966 г., с участием официальных представителей более 150 стран.

В данной Рекомендации признается решающая роль учителей в развитии образования и значение того вклада, который они вносят в развитие человеческой личности и современного общества. На международном уровне определены такие профессиональные свободы учителя, как: участие в разработке новых программ, учебников и учебных пособий; обжалование необоснованных (по мнению учителя) оценок его работы; ограждение учителя от необоснованного вмешательства родителей в сферу профессиональных обязанностей учителя [1, 120]. В статьях Рекомендации перечисляются права учителей на различные привилегии и пособия (за выслугу лет, по старости, по уходу за ребенком и другие) и их обязанности.

В 2006 году Межпарламентская ассамблея государств-участников Содружества Независимых Государств приняла Модельный закон «О статусе работника образования», в котором была продолжена линия на создание условий, обеспечивающих качественное улучшение правового положения педагогических работников, на реализацию гарантий их социальной защищенности – линия, определенная Модельным законом «О статусе учителя», принятым Межпарламентской ассамблеей в 2004 году [2].

Не менее важным направлением деятельности государства по повышению статуса педагогических работников в зарубежных странах является именно социально-экономическая поддержка педагогов.

Так, в Японии принят специальный закон о работниках просвещения, согласно которому заработная плата учителей в государственных и муниципальных образовательных организациях, согласно закону, должна быть выше, чем у других государственных служащих, имеющих тот же стаж и уровень образования [3].

Вообще в Японии статус учителя очень велик. Учителям, при виде нагрудного знака учителя, уступают место в общественных местах, существуют магазины, специально предназначенные

для учителей, предприниматели радуются, когда их магазины посещают педагоги, в метро для учителей есть отдельные места, они не стоят в очередях за билетами. Статус учителя в Стране восходящего солнца очень велик и значим [4].

Что касается королевства Великобритании, то английским преподавателям запрещается заниматься репетиторством, так как у педагогов в Великобритании доход относительно высокий. За нарушение табу могут уволить. Ведь получается, что учитель тратит время не на подготовку к основным урокам. А это может негативно повлиять на качество преподавания.

В большинстве развитых стран Запада на работников образования распространяются все общие положения законов о государственной службе.

В Финляндии, которая прочно лидирует в мире в области образования, профессия учителя – одна из самых уважаемых и востребованных. Учитель там всегда только магистр. Он имеет достойную зарплату, обладает свободой творчества. Конкурс в вузы на педагогические специальности очень высокий, для работы в школе отбирают только лучших кандидатов.

Таким образом, изучив зарубежный опыт законодательного оформления правового статуса педагога, можно сказать, что нашему государству необходимо многое пересмотреть в построении государственной политики в плане обеспечения правовой защиты педагогов при осуществлении их профессиональной деятельности.

«Права человека, – считает Н.М. Канаев, участник Межправительственной конференции ЮНЕСКО в Париже 1966 года, – начинаются с прав учителя. Если учитель бесправен и едва сводит концы с концами, то он никогда не сможет передать ученикам, будущему поколению, веру в права человека, даже если он выучит наизусть Всеобщую декларацию прав человека» [5].

После непрекращающихся дебатов о необходимости повышения престижа педагогической профессии было принято решение принять новый закон о статусе педагога в Республике Казахстан.

Текст Закона Республики Казахстан «О статусе педагога» был опубликован в республиканских СМИ 31 Декабря 2019 [6].

Необходимо добавить, что данный закон стал предметом дискуссии еще во время разработки законопроекта, так как сами педагоги имели возможность принять непосредственное участие в принятии закона, который регулировал бы их профессиональную деятельность.

Сам Закон определяет статус педагога, устанавливает права, социальные гарантии и ограничения, обязанности и ответственность педагога [7].

Также Закон «О статусе педагога» дает определение некоторым понятиям, связанным с педагогической деятельностью.

Так, согласно Закону, педагог – лицо, имеющее педагогическое или иное профессиональное образование по соответствующему профилю и осуществляющее профессиональную деятельность педагога по обучению и воспитанию обучающихся и (или) воспитанников, методическому сопровождению или организации образовательной деятельности.

Педагогическая этика – это нормы поведения педагогов, установленные законодательством Республики Казахстан о статусе педагога.

Советом по педагогической этике является коллегиальный орган, создаваемый в организации образования, рассматривающий вопросы соблюдения педагогами педагогической этики.

Наставничеством признается деятельность педагога по оказанию практической помощи в профессиональной адаптации лицу, впервые приступившему к профессиональной деятельности педагога в организации среднего образования [7, ст.1].

В Республике Казахстан признается особый статус педагога, обеспечивающий условия для осуществления им профессиональной деятельности. Лицо обладает статусом педагога в период осуществления профессиональной деятельности в области образования и нахождения в трудовых отношениях с соответствующей организацией в порядке, установленном законодательством Республики Казахстан. Перечень должностей педагогов утверждается уполномоченным органом в области образования [7, ст.4].

Педагогическая этика основывается на принципах законности, добросовестности, ответственности, уважения чести и достоинства личности. Нарушение педагогической этики является дисциплинарным проступком и влечет дисциплинарную ответственность педагога в соответствии с трудовым законодательством Республики Казахстан. Педагогическая этика утверждается уполномоченным органом в области образования [7, ст.5].

Закон предусматривает вопросы обеспечений педагогу условий для осуществления им профессиональной деятельности в соответствии с трудовым законодательством Республики Казахстан.

Работодатель обеспечивает педагогу условия для осуществления им профессиональной деятельности в соответствии с трудовым законодательством Республики Казахстан.

При осуществлении педагогом профессиональной деятельности не допускаются:

1) привлечение его к видам работ, не связанным с профессиональными обязанностями, за исключением случаев, предусмотренных законами Республики Казахстан;

2) истребование у него отчетности либо информации, не предусмотренной законодатель-

ством Республики Казахстан в области образования;

3) проведение проверок, не предусмотренных законами Республики Казахстан;

4) возложение на него обязанности по приобретению товаров и услуг.

Привлечение педагогов государственных организаций среднего образования при осуществлении ими профессиональной деятельности к проведению мероприятий негосударственных организаций не допускается. [7, ст.6].

Пункт 2 подпункт 1 статьи, где говорится, что не допускается привлечение его к видам работ, не связанным с профессиональными обязанностями, за исключением случаев, предусмотренных законами Республики Казахстан – на наш взгляд, снова развязывает руки для тех, кто захочет эксплуатировать преподавателей как рабочую силу. В связи с этим необходимо было бы написать, что преподаватель должен выполнять лишь свои прямые обязанности, а именно – вести занятия и заниматься учебно-методическим обеспечением своих занятий.

Второй подпункт пункта 2 статьи 6 – о запрете истребования у педагога отчетности либо информации, не предусмотренной законодательством Республики Казахстан в области образования – также не спасает педагогов от отчетов и бумажной волокиты.

Например, на педагогов возлагается общественная нагрузка, в соответствии с которой он должен курировать тот или иной вопрос, и в соответствии с этим получается, что он должен составить отчет по своей (точнее сказать, не своей, а навязанной ему) работе. В соответствии с этим они составляют справки, отчеты, протокола, которые отнимают у них немало времени. И эта отчетность связана со сферой образования!

Перечень прав, которые так горячо отстаивали педагоги, вошел в статью 7 Закона.

Педагог при осуществлении профессиональной деятельности имеет право на:

1) свободный выбор способов и форм организации профессиональной деятельности при условии соблюдения требований государственного общеобязательного стандарта соответствующего уровня образования;

2) защиту от незаконного вмешательства и воспрепятствования со стороны должностных и других лиц;

3) уважительное отношение к профессии и надлежащее поведение со стороны обучающихся, воспитанников и их родителей или иных законных представителей;

4) организационное и материально-техническое обеспечение и создание необходимых условий для осуществления профессиональной деятельности;

5) осуществление научной, исследовательской, творческой, экспериментальной деятельности, внедрение новых методик и технологий в педагогическую практику;

6) творческую инициативу, разработку и применение авторских программ и методов обучения, и воспитания, развитие и распространение новых, более совершенных методов обучения и воспитания при условии соблюдения требований государственного общеобязательного стандарта соответствующего уровня образования;

7) выбор учебных пособий, материалов и иных средств обучения и воспитания в соответствии с образовательной программой;

8) участие в разработке образовательных программ, учебных планов, методических материалов и иных компонентов образовательной деятельности, а также учебников, учебно-методических комплексов и учебных пособий;

9) избрание и занятие выборной должности по месту работы;

10) участие в обсуждении вопросов, направленных на совершенствование качества образования, в том числе относящихся к деятельности организации образования;

11) участие в работе коллегиальных органов управления организацией образования;

12) повышение квалификации не реже одного раза в пять лет;

13) непрерывное профессиональное развитие и выбор форм повышения квалификации;

14) досрочное присвоение квалификационной категории;

15) индивидуальную педагогическую деятельность в порядке, установленном законодательством Республики Казахстан;

16) поощрение за успехи в профессиональной деятельности;

17) отсрочку от призыва на воинскую службу в соответствии с Законом Республики Казахстан «О воинской службе и статусе военнослужащих»;

18) прохождение стажировки по международной стипендии «Болашак» для поддержания и повышения профессиональных навыков в порядке и на условиях, определенных законодательством Республики Казахстан;

19) обжалование принимаемых в отношении него актов, действий и решений руководителя организации вышестоящим должностным лицам или в суд;

20) уважение чести и достоинства со стороны обучающихся, воспитанников и их родителей или иных законных представителей;

21) иные права, предусмотренные законодательством Республики Казахстан [7, ст.7].

Представленные выше положения актуальны, так как обращает на себя внимание тот факт, что после распада СССР в РК престиж профессии ученого и педагога упал [8,160].

Согласно статье 8 Закона «О статусе педагога», система оплаты труда, должностные оклады, доплаты, надбавки и другие выплаты стимули-

рующего характера педагогу, осуществляющему профессиональную деятельность в государственных организациях, определяются в порядке, установленном законодательством Республики Казахстан. Оплата труда педагогов, осуществляющих профессиональную деятельность в частных организациях образования, определяется их учредителями или уполномоченным на то лицом в соответствии с законодательством Республики Казахстан.

Правила исчисления заработной платы педагогов государственных организаций утверждаются уполномоченным органом в области образования по согласованию с уполномоченным государственным органом по труду.

Для исчисления месячной заработной платы педагогов, осуществляющих профессиональную деятельность в государственных организациях образования, устанавливается нормативная учебная нагрузка в неделю:

1) 16 часов – для организаций среднего образования;

2) 18 часов: для организаций образования, реализующих образовательные программы технического и профессионального, послесреднего образования; для организаций дополнительного образования обучающихся и воспитанников; для специализированных и специальных организаций образования;

3) 24 часа: для дошкольных организаций, предшкольных групп дошкольного воспитания и обучения, предшкольных классов организаций образования; для детских юношеских спортивных организаций образования;

4) 30 часов – для воспитателей интернатных организаций, лагерей отдыха, общежитий организаций технического и профессионального, послесреднего образования;

5) 25 часов – для воспитателей специальных организаций образования и организаций образования для детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей.

Педагогу государственных организаций по основному месту работы устанавливается доплата за: степень доктора философии (PhD), доктора по профилю – в размере 17-кратного месячного расчетного показателя, установленного законом о республиканском бюджете и действующего на 1 января соответствующего финансового года; ученую степень кандидата наук – в размере 17-кратного месячного расчетного показателя, доктора наук – в размере 34-кратного месячного расчетного показателя, установленного законом о республиканском бюджете и действующего на 1 января соответствующего финансового года.

Педагогу, осуществляющему профессиональную деятельность в государственной организации среднего образования, по основному месту работы устанавливается доплата за степень магистра по научно-педагогическому направлению в размере 10-кратного месячного расчетного показателя, установленного законом о республиканском бюджете и действующего на 1 января соответствующего финансового года.

Местные исполнительные органы вправе устанавливать дополнительные стимулирующие выплаты педагогам в виде вознаграждения в размере не менее 300-кратного месячного расчётного показателя, установленного законом о республиканском бюджете и действующего на 1 января соответствующего финансового года [7,ст. 8].

Хотелось бы остановиться на пункте 1 статьи 8: «Оплата труда педагогов, осуществляющих профессиональную деятельность в частных организациях образования, определяется их учредителями или уполномоченным на то лицом в соответствии с законодательством Республики Казахстан».

Таким образом, педагоги из частных организаций образования выпадают из правового поля действия закона. Как распорядится учредитель или уполномоченное на то лицо оплатой труда педагогов, исходя из требований трудового законодательства и соображений совести или низменных побуждений, неизвестно.

Право педагога на поощрение нашло отражение в статье 9 Закона.

За добросовестный труд и образцовое исполнение своих профессиональных обязанностей к педагогу применяются поощрения, предусмотренные законодательством Республики Казахстан, а также правилами внутреннего распорядка организации.

За выдающиеся достижения и особые заслуги педагога перед Республикой Казахстан ему присваиваются государственные награды, в том числе почетное звание «Қазақстанның еңбек сіңірген ұстазы», в соответствии с Законом Республики Казахстан «О государственных наградах Республики Казахстан». Педагог, удостоенный почетного звания «Қазақстанның еңбек сіңірген ұстазы», получает единовременную выплату в размере 1000-кратного месячного расчетного показателя, установленного законом о республиканском бюджете и действующего на 1 января соответствующего финансового года.

Педагогу, подготовившему победителя, призера международных олимпиад, конкурсов и спортивных соревнований среди обучающихся и воспитанников по перечню, определяемому уполномоченным органом в области образования, за счет экономии по деятельности соответствующей государственной организации образования выплачивается единовременное вознаграждение в размере трех должностных окладов.

Местные исполнительные органы вправе устанавливать дополнительные меры поощрения педагогов посредством учреждения мест-

ных знаков отличия и почетных званий с выплатой единовременного вознаграждения или без таковой и иных форм стимулирования, в том числе к праздничным датам, установленным в Республике Казахстан. Описание, порядок присвоения местных знаков отличия и почетных званий, в том числе размеры выплат единовременного вознаграждения, определяются местным исполнительным органом.

Ежегодно за счет средств республиканского бюджета обладателю звания «Лучший педагог» выплачивается вознаграждение в размере и порядке, определяемых Правительством Республики Казахстан [7,ст.9].

Лица с профессиональным образованием, не имеющие педагогического образования, впервые приступающие к профессиональной деятельности педагога по соответствующему профилю, проходят педагогическую переподготовку на базе организаций высшего и (или) послевузовского образования.

Порядок педагогической переподготовки определяется уполномоченным органом в области образования.

Данные нормы не распространяются на лиц, осуществляющих профессиональную деятельность педагога по образовательным программам дополнительного образования [7,ст.10].

Ограничение доступа к занятию профессиональной деятельностью педагога оговаривается статьей 11 Закона.

К профессиональной деятельности педагога не допускаются лица:

1) лишенные права осуществлять профессиональную деятельность педагога в соответствии со вступившим в законную силу приговором суда;

2) признанные недееспособными или ограниченно дееспособными в порядке, установленном законами Республики Казахстан;

3) имеющие медицинские противопоказания, состоящие на психиатрическом и (или) наркологическом учете;

4) не имеющие документов о техническом и профессиональном, послесреднем, высшем или послевузовском образовании;

5) на основании иных ограничений, предусмотренных Трудовым кодексом Республики Казахстан [7, ст.11].

Актуальным вопросом для педагогов являются социальные гарантии.

Педагогам гарантируются:

1) жилище, в том числе служебное и (или) общежитие, в соответствии с законодательством Республики Казахстан;

2) земельные участки под индивидуальное жилищное строительство в порядке, предусмотренном законодательством Республики Казахстан. Педагогам, осуществляющим профессиональную деятельность в сельских населенных пунктах, предоставление земельных участков под индивидуальное жилищное строительство осуществляется в приоритетном порядке, предусмотренном законодательством Республики Казахстан;

3) оплачиваемый ежегодный трудовой отпуск продолжительностью 56 календарных дней;

4) пособие на оздоровление в размере не менее одного должностного оклада один раз в календарном году при предоставлении им очередного трудового отпуска.

Особенности режима рабочего времени и времени отдыха педагога определяются правилами, утверждаемыми уполномоченным органом в области образования по согласованию с уполномоченными органами соответствующей отрасли.

Детям педагогов места в дошкольных организациях по месту жительства предоставляются местными исполнительными органами в первоочередном порядке.

Педагог имеет социальные гарантии обеспечения прав в области здравоохранения в соответствии с законодательством Республики Казахстан в области здравоохранения.

Педагогу, осуществляющему профессиональную деятельность в сельском населенном пункте:

1) по решению местных представительных органов устанавливаются повышенные не менее чем на двадцать пять процентов оклады и тарифные ставки по сравнению со ставками педагогов, осуществляющих профессиональную деятельность в городских условиях;

2) оказывается социальная поддержка по оплате коммунальных услуг и приобретению топлива за счет бюджетных средств в порядке и размерах, утвержденных местными представительными органами.

Педагогу, прибывшему для осуществления профессиональной деятельности и проживания в сельские населенные пункты, по решению местных представительных органов предоставляются подъемное пособие и социальная поддержка для приобретения или строительства жилья.

Местные исполнительные органы вправе устанавливать компенсационные выплаты педагогу за наем (аренду) жилища и коммунальные услуги, полные или частичные выплаты для приобретения путёвок на санаторно-курортное лечение и отдых, а также иные льготы, направленные на социальную поддержку педагога [7, ст.12].

За педагогом, впервые приступившим к профессиональной деятельности в организации среднего образования, на период одного учебного года закрепляется педагог, осуществляющий наставничество. За осуществление наставничества педагогу выплачивается доплата в

порядке, установленном законодательством Республики Казахстан.

Порядок организации наставничества и требования к педагогам, осуществляющим наставничество, определяются уполномоченным органом в области образования [7, ст.13].

Педагогам присваиваются (подтверждаются) квалификационные категории в порядке, определяемом уполномоченным органом в области образования [7, ст.14].

Педагог обязан:

1) обладать соответствующими профессиональными компетенциями в своей деятельности;

2) соблюдать педагогические принципы обучения и воспитания, обеспечивать качество обучения и воспитания не ниже требований, предусмотренных государственными общеобязательными стандартами образования;

3) непрерывно совершенствовать свое профессиональное мастерство, исследовательский, интеллектуальный и творческий уровень, в том числе повышать (подтверждать) уровень квалификационной категории не реже одного раза в пять лет;

4) соблюдать педагогическую этику;

5) проходить обязательные периодические медицинские осмотры в порядке, установленном законодательством Республики Казахстан;

6) уважать честь и достоинство обучающихся, воспитанников и их родителей или иных законных представителей;

7) воспитывать детей в духе уважения к закону, правам, свободам человека и гражданина, родителям, старшим, семейным, историческим и культурным ценностям, государственным символам, высокой нравственности, патриотизма, бережного отношения к окружающей среде;

8) развивать у обучающихся и воспитанников жизненные навыки, компетенции, самостоятельность, творческие способности и формировать культуру здорового образа жизни;

9) незамедлительно информировать руководство организации образования о фактах выявления ребенка, находящегося в трудной жизненной ситуации;

10) незамедлительно сообщать правоохранительным органам и руководству организации образования о фактах совершения несовершеннолетними или в отношении них действий (бездействия), содержащих признаки уголовного либо административного правонарушения, в том числе ставших известными ему в связи с профессиональной деятельностью вне организации образования;

11) консультировать родителей или иных законных представителей по вопросам обучения и воспитания обучающихся и воспитанников.

Педагог не вправе использовать образовательный процесс для политической агитации, принуждения обучающихся и воспитанников к принятию политических, религиозных или иных убеждений либо отказу от них, для разжигания социальной, расовой, национальной или религиозной розни, агитации, пропагандирующей исключительность, превосходство либо неполноценность граждан по признаку социальной, расовой, национальной, религиозной или языковой принадлежности, их отношения к религии, в том числе посредством сообщения обучающимся недостоверных сведений об исторических, национальных, религиозных и культурных традициях наций и народностей Республики Казахстан, а также побуждения обучающихся к действиям, противоречащим Конституции Республики Казахстан и законодательству Республики Казахстан [7,ст.15].

Деятельность совета по педагогической этике осуществляется в порядке, определяемом организацией образования на основании типовых правил организации работы совета по педагогической этике, утверждаемых уполномоченным органом в области образования.

Решения совета по педагогической этике носят рекомендательный характер. Решение о привлечении педагога к дисциплинарной ответственности принимается актом руководителя организации образования с учетом рекомендации совета по педагогической этике.

При рассмотрении вопроса о соблюдении педагогической этики педагог имеет право на:

1) получение в письменном виде информации о рассматриваемом вопросе;

2) ознакомление со всеми материалами по рассматриваемому вопросу;

3) защиту своих прав и законных интересов всеми не противоречащими закону способами лично или через представителя в порядке, установленном законодательством Республики Казахстан;

4) получение решения в письменном виде;

5) обжалование принятого решения в порядке, установленном законодательством Республики Казахстан.

Разбирательства в отношении педагога и принятые на их основании решения могут быть преданы гласности только с его согласия [7, ст.16].

Профессиональная подготовка педагога осуществляется в организациях образования, реализующих образовательные программы технического и профессионального, послесреднего, высшего и (или) послевузовского образования.

Образовательные программы профессиональной подготовки педагогов разрабатываются на основе требований профессионального стандарта педагога [7, ст.17].

Педагог в целях поддержания и развития ранее приобретенных профессиональных компетенций проходит курсы повышения квалификации, порядок прохождения которых опре-

деляется уполномоченным органом в области образования.

В целях повышения квалификации педагога обучение по образовательным программам дополнительного образования осуществляется единовременно или поэтапно посредством освоения отдельных направлений и дисциплин (модулей), а также путем прохождения стажировки по международной стипендии «Болашак».

Для реализации на практике полученных педагогами знаний организации, проводящие курсы повышения квалификации, бесплатно осуществляют посткурсовое сопровождение деятельности педагогов в порядке, определяемом уполномоченным органом в области образования [7, ст.18].

Нарушение законодательства Республики Казахстан о статусе педагога влечет ответственность в соответствии с законами Республики Казахстан [7, ст.19].

Участившиеся случаи нападений на преподавателей и учеников свидетельствуют о необходимости рассмотрения вопроса обеспечения безопасности в образовательных учреждениях.

В Казахстане также необходимо над этим задуматься. В Законе «О статусе педагога» и «Об образовании» РК этом вопросу уделено недостаточно внимания.

Атаки в учебных учреждениях — применение вооружённого насилия на территории образовательных учреждений (главным образом к учащимся) и нередко выливаются в массовые убийства. В США, где для совершения атак применяется чаще всего огнестрельное оружие, это явление называют расстрелами школьников или стрельбой в школах (англ. school shooting).

США занимают первое место в мире по расстрелам школьников [9]. Одним из самых громких был инцидент в старшей школе «Колумбайн» недалеко от Литлтона, Колорадо.

Расстрелы школьников известны также в Канаде, России, Финляндии, Азербайджане и во многих других странах, а также в Крыму. При этом в странах с жёсткими ограничениями на оборот огнестрельного оружия вместо последнего для совершения школьных атак используется холодное оружие. Так, в январе 2018 года в России всего за одну неделю было зафиксировано два подобных случая: в пермской школе двое подростков ранили ножами 15 человек, а в Улан-Удэ вооружённый топором подросток нанёс травмы шестерым школьникам и учительнице, а также поджёг класс [10].

Городские школы — особенно школы, находящиеся в бедных кварталах — значительно чаще других становятся местом совершения тяжких преступлений против личности. В течение 1997 года хотя бы одно тяжкое преступление было совершено в 17 % школ бедных районов, но в 11 % школ в целом по городу, в 10 % сельских школ и только в 5 % школ, находившихся в пригороде [11].

Расстрелы школьников случаются редко, но привлекают большое внимание СМИ [12]. В ряде случаев они приводят к изменениям в образовательной политике в масштабах страны, эти изменения касаются дисциплины и безопасности в школах. Некоторые исследователи классифицируют страх перед расстрелами школьников как проявление массовых страхов [13].

Такие случаи также могут приводить к обсуждению в масштабах страны возможных изменений в законодательстве, касающемся огнестрельного оружия [14].

В 2008 Харрольдский Независимый образовательный округ в Техасе стал первым в США образовательным округом, который позволил учителям носить огнестрельное оружие в пределах классных помещений. От учителей также требовалось пройти специальную дополнительную подготовку по владению оружием, а также пользоваться такими патронами, которые не могут отрикошетить [15].

Решением Верховного суда штата Юта в 2006 году студентам Университета Юты позволили тайно носить короткоствольное оружие, если на него есть действующая государственная лицензия [16].

Таким образом, как мы видим, вопрос об обеспечении безопасности педагогов и учащихся в сфере образования, является не решенным во многих странах мира.

Тем не менее, отечественные законодатели должны рассмотреть этот вопрос для применения действенного механизма в этом вопросе. А значит, много чего еще нужно реформировать в сфере образования.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Международные нормативные акты ЮНЕСКО. М., 1993. С. 122.
2. Информационный бюллетень. Межпарламентская Ассамблея государств-участников Содружества Независимых Государств. 2005. № 35 (часть 2). С. 208–217.
3. Образовательные системы и образовательное законодательство государств Востока / Под ред. Козырина А. Н. М.: Готика, 2005. С. 14, 31.
4. Источник: http://www.hr-journal.ru/news/events/events_2578.html © HR-Journal.ru
5. Ахметов Т. А. Об актуальных вопросах современного педагогического образования // Современная высшая школа: инновационный аспект. 2012. № 1. С. 71.

6. Казинформ – www.inform.kz
7. Закон «О статусе педагога» от 27 декабря 2019 года № 293-VI https://online.zakon.kz/m/document/?doc_id=32091648
8. Джаксыбекова Г.Н. «Роль науки, образования и человеческого капитала в развитии экономики РК» – материалы международной научно-практической конференции «Инновационный потенциал науки и образования казахстана в условиях современных вызовов и глобализации общества»-Талдыкорган, ЖГУ им.И.Жансугурова, 2016г.,С.410.
9. http//www.wikipedia.kz
10. BBC News Русская служба
11. Violence and Discipline Problems in U.S. Public Schools, 1996-97. // National Center for Education Statistics
12. CNN (March 25, 1998). School shootings have high profile but occur infrequently
13. CNN (March 25, 1998). School shootings have high profile but occur infrequently
14. «Government Vows to Take Action Following Kauhajoki Shootings» Архивная копия от 21 августа 2009 на Wayback Machine. YLE. Retrieved September 23, 2008.
15. James C. McKinley Jr.: «In Texas School, Teachers Carry Books and Guns» New York Times, August 28, 2008
16. «Utah Supreme Court Shoots down University of Utah Gun Ban» September 9, 2006, John Lott's Website.

УДК 343.98.065

Жуматаев Арман Алибекович
докторант,
Алматинская академия МВД
Республики Казахстан им. М. Есбулатова

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ВНЕДРЕНИЯ МЕТОДИК КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ ЗАПАХОВЫХ СЛЕДОВ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация. Мақалада адам иісі іздерін сот-тергеу әдістерін енгізудің проблемалық мәселелері және оның нәтижелерін Қазақстан Республикасының соттарында әрі қарай дәлел ретінде тану үшін зерттеу қарастырылған. Әр шығарылымды жариялау нәтижесінде оның шешімінің авторлық нұсқасы беріледі. Сонымен қатар, тәжірибешілер мен ғалымдардың балама пікірі баса айтылған.

Түйінді сөздер: зерттеу әдістемесі, криминалистикалық зерттеулер, иіс іздері.

Аннотация. В данной статье рассматриваются проблемные вопросы внедрения методик криминалистического исследования запаховых следов человека и самого исследования для дальнейшего признания его результатов в качестве доказательств в судах Республики Казахстан. По итогам освещения каждого вопроса дается авторский вариант его решения. Кроме того, освещается альтернативное мнение практических работников и ученных.

Ключевые слова: методика исследования, криминалистические исследования, запаховые следы.

Abstract. This article discusses the problematic issues of introducing methods of forensic investigation of human odor traces and the study itself for further recognition of its results as evidence in the courts of the Republic of Kazakhstan. As a result of the coverage of each issue, an author's version of its solution is given. In addition, an alternative opinion of practitioners and scientists is highlighted.

Keywords: research methodology, forensic research, odor traces.

Сейтенов К.К., рассматривая потенциал развития криминалистики как системы, предлагал проецирования на нее следующей структуры. «В качестве стимуляторов развития научной системы в настоящее время можно выделить два вектора:

А. Внутренний потенциал системы, основанный на оптимальном взаимодействии ее базовых подсистем: ТЕОРИЯ – МЕТОДОЛОГИЯ – ТЕХНОЛОГИЯ (при отсутствии любой из этих подсистем наука теряет потенциал своего развития и функциональности).

Б. Социальный заказ, формирующийся запросами государства и общества на продукты данной научной системы» [Сейтенов К.К., 2019, с.47]

Во внедрении криминалистических исследований запаховых следов человека в уголовный процесс Республике Казахстан, присутствуют все структурные элементы описанной системы. Имеется социальная необходимость выраженная в запросе государственного органа решить вопрос места в уголовном процессе, одорологической выборки либо другой ее формы. Все остальные структурные элементы, при рассмотрении исследований запаховых следов человека, также присутствуют в криминалистической школе Российской Федерации, которая также как и казахстанская является выходцем из советской школы криминалистики.

Однако, не все элементы российской криминалистики можно просто заимствовать, без адаптации к казахстанским уголовно-процессуальным реалиям.

В связи с этим, в рамках нашего диссертационного исследования были предложены частные криминалистические методики проведения диагностических и идентификационных исследований запаховых следов человека, которые созданы на основе типовых экспертных методик ЭКЦ МВД России.

Создание новых методик судебного экспертного исследования позволяет решать новые задачи, исследования новых объектов, сокращать сроки производства экспертиз, материальных и трудовых затрат, повышать научный уровень и полноту решений экспертных задач. [Попова А.А, 2018, с.88]

Данное мнение, мы считаем справедливо применить и к криминалистическим исследованиям. На базе имеющихся одорологических лабораторий рассматривается возможность внедрения криминалистических исследований запаховых следов человека.

Предлагаемые методики проходили апробацию с 2018 года в территориальных подразделениях ОКД МВД Республики Казахстан на базе

имеющихся одорологических лабораторий. В течении года от специалистов территориальных подразделений была получена обратная связь по их применению. Основной причиной препятствующей проведению исследований на основе апробируемых методик было указано отсутствие достаточного количества биодетекторов диагностической и идентификационной направленности.

Данное условие одно из самых сложных во внедрении криминалистического исследованиях запаховых следов человека в Республике Казахстан. Но является одним из важнейших, на основе которого обеспечивается достоверность проведения данных исследований. Количество применяемых биодетекторов математически обоснованно и тем самым минимизирует вероятность ошибки по данным исследованиям, до значений достаточных для признания их результатов в качестве доказательств.

Кроме того, все имеющиеся в республике одорологические лаборатории, имеют конструктивную особенность в виде разделения основной лаборатории стеклянной перегородкой на две неравные части. В большей из которой находятся 10 контейнеров для размещения запаховых объектов и в которой специалистом-кинологом происходит применение биодетектора. В малом отделении одорологической лаборатории размещается специалист-одоролог, на время применения служебных собак, и специалист-криминалист производящий видеосъемку процесса исследования запаховых следов человека.

В экспертной практике ольфакторных исследований, проводимых в Российской Федерации, эксперт проводящий исследование находится в одном помещении со специалистом, применяющим служебную собаку. Кроме того, эксперты ЭКЦ МВД РФ не производят видеофиксацию процесса экспертизы.

Со последним отличием проведения исследований запаховых следов человека, мы согласны с российскими коллегами. Так как ни одно из исследований не предполагает обязательной видеофиксации его хода, кроме случаев использования видеозаписи как помощи для эксперта при проведении экспертного эксперимента при проведении некоторых видов экспертиз.

В первом же случае, отличие условий работы биодетектора от прописанных в типовых методиках проведения исследования, выраженное в разделении одорологической лаборатории стеклянной перегородкой, считаем несущественным и не влияющим на ход и результаты проведения исследований запаховых следов человека. В этом мы согласны с мнением сотрудников территориальных оперативно-криминалистических подразделений об отсутствии необходимости демонтажа имеющихся стеклянных перегородок в одорологических лабораториях.

Также одной из проблем внедрения предлагаемых методик мы считаем отсутствие правил изъятия образцов запаха для контрольных объектов, у лиц заведомо непричастных к совершенному преступлению.

Малое количество контрольных объектов для исследования запаховых следов человека, может привести к тому что некоторые образцы запаха человека могут повторяться во время тренировочных занятий с биодетектором, что может привести к тому что служебная собака будет находить, для одобрительной реакции со стороны специалиста-кинолога, не пробу запаха, который ей дали занюхать, а будет обозначать сигнальным поведением объекты в сравнительном ряду содержащие новые запахи. (так как остальные запахи лиц, не имеющих отношения к запаху искомого человека, она уже выучила).

Необходимо прописать правила для отбора образца запахового следа человека в качестве контрольного образца. В котором исключить возможность повторного изъятия образцов запаха у одного и того же лица, в течении как минимум 4 х лет. За это время запах лица может быть забыт биодетектором, либо память о нем будет не такой яркой, что позволит снизить его влияние как отвлекающего фактора.

Если посчитать, то для проведения одного исследования запаховых следов человека необходимо в среднем 7-8 контрольных объектов (запаховых следов человека заранее непричастного к расследуемому преступлению). Таким образом если взять среднюю частоту проведения исследований запаховых следов человека для одной лаборатории, как 2-3 исследования в месяц, то за год нам будет необходимо отобрать образцы запаховых следов примерно у 200-300 человек. Это определенная работа, но она необходима для проведения качественного ольфакторного исследования.

Кроме того, в связи с отсутствием биодетекторов диагностической направленности в имеющихся лабораториях, одорологами-практиками было предложено рассмотреть вопрос об исключении стадии определения видового запаха человека. Однако мы не поддерживаем данный компромисс. Так как важным условием проведения исследований запаховых следов человека является однородность контрольных, эталонных и исследуемым объектов. В противном случае при отсутствии видового запаха человека в сравнительном ряду при идентификационном исследовании есть вероятность реакции биодетектора сигнальным поведением на отличающийся объект.

Кроме требования однородности ко всем объектам сравнительного ряда необходимо соблюдать и их соответствие искомой ольфакторной характеристике. [Панфилов П.Б, 2006, с.39].

Запах следов пота и запах следов крови отличаются своей ольфакторной характеристикой. В этой связи для более качественного проведения

исследований запаховых следов человека необходимо чтобы все объекты сравнительного ряда были либо следами запаха пота, либо следами запаха крови человека.

Еще одной проблемой для внедрения криминалистических исследований запаховых следов в Республике Казахстан является необходимость наличия биологического образования для специалистов, проводящих ольфакторные исследования.

В оперативно-криминалистических подразделениях МВД Республики Казахстан, работают в основном сотрудники, имеющие высшее юридическое образование. Так как сотрудники данных подразделений выполняют кроме криминалистических исследований другой функционал, который предусматривает наличие юридических знаний, то найм сотрудника, имеющего только лишь биологическое образование значительно сузит круг его работы который он мог бы выполнять. А объема исследований запаховых следов не так много чтобы содержать сотрудника, либо сотрудников, выполняющих только лишь данные исследования.

Для ЭКЦ МВД Российской Федерации содержание сотрудников с биологическим образованием представляется возможным так как они занимаются в основном экспертными исследованиями. А сотрудники криминалистических подразделений МВД Республики Казахстан, выезжают на места происшествия для участия в их осмотре, в других оперативных и следственных мероприятиях, а также регулярно бывают задействованы в охране общественного порядка и общественной безопасности. Данный объем работ практически невозможен без наличия определенных юридических знаний.

Компромисом в данном случае могло бы являться наличие у сотрудника, проводящего исследование запаховых следов человека, и юридического, и биологического образования. Но, во-первых, людей с таким несмежным образованием немного, во-вторых, кроме наличия соответствующего образования кандидату для его принятия на службу в ОВД необходимо: пройти медицинскую комиссию, с признанием его годным для службы, уровень физической подготовке должен быть на соответствующем уровне, и подпадать под ряд других условий. Что значительно ограничивает в выборе лиц для проведения исследований запаховых следов человека.

В связи с такими затруднениями при выборе лиц для проведения исследования, считаем возможным рассмотрение вопроса о привлечении к проведению данных исследований сотрудников криминалистических подразделений, не обязательно имеющих биологическое образование. Так как методика проведения исследований запаховых следов человека, как и любая другая методика криминалистических исследований содержит алгоритмы действия специалиста проводящего исследования и помогает ответить на вопросы, поставленные перед данным исследованием.

Кроме того, для получения свидетельства на право проведения криминалистических исследований, специалист-криминалист проходит курс необходимого теоретического обучения по итогам которого сдается экзамен на владение знаниями позволяющими качественно проводить исследования.

Еще одной проблемой, которую мы видим в реализации предложения по внедрению криминалистических исследований запаховых следов человека в Республике Казахстан, являются требования к обучению специалистов-одорологов, важно решить вопрос с тем, кто должен и может их обучать. Для подготовки первой партии специалистов-одорологов возможна отправка их на обучение и получение свидетельств в ЭКЦ МВД Российской Федерации. Но для подготовки специалистов-одорологов для проведения ольфакторных исследований на постоянной основе мы предлагаем осуществлять на базе одного из ведомственных ВУЗов МВД республики. С обязательным условием, включения в профессорско-преподавательский состав специалистов данного профиля.

Эти и другие обстоятельства говорят не только о том, что есть проблемы в реализации обсуждаемого предложения, но и являются признаками начала дискуссии по данному вопросу между практическими работниками и ученными. В результате этого обмена мнениями и те, и другие замечают свои «слепые зоны», и только таким образом можно создать теоретическую базу для решения данного вопроса.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Панфилов П.Б. Обеспечение достоверности ольфакторных исследований в судебной экспертизе, дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09 / Панфилов Павел Борисович –М., 2006. – 254 с.

2. Попова А.А. Методика судебно-экспертного исследования как один из видов методики// Вестник Московского университета МВД России, Москва, Изд-во Федеральное государственное казенное образовательное учреждение высшего образования «Московский университет Министерства внутренних дел Российской Федерации им. В.Я. Кикотя», 2018, С.85-89.

3. Сейтенов К.К. Проблемы совершенствования криминалистической и судебно-экспертной деятельности// Криминалисты Казахстана на службе правосудия/ Сборник статей. Под общ. ред. А. Дарменова – Караганда, 2019. – 242 с.

Ирубаева Айгуль Танабуговна
кандидат юридических наук,
и.о. доцента кафедры,
Таразский Инновационно-Гуманитарный Университет
г. Тараз, Казахстан

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ТЕРРОРИСТІК АКТІЛЕРГЕ ҚАРСЫ ІС ӘРЕКЕТ ЕТУДІҢ КЕШЕНДІК ШАРАЛАРЫ

Түйін. Бұл мақалада, Қазақстан Республикасында террористік актілерге қарсы әрекет ету бойынша кешендік шараларының қатары қарастырылады.
Түйінді сөздер:терорист, террористік акт, террористік актілерге қарсы әрекет.

КОМПЛЕКСНЫЕ МЕРЫ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ТЕРРОРИСТИЧЕСКИМ АКТАМ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация. В данной статье рассматривается ряд комплексных мер по противодействию террористическим актам в Республике Казахстан.
Ключевые слова: террорист, террористический акт, противодействие террористическим актам.

OF COMPREHENSIVE MEASURES TO COUNTER TERRORIST ACTS IN THE REPUBLIC OF KAZAKSTAN

Summary. The article consideres the number of comprehensive measures to counter terrorist acts in the Republic of Kazakstan.
Keywords: terrorist, terrorist acts, to counter terrorist acts.

В Послании Президента Республики Казахстан народу Казахстана от 31 января 2017 года «Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность», состояние безопасности государства в условиях роста угроз терроризма обозначено мерилом его силы и дееспособности к дальнейшему развитию и становлению в качестве одной из развитых стран мира.

Происходящие в мире геополитические изменения инициируют новый спектр вызовов и рисков в сфере национальной безопасности, который становится все более разнообразным и исходящим от большего числа источников опасности. Этим обусловлены сложность и актуальность задач в рамках системного предупреждения угроз религиозного экстремизма и терроризма [1].

В этих условиях действующая общегосударственная система противодействия религиозному экстремизму и терроризму нуждается в дальнейшем совершенствовании в контексте создания механизма надежной защиты личности, общества и государства от экстремистских проявлений насильственного характера и угроз терроризма.

Так, Президент Республики Казахстан Н.А. Назарбаев подчеркивал, что «эффективная и основательная борьба с локальным, региональным и интернациональным терроризмом, экстремизмом и фундаментализмом может вестись только на международном уровне взаимной координации и согласованных действий» [2].

Для логического продолжения Государственной программы по противодействию религиозному экстремизму и терроризму в Республике Казахстан 2013-2017 года и учитывая опыт и результаты ее реализации, была разработана Программа на 2018-2022 годы.

Тем самым, при разработке Программы был изучен и принят во внимание положительный опыт Канады, Соединенных Штатов Америки, Норвегии, Финляндии, и Объединенных Арабских Эмиратов и с учетом наработок этих стран, Программа сориентирована на целенаправленное противодействие насильственным проявлениям экстремистского характера и терроризму. В ней исключено отождествление религии и радикализации, что позволит укрепить консолидацию усилий государства, общества и религиозных объединений вне зависимости от религиозной принадлежности в противодействии угрозам экстремизма и терроризма. Здесь разграничены формы и методы профилактики религиозного экстремизма и терроризма в зависимости от степени радикальности лиц.

Рассматривая вопросы принятия комплексных мер по противодействию террористическим актам в Республике Казахстан, создается необходимость координации деятельности специальных государственных и правоохранительных органов по повышению эффективности выявления и пресечения фактов религиозного экстремизма и терроризма, в том числе посредством совершенствования системы обеспечения деятельности этих органов путем повышения уровня профессиональной квалификации кадрового состава субъектов противодействия религиозному экстремизму и терроризму на ведомственных курсах, в учреждениях и учебных центрах зарубежных стран; внедрения в программы обучения и повышения квалификации сотрудников оперативных и следственных подразделений высших учебных заведений органов внутренних дел учебных программ по вопросам выявления, пресечения и расследования преступлений террористического характе-

ра; выработки мер по увеличению штатной численности подразделений органов внутренних дел, задействованных в противодействии экстремизму и терроризму; развития кинологической службы в части подготовки инспекторов-кинологов и служебно-розыскных собак по обнаружению взрывчатых веществ и оружия, в том числе путем организации и проведения на базе кинологического центра Министерства внутренних дел Республики Казахстан курсов подготовки и переподготовки специалистов-кинологов и служебных собак органов внутренних дел и Национальной гвардии Республики Казахстан; формирования криминалистических учетов осужденных лиц (дактилоскопический, геномный и фотоучеты) ; оснащения современным вооружением, специальной техникой и оборудованием, в том числе путем обеспечения материально-технического оснащения подразделений Комитета национальной безопасности, Службы государственной охраны, Национальной гвардии и Министерства внутренних дел Республики Казахстан, осуществляющих противодействие экстремизму и терроризму; укрепления материально-технического оснащения и инфраструктуры отделов участковых инспекторов полиции; повышения уровня взаимодействия уполномоченных, правоохранительных и специальных государственных органов при выявлении и пресечении фактов финансирования экстремистской и террористической деятельности; совершенствования отдельных механизмов обеспечения общественного порядка за счет обеспечения охвата территорий населенных пунктов системами видеонаблюдения и их интеграции с системой центров оперативного управления органов внутренних дел; организации и проведения целевых оперативно-розыскных и профилактических мероприятий в учреждениях уголовно-исполнительной системы [3].

Исходя из рекомендаций международного центра по противодействию насильственному экстремизму «Хелая», в Программе установлены реально достижимые коэффициенты целевых индикаторов и показателей [4].

Программа является нормативно-организационной основой решения актуальных задач и имеющихся проблем в сфере предупреждения экстремистских проявлений насильственного характера и предотвращения угроз терроризма.

Положения Программы выработаны с учетом неприкосновенности гарантированных Конституцией Республики Казахстан прав граждан на свободу совести и уважение их религиозных убеждений. Все усилия государства, общества и граждан посредством реализации настоящей Программы будут направлены на создание, поддержание и развитие необходимых и достаточных условий для формирования в обществе устойчивого неприятия радикальных взглядов в религиозной сфере, снижения количества радикально настроенных лиц и нейтрализации факторов, способствующих их появлению, предупреждения угроз терроризма и повышения уровня антитеррористической защиты населения.

Так, к примеру, только в прошлом году органами КНБ на ранней стадии подготовки сорвано три попытки совершения террористических актов. Две из них радикалы планировали совершить в Алматы и еще один (теракт) – в Карагандинской области. Часть организаторов и исполнителей попала под влияние своих связей из числа боевиков международных террористических организаций, другая самостоятельно радикализировалась на основе ознакомления с материалами террористического, экстремистского характера в «Интернете», где при обысках у задержанных было изъято огнестрельное, травматическое оружие, компоненты взрывных устройств, планировались атаки на здания правоохранительных органов, крупных торговых центров, культурных сооружений, финансовых учреждений, а также предполагалось похищение заложника. Все лица, причастные к подготовке актов терроризма, были осуждены. Им назначены сроки наказания от шести до восемнадцати лет [5].

Так, согласно статистическим сведениям о правонарушениях, связанных с экстремизмом и терроризмом и о состоянии прокурорского надзора за последние 9 месяцев 2019 года в Республике Казахстан всего совершено уголовных правонарушений, зарегистрированных в ЕРДР составило 203, из них: Акт терроризма (ст. 255 УК РК) – 4; по ч. 1 ст.255 УК РК – 1; ч. 3 ст. 255 – 3; пропаганда терроризма или публичные призывы к совершению акта терроризма, а равно изготовление, хранение с целью распространения или распространение материала указанного содержания ст. 256 УК РК – 33; прохождение террористической или экстремистской подготовки ст. 260 УК РК – 3; возбуждение социальной, национальной, расовой, сословной или религиозной розни ст.174 УК РК – 98.

Вместе с тем, по данным КНБ РК с 2013 по 2016 годы – период активного рекрутинга и деятельности ДАИШ – не допущен выезд в зоны террористической активности 546 рекрутов-казахстанцев (2013 год – 168, 2014 год – 136, 2015 год – 151, 2016 год – 91). Кроме того, в 2019 году около 600 граждан РК вернули в рамках гуманитарной спецоперации «Жусан» при координации КНБ из Сирии возвращены 595 граждан Казахстана. Тем самым, исходя из принципа неотвратимости наказания за участие в деятельности террористических организаций были осуждены 45 человек, из них мужчины (33), женщины (12) и 14 человек находятся под следствием [6].

Вместе с тем, мы согласны с мнением известного казахстанского ученого, д.ю.н., профессора «Заслуженного деятеля РК» Алауханова Е.О., том, что имеет место слабость государственной власти, ее учреждений и институтов, неспособность правоохранительных органов своевременно выявлять и обезвреживать террористов, а также тех, кто готовит террористические акты, устанавливать и задерживать преступников, чья безнаказанность позволяет им совершать новые убийства, создает им ореол неуязвимости [7].

Также, большое значение в противодействии терроризму имеют органы полиции. Предупреждение и пресечение преступлений террористического характера и противоправных деяний экстремисткой направленности, является одной из приоритетных задач оперативно-служебной

деятельности органов полиции.

Анализируя полномочия и деятельность органов полиции в сфере противодействия терроризму, отмечаем, что без внесения определенных изменений и проведения структурных новаций в организации противодействия терроризму, достичь положительных результатов будет очень сложно.

В связи с этим, на протяжении последних ряда лет для обеспечения своевременного и адекватного реагирования на акты терроризма оперативными штабами по борьбе с терроризмом ежегодно проводятся свыше 400 (четырехста) учебных антитеррористических мероприятий.

Так, к примеру, 11 октября 2019 года в г. Тараз правоохранительными органами организовано республиканское оперативно-тактическое учение «Темир-жол-Антитеррор-2019», где отрабатывались навыки взаимодействия государственных органов по пресечению актов терроризма на объектах железнодорожной инфраструктуры. Также, силами и средствами задействованных государственных органов продемонстрирован высокий уровень взаимодействия по пресечению террористических угроз [8].

Так, 27 июня 2019 года в Карагандинской области проведено международное совместное антитеррористическое учение компетентных органов государств-членов Шанхайской организации сотрудничества «Сары-Арка-Антитеррор-2019». В рамках учений, применены новые формы и методы проведения совместных антитеррористических мероприятий, совершенствованы практические навыки специальных подразделений государств-членов ШОС при проведении фазы антитеррористической операции [9].

Так к примеру, 26 сентября проведено совместное антитеррористическое учение компетентных органов государств-участников СНГ «АРАРАТ-АНТИТЕРРОР-2019». В ходе учений отрабатывался алгоритм взаимодействия компетентных органов стран Содружества (Армении, Беларуси, Казахстана, Кыргызстана, России, Таджикистана, Узбекистана) при проведении согласованных оперативно-розыскных мероприятий по выявлению признаков подготовки террористических актов на различных объектах. Также, в процессе учений, решались задачи по выявлению боевиков, предупреждению и пресечению готовящихся терактов на других критически важных объектах государств [10].

Считаем, что полученный практический опыт в рамках проведения совместных, согласованных антитеррористических учений, способствует значительному углублению сотрудничества как стран СНГ, так и стран дальнего зарубежья при решении конкретных оперативных задач (общественная изоляция группировок террористической направленности, выявление и уничтожение источников их финансирования, наряду с этим, криминальные доходы террористов, как в стране их пребывания, так и за рубежом) в условиях современных вызовов и угроз безопасности на пространстве Шанхайской Организации Сотрудничества. Ведь основной целью таких учений является отработка согласованных совместных действий по предупреждению и пресечению террористических актов и повышению готовности органов безопасности, специальных служб и др. силовых структур для совместного противодействия терроризму.

Таким образом, терроризм в своих проявлениях и формах является наиболее общественно-опасным из всех преступлений, описываемых уголовным законодательством (в санкциях статей 255, 256, 257, 258, 259, 260 УК РК, предусматривающих уголовную ответственность за преступления террористического характера, за которое должно быть самое суровое наказание, из всех видов наказаний, предусмотренных уголовным законом) [11].

Резюмируя вышеизложенное считаем, что проблема терроризма, остается на сегодняшний день реальной угрозой национальной безопасности Республики Казахстан и для успешного его предупреждения и пресечения необходимы усилия представителей всех государственных органов, спецслужб и правоохранительных органов, законодателя, учреждений культуры, средств массовой информации, партийных, религиозных и иных общественных объединений.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Послание Президента Республики Казахстан народу Казахстана от 31 января 2017 года «Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность» https://www/akorda.kz
2. Назарбаев Н.А. Критическое десятилетие. Алматы: Атамура, 2003. С. 49.
3. Государственная программа по противодействию религиозному экстремизму и терроризму в Республике Казахстан на 2018-2022 годы. Постановление Правительства Республики Казахстан от 15 марта 2018 года №124. https://egov.kz/cms/law/list
4. www.inform.kz/ru/vopros-otkrytiya-ofisa-antiterroristicheskogo-centra-helaya-
5. Как в Казахстане будут бороться с терроризмом, https://inbusiness.kz/ru/news/
6. https://otyrar.kz/2019/12/rad
7. Алауханов Е.О., Зарипов З.С. Профилактика преступлений. Учебник. Алматы. 2008.
8. https://ru.zhambylnews.kz/lentanews/
9. http://knb.gov.kz/news/
10. https://www.cisatc.org
11. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 11.01.2020 г.) https://online.zakon.kz/m/document?doc_id=31575252.

УДК 343.1

Конысбекова Макпал Рымкуловна
аға оқытушысы,
заң ғылымдарының магистрі,
қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасы,
І.Жансүгіров атындағы ЖМУ,
Талдықорған қ., Қазақстан
E-mail: makpal_konysbekova@mail.ru

Ахмет Ғалымжан Бауржанұлы
азаматтық-құқықтық пәндер кафедрасының оқытушысы,
заң ғылымдарының магистрі,
І.Жансүгіров атындағы ЖМУ,
Талдықорған қ., Қазақстан,
E-mail: g_akhmet@mail.ru

Актымбаев Канат Избасарович
аға оқытушысы,
заң ғылымдарының магистрі,
мемлекеттік-құқықтық пәндер кафедрасы,
І.Жансүгіров атындағы ЖМУ,
Талдықорған қ., Қазақстан,
E-mail: k.aktymbaev@mail.ru

ЖЕДЕЛ-ІЗДЕСТІРУ ҚЫЗМЕТІН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУШЫ ОРГАНДАР ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРІН ӘЛЕУМЕТТІК ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚОРҒАУ

Аннотация. Бұл мақалада жедел-іздестіру қызметін жүзеге асырушы органдар қызметкерлерін әлеуметтік және құқықтық қорғау қарастырылған.

Негізгі сөздер: жедел-іздестіру қызметі, әлеуметтік қорғау, құқықтық қорғау, құпия көмекшілер.

Конысбекова Макпал Рымкуловна
м.ю.н., старший преподаватель,
кафедра уголовно-правовых дисциплин,
ЖГУ имени И.Жансугурова,
г.Талдыкорган, Казахстан,
E-mail: makpal_konysbekova@mail.ru

Ахмет Галымжан Бауржанулы
преподаватель,
кафедра уголовно-правовых дисциплин,
ЖГУ имени И.Жансугурова,
г.Талдыкорган, Казахстан
E-mail: g_akhmet@mail.ru

Актымбаев Канат Избасарович
старший преподаватель,
кафедра государственно-правовых дисциплин,
ЖГУ имени И.Жансугурова,
г.Талдыкорган, Казахстан,
E-mail: k.aktymbaev@mail.ru

Аннотация. В данной статье рассматриваются правовая и социальная защита лиц, участвующих в оперативно-розыскной деятельности.

Ключевые слова: оперативно-розыскная деятельность, правовая защита, социальная защита, конфиденциальные помощники.

Konysbekova Makpal
master of law,
senior tutor,
Department of criminal law disciplines,
ZhSU named after I. Zhansugurov,
Taldykorgan, Kazakhstan,
E-mail: makpal_konysbekova@mail.ru

Akhmet Galymzhan
senior tutor,
Department of civil law disciplines,
ZhSU named after I. Zhansugurov,
Taldykorgan, Kazakhstan,
E-mail: g_akhmet@mail.ru

Aktymbaev Kanat
master of law,
senior tutor,
Department of public law disciplines,
ZhSU named after I. Zhansugurov,
Taldykorgan, Kazakhstan
E-mail: k.aktymbaev@mail.ru

Abstract. This article, the legal and social protection of persons involved in operational-search activities is considered.

Keywords: operational-search activity, legal protection, social protection, confidential assistants.

Жедел-іздестіру қызметі – заңсыз қызметпен айналысатын адамдармен және ұйымдармен, сондай-ақ шет мемлекеттердің арнайы қызметтерімен, Қазақстан Республикасының мүддесі үшін жедел-іздестіру іс-шараларын жүргізуге кедергі келтіретін әртүрлі қарсылысу түрлерінің болуымен сипатталатын қызметтің ерекше түрі [Белгібеков, Е.С., 2013]. Осыған орай жедел-іздестіру қызметіне қатысатын адамдар көбіне өздерінің өмірі мен денсаулығына, сондай-ақ жақын адамдарының өмірі мен денсаулығына қауіп төндіреді. Қызмет міндетерін орындау барысында өзінің немесе өзінің туыстары мен жақындарының өмірі мен денсаулығына зиян тиіп кетуі мүмкін. Жедел-іздестіру іс-шаралары барысында олар, әдетте, зор психологиялық және физикалық стрессті бастан кешіреді. Мұның бәрі осы адамдардың заңды және әлеуметтік қорғалу мәселесін заңнамалық тұрғыдан шешу үшін негіз болып табылады.

2001 жылға дейін бұл мәселе «Жедел-іздеу қызметі туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 22 және 23-баптарының негізінде шешілді, ол ЖІҚ-не қатысатын адамдарды қорғау бойынша белгілі бір шараларды жариялайды, бірақ мұнда қорғаудың нақты механизмі жоқ. Құқық қорғау мәселелері «Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздік органдары туралы», «Қазақстан Республикасының ішкі істер органдары туралы» және басқа да жедел-іздестіру іс-шараларын жүргізетін басқа да органдар қызметі «Жедел-іздеу қызметі туралы» туралы Заңның негізінде жасалатын нормативтік құжаттарда (бұйрықтар, нұсқаулықтар) қарастырылады.

2000 жылғы 5 шілдеде қабылданып, 2001 жылдың 1 қаңтарынан бастап күшіне енген «Қылмыстық процеске қатысушы адамдарды мемлекеттік қорғау туралы» Қазақстан Республикасының Заңын жедел-іздестіру қызметімен айналысатын адамдарды қорғауға бағытталған елеулі қадам деп атауға болады, бірақ ол өз қызметін қылмыстық іс жүргізу көлеміне шектейді, ал жедел-іздестіру қызметі бұл шеңберден шығатын саланы қамтиды. Сонымен бірге, осы Заңның қабылдануымен құқықтық және мемлекеттік қорғау тұжырымдамасы арасындағы өзара байланыс пайда болды.

Осы Заңның 1-бабынан бастап көрсетілген мемлекеттік қорғауды қауіпсіздік шаралары, құқықтық және әлеуметтік қорғаудың жиынтығы ретінде түсіну керек. Сонымен қатар, осы үш құрамдас бөліктің тек екеуі Заңда, атап айтқанда, қауіпсіздік шаралары мен әлеуметтік қорғау орын алған. Осыған байланысты, заң шығарушы заңды қорғау арқылы құқықтық нормалар мен нормативтік-құқықтық актілер арқылы қорғауды түсінеді, яғни бұл заң «құқықтық қорғау» термині туралы қысқаша түсінуді білдіреді.

«Жедел-іздестіру қызметі туралы» Заңда мемлекеттік қорғауды емес, тек құқықтық және әлеуметтік қорғауды қарастырылған.

Қылмыстық іс жүргізу және жедел-тергеу қызметімен айналысатын адамдарды қорғау – бұл адамдар мен мемлекет арасындағы қатынастарды реттеудегі маңызды элемент. Осы ереже құқықтық (заңи) құралдар арқылы жүзеге асы-

рылатынын ескере отырып, құқықтық реттеуді білдіреді. Заң теориясына сәйкес құқықтық реттеу механизмінің құрамдас элементтері мыналар: құқықтық нормалар, нормативтік құқықтық актілер, ресми түсіндіру актілері, құқықтық фактілер, құқықтық қатынастар, заңдарды жүзеге асыру актілері, құқық қолдану актілері, әділдікі, заңдылық режимі. Мемлекеттік қорғау шаралары біртіндеп құқықтық реттеу тетігінің элементтеріне айнауда, сондықтан құқықтық реттеу шараларын құрайды. Басқаша айтқанда, мемлекеттік қорғау заңсыз болуы мүмкін емес және бұл жағдайда «мемлекет» және «заңды» қорғау терминдері баламалы болып саналады.

«Жедел-іздестіру қызметі туралы» Заңы мен «Қылмыстық процеске қатысушы адамдарды мемлекеттік қорғау туралы» Заңынан басқа Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің және Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексінің нормаларын жедел іздестіру қызметін жүзеге асыруға қатысатын адамдарды құқықтық қорғау үшін пайдалануға болады.

Жедел-іздестіру қызметін жүзеге асырушы органның қызметкерлері қызметтік міндеттерін атқару кезінде өкімет өкілдері болып саналады және мемлекеттің қорғауында болады. Оларға өздері штатына кіретін министрліктер мен ведомстволар қызметкерлерінің құқықтық және әлеуметтік қорғау кепілдіктері қолданылады [Сысалов М.П., 2003]. Жедел-іздестіру қызметін жүзеге асырушы органдар қызметкерлерінің жұмыс ерекшеліктері ескеріле отырып оларға қосымша жеңілдіктер берілуі мүмкін.

Жедел-іздестіру қызметін жүзеге асырушы органдардың қызметкерлері өздерінің қызмет бабында заң талаптарын басшылыққа алады, әрі саяси партиялардың және саяси мақсаттарды көздейтін бұқаралық қоғамдық қозғалыстардың шешімдеріне байланысты болмайды.

Жедел-іздестіру қызметін жүзеге асырушы қызметкерлер мен органдардың заңды іс-қимылына заңмен тікелей уәкілдік берілген адамнан басқа ешкімнің араласуына құқығы жоқ. Қолданылып жүрген заңдарға қайшы келетін бұйрық немесе нұсқау алған кезде олар заңды басшылыққа алуға міндетті.

Жедел-іздестіру қызметін жүзеге асырушы органдардың басшылары өз қызметкерлерінің, олардың отбасы мүшелерінің және жақын туыстарының жеке басының қауіпсіздігін, мүлкінің сақталуын қамтамасыз етуге міндетті.

Жедел-іздестіру қызметін жүзеге асырушы органдардың қызметкерлеріне қызмет міндеттерін лайықты орындау мақсатында арнаулы кәсіби даярлықтан өтуіне, біліктілігін көтеруге және медициналық қызмет көрсетілуі үшін қажетті жағдайлар жасалады.

Қазақстан Республикасының «Жедел іздестіру қызметі туралы» Заңының 22-бабында:

1. Жедел-іздестіру қызметін жүзеге асырушы органдар қызметкерлері қызметтік міндеттерін атқару кезінде өкімет өкілдері болып саналады және мемлекет қорғауында болады. Оларға өздері штатына кіретін министрліктер мен ведомстволар қызметкерлерінің құқықтық және әлеуметтік қорғау кепілдіктері қолданылады. Жедел-іздестіру қызметін жүзеге асырушы органдар қызметкерлерінің жұмыс ерекшеліктері ескеріле отырып оларға қосымша жеңілдіктер берілуі мүмкін.

2. Жедел-іздестіру қызметін жүзеге асырушы органдардың қызметкерлері өздерінің қызмет бабында заң талаптарын басшылыққа алады әрі саяси партиялардың және саяси мақсаттарды көздейтін бұқаралық қоғамдық қозғалыстардың шешімдеріне байланысты болмайды.

3. Жедел-іздестіру қызметін жүзеге асырушы қызметкерлер мен органдардың заңды іс-қимылына заңмен тікелей уәкілдік берілген адамнан басқа ешкімнің араласуына құқығы жоқ. Заңнамаға қайшы келетін бұйрық немесе нұсқау алған кезде олар заңды басшылыққа алуға міндетті.

4. Жедел-іздестіру қызметін жүзеге асырушы органдардың басшылары өз қызметкерлерінің, олардың отбасы мүшелерінің және жақын туыстарының жеке басының қауіпсіздігін, мүлкінің сақталуын қамтамасыз етуге міндетті.

5. Жедел-іздестіру қызметін жүзеге асырушы органдардың қызметкерлеріне қызмет міндеттерін лайықты орындау мақсатында арнаулы кәсіби даярлықтан өтуіне, біліктілігін көтеруге және медициналық қызмет көрсетілуі үшін қажетті жағдайлар жасалады [3].

Осылайша, аталған бапта біз, жедел-іздестіру іс-шараларын жүзеге асыратын қызметкерлердің құқықтары, оларды жүзеге асыру барысында мемлекет қорғауында болатынын білдік. Бірақ бапта қорғаудың нақты механизмі көрсетілмеген.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі (95-бап) судьялар, прокурорлар, тергеушілер, тергеушілер, кеңесшілер, сарапшылар, сарапшылар, сот приставтары, яғни азаматтардың тек 8 санаты, сондай-ақ олардың отбасы мүшелері мен жақын туыстары мемлекеттің қорғауында болады. Қылмыстық сот ісін жүргізуге қатысушы басқа тұлғаларға қатысты қылмыстық процесті жүргізген орган қылмыстық процесті жүргізуге байланысты қылмыстық процесті жүргізуге байланысты қылмыстық процесті жүргізетін органға оларға қатысты зорлық-зомбылық жасауға немесе қылмыстық заңмен тыйым салынған бірақ бұл жағдайда мемлекеттік сөз қорғанысы жоқ. Демек, жедел-іздестіру іс-шараларын жүргізуге тартылған органдардың қызметкерлері Қылмыстық-процестік кодексінің нормаларына сәйкес мемлекеттік қорғауға жатпайды, қылмыстық жауапқа тартылмайды.

«Қылмыстық процеске қатысушы адамдарды мемлекеттік қорғау туралы» Қазақстан Республи-

касының 2000 жылғы 5 шілдедегі Заңы мемлекеттік қорғауға жататын адамдардың 19 категориясын көрсеткен. Олардың қатарына судьялар, алқабилер, прокурорлар, тергеушілер, анықтаушылар, жедел-іздестіру, қарсы барлау қызметін жүзеге асыратын адамдар, жедел-іздестіру, қарсы барлау қызметін жүзеге асыратын органдарға жәрдемдесетін азаматтар, жеке айыптаушылар, қорғаушылар, сарапшылар, мамандар, сот отырыстарының хатшылары, сот приставтары, сот орындаушылары, жәбірленушілер, куәлер, күдіктілер, айыпталушылар, сотталушылар, сотталғандар, сондай-ақ өздеріне қатысты қылмыстық құдалау тоқтатылған немесе сот ақтау үкімін шығарған адамдар, аудармашылар, куәгерлер, заңды өкілдер, өкілдер, азаматтық талапкерлер, азаматтық жауапкер, аталған адамдардың отбасы мүшелері, жақын туыстары мемлекеттік қорғауға жатады.

Айта кету керек, Заңда осы санаттарға жүйелеуі дұрыс емес. Жоғарыда көрсетілгендей, жедел-іздестіру қызметін адамдар емес, заңмен уәкілетті органдар жүзеге асырады. Жеке тұлғалар осы органдардың өкілдері ретінде осы қызметті жүзеге асыруға ғана қатысады. Сондықтан осы санатты «жедел-іздестіру іс-шараларын жүзеге асыруға тартылған адамдар» деп атауға болады. Бұдан бұрын да айтылғандай, мұндай адамдарға жедел-іздестіру қызметінн жүргізетін органдардың қызметкерлері және жеделіздестіру қызсетін басқаратын органдарға құпия көмектер көрсететін адамдар жатады.

Жоғарыда айтылған және басқа да елеулі кемшіліктерге қарамастан, Қазақстан Республикасының «Қылмыстық процеске қатысушы адамдарды мемлекеттік қорғау туралы» Заңында зардап шегушілердің қауіпсіздігін қамтамасыз етудің нақты механизмі, атап айтқанда, жедел-іздестіру қыхзметін жүзеге асыратын органдардың қызметкерлері қауіпсіздік шараларын қолдану негіздері мен тәртібін анықтайды.

Қазақстан Республикасының «Жедел іздестіру қызметі туралы» Заңының 23-бабында айтылады:

1. Құпия көмекшілер мемлекет қорғауында болады.

2. Жедел-іздестіру қызметін жүзеге асырушы органдарға жәрдемдесуге келісім білдірген азаматтарға мемлекет осы Заңға, Қазақстан Республикасының басқа заңдарына және қалыптық құжаттарына сәйкес олардың құқықтарын қамтамасыз етуге және міндеттемелерді орындауға кепілдік береді.

3. Жедел-іздестіру қызметін жүзеге асыратын органдарға жәрдемдесуіне байланысты азаматтардың өміріне, сондай-ақ олардың отбасы мен жақын туыстарының денсаулығына немесе мүлкіне, заңға қайшы қол сұғушылықтың анық қаупі төнген кезде, бұл органдар құқыққа қарсы әрекетті болдырмау, айыптыларды анықтап, оларды жауапқа тарту, сондай-ақ қажет болған жағдайда Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес оларды қорғау жөнінде арнаулы жұмыстар жүргізу үшін барлық қажетті шараларды қолдануға міндетті.

4. Құпия көмекшілердің жеке басы туралы мәліметтер мемлекеттік құпияларды құрайды.

5. Құпия көмекшілердің сыйақы алуға құқығы бар.

6. Жедел-іздестіру қызметін жүзеге асырушы органдармен азаматтардың айналысатын қызметінің негізгі түрі ретінде ақылы негізде келісім-шарт бойынша ынтымақтасып қызмет істеу кезеңі олардың жалпы еңбек стажына кіреді. Олар Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес және Үкіметі белгілеген тәртіппен зейнетақымен қамтамасыз етілуге, қаза болған ретте олардың отбасылары мен асырауындағы адамдар асыраушысынан айырылуына байланысты зейнетақы алуға құқылы.

7. Құпия көмекші жедел-іздестіру шараларын жүргізуге қатысуына байланысты қаза болған жағдайда оның отбасына және асырауындағы адамдарға:

- ақылы негізде ынтымақтасып қызмет істеп, қаза болған адамның он жылдық ақшалай ақысы мөлшерінде;

- қаза болған адам өтеусіз негізде ынтымақтасып қызмет істеген кезде республикалық бюджет туралы заңда белгіленген және тиісті қаржы жылының 1 қаңтарына қолданыста болатын айлық есептік көрсеткіштің 1 411 еселенген мөлшерінде біржолғы жәрдемақы төленеді.

8. Құпия көмекші өзінің қатысуымен болған жедел-іздестіру шараларын жүргізген кезде мертіккен не денсаулығына өзге де зақым келген кезде оған:

- ақылы негізде ынтымақтасып қызмет істеген адамдар үшін бес жылдық ақшалай ақысы мөлшерінде;

- өтеусіз негізде ынтымақтасып қызмет істеген адамдар үшін республикалық бюджет туралы заңда белгіленген және тиісті қаржы жылының 1 қаңтарына қолданыста болатын айлық есептік көрсеткіштің 706 еселенген мөлшерінде біржолғы жәрдемақы төленеді.

9. Жедел-іздестіру шараларын жүргізуге қатысуға байланысты қаза болуға, мертігуге не денсаулықтың өзгедей зақымдануына орай келтірілген залалдың орнын толтыру Қазақстан Республикасы Үкіметі белгілеген тәртіппен жедел-іздестіру қызметін жүзеге асырушы органның қаржысы есебінен жүргізіледі [3].

Бұл бапта әлеуметтік қорғау мәселесі әлі де толығымен түсіндірілмеген.

Жоғарыда айтылғандардың барлығына байланысты жедел-іздестіру қызметімен айналысатын органдардың қызметкерлерін қорғау үшін «Қылмыстық процеске қатысушы адамдарды мемлекеттік қорғау туралы» Заңды қолдану ту-

ралы мәселені қарау кезінде осы органдарға құпия көмекті көрсететін тұлғалар қолданылады.

Жедел-іздестіру қызметін жүзеге асыратын органдардың қызметкерлері мен осы органдарға құпия көмекті көрсететін тұлғаларды құқықтық қорғау үшін кейбір жағдайларда ҚР Қылмыстық Кодексінің тиісті баптарында қызметкерлердің немесе құпия көмекшінің жедел-іздестіру шараларын орындау кезінде ЖІҚ-н жүргізетін органдардың әрекеттері қылмыстық әрекет болып табылмайды. Олар: 32-бап. Қажетті қорғаныс, 33-бап. Қолсұғушылық жасаған адамды ұстап алу кезінде зиян келтіру, 34-бап. Аса қажеттілік, 35-бап. Жедел-іздестіру, қарсы барлау іс-шараларын немесе жасырын тергеу іс-қимылдарын жүзеге асыру, 36-бап. Негізді тәуекел ету, 37-бап. Күштеп немесе психикалық мәжбүрлеу, 38-бап [Қылмыстық Кодексі 2014]. Бұйрықты немесе өкімді орындау. Кейбір жағдайларда Қылмыстық Кодекстің аталған баптарын қолдану қажет болатын мән-жайлар үш негізгі жағдайда туындауы мүмкін:

1. Қылмыстық топқа енген қызметші немесе құпия көмекшісі олардың өміріне қауіп төнген кезде, оның отбасы немесе жақындары қылмыстық құқық бұзушылықтық қатысушысы болуына мәжбүр болуы.

2. Ауыр қылмысты болдырмау үшін қызметкер немесе құпия көмекші заңмен қорғалатын мүдделерге амалсыздан зиян келтіруі.

3. Қылмыстық әрекеттерді бейнелейтін мінезқұлық үлгісін қылмыстың алдын-алу мақсатында қолдануы.

Жедел-іздестіру қызметін жүзеге асырушы органдарға жәрдемдесуге келісім білдірген азаматтарға мемлекет «Жедел-әздестіру қызметі туралы» Заңға, Қазақстан Республикасының басқа заңдарына және құжаттарына сәйкес олардың құқықтарын қамтамасыз етуге және міндеттемелерді орындауға кепілдік береді.

Жедел-іздестіру қызметін жүзеге асыратын органдарға жәрдемдесуіне байланысты азаматтардың өміріне, сондай-ақ олардың отбасы мен жақын туыстарының денсаулығына немесе мүлкіне, заңға қайшы қол сұғушылықтың анық қаупі төнген кезде, бұл органдар құқыққа қарсы әрекетті болдырмау, айыптыларды анықтап, оларды жауапқа тарту, сондай-ақ қажет болған жағдайда Қазақстан Республикасының Үкіметі белгілеген тәртіппен оларды қорғау жөнінде арнаулы жұмыстар жүргізу үшін барлық қажетті шараларды қолдануға міндетті.

Жедел-іздестіру қызметін жүзеге асырушы органдармен құпия негізде қызмет істейтін немесе қызмет істеген азаматтар туралы мағлұматтар мемлекеттік құпия болып табылады және олардың жазбаша келісімімен ғана жария етілуі мүмкін.

Жедел-іздестіру қызметін жүзеге асырушы органдармен қызмет істейтін азаматтар сыйақы алуға құқылы.

Жедел-іздестіру қызметін жүзеге асырушы органдармен азаматтардың айналысатын қызметінің негізгі түрі ретінде ақылы негізде келісімшарт бойынша ынтымақтасып қызмет істеу кезеңі олардың жалпы еңбек стажына кіреді. Олар Қазақстан Республикасының қолданылып жүрген заңдарына сәйкес және Үкіметі белгілеген тәртіппен зейнетақымен қамтамасыз етілуге, қаза болған ретте олардың отбасылары мен асырауындағы адамдар асыраушысынан айырылуына байланысты зейнетақы алуға құқылы.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Белгібеков, Е.С. Жедел іздестіру қызметінің негіздері. – Талдықорған: ЖМУ баспасы, 2013.- 267 б.

2. Сысалов М.П. Теория оперативно-розыскной деятельности в Республике Казахстан. Монография. – Алматы: «Данекер», 2003. – с. 95-126.

3. «Жедел-іздестіру қызметі туралы» Қазақстан Республикасының 1994 жылғы 15 қыркүйектегі №154-XII Заңы (01.01.2019жылғы өзгерістер мен толықтырулар) // http://adilet.zan.kz/kaz

4. Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі №226-V ҚРЗ (21.01.2019 жылғы өзгерістер мен толықтырулар) // «Егемен Қазақстан» 09.07.2014 ж. № 132 (28356) ; «Казахстанская правда», 09.07.2014 ж. №132 (27753) ; Қазақстан Республикасы Парламентінің Жаршысы, 2014 ж., № 13-I, 83-құжат.

УДК 343.1

Конысбекова Макпал Рымкуловна
аға оқытушы,
заң ғылымдарының магистрі,
қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасы,
І.Жансүгіров атындағы ЖМУ,
Талдықорған қ., Қазақстан
E-mail: makpal_konysbekova@mail.ru

Сейлкасымова Роза Аскаровна,
оқытушы,
заң ғылымдарының магистрі
мемлекеттік-құқықтық пәндер кафедрасы,
І.Жансүгіров атындағы ЖМУ,
Талдықорған қ., Қазақстан
E-mail: roze.95@mail.ru

ЖЕДЕЛ ІЗДЕСТІРУ ҚЫЗМЕТІНДЕГІ ОПЕРАЦИЯЛЫҚ (ЖЕДЕЛ) ЖАҒДАЙДЫ ЗЕРТТЕУ ӘДІСТЕМЕСІ

Аннотация. Мақалада ЖІҚ жұмысы жалпы және арнайы бағытымен байланысты, байланысты жедел жағдай түсінігі мен сипаттамасы қарастырылған.
Негізгі сөздер: жедел-іздестіру қызметі, жедел жағдай, болжау.

Конысбекова Макпал Рымкуловна
м.ю.н., старший преподаватель,
кафедра уголовно-правовых дисциплин,
ЖГУ имени И.Жансугурова,
г.Талдыкорган, Казахстан
E-mail: makpal_konysbekova@mail.ru

Сейлкасымова Роза Аскаровна
преподаватель,
кафедра государственно-правовых дисциплин,
ЖГУ имени И.Жансугурова,
г.Талдыкорган, Казахстан
E-mail: roze.95@mail.ru

Аннотация. В данной статье рассматриваются понятие и характеристика оперативной обстановки, связанные с общими либо специальными направлениями работы ОРД.
Ключевые слова: оперативно-розыскная деятельность, оперативная обстановка, прогноз.

Konysbekova Makpal
master of law,
senior tutor,
Department of criminal law disciplines,
ZhSU named after I. Zhansugurov,
Taldykorgan, Kazakhstan,
E-mail: makpal_konysbekova@mail.ru

Seilkassymova Roza
master of law, tutor,
Department of public law disciplines,
ZhSU named after I. Zhansugurov,
Taldykorgan, Kazakhstan,
E-mail: roze.95@mail.ru

Abstract. This article discusses the concept and characteristics of the operational environment associated with the general or special areas of work of the OSA.
Keywords: operational search activity, operational environment, forecast.

Кез-келген адам әрекеті белгілі бір жағдайлар, факторлар мен жағдайлардың ықпалында, осы қызметті жүзеге асыруға оң және теріс әсер ететін және жағдайды немесе жағдайды тудыратын белгілі бір ортада орын алады. Бұл жерде саяси, экономикалық, әскери-стратегиялық, экологиялық, демографиялық және т.б. жағдай туралы сөз болады. Жедел іздестіру қызметін жүзеге асыратын органдар үшін жағдай болып ең алдымен жедел іздестіру процесіне ықпал ететін операциялық жағдай болып табылады. Операциялық жағдай – бұл жедел қызметкерінің жұмысында үнемі кездесетін және күнделікті жұмыста ескерілетін ең жиі қолданылатын ұғымдардың бірі. Кез келген жедел іздестіру шаралары жедел жағдайды бағалаудан басталады. Бұл жедел-іздестіру қызметі кезінде үнемі бақыланатын және ескерілетін маңызды факторлардың бірі болып табылады.

Осылайша, жедел-іздестіру қызметіндегі операциялық жағдай, ең алдымен, мемлекетті сипаттайтын және жедел-іздестіру процесінің дамуына ықпал ететін факторлар, жағдайлар мен жағдайлардың үйлесуі ретінде түсініледі.

«Операциялық жағдай» тұжырымдамасына ұқсас ұғым криминалистика саласында бар.Бұл салада ол жағдай – криминалистикалық жағдай деп аталады, ол «белгілі бір сәтте мән-жайларды практикалық зерттеудің жиынтығы» болып табылады [Сысалов М.П., 2003].

«Криминалистикалық жағдай – күрделі, көп өлшемді сала. Соқтығысу, өмір сүрудің өзара байланысы, әртүрлі сипаттағы мән-жайлардың өзара әрекеттесуі және өзара әрекеттесуі нәтижесіндегі құқықтық, ақпараттық, техникалық және тактикалық, сот-сараптамалық, әдістемелік, ұйымдастыру-басқарушылық, жедел-тергеу және басқа да аспектілері бар. Жағдайдың түрін және мазмұнын анықтай алатын жағдайлар ауқымы өте кең.

Криминалистикалық жағдай – тергеу әрекеттерінің тиімділігін, нәтижелілігін арттырып, іс бойынша керекті дәлелдемелерді дер кезінде жинауға, мұнымен қатар тергеуді ұйымды және жоспарлы түрде жүргізуге бағытталған, заң шеңберінде қолданылатын тиімді де, қолайлы тәсілдер жөніндегі ғылыми ережелердің жиынтығы. Олардың ішінде ақпарат, тактикалық, психологиялық, материалдық, техникалық, ұйымдық, кадрлық, заңды және өзге де тәртіптің мән-жайлары».

«Операциялық жағдай» мен «криминалистикалық жағдай» ұғымдарының мазмұны іс жүзінде бірдей екенін ескере отырып, бұл мәселені қарастыру кезінде екі ұғымның мазмұнын құрайтын элементтерді пайдалануға болады.

Жоғарыда айтылғандай, операциялық жағдайды, ең алдымен, операциялық процеске әсер ететін жағдайлар мен жағдайлар жиынтығы ретінде түсінуге болады. Дегенмен, бұл анықтама толығымен аяқталған жоқ, өйткені ол осы процестің орыны мен уақыты сияқты маңызды факторларды ескермейді.

Белгілі бір кеңістіктік және уақытша орналасуымен байланысты емес орта жоқ. Әлемде, аймақта, елде, ауылда, нақты жұмыс жолында, объектіде, сайтта және тағы басқалардағы жағдай туралы әңгімелесуіңізге болады және оны белгілі бір уақыт ішінде ғана жасай аласыз.

Операциялық жағдай тұрақты емес. Ол әрдайым серпінді дамып, өзгереді. Уақытқа тәуелділік – оның ең тән ерекшелігі. Сондықтан, жедел жағдай туралы уақыт туралы белгілі бір уақытта ғана айтуға болады. Басқа да осындай сипаттамалар субъектілердің және жедел-іздестіру қызметінің объектілерінің күштерінің (қарама-қарсы тараптардың) өзара байланысын, сондай-ақ, бұл қарама-қайшылықтың орын алған жағдайларының көрінісі болып табылады.

Осы түсініктерден кейін жедел-іздестіру қызметіндегі жағдайларды келесідей анықтай аламыз:

Операциялық жағдай – жедел іздестіру іс-әрекетінің нақты учаскесінде (объекті, аумағы) белгілі бір уақытта қалыптасатын және жедел іздестіру үдерісіне ықпал ететін факторлар, жағдайлар мен жағдайлардың үйлесімі.

Операциялық ортаны жан-жақты зерделеу және білу проблемаларды шешуге арналған құзыретті, кәсіби тұрғыдан ойластырылған жедел-іздестіру шараларын әзірлеуге және жедел-іздестіру қызметіне тартылған адамдар үшін де арналған іздеу қызметі.

Жұмыс ортасын анықтайтын факторлар, жағдайлар, жағдайлар өте өзгеше болуы мүмкін. Олар жедел-іздестіру іс-әрекетінің бағыттарына (барлау, тінту, қылмыстық тергеу, әкімшілік-тергеу), елдің немесе аймақтың сипаттамаларына, шешілетін міндеттерге және т.б. байланысты олуы мүмкін.

Жедел-іздестіру қызметінің теориясы мен практикасында ең жиі қолданылатын нұсқасы келесі үш негізгі элементтен тұратын операциялық жағдайдың мазмұны болып табылады. Жедел-іздестіру қызметін жүзеге асыратын органдардың күші мен ресурстары және басқа да тиісті органдар, ведомстволар, олармен өзара іс-қимыл жасайтын ұйымдар – бұл қызметті жүзеге асырыратын орта [Е.Ғ.Жәкішев, Ә.А. Исаев, Г.Х. Найманова, Р.Б. Тапалова, Н.С: Темірболат. 2005].

Жедел-іздестіру қызметінің ықтимал объектілері, айтқанда, бұл: Қазақстан Республикасының заңмен қорғалатын мүдделеріне қарсы әртүрлі заңсыз әрекеттермен айналысатын ұйымдар мен тұлғалар; жедел іздестіру ақпаратының тасымалдаушысы болып табылатын немесе оған тұрақты қол жеткізе алатын адамдар; жедел-іздестіру қатынасына қатысты ақпарат; мемлекеттік органдар, ұйымдар, кәсіпорындар, фирмалар, барлау жүргізілетін елдердің арнаулы қызметтері, лауа-

зымдық, әлеуметтік және өзге де лауазымдарды адамдар болып табылады.

Айта кету керек, жоғарыда аталған және басқа да ақпараттық-ағартушылық қызмет объектілерінде операциялық жағдайды талдау және бағалау кезінде көбінесе «қарсыластың» жалпы атауын ескере отырып, қарама-қайшылыққа қарсы әрекет объектілері ғана ескеріледі. Жоғарыда аталған объектілердің ішінде Қазақстан Республикасының заңымен қорғалатын мүдделеріне қарсы әртүрлі заңсыз әрекеттерді жүзеге асыратын ұйымдар мен жеке тұлғалар, сондай-ақ Қазақстан Республикасының барлауына қарсы әрекет ететін шет мемлекеттердің арнайы қызметтері жатады. Кейбір жағдайларда (бағыт бойынша, жедел-іздестіру қызметі аумағында) бұл тәсіл әділетті. Сонымен бірге, егер жедел жағдай туралы тергеу қызметінің санаты туралы айтатын болсақ, жоғарыда аталған барлық объектілер оның элементтерінің бірі ретінде қарастырылуы тиіс.

Операциялық жағдай құрылымының екінші элементі ЖІҚ-н жүзеге асыратын органдардың күштері мен құралдарымен және басқа да тиісті органдармен, олармен өзара іс-қимыл жасайтын ұйымдардан құралады. Бұл жағдайда бар күштер мен құралдардың нақты жедел-іздестіру шаралары мен операцияларына қолданылуы мүмкін деп есептеледі, іс жүзінде қол жетімді болып табылады.

Жедел-іздестіру қызметі үшін жұмыс ортасының «қоршаған орта» үшінші элементінің негізгі компоненттері: елдегі, аймақтағы, аймақтағы, аймақтағы жекелеген әлеуметтік топтар мен топтардың өзара іс-қимылын сипаттайтын экономикалық, саяси, ұлтаралық және басқа қатынастар болады; криминологиялық жағдай; географиялық жағдай; көлік және жол желілері, жолаушылар ағымы; шетелдік фирмалардың, ұйымдар мен бірлескен кәсіпорындардың болуы, олардың қызметінің сипаты; халықтың демографиялық, ұлттық, әлеуметтік және психологиялық сипаттамалары; елді мекендерді жоспарлау, салу және сәулет ерекшеліктері, мәдени, спорттық, ойын-сауық мекемелерінің болуы және т.б. Бұған қоса, қазіргі әкімшілік-полиция және қарсыбарлау режимдері, басқа да алдын-алу шаралары, заңсыз ұмтылыстардың ықтимал объектілері болады.

Жедел жағдай кез-келген объектілерге қатысты аумақтың, ауданның, желінің барлық жедел-іздестіру қызметінде зерттеледі. Сонымен қатар, жедел-іздестіру қызсетін жүзеге асыратын органның, онымен өзара әрекеттесетін органдардың, ашық және жабық ақпарат көздерінің, ресми және бейресми дереккөздердің мүмкіндіктері пайдаланылады.

Операциялық жағдайды зерттеу объективті түрде дамып келе жатқан үдеріс ретінде қарастырса болады..

Жедел-іздестіру қызметіне әсер ететін факторлар, жағдаятар мен жағдайлар, олардың әрқайсысының әсер ету дәрежесін және берілген тапсырмаларды шешудегі толықтығын анықтайды.

Осы анықтамаға сүйене отырып, операциялық ортаны зерттеу процесі екі кезеңге бөлінеді:

1) жедел жағдай туралы ақпаратты алу және алу;

2) алынған және алынған ақпаратты талдау, синтездеу және бағалау.

Операциялық жағдайды зерделеу және бағалау үшін маңызды құпия ақпарат, жасырын ақпарат, операциялық жағдайдың әртүрлі элементтері туралы қоршаған ортаға қатысты ақпараттың жасырын емес екендігі анықталды, арнайы операциялық іздеу күштері, құралдар мен әдістерді пайдалану арқылы шығарылады.

Жұмыс ортасы туралы деректерді талдау осы жағдайдың жекелеген компоненттеріне ерекше назар аударып, алынған және алынатын барлық ақпараттың ыдырауын білдіреді. Осы элементтердің әрқайсысын жедел-іздестіру қызметін жүзеге асыруға ықтимал әсер ету жағдайында бағалап болғаннан кейін ақпараттың қорыту (синтездеу) үрдісі учаскедегі, сызықтағы және т.б. жұмыс жағдайының жалпы тәртіптілік көрінісін қалыптастыру бағытында жүзеге асырылады. Осы суретті бағалау (жедел жағдай туралы жалпылама деректер) жедел-іздестіру жұмыстарын жүргізу бойынша ұсынылған шешімдерді, жалпы және нақты жедел іздестіру шараларын, сондай-ақ операциялық жағдайдағы жағымды өзгерістерді енгізуге бағытталған шараларды әзірлеуге мүмкіндік береді.

Операциялық жағдайды зерделеу кезінде мынадай негізгі талаптарды сақтау қажет:

1) мақсаты мен үздіксіздігі.

Операциялық жағдайды тұтастай емес, жедел-іздестіру қызметін жүргізудің ең лайықты формалары мен әдістерін анықтау үшін, ЖІҚ объектілерінің әлсіз нүктелерін табу қажет.

Операциялық жағдай үздіксіз зерттелуі керек, өйткені үнемі өзгеріп отырады, тіпті зерттеудегі шағын аралық операциялық жағдайдың нақты көрінісін айтарлықтай әсер етуі мүмкін.

2) ұйымдастыру және жоспарлау.

Операциялық жағдайды ЖІҚ жүзеге асыру әрбір орган, қызметкерлері жедел-іздестіру қызметінің нақты салаларында жауапты өз құрылымдық және аумақтық бөлімшелер оқытылады.

3) құпиялылық [Сысалов М.П.. 2003].

Жедел қоршаған ортаға көптеген деректер ашық көздерден (оқулықтар, анықтамалықтар, бұқаралық ақпарат құралдары, ресми құжаттар және т.б. мекемелер мен агенттіктердің, сертификаттар) алуға болады. Осындай деректерді алу оперциялық жағдай мен объектілерді жасыруды талап етпейді. Сонымен қатар, заңсыз қызмет туралы әртүрлі ақпарат, оның бағыттылығы, күші,

құралдары, әдістері, мүмкіндіктері және т.б. көп жағдайда ЖІҚ нысандарымен мұқият жасырылады. Сондықтан мұндай әрекеттер мүмкіндігінше жасырын түрде жүргізілуі тиіс.

Жоғарыда айтылғандай, операциялық жағдай тұрақты дамуда және қозғалыста. Сондықтан, материалдарды талдап, бағалаған кезде, бұл материалдар бұрыннан барма немесе жақында пайда болды ма, сол жағдайларды анықтау керек.

Бұл практикалық тұрғыда маңызы байланысты (операциялық ортаға, соның ішінде тергеу ақпарат көптеген түрлері, құны болашақта оның бағдар дәрежесі анықталады) белгілі бір уақытта жедел ортаға ықтимал өзгерістерді болжау ақпаратын қабылдау және алу болып табылады.

Осыған байланысты белгілі бір кезеңдерде операциялық ортадағы ықтимал өзгерістерді болжауға мүмкіндік беретін ақпаратты алу және іздеудің (жедел-іздестіру туралы ақпараттың көптеген түрлерінің құны, оның ішінде операциялық жағдайға қарай оның болашақтағы қандай дәрежеде болуын анықтаудың) үлкен практикалық маңызы бар.

Шын мәнінде, операциялық ортаны дамыту процесі бастапқы жағдайды кезең-кезеңмен дамыту, оның мазмұнындағы өзгерістер мен сапалық сипаттамалар болып табылады.

Қылмыстың тез арада ашылуы, тергеудің сапасы,тергеушінің істі тегеуге байланысты жұмысының мақсатты және ұйымдасқан түрде жүргізілуі тергеудің белгілі бір жоспармен жүргізілуіне тікелей байланысты. Қылмыстық іс қозғалғаннан кейін тергеу жоспарын жасау арқылы тергеуші тергеу барысында шешілетін сұрақтарды толық айқындап алып, осы сұрақтарды нақтылы қандай тергеу әрекеттерін, жедел-іздестіру және басқа да ұйымдастырушылық шаралар жүргізу арқылы шешуге болатынын айқындап белгілейді [*Криминалистика Под ред. В.А. Образцова.,1997*].

Сұрақтар тергеп отырған қылмыстың мәнжайын анықтауға байланысты болу керек. Сондықтан жоспарға кіретін сұрақтар осы қылмыс жөнінде тергеушінің ойнша жасаған болжауынан туындайды. Тергеп отырған қылмыстың қалай, қандай жағдайда болғанын тергеуші, әрине өз көзімен көрген жоқ. Бірақ қылмысты толық және объективті тергеу үшін тергеуші қылмыстың қалай болғанын ойша болса да, болжап, қылмыстың жасалу жолын көз алдына елестетіп көріп, оның бейнесін ойша жасап көруі керек.Осындай ойша шығармашылық талдау процесінің үстінде қылмыстың қандай жағдайда болғандығы,қылмысқа қатысқан адамдар және де қылмыстық оқиғаның басқа да мән жайлары жөнінде белгілі бір божаулар пайда болады. Тергеушінің бұл ойша талдау арқылы жүргізілетін бұл ойша талдау арқылы жүргізілетін шығармашылық белгілі бір сұрақтарды шешуге бағытталған іздеу процесі логикалық гипотеза әдістеріне негізделеді. Сондықтан тергеу божауы логикалық табиғаты жағынан алғанда гипотезаның бір түріне – жұмыс гипотезасына жатады.

Болжаудың мазмұны мен мағынасына байланысты тергеу болжауы жалпы және жеке болып екі түрге бөлінеді. Жалпы болжау – ол нақты қандай қылмыстың болғандығы жөніндегі тергеушінің ой-пікірі. Айталық, оқиға болған жерде мәйіт табылған жағдайда тергеуші осы оқиға жөнінде мына төмендегідей болжаулар жасай алады: жәбірленушіні біреу қасақана өлтірді, абайсызда өлтірді, не өзін-өзі өлтірушілік. Атап айтқанда мұндай жалпы божауда қандай қылмыс жасағандығы жөнінде белгілі бір пікір туындайды. Осы жасалған жалпы болжаудың әрқайсысынан сұрақтар туындап, олар жөнінде жеке болжаулар жасалынады. Мысалы, қылмыс белгілі бір адамның жасағандығы, қашан, қай мезгілде және қандай қару пайдаланғандығы жөніндегі, т.б сұрақ-болжаулар. Осындай шығармашылық талдаудан туындаған тергеу болжауларының барлығы бірдей тексерілуі керек. Бастапқы кезде жасалған болжаулардың бәрін бір кезекте қосарлы түрде тексеріп анықтау керек. Егер тергеуші осы сәтте шындыққа жатады деп тапқан бір болжауды ғана тексерумен айналысса, кейін ол болжау қате боған жағдайда, басқа болжаулардың тексерілуін кешіктірп алады.

Сонымен тергеу болжауы дегеніміз тергеудің белгілі бір кезеңдерінде туындаған жағдайларға, жиналған заттай дәлелдемелерге негізделген қылмыстың түрі, оның болу тетігі және қылмыстың басқа да мән-жайлары жөніндегі тергеушінің ой-пікірі.

Қылмыстық іс бойынша жасалған болжауларды және одан туындайтын сұрақтарды шешу үшін арнайы тергеу әрекеттерін, жедел-іздестіру және басқа да анықтама жұмыстарын жүргізу керек. Бұл жүргізілетін жұмыстар белгілі бір кезекпен, тәртіппен, жоспарлы түрде өткізілуі керек болғандықтан, анықталатын сұрақтарды, тергеу шараларын толық қамтитын тергеу жоспары жасалады. Тергеу жоспарын осы тұрғыдан алып қарастырсақ, ол негізінен тергеу болжауын тексеріп, анықтауға бағытталған жоспар екендігі айқын көрінеді. Сонымен тергеу жоспарының логикалық негізі – тергеу болжаулары. Тергеу болжауларының, оны тексеруге бағытталған тергеу жоспарының жалпы бір шығармашылық жұмыстың бірімен-бірі байланысты екі сатысы екендігі, міне, осымен сипатталады.Тергеушінің шығармашылық ой-пікірі, осыған байланысты жасалған болжаулары қағазға жоспар арқылы түсіп, жоспарда көрсетілген тергеу шараларын жүргізу арқылы жүзеге асады.

Болжаудың мәні – бұл операциялық ортадағы жекелеген элементтердің даму тенденцияларын және әр түрлі объективті және субъективті факторлардың әсерін анықтау, белгілі бір кезеңдегі жағдайдың келешектегі жағдайының айқын дә-

лелденуін анықтайды және осы негізде әрекет етудің ықтимал нұсқаларын белгілейді [*Драпкин Л.Я, 1987*].

Операциялық тәжірибеде келесі болжау әдістері жиі қолданылады:

- өткен тәжірибені экстраполяциялау. Алдыңғы тәжірибеге сүйене отырып зерттеу. Ол негізінен қысқа мерзімді болжау үшін ЖІҚ объектілерінің негізгі сипаттамалары уақыт өте келе шамалы өзгерістерге ұшырағаны белгілі болған жағдайларда қолданылады;

- үрдістерді экстраполяциялау. Ол қолда бар ақпараттарды талдауда және олардың болашаққа көшуіндегі үрдістерге негізделген. Оларды дамытудағы айқындалған үрдістер түрлі күтпеген факторларға әсер етуі мүмкін екендігін ескере отырып, болжау. Сондай-ақ алдыңғы нұсқасы қысқа мерзімді болжамдарды әзірлеу үшін ғана қолданылады;

- модельдеу (экстраполяциямен тығыз байланысты). Белгіленген тенденциялар негізінде жағдайдың ықтимал даму нұсқалары ақылға қонымды және модельдеудің ең шынайы нұсқасы таңдалады. Таза экстраполяциядан айырмашылығы, операциялық ахуалдың дамуын болжауды объективті және ықтимал түрде болжауға мүмкіндік береді;

- сараптамалық зерттеу әдісі (бағалау бірнеше тәжірибелі қызметкерлермен жасалады, содан кейін операциялық ортаны дамытудың ортақ орташа нұсқасын жасайды) [Криминалистика Под ред. В.А. Образцова.,1997]. Бұл дәл болжау әдісін білдіреді.

Кез келген болжау әдісінің дәлдігі ең алдымен бастапқы ақпараттың толықтығы мен сапасына, болашаққа қалай қарауға мүмкіндік беретініне байланысты.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Сысалов М.П. Теория оперативно-розыскной деятельности в Республике Казахстан. Монография. – Алматы: «Данекер», 2003. –с.203-211.
2. Е.Ғ.Жәкішев, Ә.А. Исаев, Г.Х. Найманова, Р.Б. Тапалова, Н.С: Темірболат. «Криминалистика» Оқулық. – Алматы, «Қазақ университеті», 2005-272-276 б.
3. Криминалистика / Под ред. В.А. Образцова. – М.: «Юристъ», 1997. – 760 с.
4. Драпкин Л.Я. Основы теории следственных ситуаций. – Свердловск, 1987.
5. Криминалистика / Под ред. В.А. Образцова. – М.: Юристъ, 1997. – 760 с. – С. 253.

Kuanaliyeva Guldana Amangeldiyevna
doctor of Law, associate professor
Customs, Financial and Environmental Law Department
al-Farabi Kazakh National University,
Almaty, Kazakhstan,
E-mail: kuanalieva.guldanakz@mail.ru

Makhambetsaliyev Dauren Bakhtybayuly
2nd year student,
Law Faculty,
al-Farabi Kazakh National University,
Almaty, Kazakhstan,
E-mail: mahambetsalievdauren@gmail.com

U.S. SUPREME COURT AS CONSTITUTIONAL CONTROL BODY

Summary. The U.S. Constitution is a rigid constitution that is very difficult to change. Since 1803, the U.S. Supreme Court has exercised constitutional control, i.e. judicial oversight of compliance with the laws and administrative (by-laws) of the U.S. Constitution. The Institute of Judicial Constitutional Control of the U.S. Constitution is unknown. It was based on the basis of judicial precedent, the case of «Marbury v. Madison (1803) ».

Keywords: U.S. Supreme Court, Congress, U.S. Constitution, Constitutional control, interpretation.

Қуаналиева Гүлдана Амангелдіқызы
профессор, заң ғылымдарының докторы,
Кеден, қаржы және экологиялық құқық кафедрасы,
әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Алматы қ., Қазақстан
E-mail: kuanalieva.guldanakz@mail.ru

Махамбетсалиев Даурен
2 курс студенті, заң факультеті,
әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Алматы қ., Қазақстан
E-mail: mahambetsalievdauren@gmail.com

АҚШ ЖОҒАРҒЫ СОТЫ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ БАҚЫЛАУ ОРГАНЫ РЕТІНДЕ

Түйін. АҚШ Конституциясы – бұл катаң Конституция, оны өзгерту өте қиын. 1803 жылдан бастап АҚШ-тың Жоғарғы Соты конституциялық қайта қарауды, яғни АҚШ Конституциясының заңдары мен әкімшілік (заңға негізделген актілер) сақталуын сот арқылы тексеруді жүзеге асырады. АҚШ конституциясын сот конституциялық қайта қарау институты белгісіз. Ол 1803 жылғы Мербери мен Мэдисонның прецеденттік ісіне негізделген.

Түйін сөздер: АҚШ Жоғарғы Соты, Конгресс, АҚШ Конституциясы, конституциялық бақылау, түсіндіру.

Куаналиева Гульдана Амангельдиевна
доктор юридических наук, профессор, кафедра Таможенного,
финансового и экологического права,
Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г.Алматы, Казахстан,
E-mail: kuanalieva.guldanakz@mail.ru

Махамбетсалиев Даурен
студент 2-го курса,
юридический факультет,
Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г.Алматы, Казахстан,
E-mail: mahambetsalievdauren@gmail.com

ВЕРХОВНЫЙ СУД США КАК ОРГАН КОНСТИТУЦИОННОГО КОНТРОЛЯ

Резюме. Конституция США – это жёсткая Конституция, которую очень трудно изменить. С 1803 года Верховный суд США осуществляет конституционный контроль, т. к. судебный надзор за соблюдением законов и административных (подзаконных) актов Конституции США. Институт судебного конституционного контроля Конституции США неизвестен. Он был основан на основе судебного прецедента, дела «Мэрбери против Мэдисона (1803) ».

Ключевы слова: Верховный суд США, Конгресс, Конституция США, конституционный контроль, толкование.

The question when studying the American system of law raises the question: how and why U.S. Supreme Court justices appointed not elected, can overturn the laws of the U.S. Congress, elected by a majority of the people? After all, article III of the U.S. Constitution, which is sometimes referred to, revealing the origins of constitutional oversight, does not contain a mention of the right of the U.S. Supreme Court to declare the laws of Congress and States invalid. And if there is no so-called «judicial veto» over the laws of Congress and state legislatures, then what is the basis for the power of judicial constitutional review, the right of the us Supreme Court to control the actions of the Executive and legislative powers?A power that is not explicitly fixed as a fundamental constitutional principle as opposed to the principles of federalism and separation of powers but is steadily exercised and little questioned [Zhidkov O.A, editor; Lafitsky V. I. 2016, p.768]. And in this case, in the institution of constitutional review has become an integral part of the U.S. legal system, the following two questions arise. Is judicial constitutional review a model formulated by the U.S. Supreme Court itself, does it have the hallmarks of a legal fiction, or does the institution and corresponding authority of the U.S. Supreme Court has a real basis in the written Constitution? And it the court has the right to suspend the law, what are the methods of implementation of such a decision, what is the role of constitutional judicial law and constitutional precedent in American law?

The most significant elements in the structure of law are the institutions of procedural and substantive law, without which it is impossible to analyse the structure and specifics of law-making. In theory, the issues of identification and classification on institutions of law, their definitions in different legal systems, the relationship with the industry cannot be unambiguously assessed, and the study of the institutional nature of American law is not the task of this study. In this section on the structure of the constitutional control is limited to a brief description of some institutions of civil, criminal, and constitutional law. The relevant term concept is required. In American jurisprudence, in academic and scientific literature, there is no concept of «constitutional control», but everywhere they talk about judicial review. Etymologically, the English «review» (review, revision) in translation is closer to supervision than to control. Surveillance lexically involves a more consistent and «ongoing» procedure with long-term requirements and control (with a resemblance to oversight) may differ in emphasis on verification **«one-off»** and targeted [Lafitsky 2011, p.349].

The assessment of the American institute and the relevant procedures by V.I. Latifiskiy considered here deserves attention. This author based on an understanding of the constitutional process in four areas («having four facets») defines the content of the term «constitutional oversight» as one of the four facets of «judicial oversight». He names as in three other facets: supervision of the Executive, supervision of the administration of justice, supervision of the administration of constitutional rights and freedoms [Latifiskiy 1998,p.19]. By the first line of constitutional oversight, the author is probably referring to the identification of unconstitutional regulations, especially laws. Is, in this regard, the oversight of the legislature, with the power of the court to repeal laws contrary to the Constitution (constitutional oversight of the author's terminology) the main focus of judicial oversight? Either right to review and repeal laws is not enshrined constitutionally and has no official status, which is the case. From our point of view, the leading role, which doesn't contradict the interpretation of the Constitution has a «third» and «fourth» facet. First of all, both control and legal (court-appropriated) powers are exercised in this direction, and it is here that the Interpretation of the Court is often «non-alternative» («the last word»). This is where the internal link between constitutional control and the law-making of judges stems from.

The problems of terminology are directly related to the content and constitution of the concept of «control» and «oversight», «law-making» and «law-makings». The most common translation of the American model under consideration in Russian legal Americanism is «judicial constitutional control». In general, if corresponds to the meaning of this procedure [Ely 2010, p.268].

This meaning is not enshrined or set i.e. not proclaimed by any official body, but more importantly, it reflects the essence of this legal phenomenon. Judicial constitutional control in the presence of procedural requirements expressed and legally formalized in judicial precedents in accordance with the text of the Constitution has evolved into one of the legal institutions in the legal system under consideration.

Firstly, the dominant role of constitutional law, «permeating» the entire legal system of the United

States. Secondly, the status of the U.S. Supreme Court, which provides that this supreme body in the system of courts of general jurisdiction deals with constitutional issues (consideration of the «federal issue» to which, in addition to interaction states and the center also refers to the issue of fundamental rights, including procedural rights). Thirdly, constitutional control is exercised primarily as judicial control with appropriate judicial and not political functions [Burns 2010,p.29].

The emergence of the institution of constitutional control as an integral part of the U.S. legal system took place in sync with the formation of constitutionalism as the basis of American statehood in the discussion and adoption of the federal Constitution, and its ratification by the states.

Most American authors, applying different arguments, argue that the U.S. Supreme Court, not finding for judicial constitutional control the indisputable grounds in the text of the Constitution, «appropriated», the powers of control.

John Burns States: «it is a question (answering the question when and in what circumstances «appropriated») of the role of the Chairman of the Supreme Court of the United States J. Marshall, who made a major contribution to the Marbury v. Madison case (Marbury v. Madison, 5 U.S. 137 (1803)).

The Court in Marbury v. Madison ruled that it is the power of the U.S. Supreme Court, not Congress and the President, to judge what is right» [Burns 2010, p.23].

However, constitutional control is an institution of law that must have certain regulatory requirements. There is a contradiction here, because the basic text of the U.S. Constitution does not allow to rely (beyond a number of exceptions) on clear language. Moreover, the provisions (clauses) of the U.S. Constitution without interpretation «lose» meaning and can turn into meaningless phrases.

As a consequence: firstly, constitutional control is not limited to checking for compliance with the text and the originally understood meaning, and secondly, the use of the judiciary (initially and mainly by the Supreme Court of the United States) unusual for her law-making function. As a result of this form of the Constitution and the de facto law-making activities of the Supreme Court of the United States, the transformation of constitutional control into a permanent institution, there is the following problem-the goals of judicial law-making.

There is no doubt that the main objective of constitutional control and judicial rule is to fulfill the main functions of the Supreme Court – justice and legal protection of the Constitution. But by what means to implement. There are some kinds of super-tasks: the role of the federation in regulating interstate relations and the solution, the problems of federalism, the realization of an objectively insurmountable trend to expand the rights of citizens subject to constitutional protection, the actions of the state on the interference in economic relations. Stinginess, laconicism, «puncture» of the U.S. Constitution with the need to force judges to turn to law-making.

According to J. Burns's judges, as undisputed interpreters of the Constitution, went beyond interpretation and moved on to creating constitutional norms, rules and requirements. During the period from the Court of Justice, J. Marshall to J. Roberts (from the beginning of the XIX to the XXI century) judges so strengthened the institution of judicial constitutional control that they turned (very often without hiding it) into «higher legislators» defining the content of the law. J. Burns quotes T. Jefferson, «... in their submission, the Constitution is a wax from which they will sculpt whatever they want» [Burns 2011, p.32].

Critically treating or accepting as a hypothesis «appropriation» of the function of judicial constitutional control, American authors suggest various variants of its appearance.

Firstly, many believe that A. Hamilton, one of the main Federalists and founding fathers of American constitutionalism-the author of the idea of constitutional control. He introduced this idea into constitutional practice at the very beginning of the formation of constitutionalism cautiously but consistently. A. Hamilton foresaw the danger of state courts interpreting the Federal Constitution if state courts did not follow the decisions of the U.S. Supreme Court. He pointed out that «all States should establish one court» having the power of «General judicial review» and «empowered to decide and declare, as the ultimate instance, the uniform rules of civil justice» [Burnham W. 2006, p.12-11]. In the literature, it is noted that this idea was based and j. Marshall, who developed it toward prioritizing the power of the U.S. Supreme Court to interpret the U.S. Constitution. This also strengthened the approach of A. Hamilton (an approach that did not share J. Madison) on the recognition of the judiciary as first among equals. John Madison acted somewhat differently – by compromises and seeking agreement in the implementation of the most important principles. He justified the idea of checks and balances between the Federal branches of government, including the judiciary [States expressed dissatisfaction with the rule of the Federation and the original, at the end of the XVIII century, the practice of the Supreme Court of the United States to issue court orders overturning the decisions of state courts].

On the issue of judicial sovereignty in the dispute between the states and the federation, the essence of the compromise of J. Madison was reduced to two sentences. Firstly, by establishing federal courts operating within the states, the federation would recognize the separation of jurisdiction sway and

would soon abandon the practice of court orders against the actions of state authorities. Secondly, what is important for the reasons for the formation of judicial constitutional control, J. Madison put forward the idea of «departmentalism». He argued that not only the judiciary, but all authorities and every level of government (every «department», in the terminology of J. Madison), have the right (there is its own competence) to interpret the U.S. Constitution. It would seem that the special status of the U.S. Supreme Court as a body of «comprehensive» constitutional control (which was to appease opponents of the threat of judicial monism of the federation from the states, all anti-federalists) is denied. However, the idea of departmentalism, as well as the concept of checks and balances, did not contradict the authority of the judicial control of the U.S. Supreme Court. J. Madison did not abandon the concept of the «final» word in the interpretation process. Within the framework of the concept, the emphasis was only shifting from the confrontation of the Supreme Court with the state legislature (behind them, as well as the federal Congress, the authority to interpret the federal Constitution), to the search for agreement between the states and the federal center, and if you use the terminology J. Madison, between «political» and «judicial» departments (branches of government).

Secondly, in addition to the role of the founding fathers, the explanation of the origins of judicial constitutional control is derived from «appropriation» as an illegitimate action by the judiciary itself. The text of the U.S. Constitution does not contain grounds for judicial constitutional control – the leitmotif of this concept. The decisive factor, according to the authors, was the «quirkiness, sophistication of thought» «bordering on the genius» of Supreme Court President J. Marshall. A thorough review of the Case of Merbury v. Madison demonstrates the Court's intention to interpret the provisions of the U.S. Constitution in an exasperated manner.

The list of arguments of George. Marshall opens with the fact that the U.S. Constitution, as written law, has Supreme legal force. Before applying the law, the Court must interpret it. The interpretation of the Federal Constitution is the prerogative of Federal judges, the Foundation of American law [Dorf 2010 a: 22-26]. In addition, J. Marshall embodied that aspect of the idea of departmentalism that each Department (branch of government) must act in relation to its understanding of the U.S. Constitution, but the U.S. Supreme Court has the power to have the decisive (final, last) word on the meaning of the Constitution of the laws of the U.S. Constitution. And finally, the court laid the foundations of judicial law-making as a legal fiction: according to J. Marshall, the U.S. Supreme Court does not violate the principle of separation of powers and does not act as a legislator, the Court interprets the Constitution (Cases and Materials: 5-8).

In line with this approach, scientists of «appropriation law of constitutional control, which in the text of the Constitution, no Court in 1803 «changed the system of checks and» balances, «taking place in the making of the American state legal experiment (Lochner V. New York, 198 U. S. 45 (1905)), in the direction of strengthening the judiciary and giving her the right of «final last words» [Lamond 2014, p. 567-568].

The above two approaches on the formation of judicial constitutional control: (1) on the design of A. Hamilton and J. of the Madison Institute of constitutional control as a means of restraining the States; (2) the emergence of such control as a result of appropriation, mainly by the efforts of J. Marshall, retain their importance at all stages of constitutional history.

Many American constitutional law theorists are still their supporters. But part of the research by American constitutionalists contains new explanations for judicial constitutional scrutiny. Thus, M. Dorf, conducting a review of existing modern views, identifies three grounds of judicial constitutional control in the modern American science of constitutional law. He leans, in the third argument, to the existence of grounds in the text of the Constitution and even specific precepts on the power of judicial constitutional control.

The Senate confirmation of Secretary of State **John Marshall** as President of the U.S. Supreme Court on January 27, 1801 ushered in a new era in the history of the country's judicial system. Marshall, who was born in Virginia in 1775, could not boast of a particular elitism of origin, but had some political merit before the ruling Federalist Party. A member of the American Revolution, he studied law at the College of William and Mary and in 1780 became a practicing lawyer. After being elected as a member of the state legislature in 1782, 1787 and 1795, he was elected to the U.S. Congress in 1799. In 1800, U.S. President J. Trump was starving and opposed to part of his own party. Adams appointed him secretary of state in 1800 and soon as Chairman of the U.S. Supreme Court.

The famous case of **W. Marbury v. J. Madison** (1803) played a huge role in the expansion of the Court's powers. Although in this case, J. Marshall pragmatically avoided direct confrontation with the Republican administration of T. Jefferson, and formally, she won without issuing a patent to the federalist Murray, in **fact Marshall achieved constitutional control for the Court.** Recognizing that Merbury was entitled to a patent and that there were grounds for issuing him a mandamus (i.e. a court order against an official), the Court stated that it could not issue a mandamus against the executive, as there was interference one branch of government in the affairs of another and the principle of separation of powers is violated. In

fact, the Court annulled article 13 of the Judiciary Act of 1789, but upheld article 25 of the same law. **The decision of the case emphasized the highest legal force of the Constitution in relation to the ordinary law and justified the interpretive role of the Court:** «It is clear that it is within the competence and responsibility of the judiciary to explain what the law is. Those who apply measures to specific cases must necessarily explain and interpret each rule. If the two laws are contradictory to each other, the judges must decide whether to apply each of them».

The existence of a written Constitution with amendments and constitutional precedents requiring interpretation as an argument coincides with J. Marshall and reflects the originality of American law (as opposed to English constitutional law), his predominantly written character. J. Marshall argued that any written law invariably meant that it could be applied; hence the interpretation of which derives the authority of the U.S. Supreme Court to exercise judicial control by interpreting the Constitution. Without such control, the constitution becomes a declarative document filled with symbols. If there is no judicial control over the implementation of the Constitution, the legislature will inevitably revise the Constitution. It's not bad or good. Dorf argues that the abolition of (hypothetical) judicial review may even strengthen the responsibility of the U.S. Congress to interpret the Constitution (which, in his opinion, will benefit the legislative activity) to implement the Constitution. Dorf concludes that the argument that the written nature of the Constitution is itself the basis of judicial control is highly questionable. There is no explicit empowerment of judges only. According to M. Dorf, the U.S. Congress in its practical activities passes laws, it does not interpret the U.S. Constitution, although it could do so in accordance with the Constitution. Congress is consciously «silent» about the U.S. Constitution and this is the basis of the legitimacy of constitutional control exercised by judges [Dorf2010,p.41-42].

The second argument J. Marshall in favor of valid grounds in the text of the U.S. Constitution, the provision on the supremacy of Federal law from article VI, M. Dorf questioned. The concept of supremacy is extremely abstract, as such it does not give grounds to repeal state laws, and judges need to look only for specific grounds for contradiction of state laws to the Constitution. The Marshall court tried to respond and argued that unconstitutionality should be determined in the ordinary legal order. I. e. by applying syllogism as a way of interpretation: comparing the text and the law contradicting the Constitution. The Marshall court did not take into account that the U.S. Constitution is not ordinary law because it basically contains very abstract principles, General declarations and reservations not always with explicit meaning. Here we can agree With M. Dorf's argument: the methods of interpretation of the Constitution cannot coincide with the methods of interpretation of ordinary laws, because the role of discretion of judges is much more important. The usual means of interpretation (logical, historical, linguistic, systematic) focusing not on the methods of interpretation, but on who, for what body of Federal power has the last word in determining the meaning of the Constitution. It was decided what remained for the Supreme Court, Dorf writes, but the question of the grounds for judicial review was not resolved.

It should be agreed with M. Dorf that the most convincing argument about the existence of grounds in the text of the Constitution is the third argument. In section 2 III articles Constitution the US, enshrined: «Judicial power in the US belongs one only Supreme court and those courts, which time from time sets Congress» (U.S. Constitution. Article III. Section 2). Firstly, it becomes clear. Which court, and after the creation of other Federal courts in the United States by which other body, has the power to interpret the **U.S. Constitution.** Conflicts between national law and the Federal question cannot be resolved without an interpretation of the Constitution. Secondly, argues M. Dorf, the phrase about the nature of the cases taken into consideration, and the grounds for their resolution, («common law and the law of justice») **prescribes to put in the first place the requirements of procedural justice.** Hence it can be concluded that judicial review (control) involves the use of such methods of interpretation of the Constitution, which at that time were inherent in American law, on the basic grounds of common law. And these are guarantees of procedural rights, requirements of procedural justice derived from the first documents of constitutional significance in the American colonies. It would seem that the Supreme Court should apply the same methods as all other courts interpreting statutes. However, the phrase in section 2 III of the articles that the Court hears **all cases arising under U.S. law** provides additional grounds for judicial review. Even greater grounds for judicial review are given by the following phrase: «Judges in each state are obliged to follow the highest law of the country, even if the Constitution of a particular state says otherwise» (USA. The Constitution and legislative acts. Article VI. Section 1). This is where the direct recommendation to repeal laws that do not comply with the Federal Constitution. Although the repeal of state laws is not explicitly stated, the spirit of the Constitution requires it, and it is the duty of judges to ensure that laws are consistent with the U.S. Constitution. This argument becomes even more convincing in the structural interpretation-the combination of the provisions of the third and sixth articles. As the States were dissatisfied with the provision of the sixth article on the supremacy of the Federation, on the proposal of

J. Madison the U.S. Congress creates Federal courts operating in the States (subordinate to the Supreme Court of the United States). If these courts had not been established, the task of interpreting the Constitution and state laws for inconsistency with the U.S. Constitution would have been assigned to state courts, which would inevitably have led to new conflicts. The Supreme Court of the United States had to take this role (interpretation of laws and the Constitution for compliance) to prevent the collapse of the single legal space. And how to take, if the States against it? The creation of lower Federal courts has not changed the situation much, the foundations of judicial constitutional review have been created. Otherwise, each state would interpret the Constitution on its own, which would have a devastating impact on its U.S. political system. Consequently, **Madison's compromise** (along the lines of vertical and horizontal federalism, checks and balances) **does not warrant judicial constitutional review.**

The decision in Marbury v. Madison did not satisfy the presidential administration of T. Jefferson, but she had to agree with it, because she was well aware of both the fragility of the federal union in the early 19th century and the not-so-stable position. Republican parties inherited the federal executive and legislative power after 10 years of domination by their federalist opponents. At the same time, the Supreme Court itself, led by J. Marshall until the end of the second term of T. Jefferson in 1809 tried not to provoke open clashes. The situation began to change with the arrival of the weaker «heirs» Jefferson – J. Madison and J. Monroe, and as the members of the Court, himself or herself are further consolidated around its chairperson.

What is common to modern approaches to the problem of the origins and the establishment of judicial constitutional control is that its origin, and its genesis, the legal nature of judicial constitutional control in the United States is being studied in a way not so much institutional characteristics, how much through the multifunctional (and multifaceted) activities of the U.S. Supreme Court at the present stage. This is also important for the concept of my research.

The current stage of constitutional law research is notable not for identifying the causes and factors of constitutional control (although this is still being addressed), but by the increased struggle in legal society about the limits and limitations of judicial Supervision. On the one hand, proponents of the concept of protection (protection of the principles of separation of powers and dualistic federalism) leading to the weakening of constitutional control, called proponents of the «activist» concept, not limited to maintaining judicial constitutional control («no one will be able to dismantle it»). They do not allow a review of the results of the U.S. Supreme Court's judicial process in the 1930s and 1970s.

The «activist» concept has always included the possibility of developing judicial constitutional control based on the revision of judicial doctrines previously created by the court. Doctrines were developed by the court without an obvious reliance on the letter of the Constitution, or with a very sophisticated interpretation of it [Dorf M. C. Morrison TW 2010, p.41-42]. In American literature, it is noted that the doctrines of the Supreme Court of the United States are used as a basis for the abolition of the regulations of the political branches because of their contradiction with the U.S. Constitution. But the doctrines are also used as a basis for recognizing the legitimacy of acts of political branches in accordance with the constitutional purposes-principles interpreted in the doctrines. It turns out that the substantive part of the constitutional control is formed and developed on the basis of the principles and doctrines interpreted in the spirit of the «living» Constitution [Zhidkov O. A., 2006, p.390].

More often than not, these are the principles of due process and the laws that have become the «second Bill of Rights». The Supreme Court combined (incorporated) the provisions of the 14th Amendment Bill of Rights requiring states to comply with "due process" in the interpretation given by federal judges.

The «activist» Court confirmed the compliance of the U.S. Constitution with the powers of the Federal government to set taxes and spend funds for social needs. The court recognized the duty of the state to support certain categories of citizens, proceeding from the constitutional duty to promote the General welfare" and following the public interest, as not contradicting the Constitution. The court extended the requirement of a «fair» criminal trial to the States. In brown's 1954 case, the Court overturned racial segregation in education, and, according to L. Friedman's «revolution» was incomplete from the beginning, but when it merged with the protest movement, the revolution occurred «as a result of a partnership of legal and social forces» [Friedman Lawrence. Decree: 163].

The confrontation of two conceptual approaches and corresponding views on the essence and content of judicial constitutional control leads to legal relativism as a method and as a distinctive feature of American judicial supervision. Representatives of the anti-activist (restrictive or minimalist) trend consider judicial control as an institution formed at a particular historical stage, but not as a «lasting», completely «built into the legal system of the United States institution». In their opinion, the constitutional illegitimacy of the institution is associated with the tilt of the judges of the Supreme Court of the United States towards political expediency. Starting from the notions of illegitimacy, giving a critical assessment of the actions of the U.S. Supreme Court during

the period of judicial activism, especially the Court chaired by E. Warren, many authors try to question the institution itself, or characterize judicial activism as going beyond the judicial constitutional powers [West R. with Bork R., Tushnet M., Berger R., Epstein R. 2012, p.650-653].

Storey not only took a seat next to J. Marshall as an outspoken supporter of the strengthening of the federal state, but also earned a rare reputation as the Supreme Court, directly related to teaching and scientific activities. In 1892, yielding to persuasion, he took a position as a Professor at the Harvard law school and began actively writing works. From under his pen came 3-volume «Comments to the Constitution» «Comments on the conflict of laws» «Comments on the right of justice». He produced popular publications on the Constitution for schools. Reviewers in solid magazines compared it to the famous English common law systemic W. Blackstone. Characteristically, by the end of his life, deductions for story books (about $10,000) more than twice his judicial salary of $ 4,500.

The fact that the development of judicial constitutional control is cyclical, characterized by UPS and downs at certain stages, the adoption of decisions of key importance, and then the revision of such decisions also complicates the certainty of scientific assessment. The direction of actions changes, the content of the function changes. For example, the«systemic» decision in Lochner V. New York prescribed that the length of the working day is exclusively the subject of a private agreement between employees and the owner of the enterprise, and «the content of the contract should not become an object of public law regulation» [Lochner V. New York, 198 U.S. 45 (1905)]. However, in 1934, another constitutional precedent appeared in Nebbia V. New York, containing a different assessment of the Court: «neither the right of ownership nor the right to contract are absolute... V and XIV amendments (the due process clause of these amendments was invoked by the Supreme Court in 1905. to protect the inviolability of property rights) do not prohibit state regulation... (Nebbia v. New York, 291 U. S. 502, 515 (1934). In both cases, judges, in addition to the other arguments relied on the interpretation of the due process of law».

Indeed, the Court drew attention to the fact that the organization of the First Bank was not secretly, but in open struggle, the bank was organized and lasted all the time due. Then, after a brief break and a period of complications, the Second National Bank was established. Thus, «it would require an unusual amount of courage to assert that the measure adopted under the circumstances was pure and explicit usurpation, to which the Constitution did not give approval». Also from the point of view of constitutional theory, the appearance of the bank was quite justified, because the federal authorities under the Constitution have broad powers. «Although among the government's named powers we will not find the words «bank» or «incorporation», we find significant powers to appoint and collect taxes, borrow money, regulate trade, declare and wage war and collect and maintain army and navy. Sword and purse, all external relations and a significant share of economic affairs are handed over to the government». In addition, it is quite logical that the federal authorities have the right to choose the means to exercise their constitutional powers, i.e. they have the right to establish a bank.

A critical assessment of the functioning of judicial constitutional control is typical for scientists who adhere to a balanced and objective approach. J. Burns, like other authors, sees the negative side of judicial constitutional control, which is evolving into judicial law, in that there is still a risk of erosion of constitutional principles. «This unconstitutional» judicial veto has repeatedly become a difficult insurmountable obstacle to the proclaimed basic goals of the state-life, freedom and the pursuit of happiness, the common good for all. The court has repeatedly blocked timid attempts to improve the situation of the General population by providing them with more opportunities and some assistance. It turns out, the author writes, «the welfare of society was hampered by a handful of lawyers», as it was during the Civil war of 1861-1865 and the Great depression of the 1930s [Burns 2010, p.226].

In statting two approaches and cyclicality, it should be emphasized that relativism prevents the achievement of constitutional goals. The most important thing is not the formal-mechanistic, but the substantive side of judicial constitutional control. Russian constitutionalists say the same thing: «... judicial constitutional control (judicial review) currently combines both its inherent formal elements and a substantive component, which in the context of the axiological analysis of state activity to some extent prevails...» [Klishas 2015, 49p].

The subject of close attention in the American political and legal literature is the role of the conservative composition of the current Supreme Court of the United States, the majority of whose members were appointees of Reagan and both Bush. At the turn of XX-XXI centuries. The majority of the Supreme Court of the United States «embarked on the path of confrontation with the interests of the people», writes the American author E. Chemerinsky. He notes that recognizing such an anti-people orientation, many (he calls authoritative authors). Burns and M. Tashneta suggest even to abandon judicial constitutional control in ties with his ineffectiveness. Significant, because conservative judges (with a report on the Court's decision was made by A. Scalia) refused to further study the circumstances of the Bush-Gore case. Most American authors have no doubt that the decision in favor of Bush in 2000 was made

on the basis of political expediency which was not concealed by **A. Scalia** himself, one of the main creators of the decision [Burns 2010,p.5].

In the context of the analysis of the essence of judicial constitutional control, it is impossible to ignore the application of categories known to European and Russian lawyers. Thus, the concept of legal protection derives from the function (as a«sub-function» of constitutional control) of the U.S. Supreme Court as the «guardian of the Constitution». However, it is necessary to question this activity as the main function of the Supreme Court of the United States, just as the exclusively «negative» constitutional regulation is called into question (they talk about the role of the Court as a negative legislator and even about «negative lawmaking»).The direction of criticism of this function by representatives of legal liberalism and judicial activism («it is not enough to store, to save, it is necessary to develop») shows, at least, the multifunctional nature of the Supreme Court of the United States. Here, that is, when considering the essence of the institution of judicial constitutional control, it is important that we cannot limit ourselves to the role of a negative legislator. The role of the Supreme Court of the United States and its main achievements, which made it possible to simplify the principles of constitutionalism, are unthinkable without judicial interpretation, without the role of a «positive legislator».

Turning to the institutional dimension of constitutional control, we emphasize that the concept of the «last» word is important. The American system is inherent in view of subsequent, not prior judicial review (unlike, for example, from the legal system of the French Republic), which reinforces the role of the Institute of judicial control and strengthens the role of the U.S. Supreme Court in the legal system to «final» decisions and perhaps to so-called «judicial veto». The type of follow-up control corresponds to the given method of Anglo-Saxon common law, which has a retrospective orientation. That is, the norm is developed on the basis of an already committed violation.

However, the argument of the«final» word of the U.S. Supreme Court is often questioned. Some authors claim the people as the subject of the institution of constitutional control, referring to the preamble of the U.S. Constitution (Dorf 2010, 238), and of the Congress as the exponents of the will of the people. A fundamental question for the law-making of judges about the legal force of the court decision. It is necessary to recognize the dualism of evaluation. From a formal legal point of view, there is no repeal of the law, the provisions of which are fully or partially recognized as contrary to the U.S. Constitution. The decision of the U.S. Supreme Court has no force of law, only the legislature will review or pass another law. However, judges will not apply the law, the provisions of which are declared unconstitutional by the highest court.

CONCLUSION

From 1830 to 1835, Marshall was no longer a leader in the full sense of the word. The consensus on the court's modus operandi has disappeared. **There has been a trend towards support for state rights, not the federal Centre.** Perhaps Johnson is a key figure at this time.

The main goal of constitutional judicial law-making in the United States in the late XIX-early XXI centuries was the adaptation of constitutional principles to new social relations. This goal is quite consistent with the laws of development of modern law, inherent in other legal systems. Constitutional law-making in the United States is based on the originality of the legal culture, the main elements of which include public consent as a result of democratic procedures, the rejection of the will of the state as the basis of law and the nomination as the main object of regulation of human rights and freedoms.

This specificity has led to the need to improve the mechanisms of guarantees of individual rights enshrined in the text of the U.S. Constitution, to the recognition and constitutional legitimation of new rights and freedoms of man and citizen. The process of legitimization of new rights and freedoms (law-making process) was carried out through the interpretation of constitutional norms and principles and subsequent decisions of importance in the court Constitutional judicial law-making is the activity of the Supreme court of the United States, with the aim of developing constitutional provisions by applying various methods of interpretation of the constitutional text with amendments.

The experience of the United States is important to confirm the significance of the activities of the dimension of law and law-making, since law is not a phenomenon of logic and pure consciousness, but «the process of transition from human needs, interests and goals to reality and practice». The process of law-making includes the interpretation of laws to identify contradictions with the provisions of the U.S. Constitution, which indicates the similarity of some signs of judicial law-making with the procedure of constitutional control. The initial basis of judicial law-making activity is the existence of constitutional control, functioning both as a procedure and as an institution of the American legal system. Constitutional control is the activity of the Supreme Court of the United States aimed at protecting the foundations of the constitutional system, the fundamental rights and freedoms of man and citizen, ensuring the supremacy and direct effect of the U.S. Constitution, as well as preventing the existence of unconstitutional acts of this precedent in the legal system.

Nevertheless, looking at the first third of the nineteenth century, we should recognize the indelible influence of the fourth Chief Justice of the United States Supreme Court. John Marshall is a

unique figure on the American court Olympus. He is considered the most distinguished or one of the most distinguished Chief Justice of the Supreme Court of the United States. They pay tribute to his leadership qualities and performance: in 34 years, he wrote 539 judicial opinions, i.e. 16 per year. This is even more surprising that the Court until 1827 did not work very intensively – for 3 months a year.

REFERENCES:

1. Zhidkov OA, editor; Lafitsky V.I. contributor. SShA. Konstitutsiya i zakonodatel'nye akty [The USA. Constitution and legislation]. Moscow: Progress-Univers; 2016. 768 p. (In Russian).
2. Lafitsky VI. Constitutional system of the USA. 2nd ed. Moscow: Statut; 2011. 349 p. (In Russian).
3. Lafitsky VI. Constitutional system of the USA. 1st ed. Moscow: Statut; 1998. 19 p. (In Russian).
4. Ely J.H. Democracy and Distrust. A Theory of Judicial Review. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2010. 268 p.
5. Burns J.M. Packing the Court. The Rise of judicial Power and the coming crisis of the Supreme Court. New York: The Penguin Press, 2010. 29 p.
6. Marbury v. Madison, 5 U.S. 137 (1803).
7. Burns J.M. Packing the Court. The Rise of judicial Power and the coming crisis of the Supreme Court. New York: The Penguin Press, 2010. 23 p.
8. Burns J.M. Packing the Court. The Rise of judicial Power and the coming crisis of the Supreme Court. New York: The Penguin Press, 2011. 32 p.
9. Dorf M. C. Morrison TW. The Oxford Introduction to U.S. Law. Constitutional Law. Oxford, New York: Oxford University Press; 2010. 22-26 p.
10. Lamond G. Analogical Reasoning in the Common Law. Oxford J Legal Studies. 2014; 34(3) :567–588 p.
11. Lochner V. New York, 198 U. S. 45 (1905).
12. Dorf M. C. Morrison TW. The Oxford Introduction to U.S. Law. Constitutional Law. Oxford, New York: Oxford University Press; 2010. 41-42 p.
13. Zhidkov OA. Izbrannye Trudy [Selected works]. Muromtsev G. I. Trikoz E.N. editors. Moscow: Norma; 2006. 390 p. (In Russian).
14. Lindquist S.A. Cross F.B. Measuring Judicial Activism. New York: Oxford University Press, 2009. 36-39 p.
15. Burnham W. Introduction to the law and legal system of the United States. St. Paul, Minn: West Publishing; 1995. 567 p. [Russ. ed. Burnham W. Pravovaya sistema SShA. Moscow: Novaya yustitsiya Publ.; 2012. 650-653 p].
16. Burns J.M. Packing the Court. The Rise of judicial Power and the coming crisis of the Supreme Court. New York: The Penguin Press, 2010. 226 p.
17. Burns J.M. Packing the Court. The Rise of judicial Power and the coming crisis of the Supreme Court. New York: The Penguin Press, 2011. 135 p.

УДК 343.985

Мадиев Кайрат Сайлауевич
докторант, подполковник полиции,
ФПО Карагандинской академии МВД
Республики Казахстан им. Б. Бейсенова

Федотов Сергей Владимирович
старший преподаватель,
полковник полиции,
кафедра ОРД
Карагандинской академии МВД Республики Казахстан им. Б. Бейсенова

НЕГЛАСНЫЕ КОНТРОЛЬ, ПЕРЕХВАТ И СНЯТИЕ ИНФОРМАЦИИ, ПЕРЕДАЮЩИЕСЯ ПО СЕТЯМ ЭЛЕКТРИЧЕСКОЙ (ТЕЛЕКОММУНИКАЦИОННОЙ) СВЯЗИ, ВОПРОСЫ ПРАВОПРИМИНИТЕЛЬНОЙ ПРАКТИКИ И СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ

Түйіндеме. Мақалада телефон келіссөздерін жасырын тыңдау проблемалық сұрақтар ашылады: 1. қалыптастыру және түсінігі, 2. Фоноскопиялық сараптаманың проблемалық мәселелері, 3. Телефон келіссөздерін жасырын тыңдау шетелдік тәжірибемен салыстырмалы талдау, 4. Аса ауыр және аса ауыр қылмыстар бойынша қызығушылық танытқан объектінің абоненттік байланысын көптеген қосу үшін арнайы жағдайлар жасау.

Түйінді сөздер: арнайы жедел-іздестіру іс-шаралары, жасырын тергеу әрекеттері, «жедел-іздестіру қызметі туралы» заң (ЖІҚ туралы), телефон келіссөздерін жасырын тыңдау.

Резюме. В статье раскрываются проблемные вопросы негласного прослушивание телефонных переговоров: 1. формирование и понятие, 2. Проблемные вопросы фоноскопической экспертизы, 3. Сравнительный анализ с зарубежным опытом проведения негласного прослушивание телефонных переговоров, 4. Рекомендации внести специальные условия для множественности подключения абонентской связи интересующегося объекта, по тяжким и особо тяжким преступлениям.

Ключевые слова: специальные оперативно-розыскные мероприятие, негласные следственные действия, закон «Об оперативно-розыскной деятельности» (об ОРД), негласное прослушивание телефонных переговоров.

Summary: the article reveals the problematic issues of covert wiretapping: 1. formation and concept, 2. Problematic issues of phonoscopic examination, 3. Comparative analysis of the foreign experience of hosting a secret listening of telephone conversations, 4. Recommendations to make special conditions for multiple subscriber connection of the object of interest, for serious and especially serious crimes.

Keywords: special operational-search measures, secret investigative actions, the law "on operational-search activities" (ORD), secret wiretapping of telephone conversations.

Начало телефонной связи в 1876 году было заложено изобретением в США Александром Грейамом Беллом телефонного аппарата, [1, Захарцев С.И., 2002, с.59] с этого времени, как мы полагаем, и начал появляться вопрос: как можно контролировать и использовать информацию, передающуюся по телефонному аппарату.

Прослушивание телефонных переговоров во времена СССР применялось, но не было предусмотрено законом. Когда возник вопрос о легализации прослушивания, мнения юристов разделились, одни высказались за его категорическое запрещение как недопустимое в демократическом обществе, другие за принятие соответствующего Закона. 12 июня 1990 г. был принят Закон СССР «О внесении изменений и дополнений в Основы уголовного судопроизводства Союза ССР и союзных республик». [2, Горяйнов В.С., 2004, с.297]

В соответствии с Основами телефонные переговоры можно было прослушивать на основании постановления органа дознания или следователя, санкционированного прокурором или судом [2,с.300], при наличии достаточных оснований полагать, что будет получена информация, имеющая существенное значение для расследования уголовного дела. Максимальный срок прослушивания составлял шесть месяцев. Оно могло также проводиться в случае угрозы противоправных действий в отношении свидетелей или потерпевших.

В Республике Казахстан с принятием в 1994 году Закона «Об оперативно-розыскной деятельности», данное оперативно-розыскное мероприятие отнесено к специальному, то есть непосредственно затрагивающее охраняемые законом право на тайну переписки, телефонных переговоров и в настоящем контексте звучит как: «негласный контроль, перехват и снятие информации, передающейся по сетям электрической (телекоммуникационной) связи».

Особое внимание к данному специальному оперативно-розыскному мероприятию у исследователей и практических работников возникло после выяснения вопроса – о том, какие специальные мероприятия наиболее часто используются в доказывании по уголовным делам. В ходе проведенного опроса практических работников: оперативных сотрудников, следствия, прокуратуры и суда 75.8% респондентов отметили, что таким мероприятием является СМ-2 и НСД-2.

Не будем рассматривать эффективность проведения выше указанного специального мероприятия, так как это потребует глубокого анализа в конкретных случаях (при этом несомненно эффективность высокая), а рассмотрим сущность данного мероприятия и возможные пути его совершенствования, для успешного решения задач оперативно-розыскной деятельности и уголовного процесса.

Формирование и использование, указанного вида специального оперативно-розыскного мероприятия, произошло в следствии появления новых средств- высокотехнических устройств передающих голосовую информацию, сегодня телефонная аппаратура уже позволяет передавать, сохранять и устанавливать не только сведения, содержащиеся в речевых сообщениях, но и сведения, представленные в виде sms- и mms-сообщений, выраженные в текстовой или визуальной форме, соответствующими функциями обладают практически все современные телефонные аппараты, предназначенные для сотовой связи.

Общая тенденция развития технологий такова, что мобильные устройства связи приобретают все новые функции, приближающие их по возможностям к персональным компьютерам. Перечень потенциальных возможностей передачи информации при помощи мобильного телефона остается открытым.

В этой связи необходимо положительно отметить, законодательные изменения, которые произошли в 2018 году, которые соответствуют современному пониманию сущности рассматриваемого специального мероприятия и негласного следственного действия.

Так, в соответствии со статьей 1 Закона об оперативно-розыскной деятельности, дается понятие негласного контроля сетей электрической (телекоммуникационной) связи: «негласные прослушивание и (или) запись голосовой информации с применением научно технических средств и (или) компьютерных программ, передающейся по телефону или другим устройствам, позволяющим передавать голосовую информацию, производимые при необходимости путем негласных проникновения и (или) обследования», а также «перехват и снятие информации, передаваемой по сетям электрической (телекоммуникационной) связи,- перехват и снятие знаков, сигналов, голосовой информации, письменного текста, изображений, видеоизображений, звуков и другой информации, передающихся по проводной, радио, оптической и другим электромагнитным системам» [3].

Справедливости ради, констатируем, что в некоторых странах постсоветского пространства до сих пор идут споры по сущности и законодательному регулированию данного оперативно-розыскного мероприятия, как самостоятельного ОРМ, так как считают его частью оперативно-розыскного мероприятия: снятия голосовой информации с технических каналов связи и т.д.

Ограничения прав на тайну телефонных переговоров, имеет цель обеспечения интересов общества и государства. Соответственно в качестве вещественных доказательств в суде могут быть использованы результаты данного специального оперативно-розыскного мероприятия или негласного следственного действия, если на них зафиксированы данные, которые могут служить средствами к обнаружению преступления, установлению фактических обстоятельств дела, выявлению виновных, либо к опровержению обвинения или смягчению ответственности.

Звукозаписи и записи изображений, фотографии, другие зафиксированные с помощью научно-технических средств результаты, изъятые предметы и документы или их копии используются в доказывании. Однако часто возникает необходимость в проведении ряда экспертиз, чтобы данные фонограммы были признаны вещественными доказательствами. Для этого запись должна быть подлинной, а не копией, содержать полный текст, а не его части.

Судья при оценке доказательственной базы и принятие окончательного судебного решения руководствуется прежде всего внутренними убеждениями, объективностью, достаточностью и теми условиями, указанными в статьях 24, 25 УПК РК. Исходя из этих критериев при доказываниях сотрудники оперативных подразделений для достижения указанных результатов в доказываний в досудебном а затем и в судебном производстве, используются тактические методы в зависимости от вида преступления, степени тяжести и изученности объекта прослушивания и круга его связей.

Для наглядности приведем пример из приговора специализированного суда по уголовным делам Костанайской области в отношении организованной преступной группы Мурзамуратова, [4] в период с 2014 по 2016 года занимавшихся незаконным оборотом наркотических средств. В суде в качестве основных доказательств выступили результаты негласного контроля, перехвата и снятия информации, передающейся по сетям электрической (телекоммуникационной) связи, что характерно из 30 эпизодов сбыта наркотиче-

ских веществ более 10 фактов доказано с помощью голосовой информации между участниками преступной группы, при этом изъятие наркотических средств, как вещественных доказательств не производилось.

Для выявления проблемных вопросов, возникающих при проведениях специального оперативно-розыскного мероприятия или негласного следственного действия, как негласного контроля перехвата и снятие информации, передающейся по сетям электрической (телекоммуникационной) связи, подлежали исследованию материалы: по уголовным делам, приговора специализированных судов, где использовались их результаты.

Таким образом, собранные материалы позволили изучить фактические данные, которые используются для раскрытия преступления и в дальнейшем применяются в качестве доказательственной базы в суде.

Для идентификации человека по устной речи и проверки подлинности фонограммы назначается фоноскопическая экспертиза, обязательное проведения фоноскопической экспертизы в досудебном производстве, где использовались результаты голосовой информации, отражается на увеличении срока производства по делу, поэтому является актуальной проблемой для органов предварительного следствия. Для решения указанной проблемы, по нашему мнению, необходимо устранить такое понятие как обязательность проведения фоноскопической экспертизы по установке подлинности голосовой информации. В итоге данная мера позволило бы упростить (по словарю С.И. Ожегова сделать более простым) [5, Ожегов С.И., 2012, с.1249] работу следственных подразделений при расследовании уголовных дел, устранив ненужную волокиту при этом сокращая сроки расследования.

В случае сомнения в подлинности голосовой информации суд может всегда назначить фоноскопическую экспертизу, для исключения фактов недостоверности и подлога, в судебной практике такая мера принималась бы крайне редко.

Так же учитывая, что негласный контроль, перехват и снятие информации, передающиеся по сетям электрической (телекоммуникационной) связи, является наиболее значимым специальным оперативно-розыскным мероприятием в досудебном производстве, по нашему мнению, назрела необходимость в разработке и внедрении такого понятия, как множественность подключения к сетям интересующегося объекта, в отношении которого проводится специальное оперативно-розыскное мероприятие. То есть, все входящие и исходящие звонки от объекта в автоматическом режиме должны быть подключены к сети связей объекта, что позволяло бы записывать и обрабатывать голосовую информацию абонентов, связанных с проверяемым, в случае не подтверждения информации исключать не интересующиеся объекты, а голосовую информацию уничтожать.

Поэтому необходимо создание определенных специальных условий и оснований для множественности подключения абонентской связи интересующегося объекта, в первую очередь это категория преступлений, напрямую затрагивающие интересы государства, то есть тяжкие и особо тяжкие преступления, совершаемые организованными преступными группами, терроризм и экстремизм данный список можно дополнять по мере необходимости.

В итоге полученный результат от введения данной нормы в виде разновидности специального оперативно-розыскного мероприятия и негласного следственного действия, как множественность абонентской связи, отвечал бы интересам общества и государство в целом. Например в Великобритании, деятельность и методы специальных служб не подлежат раскрытию и обсуждению, в одном из районов Лондона действует центр для подслушивания, который позволяет записывать и обрабатывать информацию поступающей с тысячи телефонных линий и составляется электронное досье. [6, Пономарев П.Г., 1997, с.226]

Следующий аспект, на который бы хотелось обратить особое внимание, это вопросы оперативного сопровождения уголовных дел, которое невозможно без проведения негласных следственных действий, и особенно без негласного контроля сетей электрической (телекоммуникационной) связи. При растущем противостоянии организованной преступности, на всех этапах уголовного процесса, данный вопрос, в действующем законодательстве не рассматривается.

Само понятие: негласное следственное действие – это действие, проводимое в ходе досудебного производства без предварительного информирования лиц и т.д., то есть предусматривается их проведении только на определенной стадии уголовного процесса- при досудебном расследовании, «открытыми» остается процесс главного судебного разбирательства, рассмотрение дел по апелляционным жалобам, ходатайствам прокурора.

По рассматриваемым преступлениям, особенно совершенными организованными преступными группами, потерпевшие, свидетели, специалисты, понятые и другие участники уголовного процесса меняют свои показания, находясь под психологическим, а иногда и физическим давлением преступников, их связей, часто коррумпированных сотрудников правоохранительных органов.

Данный аспект, в практической деятельности правоохранительных органов, при изучении является большой проблемой, которую необходимо решить в целях полного и всестороннего принятия решения по рассматриваемым уголовным делам.

Предлагается два варианта решения данной проблемы:

Первый вариант – внести изменения в определение негласных следственных действий, как действие, проводимое в ходе уголовного процесса, при этом право инициировать проведение негласных следственных действий, полагаем оставить с одной стороны за следователем, с другой дать такие полномочия судье. Судья по Закону носитель

судебной власти, именно он должен быть заинтересован в законном завершении всего уголовного процесса, также он в ходе судебного разбирательства видит происходящие изменения в показаниях участников процесса.

Второй вариант – исходя из того, что на сегодняшний день судебные органы также могут подвергаться разного рода давлению со стороны организованных преступных групп и может присутствовать коррупционная составляющая, внести изменения в Закон «Об оперативно-розыскной деятельности», с этой целью вернуть в задачи оперативно-розыскной деятельности «раскрытие преступлений». Возвращение данной задачи в Закон решит многие проблемы борьбы с преступностью и самое главное вернет одну из форм оперативно-розыскной деятельности «оперативную разработку», которая в свою очередь расширит полномочия прокурора и приведет в соответствие систему сдерживания и противовесов.

Предлагаемые решения носят общий характер, но определенную направленность, поэтому рассматривая зарубежный опыт и его положительные моменты, можно выработать более конкретные условия, с учетом особенностей правовой системы нашего государства, для совершенствования уголовно-процессуального и оперативно-розыскного законодательства.

Во Франции прослушивание телефонных разговоров ведется по указанию судебной власти в ходе криминального расследования, по преступлениям наказание по которым предусматривает тюремное заключение на срок два года и более. Эта операция контролируется судьей или подчиненными ему офицерами судебной полиции. Решение судьи выносится в письменной форме и не подлежит обжалованию. Максимальная длительность прослушивания, которая не может превышать четырех месяцев. Дополнительные гарантии против злоупотреблений включают в себя требования записи разговоров на электронных носителях по минутам и хранение записей на бумаге в запечатанном виде. Запрещено прослушивать телефоны в жилищах или служебных помещениях адвокатов, если об этом не будет извещен президент Ассоциации юристов Франции [7].

В Италии, служащие уголовной полиции имеют право при выполнении своих служебных обязанностей: предотвращать, прерывать или прослушивать телефонные, или телеграфные сообщения при расследовании определенных категорий преступлений. В данном контексте нам можно рассмотреть положительные моменты «предотвращения» и «прерывания».

В Швейцарии телефонный надзор допустим при расследовании 183 преступлений, которые перечисляются в Уголовном кодексе. Перехват применяется против лица, подозреваемого в совершении правонарушения или участии в нем. Телефоны третьих лиц могут прослушиваться, если «имеется обоснованное подозрение, что подозреваемый может этим телефоном воспользоваться», либо, что это третье лицо станет передавать подозреваемому информацию или получать информацию от него. Юридический контроль начал осуществляться через разделение полномочий между властями, принимающими решение о перехвате, и властями, его санкционирующими. Указание о перехвате дается прокурором или ведущим данное дело судьей. Разрешение на перехват дается на шесть месяцев, но может быть продлено давшим его судьей.

Рассматривая вопросы совершенствования, негласного контроля, перехвата и снятия информации, передающейся по сетям электрической (телекоммуникационной) связи, как специального оперативно-розыскного мероприятия и негласного следственного действия, мы пришли к тому, что с одной стороны это позволит вооружить правоохранительные органы эффективными рычагами борьбы с организованной преступностью, с другой позволит укрепить вопросы соблюдения законности ограничения конституционных прав человека и гражданина.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Захарцев С.И. об истории прослушивания телефонных переговоров // МВД России -200 лет: история и перспективы развития: материалы юбилейной научно практической конференции. Санкт-Петербург, 20-21 сентября 2002г. /под. Общ. Ред. Сальникова В.П.-СПБ. Санкт-Петербургский университет МВД России. 2002. С.59
2. Оперативно-розыскная деятельность: Учебник, 2-е изд., доп. и перераб. / Под ред. К.К. Горяйнова, В.С. Овчинско-го, Г.К. Синилова, А.Ю. Шумилова. М.: ИНФРА-М, 2004. С. 297.
3. Закон Республики Казахстан «Об оперативно-розыскной деятельности» от 15 сентября 1994 года №154-XIII
4. Приговор специализированного межрайонного суда по уголовным делам Костанайской области/ №3998-16-00-1/53 от 30.11.2017 года, исх.: 3998-17-5-21/7126 от 11.12.2017.
5. Толковый словарь русского языка/ С.И. Ожегов; под ред. Проф. Л.И. Скворцова. -28-е изд., прераб. -М.: ООО «Издательство «Мир и образование»: ООО «Издательство «Оникс-ЛИТ», 2012. С.1249
6. Горяинов К.К., Кваша Ю.Ф. Сурков К.В. Федеральный закон «Об оперативно-розыскной деятельности»: Комментарий. -М.1997. С226.
7. Обзор законодательства европейских стран относительно практики прослушивания телефонных разговоров http://www.libertarium.ru/17757

УДК 343.98

Раимжан Серик Булатулы
докторант,
Академия правоохранительных органов
при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан
E-mail: serikraimjan@gmail.com

К ВОПРОСУ О ВНЕДРЕНИИ НЕЙРОЛИНГВИСТИЧЕСКОГО АНАЛИЗАТОРА (ПОЛИГРАФ) В ПРАКТИКУ РАСКРЫТИЯ И РАССЛЕДОВАНИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

Андатпа. Автор ұсынған мақалада полиграфология сияқты криминалистикалық техниканың дәстүрлі емес саласының қазіргі жай-күйінің ерекшеліктері мен қылмыстық процесте қолданудың алдағы перспективасы бойынша мәселелерді қозғайды, автордың пікірі бойынша, бұл сала беймәлім қылмыстарды ашу мен тергеуді оңтайландыруға және жетілдіруге ықпал етеді.

Автор шетел мемлекеттерінің оң тәжірибесін, полиграфологиялық оқуының даму тарихын, криминалистикалық полиграфологияның перспективалық және өзекті бағыттарын қарастырды. Полиграфты пайдалану кезінде тәуекелдер, оң және теріс жақтары белгіленді. Сонымен қатар, Қазақстан Республикасының заңнамалық актілеріне одорологиялық сараптамаларды тағайындау және жүргізу мәселелері бойынша кейбір өзгерістер енгізу ұсынылды.

Қорытындыда автор өз тұжырымдамаларын жасайды және зерттелетін мәселе бойынша бірқатар негізделген ұсыныстар келтіреді.

Түйінді сөздер: полиграф, криминалистикалық полиграфология, полиграфиялық зерттеу, полиграфолог.

Аннотация. В представленной статье автором затронуты некоторые вопросы специфики современного состояния и дальнейшей перспективе применения в уголовном процессе, такой нетрадиционной отрасли криминалистической техники, как полиграфология, которая, по мнению автора, способствует оптимизации и совершенствованию раскрытия и расследования неочевидных преступлений.

Автором рассмотрен положительный опыт зарубежных государств, история развития полиграфологического учения, перспективные и актуальные направлением криминалистической полиграфологии. Отмечены риски, положительные и отрицательные стороны при использовании полиграфа. Также, предложено внести некоторые изменения в законодательные акты Республики Казахстан по вопросам назначения и проведения одорологических экспертиз.

В заключении автором делаются собственные выводы, и предлагается ряд обоснованных предложений по исследуемому вопросу.

Ключевые слова: полиграф, криминалистическая полиграфология, исследование полиграфологическое, полиграфолог.

Abstract. In the presented article, the author touched on some issues of the specifics of the current state and the further prospect of the use of such an unconventional branch of forensic technology as polygraphology in the criminal process, which, according to the author, helps to optimize and improve the disclosure and investigation of unobvious crimes.

The author considers the positive experience of foreign countries, the history of the development of polygraphological studies, promising and relevant areas of forensic polygraphology. Marked risks, positive and negative sides when using a polygraph. It is also proposed to make some changes to the legislative acts of the Republic of Kazakhstan on the appointment and implementation of odorological examinations.

In conclusion, the author draws his own conclusions, and offers a number of reasonable proposals on the issue under study.

Keywords: polygraph, forensic polygraphology, polygraph research, polygraph examiner.

Согласно Правилам прохождения полиграфологического исследования в правоохранительных органах Республики Казахстан, утвержденных Постановлением Правительства Республики Казахстан от 19 июня 2014 года № 683, полиграфологическим исследованием является процедура опроса, заключающаяся в регистрации с помощью специальных медицинских датчиков отдельных физиологических реакций человека, возникающих при психофизиологическом освидетельствовании [1].

Полиграфом признано техническое устройство, предназначенное для регистрации в процессе опроса человека динамики физиологических реакций (дыхание, сердечно-сосудистая активность, кожно-гальваническая реакция, двигатель-

ная активность, мимика лица и другое) в ответ на предъявляемые вербальные и визуальные стимулы, отображаемые в аналоговом и (или) цифровом виде [1]. Как правило, полиграф представляет собой комплект из ноутбука с необходимым программным обеспечением, сенсорного блока и датчиков съема информации.

В начале 90-х годов в Казахстане появились первые приборы детекции лжи американского и российского производств («Лафайетт» и «Дельта»), но из-за отсутствия специалистов, имевших навыки использования, данные приборы не нашли своего практического применения в нашем государстве.

Позже отечественными учеными на протяжении многих лет предпринимались попытки создания собственных уникальных полиграфов, которые получили названия «Адал» и «Адал-2», однако вскоре работы над их созданием и внедрением были прекращены. И только в начале 2000-х годов в Республике Казахстан всерьез задумались о применении полиграфа, как в правоохранительной системе, так и в частных структурах (банки, крупные строительные и коммерческие компании и т.д.).

В настоящее время изобретен фонетический бесконтактный дистанционный полиграф, оценивающий достоверность информации без контакта с испытуемым. Достоверность информации определяется по невербальным признакам - изменению тембра и громкости голоса, темпа речи, количеству запинок и других.

В Израиле создан полиграф, который сканирует с помощью субтерагерцового излучения и особой формы потовыводящих каналов. Специальные антенны для приема электромагнитных волн высокой частоты, в зависимости от того, отражаются волны или поглощаются, определяют насколько заполнены потоотделительные каналы.

На вооружении специалистов-полиграфологов правоохранительных органов Республики Казахстан стоят современные контактные приборы зарубежного производства (Россия, США), которые могут фиксировать до 50 физиологических параметров.

Экспериментальное применение полиграфа в раскрытии и расследовании преступлений в России началось в начале 90-х годов в Краснодарском крае. Трехлетняя массовая эксплуатация позволила резко повысить раскрываемость преступлений по краю и собрать большой научно-практический материал для дальнейшего усовершенствования работы с применением полиграфа.

В данном регионе РФ полиграф стал впервые систематически использоваться в кадровой работе. Представленные результаты проводимых полиграфологических исследований личного состава ОВД показал высокую актуальность данного метода при подборе и выдвижении кадров, а также при проведении служебных расследований.

Также велась серьезная научно-исследовательская работа. При участии сотрудников ГУВД впервые в России были подготовлены и изданы методические рекомендации «О проведении полиграфных проверок при раскрытии заказных убийств».

Имеются уникальные специальные рекомендации по использованию полиграфа при работе по поиску без вести пропавших лиц. В г. Краснодар издана первая в России книга-учебник для специалистов полиграфа, в которой обобщен почти 40-летний опыт работы на полиграфе.

В Республике Казахстан первый ведомственный документ, регламентирующий работу полиграфолога в силовых структурах, подготовлен в 2002 г. в Комитете национальной безопасности Республики Казахстан [2].

На сегодняшний день применение полиграфа и порядок прохождения полиграфологического исследования закреплены в Законах Республики Казахстан от 06 января 2011 года №380-IV «О правоохранительной службе» [3] и от 13 февраля 2012 года №552-IV «О специальных государственных органах Республики Казахстан» [4]. Также постановлениями Правительства Республики Казахстан от 19 июня 2014 года №683 утверждены «Правила прохождения полиграфологического исследования в правоохранительных органах Республики Казахстан» [1] и от 07 апреля 2016 года №191 «Правила прохождения полиграфологического исследования кандидатами в судьи» [5].

В соответствии с указанными нормативными правовыми актами, полиграфологическому исследованию подвергаются:

а) граждане, принимаемые на службу в правоохранительные органы (на учебу в организации образования правоохранительных органов) Республики Казахстан;

б) сотрудники правоохранительных органов Республики Казахстан, подлежащие аттестации;

в) сотрудники правоохранительных органов Республики Казахстан, по необходимости, при проведении служебного расследования.

Основной целью прохождения исследования является получение дополнительной информации и проверка достоверности сведений, сообщаемых гражданами, принимаемыми на службу в правоохранительные органы (на учебу в организации образования правоохранительных органов) и сотрудниками правоохранительных органов Республики Казахстан [1].

К примеру, по данным обследований, проведенных в 626 крупных полицейских агентствах различных штатов США, от 25% до 58% кандидатов, прошедших полиграфилогическое исследование, были признаны негодными для службы в полиции и идентифицированы как кандидаты с высокой степенью риска. Все они в прошлом совершали такие преступления, как кражи, грабежи, употребление и продажу наркотиков, взяточничество, сексуальные преступления, участвовали в нераскрытых убийствах. Данные негативные стороны биографии выявлены в процессе использования полиграфа после успешного прохождения кандидатами ряда тестов на проверку коэффициента интеллектуального развития, физического здоровья, ряда психологических тестов, а также после проверки анкетных и биографических данных [6].

Вместе с тем, полагаем, что в некоторых законодательных актах применение и использование полиграфа, как научно-технического средства, и полиграфолога, как специалиста, не закреплено.

Так, в статье 126 Уголовно-процессуальном кодексе Республики Казахстан признается только допустимость применения научно-технических средств, при этом не указывается их классификация, в связи с чем, предлагается изложить данную статью в следующей редакции:

Статья 126. Научно-технические средства в процессе доказывания

2. Для оказания содействия при использовании научно-технических средств органом, ведущим уголовный процесс, может быть привлечен специалист *либо лицо, прошедшее соответствующую подготовку и имеющее документ (сертификат, диплом, свидетельство), подтверждающий его квалификацию.*

3. Применение научно-технических средств признается допустимым, если они:

а) прямо предусмотрены законом или не противоречат его нормам и принципам;

б) научно состоятельны;

в) обеспечивают эффективность производства по уголовному делу;

г) безопасны *и не нанесут вреда специалисту, допрашиваемым и присутствующим лицам.*

3.1 Научно-технические средства подразделяются на:

а) средства поиска и обнаружения;

б) средства фиксации и записи;

в) средства изъятия, использования и измерения;

г) экспресс-методы и анализаторы;

д) средства исследования надлежащих объектов в ходе процессуального доказывания и их демонстрации при определенных условиях в судопроизводстве.

В соответствии с диспозицией статьи 210 УПК РК к научно-техническим средствам относятся только *звуко- и (или) видеозаписывающие* средства, хотя такие средства подразделяются на несколько видов, в связи с чем предлагается изложить данную статью заменив слова *«звуко- и (или) видеозаписывающие»* на слова *«специальные научно-технические средства».*

Кроме того, в целях значительного облегчения работы подразделений дознания и следствия в результате применения полиграфологического исследования в оперативно-розыскной деятельности, предлагается дополнить данную статью частью 9-1 изложенной в следующей редакции:

9-1. В исключительных случаях, по решению лица, осуществляющего досудебное расследование, и только с согласия подозреваемого, обвиняемого, свидетеля или потерпевшего при допросе могут быть применены иные научные методы получения информации.

Целесообразность назначения психофизиологической экспертизы с использованием полиграфа будет зависеть, прежде всего, от наличия неустранимых противоречий в показаниях сторон, а также при наличии противоречий между другими доказательствами по делу или при недостаточности доказательств [7].

В связи с чем, предлагается статью 270 УПК РК дополнить частью 2. и изложить в следующей редакции:

Статья 270. Назначение экспертизы

2. В случаях необходимости назначается полиграфологическое исследование, проводимое специалистом-полиграфологом на основе научных знаний с применением специальных научно-технических средств, с целью получения дополнительной информации и проверки достоверности сообщаемых сведений.

Многолетняя практика использования нейролингвистических анализаторов, выявила множество различных ухищрений и способов обмана полиграфа, связанных с нежеланием исследуемого лица предоставлять правдивую информацию.

К таковым можно отнести – нанесение различных косметических средств на кожные покровы рук, прием успокоительных лекарств, алкогольное и наркотическое опьянение, намеренное не высыпание, задержка дыхания, физическое воздействие на организм (кнопки в стельках обуви, полный мочевой пузырь и др.). Данные способы могут привести к некорректным и недостоверным результатам полиграфологического исследования.

Поэтому многие ученые и специалисты сходятся во мнении, что полиграф фиксирует только психофизиологические процессы, которые неподконтрольны человеческому сознанию и изменяются, когда тот говорит неправду. Вследствие чего достоверность полиграфологического исследования во многом зависит от квалификации, опыта и интуиции специалиста-полиграфолога, который должен верно интерпретировать те или иные физиологические реакции, отличающиеся у разных людей.

Кроме того, нельзя оставлять без внимания такой фактор, как индивидуальное типологическое различие испытуемых, каждый человек имеет различные пороги моральной и психологической устойчивости и по- разному реагирует на определенные стимуляторы (вербальные и визуальные).

Вместе с тем, отметим, что в современных следственной и судебной практиках Республики Казахстан сформировалась и успешно применяется судебная психофизиологическая экспертиза с использованием полиграфа. Данный вид экспертизы назначается при наличии неустранимых противоречий в показаниях участников процесса (свидетелей, потерпевших, обвиняемых, подозреваемых) или в случае противоречия между показаниями и другими доказательствами по делу.

В настоящее время психофизиологический метод определения лжи с использованием полиграфа выступает одним из устоявшихся инструментальных методов получения криминалистически значимой информации, в т.ч. и посредством проведения экспертного исследования [8].

В связи с чем, предлагается выделить полиграфологическое исследование, как отдельную экспертную специальность и дополнить, утвержденный приказом Министра юстиции Республики

Казахстан от 27 марта 2017 года №306, Перечень видов судебных экспертиз, проводимых органами судебной экспертизы, и экспертных специальностей, квалификация по которым присваивается Министерством юстиции Республики Казахстан следующими содержанием – *судебно-экспертное полиграфологическое исследование.*

Проведение психофизиологических исследований с использованием полиграфа для производства по уголовным делам позволяет: а) оценить достоверность информации, сообщаемой опрашиваемым лицом; б) получить от определенного лица фактические данные, имеющие значение для быстрого и своевременного проведения следственных действий или оперативно-розыскных мероприятий; в) получить детализированную информацию; г) установить причастность исследуемого лица к совершению преступления; д) ограничить круг лиц, подозреваемых в совершении преступления; е) определить роли соучастников преступления.

Отметим ряд положительных и отрицательных сторон, а также риски при внедрении нейролингвистического анализатора (полиграф) в практику раскрытия и расследования преступлений в Республики Казахстан.

Положительные стороны:

- опыт внедрения и использования специальных научных знаний в практике раскрытия и расследования преступлений в зарубежных странах положительно сказывается на качестве, сроках и количестве раскрытых преступлений. К примеру, в РФ в результате применения полиграфа был изобличен маньяк-убийца, который совершил ряд убийств молодых девушек. Очередная жертва была обнаружена на пустыре недалеко от стройки. Выяснилось, что под описание фоторобота подходил прораб с соседней стройки, который естественно отрицал свою причастность к убийствам. Однако по результатам полиграфологического исследования установлена его причастность. В последствие прораб признался в совершенных преступлениях. С помощью полиграфа был разоблачен советский разведчик Р.Абель, который был схвачен спецслужбами США по подозрению в шпионаже, он не «раскололся» ни на одном заданном вопросе. Однако, не смог побороть себя при демонстрации слайдов с видами родного советского города, агентурных явок, мест резидентской деятельности;

- успешное использование полиграфа в рамках судебно-экспертных исследований в ряде развитых зарубежных государств (Япония, Турция, Индия и т.д.). Например, в 1968 г. Верховный суд Японии впервые принял заключение эксперта по результатам проведенной проверки на полиграфе в качестве доказательств, и с тех пор отмечено множество подобных случаев в судебной практике этой страны [9]; по законодательству Индии результаты полиграфологических проверок могут быть использованы в суде в качестве доказательств только в случае, если проверка проводилась гражданским лицом, а не сотрудником полиции или работником суда;

- положительный опыт применения таких методов в сложных, запутанных и резонансных уголовных делах, совершенных в Республики Казахстан. К примеру, убийство в 2006 году политика А.Сарсенбаева и двух его помощников – соответствующие показания ряда ключевых свидетелей были проверены на предмет достоверности и подтверждены приглашенными специалистами-полиграфологами ФБР США [10]. Кража более ста голов лошадей в одном из крестьянских хозяйств в Актюбинской области – поиски более двух месяцев были безрезультатны, в связи с чем было принято решение об использовании полиграфа. По результатам полиграфологического исследования было установлено, что главный свидетель – пастух лжет, более того сам, причастен к исчезновению табуна, который в последствии был найден;

- в Республике Казахстан отсутствуют нормативные запреты внедрения в практику раскрытия и расследования преступлений полиграфологического оборудования;

- наличие в каждом правоохранительном органе квалифицированных специалистов, осуществляющих работу на полиграфе для решения кадровых задач;

- для достижения положительных эффектов и получения достоверных сведений в ходе следственных действий, в исключительных случаях, и только с согласия подозреваемого, обвиняемого, свидетеля или потерпевшего при допросе могут быть применены иные, т.е. нетрадиционные научные методы получения информации (полиграфологическое исследование, гипнорепродукция и т.д.) ;

- высокая эффективность при расследовании широкого круга правонарушений и преступлений, от порчи имущества и мелких краж до тяжких преступлений, совершённых по предварительному сговору;

- возможность применения полиграфологического исследования в оперативно-розыскной деятельности, результаты, которой значительно усовершенствуют работу следственных подразделений;

- в ряде случаев, проверка на полиграфе, как единственный источник получения информации о событиях, которыми располагает подозреваемое лицо;

- проверка осуществляется относительно быстро и с минимальными затратами, что позволяет оперативно провести работу с широким кругом подозреваемых;

- разработки зарубежных государств (Израиль, Россия) в области создания и применения бесконтактного полиграфа. Российские ученые создали компактный бесконтактный полиграф, который в течение 20 секунд с помощью специальной камеры и программного обеспечения закрепит и распознает на лице человека от 12 до 25 ключевых точек, по которым будет отслеживать мельчайшее движение бровей, губ или глаз [11].

Отрицательные стороны:

- к результатам психофизиологических иссле-

дований отношение не во всех странах однозначное. В некоторых имеется прямой запрет на проведение полиграфологического исследования (Англия, Германия, Австрия, Нидерланды и т.д.) ;

- не все лица могут быть проверены на полиграфе (психическое, физическое состояние, наркотическое и алкогольное опьянения, несовершеннолетние и т.д.) ;

- в действующем УПК РК применение научно-технических средств ограничено лишь аудио/видеозаписывающими средствами и средствами видеосвязи, в соответствии со статьей 210 УПК РК;

- дорогостоящее оборудование и обучение специалиста;

- достоверность результатов исследования во многом зависит от квалифицированности специалиста-полиграфолога.

Риски:

- возможны коррупционные моменты, либо имеющиеся личностные неприязненные отношения специалиста и исследуемого лица, что может привести к предоставлению недостоверных сведений;

- возможность обмануть полиграф вследствие чего может привести к получению недостоверной информации (прием успокоительных лекарств, состояние опьянения, намеренное не высыпание, задержка дыхания, физическое воздействие на организм и др.) ;

- получение искаженной информации из-за индивидуального психофизиологического состояния человека (тревожно-мнительный психотип) т.е. это люди с неустойчивой нервной системой, которые не способны выдерживать длительные процессы возбуждения и на момент прохождения полиграфологического исследования постоянно будут ощущать себя в опасности;

- возможность получения не достоверных и не точных результатов, зафиксированных с помощью применения научно-технических средств из-за некомпетентности специалиста или технической недоработки какого-либо прибора.

Подводя итоги по вопросу внедрения нейролингвистического анализатора (полиграф) в практику раскрытия и расследования преступлений в Республики Казахстан, предлагаем реализовать следующие меры:

- подробно изучить передовой опыт зарубежных государств, активно практикующих полиграф, для дальнейшего анализа и возможной перспективы использования сведений, полученных психофизиологического исследования в качестве доказательной базы по уголовным делам;

- в целях защиты конституционных прав и интересов граждан на личную жизнь, полагаем необходимым законодательно утвердить использование полиграфа в Республики Казахстан принятием соответствующего закона;

- основной целью применения полиграфа в Республике Казахстан должно быть оказание эффективной и неоценимой помощи правоохранительным органам при раскрытии и расследовании преступлений;

- полагаем, что развитие науки в нашем государстве, направленной на улучшение и совершенствование методов применения нейролингвистических анализаторов, приведет к ожидаемым неопровержимым результатам, которые со стопроцентной уверенностью можно будет использовать в судопроизводстве в качестве одного из основных источников доказательств.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Постановлением Правительства Республики Казахстан от 19 июня 2014 года № 683 Об утверждении Правил прохождения полиграфологического исследования в правоохранительных органах Республики Казахстан;
2. Алесковский С.Ю. Становление и развитие полиграфа в Казахстане // Эксперт-криминалист. 2015. N 4. – С. 23 – 26.
3. Закон Республики Казахстан от 06 января 2011 года №380-IV «О правоохранительной службе».
4. Закон Республики Казахстан от 13 февраля 2012 года №552-IV «О специальных государственных органах Республики Казахстан».
5. Постановлением Правительства Республики Казахстан от 07 апреля 2016 года №191 Об утверждении Правил прохождения полиграфологического исследования кандидатами в судьи.
6. Тынышбаева А. Модель психологической службы в организациях образования Республики Казахстан. Алматы, 2001.
7. Сагынбекова Г. Полиграф как источник доказательств // zakon.kz 28 июня 2011.
8. Васильченко, А. В., Аиваева, Э. Р., Лонщакова, А. Р. К вопросу о внедрении метода психофизиологических исследований с использованием полиграфа в практику судебных экспертиз / / Актуальные вопросы судебных экспертиз: Материалы Международной научно-практической конференции. – Иркутск: ФГОУ ВПО «Восточ.-Сиб. ин-т МВД России», 2011. – С. 171 – 174.
9. Фукумото Д. Дело, в котором полиграф являлся единственным доказательством осуждения // Полиграф. 1980. Т. 9. № 1. – С. 14.
10. URL: https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/rahat-aliev-zakazal-ubiystvo-altyinbeka-sarsenbaeva-247547/
11. URL: https://tvzvezda.ru/news/vstrane_i_mire/content/201602072326-vwrc.htm.

УДК 324.5

Раисов Аргын Абаевич
магистрант 2-го курса,
Академия правоохранительных органов при
Генеральной прокуратуре Республики Казахстан
г.Нур-Султан, Республика Казахстан
E-mail: argyn2511@mail.ru

Амерханов Руслан Айткалиевич
доцент кафедры общеюридических дисциплин,
кандидат юридических наук,
Академия правоохранительных органов
при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан,
г.Нур-Султан, Республика Казахстан
E-mail: amerkhanovrus» @mail.ru

МЕСТО ПРОКУРАТУРЫ В СИСТЕМЕ ОРГАНОВ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аңдатпа. Мақалада Қазақстан Республикасы прокуратурасының билік жүйесіндегі құқықтық мәртебесі талданады. Прокуратура қызметінің функционалды бағыты және биліктің әртүрлі тармақтарымен байланысы зерттелді. Прокуратура мен Қазақстан Республикасының билік органдарының арасындағы қарым-қатынас мәселесі, атқарылатын қызметтің ұқсастықтары мен айырмашылықтары қарастырылады.

Түйін сөздер: прокуратура, өкілеттіктердің бөлінуі, прокуратураның құқықтық мәртебесі, прокуратураның функциялары.

Аннотация. В статье проведен анализ правового статуса прокуратуры Республики Казахстан в системе органов власти. Изучена функциональная направленность деятельности прокуратуры, соотнесение прокуратуры с различными ветвями власти. Рассматривается проблема взаимоотношений между прокуратурой и органами власти Республики Казахстан, сходство и различие выполняемой деятельности.

Ключевые слова: прокуратура, разделение властей, правовой статус прокуратуры, функции прокуратуры.

Annotation. The article analyzes the legal status of the prosecutor's office of the Republic of Kazakhstan in the system of authorities. The functional orientation of the activities of the prosecutor's office, the correlation of the prosecutor's office with various branches of government was studied. The problem of the relationship between the prosecutor's office and the authorities of the Republic of Kazakhstan, the similarities and differences in the activities performed are considered.

Keywords: prosecutor's office, separation of powers, legal status of the prosecutor's office, functions of the prosecutor's office.

Как известно всем, прокуратура Казахстана прошла длительный путь становления и развития. Ее становление было заложено еще 13.07.1922 г. 2-м созывом 3-й сессии КазЦИКа, в составе Народного комиссариата юстиции создана государственная прокуратура.

С того времени прокурорская деятельность претерпела ряд реформ, в рамках которых предопределялись круг ее задач, функций и полномочий, а также конституционно-правовой статус.

В соответствие с Конституцией прокуратура от имени государства осуществляет в установленных законом пределах и формах высший надзор за соблюдением законности на территории РК, представляет интересы государства в суде и от имени государства осуществляет уголовное преследование (ч.1, ст.83).

Составляет единую централизованную систему с подчинением нижестоящих прокуроров вышестоящим и Генеральному Прокурору Республики. Осуществляет свои полномочия независимо от других государственных органов, должностных лиц и подотчетна лишь Президенту Республики (ч.2.ст83) [Конституция РК, 1995 г.].

Аналогичное положение закреплено в Законе «О прокуратуре» [Закон РК, 2017 г. «О прокуратуре»].

Таким образом, нормы этих нормативно правовых актов довольно четко определяют, что прокуратура независима от других государственных органов власти.

Само указание на централизацию свидетельствует, что прокуратура является самостоятель-

ным и независимым институтом, то есть в данном случае каждый прокурор самостоятелен в принятии решений и несет за них персональную ответственность, при этом подчиняется лишь вышестоящему прокурору.

В тоже время, нормы этих Законов не предопределяют место и роль прокуратуры в механизме государственной власти, что в итоге вызывает ряд вопросов у многих ученых и практиков.

Следует отметить, что даже в процессе подготовки проекта Закона «О внесении изменений и дополнений в Конституцию РК» ряд ученных и государственных органов выступали с предложением о включении органов прокуратуры в структуру Министерства юстиции, либо в судебную систему [Закона РК, 2017 г. «О внесении изменений и дополнений в Конституцию РК»].

Полагается, что эти выводы возможно сложились на основе правовых систем зарубежных стран, где в одних прокуратура организационно входит в исполнительную власть (Бельгия, Эстония, США, и др.), в других- в судебную власть (Латвия, Болгария, Грузия и др.), либо и вовсе занимает промежуточное положение между судебной и исполнительной властью (Италии, Франции,).

В тоже время, надо признать, что единого подхода в вопросах организации надзорного органа как прокуратура в мире нет, как нет собственно и единого мнения о её правовом статусе.

Считаем, что сторонники отнесения органов прокуратуры к судебной ветви власти, прежде всего исходят из того, что положение о прокуратуре (ст.83) в Конституции помещено в главу, посвященной судебной власти [Конституция РК, 1995 г.]

Однако органы прокуратуры к судебной власти отнесены быть не могут, поскольку довольно очевидно, что они не осуществляют правосудие.

К тому же, если прокуратура будет включена в судебную власть, то это будет существенно нарушать принцип состязательности равноправия сторон, действующий в уголовно-процессуальном праве.

Предложение об отнесении органов прокуратуры к исполнительной власти основано на том, что у этих двух органов в известной мере имеются схожие задачи.

В данном случае представляет интерес работа В.И. Рохлина, где в качестве общих моментов этих двух органов он приводит то, что они:

- руководствуются и добиваются исполнения закона;

- обеспечивают соблюдение и защиту прав и свобод человека, и гражданина;

- осуществляют свою деятельность на основе принципа гласности;

- ставят перед собой задачи не только выявления нарушений, но и установлений причин нарушений, условий, которые способствуют их совершению, недоработкам и упущениям;

- используют одни и те же методы: проведение проверок, получение объяснений, истребование и анализ документов, использование экспертных оценок;

- в своих решениях и действиях подконтрольны органам судебной власти [Рохлин В. И., 2003, 305 с.].

Однако, здесь необходимо отметить, что при фактически схожих направлениях, между этими органами есть существенные различия.

Во-первых, по Конституции прокуратура в отличие от органа исполнительной власти осуществляет «высший надзор», при этом от имени государства [Конституция РК, 1995 г.].

Именно «высший надзор» и осуществление его от имени государства означает, что подобные полномочия предоставлены только прокуратуре, в этой связи нельзя сравнивать ее с другими органами, осуществляющими контрольные функции.

Во-вторых, в соответствии со ст. 5 Закона «О прокуратуре» органы прокуратуры осуществляют надзор за деятельностью исполнительных органов, обеспечивая их «сдерживание», тем самым противодействует возможным злоупотреблениям. При этом, это не может осуществлять орган, который не обладает самостоятельностью и независимостью [Закон РК, 2017 «О прокуратуре»].

В-третьих, прокурорские работники не занимаются управлением государственными делами, не принимают никаких управленческих решений в отношении широкого круга лиц.

Об изложенном свидетельствует ч.6, ст.6. Закона «О прокуратуре», в соответствии с которой при осуществлении надзора органы прокуратуры не подменяют функции иных государственных органов [Закон РК, 2017 г. «О прокуратуре»].

В-четвертых, задачей прокуратуры также является обеспечение соответствия актов, издаваемых органами исполнительной власти и их должностными лицами, Конституции РК, законам и актам Президента РК, а также их точное исполнение [Закон РК, 2017 г. «О прокуратуре»].

При принятии незаконного постановления органами исполнительной властью, Генеральный Прокурор РК имеет реальную возможность в установленном законом порядке его опротестовать.

Вместе с тем, надо признать, что деятельность органов прокуратуры по надзору за исполнением законов органами исполнительной власти представляет собой одну из самых обширных областей ее работы, поскольку прокурорский надзор распространяется на широкий круг органов этой власти (министерства, комитеты, агентства и ведомства и иные органы исполнительной власти).

Этот большой блок в надзорной работе можно охарактеризовать как элемент сдерживания исполнительной власти, о чем мы указывали выше.

Также, стоит заметить о тесном взаимодействии этих дух органов, где особое место занимает координация деятельности правоохранительных и иных государственных органов по обеспечению законности, правопорядка и борьбы с преступностью.

Таким образом, в случае подчиненности прокуратуры исполнительной либо судебной власти, которые реализуют законы и другие нормативные правовые акты, объективность и эффективность прокурорского надзора иссякнет.

Есть также мнения, что прокуратура действует по уполномочию и под контролем законодательной власти, тем самым осуществляя ее функции по обеспечению верховенства закона [Долежан В.В., 1991, 19с]. Надо признать, что данный вывод сформировался вследствие имеющихся отдельных норм в Конституции РК, регламентирующие порядок назначения на должность и освобождения от должности Генерального Прокурора РК.

Так, согласно ст.44 и ст.55 Конституции Президент Республики с согласие Сената Парламента назначает на должность Генерального Прокурора и освобождает его от должности [Конституция РК, 1995 г.].

Однако, это государственно- правовой механизм не является достаточным основанием полагать о подчиненности либо вхождении прокуратуры в законодательную ветвь власти, о чем свидетельствует Конституционная норма РК упомянутая выше.

Ко всему прочему можно также отметить, что органы прокуратуры не принимает законы согласно ст. 1 и 4 Закона «О прокуратуре» [Закон РК, 2017 г. «О прокуратуре»].

Здесь надо отметить, что прокуратура в интересах широкого круга лиц, лишь инициируют принятие каких-либо норм закона, о чем свидетельствует ст. 38 Закона «О прокуратуре», согласно которой ей представлено право участвовать в нормотворческой деятельности [Закон РК, 2017, «О прокуратуре»].

Поэтому, между парламентом и прокуратурой имеется лишь форма взаимодействия, но никак не контроля, выраженные в участии Генерального прокурора в парламентских слушаниях, институт депутатского запроса, закрепленные в Конституционном законе «О Парламенте РК и статусе его депутатов» и т.д. [Конституционный закон РК. 1995, «О Парламенте РК и статусе его депутатов»].

Таким образом, проведенный анализ показал, что прокуратура является самостоятельным органом и обособлена от других ветвей власти, несмотря на их взаимодействие, основной задачей которой является обеспечение верховенства закона, единства и укрепления законности, защита прав и свобод человека и гражданина.

В тоже время показал, что нынешний статус прокуратуры в Конституции не соответствует ее фактическому месту и роли в системе государственно-правовых институтов [Конституция РК, 1995 г.].

Само помещение статьи о независимой прокуратуре в главу «суды и правосудие» не соответствует правилам юридической техники, поскольку прокуратура как указывалось выше, не относится к судебной власти, следовательно, ст.83 Конституции «О прокуратуре» противоречит этой главе [Конституция РК, 1995 г.].

Допускаем, что в этом отношении наиболее правильно поступили законодатели Беларуси, Таджикистана и Узбекистана, где прокуратуре посвящены отдельные главы или разделы конституции, что свидетельствует о ее самостоятельном и независимом конституционном статусе в государственно правовом механизме [Шарипов Ш.М., 2010 г. 204с].

В тоже время, общественные отношения находятся в постоянном развитии, в этой связи сегодня уже следует исходить не из формально догматического толкования теории разделения властей, а из нынешних реалий государственного строительства, организации власти и характера развития общественных отношений.

Вполне возможно назрела необходимость пересмотра позиции о разделении ветвей власти и выделения новых, таких как контрольно-надзорных.

Но в целом придерживаемся мнения, что введение в Конституцию РК от 30.08.1995 г. новой главы с названием «Прокурорский надзор» в РК является важным, поскольку укрепление положения прокурорской власти в политической системе без определения ее соответствующего правового статуса на Конституционном уровне невозможно.

В статьях этой главы целесообразно было бы определить, что прокуратура от имени государства надзирает на всей территории РК за соблюдением требований Конституции, прав и свобод человека и гражданина, исполнением законодательства, а также указов Президента РК нормативного характера.

Это связано с тем, что нынешнее назначения прокуратуры согласно Конституции и отраслевого Закона в отличие от прежней довольна завуалирована и не раскрывает, что в целом охватывает под себя понятие «соблюдение законности» [Конституция РК, 1995 г., Закон РК,2017 г. «О прокуратуре»].

Помимо этого, эти статьи должны содержат принципы и основные ее направления. Среди них специально следовало бы указать на обеспечение верховенства Конституции РК, единого правового пространства, единого экономического пространства.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Конституция Республики Казахстан от 30.08.1995 года // http://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_ / (дата обращения 19.04.2020).
2. Закон Республики Казахстан от 30.06.2017 г. «О прокуратуре» № 81-VI. // http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1700000081 / (дата обращения 19.04.2020).
3. Закон Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в Конституцию РК» от 10.03.2017 г. № 51-VI. // http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1700000051#z22 (дата обращения 20.04.2020).
4. Рохлин В. И. Прокурорский надзор и государственный контроль: история, развитие, понятие, соотношение. // СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2003. – 305 с.
5. Долежан В.В. Проблемы компетенции прокуратуры: Автореф. дис... д-ра юрид. наук. М., 1991. С. 19;
6. Конституционный закон РК «О Парламенте РК и статусе его депутатов» от 16.10. 1995 г. N 2529. // http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z950002529_ / (дата обращения 19.04.2020 г.).
7. Шарипов Ш.М., Прокуратура в государственно-правовой системе Республики Казахстан // Пробелы в российском законодательстве. Юридический журнал 1’2010 г. С.201-204.

УДК 34.01, 347.45/.47

Сагимбекова Мадина Нурланкызы
магистрант Юридического факультета,
специальность Международное Право,
Евразийский Национальный Университет имени Л.Н. Гумилёва,
Нур-Султан, Казахстан
madina.zhulgalieva@gmail.com

Кала Н.С.
и.о. доцента
доктор phD,
научный руководитель,
кафедра Международного Права,
Евразийский Национальный Университет имени Л.Н. Гумилёва,
Нур-Султан, Казахстан

БОЛЬШЕ, ЧЕМ ПРЕЦЕДЕНТ: ПОДРАЗУМЕВАЕМЫЕ УСЛОВИЯ ДОГОВОРА В КОНТРАКТАХ, ЗАКЛЮЧЁННЫХ ПО АНГЛИЙСКОМУ ПРАВУ

Аннотация. Ағылшын құқығының жоғары дамыған юриспруденциясы,сондай-ақ оның соттарының жалпыға белгілі тәуелсіздігі оны бүкіл әлемдегі іскерлік операцияларды құқықтық реттеу үшін артықшылық жасады. Ағылшын құқығы «Тұман Альбионнан» алыс сыртқы сауда келісімдерінің реттеушісі ретінде жиі таңдалады. Алайда, Қазақстан континенттік құқық жүйесі бар ел болғандықтан, ағылшын құқығы жүйесін қолдану ерекше назар мен тәсілді, сондай-ақ мемлекетішілік істерден бөлек жеке қолдану саласын талап етеді. Бұл мақалада ағылшын шарттық құқықтың Шарттың болжамды талаптарына қатысты, осы құқықпен реттелетін келісім-шарт жасайтын қазақстандық контрагентке назар аудару керек маңызды аспектілері анықталды.

Түйін сөздер: ағылшын құқық, прецедент, статутный заңы, кепілдік, АХҚО.

Аннотация. Высокоразвитая юриспруденция английского права, а также общеизвестная независимость его судов сделали его предпочтительным для правового регулирования деловых операций во всем мире. Английское право часто выбирается в качестве регулирующего даже теми сторонами внешнеторговых соглашений, которые далеки от «Туманного Альбиона». Однако, поскольку Казахстан является страной с континентальной системой права, применение системы английского права требует особого внимания и подхода, а также собственной сферы применения, отдельной от внутригосударственных дел. В данной статье выявлены важнейшие аспекты английского договорного права, касающиеся подразумеваемых условий договора, на которые следует обратить внимание казахстанскому контрагенту, заключающему регулируемый этим правом контракт.

Ключевые слова: английское право, прецедент, статутный закон, гарантии, МФЦА.

Abstract. Higly-developed jurisprudence of English law, as well as well-known independence of its judiciary, have made the precedent system the preferred governing law for business operations worldwide. However, since Kazakhstan is a country with a continental system of law, the application of the English common law system requires special attention and approach, as well as its own sphere of application, separate from domestic affairs. This article identifies the most important aspects of English contract law regarding the implied terms of the contract, which should be paid attention to the Kazakhstan counterparty, concluding a contract regulated by this law.

Keywords: English law, precedent, statutory law, guarantees, AIFC.

Английское право – это сложнейшая система, формировавшаяся веками и не продолжающая совершенствоваться и по сей день. Для того, чтобы пользоваться всеми преимуществами, которые оно способно предложить, необходимо разбираться в нём хотя бы на непрофессиональном уровне, имея представление о его составляющих и принципах работы. К сожалению, нельзя не отметить, что не только резиденты Казахстана, обращающиеся к английскому праву в своих контрактах, но порой даже казахстанские юристы могут иметь весьма размытое обывательское представление о нём, что не удивительно в условиях принципиального отличия от него присущей нашему государству континентальной системы права. Так, в понимании большинства, английское право – это прецедент, а прецедент для человека из романо-германской системы права – это судебная практика. Подобный ограниченный взгляд на английское право делает затруднительным грамотное его применение и, как следствие, может породить множество неп-

риятных сюрпризов по ходу развития регулируемых им правоотношений. Ведь прецедент – это далеко не просто судебная практика в значении, которое ей придаёт континентальный юрист. А английское право – не только общее право, но и, к примеру, статутное, о котором забывают, но которое, наряду с прецедентом, может регулировать отношения сторон договора, заключенного по английскому праву.

В данной статье мы хотим рассмотреть один из таких невидимых на первый взгляд аспектов английского права, который может существенным образом повлиять на контрактные правоотношения сторон договора, регулируемого им – подразумеваемые условия договора.

Их «невидимость» состоит, прежде всего, в том, что они не прописаны в самом договоре и, более того, при заключении его, об этих условиях может не знать ни одна из сторон. Однако эта неосведомлённость никак не влияет на действие подразумеваемых условий договора, которые попадают в него независимо от их воли.

Целью написания настоящей статьи является исследование регулирования подразумеваемых условий договора, а также выявление особенностей, на которые стоит обратить особое внимание казахстанскому контрагенту, заключая международный договор по английскому праву.

Для всестороннего раскрытия темы подразумеваемых условий договора необходимо рассмотреть все возможные пути возникновения таких условий в контрактах, механизм их работы и применения, виды этих условий, цель их включения в договоры и отношение к ним судов.

Прежде чем говорить о том, как исторически появились подразумеваемые условия, считаем нужным отметить некоторые различия континентального и общего права для лучшего понимания их природы. Для континентального права не свойственно прописывать в договоре абсолютно все условия, регулирующие отношения между сторонами в силу того, что недостатки и неясности будут урегулированы или устранены законом. Это означает тот самый диспозитивный характер системы гражданского права, где действуют нормы гражданского кодекса, если стороны их прямо не исключили в контракте. Для английского же права, перевес в регулировании отношений будет на стороне самого контракта, так как именно в нём максимально прописываются все условия правоотношений участников.[1] Именно поэтому может казаться, что для детализированных контрактов общего права, положения, не прописанные сторонами, но подразумеваемые в договоре – это не так обычно, как для континентального. И впервые английский суд вывел понятие таких подразумеваемых условий в 1889 году, в результате рассмотрения дела «Муркок», именованного по названию корабля исца. Ответчиком в деле выступал владелец пристани на реке Темза: истец заплатил ему за то, чтобы его судно было разгружено и погружено на ней. Однако, во время пребывания корабля на пристани, случился отлив, и судно село на скалистый выступ дна. Через суд истец пытался взыскать с ответчика сумму ущерба – ремонта «Муркока». Попытки ответчика сослаться на договор, в котором ни слова не сказано об ответственности хозяина пристани за сохранность кораблей, пребывающих на ней, не увенчались успехом: апелляционный суд усмотрел в договоре подразумеваемую гарантию, данную собственниками причала. Она означала подразумеваемое обязательство пристани обеспечить безопасность корабля, пока тот стоит на ней. [2] То есть, заключая контракт, стороны подразумевали то, что пристань безопасна для швартовки – иначе, договор бы не имел коммерческого смысла – закон вывел подразумеваемое условие из предполагаемого намерения сторон. Это является одним из путей обнаружения подразумеваемых условий в договоре: в силу усмотрения суда. В данном случае суд увидел подразумеваемое условие для придания договору коммерческого смысла. Поиск не только коммерческого смысла может побудить суд обнаружить подразумеваемое условие в договоре – подобное условие может быть найдено, чтобы придать договору смысл в более широком понимании. Первым таким случаем в английском праве стало дело Schawel v. Reade (1913) 2 IR 64: покупатель, желавший приобрести жеребца-производителя, осмотрел его в конюшне, но был убеждён заверениями продавца о том, что всё в порядке, и завершил осмотр. После покупки выяснилось, что конь оказался не производителем. Разумеется, заверений продавца в договоре не было, но суд усмотрел подразумеваемую гарантию того, что конь – производитель, ведь именно для покупки такого и заключался договор. Так суд придал договору смысл. Есть ещё несколько причин для обнаружения таких условий судом, о которых важно знать участникам договоров, регулируемых английским правом.

Для начала, следует сказать о том, почему суды в Англии в принципе могут, можно сказать, выводить какие-либо условия договора, если они в нём не прописаны. Роль судов в странах англо-саксонской правовой семьи отличается от той, что присуща судам романо-германской системы права. Одной из важнейших особенностей Английского права является то, что оно по своей природе является судейским, так как его суть определяли и во многом определяют решения высших судов. И не смотря на то, что парламентские законы тоже играют важную роль, они всё же учитывают существующие судебные решения, и именно судьи оценивают их практическую значимость в процессе применения. [3] Именно из этой судейской природы Английского права и вытекает высокий уровень независимости судебной власти. Рене Давид отмечает, что именно судам Англия обязана созданием общего права и права справедливости, а законодательной и исполнительной власти в этом процессе была отведена второстепенная роль. [4] Еще одной

чертой Английских судов, объясняющей их компетенцию для усмотрения подразумеваемых условий договоров, можно назвать повышенное внимание к процессуальным аспектам, так как в процессе судопроизводства и происходит правообразование. Так, например, многие подразумеваемые условия, содержащиеся в статутных законах (о которых речь пойдёт далее) и были выработаны судебной практикой, а нормами статутного права они стали только при кодификации положений закона о купле-продаже товаров 1893 года. И активное использование таких условий в судебной практике говорит о том, что суд рассматривает договор как «встречу умов» и для того, чтобы отыскать справедливое решение, ссылается на условия, которые были самоочевидны при заключении определенного вида договоров. [5]

Поэтому, помимо цели придания договору смысла (коммерческого или нет), суд может усмотреть подразумеваемое условие договора и в силу других причин. Так, таким условием может стать и обычай. Конечно, на сегодняшний день, не каждый обычай может стать подразумеваемым условием. Хотя, тот, который был взят в этом качестве впервые, кажется довольно абсурдным: покупатель выиграл спор, в котором требовал ещё 200 кроликов сверху указанной в договоре и полученной тысячи, так как по местному обычаю 1000 означало 1200 (12 дюжин). [6]

Требования же к обычаю как условию договора были сформулированы при рассмотрении дела Cunliffe-Owen v. Teather and Greenwood (1967) 1 WLR 1421: определённость, известность, непротиворечие закону, порождение правовых последствий, разумность и необходимость доказывания обычая ссылающейся на него стороной. [7] Тем не менее, обычай на сегодняшний день не является важным источником подразумеваемых условий.

В отличие от него, прошлые отношения сторон договора являются более серьезным основанием для обнаружения подразумеваемых условий судом. Дело Hillas and Co Ltd v Arcos Ltd считается знаковым для Английского договорного права, так как положило начало судебного толкования контракта в пользу сохранения сделки. На момент рассмотрения дела между истцом и ответчиком уже был опыт благополучно исполненного договора поставки древесины, в котором не были прописаны ни порода дерева, ни условия доставки. Когда истец намеревался заказать вторую партию, ответчик отказался, сославшись на то, что существенные условия договора не согласованы. Однако, несмотря на очевидную нехватку деталей договора и его кажущуюся неопределенность, суд признал сделку действительной на основании прошлых отношений сторон. Лорд Райт, рассматривавший это дело, отмечал, что суд не намеревается заключать договор за участников контракта, а справедливо и разумно выясняет подразумеваемые условия там, где договорное намерения ясно, но в договоре ничего не говорится. При этом он упомянул об английской максиме «verba ita sunt intelligenta ut res magis valeat quam pereat» – если положение неоднозначно, то конструкция, которая сделает его действительным, должна быть предпочтительнее той, которая будет делать его недействительным.[8]

Однако, наиболее часто встречающийся в договорах вид подразумеваемых условий – это те, источником которых является статутный закон. О существовании таких законов стоит помнить заключающим контракты по праву Англии, ведь оно не ограничивается прецедентом, о чём порой забывают. Например, в вопросах торговли по английскому праву особенно важны законы о купле-продаже товаров 1979 года (изначально называвшийся Законом о продаже товаров 1893 года, с которого и началась кодификация подразумеваемых условий), законы о рассрочке 1938 года и о поставке товаров 1973 года. В них путём многолетней работы судов были сформулированы важнейшие подразумеваемые условия договоров различного вида. Они касаются юридической чистоты права собственности на продаваемый товар, качества товара, соответствия его описанию или образцу. Считается, что стороны свободны в том, чтобы исключить подразумеваемые условия, предусмотренные статутным законом путём включения соответствующей оговорки в контракт. Однако, это возможно не для всех подразумеваемых условий.

Говоря об исключениях, считаем важным отметить, что все договорные условия в английском праве классифицируются не только по основанию возникновения (на выраженные и подразумеваемые). Помимо этого, судебная практика Английских судов пришла к делению всех условий на гарантии (warranties) и, так называемые, существенные условия (conditions). До появления данной классификации в общем праве существовало три вида исков, связанных с нарушением договора: в случае неисполнения условий, при ложности условия о свойстве товара и в случае недействительности всей сделки. В первых двух требованием было возместить убытки, а в третьем – вернуть недолжно уплаченное по причине неисполнения обязательства. Со временем суды пришли к тому, что нельзя подать третий вид иска, если договор еще в силе. И вот понять, достаточно ли нарушение какого-либо условия договора для его расторжения – было важной задачей, то есть, было ли нарушенное условие договора одновременно условием его действительности.[9] Так и появилось разделение на существенные условия и гарантии. Разница между ними в том, что при нарушении гарантии, речь идёт только о взыскании убытков, тогда как нарушение существенного условия может повлечь за собой так же и освобождение от дальнейшего исполнения договора – его расторжение.

Данная классификация важна для определения тех подразумеваемых условий, от которых стороны не могут отказаться: от тех из них, кото-

рые являются основными. Желая защитить интересы покупателей, суды разработали концепцию «основного условия» (fundamental term), при нарушении которого любое условие договора, исключающее ответственность, становится недействительным. При рассмотрении споров суды считают такие условия договора более важными, чем даже существенные. [10] Так, составитель Закона о продаже товаров 1893 г. сэр Маккензи Чалмерс, сделал подразумеваемое условие о соответствии товара его описанию основным условием, что позволило требовать не только возмещения убытков, но и расторжения договора (в частности, отказ от товара) в случае нарушения этой подразумеваемой гарантии. Относительно всех остальных гарантий покупателю была предоставлена возможность прямо определить в договоре, какие из них будут являться основными. Однако, при прохождении законопроекта в парламенте, большинство подразумеваемых гарантий стали основными условиями. [11]

Вообще, в Английском праве существуют ограничения для положений договора, которые ограничивают или исключают ответственность продавца за нарушение гарантий – они содержатся в Законе о недобросовестных условиях договора 1977 года. Но примечательно то, что к международным сделкам он не применяется. Это чревато тем, что в такой договор сторона продавца может включить ограничения своей ответственности, которые не будут отвечать требованиям разумности, но, тем не менее, будут действительными, а то и вовсе её исключить. В этом смысле в казахстанских реалиях выгодным может стать подчинение контракта не просто праву Англии, а праву Международного Финансового Центра Астана, разработанному на его основе. Дело в том, что оно детально прописано в документах центра и все подразумеваемые условия договоров, наряду с несправедливыми условиями, исчерпывающе указаны в AIFC REGULATIONS No.6 of 2017. То есть, «правовые нормы, принципы и прецеденты (англ. *case law*) Англии и Уэльса проникают в материю системы действующего права Центра исключительно посредством актов, принимаемых органами Центра в пределах предоставленных им конституционным законом полномочий». [12] Речь идёт о Конституционном законе Республики Казахстан «О Международном финансовом центре «Астана» от 7 декабря 2015 г. Таким образом, подчиняя контракт праву МФЦА, его участники могут в полной мере ощутить преимущества принципа правовой определённости, присущего праву Англии, а также быть осведомлёнными о подразумеваемых и несправедливых условиях заключаемого договора.

В целом же, не беря в расчёт описанные выше «неисключаемые» подразумеваемые условия договора, выраженные условия (прописанные сторонами в контракте), как правило, будут иметь большую силу, чем подразумеваемые, при возникновении между ними конфликта. Так, например, в деле Les Affreteurs Reunis SA v. Walford (1919), брокеру, договорившемуся о чартере между владельцами корабля и компании, удалось отсудить у них свою указанную в договоре комиссию в размере 3% от суммы аренды, несмотря на то, что ответчики ссылались на обычай, согласно которому комиссия не выплачивается пока плата за аренду не будет заработана. Суд постановил, что предполагаемый обычай вступает в противоречие с простыми словами соглашения, а в этом случае в силе должно остаться соглашение сторон. [13]

Поэтому, сторонам, заключающим договор по праву Англии, не стоит бояться неопределённости и недосказанности в контрактах или своеволия судов в отношении включения в их договор новых условий: свобода договора высоко ценится в Английском праве и уважается судами, а механизм применения подразумеваемых условий хоть и не прописан детально в едином документе, но отработан и достаточно определён практикой. Еще в 1973 году судья Пирсон в решении по делу Trollope and Colls Ltd v. North West Metropolian Regional Hospital Board ясно изложил механику включения подразумеваемых условий:

«Роль суда – толковать и применять договор, которые стороны сделали для себя. Если явно выраженные условия договора ясны и понятны, суд не в праве выбирать между возможными значениями: должны быть применены чёткие условия договора, даже если суд считает более подходящими другие условия.

Условие можно включить в договор тогда и только тогда, если суд сочтёт:

- стороны намеревались считать данное условие частью договора;

- суду недостаточно установить, что стороны согласились бы принять это условие, если бы разумный человек предложил;

- условие должно быть само собой разумеющимся: условие, необходимое, чтобы дать договору смысл;

- условие не выражено словами, но – часть договора.» [14]

А в относительно недавнем судебном разбирательстве об условиях аренды Marks and Spencer plc против BNP Paribas Securities Services Trust Company (Jersey) Limited (2014) EWCA Civ 603 Апелляционный суд рассмотрел критерий для включения условий в контракт. В этом решении делается попытка совместить как объективный разумный подход, так и требование необходимости: оно предполагает, что подразумеваемое условие должно быть необходимо для достижения четкого соглашения сторон, целенаправленно истолкованного на основе релевантных данных.

В деле Attorney General of Belize против Belize Telecom Тайный совет рассмотрел предыдущие тесты на наличие подразумеваемых терминов и пришел к выводу, что при оценке того, должен ли термин подразумеваться, единственным воп-

росом является то, это ли значение инструмента будет разумно понимать, если рассматривать его в целом на основе релевантных данных (тест Белиза). [15] Эту механику применения также называют «любопытный/разумный прохожий» (officious bystander test).

Таким образом, суммируя вышеизложенное, мы приходим к выводу о том, что важнейшие аспекты английского договорного права, касающиеся подразумеваемых условий договора, на которые следует обратить внимание казахстанскому контрагенту, заключающему регулируемый этим правом контракт – это

- коммерческий смысл договора: суд может усмотреть подразумеваемые условия, без которых он теряется;

- смысл договора в широком значении: подразумеваемыми условиями могут стать те, которые несли в себе цель заключения контракта;

- обычай: может менять смысл выраженных условий договора, но, тем не менее, это редкий источник подразумеваемых условий и имеет ряд вышеописанных требований для приименения;

- прошлые отношения сторон: между контрагентами ранее могли существовать договорные правоотношения, из которых суд может восполнить пробелы нынешних;

- статутные законы: могут регулировать определённые виды сделок и содержать в себе ряд подразумеваемых условий договора, некоторые из которых нельзя исключить оговоркой, ограничивающей ответственность;

- основные условия: в торговой сделке покупатель имеет право определить их в самом договоре;

- существенные условия договора и гарантии: нарушение разных видов условий влечет за собой разные последствия;

- недобросовестные условия договора: соответствующий закон не применяется к международным сделкам;

- право МФЦА: не является Английским правом в чистом виде, подразумеваемые условия договоров прописаны в актах центра;

- соотношение выраженных и подразумеваемых условий договора: выраженные условия при возникновении конфликта, как правило, приоритетнее;

- механика применения подразумеваемых условий: тест Белиза или «разумного прохожего».

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. World Bank Toolkit (2006) – Approaches to Private Participation in Water Services, presentation to IFC on Some Differences between Civil Law and Common Law in a «nutshell» – Gide Loyrette Nouel 2007, URL: https://ppp.worldbank.org/public-private-partnership/legislation-regulation/framework-assessment/legal-systems/common-vs-civil-law (дата обращения: 04.03.20).
2. Английское договорное право: просто о сложном / В.В. Оробинский – изд. 3-е, перераб. и доп. – Ростов н/Д: Феникс, 2019. – 459 с. – С. 229.
3. Рассказов Леонид Павлович Англосаксонская правовая семья: генезис, основные черты и важнейшие источники // Научный журнал КубГАУ. – Краснодар, 2015. №105(01) – С. 1-15
4. Давид Р., Жоффре-Спинози К. Основные правовые системы современности: Пер. с фр. В. А. Туманова. – М.: Междунар. отношения, 1996. – 400 с. – С.225.
5. Д. В. Суконкин Jonathan Kelly and Jacob Turner, Cleary Gottlieb Steen & Hamilton Contract interpretation: the Supreme Court's last word (for now) ? 04May2017 URL:https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/1640887?transitionType=Default&contextData=(sc.Default) &firstPage=true&bhcp=1 (дата обращения: 04.03.20)
6. Английское договорное право: просто о сложном / В.В. Оробинский – изд. 3-е, перераб. и доп. – Ростов н/Д: Феникс, 2019. – 459 с. – С. 232
7. RICS: Royal Institution of Chartered Surveyors, isurv – Cases – Hillas and Co ltd v Arkos Ltd URL: https://www.isurv.com/directory_record/4143/hillas_and_co_ltd_v_arcos_ltd (дата обращения: 04.03.20)
8. Д. В. Суконкин Договорное право Англии: сравнительно-правовое исследование. Монография / В.С. Белых. – М.: Проспект. – 303 с. – С. 77.
9. Петруша А.А. Гарантии в сделке купли-продажи по англо-американскому праву // Международное право. – 2013. – № 4. – С. 161 – 188
10. Дауленов, М.М. Абилова, М.Н. Английское право на страже прав инвесторов в Международном финансовом центре «Астана» // Право и государство – Астана, 2016. № 3 (72) – С. 29-36.
11. Law for non-law students /Owens, Keith– 3rd ed. – UK: Cavendish publishing Limited, 2001. – 743 p. – P. 158.
12. Английское договорное право: просто о сложном / В.В. Оробинский – изд. 3-е, перераб. и доп. – Ростов н/Д: Феникс, 2019. – 459 с. – С. 239.
13. Doris Myles, Baker & McKenzie LLP Implied terms: a matter of necessity – 26 Jun 2014 URL: https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/2-572-1205?transitionType=Default&contextData=(sc.Default) &firstPage=true&bhcp=1 (дата обращения: 04.03.20)

ӘОЖ 343.31.7

Тасқын Ернар Тасқынұлы,
Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы
Алматы академиясының докторанты, полиция майоры,
Алматы қаласы, Қазақстан
E-mail: taskyn_ernar@mail.ru

АЗАМАТТАРДЫҢ ШЕТЕЛДІК ҚАРУЛЫ ҚАҚТЫҒЫСТАРҒА ҚАТЫСУЫНЫҢ АЛДЫН АЛУДЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Түйін. Автор Қазақстан Республикасы азаматтарының шетелдік қарулы қақтығыстарға заңсыз қатысуын болдырмаудың теориялық және құқық қолданушылық аспектілерін қарастырады. Қарастырып отырған іс-әрекетке қарсы күрес жүргізуге бағытталған арнаулы заңдар мен мемлекеттік бағдарламаларды әзірлеу түріндегі алдын алу шараларын мемлекеттік деңгейде қабылдау қажеттілігі негізделеді. Азаматтардың шетелдік қарулы қақтығыстарға қатысуына қарсы күрестің алдын алу шараларының тиімділігін арттыру бойынша ұсыныстар берілді.

Түйін сөздер: қылмыстың алдын алу, әскери іс-қимылдар, шетелдік қарулы қақтығыс, қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алу шаралары, құқыққорғау органдары, қылмыстылық, заң, қылмыстылықпен күрес.

Резюме. Автором рассматриваются теоретические и правоприменительные аспекты предупреждения неправомерного участия граждан Республики Казахстан в иностранных вооруженных конфликтах. Обосновывается необходимость принятия профилактических мер на государственном уровне в виде разработки специальных законов и государственных программ, направленных на противодействие рассматриваемому деянию. Даются рекомендации по повышению эффективности профилактических мер противодействия участия граждан в иностранных вооруженных конфликтах.

Ключевые слова: профилактика преступлений, военные действия, иностранный вооруженный конфликт, меры профилактики уголовных правонарушений, правоохранительные органы, преступность, закон, противодействие преступности.

Summary. The author considers the theoretical and law enforcement aspects of the prevention of unlawful participation of citizens of the Republic of Kazakhstan in foreign armed conflicts. The necessity of taking preventive measures at the state level in the form of the development of special laws and state programs aimed at countering the act in question is substantiated. Recommendations are given to improve the effectiveness of preventive measures to counteract the participation of citizens in foreign armed conflicts.

Keywords: crime prevention, military actions, foreign armed conflict, measures for the prevention of criminal offenses, law enforcement agencies, crime, law, crime counteraction.

2000 жылдың басынан бастап Қазақстан Республикасының азаматтары сол кезеңде Ресей Федерациясында (Дағыстанда және Шешенстанда) одан әрі Ауған бағытын игере отырып, шет елдердегі террористік топтардың әрекеттеріне қатысты. Көп жағдайларда бұлар шет елдерде діни білім алғандар немесе салафит мешіттеріне белсенді барушы жас діни адамдар болды. Сириядағы азаматтық соғыстың басталуымен және Ирактағы террористік топтардың күшеюімен, әсіресе Ислам мемлекеті ретінде Ирак пен Леванта (ДАИШ) және Хайят Тахрир аш-Шам халықаралық террористік ұйымдардың ықпалының өсуімен, Сирия-Ирак аймағы бүкіл әлемнен, соның ішінде Қазақстаннан рекруттардың тартылу аймағына айналды. ДАИШ халықаралық террористік ұйымының ерекше феномені, «Ислам мемлекетінің» құрылысы және өмірі үшін ДАИШ бақылауындағы аумақтарға діни фанатизмді, тәжірибесіз, сенгіш және алдау жолымен бүтін отбасларының жаппай баруы болды.

2012-2015 жылдары жалдауға тартылған қазақстандықтар көбінесе Ауғанстанға, Ирак пен Сирияға барған. Сол жақа кеткендердің нақты санын анықтау мүмкін емес: адамдар, көбінесе құжаттарсыз елді тастап кеткен және үш-төрт шекарадан кейін экстремистерге жететін болған. Қазақстан Республикасы ҰҚК Департаментінің бастығы Б. Рахымбердиевтің айтуынша, оларға «шынайы мұсылмандық ережелер» бойынша өмір сүруге уәде берген. Қазақстандықтардың көбі әлеуметтік желілер арқылы жалдауға тартылған. Экстремистердің алдауына және «шынайы мұсылман мемлекетінде» әдемі өмір туралы әңгімелеріне оңай түсетін, жаңадан исламға келген жас адамдар. Атап айтқанда қазақстандық жастар ата-аналарының еркінен тыс немесе олардың білуінсіз оларды соғыс, адам өлтіру және қиналу күтіп тұрғанын білмей соғыс болатын жерлерге барған. Оларға сол жердегі әдемі өмір жазылып көрсетілген. Онда әділдік бойынша өмір сүреді, барлық діни канондар сақтала-

ды деп айтылған. Олар сонда барып, жағдайдың шын мәнінде ондай еместігін, ешқандай әділдіктің жоқ екендігіне көздері жеткен. Онда мұсылмандар мұсылмандармен соғысқан. Ал ол жерден кету мүмкін емес. Бұл үшін өлім жазасына дейін жазалайды», – дейді Б. Рахымбердиев. Сәтбаев қаласынан келген жас жігіт, колледждің үшінші курс студенті, 2012 жылы жалдағыштардың жұмысына тап болады. Ата-анасы оны Сирияға жібермейтінін біле тұра, ол Алматы қаласына сапарға баруды желеу етіп, Қазақстанды тастап кеткен және Египетке кетіп қалған. Сол жерде туған-туыстарымен байланыса отырып, ол өз ойы тұралы айтқан, бірақ өз қателігін түсінген кезде қайта орала алмаған. ҰҚК ақпараты бойынша, Сириядағы Қазақстанның бірнеше азаматы қашуға тырысқаны үшін өлім жазасына кесілген [1]. Жаңа шақырылушыларды шақыру және өздерінің деструктивті идеологиясын насихаттау үшін, ДАИШ террористік ұйымының кәсіби дайындалған идеологтары, қазақстандық отбасыларды және кішкентай балаларды көрсету, Сириядан қазақтардың Интернет желісінде видеожолдауын таратуынан кейін Қазақстандық азаматтардың үлкен тобы Сирияға кеткендігі туралы мәлім болды [2]. Кейіннен осы бейнесюжеттің көптеген қатысушылары бөтен соғыс пен жерде қаза тапты, ал олардың отбасы мүшелері, неғұрлым құқықсыз және қорғаусыз әйелдері мен балалары қақтығыс аймағында орналасқан және белсенді әрекет еткен халықаралық террористік ұйымдардың содырлары үшін еріксіз кепілдікте және тірі тауар болды.

Отандық бұқаралық ақпарат құралдарында соғыс аумақтарына кеткен қазақстандықтардың саны туралы қарама-қайшы ақпарат айтылды, бастапқыда 400 адам, кейін 500 адамнан тұратын сан берілді. Тек 2018 жылдың шілдесінде Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитеті жұртшылықты Таяу Шығыстағы соғыс басталғаннан бері Сирияға және Иракқа Қазақстанның 800-ге жуық азаматы, оның ішінде 120-ға жуық қазақстандық ер адам, 250-ден астам әйел және 500-ге жуық кәмелетке толмаған бала кеткені туралы ресми түрде хабардар етті [2]. Алайда, Қазақстан Республикасынан тыс жерлерде қазақстандық ата-аналардың болған сәтінде, сириялық қақтығыс аймағында ғана емес, басқа да өңірлерде (Ирак, Ауғанстан) туған балалардың шамамен саны туралы объективті деректер болған жоқ.

Қарулы қақтығыстың белсенді әскери іс-қимыл аймағында қалған Қазақстан Республикасының азаматтарын қайтару мақсатында Тұңғыш Президент-Елбасы Н. Ә. Назарбаев «Жусан» («жусан» – отанын сағыну белгісі) гуманитарлық операцияға бастамашылық жасады. Бұл 2019 жылы басталған ауқымды акция және сәтті жүргізілген «Жусан» гуманитарлық операциясының үш кезеңі нәтижесінде 2019 жылы Сириядан 595 адам, соның ішінде 33 ер адам, 156 әйел, 406 кәмелетке толмаған, оның ішінде 31 жетім балалар қайтарылды. Бастапқы кезеңде іс-шараларды жүзеге асыруда Қазақстандық ересек адамдар мен балаларды, сонымен бірге Қазақстан аумағынан тыс жерде туылған балаларды іздеу және анықтау үшін Сирия және Ирак аумақтарындағы түрмелер мен лагерларға бару орын алды. Сириялық қақтығыстың құрбандары болған адамдарды құтқару гуманитарлық сипатқа ие болды, ең алдымен «Жусан» операциясының басты мақсаты – балаларды қалыпты өмірге оралудан, өздеріне тәуелді емес мән-жайларда кепілдікке алынған, түрлі себептердің салдарынан террористік белсенділік аймағында қалған өз азаматтарына қатысты мемлекеттің міндеттемелерін орындау гуманитарлық сипатқа ие болды.

«Жусан» операциясының келесі кезеңі Сирия мен Ирак аумағындағы лагерлер мен түрмелерде жүрген Қазақстан Республикасы азаматтарының саны туралы мәліметтер жинау болып табылады, жасына қарамастан, Қазақстан Республикасының азаматтарын, соның ішінде Қазақстаннан тыс жерлерде туған балаларды анықтау үшін лагерлерге сапарлар жүргізілді. Сирияның солтүстік-шығыс бөлігінде бірнеше лагерь (Әл-Холь, Аниса, Мухае-Ровж және т.б.) орналасқан. 2019 жылғы қыркүйектегі жағдай бойынша оларда әртүрлі мемлекеттердің 75 мыңға жуық әйелдері мен балалары бар, олардың азаматтығын нақты анықтау лагерлердегі ересектердің өздерінің өз азаматтығын ашқысы келмеуі, белгілі бір мемлекетке ғана емес, жеке басын куәландыратын құжаттардың, әсіресе жетім балалардың және т. б. болмауы сияқты әр түрлі жағдайларға байланысты олардың азаматтығын анықтау мүмкін емес. Ирак түрмелеріндегі және лагерлеріндегі әйелдер мен балалардың саны туралы мәліметтер анықталмаған. Адамдардың осы лагерлерде болу жағдайлары шамамен бірдей және оларды біріктіруші бірқатар фактілермен анықталады: таза ауыз суға және шаруашылық қажеттіліктер үшін суға қол жетімділіктің болмауы, азық-түліктің болмауы немесе жеткіліксіздігі, электр қуатының болмауы, медициналық қызметтер мен дәрі-дәрмектерге қол жетімділіктің болмауы, климаттың ерекшеліктері мен ауа райы жағдайлары. Осылайша, жазғы кезеңде осы аймақтағы ауа температурасы 72 градусқа дейін жетеді, күзгі және көктемгі кезеңде Сирияда жаңбыр маусымы басталып көп су тасқыны шатырларды басып қалып, бұл шатырларда тұруды қиындатады. Аталған себептердің салдарынан лагерь тұрғындары арасында жұқпалы аурулар жиі орын алуда, өлім-жітімнің жоғары деңгейі тіркелді, ол балалар арасында ерекше. Лагердегі адамдардың этникалық және тілдік белгілері, күрделі криминогендік жағдайлар бойынша, сол жердегі адамдар арасындағы қарым-қатынастар күрделене түседі, соның нәтижесінде лагерь адамдарының

арасында жиі қару қолдану арқылы жанжалды жағдайлар туындайды.

Сирияда және Ираста қалған адамдардың арасынан Қазақстан азаматтарын іздеу және анықтау үшін Қазақстан Республикасының уәкілетті мемлекеттік органдары қайтып оралғандардың туған-туыстары мен жақындарымен алдын ала жұмыс жүргізеді. Олардың алдында тұрған негізгі сұрақтардың бірі отанына келгеннен кейін осы санаттағы адамдарды қабылдау және қолдау мәселелерін шешу болды. Қазақстанның шегінен тыс жерде тұған балаларды немесе жетім балаларды қабылдау, туыстығын анықтау, ерекше жетім балаларға қатысты, генетикалық сараптама жүргізу үшін жақын туыстарының қатысуын және келісімін алуға байланысты жеке жұмыстарды жүргізуді талап етті.

Осы аймақтағы лагерлерге келген Қазақстан Республикасының ресми өкілдері әйелдермен кездесулер өткізді. Олармен байланыс және әңгіме өткізу барысында олардың өз еркімен қайтып оралуына келісім беру тұралы мәселе көтерілді. Бұл ретте, әйелдерге қарулы жанжал аймағында болған кезеңде құқыққа қарсы әрекеттер жасауының дәлелдемелері болған кезде Қазақстан Республикасының заңнамасы шеңберінде қылмыстық қудалау мүмкіндігі туралы ақпарат берілді. Қазақстанға қайтып оралуға ниет білдірген тұлғалар, өз еріктері негізінде қайтып оралатындығы туралы колхат берді. «Жусан» операциясын жүзеге асыруға қатысқан ресми органдардың ақпараты бойынша, 6 қазақстандық әйелдің Қазақстанға қайтып оралудан бас тарту және Сирия лагерлерінің аумағында қалуға шешім қабылдау фактілері тіркелген.

Жалпы қайтып келгендердің барлығы арнайы бейімдеу орталықтарына орналастырылған, террористік әрекетке қатысу немесе қатыстылығы бар дәлелдемелер болған адамдарды қоспағанда. Әйелдер мен балалардың қарулы қақтығыс аймағында болуы әр түрлі салдар туғызуы мүмкін болуына байланысты, түрлі мемлекеттік органдардың нақты үйлестірілген жұмыстары талап етілді. Құқық қорғау органдары өз құзыреті шегінде, атап айтқанда террористік белсенділік аймағында болған кезеңде қайтып оралушылардың іс – әрекеттерін құқықтық бағалау, денсаулық сақтау органдары – карантинді қамтамасыз ету, күйзеліс жағдайында ұзақ уақыт болу салдарынан денсаулығының психикалық жай-күйін және мүмкін болатын ауытқуларды анықтау үшін тест өткізу, жедел емдеу, вакцинация, әлеуметтік қызметтер және оңалту бағдарламалары – психологиялық және құқықтық сүйемелдеу, дерадикализация мәселелерін қарады. Қайтып оралғандарды қайта әлеуметтендіру бойынша жұмыс шеңберінде, өзін-өзі жұмыспен қамтуды қамтамасыз ету бағыттарының бірі оңалту орталықтары базасында кәсіптік оқыту болды.

Қазақстанның үлгісі бойынша қайтаруды Өзбекстан мен Тәжікстан билігі жүргізді.

Атап өтетін, «Жусан» гуманитарлық операциясы нәтижесінде Сирия және Ираста террористік әрекетке қатысып қайтарылған сотталғандардың бірде бірі азаматтығынан айрылған жоқ. 2017 жылы Қазақстан Республикасы Конституциясының 10-бабына террористік қылмыстар жасағаны және Қазақстан Республикасының өмірлік маңызды мүдделеріне өзге де ауыр зиян келтіргені үшін сот шешімі бойынша азаматтықтан айыруға жол беретін түзету енгізілген [3]. Сонымен қатар, Қазақстан Республикасы ҚК-нің бірнеше баптарында азаматтықтан айыру түріндегі қылмыстық жазаның қосымша түрі қарастырылған [4]. Қазақстан Республикасы ҰҚК ақпараты бойынша Сириядан көшірілген қазақстандықтардың ішінен 16 ер адам мен 4 әйел ДАИШ халықаралық террористік ұйымы тарапынан террористік әрекетке қатысы бар деген күдікпен ұсталды. Осыған байланысты аталған адамдардың барлығы елге келгеннен кейін Ақтөбе, Нұр-Сұлтан, Атырау, Орал, Қарағанды және Шымкент қалаларында қылмыстық істерді тергеу орындарына жіберілді. Бұл ретте, оларға қатысты сот процестері қоғамда кең жария етілмеді, бірақта кінәлілерге қатысты жеке сот процестері аймақтық және республикалық БАҚ жарияланғанын атап өткен жөн. Олардың кейбіреуін мысал ретінде келтірейік, А. Алмагамбетова – бес баланың анасы (32 жас), Ақтөбе тұрғыны, 2013 жылы Сирияға шығып, терроризмді насихаттап, діни араздықты қоздыру үшін айыпталған. З. Акмалаева – екі баланың анасы (29 жас), 2014 жылы кәмелетке толмаған қызымен бірге Сирияға кеткен, әлеуметтік желіде терроризмді насихаттағаны анықталған. Соттың үкімімен бес жылға бас бостандығынан айрылған [5].

2019 жылы қыркүйек айында Түркістан облысының Қазығұрт аудандық сотында Сириядан қайтып келген жергілікті тұрғын 24 – жастағы А. Амангелдіге қатысты қылмыстық істі қарау басталған. Тергеу органымен айыпталушының терроризмді жария насихаттауға қатысуы (ҚР ҚК 28 бабы 5 бөлігі), сондай-ақ билік өкіліне қатысты күш қолдану және күш қолдану қатерін төндіру (ҚР ҚК 115 бабы 2 бөлігі және 380 бабы 1 бөлігі) анықталған [5]. Қыздың Сирияға бірнеше жыл бұрын бүкіл отбасы құрамында әкетілгені белгілі. А. Амангельды 2015 жылы Сирияға кеткен Түркістан облысының тұрғыны М. Мәуленовтың қызы. Барудың бастамашысы радикалды-реакциондық көзқарастардың жақтаушысы болған отбасы басшысы болды. Кейіннен әкесі сириялық қақтығыста әскери әрекеттер барысында қаза тапты. Осыдан кейін отбасы босқындарға арналған лагерге түсіп, отанына оралуын сұрады. «Жусан» арнайы операциясының аясында олар Қазақстанға қайтарылды. Түркістан облысының Қазығұрт аудандық соты 4 қазанда Сириядан әкетілген қазақтандық А. Амангелдіні бес жылға бас бостандығынан айырды [6].

Бұл террористік істерді немесе терроризм идеологиясын насихаттаудағы қазақстандық әйелдердің қатысуымен істерді қарайтын сот сатысының бірінші жағдайы емес. Қазіргі уақытта бас бостандығынан айыру орындарында Діни экстремизм мен терроризмге байланысты қылмыстарды жасағаны үшін 14 әйел жазасын өтеп жатыр. 2019 жылғы маусымда бас бостандығынан айыру орындарында жазасын өтеп жүрген сотталған әйелдердің өкінуін көрсету мақсатында Қазақстан Республикасы ҰҚК «Гүл шоқтары»атты деректі фильм түсіріп ашық көрінімге қойды. Қақтығыс аймағынан оралған жекелеген әйелдер қоғам алдындағы өз кінәсін сезіне отырып және осындай қателерді басқалардың қайталамауы үшін БАҚ көпшілік алдында сөз сөйлеуге шешім қабылдады. Атап айтқанда, 12-ден астам әйел республикалық және өңірлік теледидар арналары, ақпараттық агенттіктер мен интернет-порталдарға эксклюзивті сұхбат берді, онда олар Сириядағы соғыстың барлық қасіреті туралы, білмеу бойынша өзінің қателігі туралы, өз күйеулерінің, балаларының және бөтен соғыста жақындарының қаза табуы туралы қазақстандықтарды террористік ұйымдардың тартушылары мен идеологтарының алдауына түсіп қалмауға шақырды. Сириядан қайтарылған қазақстандық Б. Әбдірахманова Абайдың 175 жылдығына арналған эстафетаны қолдады. Тағы бір қазақстандық 25 жасар А. Сарина БҰҰ мүше мемлекеттердің отырысына қатысушыларға көрсетілген бейнеүндеуді жазып берді. Ол өз арнауында отанына қайтып келуге мүмкіндік берген Қазақстан Үкіметіне шын алғысын білдірді. «Күйеуімнің өлімінен кейін мен жай ғана тірі қалу үшін күрескенмін... Түнде ұйықтап, мен және менің балам таңертең тірі қаламыз ба білмеймін. Біз қақпанда болған сияқты болдық. Біз ашық аспан астында сыз жерде ұйықтадық. Күн сайын балалар өз анасының қолында қайтыс болды, олар балаларына көмек көрсете алмады», – деді А. Сарина. «Мен Қазақстаннан келген құтқарушыларды өз көзіммен көргенде, бізді тастамағанын түсіндім. .. Менімен бірге Франция, Германия және басқа елдердің әйелдері болды. Менің есімде, олар бізге қандай қызғанышпен қарағаны және Қазақстан оларды да алып кете алама, соны білуді, Сириядан ең болмағанда балаларын алып кетуді сұрады. Сонда мен бұл әйелдерге ештеңемен көмектесе алмадым», – деп есіне алды ол. Аида Сарина өз жолдауында терроризммен күреске дайын екенін мәлімдеді. «Иә, мен терроризмнің құрбаны болдым. Бірақ қазір мен терроризммен күрескер болғым келеді,осы ұлы мақсаттың бір бөлігі болып және өз үлесімді қосқым келеді. Мен терроризмнен зардап шеккен барлық әйелдердің дауысы болғым келеді!», – деді қазақстандық [8]. Сириялық қақтығысқа қатысқан ер адамдарға қатысты 14 істің ішінде сот отырыстарының өткізілуіне байланысты тек 4 ғана бұқаралық ақпарат құралдарында ашық жария болды. Мәселен, Ақтау тұрғыны Әлішер 2015 жылы Сирияға барып ДАИШ жағында террористік әрекетке қатысты, ол сот шешімімен 8 жылға бас бостандығынан айрылды [9]. Ақтөбе тұрғындары А. Әлиев, Ж. Жұбатов Қылмыстық кодекстің бес бабы бойынша айыпталып, ұзақ мерзімге сотталды. А. Әлиев 15 жылға, Ж. Жұбатов 13 жылға бас бостандығынан айырылды. Одан әрі А. Әлиев өзінің видеосөзінде жасаған іс-әрекетіне, соның ішінде радикалды исламмен әуестенуіне өкініш білдірді. Орал қаласының тұрғыны 19 жастағы А. Хамзулинов террористік әрекетке қатысқаны үшін сот шешімімен 8 жылға сотталды [10]. 15 жастағы А. Хамзулиновты Сирияға әкесі алып кеткен, ал ол 18 жасында Қазақстанға қайтарылған. Ол ДАИШ лагерінде жаттықанын мойындайды, бірақта операцияларға қатысқанын жоққа шығарады.

Сирия – Ирак аумағынан өз азаматтарын қайтып әкелу бойынша жағымды пікірді бірінші болып берген БҰҰ. Мәселен, терроризммен күрес жағдайында азаматтардың құқын және негізгі бостандықтарын және көтермелеу тұралы арнайы баяндаушы Фионнуала Ни Аолэйн басқа елдерге мысал ретінде өз азаматтарын Сириядан еліне қайтарудағы Қазақстанның белсенділігін көрсетті. Одан әрі Қазақстанның әрекетіне жоғары баға бергендігі туралы айтқан АҚШ. Вашингтон қаласында АҚШ және ҚР сыртқы саяси ведомстволарының басшыларының кездесуінде мемлекеттік хатшы Майк Помпео Қазақстанның СІМ басшысын Сирияда болған азаматтардың репатриация және кезекті интеграция тәжірибесімен басқа елдермен бөлісуін сұрады. Осындай оң пікір Орталық Азия үшін алдын ала дипломатия бойынша БҰҰ орталық Аймақтық басшысы – Орталық Азия бойынша БҰҰ Бас хатшысының өкілі Наталья Германмен берілді. Ол терроризмге қарсы іс-қимылда Қазақстанның сіңірген еңбегін, жеке айтқанда Сириядан Қазақстан Республикасының азаматтарын репатриациялау бойынша «Жусан» гуманитарлық операциясының қорытындысын жоғары бағалады, оның ойы бойынша, Қазақстанның жолын орталық-азия аумақтарындағы басқа да елдер ұстанды. 2019 жылы маусымда ұлттық, аймақтық және жаһандық деңгейде терроризммен күресудің тиімділігін арттыру үшін бірігіп күш салуды үйлестіру механизмін талдау бойынша БҰҰ жанындағы халықаралық ұйымдардың және 50 мемлекеттің 100 астам өкілдері қатысқан БҰҰ мүше-мемлекеттерінің шығу мәжілісінде БҰҰ терроризмге қарсы Басқармасының басшысы В. Воронков өзінің сөйлеген сөзінде Қазақстанға терроризмге қарсы күрес жоғары бейілді және көшбасшы екендігіне танымдылық жасады. Ол қауіпсіздік, терроризмге қарсы күрес және даму мәселелерінің өзара байланысын атап өтті және Алматы қаласында Орталық Азия мен Ауғанстан елдері үшін орнықты даму мақсаттары бойынша БҰҰ-

ның пилоттық өңіраралық орталығын құру жолымен осы мәселелерді шешуге Қазақстан өзінің нақты үлесін қосатындығын мәлімдеді. Қазақстанның терроризмнен еркін бейбітшілікке қол жеткізу үшін мінез-құлық кодексін қабылдау жөніндегі бастамасы терроризмге қарсы іс-қимылда халықаралық ынтымақтастықты нығайтуға елеулі үлес болып табылады. Кодекстің жаңалық элементі әлеуметтік-экономикалық дамуды күшейту арқылы осы жаһандық зұлымдыққа қарсы күрес бойынша ұжымдық іс-қимылдарды үйлестіру болып табылады. Қазақстан өз азаматтарын қақтығыс аймағынан көшірген және оларды қалыпты өмірге қайтару бойынша белсенді жұмыс жүргізетін әлемнің аз ғана мемлекеттерінің біріне айналды.

Қазақстан, орталық-азия аймағындағы жетекші мемлекет секілді, қақтығыс аймағындағы Қазақстандық азаматтардың санын азайту мақсатында үкіметтік емес ұйымдарды (Қоғамдық қорлар «Құқық», «Талдау және болжамдау орталығы», «Ашық әлем» және т.б.) белсенді тартумен және Қауіпсіздік Кеңесі, ҰҚК, ШІМ, ІІМ ретінде әртүрлі мемлекеттік органдар билігі құзыретіне кіретін, шет ел қарулы қақтығыстарына оның азаматтарының заңсыз қатысуына байланысты пайда болған мәселелерді шешу бойынша тәжірибе жинаған.

Қарулы қақтығыс аймағынан қайтарылған адамдарды сәтті қайта әлеуметтендіру мақсатында осы жұмысты ұзақ мерзімге есептелген жоспарлы жүзеге асыруды көздейтін мемлекеттік бағдарламаны қабылдау талап етіледі. Аталған санаттағы адамдармен тиімсіз немесе жеткіліксіз жұмыс істеуіне, олардың жұмысқа орналаспауына, өзге де мәселелерді шешпеуіне байланысты ықтимал салдарды назарға ала отырып, Қазақстан болашақта террористік әрекетке қатысқан немесе қатыспаса да, бірақта белсенді қақтығыс аймағында болған адамдардың тарапынан террористік қатерлерге ұшырауы мүмкін. Бұл фактор Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігіне тұтастай қауіп төндіретін сипатқа ие және қайтарылған балалардың жас болуы, мемлекеттік органдардың әрекетсіздігі үшін ақтайтын жағдай бола алмайды. Оларда ата-аналарының әсер ету ықпалымен ғана емес, сонымен бірге лагерде болған кезеңдегі қоршаған ортаның шындығымен қалыптасқан имандылық-моральдық құндылықтар, психологтардың, теологтардың және өзге де мамандардың жүргізген жұмыстары көздеген мақсаттарына жетпеген жағдайда, қайтарылған адамдарды террористік немесе өзге де құқыққа қарсы әрекеттерге тарту қайтымсыз үрдіске әкелуі мүмкін.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. https://total.kz/ru/news/bezopasnost/sem_vozvrashchennih_iz_sirii_kazahstantsev_podozrevautsya_v_terrorizme_date_2019_01_10_12_39_10
2. http://kazanalytics.kz/kazahskie-djihadisty-v-sirii/
3. Қазақстан Республикасының Конституциясы. (1995 жылғы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданған) (2019.23.03. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51005029
4. Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ. // http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226
5. 2019 ж. Ақтөбе облыстық сотының мұрағаты.
6. 2019 ж. Түркістан облыстық сотының мұрағаты.
7. Официальный сайт МИД Республики Казахстан: элек.ресурс /режим доступа: https://gov.egov.kz/memleket/entities/qriim/activities/51?lang=ru>
8. https://liter.kz/4158-operatsiey-gusan-zainteresovalis-gosudarstva-chleny-oon/
9. 2019 ж. Манғыстау облыстық сотының мұрағаты.
10. 2019 ж. Батыс Қазақстан облыстық сотының мұрағаты.

УДК: 343.985.2

Темиргазин Роман Хурматуллаевич
старший преподаватель, магистр юридических наук,
кафедра уголовно-правовых дисциплин,
Казахский гуманитарно-юридический инновационный университет,
г. Семей, Казахстан
E-mail: temirgazin@gmail.com

Каражанов Малик Дулатович
декан юридического факультета, доктор PhD,
Казахский гуманитарно-юридический инновационный университет,
г. Семей, Казахстан
E-mail: karazhanov_1982@mail.ru

КРИМИНАЛИСТИЧЕСКИЕ ТАКТИЧЕСКИЕ ОПЕРАЦИИ, РЕАЛИЗУЕМЫЕ В ХОДЕ ДОСУДЕБНОГО РАССЛЕДОВАНИЯ УГОЛОВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ ТЕХНОГЕННОГО ХАРАКТЕРА

Аңдатпа. Бұл мақалада техногендік апаттың қылмыстық сипаты фактілерімен белгіленген қылмыстық құқық бұзушылықтар мен қылмыстық құқық бұзушылықтарға қатысты проблемалық мәселелер талданады. Антропогендік апат орын алған ұйымдар мен департаменттердің қызметкерлері мен ұйымдарының түрлі іс-әрекеттерге қарсылығын жеңу мәселелерін сипаттауға арналған кәсіпкерлік әрекет.

Түйін сөздер: антропогендік апат, қылмыстық антропогендік қылмыс, төтенше жағдай, жазатайым оқиға, сотқа дейінгі тергеу.

Аннотация. В данной статье анализируются проблемные вопросы досудебного расследования уголовных правонарушений техногенного характера, выявления их причин и условий, лиц, виновных в совершении таких преступлений и уголовных проступков, установление факта криминальной природы техногенной катастрофы. Предпринимается попытка охарактеризовать вопросы преодоления противодействия досудебного расследования со стороны сотрудников и руководителей организаций или ведомств, на которых произошла техногенная катастрофа.

Ключевые слова: техногенная катастрофа, уголовное техногенное преступление, чрезвычайная ситуация, авария, досудебное расследование.

Annotation. This article analyzes problematic issues related to criminal offenses and criminal offenses established by the facts of the criminal nature of a man-made disaster. An entrepreneurial attempt to characterize the issues of overcoming opposition to various activities on the part of employees and organizations of organizations or departments in which a man-made disaster occurred.

Keywords: man-made disaster, criminal man-made crime, emergency, accident, pre-trial investigation.

Проблема особенностей досудебного расследования техногенных преступлений на данный момент является значимым в силу специфики этих уголовных правонарушений и необходимости привлечения к их досудебному расследованию специалистов различных ведомств. Несмотря на высокую общественную опасность уголовных правонарушений данного вида, проблемы противодействия в криминалистике изучены явно недостаточно, освещены не все имеющиеся проблемы, в силу чего, в данной статье предпринимается попытка проведения комплексного анализа особенностей досудебного расследования преступлений данного вида.

Действующее уголовное законодательство Республики Казахстан не содержит определения преступлений техногенного характера. Полагаем возможным для правильного понимания данного термина обратиться к научной, специальной и справочной литературе, которая поможет определить определение в виде чрезвычайной ситуации техногенного характера.

Чрезвычайная ситуация техногенного характера представляет собой неблагоприятную обстановку, сложившуюся на определенной территории страны в результате аварии, катастрофы либо иного бедствия, способных повлечь либо повлекшие человеческие жертвы, ущерб здоровью человека, окружающей среде, существенные материальные потери и нарушения жизнедеятельности человека.

Такие ситуации могут быть вызваны следствием природных катаклизмов, так и преступных действий или бездействия со стороны потенциального субъекта уголовного правонарушения. В качестве примера таких преступлений можно назвать составы, регулируемые ст. 276 УК РК «Нарушение правил безопасности на объектах использования атомной энергии», ст. 277 УК РК «Нарушение правил безопасности при ведении

горных или строительных работ» [Уголовный кодекс РК от 3 июля 2014 года].

Техногенные катастрофы не менее опасны, чем природные, но они обладают от последних одним существенным отличием – могут быть предотвращены, поскольку являются следствием действия либо бездействия человека. Возникновение данных катастроф обусловлено ошибками, допускаемыми при создании и эксплуатации техники, при нарушении правил техники безопасности и реализации технологических процессов.

В последние годы приходится с сожалением констатировать, что количество уголовных дел, по которым начато досудебное расследование по факту совершения преступлений техногенного характера, постоянно растет, возрастает и число жертв, а уровень материального ущерба, причиняемых в результате таких преступлений.

Число уголовных дел, по которым начато досудебное расследование по факту техногенных происшествий, с каждым годом увеличивается, а число жертв и уровень материального ущерба возрастают.

Среди факторов, оказывающих существенное влияние на рост данных преступлений, можно выделить низкий уровень профилактики рассматриваемых деяний, недостаточная эффективность профилактических мер, реализуемых государством, его органами, должностными лицами, ответственными за безопасность на потенциально опасных объектах, недостаточная научная разработанность методики досудебного расследования уголовных правонарушений, связанных с техногенными действиями или бездействиями.

Досудебное расследование техногенных происшествий представляет собой сбор, анализ и оценку информации об их причинах, о действиях или бездействии лиц, ответственных за безопасность техногенного объекта и установление виновных [Зорина Т., 2015, стр. 269].

Особенность рассматриваемой категории преступлений заключается в том, что по ним одновременно может проводиться два вида досудебного расследования, первым из которых является обычное предварительное следствие, проводимое на основании уголовно-процессуального законодательства Республики Казахстан, осуществляется следователем. Вторым и вспомогательным видом досудебного расследования выступает техническое расследование, которое осуществляется ведомственной или специальной комиссией.

Указанные виды расследования друг друга не исключают, а, напротив, дополняют друг друга, находясь во взаимодействии и обладают общими целями и задачами. В дальнейшем эти цели и задачи реализуются в виде построения версии и входят в содержание плана досудебного расследования.

В качестве целей указанных видов расследования можно принести следующие:

- выявление причин, вследствие которых произошло чрезвычайное происшествие техногенного характера;

- определение мер, с помощью которых могут быть устранены наступившие последствия;

- установление материального ущерба;

- планирование мероприятий, нацеленных на предупреждение аналогичных происшествий.

Задачами проводимого комплексного расследования являются:

- установление причин чрезвычайного происшествия техногенного характера, а также условий, способствовавших его возникновению;

- выявление лиц, причастных к чрезвычайному происшествию (как умышленно, так и по неосторожности) ;

- установление виновных лиц и установление формы их вины.

В рамках технического расследования члены комиссии имеют право не только на высказывание и обоснование своего мнения о том, какие причины и условия способствовали возникновению чрезвычайного происшествия, но и право на организацию и производство действий, направленных на устранение выявленных причин и условий.

Говоря о техническом расследовании, нельзя не обратить внимание на тот факт, что среди исследователей единого мнения по поводу его целесообразности не имеется. Так, ряд ученых полагают, что возможность производства такого расследования необходима, поскольку в ходе него может быть получена значимая информация для досудебного расследования, в ходе которого далеко не всегда возможно выяснить все тонкости технического процесса, явившегося причиной технологической катастрофы [Кашепов В.П.,2012, стр. 34].

Сторонники другой точки зрения полагают, что результатом такого расследования, проводимого комиссией, может стать «перекладывание» ответственности на лиц смежных профессий, что обусловлено участием в деятельности такой комиссии членов из разных ведомств, каждый из которых старается «защитить» свое. Например, представители конструкторских бюро полагают, что причиной происшествия является некачественное строительство либо монтаж здания, оборудования, в то время как строители, напротив, утверждают, что причиной происшествия явилось нарушение правил эксплуатации и текущего надзора за состоянием эксплуатируемого объекта [Щербаков Ю.С.,2009. стр. 171].

Мы полагаем, что возможность осуществления технического расследования все же является целесообразным в силу его специфики, однако, при этом важно, получив мнение различных специалистов на причины произошедшего, сделать верный вывод. Не случайно следователь обладает полномочиями по обращению к руководству и членам комиссии с просьбой производства дополнительного исследования каких-либо интересующих его обстоятельств либо за разъяснением некоторых вопросов. Также полагаем, что целесообразно включать в составы комис-

сий, производящих техническое расследование, представителей, соответствующих территориальных органов исполнительной власти.

Как положительный момент, видится необходимым отметить наличие в составе прокуратуры Республики Казахстан должности процессуального прокурора, который может осуществлять функции по обеспечению техногенной безопасности, в его компетенцию может входить контроль и прокурорский надзор за соблюдением законов и иных нормативных правовых актов по обеспечению техногенной безопасности. Процессуальный прокурор, обладая соответствующим правовым статусом, может входить в состав комиссий по расследованию техногенных происшествий, что будет гарантировать соблюдение законности при производстве такого расследования и предотвращение перекладывания вины за случившееся членами одних ведомств на других.

Отметим, что в настоящее время в деятельности технических комиссий по расследованию техногенных происшествий существует достаточно большое количество недостатков правового содержания, которые в итоге оказывают неблагоприятное воздействие и на ход и результаты расследования.

Среди них представляется возможным выделить следующие:

- отсутствие должного правового регулирования данного вида деятельности. Так, в настоящее время отсутствуют правила, определяющие порядок формирования таких комиссий и процедуру сбора ими информации о происшествии;

- даже те нормативные предписания, которые имеют место в настоящее время, в недостаточной степени регулируют обязанность ответственных должностных лиц по обеспечению неприкосновенности места происшествия, сохранению и передаче следователю документов, свидетельствующих об обстановке, существующей на объекте до происшествия, о ходе ремонтных и иных работ на объекте, о возможных отклонениях при производстве таких работ, о происходящих штатных и нештатных ситуациях, способных вызвать или обусловить происшествие. Например, это может быть в виде: рабочие журналы, техническая документация, показания контрольно-измерительных приборов, аудио- и видеозаписи [Джук А.В., 2013,стр. 58].

Таким образом, можно отметить, что деятельность технических комиссий имеет основной своей целью установление непосредственной причины происшедшего, проверку версий о действиях или бездействии лиц, способствовавших возникновению данного события или усугубивших его последствия. Материалы технического расследования предоставляются следователю и могут расцениваться в качестве уголовно-процессуальных доказательств, подтверждающих вину конкретных лиц в совершении преступления техногенного характера либо в качестве доказательств, опровергающих их виновность.

При этом бесспорно, что досудебное расследование является более полным и широким, чем техническое, поскольку и тактические приемы более универсальны, чем технические. С помощью первых можно получить фактические данные в самых разнообразных сферах деятельности – административной, хозяйственной, в промышленности, строительстве, горном деле, энергетике, сельском хозяйстве, на транспорте и пр. С помощью указанных приемов обеспечивается установление истины в неблагоприятных условиях расследования, даже вопреки противодействию лиц, заинтересованных в сокрытии истинных причин и виновников преступления.

Необходимо понимать, что расследование техногенных уголовных правонарушений довольно сложно, оно имеет как сильные, так и слабые стороны. Это касается и уголовно-процессуальных приемов, и технических. По нашему мнению, комплексный подход к выявлению причин техногенного происшествия может быть обеспечен, например, путем привлечения к расследованию специалистов из разных отраслей.

Существенной проблемой первоначального этапа расследования данного вида уголовного правонарушения является специфика производства осмотра места происшествия. Данное следственное действие имеет огромное доказательственное значение, особенно на первоначальном этапе в условиях дефицита информации о происшествии, именно в ходе осмотра можно получить важные данные об обстоятельствах произошедшего события, выявить его причину.

Основные затруднения при производстве данного следственного действия связаны с тем, что зачастую произвести его в первое время невозможно, так как создается опасность для жизни и здоровья человека, задействованных в осмотре. Это и возможность радиационного облучения, и взрыва горючих материалов, и обрушение остатков конструкций и т.д. Выходом из создавшейся ситуации видится необходимость использования при производстве осмотра места происшествия научно-технических средств, например, роботов. Практике известны случаи попытки применения робота при расследовании техногенных аварий. Так, на обследование второго реактора аварийной японской АЭС «Фукусима-1» был направлен робот, оснащенный камерами, а также датчиками уровня радиации и температуры, однако он не смог добраться до цели в силу невозможности преодоления обломков, преградивших путь.

В настоящее время идет активная разработка робототехнических средств, которые предназначены для:

- выполнения работ в опасных зонах: разведка, взятие проб, земляные работы, демонтаж и разрушение строительных конструкций и промышленного оборудования, транспортирование опасных предметов;

- выполнения работ при ликвидации последствий чрезвычайных ситуаций: осмотр мест аварий, разборка и разрушение поврежденных конструкций, манипуляции с радиоактивными и

сильнодействующими ядовитыми веществами, борьба с огнем;

- проведения взрывотехнических работ: поиск, извлечение, транспортирование и обезвреживание или уничтожение взрывоопасных предметов и неразорвавшихся боеприпасов; взрывные работы [Батанов А.Ф., Грицынин С.Н., Муркин С.В..2001].

Однако, действия указанных разработок пока ограничены авариями локального характера.

О перспективах применения роботов в условиях чрезвычайных ситуаций ведет речь и Д.С. Иванов, отмечая, что диапазон работ, возможных для реализации мобильными роботами по предварительному обследованию конструкций аварийных зданий, достаточно широк. Это может быть, как непосредственное обследование сооружений на предмет явных деформаций, и расстановка датчиков для последующего мониторинга состояния здания. Также робототехнический комплекс может использоваться для проведения работ по ликвидации последствий аварий и разрушений [Иванов Д.С.,2013].

Представляется необходимым принятие мер на международном уровне по разработке и внедрению в практику робототехнических средств, применение которых при расследовании техногенных аварий и катастроф может стать неоценимой помощью человеческим ресурсам, задействованным в расследовании.

Следователь – должностное лицо, уполномоченное осуществлять досудебное расследование по уголовному делу в пределах своей компетенции [Уголовно-процессуальное право, 2016,стр. 115].

В комплексном досудебном расследовании техногенных уголовных правонарушений следователь является полноправным и ответственным лицом, именно на него уголовно-процессуальным законодательством наложена обязанность по установлению причин техногенного происшествия и привлечению к уголовной ответственности виновных лиц. В соответствии с требованиями законодательства члены служебных и технических комиссий не имеют права разглашать собранную при расследовании информацию и выполнять действия, имеющие одновременно уголовно-процессуальный характер, если на это не имеется согласия следователя.

На первоначальном этапе досудебного расследования уголовных правонарушений рассматриваемого вида как правило возникает две типичные ситуации:

- произошла техногенная катастрофа, повлекшая наступление негативных общественно опасных последствий;

- обнаружен источника повышенной опасности, возникла опасность техногенной катастрофы, но негативные последствия еще не наступили.

Как правило, по факту происшествия, повлекшего наступление общественно опасных последствий, начало досудебного расследования является незамедлительным. На первоначальном этапе досудебного расследования подлежат установлению причины происшествия, поскольку, именно выявление причин позволяет определить личность виновного и степень его вины.

Причины происшествия могут быть подразделены на два вида:

- непосредственная причина происшествия – это сам взрыв, пожар, обрушение, стихийное явление и др., которые явились источником причинения материального ущерба, физического вреда или смерти потерпевших;

- опосредованная причина – это нарушение технологического процесса или правил техники безопасности, обусловленное действиями или бездействием конкретных лиц, или то, что привело к чрезвычайному происшествию, в результате чего оно стало возможным [Минзов А.С., 2016, стр. 482].

При установлении причин технологического происшествия реализуются следственные и негласные следственные действия, содержание которых определяют криминалистические тактические приемы. Одним из важнейших является криминалистический методологический принцип обратного причинного следования, то есть, следование от сведений о последствиях к сведениям о причинах последствий, то есть от фактов – следствий к фактам – причинам. Данный процесс заключается в последовательном решении задач, включая установление механизма происшествия, места и времени, непосредственной и опосредованной причин события.

Данный принцип реализуется в следующем:

- устанавливается непосредственная причина или источник исследуемого события;

- выявляется опосредованная причина события – какие действия либо бездействие конкретных лиц привело к реализации непосредственной причины, способствовало ее реализации;

- устанавливаются виновные лица, определяется мотив действий или бездействия и другие обстоятельств по делу.

Выявление опосредованной причины произошедшего имеет существенное значение, поскольку без нее могла не реализоваться непосредственная. Опосредованная причина выявляется путем производства ряда следственных действий. Например, это осмотр места происшествия, допрос потерпевших и свидетелей, которые были очевидцами криминальной техногенной аварии или события. В том числе можно на первоначальном этапе расследования осуществить производство судебных экспертиз, выемка технологических, технических и иных документов, их исследование.

Причиной чрезвычайного происшествия техногенного характера могут выступать различные по своей мотивационной сути правонарушения либо причины некриминального характера. Так, техногенную катастрофу могут вызвать природные условия, технологические причины, человеческий фактор, террористический акт, диверсия.

Не вызывает сомнений, что распознать при-

роду расследуемого происшествия необходимо на самом начальном этапе расследования, поскольку именно от природы происшествия зависит необходимость его криминальным либо некриминальным происшествием. С этой целью, следователь должен на первоначальном этапе выдвинуть и проанализировать следующие версии:

- происшествие является следствием некриминальной причины;

- происшествие является следствием криминальной причины.

В том случае, если данные о происшествии, полученные на первоначальном этапе расследования, свидетельствуют о том, что оно имеет криминальный характер, то выдвижению и проверке подлежат следующие версии:

- причиной происшествия явилось нарушение специальных правил нормативного характера, ненадлежащее исполнение служебных обязанностей либо злоупотребление служебным положением;

- происшествие совершено умышленно, целью его совершения явилось сокрытие следов другого преступного деяния, мести, корыстных или иных негативных побуждений;

- происшествие является следствием случайного стечения обстоятельств, непредсказуемой или непреодолимой силы.

Первая версия проверяется с помощью следующих криминалистических приемов:

- путем изучения нормативной модели – нормативных правовых актов, регламентирующих исследуемый вид деятельности;

- путем установления фактической модели исследуемой деятельности на основании данных, полученных от сотрудников предприятия, организации, учреждения или от других посвященных в нее лиц, а также данных, содержащихся в текущих документах и иных материально фиксированных источниках информации;

- путем сравнительного анализа признаков нормативной и фактической моделей в целях определения их сходства либо различия.

Путем сравнительного анализа фактической модели с нормативной могут быть выявлены существенные нарушения, которые могут быть расценены в качестве правонарушений и при определенных условиях влечь наступление уголовной ответственности.

Аналогичным образом происходит и установление лиц, которые могут быть виновны в допущенных нарушениях, то есть, путем сравнительного анализа фактических моделей исполнения служебных обязанностей подозреваемого лица и их нормативных моделей.

Следующим этапом является выяснение причин допущенных нарушений, наличие причинной связи между установленными действиями или бездействием и наступившими общественно опасными последствиями, а также иные обстоятельства дела [Руководство для следователей, стр. 81].

Для того, чтобы реализовать все указанные криминалистические тактические приемы, следователь должен обладать не только юридическими, но и некоторыми техническими и технологическими знаниями в области того или иного техногенного объекта, знать комплексную методику расследования такой категории дел. В связи с этим, мы полагаем, что необходимо, во-первых, поручать досудебное расследование уголовных правонарушений данной категории следователям, специализирующимся на расследовании преступлений техногенного характера; во-вторых, разрабатывать и постоянно совершенствовать методику досудебного расследования уголовных правонарушений данного вида; в-третьих, проводить соответствующие занятия в рамках служебной подготовки с привлечением специалистов из разных сфер, способных пояснить, какие именно действия рекомендуется производить на первоначальном этапе досудебного расследования преступлений данного вида, каким способом можно получить необходимую информацию о причинах происшествия, какие документы подлежат внимательному изучению и изъятию.

Нельзя не обратить внимание на то, что в ходе осуществления предварительного расследования по преступлению техногенного характера, проверки следственных версий, следователь зачастую сталкивается с противодействием со стороны руководителей предприятий, учреждений и организаций, где произошло чрезвычайное происшествие. Данное противодействие может осуществляться следующими путями:

- затягивание с ответом на запросы следователя, неисполнение его требований;

- сокрытие значимой для дела информации либо предоставление необъективной информации;

- воздействие на работу комиссии, проводящей техническое расследование.

Кроме того, нередко активное противодействие досудебному расследованию оказывают заинтересованные должностные лица определенных ведомств или организаций, проявляя так называемую ведомственную солидарность.

Нередко бывает сложно получить правдивые показания свидетелей по делам о нарушении правил безопасности движения и эксплуатации, например, железнодорожного транспорта, поскольку в качестве очевидцев выступают в основном члены локомотивной бригады, работники службы движения и др. По мере расследования процессуальное положение таких свидетелей может меняться, они могут приобрести статус подозреваемых, обвиняемых. Нельзя исключать и возможность влияния на показание данных лиц служебной зависимости от руководителей ведомства.

П.Н. Коткин отмечает, что в результате проведенного им исследования установлено, что факты противодействия расследованию техногенных происшествий имели место в 39% изученных

уголовных: в 45% от этого числа установлено сокрытие значимой информации и предоставление необъективной информации; в 35% – маскировка как доказательственной, так и ориентирующей информации и их носителей, а в отдельных случаях уничтожение материальных следов на месте происшествия; в 5% – умышленное неисполнение запросов и решений следователя; в 15% – иные способы противодействия (подкуп, угрозы в адрес следователя или его близких родственников, симуляция психического расстройства, инсценировка криминального события) [Коткин П.Н., 2010, стр. 45].

В целях контр-противодействия расследованию уголовных дел по факту техногенных преступлений следователем могут быть применены различные криминалистические тактические приемы и комбинации. Такими являются:

- выявление и устранение различных способов противодействия уголовному преследованию оперативно-розыскным путем в виде реализации негласных следственных действий;

- устранение актов противодействия со стороны должностных лиц ведомств, учреждений и предприятий, заинтересованных в сокрытии причин нарушения технологического процесса, правил охраны труда, безопасности, путем официального предупреждения, при этом сущность и порядок применения которого необходимо изложить в законодательном акте;

- нейтрализация актов противодействия со стороны коррумпированных должностных лиц органов власти, управления и правоохранительных органов;

- уголовно-правовое пресечение воспрепятствования досудебному расследованию в случаях оказания воздействия на следователя, специалистов и экспертов. Например, угроза физической расправы, похищения, шантажа и т.д.;

- нейтрализация актов противодействия досудебному расследованию со стороны средств массовой информации. Например, по сохранению следственной тайны на любой стадии досудебного расследования.

Как мы уже отмечали выше, целях предотвращения техногенных происшествий установлению подлежат не только их причины, но и лица, виновные в совершении таких преступлений и привлекать их к ответственности независимо от занимаемой должности, поскольку факты безнаказанности виновных должностных лиц, особенно из числа представителей контрольно надзорных органов, могут породить возникновение новых, еще более серьезных аварий и катастроф. В целях недопущения таких ситуаций следует придерживаться соблюдения принципа неотвратимости ответственности независимо от занимаемой должности, устраняя при этом ненужную секретность вокруг техногенных происшествий, повлекших наступление или угрозу наступления чрезвычайных ситуаций.

Причинение необратимых изменений организму человека, гибель животных, значительные разрушения сооружений и иные общественно опасные материальные последствия являются элементом техногенного происшествия. Кроме того, наступление таких последствий может быть расценено в качестве признака какого-либо преступного деяния. В такой ситуации необходимо осуществлять процесс познания на основе принципа обратного причинного следования, то есть от фактов – следствий к фактам – причинам. Данный принцип заключается в том, что следствие, порожденное некоторой причиной, само становится причиной другого явления, а последнее – причиной третьего явления и т.д.

Рассматриваемый принцип складывается из решения ряда задач, среди которых видится необходимым выделить следующие:

- сбор данных, характеризующих место, время, механизм развития и другие обстоятельства общественно опасного происшествия;

- установление непосредственной причины данного события;

- выяснение основной причины события, то есть действий или бездействия, обусловивших возможность реализации непосредственной причины;

- установление личности виновного или виновных, мотива, цели и других обстоятельств содеянного.

Данные задачи в ходе досудебного расследования также разрешаются путем производства следственных действий, таких как:

- осмотр места происшествия и прилегающей к нему территории;

- установление потерпевших и свидетелей, которые являются очевидцами, их допрос;

- изъятие различных предметов и документов, содержащих информацию о совершенном преступлении либо имеющих к нему отношение;

- направление изъятых объектов на экспертные исследования;

- определение круга проверяемых предприятий, если нет данных о связи происшествия с деятельностью конкретного предприятия, организации обследования, проверок тех или иных сторон их деятельности с помощью специалистов органов межведомственного и ведомственного контроля;

- выемка и исследование документов и использования содержащихся в них данных в процессе доказывания;

- допрос работников предприятия.

Таким образом, первоначальные следственные действия, и оперативно-розыскные мероприятия должны в первую очередь иметь своей целью выявление виновника происшествия. Кроме перечисленных нами следственных действий, надлежит также осуществить сбор информации о личности преступника, организовать мероприятия на территории, примыкающей к месту происшествия, в близлежащих населенных пунктах, лесных массивах, на транспортных коммуникациях, выявляются и допрашиваются свидетели происшествия.

В том числе предусмотреть по действующему уголовному законодательству Республики Казахстан следующее определение в виде преступлений техногенного характера, что в определенной степени поможет дать верную юридическую квалификацию и осуществление последующего досудебного расследования преступлений данного вида.

В действующем уголовном законодательстве Республики Казахстан отсутствует определение преступлений техногенного характера, что в определенной степени затрудняет их верную квалификацию и осуществление расследования преступлений данного вида, в связи с чем, видится необходимым устранить данный пробел путем внесения соответствующих изменений.

На первоначальном этапе расследования самой важной задачей является определение характера происшествия – криминальный либо некриминальный, выявление причин происшествия и лиц, виновных в наступлении общественно опасных последствий. Очень важно активно использовать новейшие научно-технические разработки, применять в ходе осмотра места происшествия робототехнические комплексы, позволяющие решать те задачи в ходе осмотра места происшествия, которые не могут быть решены использованием одних лишь человеческих ресурсов. Это в дальнейшем позволит повысить эффективность досудебного расследования преступлений рассматриваемого вида.

Целесообразно производство одновременно технического расследования и следствия. При этом, видится необходимым включение в состав технических комиссий, проводящих расследование обстоятельств техногенной катастрофы, сотрудников прокуратуры, имеющих соответствующую специализацию, так, видится возможным включение в состав таких комиссий процессуальных прокуроров с целью осуществления контроля и надзора.

В силу особенностей рассматриваемых преступлений очень важно поручение производства предварительного следствия лицам, специализирующимся на расследовании преступлений данного вида, разработка и совершенствование соответствующих методик.

Только такими путями, по нашему мнению, можно повысить эффективность расследования преступлений рассматриваемого вида.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226 (с изменениями и дополнениями по состоянию на 06.02.2019) [Электрон.ресурс]. – 2019. – URL: https://online.zakon.kz/ (дата обращения: 06.02.2019)
2. Зорина Т.А, Преступления, совершаемые в условиях природных бедствий и техногенных катастроф: состояние и структура// Рецензируемый, реферируемый научный журнал «Вестник АГУ». 2015. Выпуск 2 (158). С. 269.
3. Кашепов В.П, Развитие законодательства об уголовной ответственности за экологические преступления// Журнал российского права. 2012. № 6. С. 33.
4. Щербаков Ю.С. Анализ причин возникновения технологических аварий и катастроф// Сиббезопасность-Спасибб. 2009. № 1. С. 171.
5. Джук А.В. Обеспечение экологической безопасности как социальный фактор согласия между обществом и государством// Вестник Забайкальского государственного университета. 2013. № 1. С. 58.
6. Батанов А.Ф., Грицынин С.Н., Муркин С.В. Робототехнические системы для применения в условиях чрезвычайных ситуаций// Специальная техника. 2001. Режим доступа: http://www.bnti.ru/showart.asp?aid=464&lvl=09.04.
7. Иванов Д.С. Порядок применения мобильных роботов для обследования и мониторинга аварийных зданий в условиях чрезвычайных ситуаций// Технологии гражданской безопасности. 2013. т. 10. № 1 (35).
8. Уголовно-процессуальное право Республики Казахстан. Общая часть: учебник / О.Т. Сейтжанов, А.В. Брылевский, С.Н. Бачурин и др. – Костанай: Костанайская академия МВД РК им. Ш. Кабылбаева, 2016. – стр. 115
9. Минзов А.С. Современные угрозы топливо-энергетическому комплексу России// Инновационные, информационные и коммуникационные технологии. 2016. № 1. С. 482.
10. Руководство для следователей / Под ред. Н.А. Селиванова, В.А. Снеткова. М., 2012. С. 81.
11. Коткин П.Н. Особенности расследования уголовных дел, возбуждаемых по факту техногенных происшествий// Вестник Академии Генеральной прокуратуры Российской Федерации. 2010. № 5 (19). С. 54.

УДК 37.018

Альптекин Зейнел
докторант,
ЮКГУ имени М.Ауезова

Жолдасбекова Дана Абдиманаповна
преподаватель,
ЮКГУ имени М.Ауезова

ҚАЗАҚСТАН МЕН ТҮРКИЯДА БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНІҢ КЕЙБІР ЭЛЕМЕНТТЕРІН САЛЫСТЫРУ

Түйін. Бұл мақала Түркия мен Қазақстанның білім беру жүйесінің кейбір элементтерінің салыстырмалы талдауын қарастырады. Авторлар екі елдің білім беру жүйесінің ерекшеліктері, артықшылықтары мен кемшіліктері бар екенін атап өтті. Бұл жұмыста талдау жолымен Қазақстандағы ЖОО-ның даму бағыттары, бағыттары анықталды, Түркия мен Қазақстандағы ЖОО-ның дайындығын салыстыру жүргізілді.

Түйінді сөздер: білім беру, салыстырмалы зерттеу, білім беру жүйесі, Қазақстандағы білім беру, Түркиядағы білім беру.

СРАВНЕНИЕ НЕКОТОРЫХ ЭЛЕМЕНТОВ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ В КАЗАХСТАНЕ И ТУРЦИИ

Аннотация. Данная статья рассматривает сравнительно-сопоставительный анализ некоторых элементов систем образования Турции и Казахстана. Авторы отмечают, что системы образования двух стран имеют свои отличительные особенности, достоинства и недостатки. В данной работе путем анализа выявлялись направление, пути развития вузовского обучения в Казахстане, проводилось сравнение вузовской подготовки в Турции и Казахстане.

Ключевые слова: образование, сравнительное исследование, система образования, образование в Казахстане, образование в Турции.

COMPARISON OF SOME ELEMENTS OF THE EDUCATION SYSTEM IN KAZAKHSTAN AND TURKEY

Annotation. This article considers a comparative analysis of some elements of the education systems of Turkey and Kazakhstan. The authors note that the education systems of the two countries have their own distinctive features, advantages and disadvantages. In this work, the analysis revealed the direction and ways of development of higher education in Kazakhstan, and compared the University training in Turkey and Kazakhstan.

Keywords: education, comparative research, education system, education in Kazakhstan, education in Turkey.

Введение

Сравнительное исследование- это сравнение посредством специальных методов систем образования различных стран или их компонентов в целях выявления тождеств и различий, их причин, состояния и тенденций развития, объективной оценки возможности использования их опыта при решении проблем образования соб-

ственной страны.

Сравнительное исследование показывает, что индустриально развитые страны с высокой производительностью труда и передовыми технологиями имеют хорошо организованные современные системы образования, способные обеспечить молодёжи не только общее обязательное образование, но также высшее и последипломное. Поэтому важно в процессе сравнительных исследований установить связи между инвестициями в образованиии и их отдачей, а также определить условия, при которых отдельные виды инвестиций являются оправданными. Однако экономическое развитие не единственный критерий. Образование – это серьёзный инструмент для достижения национального единства и политического согласия в обществе.

Глобализация и международная интеграция являются и совместным процессом работы, и процессом борьбы развивающихся стран по защите национальных интересов.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

Сравнительные исследования зарубежных образовательных систем применительно к казахстанским вузам новы и в настоящее время, безусловно, актуальны. Их актуальность обусловливается возрастанием роли высшего образования и научных исследований в развитии и выживании национальных сообществ и мирового сообщества в целом. Без эффективного функционирования системы высшего образования и передовых исследований в области новых технологий ни одной стране не удастся удержать свои позиции на мировом рынке и сохранить достойное место в мировой экономической системе. В этой же связи возрастает значимость проблемы международного сравнения качества образования.

Состояние обществ и их систем образования обусловливается многими причинами. Существуют определение закономерности причин и следствий, которые можно раскрыть посредством систематического сбора и анализа соответствующих фактов (данных). В связи с этим важное значение приобретают образовательная статистика, определение показателей и индикаторов состояния и тенденций развития образовательных систем и их соответствия потребностям личности и общества, создание автоматизированных баз данных по системам образования [Национальные системы образования: общая характеристика и структура, 2004, 160 с.].

Характерной особенностью работ позднейшего времени в указанной области является их практическая направленность, которая получает всё более ярко выраженный характер.

Системы высшего образования США, Японии, Франции, Великобритании, ФРГ имеют глубокие исторические корни, богаты разнообразным опытом, научными идеями, творческими поисками и различными подходами не только в разных странах, но и внутри каждой страны. Для них характерна конкуренция и состязательность. Так, Япония начинает обгонять США по многим образовательным показателям, ФРГ оставила позади США и Японию по торговле передовой технологией и наукоемкой продукцией [Зарубежные системы образования, 1996,23-с.; Kristof De Witte, Lenka Hudrlikova, 2013, P. 337-364].

На основе анализа широкого спектра работ турецких и зарубежных ученых нами выделены, основные концептуальные положения и идеи модернизации высшей школы Турции, положенные в основу при разработке комплекса стратегий развития отдельных ее подсистем.

Турция, как и Казахстан, ориентирована на повышение конкурентоспособности и формирование инновационного общества на основе взаимодействия науки, образования и производства, испытывает сильное влияние общеевропейских интеграционных тенденций и характеризуется поиском оптимального соответствия между сложившимися традициями и новыми требованиями, связанными с вхождением в европейское образовательное пространство. Турция является единственной мусульманской страной, которая участвует в создании европейского образовательного пространства. Будучи заинтересованной, с одной стороны, в сохранении собственной национальной и культурной идентичности, и с другой – в оптимальном использовании опыта европейских стран в модернизации высшей школы, Турция накопила опыт решения связанных с общим контекстом проблем, который представляет большой интерес и для нашей страны.

Исследования показали, что ввысшее образованиее Казахстана и Турции ориентированы на Болонский процесс.

В результате реализации принятых программ проведена модернизация системы образования, введена трехуровневая система: бакалавр – магистр – доктор Ph.D, утвержден Классификатор специальностей высшего и послевузовского образования Республики Казахстан, рассмотрена 12 – летняя модель обучения, подверглась реструктуризации техническое и профессиональное образование. В результате проводимых в Казахстане социально-экономических реформ, в том числе и в высшем образовании, в последние годы наметились отдельные положительные тенденции такие, как:

1) демократизация высшего образования и децентрализация управления;

2) диверсификация сети и структуры высших учебных заведений;

3) создание новой законодательной и нормативной правовой базы;

4) внедрение новых государственных стандартов высшего образования;

5) рост числа студентов, обучающихся не за счет средств государственного бюджета [Балыкбаев Т.О., 2005, 120 с.].

В новых условиях задача государства в сфере образования

– гарантировать права граждан на доступ к образованию, распространение информации об

образовательных возможностях, обеспечения качества образования путем внедрения образовательных стандартов и мониторинга их соблюдения. В широком смысле основная цель образования для устойчивого развития состоит в содействии становлению всесторонне образованной социально активной личности, понимающей новые явления и процессы общественной жизни, владеющей системой взглядов, идейно-нравственных, культурных и этических принципов, норм поведения, обеспечивающих готовность к социально-ответственной деятельности и непрерывному образованию в быстро меняющемся мире.

Кусаинов А.К. считает для повышения конкурентоспособности казахстанского общества необходима разработка новой модели образовательной политики Республики Казахстан в контексте устойчивого развития системы непрерывного образования, главной задачей, которой является подготовка конкурентоспособного специалиста на международном пространстве.

Ярким примером служат развитые государства, в которых «происходит сдвиг от экономики товаропроизводящей к экономике, основанной на производстве и применении знаний. На долю новых технологий, оборудования, содержащих новые знания в них, приходится до 70-85% прироста ВВП. Объем мирового рынка наукоемкой продукции составляет 2 трлн. 300 млрд. долл. США (доля США - 39%, Японии - 30, Германии - 16%). Семь наиболее развитых стран обладают 46 из 50 макротехнологий, удерживают 80% рынка новых технологий. США ежегодно получают от экспорта наукоемкой продукции около 700 млрд. долл. США, Германия - 530, Япония - 400 млрд. долл. США. Главным фактором победы в этой бесконечной гонке за экономическое пространство стали инновации и в целом образование» [Jeremic V., Jovanovic-Milenkovic M. ,2014, P. 1647-1653].

Опыт, накопленный ведущими вузами РК, позволяет ставить новые задачи и цели по повышению качества казахстанского образования и науки. В настоящее время расширена академическая свобода вузов в определении содержания учебных программ: увеличен компонент по выбору - в бакалавриате с 40% до 50%, магистратуре с 50% до 60% и в докторантуре с 70 до 80%.

Важно отметить, что участие Турции в Болонском процессе соответствует генеральной внешнеполитической линии страны по вступлению в Евросоюз [Стародубцев И.И.,2011,150с.]. Турецкие студенты в рамках Болонского процесса участвуют в таких программах, как Socrates, Leonardo DaVinci, Erasmus, Youth и пр. При всей текущей мобильности студентов турецкими властями предпринимаются активные меры по возвращению выпускников на родину. Так, примером может быть программа «Место назначения - Турция», которую реализует TÜBİTAK. В ходе программы представители крупного турецкого бизнеса в 2010 г. посетили около 200 вузов в США и повели презентацию возможностей дальнейшего развития карьеры для студентов турецкого происхождения, которые примут решение после учебы вернуться на родину.

В Турции в 2009-2010 учебном году насчитывалось 163 учреждений высшего образования. Старейшим вузом страны является Стамбульский университет, который ведет свою историю с XV в. и предоставляет наиболее качественное образование в стране. Помимо него, крупнейшим государственным университетом страны является Анкарский университет. Кроме того, за последние годы в стране открылось огромное количество частных университетов. В целом обучение в университетах Турции ведется на турецком и английском языках. За годы развития университетов академическая и научная языковая среда претерпела серьезные изменения, связанные с широким проникновением в нее англоязычной речи. Со дня провозглашения Республики система высшего образования была нацелена на принятие западной и американской моделей университетов, что нашло отражение в повышении эффективности изучения иностранных языков.

Важным является тот факт, что турецкие университеты также являются исследовательскими центрами, производящими продукт не только на турецком, но и на многих других языках. Для этого производится активное обучение и переобучение собственных служащих, а также привлечение иностранных специалистов. Численность статей ученых с турецкой аффилиацией в мировых журналах за 15 лет (1996 -2010 гг.) увеличилась в 5,5 раза - с 5,6 до 30,6 тыс. В XXI в. ежегодный прирост составлял ежегодно 2-3 тыс. статей. Для сравнения: показатели Казахстана составляли в 1996 г. – 8,2 тыс., а в 2010 г. – 8,9 тыс. статей. С такой динамикой существует достаточно высокая вероятность того, что уже в краткосрочной перспективе турецкие вузы оставят позади казахстанские.

Турецкие вузы достаточно широко представлены в этом рейтинге, в том числе университеты традиционно отсталых в социально-экономическом отношении городов Восточной и Юго-Восточной Анатолии (Турецкого Курдистана). Например, Ванский университет Yil («Столетие») уступает лишь 4 российским вузам, хотя Ван является одной из наиболее отсталых провинций Турции. Учитывая, что в Турции насчитывается чуть менее 170 вузов (103 государственных и 63 негосударственных, а десятки созданы уже в XXI в.), в научном рейтинге мира представлен каждый третий турецкий вуз [Стародубцев И.И.,2011, с. 116].

Выполняя условия для попадания в мировые рейтинги, турецкие вузы достигли определенных успехов в этом направлении. При этом следует учитывать, что их показатели ежегодно улучшаются. В рейтинге Ближневосточный технический университет (381-е место), Эгейский университет (472), Университет Гази (490), Университет Хаджеттепе (492), Анкарский университет (496) и Стамбульский университет (497)11. Позиции ту-

рецких вузов лучше российских и в рейтинге, составленном приложением издания Times Higher Education (THE) при участии аналитической компании Thomson Reuters. В 2012 г. в рейтинг 100 лучших вузов по репутации вошел Ближневосточный технический университет (место в промежутке от 91 по 100). Как известно, этот рейтинг покинул МГУ. В список 400 лучших вузов вошли Билькентский университет (201 - 225), Стамбульский технический университет, Ближневосточный технический университет (276 - 300), Университет Боазичи (301 - 350) [Стародубцев И.И.,2011, с. 127].

Научные исследования показали, что важным фактором значимости вуза в современной мирополитической системе является не только попадание в ведущие рейтинги, но и привлекательность для студентов как с точки зрения знаний, так и с точки зрения инфраструктуры, возможностей академической мобильности, разностороннего развития компетенций и, бесспорно, стоимости обучения.

Необходимо отметить, что Турция успешно интегрировала свою систему высшего образования в европейскую, Болонский процесс принес турецкому образованию и науке больше позитивного, чем негативного. Власти Турции не критикуют европейские рейтинги, а активно способствуют продвижению своих университетов вверх по их «лестницам», а также формируют свои собственные рейтинги. Несмотря на имевшиеся и имеющиеся по сей день проблемы, турецкое высшее образование активно их преодолевает, учитывая зарубежный опыт и не стесняясь его заимствовать на благо собственной системы, с учетом собственных интересов и особенностей.

Сравнительный анализ показал, что в течение последних трех десятилетий развитие высшего образования в развитых странах характеризуется существенными количественными и качественными изменениями, отражающими коренные сдвиги в производстве, науке, технике, происходящие в результате быстрого развития и углубления научно-технического прогресса, а также под воздействием экономических и социально-политических факторов. Эти изменения затронули основные функции высшей школы, ее организационную структуру и управление, содержание обучения и организацию учебного процесса, научно-исследовательскую деятельность вузов, их связи с производством и другими сферами.

Как показывают наши исследования, т.е. данная статья определяет новые направления изучения зарубежного и, в частности, турецкого опыта в области высшего образования. Исследования показывают, что преуспевают сегодня и будут преуспевать в будущем те страны, которые имеют конкурентоспособную экономику. Именно образование становится сегодня главным императивом выживания и развития человечества в условиях глобальных экономических, антропогенных и национальных проблем, условием реализации всемирно признанной концепции устойчивого развития человечества и земной цивилизации в целом.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Таким образом, в исследовании идентифицированы и некоторые характеристики, присущие турецкой системе высшего образования, которые могут быть инкорпорированы в казахстанскую систему высшего образования при определенной их адаптации к социально-педагогическим условиям. К ним относятся, например, повышение роли обучаемых в педагогическом процессе, участие студентов в строительстве собственных программ обучения, грамотное применение в процессе обучения информационных и коммуникационных технологий, привлечение студентов в коммерческую и предпринимательскую деятельность, социальная защита студентов и помощь выпускникам в трудоустройстве, эффективная профориентационная работа и др.

Заметно проявляется и становится ведущей тенденция опережающих темпов (по сравнению с экономикой) подготовки специалистов с высшим образованием, особенно расширение международного сотрудничества в сфере высшего образования на национальном, региональном и международном уровнях, включая вопросы международной мобильности студентов, преподавателей и научных работников высшей школы, признание периодов обучения в других странах, документов о высшем образовании, ученых степеней и званий и другие.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Национальные системы образования: общая характеристика и структура. – Алматы: РОНД, 2004. – 160 с.
2. Зарубежные системы образования (США, Япония, Великобритания, ФРГ, Франция)/, под ред. Ю. Г. Круглова. -М.: МГОПУ, 1996.
3. Kristof De Witte, Lenka Hudrlikova. What about excellence in teaching? A benevolentrankingofuniversities // Scientometrics. – 2013. – P. 337-364. DOI 10.1007/s11192-013-0971-2.
4. Развитие национальной системы оценки качества образования: отчет о НИР (заключительный): Национальный центр государственных стандартов образования и тестирования; рук. Балыкбаев, Т.О. – Алматы, 2005. – 120 с. – Библиогр.: с. 119-120. – № ГР 0104РК0014. – Инв. № 0205РК00663.
5. Jeremic V., Jovanovic-Milenkovic M. Evaluation of Asian university rankings: Position and perspective of leading Indian higher education institutions // Current Science .- Vol. 106. – P 1647-1653.
6. Стародубцев И.И. Трансформирующаяся Турция. -М.: ИБВ; МГИМО, 2011. -150с.

УДК 378.147.227

Аренова Асыл Хадыржановна
доктор педагогических наук, профессор,
Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга им. Ш. Есенова
г. Актау, Казахстан
E-mail: assyl.arenova@yu.edu.kz

Касымбергебаев Бауржан Тилеубергенович
докторант,
Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга им. Ш. Есенова,
г. Актау, Казахстан
E-mail: baurky_mail.ru

Аренова Асыл Хадыржановна
п.ғ.д., профессор,
Ш.Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті,
Ақтау қ., Қазақстан
E-mail: assyl.arenova@yu.edu.kz

Касымбергебаев Бауржан Тілеубергенұлы
докторант,
Ш.Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті,
Ақтау қ., Қазақстан
E-mail: baurky_mail.ru

Arenova Assyl
doctor of Pedagogical Sciences, professor
Caspian State University of Technology and Engineering named after Sh. Yessenov,
Aktau, Kazakhstan
E-mail assyl.arenova@yu.edu.kz

Kassymbergebayev Baurzhan
doctoral student
Caspian State University of Technology and Engineering named after S. Yesenov,
Aktau, Kazakhstan
E-mail: baurky_mail.ru

ФОРМИРОВАНИЕ ИННОВАЦИОННОГО МЫШЛЕНИЯ СТУДЕНТОВ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ ВУЗА

Түйін. Мақалада тәжірибелік-иновациялық ойлауды қалыптастыру негіздерінің психологиялық және әдістемелік компоненттері қарастырылған. Инновациялық ойлау жұмысшының шығармашылық және креативті ойлау қабілетінің бар екендігін болжайтын кәсіптілігі үшін қажетті. Осы айтылғандардан келесідей сұрақ туындайды: инновациялық ойлауды қалыптастыруға бола ма, оны шеберлікті қалыптастыру деп санауға бола ма, егер ол шеберліктің бір түрі болса, оны іс жүзінде қолдана отырып, жетілдіруге бола ма?

Кілттік сөздер: инновациялық ойлау, шығармашылық ойлау, педагогикалық инновациялар, жеке қабілеттер.

Аннотация. В статье рассмотрены психологические и методические составляющие основы формирования практически-инновационного мышления. Инновационное мышление, необходимое для профессиональной деятельности работника, предполагает наличие у него творческого, креативного мышления. Из всего сказанного возникает следующий вопрос: можно ли сформировать инновационное мышление, можно ли его рассматривать как формирование навыка и если это своего рода навык, то возможно ли при практическом его применении, совершенствование.

Ключевые слова: инновационное мышление, креативное мышление, педагогические инновации, индивидуальные способности.

Summary. This article discusses the psychological and methodological components of the basis for the formation of practically innovative thinking. The innovative thinking necessary for the professional activity of an employee implies that he has creative, creative thinking. From all that has been said, the following question arises: is it possible to form innovative thinking, can it be considered as the formation of a skill, and if it is a kind of skill, is it possible, with its practical application, improvement.

Keywords: innovative thinking, creative thinking, pedagogical innovation, individual ability.

В современных условиях подготовка специалиста в любой отрасли призвана носить опережающий характер, и осуществляется на базе наиболее продвинутых в будущее образцов практической деятельности. В последние годы особенно возросла проблема формирования такого практически-инновационного мышления специалиста, которое обеспечивало бы творческий уровень его деятельности, стремление к новому, способность его видеть, создавать и использовать. Достижение целей, предусмотренных в «Стратегии «Казахстан — 2050»: новый политический курс состоявшегося государства» в решающей мере зависит от формирования качественного человеческого капитала, который сегодня составляет до 80% национального богатства в развитых странах и выступает мощным фактором национальной конкурентоспособности [1, Стратегия «Казахстан-2050»].

Эффективное решение задач повышения конкурентоспособности образования, развитие человеческого капитала путем обеспечения доступности качественного образования для устойчивого роста экономики и есть парадигма казахстанского образования.

В настоящее время в связи с утверждением в педагогике субъектно-личностной ориентации, вызвавшей инновационные процессы, в высшей школе четко вырисовывается необходимость подготовки студентов к инновационной деятельности, ознакомления их с прогрессивными технологиями педагогического процесса в условиях интеграции учебных курсов, компьютеризации, сочетания различных форм организации познавательной деятельности студентов, развития методов и средств обучения, раскрывающих внутренние резервы саморазвития, самосовершенствования.

Становление инновационного образования в высшей школе страны является важнейшей государственной задачей. Одним из действенных рычагов государственной инновационной политике является высшая школа, от которой требуется обеспечить механизмы и технологии реализации "парадигмы инновационного мышления". Готовность к инновационной педагогической деятельности является, на наш взгляд, сложным структурным образованием, обладающим свойствами общей готовности к педагогическому труду, и в тоже время ему присуща определенная специфика, дающая основание для специального рассмотрения.

В настоящее время система образования в республике Казахстан была поднята на качественно новый уровень и начала интегрироваться в мировое образовательное пространство. Тем не менее, приходится констатировать, что получаемая сегодня обучающимися образовательная подготовка все еще не вполне соответствует вызовам нового века, реально предъявляемым к выпускникам высших учебных заведений. Императивы высокоразвитого постиндустриального информационного общества требует от личности способности легко ориентироваться в увеличивающемся потоке информации, уметь принимать решения в нестандартных критических и повседневных ситуациях. Один из вариантов разрешения указанного противоречия может быть создание национальной системы образования республики Казахстан, которая бы учитывала специфику нашей страны.

Форсайт-исследования в области развития мировой экономики показывают, что к 2050 году лидерами экономического развития станут 4 страны: Бразилия, Россия, Индия и Китай, динамику развития, которых будут обеспечивать специалисты, родившиеся в период 1990-2020 годы. В этой связи в системе образования этих стран уже происходит переоценка форм, методов и содержания обучающих программ (образовательных технологий) и они нацеливаются на формирование у школьников и студентов более развитых способностей, знаний и компетенций на основе принципов опережающего образования. На этом фоне нельзя не признать живучесть прежних, устаревших тенденций в некоторых учебных заведениях, когда: лекции-монологи преподавателей как основной способ подачи информации устарели; система аудиторных занятий представляют собой жесткие программы и пассивные системы преподнесения знаний, преобладает явный консерватизм организационных форм учебного процесса, который не соответствует требованиям динамично развивающегося мира. В итоге такое образование представляется в виде одномерного процесса усвоения знаний, нарастают случаи снижения мотивации студентов быстрому и продуктивному личностному становлению будущего специалиста, способного к инновационно-креативным видам профессиональной деятельности [2, Джумабеков, К.У.].

Целью стратегии развития высшего образования в Республике Казахстан является фор-

мирование новой, по существу национальной модели образования, способной обеспечить высокое качество обучения и воспитания молодых поколений на основе формирования исторического создания через призму собственной истории нашего народа.

Понятие "инновация" в переводе с латинского языка означает "обновление, новшество или изменение". Это понятие впервые появилось в исследованиях в XIX веке и означало введение некоторых элементов одной культуры в другую. В начале XX века возникла новая область знания, инноватика - наука о нововведениях, в рамках которой стали изучаться закономерности технических нововведений в сфере материального производства. Педагогические инновационные процессы стали предметом специального изучения на Западе примерно с 50-х годов и в последнее двадцатилетие в нашей стране.

31 января 2019 года в Алматы под председательством Премьер-Министра Республики Казахстан Бакытжана Сагинтаева состоялось шестое заседание Международного экспертного совета на тему «Цифровизация в инновационной экосистеме». В формате свободной дискуссии состоялся обмен мнениями о мировом опыте цифрового развития, роли электронного правительства, взращивании и воспитании молодых талантов, важности развития культуры инвестирования в стартап-проекты, повышения финансовой устойчивости при разработке современных технологических систем и многое другое. Все это под собой подразумевает, несомненно, важность формирования и воспитания инновационного мышления молодого поколения [3, https://primeminister.kz/ru/news/all/b-sagintaev]. Также Бакытжан Сагинтаев в своем выступлении отметил, что главной целью всех инноваций и технологий является улучшение жизни людей, создание комфортных условий для их работы и роста.

Для создания инновационной экосистемы и развития талантов также были проведены ряд реформ в образовательной системе Казахстана, в том числе в среднем, профессиональном и высшем образовании. К примеру, в Астане планируется открытие специализированного ИТ-университета, работа которого будет сопряжена с деятельностью Astana Hub. Отдельная работа проводится по поддержке научной деятельности. В целом, в октябре прошлого года Главой государства Н. Назарбаевым поставлена задача по доведению в течение 5 лет уровня финансирования науки и образования, здравоохранения до 10% от ВВП, а также доли затрат на НИОКР (научно-исследовательские и опытно-конструкторские работы) в ВВП — до 1% к 2025 году [4, https://primeminister.kz/ru/news/all/memorandum].

В 2016 году Казахстан анонсировал «100 конкретных шагов по реализации пяти институциональных реформ» Главы государства Нурсултана Назарбаева. 63-м шагом стало развитие двух инновационных кластеров как основы формирования наукоёмкой экономики. Так в Казахстане появились проекты Tech Garden и Astana Hub [5, Программа Президента Республики Казахстан от 20 мая 2015 г.].

Возникает вопрос, а что же делать? Как готовить молодых специалистов в стенах вузов, с тем, чтобы они были востребованы не только на каких либо конкретных предприятиях, а востребованы в условиях изменяющего казахстанского сообщества, и не только казахстанского. Готова ли система высшего образования сама к таким изменениям это, во-первых и во-вторых есть ли основа для подготовки такого специалиста с новым инновационным мышлением. На наш взгляд система высшего образования, да и в целом система образования сама должна быть как одна большая инновация.

Необходимо предоставлять студентам больше свободы и творчества, поощрять активную мыслительную деятельность. Т.к. формирование инновационного мышления является одной из важных предпосылок развития процессов модернизации. Это порождает необходимость разработки механизма выявления и формирования инновационного мышления, который. необходимо использовать при подборе персонала для работы в инновационных сферах.

Исходя их этого, в целом перед образованием, и в частности перед высшим образованием стоят много различных задач, в том числе и в аспекте формирования инновационного мышления, т.к. оно предполагает формирование мышления, выходящее за рамки оперирования дедуктивными формами при разрешении проблемных ситуаций [6, Утемов В.В.].

Система высшего образования сегодня ориентирована преимущественно лишь на транслирование знаний, тогда как по данным научных исследований деловая состоятельность лишь на 15% обуславливается профессиональными знаниями, а на 85% - личными качествами и способностями [7, Уркумбаев М.].

Высшее профессиональное образование должно базироваться на принципах креативизации, то есть ориентироваться в первую очередь на развитие навыков и умений, а также на формирование у студентов определенного отношения к деятельности и их реального поведения, что достигается путем изменения логики и содержания дисциплин, трансформации методики презентации знаний, компьютеризации и информатизации образования, новой его методологии и организации. Особое значение приобретает разнообразие используемых методических приемов. Любой метод имеет свои преимущества и недостатки, но именно гармоничное и обоснованное их сочетание позволяет

привести к наилучшему результату и дает ощутимый эффект в области креативного образования [8, Досумова А.С.].

Например, для формирования подобного мышления должна быть «база», «основа», т.е. сама личность студента (как основа, на которой формируется компетентный специалист). С другой стороны сам преподаватель должен обладать таким творческим, инновационным мышлением. И в-третьих сама среда вуза, условия должны располагать, способствовать формированию такому мышлению: здесь имеется ввиду, и материально-техническое оснащение и научное, методическое сопровождение. Т.е. прежде всего не переходя еще на самих студентов, необходимо сформировать творческое мышление у самих преподавателей, уделить внимание творческой составляющей профессиональной деятельности и т.д. На самом деле при всей кажущейся сложности и даже невозможности это вполне осуществимо даже на простом, элементарном уровне.

К примеру, преподаватели должны обеспечивать внимательное отношение к студенту не только как к субъекту, способному усваивать знания, но и как к творческой самостоятельной личности; создать благоприятные условия для восприятия предлагаемого учебного материала, который наиболее эффективно усваивается в атмосфере взаимопонимания и взаимодоверия между преподавателем и студентом; признание ранее не признанных или неиспользованных возможностей; уважение желания студента работать самостоятельно; умение воздерживаться от вмешательства в процесс творческой деятельности; предоставление студенту свободы выбора области приложения сил и методов достижения цели; создание условий для конкретного воплощения творческих идей; широко применять в учебном процессе лекции-диалоги, семинары, диспуты, «круглые столы», самостоятельная работа и др., т.е. активные, инновационные методы и технологии обучения, основанных на принципах развивающего обучения, информационных, мультимедийных; через контроль обучать студентов самоконтролю.

Это конечно лишь общие рекомендации, но преподаватель должен сам самостоятельно проявить свой индивидуальный, творческий подход к делу.

Ролевые деловые игры или инновационные игры – это сценарные игры, основанные на распределение ролей по кейсу, и направленные на раскрепощение студентов и решение задачи, проигрывая реальную ситуацию. При их использовании даже самые скованные студенты в процессе игры постепенно вовлекаются в ситуацию, вживаются в роли и активно участвуют и обсуждают проблемные ситуации [9, Тихомирова О.Г.].

Кейс-метод - это описание ситуации, действительных событий, имевших место в процессе профессиональной деятельности в словах, цифрах и образах, в которых надо предложить варианты действий. В данной технологии учебный материал подается студентам в виде проблем (кейсов), а знания приобретаются в результате активной и творческой работы.

Проблемное обучение или технология «обучение в сотрудничестве» - цель этой технологии состоит в формировании умений эффективно работать сообща во временных командах и группах и добиваться качественных результатов. Это такая организация занятий, в ходе которых у студентов формируются информационно-коммуникативные компетентности, развиваются мыслительные способности в результате решения проблемной ситуации, подготовленной преподавателем. Работа студентов строится вокруг ключевых проблем, выделенных преподавателем.

Изобретательность — необходимое условие возникновения новых идей — базируется на различных подходах, среди которых можно выделить:

– Матричное структурирование - метод систематизации поиска новых идей путем построения матрицы.

– Синектический метод, техника, которой основана на аналогиях, помогающих членам группы взглянуть на проблему по-новому.

– Метод «мозгового штурма» (брейнсторминг) представляет собой неструктурированный процесс генерирования всевозможных идей, спонтанно предлагаемых участниками.

– Метод свободных ассоциаций, который является одним из самых простых и в то же время самых действенных методов выработки новых идей. Он весьма полезен при выработке совершенно нового взгляда на проблему.

– Алгоритм решения изобретательских задач (АРИЗ) - эвристическая программа, позволяющая путем последовательных операций шаг за шагом приходить к наиболее эффективному решению задачи беж перебора всех возможных вариантов.

– Использование информационных технологий и баз данных. Развитие вычислительной техники и информационных технологий создает новые возможности для генерирования идей.

– Методы социально-психологического тренинга.

При использовании в учебном процессе тех или иных методов и подходов важно помнить следующий момент, что слушатели усваивают материал:

• на 20% при чтении лекций;

• на 30% при чтении лекций с использованием наглядных пособий;

• на 50% при использовании аудиовизуальных средств;

• на 70% при проведении дискуссий;
• на 90% при разборе конкретных ситуаций.

То, что мы рассмотрели в этой статье это так называемые психологические и методические составляющие основы формирования инновационного мышления. Но еще хотелось бы остановиться и на самых простых и доступных способах стимулирования инновационного мышления, такие как: занятие творчеством в разных видах, т.к. именно творчество гарантирует гибкость и живость ума в самой долгосрочной перспективе; чтение книг, статей, журналов, газет из самых разных областей знаний и года издания; просмотр фильмов самых разных жанров и времени; слушание разнообразной музыки; общение с самыми разными людьми; физические упражнения; разнообразное питание; путешествие и смена обстановки.

Какие краткие выводы можно сделать:

1. В процессе формирования инновационного мышления необходимо учитывать индивидуальные способности и особенности личности, придерживаясь при этом принципа индивидуализации, научности в обучении, т.е. признание ценностных, уникальных качеств личности, ее интересы и склонности.

2. Деловые и инновационные игры как средство формирования инновационного мышления студентов, реализуется на занятиях под руководством преподавателя, владеющим новыми технологиями, поэтому учебно-методический материал должен быть направлен на активизацию творческой деятельности. Это выполнимо только путем организации педагогических условий и средств развития мышления.

3. Для организации инновационной среды для студентов преподаватель создает наглядно-информационную среду в обучении, доступную каждому студенту. Для этого преподаватель должен владеть современными достижениями информационных технологий и применять их на занятиях.

4. Инновационная деятельность преподавателя обязывает его переходить от непосредственного источника знаний на роль консультанта.

Всегда надо помнить, что знания, усвоенные «активно», прочнее запоминаются и легче актуализируются (обучающий эффект занятия), а также более глубоки, систематизированы и обладают свойством переноса в другие ситуации (эффект развития, творческого мышления).

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства. - Послание Президента Республики Казахстан - Лидера Нации Н.А. Назарбаева народу Казахстана, г. Астана, 14 декабря 2012 года.
2. Джумабеков, К.У. Инновационные технологии обучения в формировании креативных личностей // Вопросы инновационной экономики. - 2016. - № 6(1), с 49-72.
3. https://primeminister.kz/ru/news/all/b-sagintaev-obsudil-s-ekspertami-mirovogo-urovnya-voprosi-razvitiya-tsifrovizatsii-v-innovatsionnoi-ekosisteme-17743?utm_source=telegram.me&utm_medium=social&utm_campaign=b.-sagintaev-obsudil-s-ekspertami-mirovo.
4. https://primeminister.kz/ru/news/all/memorandum-o-sotrudnichestve-mezhdu-tehnoparkami-stran-eaes-podpisan-na-tsifrovom-forume-v-almati-17745?utm_source=telegram.me&utm_medium=social&utm_campaign=memorandum-o-sotrudnichestve-mezhdu-tehnop.
5. План нации - 100 конкретных шагов. - Программа Президента Республики Казахстан от 20 мая 2015 г.
6. Утемов В.В. Задачи открытого типа как инструмент формирования инновационного мышления // Молодой ученый. - 2011. - №1.
7. Уркумбаев М. Требуются креативные идеи. (academy.kz).
8. Досумова А.С. Креативность как элемент инновационного образования // Вестник КазНУ. – 2011.
9. Тихомирова О.Г. Системность и междисциплинарность обучения как фактор формирования инновационного мышления студентов // Международный журнал экспериментального образования. - 2016. - № 4 (часть 3) – С. 485-487.

ӘОЖ 377(072)

Асанов Талғат Ибадуллаұлы
докторант,
Академик А.Қуатбеков атындағы халықтар достығы университеті

Жолдасбеков Әбдіманап Әбдразақұлы
п.ғ.д., профессор,
М.Әуезов атындағы ОҚМУ

БОЛАШАҚ ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ МҰҒАЛІМДЕРІНІҢ КӘСІБИ-ЭТИКАЛЫҚ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Аннотация. Педагогикалық этиканың ерекшелігі, ең алдымен, педагог өте нәзік, динамикалық «әсер ету объектісі» - баламен жұмыс істейді. Осыдан шығатын нәрсе: жоғары сыпайылық, әдептілік, жауапкершілік. Мақалада болашақ дене тәрбиесі мұғалімдерінің кәсіби-этикалық мәдениетін қалыптастыру туралы сөз болып отыр.

Түйінді сөздер: болашақ мұғалім, қалыптастыру, этика, кәсіби этика, құрылымдық компоненттер.

ФОРМИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ЭТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ

Аннотация.Специфика педагогической этики обусловлена прежде всего тем, что педагог имеет дело с весьма хрупким, динамичным «объектом воздействия» - ребенком. Отсюда повышенная деликатность, тактичность, ответственность. В статье речь идет о формировании профессионально-этической культуры будущих учителей физического воспитания.

Ключевые слова: будущий учитель**,** формирование,этика, профессиональная этика, структурные компоненты.

FORMATION OF PROFESSIONAL AND ETHICAL CULTURE OF FUTURE PHYSICAL EDUCATION TEACHERS

Summary. The specificity of pedagogical ethics is due primarily to the fact that the teacher is dealing with a very fragile, dynamic "object of influence" - the child. Hence the increased delicacy, tact, and responsibility. The article deals with the formation of professional and ethical culture of future teachers of physical education.

Keywords: future teacher, the formation of morality, professional ethics, structural components.

КІРІСПЕ

Қарқынды жаһандану және ақпараттық өркениетке көшу жағдайында педагогтің рөлі білім өндірісіндегі маңызды фактор болып табылады, оған білім беру жүйесінің және жалпы мемлекеттің тұрақты дамуы мен жұмыс істеуіне ықпал ететін социумның интеллектуализациясы тәуелді болады.

Педагогтың қызмет аясы адамгершілік, гуманистік нық мәдениеті бар адамдар арасындағы маңызды сенім аймағы болып табылады.

Қазақстан Республикасының тұжырымдамалық және стратегиялық маңызы бар құжаттарында педагогикалық этиканың рөлі жоғары бағаланады және позицияланады.Оның негізгі принциптері ретінде адалдық, әділдік, жеке адамның ар-намысы мен қадір-қасиетін құрметтеу, жалпыадамзаттық құндылықтарды құрметтеу, кәсіби ынтымақтастық және кәсіби дамудың үздіксіздігі танылады.

Этика-бұл педагогикалық қызметте мұғалімнің/педагогтың кәсіби-тұлғалық мінез-құлқын реттейтін мінез-құлық кодексі мен нормалары, моральдық қағидалар жүйесі.

Болашақ педагогтың кәсіби этикасы-педагогикалық қызметте педагогтың кәсіби - тұлғалық мінез-құлқын реттейтін мінез-құлық нормаларын сипаттайтын құзыреттілік жиынтығы.

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

Этикалық-педагогикалық көзқарастар Әл-Фарабидің (этикалық ережелер мен нормалар) [Әл-Фараби.,2014,245б.]; Жүсіп Баласағұнның (этикалық және адамгершілік қағидаттар) [Баласағұн Ж.,2015,230б.]; Махмұд Қашқаридің (этикалық құндылықтар мен адамдық мінез-құлық нормалары) [Қашқари М.,2013,221б.] және т.б. аты аңызға айналған еңбектерінде көрініс тапқан. Қазіргі таңда педагогикалық ғылымда педагогтың үйлесімді кәсіби және тұлғалық дамуы мәселелері К. Жарықбаев [Жарыкбаев К.,,1999,250с.], К. Құнантаева [Құнантаева К., 2007,3-46.], И.Б. Мәдин [Мадин И.Б., 2010,180с.],

М. Мұқанов [Муканов М.,2000,260с.], Н. Д. Хмель [Хмель Н.Д.,2000,246с.] және т.б. ғалымдардың зерттеу объектісі болып табылады. Болашақ педагогтың кәсіби-этикалық мәдениетін қалыптастыру ЖОО-да оқыту үдерісінде оның тіршілік әрекетін ұйымдастыру арқылы жүзеге асырылады.

Біз педагогтың кәсіби-этикалық мәдениетін қалыптастыру технологиясының келесі құрылымдық компоненттерін ажыратамыз: когнитивті компонент; конативті компонент; құндылық-уәждемелік компонент (аксиологиялық); жекешығармашылық компонент.

Когнитивті компонентті қарастырайық. Жүргізілген сауалнама барысында кәсіби-этикалық мәдениеттің болу шарты болып табылатын қасиеттердің бірі кәсібилік болды.

Кәсіпқойлық дегеніміз - педагогтың қажетті кәсіби білімдерді, іскерліктерді, нақты ұстанымдарды білуі және балалармен жұмыс істеу технологиясын білуі. Бұл білімге этиканың жалпы санаттарын, адамгершілік тарихын және оның даму заңдылықтарын, әртүрлі этикалық көзқарастарды, кәсіби-этикалық кодексті білу кіреді. Бұл білімнің болуы этикалық білім мен адамгершілік тәрбиесінің нәтижесі болып табылады. Бірақ егер адамгершілік тәрбиесі әдеттегі сана деңгейінде, стихиялық әлеуметтену процесінде жүзеге асырылса,этикалық білім беру арнайы даярлықты, ғылыми дәлелді талап етеді.

Болашақ педагогты оқыту бағдарламасына енгізілген көптеген пәндер белгілі бір этикалық және адамгершілік-психологиялық мәнге ие. Мұндай білім, ең алдымен, кәсіби этиканың теориялық курсын біріктіреді. Бірақ бұл курс педагогтың кәсіби-этикалық мәдениетінің көрсеткіштері мен шарттары болып табылатын сапаларды мақсатты қалыптастыру және дамыту құралы болып есептелмейді. Ол жоғары оқу орындарында педагогикалық қызметтің ерекшелігін ескермейді, іс жүзінде кәсіби-этикалық мәдениетті қалыптастырудың мақсатты жүйесі жоқ.

Біздің ойымызша, біз ұсынған "қарым - қатынас мектебі", тренингтік сабақтар жүйесі арқылы болашақ педагогтардың кәсіби-этикалық мәдениетін қалыптастыруға бағытталған арнайы курстар өткізу және студенттердің педагогикалық қарым - қатынас техникасына үйрету, ал ең негізгісі -болашақ педагогтардың кәсіби-этикалық мәдениетін мақсатты қалыптастыру жүйесін әзірлеу және жоғары оқу орнына енгізу қажет. Біз өткізген арнайы курстарда педагогтың кәсіби-этикалық кодексін қалыптастыру тарихы мен этикалық теориясының, іскерлік және педагогикалық қарым-қатынас мәдениетінің мәселелері қамтылды.

Адам алған білімін тәжірибеде қолдана алатынына сенеді. Практикалық іс-әрекетте студенттер өз білімдерін қолдана отырып, біліктері мен дағдыларын қолданады. Бұл жерде кәсіби-этикалық мәдениетті қалыптастыру технологиясының конативті компоненті жүзеге асырылады. Джон Локк [Локк Дж.,2010,260с.] өз уақытында адамгершілік жаттығуларына үлкен мән берді. Біздің жағдайда да педагог тұлғасын дамыту үшін осындай жаттығуларды қолданудың маңызы зор. Оқытушылар мен студенттерге моральдық таңдаумен байланысты педагогикалық жағдайларды осындай жаттығулар ретінде модельдеген жөн. Бұл жағдайда білім алушылар практикалық сабақтарда қажетті дағдылар мен іскерліктерді неғұрлым нәтижелі игереді.

Қажетті дағдылар мен дағдыларды қалыптастыру және дамыту үшін психологиялық-педагогикалық тренингті қолдану үлкен мүмкіндіктер береді. Бұл жаттығулар оқушымен қарым-қатынас жасау, онымен сыпайы және шебер әңгіме жүргізу, жеке көзқарас қалыптастыру, студенттің қажеттілігі мен мүдделерін ескеру, оның мінез-құлқының себептерін түсіну, кеңес бергеннен кейін оның ықтимал әрекеттерін болжау қабілеттерін дамытуға бағытталған. Вербалды және вербалды емес қарым-қатынас өнерін меңгеру педагогқа тәрбиеленушінің жан дүниесіне жол ашуға, өз ойын жақсы жеткізуге, оған жақындауға мүмкіндік береді.

Студенттердің мектепте өтетін практикасы өз мамандығының маңыздылығын, педагогтың адамгершілік қасиеттерінің мәнін түсінуге мүмкіндік береді. Мұндай тәжірибе, әсіресе тәжірибелі мамандардың басшылығымен алынған теориялық білімді қайта жандандыруға және олардың негізінде практикалық дағдыларды қалыптастыруға көмектеседі.

Ғылыми-зерттеу жұмысы тек ғылыми және зерттеу қызметінің ғана емес, сонымен қатар өзін-өзі жетілдіру және өзін-өзі дамыту дағдыларын дамытуға мүмкіндік береді. ЖОО-да оқу процесі білім алушылардың дербестігін есепке ала отырып, осы дағдыларды дамытуға ықпал етеді.

Кәсіби-этикалық дайындық бағыттарының бірі - болашақ педагогтардың құндылықтық - мотивациялық компоненті - құндылықтық-мотивациялық бағыттылықты қалыптастыру. Педагогикалық оқу теориясын, философияны, мәдениеттануды, кәсіби этиканы және басқа пәндерді оқу арқылы студенттер мамандықтың құндылықтық мазмұны туралы білім алады. Педагогикалық жұмыстың адамгершілік талаптары мен нормалары туралы түсінік тек оқу және практикалық қызметте ғана емес, сонымен қатар оқудан тыс уақытта студенттердің тіршілік әрекетін ұйымдастыру арқылы қалыптасады. Әр түрлі оқудан тыс іс-шаралар аясында оқытушылармен бейресми қарым-қатынас жасау, педагогикалық мамандық өкілдерімен қарым-қатынас жасау мүмкіндігі студенттердің болашақ жұмысына ерекше қарым-қатынасын қалыптастыруға ықпал етеді.

Тұлғалық-шығармашылық компонент. Шығармашылық кәсіби-тұлғалық мотивация жағдайында ғана пайда болуы мүмкін. Ал бұл мотивация педагогтың идеясымен байланысты. Өзінің жеке шығармашылық идеясы теорияны білу негізінде, өз тәжірибесі негізінде, әріптестерінің тәжірибесі мен жеке әлеуметтік болмыстың негізінде пайда болады.

Кәсіби-этикалық дайындықты компоненттерге бөлу шартты түрде жеткілікті, өйткені бұл компоненттердің барлығы өзара тығыз қарым-қатынаста болады және бірден екінші компонентке айналады, бірақ осындай компоненттердің бөлінуі жұмыстың негізгі бағыттарын анықтауға мүмкіндік береді.

Кәсіби-этикалық мәдениет деңгейін арттыру құралдарының бірі ретінде біз теориялық және практикалық мәселелерді қамтитын арнайы курстар ұсынамыз. Бұл курстарды "Педагогтың кәсіби-этикалық мәдениетін қалыптастыру технологиясы", "Қарым-қатынас мәдениеті" деп атауға болады.

"Педагогтың кәсіби-этикалық мәдениетін қалыптастыру технологиясы" курсының мазмұнынан мысалдар келтірейік.

1 - тақырып. Педагогикалық қызмет және оның қоғамдағы рөлі. Педагогикалық іс-әрекет, оның мақсаттары мен міндеттері. Кәсіптік педагогика және әлеуметтік жұмыс. Педагогикалық қызмет субъектілері. Мәдениет және оның педагогикалық қызметтегі рөлі. Қазіргі жағдайда педагог рөлінің өсуі.

Педагогтың білім беру-тәрбиелеу, диагностикалық, ұйымдастырушылық, болжамдық, ұйымдастыру-коммуникативтік, күзету-қорғау, басқару, ескерту-профилактикалық функциялары. Педагогтар жұмысының негізгі бағыттары: ата-аналарға білім беру және кеңес беру, оқушыларды оқыту және тәрбиелеу, балаларды дамыту үшін жағдай жасау бойынша тәрбие институттарының қызметін үйлестіру және кооперациялау, виктимогендік факторлардың алдын алу және жеңу, әлеуметтік бейімделуге көмек көрсету, бағыттылығы бойынша әртүрлі клубтар мен ұйымдар және т. б. құру. Педагогтың жұмыс орны және мамандануы.

Практикалық сабаққа сұрақтар мен тапсырмалар."Өзіме қараймын". Мақсаты: өзіндік құндылықтар жүйесінің рефлексиясы.

1. Тапсырманы орындаңыз:

1.1. Сіздің өміріңізге қанағаттану үшін қажетті негізгі құндылықтарыңыздың тізімін жасаңыз. Бұл тізімді сабақтарымыздың соңына дейін сақтаңыз.

1.2. Сіз өмірлік азап пен рахат тепе-теңдігін жүргізіп, қағаз бетіне екі тізімді бекітіңіз. Сіз алған картинадан кейінгі өміріңіз үшін қандай қорытынды жасай аласыз?

1.3. Сіздің өміріңізде ең маңызды бақыт тізімін жасаңыз. Олардың барлығының адамгершілік мәнібар ма? Олар басқа адамдардың мүдделеріне "қысым жасаумен" байланысты ма?

1.4. Эпикур позициясын пайдалана отырып, рахат сезімге бөленуге болады:

1) табиғи және қажетті;

2) табиғи, бірақ қажет емес;

3) табиғи емес және қажет емес. Бұл жіктемені төмендегі рахат алу тізіміне қатысты өткізіңіз: жақсы түскі астан, емтихандағы "бестіктен", досыңмен әңгімелесуден, комплименттен, қызмет бойынша жоғарылатудан, лотереядағы ұтыстан, әріптестерінің алғысынан, комедияны көруден, жасалған жаңалықтан, жылдам жүруден, сүйікті жұмыстарынан. Әр тапсырманы орындағаннан кейін алынған нәтижелерді талқылау жүргізіледі.

Рефераттарға арналған тақырыптар:

1. Педагогикалық қызметтің мазмұны.

2. Педагогиканың басқа гуманитарлық ғылымдармен байланысы (философия, әлеуметтану, психология, этика, құқық және т. б.).

3. Педагогикалық жұмыстың негізгі бағыттары.

4. Педагог жалпыадамзаттық мәдениетті тасымалдаушы ретінде.

2 - тақырып. Педагог тұлғасы моделінің тарихи-этикалық талдауы. Әлемдік өркениет тарихындағы педагогикалық қызмет туралы адамгершілік-этикалық түсініктерді дамыту. Тәрбиеші мен педагогтың антикалық кодексі, орта ғасырлар, қайта өрлеу дәуірі және жаңа заман. Шетелдік және отандық педагог-ағартушылардың және т. б. педагогикасындағы рөлі.

Зайырлы және діни педагогика. Қазақстандағы педагогикалық қызметтің дамуы.

Практикалық сабаққа сұрақтар мен тапсырмалар. «Дана ойлар әлеміне саяхат».Мақсаты: этикалық мұралардың рефлексиясы. Мәтін фрагменттерін түзетіңіз. Сіз авторлардың позициясымен келісесіз бе? «Біз бөтен ойлармен білімді сақтауға аламыз. Алайда, біз оларды өзбетінше жасауымыз керек. Біз отты қажет етіп көршісіне барып, оның тамаша, жарқын отының жанында демалып,өзінің отын жағуды ұмытып кеткен адамға ұқсаймыз....Егер ғалымдар бөтен ғалым бола алатын болса, біз дана бола аламыз». (М. Монтень).

«Құдай... табиғи себептер мен ізгі ниет себептерін қозғалысқа әкелетін себеп. Табиғи себептерді қозғалысқа алып келгендей, ол олардың актілерінің табиғи сипатын жоғалтуын тудырмайды, сондай-ақ ізгі ерік себептерінің қозғалысын хабарлай отырып, ол өздері шақыратын әрекеттердің еріктілігін жоймайды, оларда еріктілік тудырады, өйткені Құдай әрбір затта оның ерекшеліктеріне сәйкес әрекет етеді» (Аквинский Фома).

«Адамгершілік-еркіндіктің идеясы, өзінің өзін-өзі тануында өзінің білімі, талабы, ал оның әрекеті арқылы өзінің шынайылығы бар тірі жақсылық... адамгершілік-қолма-қол әлем мен өзін-

дік сананың табиғатына айналған еркіндік ұғымы» (Гегель).

«Ішкі негіз адамгершілік қызметтің сөзсіз басы, яғни басқаларға жақсылық жасау үшін ішкі негіз, күмәнсіз махаббат керек...»(В. С. Соловьев).

«Этика... кез келген басқа адамға қатысты өмір алдында бірдей қастерлеуге түрткі болады. Бұл адамгершілік ұстанымның негізгі принципі. Жақсылық - бұл өмірді сақтауға және дамытуға қызмет етеді, жамандық болса, ол өмірді жояды немесе оған кедергі келтіреді» (А. Швейцер).

Рефераттарға арналған тақырыптар:

1. Антикалық тарихтағы педагогикалық көзқарастар.

2. Діни педагогикадағы тәрбие туралы идеяларды дамыту.

3. Қайта өрлеу және жаңа заман дәуірінде педагогикалық идеяларды қалыптастыру.

4. Қазақстандағы педагогикалық ағарту жұмысы.

3 - тақырып. Педагогқа қойылатын заманауи кәсіби-этикалық талаптар. Педагогтың кәсіби этикасы моральдық принциптер жүйесі ретінде. Педагогтың кәсіби-этикалық мәдениеті, оның аксиологиялық, реттеушілік, нормативтік, тәрбиелік функциялары. Педагогтың адамгершілік қасиеттері: адалдық, парасаттылық, қайырымдылылық, төзімділік, тілектестік және т.б.

Кәсіби қарым-қатынастардағы тұлғаның психологиялық ерекшеліктерінің рөлі, осы ерекшеліктердің моральдық мінез-құлыққа әсері. Қажеттіліктер мен мотивтер, қабілеттер, қызығушылықтар мен идеалдар, сипаты, стереотиптер мен қондырғылар, есте сақтау, зейін, қиял, ойлау және т. б. ерекшеліктері. Педагогтың адамгершілік мәдениетінің мәдениеттің басқа мәдениет түрлерімен байланысы (саяси, құқықтық, эстетикалық, физикалық және т.б.). Педагогтың шығармашылығы мен кәсіби-этикалық мәдениеті.

Практикалық сабаққа сұрақтар мен тапсырмалар.

«Типология».

Мақсаты: адамдарды объективті адамгершілік бағалауға, оларды адамгершілік өлшемдері бойынша жіктеуге, олардың іс-әрекетінің себептерін анықтауға қабілетті дамыту.

Адамгершілік тұлғасының типологиясын жасаңыз және жазыңыз. Пайдалана аласыз: «тұтыну», «конформистстік», «аристократиялық», «ерлік», «діни» жеке адам типі. Тұлғаның әртүрлі адамгершілік түрлерінің жетекші құндылықтары мен себептері қандай? Педагогтың кәсіби қызметінде туындауы мүмкін адамгершілік жанжалдарға байланысты проблемалық жағдайды шешіңіз. Бұл проблемалы жағдайдан тұлғаның әр түрлі адамгершілік қасеті бар адамдардың қалай шығатынын қарастырыңыз.

«Пікір». Мақсаты: Өзін-өзі бағалауды түзету, қарым-қатынас бойынша серіктесті сезінуді дамыту, түйсікті дамыту, топтағы өз жағдайын сезіну, топтағы психологиялық климатты жақсарту, адамды дәл және әдепті сипаттай білуді дамыту.

Рәсім. Жүргізуші сыналушыны бөлмеден шығуды сұрайды. Тренингтік топтың қалған қатысушыларына сыналушының үш сипаттамасын беру ұсынылады. Жүргізуші мінездеме мен оның авторын белгілейді. Содан кейін сыналушы шақырылады және оған мынадай сұрақ қойылады: «Қатысушылардың қайсысы сізге осы мінездемені берді деп ойлайсыз? « Сыналушы авторларды табуға үш әрекет жасайды. Хаттамада сыналушының жауаптары тіркеледі, әрбір үш әрекет бойынша дұрыс жауаптардың саны көрсетіледі.

«Айна-1». «Айна-2». Мақсаты: өз серіктесін сезіну және түсіну қабілетін дамыту, интуицияны, тапқырлықты, шығармашылық қабілеттерін дамыту, реакция жылдамдығын дамыту.

Рәсім. Жаттығу жұппен орындалады. Міндетті түрде серіктестер айнамен көрініс рөлін орындайды. Айнадағы кері шағылысу ерекшелігін ескеру қажет. «Айнаға» қарайтын адам, оның алдында қозғала отырып, тапсырманы қиындату үшін серіктестен өз айырмашылықтарын пайдалана алады.

Мысалы, ол көзілдірік немесе галстук түзете алады, ал оның әріптесінде көзілдірік немесе галстук жоқ. Бұл жаттығудың екінші нұсқасы - серіктес қозғалысын керісінше қайталауға тапсырма.

«Князь». Мақсаты: әріптесті сезіну қабілетін дамыту, түйсікті дамыту, мотивацияны талдау және қарым-қатынас бойынша серіктесті ынталандыру қабілетін дамыту.

Рәсім. Жаттығу жұпта орындалады. Серіктестердің бірі басқа ұсыныс жасайды. Мысалы: «Театрға барайық». Жауап ретінде келісуге немесе бірден бас тартуға болмайды, қайта сұрауға, нақтылауға болады. Диалогты жалғастыру керек. Соңғы сөз кімде қалады, сол жеңеді. Сіздің сұхбаттасушыңыз мұқият болуға және әңгімені өзі аяқтауға дайын болған сәтті сезіну керек.

Рефераттарға арналған тақырыптар.

1. Педагогтың моральдық кодексі.

2. Педагог тұлғасының моделі.

3. Педагогтың кәсіби қызметіндегі адамгершілік қайшылықтар.

4- тақырып. Педагогтың кәсіби-этикалық мәдениетінің диагностикасы. Педагогтардың кәсіби және тұлғалық дамуын бағалауда диагностиканы қолдану. Тренингтер мен сауалнамаларды әзірлеу және құру.

Практикалық сабаққа сұрақтар мен тапсырмалар.

– Педагог тұлғасының кәсіби-этикалық қасиеттерін зерттеуге бағытталған сауалнама әзірлеу және өткізу. Нәтижелерді сипаттау және талдау.

– Педагогтің кәсіби-этикалық мәдениетінің деңгейін арттыруға бағытталған тренингті әзірлеу және өткізу. Нәтижелерді сипаттау және тал-

дау. Тренингті әзірлеу үшін келесі схеманы пайдалану:

– Атауы.

– Мақсаттары (диагностикалықжәнедамытушы).

Рәсім (нұсқаулық, оны орындау, сыналушының іс-әрекеті, жүргізушінің іс-әрекеті, хаттаманы жүргізу нысаны).

– Нәтижелерді есептеу.

– Талдау (басқалардың нәтижелерімен салыстыру, тренингті қайта өту кезіндегі алдыңғы нәтижелермен салыстыру, психологиялық параметрлер бойынша түсіндіру).

– Қосымшалар (тапсырмалар жинағы, қолданбалы материал және т.б.).

– Тренингті жетілдірудің мүмкін жолдары.

Рефераттарға арналған тақырыптар.

– Педагогикалық қызметтегі диагностика.

– Педагогтың адамгершілік қасиеттерін бағалауда тесттерді қолдану.

– Тренинг диагностика құралы ретінде.

«Педагогтың кәсіби-этикалық мәдениетін қалыптастыру технологиясы» арнайы курсын іске асыруға міндетті топтық және жеке консультациялар, «дөңгелек үстелдер» өткізу, тәжірибелік педагогтарды тәжірибе беруге тарту және басқа да тәрбиелік іс-шаралар кіреді.

ҚОРЫТЫНДЫ

Қазіргі білім беру кеңістігінің жаһандануы мен ақпараттануы салдарынан пайда болатын білім берудің жетекші тенденциялары болашақ педагогтың кәсіби этикасын қалыптастыру мәселесін маңызды деп тауып отыр. Бұл процесс жоғары оқу орнының тұтас педагогикалық үдерісінде оның тіршілік әрекетін ұйымдастыру жолымен жүзеге асырылуы мүмкін. Бірақ қалыптастыру технологиясының құрылымдық компоненттері өзара байланысты жұмыс істеуі тиіс.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Әл-Фараби. Нақыл сөздері.- Алматы,2014. 245 б.
2. Баласағұн Ж. Құтты білік.- Алматы,2015. 230 б.
3. Қашқари М.Диуани лұғат ат-түрк. Алматы,2013. 221б.
4. Жарыкбаев К.Развитие психологической мысли в Казахстане.- Алматы, 1999. 250с.
5. Құнантаева К. Бәсекеге қабілетті қоғамның негізі - сапалы білім// Бастауыш мектеп. 2007. № 1. 3-4 б.
6. Мадин И.Б.Развитие педагогической мысли в Казахстане. Алматы, 2010. 180с.
7. Муканов М. Психология. Алматы ,2000. 250с.
8. Хмель Н.Д. Теория и технология реализации целостного педагогического процесса. Алматы, 2000. 246 с.
9. Локк Джон. Сочинения. М. , 2010. 260с.

УДК 378.01

Әбдіғапбарова Ұлжарқын Мұсілімқызы
педагогика ғылымдарының докторы, профессор,
Абай атындағы ҚазҰПУ,
Алматы қ.

Ешенкулова Динара Бауыржанқызы
докторант,
SILKWAY халықаралық университеті,
Шымкент қ.
E-mail: eshenkulova.d@miras.edu.kz

ОҚУШЫНЫҢ ӨЗДІК ОҚУ ІС-ӘРЕКЕТІНІҢ МӘНІ МЕН ҚҰРЫЛЫМЫ

Түйін. Мақалада оқушының өздік оқу іс-әрекеті, өздік жұмыс ұғымдары мен олардың ерекшеліктері қарастырылады. Оқушының өздік оқу іс-әрекетінің құрылымы мен мазмұны анықталады. Оқушының өздік жұмысын орындауы оның танымдық іс-әрекеті тұрғысынан қарастырылады. Соның негізінде оқушының өздік оқу іс-әрекетінің мәндік сипаттамсы ұсынылады. Оқушының өздік іс-әрекетінің тиімді орындау нәтижесі оның танымдық және дербес белсенділік деңгейінің жоғарылауына ықпал етеді.

Түйінді сөздер: Өздік жұмыс, іс-әрекет, оқушының өздік іс-әрекеті, танымдық іс-әрекет, дербес белсенділік.

Резюме. В статье уточняются сущность понятий самостоятельная работа учащихся, самостоятельная учебная деятельность учащихся. Определены структура, содержание и особенности самостоятельной учебной деятельности учащихся. Самостоятельная учебная деятельность учащихся рассматривается с точки зрения его познавательной деятельности. На этой основе дается характеристика самостоятельной учебной деятельности учащихся. Результат эффективной реализации самостоятельной работы учащихся способствует его уровню познавательной и индивидуальной деятельности.

Ключевые слова: самостоятельная работа, деятельность, самостоятельная учебная деятельность учащихся, познавательная деятельность, индивидуальная активность.

Summary. The article clarifies the meaning of such concepts as independent work of students and independent educational activity of students. The structure, content and peculiarities of independent educational activity of students are defined. Independent educational activity of students is considered from the point of view of their cognitive activity. On this basis, the characteristic of independent educational activity of students is given. The result of effective implementation of students' independent work contributes to improving the level of cognitive and individual activity.

Keywords: independent work, activity, independent educational activity of students, cognitive activity, individual activity.

КІРІСПЕ

Қазіргі инновациялық қоғамның дамуы жағдайында білім беру мазмұнының сапасын арттыру, білім берудің ұлттық моделін жетілдіру, жаңа технологияларға педагогикалық көзқарас қалыптастыру, мектеп оқушыларының шығармашылық ойлауын дамыту, білім алушылардың өзін-өзі дамыту, өзін-өзі ұйымдастыру белсенділіктерін жоғарылату талаптарына сәйкес оқушының өздік оқу іс-әрекетіне мән беру керектігі артып отыр. Осыған байланысты алдымен оқушының өздік оқу іс-әрекетінің мәні мен құрылымын анықтаудың қажеттілігі туындайды.

Оқушының өздік оқу іс-әрекетінің құрылымын айқындау барысында ғылыми әдебиеттерде термин тұрғысынан қалыптасқан «өздік жұмыс» ұғымына мән береміз. Б.П.Есипов «өздік жұмыс – бұл мұғалімнің тікелей қатысуынсыз, бірақ оның тапсырмасы бойынша және осы үшін арнайы бөлінген уақытта орындалатын жұмыс, сонымен бірге оқушылар өз іскерліктері мен өзінің ақыл-ой, физикалық әрекеттерінің нәтижелерін қандай да бір нысанда көрсете отырып, саналы түрде танымдық мақсатқа жетуге ұмтылу», - деп атап өтті [Есипов Б.Т.. 1961, 239 б.]. Өздік жұмысты түсінудегі мұндай тәсілдің артықшылығы оқушылардың іс-әрекетінің сипатын, оның ішінде олардың алдына қойылған мақсаттарға саналы түрде қол жеткізу қажеттілігін, сондай-ақ оқу процесінде өздік жұмысты ұйымдастырудың кейбір ерекшеліктерін анықтайтын өлшем болып табылады.

Л.В.Жарова өздік жұмысты мұғалім мен оқушылардың іс-әрекетінің тұтас жүйесі ретінде қарастыруды ұсынады және оны «осы іс-әрекеттің оқу үдерісінде ішкі және сыртқы жақтарының диалектикалық ажырамас бірлігін көрсететін белгілер жиынтығы» тұрғысынан түсіндіреді.

Осы анықтамаға сүйенсек өздік жұмыстың сыртқы жағы мұғалімнің оқыту функцияларынан, ал ішкі сипаты оқушылардың танымдық іс-әрекетінен талап етіледі [Жаров Л.В., 1993, 203 б.].

Басқа да ғалымдар еңбектерінде өздік жұмыстың негізгі ерекше белгісі тұрғысынан мұғалімнің көмегінің болмауы, оның оқушылардың жұмысына қатыспауы қарастырады. Осыған сәйкес біз өздік жұмыс деп «мұғалімнің тікелей көмегінсіз сынып және сыныптан тыс сабақтарда немесе тапсырмалар бойынша үйде жүзеге асырылатын оқушылардың жеке және ұжымдық іс-әрекетінің алуан түрлері» түсініледі [Абдигапбарова У.М., Ешенкулова Д.Б., Досай А.К., 2019, 3 б.].

Сонымен, өздік жұмыс – бұл «мұғалімнің тікелей көмегінсіз, бірақ мұғалімнің бақылауымен оқушылардың тапсырмаларды орындауы».

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

Өздік жұмысты орындаудың мәнін түсіну оқушылардың танымдық іс-әрекетін дамытуға ықпал ететін оқыту әдістемесін жетілдіруде септігін тигізеді. Дегенмен, «өздік жұмыс» ұғымының өлшемі ретінде мұғалімнің тікелей көмегінсіз оқушылардың оқу тапсырмаларын орындауы нақтылауды қажет етеді. Шынында да, мұғалім оқушылардың нақты тапсырманы орындауына тікелей қатыспайды. Алайда ол өздік жұмыс істеу процесін ұйымдастырады және тапсырмаларға сәйкес оған басшылық жасайды, оқушылардың өзін-өзі басқару мен шығармашылығын ынталандырады.

Қазіргі дидактикада өздік жұмыс оқушыларды белсенді дербес іс-әрекетке баулу *құралы; оқу еңбегінің түрі;* оқушылардың танымдық іс-әрекетін *ұйымдастыру формасы* ретінде қарастырылады.

Осы өздік жұмыс ұғымын өздік іс-әрекет түсінігі тұрғысынан қарастырғанда біз алдымен іс-әрекет түсінігіне мән береміз. Іс-әрекеттің ерекшелігі оның мәні болып табылады, өйткені тұлғаның әрбір іс-әрекеті белгілі бір пәнге бағытталған болады, күтпеген іс-әрекеттің болуы мүмкін емес.

Сол себепті іс-әрекет барлық уақытта мақсатқа бағытталады, құралдар арқылы жүзеге асырылады, нәтижеге қол жеткізіледі. Осыған орай біз *іс-әрекет* дегеніміз «мақсат қою, мәселені шешуде тиімді әдістерді қолдану, негіздеу, оны тәжірибе жүзінде дәлелдеу барысында нәтиженің нақты көріну әрекеттерінің жиынтығы, деп қарастырамыз.

Ал бұл оқу іс-әрекеті болғандықтан, осы іс-әрекеттегі мақсат, мәселе – белгілі бір пән аясында және өзін қызықтыратын өмір саласынан білім алу, білімді игеру, меңгеру, білік, дағдыларын дамыту. Олай болса *оқу іс-әрекеті* – белгілі бір пән аясында және өзін қызықтыратын өмір саласынан білім алу, білімді игеру, меңгеру, білік, дағдыларын дамытуға байланысты шығармашылық үдерісте тиімді әдістерді қолдану, негіздеу барысындағы нәтижеде нақты көрініс табатын әрекеттер жиынтығы.

Осыдан *өздік оқу іс-әрекетін,* осы аталған іс-әрекеттерді өздік жұмысында, яғни оқу жұмысын өздігінен ұйымдастыру, жүргізу барысында жүзеге асырылатын үдеріс екендігін түсінеміз. «*Оқушының өздік оқу іс-әрекеті* **–** оның белгілі бір пән аясында және өзін қызықтыратын өмір саласынан өздігінен білім, білік, дағдыларын дамытуға байланысты шығармашылық үдерісте тиімді әдістерді қолдану нәтижесінде нақты көрініс табатын танымдық іс-әрекеттер» деп тұжырымдаймыз.

Оқушылар тұлғасының толыққанды дамуы дәлелді, саналы, мақсатты және пәндік іс-әрекеттің белсенділігінен талап етіледі. Сондықтан бір жағынан, оқу іс-әрекеті дербес (белсенді) болуы тиіс. Екінші жағынан, мұғалім оқушының іс-әрекетіне, оның еркіне, сезіміне әсер етеді, ал оқушы өз кезегінде мұғалімге тәуелді болып табылады. Бұл ретте қарама-қайшылық пайда болады: мұғалімнің әсер ету рөліне байланысты оқыту процесі оқушының мұғалім іс-әрекетіне тәуелділігін (дәрменсіздігін) болжайды, ал оқу іс-әрекеті дербес сипатта болуы тиіс. Бұл қарама-қайшылықты шешу оқушының дәрменсіздігін жеңуге және оның жаңа тұлғалық сапасын, танымдық дербестігін қалыптастыруға бағытталған мұғалімнің басты міндеті болып табылады, бұл ойлау дербестігін болжайды.

Оқушының өздік іс-әрекетінің негізгі сипатына *дидактикалық мақсат, білім көзі, тапсырманы орындау тәсілі, танымдық іс-әрекет* жатады. Оқушының өздік іс-әрекетінің дидактикалық мақсаты оқу үдерісінің әр түрлі буындарында өздік жұмыс істей бастаған кезде пайда болды. Сондықтан да оның тиісті түрлері ұсынылды:

1) жаңа білім алу (материалды алдын ала оқу, бақылау, практикалық тапсырмаларды орындау);

2) дағды мен шеберлікті қалыптастыру (жаттығуларды орындау, қойылған міндеттерді шешу және т. б.);

3) білімді қолдану (мысалдарды таңдау және құрастыру, еңбек тапсырмаларын орындау, шығармалар және т. б.);

4) білімді қайталау және тексеру (жазбаша жауаптар, тақырыптарды қайталауға тапсырмаларды өз бетінше орындау, қателерді жою мақсатындағы жұмыс).

Сонымен педагогикалық әдебиетте өздік іс-әрекеттің мәніне бір жақты көзқарас жоқ, бұл осы ұғымның күрделілігін көрсетеді. Өздік жұмыс жасау мәселелерін зерттей отырып, ғалымдар оқу қызметінің осы түрін әртүрлі түсіндіре отырып, оның қандай да бір белгісін негізге ала отырып олардың мынандай белгілерін анықтады:

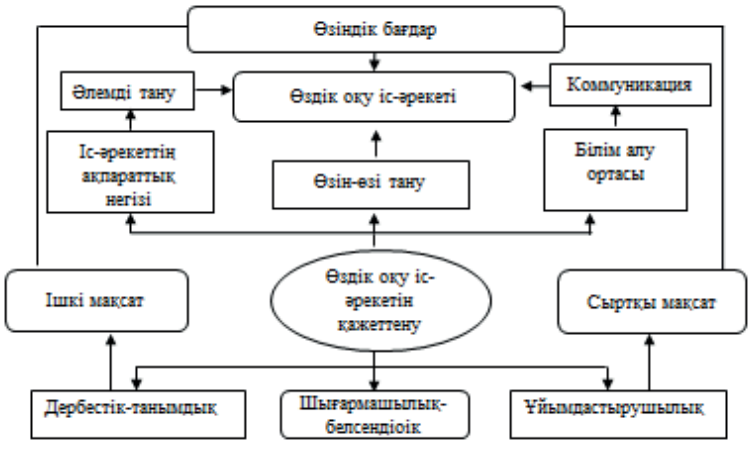
1) мұғалімнің тапсырма беруі;
2) басшылық;
3) оқушылардың дербестігі;
4) мұғалімнің тікелей қатысуынсыз оқушылардың тапсырманы орындауы;
5) оқушылардың белсенділігі және т.б.

Осы мақсаттарға сәйкес өздік жұмыс түрлі дидактикалық міндеттерді шеше алады. Әсіресе, онда оқушының материалды өз бетінше оқуға бағыттайтын білімді пайдалану қажеттігіне баса назар аударылады. Алайда, мұндай тәсілмен шектеу жеткіліксіз. Заманауи оқу үдерісі әртүрлі оқу құралдарымен жабдықталған, соның негізінде оқушылардың танымдық іс-әрекеті ұйымдастырылуы мүмкін. П.И.Пидкасистый өз кезегінде білім көзі және оған берілген тапсырмалар түрі бойынша өздік жұмыстың жіктелуін ұсынады. Осыған сәйкес өздік іс-әрекеттердің келесі түрлерін көрсетеді:

– оқу кітаптарымен жұмыс;
– анықтамалық әдебиеттермен жұмыс;
– бағдарламалық материалдармен жұмыс;
– шығарма және сипаттама;
– мұғалімнің тапсырмалары бойынша бақылау;
– зертханалық тапсырмалар;
– практикалық жұмыстар [Пидкасистый П.И., 1985, 35 б.].

Өздік іс-әрекет түрлерінің мұндай жіктелуі қарапайым және қолдануға ыңғайлы. Ол мұғалімдерді іс-әрекеттің ерекшелігін ескере отырып, әрбір білім көзін қолдану әдістемесін әзірлеуге, ал оқушыларды осы көздерден өз бетінше білім ала білуге бағыттайды. Әрине осы жіктемеге біз өз тарапымыздан интернет ақпарат көздерімен жұмыс, жобалық жұмыс, эссе, компьютерлік бағдарламалармен жұмыс және т.б. қоса аламыз.

Сонымен біз өздік оқу іс-әрекетінің мәніне талдау жасау негізінде, оқушының өздік оқу іс-әрекетінің құрылымын ұсынамыз (Сурет -1).

Сурет 1 – Өздік оқу іс-әрекетінің құрылымы

Өздік іс-әрекеттің танымдық сипаты оның тапсырмаларды орындау кезінде қандай да бір ой операциясын белсендіру болып табылады. Мысалы, елеулі белгілерді ұсыну, нәтижелерді, бақылауларды, салыстыруларды қорытындылау және т.б.

Қазіргі уақытта оқытудағы жеке іс-әрекеттік тәсілдің әзірленуіне, сондай-ақ дамыта оқыту идеяларының таралуына байланысты, мамандардың оқушылардың өз бетімен жұмыс істеу жағына деген қызығушылығы арта түсті. Бұл кездейсоқ емес, өйткені жеке іс-әрекеттік тәсіл негізінде оқытуды *ұйымдастыру мұғалімнің барлық әдістемелік шешімдері (оқу материалдарын ұйымдастыру, қандай да бір әдістемелік тәсілдерді, әдістерді, жаттығуларды және т.б. пайдалану) білім* алушының жеке басының призмасы арқылы, яғни оның қажеттілігі, себептері, қабілеті, жеке психологиялық ерекшеліктері арқылы таңдалуы тиіс.

Өздік оқу іс-әрекетінің тұлғаны дамытудағы ықпалына, дидактикалық мақсатына, танымдық сипатына, практикалық тапсырма түрлеріне берген талдау бізге өздік оқу іс-әрекетінің құрылымының мәндік сипаттамсын жасауға мүмкіндік берді (Сурет -2).

Сурет 2 – Оқушының өздік оқу іс-әрекеті құрылымының мәндік сипаттамасы

Осы құрылымның сипаттамасында оқушының өздік іс-әрекетінің мәні оның танымдық дербестік белсенділігін дамытудан тұратындығы көрсетіледі. Осыған орай оқушылардың пәндік іс-әрекеттерін қалыптастыру механизмдерін және оның негізінде қалыптасатын олардың танымдық дербестігі оқытудағы маңызды мәселелердің бірі саналады. Оқушылардың белсенділігі мен дербестігін қалыптастыру мәселесі көптеген отандық дидактикалық жұмыстарда кеңінен талқыланды.

ҚОРЫТЫНДЫ

Оқушылардың дербестік деңгейін қалыптастыруда П.Я. Гальпериннің ақыл-ой әрекеттерін кезең-кезеңмен қалыптастыру теориясы негізге алынады. Дербестік деңгейін есепке алу - бұл өздік жұмысты басқарудың бастапқы нүктесі, өйткені дербестік деңгейі өздік жұмыстың белгілі бір түрін, басқару түрін, басқару құралдарын таңдауды талап етеді [Гальперин П.Я., 1957, 58 б.].

Осылайша, оқушылардың танымдық дербестігі қалыптасатын өздік іс-әрекетін басқару оқытудың дамытушылық сипатын қамтамасыз етеді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Есипов, Б.П. Самостоятельная работа учащихся на уроке. - М.: Гос. учебно-пед. изд. мин. просвещения РСФСР. 1961. - 239 с.
2. Жарова Л.В. Учить самостоятельности: Кн. для учителя. М.: Просвещение, 1993. 203 с.
3. Абдигапбарова У.М., Ешенкулова Д.Б., Досай А.К. Особенности самостоятельной учебной деятельности учащихся // Материалы международной научно-практической конференции. «Ауезовские чтения-17: новые импульсы науки и духовности в мировом пространстве», том 3, Шымкент, 2019. С 3-6.
4. Пидкасистый П.И. Сущностная характеристика познавательной деятельности // Вестник высшей школы, 1985. № 9. С. 35-39.
5. Гальперин П.Я., Умственные действия, как основа формирования мысли и образа // Вопросы психологии, 1957. № 6. С. 58-69.

ӘОЖ: 331.445

Байдалиев Қуатбек Абуталипович
педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент,
Кәсіби білім беру жоғары мектебінің доценті,
Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан агротехникалық университеті

Саипов Амангелді
педагогика ғылымдарының докторы, профессор,
Кәсіптік оқыту кафедрасының профессоры,
М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті

Абуов Амірекұл Ергешұлы
философия ғылымдарының докторы, профессор,
Орындаушылық өнер кафедрасы,
Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық Қазақ-Түрік университеті,

КӨРКЕМ ЕҢБЕК ПӘНІ МАҚСАТТАРЫНЫҢ БІРІЗДІЛІГІ ЖОБАЛАП ОҚЫТУ ТЕХНОЛОГИЯСЫН МЕҢЗЕЙДІ

Аңдатпа. Авторлар мектептің жаңартылған білім беру үдерісіндегі көркем еңбек оқу пәнінің болжамды құрылған оқыту мақсаттарына терең зерттеу жасаған. Зерттеудің барысында әр бір оқу бөлімінің тақырыптары мен оқыту мақсаттары жиынтығы, бірізділігі көркем еңбектің оқу үдерісінде жобалап оқыту технологиясын қолдану қажеттілігі анықталған. Мұғалімдерге оқу үдерісінде жобалап оқыту технологиясын басым қолдануды, әр бір оқу бөліміндегі тақырыбы мен мақсаттарын жобалап оқытудың бірізділік қисындылығына сәйкестендіру мүмкіндігін ұсынады.

Түйінді сөздер: білім беру моделі, білім беру мазмұны, жобалап оқыту, оқыту мақсаттары, танымдық дағды.

Аннотация. Работа авторов посвящается исследованию системы целей обучения по предмету художественный труд в условиях обновленного педагогического процесса. В ходе исследования выявлено, что последовательность изучения темы, цели обучения по разделам программы, учебный процесс художественного труда ориентированы на проектную технологию обучения. Представлены рекомендации учителям, а именно: преимущественно использовать проектную технологию обучения, учитывать последовательность изучения некоторых тем и их целей в соответствии с алгоритмом проектной технологии обучения на занятиях.

Ключевые слова: модель образования, содержание образования, проектное обучение, цели обучения, познавательные навыки.

Annotation. The authors' work is devoted to the study of the system of learning goals in the subject of artwork in the context of an updated pedagogical process. In the course of the study, it was revealed that the sequence of studying the topic, the objectives of training in sections of the program, the educational process of art work are focused on the design technology of training. Recommendations are given to teachers, namely: mainly to use design technology for teaching, to take into account the sequence of studying some topics and their goals in accordance with the algorithm for design technology for teaching in the classroom.

Keywords: education model, educational content, project training, learning objectives, cognitive skills.

КІРІСПЕ

Қазақстанның жалпы орта білім беретін мектебі 2016 жылы жаңартылған білім беруге бағытталған оқу үдерісінің құрамды бөліктері: нәтижеге бағдарлы білім беру мазмұны, оқыту әдістері мен формалары және бағалау жүйесі түбегейлі түрлендіріліп, оқушылардың оқу-танымдық іс-әрекеттерін жоспарлау мен ұйымдастырудың нормативтік және оқу-әдістемелік құжаттары жаңартылған құрылымдану мен сипатқа көшкені белгілі.Соңғы төрт оқу жылында барлық сыныптардың басым бөлігі оқупәндерінің жаңартылған білім беру оқу үдерісіне қатысып, оқу-танымдық іс-әрекетпен шұғылдануы жалғасып келеді.

Соңғы төрт оқу жылында барлық сыныптар-

дың басым бөлігі оқу пәндерінің жаңартылған білім беру оқу үдерісіне қатысып, оқу-танымдық іс-әрекетпен шұғылдануы жалғасып келеді.

Осы мерзімнің ішінде мектептің пән мұғалімдері оқу үдерісіндегі оқытудың нәтижеге бағдарлы білім беру мазмұны (оқыту мақсаттарының жүйесі), белсенді оқыту әдістері және бағалау жүйесі бойынша біршама тәжірибелер жинап, терең түсініп, сабақ барысында соңғы екі құрамды бөліктерінің құралдарын кеңінен оқу үдерісінде қолдануға дағдыланып, олардың ішіндегі кейбір әдістемелік сәттерінің, механизмдерінің күшті және әлсіз жақтарын саралап, педагогикалық қауымдастық арасында өз пікірлерін де ұсынуда. Осы мектеп тәжірибесімен бірге, жаңартылған білім беру үдерісінің оқыту құралдары мен шынайы тәжірибедегі оқу үдерісінің күйіне педагогика ғылымының өкілдері де зерделеулер жасап [Ыбраимжанов Қ.Т., Саурықова Ж.М., 2018, 189 б.], оның мазмұндық және процессуалдық тұстары бойынша жетілдірудің ғылыми-педагогикалық, дидактикалық және әдістемелік негіздемелері бойынша ой пікірі мен тұжырымдарын еңбектерде жариялап келеді.

Біздің тарапымыздан көркем еңбек пәні сабақтарының процессуалдық жақтарын талдаулар жасап, оқыту мазмұнының нәтижеге бағдарлы білім беру мазмұнымен үйлесімді ұштастырып, үндестік сипатта түзілуін, соның негізінде білім алушының танымдық дағдыларының және басқа да қабілеттері мен қасиеттерінің дамуына ықпал ететін сәттерін ашып, түсіндіріп, ерекшеліктерін дәлелдемемен қарастыруды қисынды көрдік.

Жалпы орта мектептің жаңартылған білім берудің дидактикалық міндеттерін шешуге барлық оқу пәндеріне, соның ішінде көркем еңбек пәнінің білім беру бағдарламасында ортақ заманауи білім беру моделдері: тұлғаға бағдарлы, құндылыққа бағдарлы, іс-әрекеттік анықталып, оқыту технология ларының бірнеше түрлері ұсынылып отыр. Соның ішінде, саралап оқыту, проблемалық, жобалап оқыту, ақпараттық-коммуникациялық оқыту, белсенді оқыту әдістері, сындарлы (конструктивистік) оқыту. Анықталған оқыту технологиялары мен белсенді әдістерінің үлгілі түрлері пән мұғалімдеріне ұсынылғаны байқалады. Бірақ, пән мұғалімі жаңартылған білім беру үдерісіндегі ұсынылған оқыту технологиялары мен белсенді әдістерімен шектелмей, қазіргі педагогика ғылымы зерттеп, білім беру тәжірибесіне ұсынып отырған 60 - тан астам оқыту технологияларын да [Селевко Герман Константинович, 2010, 5 б.] қолдануға толық мүмкіндіктері бар. Өйткені, пән мұғалімінің міндеттерінің бірі – пән сабақтарында оқушыларға білім беру ортасын толық қамтамасыз етіп, олардың өміріне қауіпсіз құралдардың (интеллектуалды және материалды ресурс) көмегімен қажеттіліктерін қанағаттандыруға, дербес және басқа да әр түрлі оқытанымдық іс-әрекет орындау формаларымен табиғи нышандарының белгілерін толық ашып, оларды дамытуға, танымдық әрекеттердің әдістеріне үйретіп, жаңа білім мен танымдық әрекет тәсілдерінің көздерін ізденісте шеше табуға, соның аясында тәрбиелілік пен тұлғалық қасиеттерін дамытуға жетелеп отыру болып табылады.

Осы аталған оқушылардың танымдық дағдыларын, тәрбиелілік және тұлғалық қасиеттерін дамытуға жоғарыда анықталған оқыту технологиялары мен белсенді әдістер, басқа да заманауи оқыту технологияларының процессуалдық сипаты толық шешуге потенциалдары жеткілікті. Бірақ, пән мұғалімі оқыту мақсаттарының мазмұнына, ресурстарына, білім алушылар- дың жас ерекшеліктері мен танымдық дағдыларына сәйкес саралап таңдап, тәжірибеге қолдануды қисынды жоспарлау қажет етеді.

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

Педагогика ғылымының дидактика саласы анықтағандай, әр бір оқу пәнінің оқу үдерісінің, білім беру мазмұнының, оқыту құралдарының (ресурс) жеке ерекшеліктері де болады. Көркем еңбек пәні сабақтарында оқушының табысты оқу-танымдық іс-әрекеттерді орындап, тапсырмаларды сәтті шешудің дидактикалық шарттары – білім беру мазмұнының тәжірибеге бағдарлығы немесе қолданбалылығы, оқу үдерісін материалдық ресурспен толық қамтамасыз ету кепілдігі, білім алушының белсенділігін арттыруға бағытталған тәжірибелік жұмыстардың, оның үлгілерінің қоғамдық сұранысы мен қажеттілігіне сәйкес анықталуы, оқушының орындаған тәжірибелік жұмыс үлгілерін өзі таңдау, жасау және бағалау әрекеттеріне ерік беру болып табылады. Осы шарттардың басым түрлері дәстүрлі оқыту үдерісінде орнықты сақталып, оқу үдерісінің табысты жүруін қамтамасыз етті [Поляков Валерий Алексеевич, 1987, 19 б].

Дәстүрлі технология оқу пәні оқыту үдерісінде қалыптасқан дидактикалық шарттарды басшылыққа ала отырып, оның оқушы үшін танымдық және психомоторикалық құндылықтарын ескере, көркем еңбек оқу пәнінің оқыту мазмұнын жетілдіруге бағытталған жаңа оқыту технологиялары мен белсенді оқыту әдістерін үндестікте қолдану сәттері ерекшеліктерін шешу қажет етеді. Әрине, көркем еңбек оқу сабақтарында пән мұғалімі жоғарыда көзделген оқыту технологияларын және басқа да заманауи түрлерін өз еркімен таңдауына толық мүмкіндігі бар. Жаңартылған білім беру аясындағы ұзақ мерзімді жоспарда көзделген тек қана нәтижеге бағдарлы оқыту мақсаттарының берілуі пән мұғалімінің өзбетімен дербес те оқыту әдістемесін жобалап, оқыту құралдарының тиімді түрлерін таңдауға, оларды бірізді сабаққа жүйелеуді, жаттығу мен тапсырма мамзмұндарын белсенді оқыту әдістерімен үндестікте ұштастырып да-

йындауға толық мүмкіндігі бар. Бірақ, таңдаған оқыту технологиясын жобалауға негіз болатын дидактикалық талаптардың бірі әр бір тақырыпқа көзделген оқыту мақсаттарына сәйкес болуы, соған тәуелділігі.

Көркем еңбек оқу пәні білім беру бағдарламасындағы ұзақ мерзімде әр бір сыныптың әр бір оқу бөлімдеріне жеке - жеке тақырыптарға таралып бірізді жүйеленіп анықталған оқыту мақсаттарын зерделеу барысында олардың мазмұны мен бірізділігі оқыту үдерісінде өзегі болатын, басымдылық белгісі бар оқыту технологиясын анықтауға мүмкіндік берді. Ол оқыту технологиясы – жобалап оқыту. Өйткені, әр бір сыныптың әр бір оқу бөлімінің тақырыптарындағы оқыту мақсаттарының жиынтығы, оқу-танымдық іс-әрекеттердің бірізділігі тікелей жобалап оқыту технологиясының алгоритіміне сәйкес құралып отырғаны байқалады. Мысалы, 5 сыныптың ер балдарына арналған сәндік-қолданбалы өнер оқу бөліміндегі тақырыптардың оқыту мақсаттарын қарастыратын болсақ, сабақтардың алғашқы кезеңдерінде білім алушының оқу-танымдық іс-әрекеттері тарихи және замануи сәндік-қолданбалы өнер туындыларын зерделей отырып, олардың ерекшелік белгілерін анықтай, жасалатын бұйымдардың көркемдік идеясын, оның бейнелену композициясын, декоративтік мотивтері мен олардың мәнін, материалдарын, қасиеттерін, құралдарын, өңдеу мен безендіру тәсілдерін анықтауға бағытталған.

Бұл танымдық әрекеттерді білім алушылар визуалды және мәтіндік ақпараттарды зерттеу арқылы анықтайды [Наркулова Гульзира Мухамед-Садыковна, 2018, 193 б.]. Келесі сабақтарда білім алушы сәндік бұйым жасауға қажетті материалдарды, оның қасиеттерін тәжірибелер жасай отырып, бұйым жасауға тиімді түрлерін таңдауға мүмкіндік алады. Осы танымдық әрекеттерді орындаудан кейін қолданатын қол аспаптардың немесе құралдардың түрлері мен қолдану тәсілдерін анықтайды. Келесі кезеңде білім алушы алдыңғы сабақтарда ақпараттарды зерттеу барысында сәндік бұйымның көркемдік идеяларына да назар аударып, соның аясында ол өзінің болашақ бұйымының үлгілі идеясын шығаруға немесе моделдеуге де назар аудырылуы мұғалім тарапынан ұсынылады. Міне, осы идеяның толық қалыптасуына білім алушы нобай жасауға кіріседі. Бұйымның көркемдік идеясының моделі құралғаннан кейін келесі сабақтарда жасайтын бұйымның кейбір элементтерін жасап үйренуге материалдар, аспаптар таңдап жаттығу лар орындайды. Ол жаттығулар ұзақ мерзімді жоспарда өру өнеріне тән арналған. Олай болса, білім алушылар өру тәсілін үйренуге жаттығулар орындап, әрекеттеріне дағдыланып, өзінің идеясынан пайда болған бұйым моделінің (ұлттық нақыш элементтерімен ұштасқан) материалдануына технологиялық операцияларды орындауға бағытталады. Осы оқу бөлімінің соңғы сабағында әр бір білім алушы сыныпта ұйымдастырылған көрмеге шығармашылық жұмыстарын қойып таныстыру немесе қорғау жасайды.

Мұндай бірізділіктегі оқыту мақсаттарының құрылып, әр бір тақырып пен сабақтарға таралу сипаты сол сыныптың басқа оқу бөлімдерінде, басқа жоғары сыныптардың әр бір оқу бөлімдерінде оқыту мақсаттары да бірыңғай таралып жүйеленген. Яғни, көркем еңбек пәнінің бір оқу бөлімі бойынша білім алушы өзінің идеясымен бір ғана бұйым жасап үйренумен ғана шектеледі. Егер, сыныптардың барлығына ортақ бес оқу бөлімі болса [2, 109 б], мұғалім бір оқу жылына оқушыларға толық бес өнім түрін жасатып үйретуге бағыттайды. Әрине, бұл жерде әр бір оқу бөліміне көзделген уақыт мөлшерін де ескергені орынды. Соған сәйкес орындалатын бұйымның мазмұны мен күрделілігін таңдау қажет етеді. Бірнеше сабақ бойы білім алушының жобалап оқыту технологиясы аясында бір жоба немесе бұйым жасап орындау әлде қайда тиімді. Бұрынғы технология пәні сабағына көзделген аптасына бір сағатқа пән мұғалімі оқушылармен тақырып бойынша тәжірибелік жұмыстар орындау мүмкіндігінен айырылып формалды жүруіне алып келген еді. Енді, оқу бағдарламасындағы бір оқу бөлімі бойынша оқыту мақсаттары мұғалімнің бірнеше сабақ бойы бірізділік қағидасына сәйкес оқушылардың танымдық дағдыларын дамытуға бағытталған тәжірибелік жұмыстарда, олар бір бұйым орындауға ұмтылып отыратын болады.

Әр бір сыныптың жеке-жеке оқу бөлімдеріндегі білім алушының оқу-танымдық іс-әрекеті тікелей жобалап оқыту технологиясының мазмұнымен үндестікте орындауға негіз болып отыр. Өйткені, жобалап оқыту технологиясында білім алушы өзінің шығармашылық идеясымен туындаған бұйым моделін құрау мен жасауда басым үш кезеңнен құралып келеді. Бірінші, жасайтын бұйымның «прототипі» бойынша ақпараттарды зерттеп, соның аясында автор өзінің дербес идеясы негізінде түпнұсқалы бұйым моделінін нобайын дайындайды, оның жұмысшы сызбасын дайындап, қажетті материалдар мен құралдарды таңдайды, орындау тәсілдерін, оның бірізділігін анықтап, оны материалдануға көшеді. Жобалап оқытудың соңғы кезеңінде автор жасаған бұйым үлгісінің сапасын анықтау үшін белгіленген бағалау критериясына сәйкестігімен салыстыра өміршеңдігін жариялайды [Байдалиев Куатбек Абуталипович, 2019, 252 б.].

Жобалап оқыту технологиясының осы түйіндегі мазмұны тек көркем еңбек оқу пәнінің әр бір сыныптың жеке оқу бөлімдерінің оқыту мақсаттары- ның тақырыптардағы жиынтық сипаты ғана дәлелмен шектелмейді. Сонымен бірге, көркем еңбек оқу пәнінің оқыту мақсаттары жүйесінің құрылуына негіз болған басты үш бөлім-

дердің өзі де жобалап оқыту технологиясының мазмұнына бағдарлы орындалғаны анықталып отыр. Ол басты үш бөлім: шығармашылық идеяларды дамыту мен зерттеу; шығармашылық жұмыстар- ды жасау және дайындау; таныстырылым, талдау және шығармашылық жұмыстарды бағалау. Әр бір бөлім бірнеше бөлімшелерден құралған. Бірінші бөлім 6 бөлімшеден құралса, екінші бөлім 4 бөлімшеден, үшінші бөлімде төрт бөлімшеден. Екінші бөлімдегі соңғы екі бөлімше «Тамақ мәдениеті», «Үй мәдениеті» аталған бөлімнің бөлімшелеріне кірмейді. Олар көркем еңбек оқу пәнінің білім беру мазмұнына кіріп жеке оқу бөлімдері болып табылады.

Жоғарыдағы басты үш бөлімнің алты бөлімшесінің танымдық әрекеттері қоршаған орта туралы білім мен түсінік, тарих, мәдениет және дәстүр туралы білім мен түсінік, ақпарат көздермен жұмыс, шығармашылық іс-әрекетті жоспрлау, дизайн дайындау тапсырмаларын орындау, материал- дар, оның қасиеттері және жұмыс техникаларын қамтып отырса, екінші бөлімде, шығармашылық идеяны көрінісін моделдеу, құралдар мен оларды қолдану технологиясы, техника қауіпсіздігін құрайды. Соңғы бөлім дайындалған шығармашылық жұмысты таныстыру, көркем немесе бұйымның жасалу идеясын талдау, бағалау және бұйым үлгілерін немесе көркем идеяны жетілдіруі мүмкіндіктеріне ұсыныстар жасау болып табылады.

Міне, осы басты үш бөлім бөлімшелерінің мазмұнын зерделеп, талдайтын болса, бірінші бөлімнің бөлімше атауларының мазмұны тікелей жобалап оқыту технологиясының бірінші сатысында орындалатын іс-әрекеттерді сипаттап отыр. Яғни, ақпараттармен жұмыстанып автор өзінің идеясымен бұйымның моделін жасауға дайындықтар жүргізсе, екінші бөлімнің бөлімшелеріндегі танымдық әрекеттер жобалап оқытуда автордың абстарктілі идеясының бейнесін кескіндеумен аяқтап, жұмысшы сызбасын құру, оны жасаудың құралдарын таңдаумен технологиялық процеске көшуін көздейді. Соңғы бөлімнің бөлімшелері жобалап оқытудың соңғы сатысымен баламаланады. Яғни, шығармашылық жұмысты автордың жариялауы, көрермендердің немесе тұтынушылардың жұмыс сапасына, соның ішінде идеясына беретін пікір, сарапшылардың бағалау критериясына негізделе түпнұсқалылығына және басқа да мәнді белгілеріне баға беруімен аяқталуы.

Көркем еңбек оқу пәні білім беру бағдарламасындағы оқыту мақсаттарының жүйесі және әр бір сыныптың жеке-жеке оқу бөлім- деріне арналған тақырыптардың оқыту мақсаттары таралып жүйеленуінің жиынтығы мазмұны тікелей жобалап оқыту технологиясының мазмұнымен үндестікте құрылғаны анықталып отыр. Бұл болашақта көркем еңбек оқу пәнінің мұғалімі оқу үдерісін жоспарлау кезінде жеке тақырыптық оқыту мақсаттарына оқу-танымдық іс-әрекеттерді анықтаудың түпкі нәтижесіне бағдар алып, соған жетуге сәйкес әр бір сабақтың мақсаттары мен танымдық әрекеттерді мөлшерлеп бөліп, таратып орындауды қажет етеді. Көркем еңбек оқу пәні сабақтарында тәжірибелейтін жобалап оқыту технологиясы бір сабақтың шеңберінде ғана емес, бірнеше сабақтарға жалғасып жүреді. Әр бір сыныптың бір оқу бөлімінің бірінші тақырып сабақтарының оқыту мақсаттарынан басталып сол бөлімнің тақырыптық сабақ мақсаттары толық аяқталуына дейін жобалап оқытуды қолданудың реттілігі кезең-кезеңімен жалғасып отырады.

Жалпы орта мектептің көркем еңбек оқу пәнінің оқыту үдерісі және оның әдістемелік мазмұны толық жобалап оқыту технологиясымен жүруге бағытталғанын растауға болады. Көркем еңбек оқу пәні мұғалімдерін жаңартылған білім беру үдерісі бойынша біліктілік курстарында даярлау барысында және оқу-әдістемелік құжаттар мен құралдарында ешқандай әдістемелік мәліметтер берілмеген. Көркем еңбек оқу пәнінің білім беру бағдарламасының түсіндірме жазбасында, мұғалімдерге арналған әдістемелік нұсқауларда қолданатын педагогикалық тәсілдердің жоғарыда аталған түрлері ұсынылғанымен (соның ішінде жобалап оқыту бар), нақты көркем еңбек пәнінің оқыту мақсаттарына жетуге білім алушылардың оқу-танымдық іс-әрекеттерін жобалап оқыту технологиясымен жүзеге асырылатын әдістемелік тәсілдері көзделмеген. Ұсынылған нормативтік және әдістемелік құжаттар мен нұсқаулықтарда көркем еңбек оқу пәнінің мұғалімі сабақты жоспарлауда ұсынылған педагогикалық тәсілдердің кез-келген түрлерін қолдануға болатынын ұсынып отыр.

ҚОРЫТЫНДЫ

Көркем еңбек оқу пәні сабақтарында білім алушы өзінің идеясымен бейнеленген бұйым моделін құрау (жобалау) мен механикалық тұстарын жасау әрекеттерімен ғана шектелмейді. Білім алушы өзінің алда жасайтын бұйым немесе процесті өзгерту, жетілдіру бойынша идеясын шығаруға әр түрлі формадағы (визуалды, мәтін, таңба, белгі) ақпарат көздерін зерттеу жұмыстарын орындау барысында алуан танымдық құндылықтарға ие болады. Оның қуатты құралы ретінде тек жобалап оқыту технологиясымен шектелмей, пән мұғалімі жоғарыда ұсынылған оқытудың замануи технологияларын, олардың да әдістерін, жеке белсенді оқыту әдістері мен формаларын, оқу материалын білім алушы табысты меңгеруіне және оқыту мақсаттарына сәйкес танымдық дағдыларды қалыптастыруға оқыту әдістерін, соның ішінде белсенді әдістерді жобалап оқыту технологиясымен үйлесімді ұштастырып тәжірибелеу қажеттіліктен туындайды. Әр бір тақырып сабақтарына анықталған оқыту

мақсаттарына сәйкес білім алушының танымдық дағдыларын дамытуға бағытталған оқыту технологиялары мен белсенді әдістерді таңдау мен қолдану айнымалы, жеке түрде жүріп отырса, сыныптың бір оқу бөлімі бойынша тұрақты, толық қолданатын оқыту технологиясы – жобалап оқыту болып табылады. Яғни, жобалап оқыту технологиясы көркем еңбек оқу пәні оқыту үдерісінің формасы ретінде қабылдауға да болады. Оқытуды ұйымдастырудың формасы – оқу үдерісінің сыртқы бейнесі, мұғалімнің оқу үдерісін реттілікпен басқаруды көздейді. Оқушы мен педагогтың өзара танымдық іс-әрекетті орындау барысындағы оқыту әдістері мен тәсілдерінің бірізділікте қолдана сабақтарды белгілі тәртіпте жүргізуді оқытуды ұйымдастыру формасын айтады.

Жобалап оқыту әдісі немесе оқыту технологиясы бір сабақтың бір кезеңінде ғана емес, бір сабақтың оқу-танымдық іс-әрекетінің басталуы мен аяқталу аралығында басқа оқыту әдістерімен алмастырылмай жүруін сипаттайды. Көркем еңбек пәні сабақтарында жобалап оқыту технологиясы немесе формасы кезеңдерімен бірнеше сабақтарды құрайды.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Байдалиев Қ.А. Көркем еңбекті оқыту теориясы мен әдістемесі: оқу құралы. – Алматы : Альманахъ, 2019. - 396 б.
2. Көркем еңбек пәні бойынша мұғалімге арналған нұсқаулық. – Астана, «Назарбаев зияткерлік мектептері», 2017. – 109 б.
3. Наркулова Г.С. Мектеп оқушыларының зерттеу жұмыстарына психологиялық педагогикалық сүйемелдеу // Қазақстанның ғылымы мен өмірі. - Астана, 2018. №3(59), 198 - 200 беттер.
4. Негізгі орта білім беру деңгейінің 5-9-сыныптарына арналған «Көркем еңбек» пәнінен жаңартылған мазмұндағы үлгілік оқу бағдарламасы. – Астана, Ы.Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы. 2016. - 62 б.
5. Поляков В.А. Основы методики трудового и профессионального обучения / В.А.Поляков. -М.: Просвещение, 1987. – 191 с.
6. Селевко Г.К. «Современные образовательные технологии» / Г. К.Селевко [Мәтін], М. : Народное образование, 2010. - 369 с.
7. Ыбраимжанов Қ.Т., Саурықова Ж.М. Жаңартылған білім мазмұнына үйлесімді бастауыш сыныптардағы педагогикалық үдерісті ұйымдастыру // Қазақстанның ғылымы мен өмірі. - Астана, 2018. №3(59), 189-194 беттер.

УДК 378.126

Белесова Нурсулу Абдигаппаровна
докторант 1 курса специальности «Педагогика и психология»,
ЕНУ имени Л.Н.Гумилева,
Нур-Султан, Республика Казахстан
E-mail: linni@mail.ru

Албытова Назымгуль Пышакбаевна
кандидат педагогических наук, и.о. профессора,
ЕНУ имени Л.Н.Гумилева,
Нур-Султан, Республика Казахстан
E-mail: nalbytova@mail.ru

ОСНОВЫ МЕЖЛИЧНОСТНЫХ ОТНОШЕНИЙ В ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ СРЕДЕ

Аңдатпа. Бұл мақалада педагогикалық ортадағы мұғалімдердің тұлғааралық қатынастарының жалпы ережелері қарастырылады. Мұғалімнің қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыруға қысқаша талдау берілген. Сонымен қатар, мұғалімдердің тұлғааралық өзара іс-қимылының мәселелері және оларды шешу жолдары ұсынылады.

Түйін сөздер: педагогикалық орта, тұлғааралық қатынастар, қарым-қатынас, қарым-қатынас мәдениеті, педагогикалық процесс.

Аннотация. В данной статье рассматриваются общие положения межличностных взаимоотношений педагогов в педагогической среде. Также дается краткий анализ формирования культуры общения педагога. Вместе с тем, выдвигаются проблемы межличностного взаимодействия педагогов, а также пути их решения.

Ключевые слова: педагогическая среда, межличностные взаимоотношения, коммуникация, культура общения, педагогический процесс.

Annotation. This article discusses the general provisions of the interpersonal relationships of teachers in the pedagogical environment. Also given a brief analysis of the formation of the teachers' communication culture. At the same time, the problems of interpersonal interaction of teachers are put forward, as well as their solutions.

Keywords: pedagogical environment, interpersonal relationships, communication, communication culture, pedagogical process.

Реформы системы высшего образования, происходящие в мире, на сегодняшний день требуют разработки подходов по формированию личности, который будет владеть личностными и профессиональными компетенциями. Среди профессиональных значимых ролей занимает коммуникативный блок, то есть умение устанавливать межличностные взаимоотношения в определенной среде.

Процесс воспитания и обучения являются доминирующими факторами в становлении личности. Однако нужно учитывать тот факт, что целостный педагогический процесс не может осуществляться без общества, так как человек является «продуктом» среды [Кордуэлл].

В толковом словаре: «…среда – это совокупность природных или социальных условий, в которых протекает развитие и деятельность человеческого общества» [Дмитриев]. В то же время, в ходе совместной деятельности людей среда трансформируется. И в процессе этих трансформаций меняется сам человек.

Существует множество типов среды. Одним из важнейших типов среды является педагогическая среда. В словаре педагогическая среда определяется как специальная система условий организации жизнедеятельности детей, направленная на формирование их отношений к миру, людям и друг к другу [Коджаспирова, Коджаспиров]. Однако, на примере практической деятельности можно интерпретировать педагогическую среду в качестве треугольника (обучающиеся-педагог-коллектив), где во главу угла ставится педагог. И здесь возникает вопрос. Как межличностные взаимоотношения треугольника влияют на позитивное решение педагогических проблем?

Межличностные отношения на сегодняшний день изучается глубоко в социологии, педагогике, психологии, бизнесе, а также в иных прикладных сферах наук. Но в целом, основная характеристика заключается во взаимосвязи между людьми способах влияний, оказываемых людьми друг на друга в процессе совместной деятельности и общения.

Основой создания благоприятной педагогической среды является культура и стиль взаимоотношений между обучающимися и педаго-

гами, основанный на уважении, сотрудничестве, заботе и поддержке, ценностном отношении к личности каждого. В целом, образовательная среда выполняет такие функции, как обучающая, воспитательная, социально-правовая, развивающая и управленческая.

Культура взаимоотношений — это совокупность интеллектуальных, моральных и эмоциональных качеств личности, которые необходимы для успешного взаимодействия и контроля поведения [Усова, Васильева]. Основой культуры взаимоотношений является правильное принятие как информации от личности, так и самого личности в целом.

Культура – понятие более широкое, чем общение. Она включает в себя все материальные и моральные ценности, которые накоплены личностями. Также, культура включает в себя способы человеческой деятельности, формы, приемы и нормы, характеризующие особенности функционирования общества.-

На сегодняшний день существуют проблемы воздействия педагогов как на обучающихся, так и на других педагогов в коллективе. Данная тенденция обусловлена такими факторами как информационный поток, тайм-менеджмент и стрессоустойчивость. Эти факторы негативно влияют на личность педагога, вызывая конфликты и затруднения с другими личностями.

В процессе педагогического взаимодействия формируются 5 видов отношений (Я.Л.Коломинский, Е.А.Панько), такие как:

- устойчивые-положительные;
- пассивно-положительные;
- неустойчивые;
- открыто-отрицательные;
- пассивно- отрицательные [Коломинский, Панько].

Устойчиво-положительное отношение характеризуется позитивным отношением к детям, заботой о них, оказания помощи при затруднениях. Педагогам этого типа присущи преобладание положительной оценки обучающихся, искренность, такт. Такой преподаватель больше убеждает, чем принуждает. В процессе педагогического взаимодействия педагоги данного направления формируют личности, делая акцент на уникальные особенности обучающихся.

Пассивно-положительное отношение проявляется в нечетко выраженной эмоционально-положительной направленности во взаимодействии с обучающимися. Такой педагог нередко проявляет сухой, официальный тон в общении с воспитанниками.

Неустойчивый тип отношений характеризуется ситуативностью поведения педагога при общей эмоционально-положительной направленности. Такие педагоги нередко попадают под власть своих настроений и переживаний, их оценка ребенка и манера поведения в значительной степени зависят от сложившейся ситуации

Открыто-отрицательное отношение характеризуется негативным отношением к детям, педагогической работе. Всем своим поведением он как бы подчеркивает, насколько он выше обучающихся. Такой педагог создает в группе часто атмосферу постоянной напряженности, сосредоточивает свое внимание на отрицательных поступках, фактах плохого поведения.

В пассивно-отрицательном педагог умеет создать внешние признаки хорошей организации работы, однако на самом деле к работе и детям безразличен.

Также по мнению авторов, отношение педагога к детям влияет в значительной степени на отношение самих обучающихся к образовательному учреждению. То есть, взаимоотношение педагога и обучающегося должен выстраиваться на доверительных основах, иначе это приведет к разрушению образовательных процессов.

Для того, чтобы создать устойчивые-положительные взаимоотношения существуют множество подходов, которые позволяют сблизить педагогов и обучающихся, а также достигнуть их общих целей.

По мнению Ерментаевой А.Р., взаимодействия в педагогическом процессе проявляется в интеграции в группе, в межличностной конкуренции и конфликтах [Ерментаева]. По нашему мнению, каждый из характеристик межличностного взаимодействия в педагогической среде особенно важен. Если интеграция приводит к сплоченности коллектива, то конкуренция способствует достижению цели качественным образом, а в ходе конфликтов участники диалога научатся свои точки зрения доказывать фактами.

Д.А.Белухин в своих трудах выделяет два вида общения:

1. Социально-ориентированное общение в ходе, которого решаются социально значимые задачи, реализуются общественные отношения, организуется социальное взаимодействие.

2. Личностно-ориентированное общение, которое может быть деловым, направленным на какую-то совместную деятельность [Белухин].

Таким образом, в педагогической среде педагог, являясь субъектом общения, воспринимает обучающегося как личность и формируется субъект-субъектные отношения. Тем не менее, с поля зрения не исчезает и социальная среда, в котором находится как педагог, так и обучающийся. В ходе такого общения педагог должен приобрести технику общения, уметь поддерживать межличностные контакты и добиваться целей в общении, используя оптимальные поведенческие стратегии.

В случае, когда ставится проблема культуры общения в педагогической среде, на пер-

вый план выступает личность. Подчёркивается важность гуманистического подхода, в котором педагог играет роль наставника, помощника и стимулятора, который создает психологический комфорт и свободу обучающегося, т.е. учение должно быть центрировано на обучающемся, а не на учебном предмете. В ходе педагогического общения применяются такие методы, как дискуссии, ролевые игры, обсуждение ситуаций, анализ и разрешение конфликтов. Для родителей и педагогов представители гуманистической педагогики предлагают такие приемы в общении с ребенком: Я-высказывание, активное слушание, безусловная любовь к ребенку, положительное внимание к нему, контакт глаз, физический контакт.

Культура общения в педагогической среде выделяет гуманистическую направленность общения, в которой собеседник является высшей ценностью и «тайной», которую необходимо разгадать. В педагогике рассматривается педагогическое общение, которое напрямую связано с умением передачи информации, пониманием состояния обучающегося, организацией взаимоотношений со студентами, искусством воздействия на партнера по общению, управлением собственного психического состояния.

В данном контексте педагог должен знать причины возникновения конфликтов в педагогической среде и их методы устранения; этикета; основ культуры поведения; основ культуры речи; основ культуры внешнего вида; основ коммуникации; а также получить умения: организовать коммуникативную деятельность; регулировать процессы общения; вступать в контакт; выражать свои мысли; воздействовать на других и учиться у них самому; адекватно откликаться на психологическое состояние другого человека и его поведение; анализировать себя и других; самоопределяться в ситуации и т.д.

Таким образом, подведя итог сказанному, можно сделать вывод, что педагогам важно знать основы межличностного взаимодействия в педагогической среде, а также формировать в себе навыки культуру общения, так как именно этот компонент образовательного процесса способствует достижению общих целей с обучающимися. Это означает, что педагоги с высокой культурой общения должны обладать знаниями психологических особенностей человека; психологических барьеров общения, а также путей их преодоления

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Кордуэлл Майк. Психология. А-Я. Словарь-справочник / Пер. с англ. К. С. Ткаченко. — М.: ФАИР-ПРЕСС. Майк Кордуэлл. 2000.
2. Д. В. Дмитриев. Толковый словарь русского языка М.: Астрель: АСТ, 2003. — 1578 с.
3. Коджаспирова Г.М., Коджаспиров А.Ю. Педагогический словарь: Для студ. высш. и сред. пед. учеб. заведений. — М.: И; М.: Издательский центр «Академия», 2000. - 176 с.
4. Усова А. М., Васильева К. В. Культура взаимоотношений в педагогическом коллективе образовательной организации // Молодой ученый. — 2016. — №24. — С. 532-534. – URL https://moluch.ru/archive/128/35513/
5. Коломинский Я. Л., Панько Е. А. Учителю о психологии детей шестилетнего возраста: Кн. для учителя. – М.: Просвещение, 1988. – 190 с
6. Ерментаева А.Р. Жоғары мектеп психологиясы: Учебник. – Алматы: ЖШС РПБК «Дәуір», 2012. – 492с.
7. Белухин, Д.А. Основы личностно ориентированной педагогики: курс лекций / Д.А. Белухин. – Москва: НПО ‘МОДЭК’, 1997. – 304 с.

УДК 378(563)
Д 43

Джанаева Жанна Маратовна
экология магистрі,
Тараз мемлекеттік педагогикалық университеті
Тараз қ., Қазақстан

Кулкаева Лаура Ашимбековна
биология магистрі,
Тараз мемлекеттік педагогикалық университеті
Тараз қ., Қазақстан

Керимкулова Жанар Даулетовна
педагогика- психология магистрі,
Тараз мемлекеттік педагогикалық университеті
Тараз қ., Қазақстан

БОЛАШАҚ МАМАННЫҢ КӘСІБИ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Аннотация. Бұл мақалада болашақ маманның кәсіби құзреттілігі, ұстанымдары білімі, іскерлігі, кәсіби-тұлғалық сипаттамалары анықталады. Құзреттілікті қалыптастырудың негізгі талабы- болашақ маманға ақпараттық білім негіздерін беру, логикалық- құрылымдық ойлау қабілеттері арқылы құзреттіліктерін қалыптастырып, ақпараттық қоғамға бейімдеу.

Кілт сөздер: құзыреттілік, фактор, норматив, логикалық операция, коммуникация.

Аннотация. В статье рассматриваются профессиональные компетенции, знания, навыки, профессионально-личностные характеристики будущих специалистов. Основные требования к формированию компетенции - дать будущему специалисту основы информационных знаний, формировать навыки логико - структурного мышления, адаптировать к информационному обществу.

Ключевые слова: компетенции, фактор, норматив, логические операции, коммуникация.

Abstract. The article deals with professional competencies, knowledge, skills, professional and personal characteristics of future specialists.The main requirements for the formation of competence-to give the future specialist the basics of information knowledge, to form skills of logical and structural thinking, to adapt to the information society.

Keywords: competence, factor, standard, logical operations, communication.

КІРІСПЕ

Тұңғыш Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына арнаған жолдауындағы он сегізінші бағыттың маңызы ерекше. Онда: «Ақпаратты таратудың жаңа нысандарына бағдарланған білім беру бағыттарын құру міндеті де алдымызда тұр», – деп атап көрсеткен.

Ақпараттық технологиялар күні бүгінге дейін білім берудің барлық саласына тереңдей түсті. Бұған күнделікті ақпараттық қоғаммен және мамандарды даярлаудың қажеттілігімен байланысты сыртқы факторлар, сондай-ақ оқу мекемелерінде қазіргі компютерлік программалардың кеңінен қолданылуы жатады.Мемлекеттік және мемлекет аралық білім беруді ақпараттандыру бағдарламаларының қабылдауымен, ақпараттандыруды қажет ететін педагогтар санының артуымен байланысты ішкі факторларға әсер етуде.

Филатов О.К. Оқытудың жаңа технологияларын ақпараттандырудың негізгі бағыттарын жан-жақты зерттеген. Бірқатар жағдайда ақпараттандыру құралдарын қолдану болашақ мұғалімдердің еңбек ынтасын арттыруға жағымды әсер етеді. Соңғы кезде жаңа ақпараттық технологиялар қазіргі оқыту жүйесіне маңызды әсер етуде.

Оқу-тәрбие үрдісін жаңа электрондық оқыту құралдары және ЭЕМ-ді қолдану арқылы анықтайтын жаңа ақпараттық технология пайда болды. ЭЕМ-ді қолдану арқылы оқыту технологиясы 2 түрге бөлінеді:

1. Рецептивті электронды оқыту, білімді аудио немесе видео түрінде жазылған таспалар арқылы, теледидар арқылы берілетін қабылдау және меңгеру негізінде қабылданатын;

2. Интерактивті электронды оқыту, оқушы және адам мен машинаның диалогы түрінде оқыту жүйесінің арақатынасының негізі. Жаңа интерактивті оқыту жүйесіне компьютер, телевизор, бейнедиск ойнағыш (осы құрылғы кешен

арқылы қатысу эффектісі көрінеді) кіреді [Филатов О.К., 1999,2-6]

Болашақ ұстаздардың жоғары оқу мекемелерінде даярлауында кәсіби құзыреттілігін қалыптастыру идеясы негізгі миссиясы болады. Сондықтан, кәсіби құзыреттілікті қалыптастыру жолдары әртүрлі болуы мүмкін. Кәсіби құзыреттілік маманның даярлығының қалыптастыру ұстанымдары:

- ақпараттық-мағыналық;
- эмоционалдық-мотивациялық;
- технологиялық қызмет;
- нормативтік басқару.

Білім беру үрдісінде ақпараттандыру –инновациялық технологияларды кеңінен пайдалану арқылы дамыта оқыту, дара тұлғаны бағыттап оқыту мақсаттарын жүзеге асыра отырып, оқу үрдісінің барлық деңгейлерінің тиімділігі мен сапасын жоғарылатуды көздейді.

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

Болашақ маманның педагогикалық қызметінің қалыптасуын, қарым-қатынасы және жеке тұлғасын анықтайтын кәсіби білімі, іскерлігі және дағдыларның қажетті жиынтығын меңгеруі кәсіби құзыреттіліктің интегралдық кәсіби-тұлғалық сипаттамасы ретінде анықталады .

Кәсіби құзыреттілік – бұл білікті маманды даярлау, басқа адамның тұлғасын қалыптастыру процесінде туындайтын оқу-тәрбие міндеттерін нәтижелі шешуге мүмкіндік беретін педагогтың хабардар болуы, беделдік деңгейі болып саналады. А.В. Хуторский бойынша кәсіби құзыреттілік – адамның өзіне және қызмет мәніне жеке қатынасын қамтитын тиісті құзыреттілікке ие болуы.

Болашақ ұстаздардың бойындағы кәсіби қасиеттерін және таланттарының қалыптасуын, оның абыройы мен кәсіби ұқыптылығы, педагогикалық ойлауы, ғылым жолындағы еңбектерді ұйымдастыру мен біліктілікті дамыту аясы бойынша ауқымды түрде әдебиеттер қоры құрылды. Оларға С.И.Архангельский, Ф.Н.Гонобалин, Н.В.Кулюткин, И.Т.Огородников, А.И.Пискунов, В.А.Сластенин, А.И.Щербаков, Н.В.Кузьмина, Н.Ф.Талызина, В.В.Краевский, Н.Д.Хмель, С.Т.Каргин, А.К.Маркова, К.С.Оспанов және тағы басқалардың ғылыми еңбектерін жатқызуға болады.

С. Мұхамбетжанова ақпараттық технологияларды пайдалану барысында оқушылардың ақпараттық құзіреттілігі қалыптасады, қазіргі заман талабына сай интернет ресурстарды пайдаланады және білім беру үрдісінде оқушының шығармашылық қабілетінің дамытуына мүмкіндік беретіндігін атап өткен. Сондықтан оқушылардың ақпараттық құзырлылығы мен ақпараттық мәдениетін қалыптастыруды қазіргі таңда үздіксіз педагогикалық білім беру жүйесіндегі ең көкейтесті мәселелердің бірі ретінде қарауға болады [Мұхамбетжанова С.Т.,Мелдебекова М.Т., 2010, 87-89 б.].

Кәсіби-педагогикалық құзыреттілік пен оның жеке түрлері В.А.Адольфтың, Е.В.Бондаревскаяның, Н.В.Кузьминаның және тағы басқалардың ғылыми жұмыстарында, сонымен бірге педагогтың кәсіби құзыреттілігінің басқа да аспектілерін К.А.Абульханова, Н.В.Кузьмина, Л.М.Митина, Л.И.Мищенко, М.В.Прохорова, Е.И.Рогов, Д.С.Савельев, В.А.Сластенин, Н.Ф.Талызина, А.И.Щербаков және тағы басқалар зерттеген.

Жоғарғы оқу орында тұлғаның кәсіби құзыреттілігін қалыптастырудың үш бағыт бойынша жүзеге асырылады:

- ► базалық дайындық (кәсіби және психологиялық-педагогикалық білім);
- ► әдіснамалық мәдениет;
- ► педагогикалық шығармашылық және креативтілік.

Сонымен кәсіби құзыреттілік – бұл маман тұлғасының интегративті сапасы, кәсіби қызметтегі базалық және арнайы құзырлықтар жүйесінен тұратын, адекватты білім, дағды, кәсіби шеберліктің кіші жүйесін, кәсіби іс-әрекеттердің жалпыланған тәсілдерін және кәсіби қасиеттерін қамтиды.

Ақпараттандыру – ғылыми-техникалық прогреске байланысты үздіксіз процесс және оның жылдамдығы технологиялардың даму жылдамдығымен тікелей байланысты екенін атап өткен жөн. Ғаламды ақпараттандырудың даму қарқыны бұнымен тоқтамайды. Ал индивидтің ақпараттық құзыреттілігінің маңыздылығы әрі қарай даму үстінде. Ақпараттық технологияларды қолдану арқылы болашақ мамандардың құзыреттілігін қалыптастыру әр түрлі ұғымдардан құрылады. Ең алдымен ақпараттық технологиялық сауаттылық ұғымынан басталады. Яғни дербес компьютер, бағдарламалық өнімдер, олардың функциялары мен мүмкіндіктері, бұл компьютерлік желілердің (оның ішінде интернет) білуі туралы білімділігі.

С.Баймұхамедованың пікірінше ақпараттық-коммуникативтік технологияларды пайдалану – педагогикалық іс-әрекеттердің мазмұны мен формасын толықтыру негізінде оқыту үрдісін жетілдірудің бірден бір жолы. Сондықтан компьютерлік желілерді, интернет жүйесін, электрондық оқулықтарды, мультимедиалық технологияларды, қашықтан оқыту технологиясын пайдалану оқу орындарында ақпаратты-коммуникациялық технологиялар кеңістігін құруға жағдай жасайды.

Ақпараттық технологияларды қолданудағы кәсіби құзыреттілігі әр түрлі ақпараттық құралдарды қолдануы ғана емес, сонымен қатар оларды педагогикалық қызметте тиімді қолданудың маңызы зор.

Сонымен қоса, оқу үрдісінде мультимедиялық технологияны қолдану оқытудың әдістері мен түрлерін мазмұнын жасауға, оқу барысын басқаруды оңтайлы тұрғыда игеруге, білім берудің педагогикалық жүйесін заман талабына сай етуге мүмкіндік береді.

Оқу үрдісінде мультимедиялық технологияны қолдану әдістемесінің жіктемесі мына төмендегі жүйелерден тұрады.

1. Оқытуды басқару жүйесін сабақтың әртүрлі кезеңдерінде жетілдіріп отырады. Оқытудың мотивациясын күшейтеді;

2. Студенттердің ақпараттық мәдениетін дамытатын оқыту мен тәрбиенің сапасын арттырады, оқушылардың дайындық деңгейін арттырады;

3. Компьютер тек ойын ойнайтын құрылғы емес, басқа да мүмкіндіктері бар екенін көрсетеді;

Мультимедиялық сабақтар келесі дидактикалық мәселелерді шешуге көмектеседі. Қазіргі уақытта электрондық оқыту процесі жоғары және үздіксіз білім беру жүйесінде іске асырылудажәне барынша дамуда.

Қазақстан Республикасы жоғарғы оқу орындарында білім беру мазмұны, оқыту формасы мен әдістері уақыт талабына сай мамандыққа қойылатын талаптарға сай ұйымдастырылуды талап етіп отыр. Сондықтан болашақ педагогтарға педагогика ғылымын терең зерттеу, оны меңгеру өзекті мәселе болып табылады [Баймұхамедова С., 2003, 48-49 б].

Бүгінгінің заманында білім беру жүйесінің басты ұстанымдарының бірі болып маманың өзіне керекті мәліметті өзі іздеп табуына үйретіп, олардың өз оқу траекторияларын өзінің таңдай білуі болып табылады. Біздің ойымызша, кәсіби құзыретті маман даярлау арқылы ақпараттық технологиялардың білім жүйесінің қағидаларындағы нақты мақсат болашақ ұстаздың өз-өзін білім алуға ынталандыру, яғни жан-жақтылыққа, креативтілікке даярлау болып саналады. ББҰ шешімі бойынша «XXI ғасыр ақпараттандыру ғасыры» деп атаған болатын. Себебі, XXI ғасыр – сандық ақпараттық техникалардың шарықтау шегіне жеткен дәуірлік кезеңі болып саналады.

Болашақ ұстаздың ақпараттанудың технологиялық кәсібилігіндегі құзыретілік – бұл кешенді ұғым. Оны нақты білім беру қызметінде технологиялық білімділікпен іскерлікті мақсатты, тиімді пайдалану ретінде түсінеді. Ақпараттық технологиялық құзыреттіліктің үш ерекше аспектісін айқындайды:

1) Ақпараттық технология саласында функционалдық сауаттылықтың жоғарғы деңгейінде болу;

2) Кәсіптік міндеттерді шешу үшін білім беру қызметінде ақпараттық технологияларды пайдалы қолдану;

3) Ақпараттық қоғам субъектісі ретінде студенттерді дамытуға бағытталған білім берудегі жаңа парадигаманың негізі ретінде.

Пәндік сабақтар кезінде ақпараттық технологияларды қолдану барысында болашақ мамандардың ақпараттық құзіреттілігін қалыптастыру, бүгінгі күннің қағидасына сәйкес ақпараттық технологияларды, электрондық оқулықтарды және интернет желілерін қолдау білім мекемелерінде кретивтілік дарынын дамытуға мүмкіндік жасайды. Жас мамандардың ақпараттық құзыреттілігі мен шеберлігін қалыптастыру бүгінгі күнде жан-жақты білім беру жүйесіндегі маңызды мәселелердің алғышарттары болып саналады. Ақпараттық технологиялардағы кәсібиліктегі құзырлықтың орыны:

– сын тұрғысынан ұсынылған мәліметтер негізінде саналы шешім қабылдауға;

– өз-өзін дамытуға, алдағы уақытқа жоспар жасауға және оның бірізділігіне, мақсатты орындаудағы танымдық жұмысты жоспарлауға және жүзеге асыруға;

– ақпарат көздерін өздігінен ізденуге, болжауға, қорытындылауға, қайта саралап сақтауға, ерекшелендіруге және тәжірбие алмасуға, сондай-ақ қазіргі заманғы ақпараттық- коммуникациялық технологиялардың көмегімен жүзеге асыруға;

– логикалық ойлау арқылы ақпарат көздерін саралап қолдана отырып, ақпаратты жинақтауға;

– өзін-өзі білім алу барысында жоспарлы түрде іске асыру үшін мәліметтерді пайлануға көмегін береді.

Х.Әлмұхановаңың зерттеуінде кәсіби маманың құзыреттілігін қалыптастыру жеке шығармашылық қабілетті дамытуды, педагогикалық инновацияларды дұрыс қабылдауы, күнделікті өзгеріп жататын педагогикалық ортаға тез бейімделуді қажет ететіндігі айтылған.

Оқу орындарында білім беру жүйесін ақпаратандыруды дамыту мынадай тенденциялар арқылы көрсетуге болады.

– жаңа ақпараттық технологияларды пайдалану арқылы қалыптасқан оқу

– тәрбие жұмысын ұйымдастырудың формалары мен әдістерін, тәсілдерін жетілдіру.

– ақпараттық – коммуникациялық технологиялар базасын дамыту және оқытудың әдістемелік жүйесін жетілдіру.

– пәндік ортада өзара ақпараттық іс – әрекетті жетілдіру.

Ақпараттық қоғамның негізгі талабы –студенттерге ақпараттық білім негіздерін беру, логикалық – құрылымдық ойлау қабілеттерін дамыту, ақпараттық технологияны өзіндік даму мен оны іске асыру құралы ретінде пайдалану дағдыларын қалыптастырып, ақпараттық қоғамға бейімдеу.

Қорытынды. Жаңа ақпараттық технологиялар дегеніміз – білім беру жүйесінде ақпараттарды даярлап, оны білім алушыға жеткізу процесі. Соңғы жылдарда білім беру жүйесіне енген «құзырлылық» немесе «құзіреттілік» ұғымы жеке қасиеттері мен білім, білік, дағды, іс тәжірибесі, түсінігінің бірлігін сипаттайды. Сондықтан, ақпараттандыру жағдайында студенттің жеке тұлғалығын қарастырып, ақпараттық қоғамда өмір

сүруіне, сонымен қатар, оның ақпарат ағымына бейімделуіне дұрыс бағдар жасап, тиімді шешім қабылдауына ақпараттық технологияларды маңызы зор.

Болашақ маман дайындау мәселесі оның тұлғалық сапалары мен қасиеттерін қалыптастырудың мазызын көрсетеді. Тұлғалық- бағдарлық бағытта білім беру нәтижесі білім, біліктілік және дағды жүйесінде, шығармашылық іс-әрекет тәжірибесіне және эмоционалды көңіл-күйді көрсетеді. Болашақ маманның ақпараттық технология арқылы пәндік білім беру барысында ұтқырлы түрде қолдану ұстаздардың көпқырлығын, білім мекемелерінде бірізділікпен ұйымдастырудың ерешеліктерін қалыптастырады [Әлмұханова Х.Т., Бейсебаева П.С., 2011, 52-59].

Ақпараттық технологияларды қолданудағы кәсіби құзыреттілігі – субъект тұлғасының қасиетіне, оның пәндік білім саласындағы терең ұғынушылығын, білім беру нормасын, қазіргі заманғы ғылыми дүниетанымды және тұлғаның жеке басын дамытуға бағытталған жұмыста перспективалыққа бағытталған субъектінің жеке тәжірибесін сипаттайтын, ақпаратты жинау мен бағалау есебінен динамикалық байыту мен өзін-өзі жетілдіруге жол ашатын жүйе болып табылады.

Өз ойымызды тұжырымдай келе, болашақ мұғалімнің кәсіби құзыреттілігін қалыптастыруда ақпараттық технология маңызды орынға ие. Өйткені, болашақ педагог маман ақпараттық технологияларды меңгеру арқылы кәсіби құзыреттіліктерінің заңдылығы ол тұлғаның табысты іс-әрекетке даярлығы мен мақсатқа қол жеткізеді. Себебі қазіргі заман әрбір жас маманнан ақпараттық технологияны меңгерген, сауатты, құзыреттілігі қалыптасқан, аса жоғары мәдениетілікті талап етеді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Филатов О.К. Оқытудың жаңа технологияларын ақпараттандырудың негізгі бағыттары. //Информатика и образование. – 1999.- № 2.- С. 2-6.
2. Мұхамбетжанова С.Т., Мелдебекова М.Т. Педагогтардың ақпараттық – коммуникациялық технологияларды қолдану бойынша құзырлылықтарын қалыптастыру әдістемесі. Алматы: ЖШС «Дайыр Баспа», 2010 ж.87-89 бб.
3. Баймұхамедова С. Жаңа ақпараттық технологиялар. Оқу құралы. Алматы, 2003 жыл 48-49б.
4. Әлмұханова Х.Т., Бейсебаева П.С. Құзіреттілік–кәсіби маман даярлаудың басты сапасы.
5. APSN_2011/Pedagogica/2_85259.doc.htm

УДК 378

Ермаганбетова Сауле Каировна
PhD докторант образовательной программы
6D010900-Математика,
Кокшетауский государственный университет им. Ш. Уалиханова,
г. Кокшетау, Казахстан
E-mail: sever_sk@mail.ru

Байшагиров Хайрулла Жамбаевич
доктор технических наук, профессор
Кокшетауский государственный университет им. Ш. Уалиханова,
г. Кокшетау, Казахстан

ОСОБЕННОСТИ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ОРИЕНТИРОВАННОГО ОБУЧЕНИЯ МАТЕМАТИКЕ ПРИ ПОДГОТОВКЕ БАКАЛАВРОВ ТЕХНИКИ И ТЕХНОЛОГИИ

Аннотация. Мақалада инженерлік бағыттағы дайындық студенттеріне математиканы кәсіби-бағдарлы оқыту қарастырылған. Белгілі бір жүйелілікте келтірілген әр түрлі күрделілік деңгейіндегі қолданбалы есептер көрсетілген. Сонымен бірге әр түрлі математикалық әдістерді де, кәсіби терминдерді де меңгеріне, болашақ инженерлік қызметі үшін білім, білік және дағдыларды игеруіне көңіл бөлінеді. Композияциялық жел энергетикалық қондырғылар түйіндерін жасау кезінде математиканы қолданудың әдістемелік ерекшеліктері берілген.

Түйінді сөздер: математика, кәсіби-бағдарлы оқыту, есептер.

Аннотация. В статье рассмотрены особенности профессионально-ориентированного обучения математике студентов инженерного направления подготовки. Показана значимость прикладных задач различного уровня сложности, приведенных в определенной последовательности. При этом акцентируется внимание на овладение студентами как различных математических методов, так и профессиональных терминов, на приобретение ими знаний, умений и навыков для будущей инженерной деятельности. Представлены методические особенности применения математики при разработке узлов композиционной ветроэнергетической установки.

Ключевые слова: математика, профессионально-ориентированное обучение, задачи.

Annotation. The article presents the peculiarities of a professionally oriented mathematics training of engineer students. The article shows the importance of applied tasks of various difficulty levels which are given in a certain sequence. The focus of the article is on the students' mastery of both various mathematical methods and professional terms, on students' knowledge acquisition, on the development of abilities and skills which are vital for future engineering activities. The methodological features of the application of mathematics in the development of nodes of a composite wind power installation are presented.

Keywords: mathematics, professionally-oriented training, tasks.

В условиях стремительного роста науки и техники к современному инженеру предъявляется ряд определенных требований, связанных с повышением профессиональной мобильности, способности быстро и качественно осваивать новые технологии. Вследствие этого особую значимость приобретает необходимость качественной подготовки инженеров в высшем учебном заведении, так как именно на этапе получения высшего образования закладывается фундамент профессии: формируется менталитет специалиста, происходит дальнейшее совершенствование саморазвития, развиваются творческие способности, а также умения и навыки самообразовательной деятельности.

В настоящее время для повышения качества образования разрабатываются различные подходы к организации учебного процесса. Наиболее эффективным, на наш взгляд, является создание таких дидактических условий, в которых студент может занять активную личностную позицию и раскрыться как субъект образовательного процесса. Это подразумевает, прежде всего, создание педагогических условий осознанности, осмысленности учения, включение в него студента на уровне не только интеллектуальной, но и личностной активности. Среди условий, активизирующих учебно-познавательную деятельность студентов в процессе изучения математики, исследователи выделяют:

– построение учебного процесса с учетом индивидуально-личностных особенностей студентов;

– развитие и совершенствование умений преподавателя управлять активной познавательной деятельностью студентов;

– включение студентов в активные формы самостоятельной деятельности на всех этапах обучения;

– вовлечение студентов в различные виды учебно-познавательной деятельности, содержащей элементы творчества.

Заметим, что самостоятельная работа студента является важным фактором, стимулирующим и обеспечивающим активизацию учебно-познавательной деятельности студентов, формирование и развитие творческих способностей.

Необходимыми условиями повышения качества математической подготовки студентов технических специальностей являются как интенсификация профессиональной ориентированности аудиторных занятий, так и надлежащая организация внеаудиторной самостоятельной работы студентов. При этом важнейшим фактором является привлечение обучающихся к НИРС, в том числе путём приобщения их к научно-техническим проектам. Так, при выполнении трехлетних грантовых проектов по приоритету «Энергетика и машиностроение», как правило, первый год посвящается вопросам проектирования и разработке каких-то элементов конструкций, узлов энергомашины и т.п. При этом на этапах предварительного проектирования используются или строятся простые математические модели, однородные подходы, приближенно описывающие реальный объект и легко понимаемые студентами. Как правило, такие сведения входят в программу математики инженерных факультетов (для обучающихся инженерной направленности).

Принципиальными моментами проблемы математического образования являются: выбор объёма и содержания математических курсов, определение целей обучения, правильное сочетание широты и глубины изложения, строгости и наглядности, т.е. выбор наиболее эффективных и рациональных путей обучения с учётом времени, выделенного учебным планом на изучение математики.

Так, в нашем университете при подготовке бакалавров техники и технологии специальности 5В071200 – Машиностроение на курс высшей математики за последние 5 лет отводилось: 5 кредитов на 2 семестра, затем 5 кредитов на 1 семестр, а последние 2 года – 4 кредита на 1 семестр. Такое уменьшение объема часов существенно понижает математическую подготовку в целом, при этом вопросы профессионально-ориентированного обучения уходят на второй план. Выпускники с таким невысоким уровнем математической подготовки могут оперировать только с простыми соотношениями и методами в своей профессиональной работе. Однако, в настоящее время в силу объективных причин «... система образования просто становится более сложной, многоуровневой, дифференцированной и многопрофильной ...» [Абылкасымова А. Е., Шишов С. Е., 2015, с. 52]. Для устранения возникшей проблемы с этого года, по решению УМС вуза, на будущий учебный год для изучения курса математики выделено 10 кредитов на два семестра. Это позволяет более правильно сформировать общенаучное представление о предмете, целях и задачах математики, а также и о ее месте в других областях знаний. Это поможет студентам в более полной мере овладеть системой знаний и умений по математике в объеме действующей программы. Анализ содержания такого вузовского математического образования показывает, что в учебном процессе имеются возможности для реализации профессионально-ориентированного обучения. Появившиеся ресурсы во времени следует использовать для совершенствования дифференцированного подхода через системы разно-уровневых задач и самостоятельную работу студентов. Большинство тем спецдисциплин содержит материал, который можно эффективно применить при изучении определенных разделов программы, что будет способствовать более глубокому осмысленному изучению абстрактной математической теории, а также повышению интереса студентов к изучению математики.

Отдельные понятия и факты, изучаемые в курсе математики, служат основой при определении ряда технических понятий. Так, например, при изучении дисциплин: «Технология машиностроения», «Проектирование производственных заготовок» и др. – используются элементы раздела «Дифференциальное и интегральное исчисление функции одной и нескольких переменных»;

– при изучении дисциплин: «САПР технических процессов», «Автоматизация производственных процессов в машиностроении» и др. – используются элементы из разделов «Дифференциальные уравнения», «Ряды», «Элементы теории вероятностей и математическая статистика».

При изучении многих разделов спецдисциплин происходит закрепление математических знаний и выработка умений их использовать при решении прикладных задач. Будущий инженер должен удовлетворять самым новым требованиям «...для профессиональной подготовки в Казахстане последние тенденции в системе образования выделяют переход от принципа стабильности к принципу мобильности...» [Абылкасымова А. Е., Шишов С. Е., 2015, с. 53]. Поэтому надо реализовывать такие методики (дифференцированный, проектно- исследовательский подход и т.д.), чтобы в процессе обучения математике у будущего инженера сформировались такие профессиональные компетенции, которые можно применить и на более высоких уровнях проектирования, создания и обслуживания машин.

По методологии современного машиностроения создание новых машин состоит из 3-х этапов:

1 – практическая реализация новой теоретической идеи («ноу-хау») в виде первого опытного образца;

2 – изготовление опытной партии, испытания и доводка изделий, узлов, машин;

3 – серийное производство.

На разных этапах этого длительного созидательного процесса нужны такие специалисты-машиностроители, как: инженер-проектировщик, инженер-конструктор, инженер-технолог, инженер-испытатель, инженер-экономист, менеджер и т.д. При этом они используют свои профессиональные знания, умения и навыки, в том числе, и из области математики, которая, как правило, яв-

ляется связующим звеном между этими направлениями и этапами, языком их взаимодействия. Например, в конце этапа 2 при доводке изделий, узлов, машин до конкурентоспособного уровня уже используются детализированные, более сложные математические модели, реализация которых требует серьёзной математической подготовки с учётом содержания спецдисциплин. В связи с этим для нас представляет интерес профессионально ориентированное обучение математике, в том числе с учётом отмеченных выше этапов.

Под профессионально-ориентированным обучением математике при подготовке инженеров будем понимать обучение, при котором реализуется связь математики со спецдисциплинами на разных уровнях. При этом идет непрерывный процесс усвоения студентами приемов, методов, навыков для будущей профессиональной деятельности на всех этапах творческой инженерной работы [Далингер В.А., 2007, с. 37].

Для создания системы профессионально-ориентированных интегративных связей и её реализации можно использовать комплекс задач в обучении математике, постепенно повышающий уровень профессионализации студентов. Следует научить студентов грамотно формулировать инженерную задачу, переводя ее на язык математики, интерпретировать результат ее решения на языке реальной ситуации, проверять соответствие полученных и опытных данных. Решая профессионально-ориентированные задачи различного уровня сложности в определенной последовательности, студенты оперируют профессиональными терминами, приобретают умение анализировать ситуации для будущей профессиональной деятельности. Например, на первых этапах разработки элементов и узлов ветроэнергетической машины из композитов применяются однородные или квазиоднородные математические модели и теории, где дифференциальные уравнения содержат постоянные коэффициенты. [Байшагиров Х.Ж., Каримбаев Т.Д., 2018, с. 25]

В случае обыкновенных дифференциальных уравнений 1-го и 2-го порядков студент младших курсов, как правило, успевает решить 3-4 соответствующие задачи за один урок. В случае дифференциальных уравнений с частными производными второго порядка, например, классические уравнения математической физики сводятся методом разделения переменных к нескольким обыкновенным дифференциальным уравнениям. Поэтому они решаются в несколько раз медленнее, в среднем одна задача за урок.

При более подробном математическом описании объектов профессиональной деятельности инженера приходим к дифференциальным уравнениям с переменными коэффициентами или к сложным многосвязным областям. Такие задачи уже выходят за рамки стандартной программы высших учебных заведений. Поэтому для математической подготовки соответствующих специалистов требуется многоуровневый индивидуальный подход. Подготовка таких кадров связана с углубленным изучением математических моделей высокого уровня или других изощренных математических методов [Байшагиров Х.Ж., Каримбаев Т.Д., 2016, с. 98]. Очевидно, что такие математические модели или соотношения служат своеобразным средством познания для вычисления тех количественных объектов – параметров или характеристик, которые невозможно определить непосредственно или измерить общепринятыми доступными приборами. Так, для математического описания деформации в структуре двухкомпонентного тела используются, так называемые «смесевые» теории и методы. Они строятся для осредненных величин, полученных с помощью разложения определенного интеграла на промежутки (при одномерном случае). Аналогичные формулы осреднения строятся как для плоской области, так и для трехмерного тела. При этом промежутки интегрирования должны удовлетворять определенным соотношениям, связанным с характерными размерами микроструктуры композитов, включений, зёрен, диаметров волокон и т.д., и раскрывающими область применимости математических подходов.

Такое глубокое проникновение в структуру неоднородного тела и физику явлений на локальном уровне достигается с помощью обычного разложения определенного интеграла на промежутках. Эти особенности позволяют совершенствовать методику подготовки специалистов на высоком профессиональном уровне.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Абылкасымова А. Е., Шишов С. Е. Оценка перспективных моделей развития педагогического образования для целей инновационного развития Казахстана: анализ международного опыта \\ Перспективы Науки и Образования. 2015. 4 (16). С. 49-55.
2. Далингер В.А. Профессионально-ориентированные задачи по математике. Омск: ООО ИПЦ «Сфера», 2007. -60 с.
3. Байшагиров Х.Ж., Каримбаев Т.Д., Ермаганбетова С.К., Омаров Б.М. и др. Создание технического прототипа композиционной ветроэнергетической установки с диффузором (ВЭУД) //Отчет о НИОКР. /КГУ им. Ш. Уалиханова МОН РК. – Кокшетау, 2018г.- 73 с.- ГР 0118 РК 00949.
4. Двухкомпонентная теория упругости неоднородной среды. Х.Ж. Байшагиров, Каримбаев Т.Д. Қарағанды, 2016.-270 с.

УДК 371.129
ББК 74.200.52

Жангужинова Меруерт Еркеновна
п.ғ.д., доцент,
Т.Қ. Жүргенов атындағы Қазақ Ұлттық Өнер академиясы,
Алматы, Қазақстан
E-mail: meruyert.zhan@gmail.com

Каржаубаева Сангуль Камаловна
ө.ғ.д., доцент,
Т.Қ. Жүргенов атындағы Қазақ Ұлттық Өнер академиясы,
Алматы, Қазақстан
E-mail: aumira@mail.ru

Андатпа. Зерттеудің өзектілігі Covid19 коронавирустық инфекциясын таратпау бойынша ауқымды карантинге байланысты Қазақстан Өнер Жоғары Оқу Орындарында қашықтықтан білім беру технологияларын қолданудың қазіргі жай-күйін көрсетеді. Мақалада қашықтықтан білім беру технологиялары бойынша әдістемелік аспектілерді интеграциялау мәселелері қарастырылады. Сценографияның білім беру бағдарламалары бойынша өнер бакалаврларын оқыту бес білім беру траекториялары бойынша жүзеге асырылады: Сахнаны көркем безендіру, Мультимедиялық сценография, Кино және ТВ қоюшы суретші, Сахналық костюм, Театр гримі.

Түйінді сөздер: қашықтықтан білім беру технологиялары (ҚОТ), MOODLE, Сценография, Кәсіби Құзыреттілікті Қалыптастыру (ККҚ).

Жангужинова Меруерт Еркеновна
д.п.н., доцент,
Казахская Национальная Академия Искусств имени Т. Жургенова,
Алматы, Казахстан
E-mail: meruyert.zhan@gmail.com

Каржаубаева Сангуль Камаловна
д. иск., профессор,
Казахская Национальная Академия Искусств имени Т. Жургенова,
Алматы, Казахстан
E-mail: aumira@mail.ru

МЕТОДИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРИМЕНЕНИЯ ДИСТАНЦИОННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ КАФЕДРЫ СЦЕНОГРАФИЯ В КАЗНАИ ИМ.Т.К. ЖУРГЕНОВА

Аннотация. Актуальность исследования отражает современное состояние применения дистанционных образовательных технологий в вузах искусства Казахстана в связи с масштабным карантином по нераспространению коронавирусной инфекции Covid19. В статье рассматриваются проблемы интеграции методических аспектов дистанционных образовательных технологий на примере Кафедры Сценография Факультета Театрального Искусства Казахской Национальной Академии искусств имени Т.К. Жургенова. Обучение бакалавров искусства по образовательным программам Сценографии осуществляется по пяти образовательным траекториям: Художественное оформление сцены, Мультимедийная сценография, Художник постановщик кино и ТВ, Сценический костюм, Театральный грим.

Ключевые слова: дистанционные образовательные технологии (ДОТ), MOODLE, Сценография, формирование профессиональной компетентности (ФПК).

Zhanguzhinova Meruyert Yerkenovna
Phd, ass. Prof.,
T.K. Zhurgenov Kazakh National Academy of Arts,
Almaty, Kazakhstan
E-mail: meruyert.zhan@gmail.com

Karzhaubaeva Sangul Kamalovna
Phd, Prof.,
T.K. Zhurgenov Kazakh National Academy of Arts,
Almaty, Kazakhstan
E-mail: aumira@mail.ru

Annotation. The relevance of the study reflects the current state of use the distance learning technologies in art's universities of of Kazakhstan in connection with the large-scale quarantine on the non-proliferation of coronavirus infection Covid19. The article discusses the problems of integrating methodological aspects in distance learning technologies using the example of the Scenography Chair of the Faculty of Theater Arts of the Kazakh National Academy of Arts named after T.K. Zhurgenov. Learning of bachelors of art in the educational programs of Scenography is carried out along five educational paths: Stage decoration, Multimedia scenography, Film and TV production designer, Stage costume, Theater makeup.

Keywords: distance education technologies (DET), MOODLE, Scenography, the Formation of Professional Competence (FPK).

ВВЕДЕНИЕ

Новизной исследования является реализация образовательной политики по государственной программе «Рухани Жанғыру» в рамках системы дистанционного обучения в вузах Казахстана.

Целью исследования является раскрытие методических аспектов при подготовке обучающихся вуза в системе дистанционного обучения в соответствии с современным мировым уровнем образования на основе интеграции новых знаний, технологий и методик.

Основные используемые методы исследования: теоретический обзор применения на практике системы дистанционного обучения MOODLE.

Результатами исследования является раскрытие опыта преподавателей кафедры Сценография по проведению образовательного процесса в рамках дистанционных образовательных технологий (ДОТ).

Перед высшей школой Казахстана, поставлена цель – соответствие новым требованиям инновационного образования, интегрированного с научно-исследовательской деятельностью, междисциплинарностью, тесной связью обучения с потребителями промышленности, востребованностью на рынке труда.

Послание Елбасы Первого президента Республики Казахстан Н. Назарбаева народу Казахстана «Казахстанский путь – 2050: единая цель, единые интересы, единое будущее» вводит в общественно-политический дискурс совершенно новое понятие – наукоемкая экономика. Тем самым, Н.Назарбаев обозначил стратегию национальной модернизации, которая будет осуществлена на базе научно-технологического ускорения [Назарбаев Н.А., 2014, с.2].

Глобальные вызовы 2020 года поставили перед образовательными учреждениями всех уровней новые задачи по внедрению дистанционных форм обучения. В связи с масштабным карантином по нераспространению коронавирусной инфекции Covid19 в вузах Казахстана было принято решение о переходе с очной формы обучения на дистанционную форму обучения.

МЕТОДОЛОГИЯ

На основании Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан были утверждены Правила организации учебного процесса по дистанционным образовательным технологиям (ДОТ) [МОН РК, 2015, с.2].

Адаптация дистанционных образовательных технологий (ДОТ) для освоения обучающимися образовательных программ в соответствии с академическим календарем реализуется на принципах модернизации сознания – открытости, прагматизма и конкурентоспособности, в рамках программы «Рухани Жанғыру» [Назарбаев Н.А., 2017, с.3].

В соответствии с принципами Болонской декларации интегрируется компетентностный подход с кредитной системой обучения по модульным образовательным программам для индивидуализации направления обучения студента [НКАКО, 2010, с.1.].

В рамках послания президента Республики Казахстан К. К. Токаева о Новом Этапе Социальной Модернизации и Повышении качества образования [Токаев К-Ж.К., 2019, с.3] в Казахской Национальной Академии Искусств имени Т.К. Жургенова внедрена система дистанционного обучения и разработаны методические рекомендации по оформлению заданий в системе MOODLE [КазНАИ им.Т.К.Жургенова, 2020, с.1.].

В контексте системы дистанционного обучения реализуются ключевые цели Государственной программы развития образования и науки РК на 2020 – 2025 годы [п.1]:

– обеспечение безопасной и комфортной среды обучения;

– внедрение обновленной системы оценки качества обучающихся, педагогов и организаций образования на основе лучших практик;

– модернизируются и оцифровывается научная инфраструктура;

– повышается результативность научных разработок и обеспечивается интеграция в мировое научное пространство.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ДИСКУССИЯ

Повышение качества образования и обеспечение будущего Казахстана высококвалифицированными кадрами, способными эффективно интегрироваться в изменившихся условиях глобального рынка, освоение лучших зарубежных стандартов и технологий, возможно только при условии модернизации учебного процесса по дистанционным образовательным технологиям в вузах [Мухаметкалиев Т., 2011, с.42.].

Задачи инновационного развития образования Казахстана диктуют необходимость внедрения методик и технологий обучения в вузах, позволяющих внедрять достижения науки и производства для поднятия качества образования в вузах. При обзорно-статистическом анализе глобальных трендов в различных секторах и регионах Всемирный Банк определил знание как «сердце и разум экономического развития» [WB, 2010, с.210.].

Для реализации инноваций в образовании необходим пересмотр содержания знаний, применения и владения методологией этих знаний, а также практических навыков, базирующихся на внедрении в теорию и практику ДОТ [Аминов Р.А., 2004, с.12]. Становится очевидным, что для эффективной деятельности в современных условиях транзитного периода, система подготовки кадров должна модернизировать цели образования, содержание, технологии, подходы, дидактические принципы, методы и формы обучения [Жангужинова М.Е., 2020, с.6.].

Ниже будут рассмотрены часть приемлемых для вуза искусств технологий и ресурсов, рекомендуемых МОН РК для ДОТ [МОН РК, 2015, с.2.], которые применяются при подготовке обучающихся по образовательным программам Сценографии.

ТЕХНОЛОГИИ И РЕСУРСЫ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ПРОГРАММ СЦЕНОГРАФИИ

В КазНАИ им.Т.К. Жургенова функционирует Система дистанционного обучения (СДО) MOODLE – *образовательный портал* – системно-организованная, взаимосвязанная совокупность информационных ресурсов и сервисов Интернет, содержащая административно-академическую и учебно-методическую информацию, позволяющая организовать образовательный процесс по ДОТ [КазНАИ им.Т.К.Жургенова, 2020, с.4.].

MOODLE содержит *онлайн прокторинг* – систему верификации личности и подтверждения результатов прохождения онлайн-экзаменов [КазНАИ им.Т.К.Жургенова, 2020, с.4.].

Проведение всех видов занятий (лекционных, практических, СРСП) осуществляется через *массовый открытый онлайн курс (МООК)* – обучающий курс с массовым интерактивным участием с применением технологий электронного обучения и открытым доступом через Интернет [КазНАИ им.Т.К.Жургенова, 2020, с.4.].

Специфика профессиональной подготовки обучающихся по образовательным программам Сценографии включает ресурсы *мультимедиа* – комплекс аппаратных и программных средств, позволяющих пользователю работать с разнородными данными (графикой, текстом, звуком, видео) [Жангужинова М.Е., 2020, с.23.].

Преимущественное большинство дисциплин образовательных программ Сценографии содержат *цифровые образовательные ресурсы (ЦОР)* – это дидактические материалы по изучаемым дисциплинам, обеспечивающие обучение в интерактивной форме: фотографии, видеофрагменты, статические и динамические модели, объекты виртуальной реальности и интерактивного моделирования, звукозаписи и иные цифровые учебные материалы [Жангужинова М.Е., 2020, с.45.].

Все дисциплины образовательных программ Сценографии содержат *Цифровой контент* – информационное наполнение цифровых учебных материалов (тексты, графика, мультимедиа и иное информационно значимое наполнение) [Жангужинова М.Е., 2020, с.36.].

Ниже будут рассмотрены подходы и дидактические принципы образовательных программ Сценографии.

ПОДХОДЫ И ДИДАКТИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ПРОГРАММ СЦЕНОГРАФИИ

Изучение методического опыта работы преподавателей кафедры Сценография позволило выявить подходы в обучении: *деятельностный, личностно-ориентированный, компетентностный, модульный,* включая дидактические принципы, которые будут раскрыты ниже [Мухаметкалиев Т., 2011, с.3; Жангужинова М.Е., 2020, с.23.; Омирбаев С.М., 2014, с.4.].

Деятельностный подход основан на учете ведущей роли деятельности в процессе формирования личности, ее внутренних структур на основе внутренних факторов [Жангужинова М.Е., 2020, с.33.; Coghlan D., Brannick T., 2005, с.3.]; рассмотрение изменений в личности студентов будущих бакалавров искусства через призму деятельности (Ашинов Р.Б., Баймуханова Ж.А., Бейсембекова Б.Е., Жангужинова М.Е., Курманбеков С.К., Наймантаева М.Т., Сингх М., Темержанов А., Шайзада А.Ж.); деятельность рассматривается как важнейший фактор развития сознания и личности человека (Жанбыршиев О.Ж., Каржаубаева С.К., Халыков К.З.); как методологическое

направление исследований (Абишева Р.А., Жангужинова М.Е., Каржаубаева С.К., Халыков К.З.) [Жангужинова М.Е., 2020, с.43.].

Личностно-ориентированный подход указывает на приоритет цели личностного развития в любом образовательном процессе (Ашинов Р.Б., Баймуханова Ж.А., Жангужинова М.Е.); предполагает познание личностной структуры человека, его индивидуальных особенностей (Жанбыршиев О.Ж., Каржаубаева С.К., Халыков К.З.) [Жангужинова М.Е., 2020, с.45.; Tempus, 1999, с.2.; UG, 2000, с.1; МОН РК, 2019, с.1].

Компетентностный подход как образовательная концепция представляет собой совокупность дидактических принципов, определений целей и задач профессиональной подготовки, отбора содержания образования, организация направления обучения, образовательного процесса и оценки его результатов (Жангужинова М.Е., Каржаубаева С.К., Халыков К.З.) [Жангужинова М.Е., 2020, с.47.; Tempus, 1999, с.2.; UG, 2000, с.1; МОН РК, 2019, с.1]. Концептуально-структурную систему знаний формирует «*содержание образовательной программы*», которое включает концептуально-обобщенные базисные определения, формы работы, дидактические методы, формирующие направление обучения в действии (Ашинов Р.Б., Баймуханова Ж.А., Жангужинова М.Е., Наймантаева М.Т.). Возможность многомерного развития и реализация личности в образовательном пространстве обеспечивают «*непрерывность образования*», через создание благоприятных условий в процессе профессиональной подготовки и повышении уровня самообразования и квалификации для успешной реализации ПК в дальнейшей профессиональной деятельности (Жанбыршиев О.Ж., Каржаубаева С.К., Сингх М., Халыков К.З.). Формирование педагогического процесса как динамической системы, обусловлено «*знанием сущности и компонентов образования*» (Бейсембекова Б.Е., Курманбеков С.К., Сингх М., Темержанов А., Шайзада А.Ж.), которые формируют структурно-функциональный анализ на основе взаимосвязанных компонентов (субъектов педагогического процесса, содержания образования, материальной базы (технических средств, инструментария) [Жангужинова М.Е., 2020, с.47.].

Модульный подход подготовке обучающихся по образовательным программам Сценографии представляет собой актуальную концепцию организации педагогического процесса (Жанбыршиев О.Ж., Жангужинова М.Е., Каржаубаева С.К., Халыков К.З.), формирующую компетентностное отношение студентов через развитие профессиональных навыков. Цель обучения определена квалификационными требованиями Государственного общеобязательного стандарта образования Республики Казахстан [МОН РК, 2015, с.2; Мухаметкалиев Т., 2011, с.60.]. Содержание модульных образовательных программ направлено на овладение определенными компетенциями [МОН РК, 2015, с.2; Жангужинова М.Е., 2020, с.23.], для освоения знаний, умений, отношения [4,8, Жангужинова М.Е., 2020, с.15.; Омирбаев С.М., 2014, с.12.], описанных в форме результатов обучения *(learning outcomes)* [Tempus, 1999, с.2.; UG, 2000, с.1; МОН РК, 2019, с.1].

Обзорный анализ методического опыта преподавателей кафедры Сценография позволил выявить в образовательном процессе ***дидактические принципы***: *системность, непрерывность, интеллектуально-когнитивное развитие, саморазвитие, технологичность, вариативность, деятельность, развитие творческого потенциала, коммуникативность* [Жангужинова М.Е., 2020, с.26.].

Ниже будет раскрыта активизация проблемных методов обучения по образовательным программам Сценографии.

АКТИВИЗАЦИЯ ПРОБЛЕМНЫХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ ПО ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМ ПРОГРАММАМ СЦЕНОГРАФИИ

В условиях организации образовательного процесса по ДОТ, проблемное обучение является ключевым способом организации деятельности обучающихся для получения информации путем решения теоретических и практических проблем в создающихся в силу проблемных ситуаций. Активизация проблемного обучения при ДОТ способствует активному взаимодействию обучающихся с проблемно-представленным содержанием обучения, в ходе которого они приобщаются к объективным противоречиям научного знания и способам их решения.

Применение подходов: деятельностного, личностно-ориентированного, компетентностного, модульного, включая дидактические принципы помогает обучающимся учиться мыслить, творчески усваивать знания. Ниже представлены методы принципы в обучении по образовательным программам Сценографии:

1. активные методы обучения, которые способствовали формированию:

– *педагогического взаимодействия (студентов, преподавателей, работодателей)*;

– *ценностного отношения и интереса к профессии, стимулирующих, коммуникативных, эвристических, познавательных знаний, умений, отношения студентов*;

– проявившиеся в формах работы: лекции, спецкурс, *информация,* дискуссия, *беседа,* курсовой проект, *мастер-классы, студийная работа;*

2. *проблемные методы*, направленные на:

– моделирование реальной ситуации / ролевую интерпретацию для проектирования креативных предложений / решений, know-how, *банк идей, мозговой штурм на основе тематик-*

ки Модульной образовательной программы;

– сформировавшие: *авторский стиль, исследовательские, концептуальные,* педагогические, производственно-технологические, *деятельностно-практические, вариативные, междисциплинарные,* проектные *знания, умения, отношение студентов*;

– проявившиеся в формах работы: *индивидуальные/групповые занятия/тренинги, самообразование, проект,* портфолио, репродукция, интерпретация, применение новых информационно-интерактивных on line технологий, интернет-ресурсов, *модуль, практические занятия, самостоятельная работа студента, профильное обучение, учебно-производственное обучение, практика;*

3. *демонстрационные методы* были ориентированы на:

– статистическое, *концептуальное обобщение,* констатацию фактов и результатов обучения студентов на основе Методики;

– для формирования: системных, статистических, рациональных, прогностических *знаний, умений, отношения студентов*;

– проявившиеся в формах работы: *презентация, показ моделей (fashion show), перфоманс, дефиле,* выставление, демонстрация, экзамен, контрольное задание, итоговый/рубежный контроль, проверка, анкетирование, тестирование, аттестация, мониторинг.

Выявленные методы организации педагогического процесса отражены в рисунке 1.:

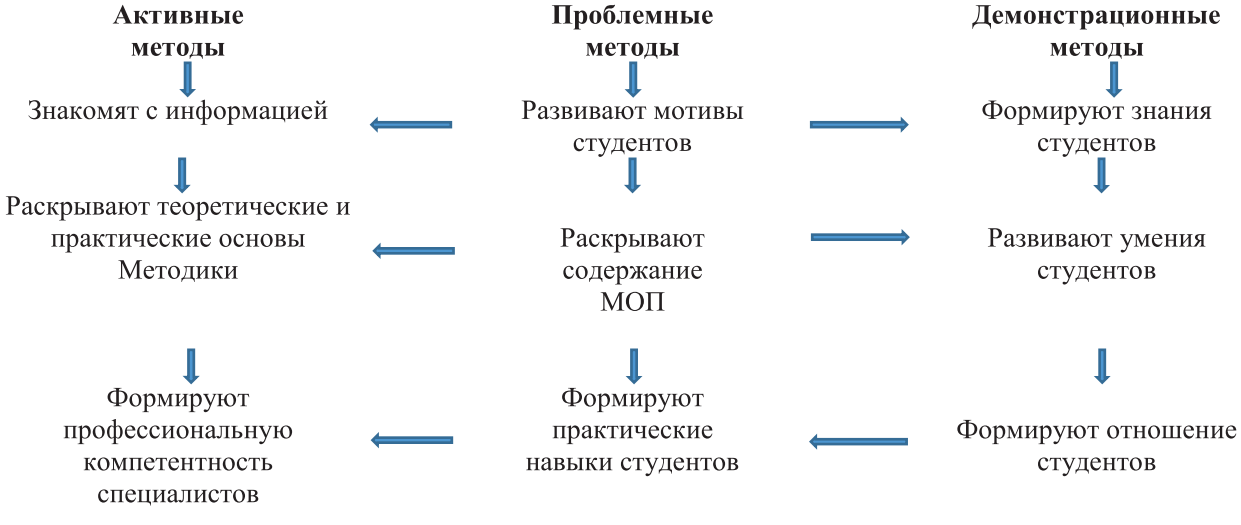

Рис. 1. ***Схема методов Формирования профессиональной компетентности студентов, обучающихся по образовательным программам Сценографии***

На основе выявленных методов, ниже представлены формы организации педагогического процесса по образовательным программам Сценографии.

ФОРМЫ ОБУЧЕНИЯ ПРИ ОРГАНИЗАЦИИ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ПРОЦЕССА ПО ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМ ПРОГРАММАМ СЦЕНОГРАФИИ

Исследование теоретических и практических основ Методики образовательных программ Сценографии выявило формы работы в исследовании:

• *лекции – основанные на обмен информацией, дискуссии и обсуждение проблемы по теме* Модульной образовательной программы;

• *курсовой проект* в рамках *модуля* – на основе Модульной образовательной программы;

• *практические занятия – ориентированные на профильное, учебно-производственное обучение и практику, а также самообразование студентов и* применение новых информационных технологий;

• *портфолио* – систематизирующее все этапы курсового проекта, наглядно демонстрирующее результаты проекта студента по проблеме исследования и его интерпретацию концепции в авторском стиле на основе моделирования реальной ситуации;

• *презентация* – демонстрирующая практические результаты полученных знаний, умений, отношения студентов на основе выполненного проекта (моделей) в материале в рамках дефиле, перфоманса, показа моделей одежды, выставления;

• *контроль (рубежный/итоговый)* – направленный на выявление результатов на различных этапах обучения с целью определения результатов обучения (learning outcomes) на основе оценки, а также выявления уровней Профессиональной компетенности студентов.

Исследование методического опыта преподавателей кафедры Сценография позволило определить, что ***формы работы*** *способству-*

ют реализации всех видов деятельности обучающихся по образовательным программам Сценографии (профессиональной и практической) в организации педагогического процесса.

В исследовании выявленны методы и формы в организации педагогического процесса кафедры Сценография *(см. таблицу 2.).*

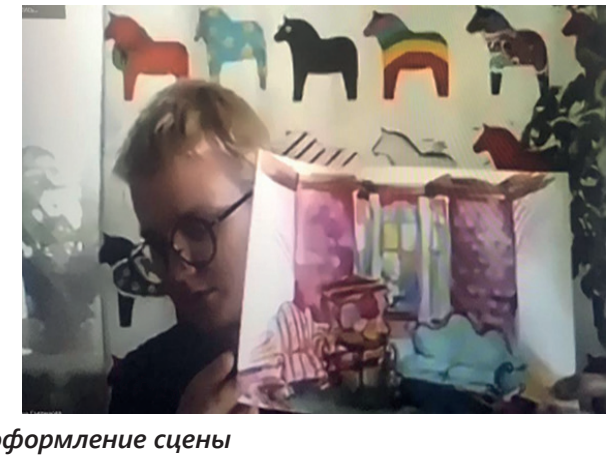
таблица 2.
Методы и формы в организации педагогического процесса по образовательным программам Сценографии

Традиционные методы	Методы формирования профессиональной компетентности	Формы работы
Словесные – формируют теоретические знания студентов	Активные – являются основой познавательной деятельности специалистов	Лекции – основаны на словесных методах
Проектные – формируют проектные знания студентов		Курсовой проект – является основой проектных и активных методов
Познавательные – формируют мотивацию студентов	Проблемные – развивают профессиональные качества специалистов	Практические занятия – основаны на познавательных, проблемных, организационно-управленческих, практических методах
Организационно-управленческие – являются основой практической деятельности студентов		
Практические – формируют умения и навыки студентов		
Демонстрационные – формируют отношение студентов	Демонстрационные – формируют профессиональную компетентность специалистов	Портфолио, презентация, контроль (рубежный/итоговый) – являются основой демонстрационных методов

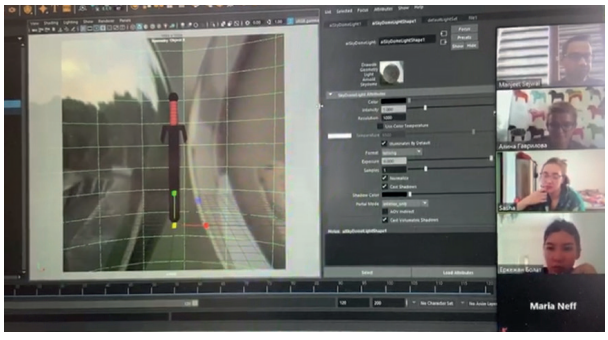
Таким образом, Методы и формы организации педагогического процесса по образовательным программам Сценографии имеют свою специфику в связи с формированием профессиональной космпетентности бакалавров искусства, на основе видов деятельности [Жангужинова М.Е.,2020 166 с]. Все технологии, подходы, методы и формы организации педагогического процесса структурированы в соответствии с Правилами организации учебного процесса по дистанционным образовательным технологиям МОН РК [Приказ Министра образования и науки РК,2020].

Ниже представлен фотоотчет по проведению занятий по ДОТ по образовательным программам Сценографии по пяти образовательным траекториям – Художественное оформление сцены, Мультимедийная сценография, Художник постановщик кино и ТВ, Сценический костюм, Театральный грим.

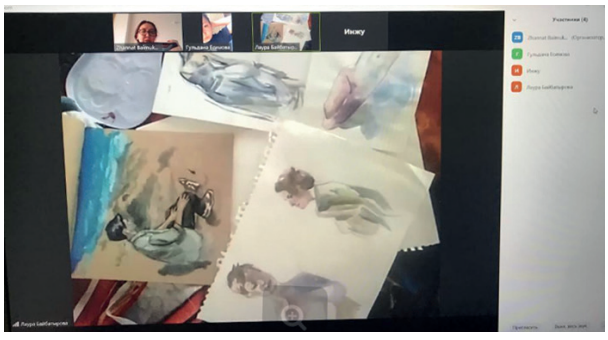

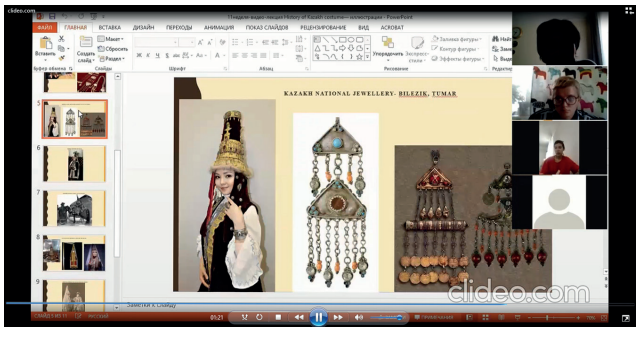
Художественное оформление сцены

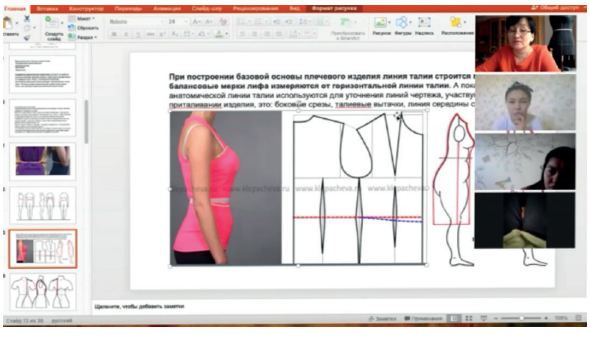

Мультимедийная сценография

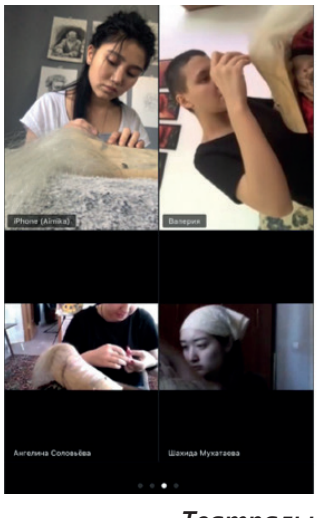

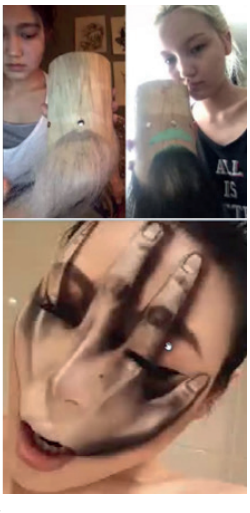
Художник постановщик кино и ТВ

Сценический костюм

Театральный грим

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Исследование проблем интеграции методических аспектов в дистанционные образовательные технологии на примере Кафедры Сценография Факультета Театрального Искусства Казахской Национальной Академии искусств имени Т.К. Жургенова по подготовке бакалавров искусства по образовательным программам Сценографии по пяти образовательным траекториям – Художественное оформление сцены, Мультимедийная сценография, Художник постановщик кино и ТВ, Сценический костюм, Театральный грим выявило соответствие образовательной политике:

1. Государственной программы Республики Казахстан «Рухани Жанғыру» и Посланию Ел басы Первого Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева народу Казахстана Казахстанский путь – 2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее.
2. Послания Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана от 2 сентября 2019.
3. Правилам организации учебного процесса по дистанционным образовательным технологиям, согласно Приказу Министра образования и науки Республики, Казахстан от 20 марта 2015 года № 137.
4. Государственной программе развития образования и науки РК на 2016-2019 г. и проекта до 2025 года.
5. Принципам образования по Болонской декларации.
6. Положениям Учебно-Методического Совета КазНАИ им.Т.К..Жургенова.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Послание Президента Республики Казахстан Н.Назарбаева народу Казахстана. Казахстанский путь – 2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее. 17 января 2014 г. Дата обращения 15.04.2020. https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respub-

liki-kazahstan-nnazarbaeva-narodu-kazahstana-17-yanvarya-2014-g
2. Приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 20 марта 2015 года № 137. Зарегистрирован в Министерстве юстиции Республики Казахстан 22 апреля 2015 года № 10768. Правила организации учебного процесса по дистанционным образовательным технологиям. Әділет. Дата обращения 15.04.2020.
3. http://adilet.zan.kz/rus/docs/V1500010768
4. Статья главы государства «Фокус на будущее: духовное обновление». 12 апреля 2017 г. Дата обращения 15.04.2020.
5. http://www.akorda.kz/kz/events/akorda_news/press_conferences/memleket-basshysynyn-bolashak-ka-bagdar-ruhani-zhangyru-atty-makalasy
6. Болонский процесс в Казахстане. Дата обращения 11.08.2017. https://iqaa.kz/bolonskij-protsess/bolonskij-protsess-v-kazakhstane
7. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана. 2 сентября 2019. Дата обращения 15.04.2020. https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana
8. Методические рекомендации по оформлению заданий в системе MOODLE. А: КазНАИ. 01.02.2020. Дата обращения 15.04.2020. https://kaznai.kz/online-kaznai/
9. Государственная программа развития образования и науки РК на 2020 – 2025 годы. Дата обращения 15.04.2020.
10. https://www.zakon.kz/5002441-utverzhdena-gosudarstvennaya-programma.html
11. Мухаметкалиев Т. Дублинские дескрипторы: как их реализовать в Казахстане. Современное образование, 3 (83). 2011.
12. Innovation Policy: A Guide for Developing Countries / Washington DC. The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank. 2010. – 408 p.
13. Аминов Р.А. Модели управления образованием и стили преподавания. Вопросы психологии, 2. 2004.
14. Жангужинова М.Е. Формирование профессиональной компетентности студентов на основе модульного обучения в вузе // Монография. Алматы: Лантар Трейд, 2020. -166с. ISBN 978-601-265-370-0.
15. Омирбаев С.М. Модульное обучение и разработка модульных образовательных Программ. Вестник КарГУ. Педагогика. 2014.
16. Coghlan D., Brannick T. Doing Action Research in Your Own Organization, 157. LosAngeles, London, NewDelhi, Singapoure: SagePublications. pp. 11–15. 2005.
17. Глоссарий терминов Болонского процесса, 1999. Дата обращения 10.02.2016. http://www.tempus-russia.ru/bologna-rus/Bologna_glos.pdf
18. Tuning Educatioal Structures in Europe. (2000). (http://www.unideusto.org/tuningeu/competences.html). Дата обращения 10.02.2016.
19. Государственная программа развития образования и науки РК на 2016-2019 г. и проекта до 2025 года. 19.12.2019. Астана. Дата обращения 15.04. 2020.
20. https://primeminister.kz/ru/news/gosprogramma-razvitiya-obrazovaniya-do-2025-goda-obnovlenie-uchebnyh-programm-podderzhka-nauki-i-elektronnoe-ent

УДК 371.129
ББК 74.200.52

Жангужинова Меруерт Еркеновна
д.п.н., доцент,
Казахская Национальная Академия Искусств имени Т.К. Жургенова,
Алматы, Казахстан
E-mail: aumira@mail.ru

Рахимов Аубакир Сыдыкович
заведующий кафедрой Актерское мастерство и режиссура, профессор,
Заслуженный деятель РК,
Казахская Национальная Академия Искусств имени Т.К. Жургенова,
Алматы, Казахстан
E-mail: aumira@mail.ru

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ СОДЕРЖАНИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ (НА ПРИМЕРЕ КАЗАХСТАНА И ЛАТВИИ)

Аннотация. В статье представлен обзорный сравнительный анализ Формирования профессиональной компетентно-сти на примере Казахстана и Латвии. Целью исследования является раскрытие содержания Организации педагогического процесса, Моделей подготовки специалистов в вузах и средних профессиональных учебных заведениях, создание SWOT анализа Формирования профессиональной компетентности на примере подготовки бакалавров по специальностям Дизайн и Образование в Казахстане и Латвии. Задачей исследования является выявление рекомендаций для Организации педагогического процесса при подготовке специалистов в вузах Казахстана.

Ключевые слова: формирование профессиональной компетентности, организация педагогического процесса, Модель подготовки специалистов.

Жангужинова Меруерт Еркеновна
п.ғ.д., доцент,
Т.Қ. Жүргенов атындағы Қазақ Ұлттық Өнер академиясы,
Алматы, Қазақстан
E-mail: aumira@mail.ru

Рахимов Әубәкір Сыдықұлы
Актер шеберлігі және режиссура кафедрасының меңгерушісі, профессор,
ҚР еңбек сіңірген қайраткері,
Т.Қ. Жүргенов атындағы Қазақ Ұлттық Өнер академиясы,
Алматы, Қазақстан
E-mail: aumira@mail.ru

КӘСІБИ ҚҰЗЫРЕТТІЛІК ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ МАЗМҰНЫНДАҒЫ САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ (ҚАЗАҚСТАН МЕН ЛАТВИЯ МЫСАЛЫНДА)

Андатпа. Мақалада Қазақстан мен Латвия мысалында кәсіби құзыреттілікті қалыптастырудағы салыстырмалы шолу берілген. Зерттеудің мақсаты Педагогикалық үдерісті ұйымдастыру мазмұнын, жоғары оқу орындары мен орта кәсіптік оқу орындарында мамандарды даярлау үлгілерін ашу, Қазақстан мен Латвияда Дизайн және білім мамандықтары бойынша бакалаврларды дайындау үлгісінде кәсіби құзыреттілікті қалыптастыруға SWOT талдау жасау болып табылады. Зерттеудің мақсаты Қазақстанның жоғары оқу орындарында мамандарды даярлау кезінде педагогикалық үдерісті ұйымдастыру үшін ұсыныстарды анықтау болып табылады.

Түйінді сөздер: кәсіби құзыреттілікті қалыптастыру, педагогикалық үдерісті ұйымдастыру, мамандарды дайындау моделі.

Zhanguzhinova Meruyert Yerkenovna
Phd, ass. prof.,
T.K. Zhurgenov Kazakh National Academy of Arts,
Almaty, Kazakhstan
E-mail: aumira@mail.ru

Rakhimov Aubakir Sydykuly
head of Department Acting and Director, зrofessor,
Honored Worker of RK,
T.K. Zhurgenov Kazakh National Academy of Arts,
Almaty, Kazakhstan
E-mail: aumira@mail.ru

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE PROFESSIONAL COMPETENCE FORMATION'S CONTENT (ON THE EXAMPLE OF KAZAKHSTAN AND LATVIA)

Annotation. The article presents an overview comparative analysis of the Formation of professional competence on the example of Kazakhstan and Latvia. The aim of the study is to disclose the content of the Organization of the pedagogical process, Models of training specialists in universities and vocational schools, the creation of a SWOT analysis of the Formation of professional competence on the example of the preparation of bachelors in the field of Design and Education in Kazakhstan and Latvia. The objective of the study is to identify recommendations for the organization of the pedagogical process in the preparation of specialists at universities in Kazakhstan.

Keywords: formation of professional competence, organization of the pedagogical process, Model of specialist training.

ВВЕДЕНИЕ

Научно-теоретические основы опыта Формирования профессиональной компетентности преподавателей Латвии имеют интерес для исследования и стратегическое перспективное значение в изучении европейской системы образования для системы образования Казахстана. Основными причинами сравнительного анализа между организациями педагогического процесса двух стран являются: стратегии интернационализации высшего образования в условиях обновления образовательной парадигмы; изучение академической и исследовательской инфраструктуры в условиях автономии вузов; изучение диверсифика-ции способов поставки образовательных услуг, доступности высшего образования, универсализации знаний, идентификации образовательных проектов и организация совместных исследовательских проектов [1,2,3,4].

МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ

Проведенное исследование дало возможность составить сравнительный анализ содержания Форми-рования профессиональной компетентности Казахстана и Латвии (см. таблицу 1.). Формирование профессиональной компетентности на примере подготовки специалистов Казахстана и Латвии (см. рис. 1.).

таблица 1.

Сравнительный анализ содержания Формирования профессиональной компетентности Казахстана и Латвии

Организация педагогического процесса	Разница содержания Формирования профессиональной компетентности	
	Казахстан	**Латвия**
Траектории обучения	Системный подход, в рамках социально-гуманитарного воспитания, с научно-теоретическим направлением подготовки	Отраслевая подготовка специалистов с дифференциацией для науки (академическая) и производства (профессиональная).
Модели высшего образования	Высшее и послевузовское образование.	Академическое и профессиональное образование.
Понятия системы высшего образования	Трех ступенчатая система, включающая высшее базовое образование – бакалавриат, послевузовское образование, включающее научно-педагогическое направление подготовки – магистратуру и докторантуру.	Четырех ступенчатая система, дифференцируемая на научную и профессиональную подготовку специалистов, включающая – первый уровень высшего образования (колледж), бакалавриат, магистратуру и докторантуру.

Содержание программ образования	Централизованный характер и широкий спектр нормативно-регулирующих документов.	Самостоятельная направленность вузов и гибкость в планировании содержания и образования.
Уровни среднего и высшего образования	Дифференциация видов учреждений по классификации и распределению уровней образования в соответствии с централизованными нормативно-регулирующими документами.	Дифференциация на две траектории обучения академическое и профессиональное в соответствии с уровнями подготовки.
Образовательные учебные программы	Централизованное системное построение учебного процесса по всей республике, в соответствии с единой документацией программ обучения, широким диапазоном внедрения дисциплин по выбору. Большое содержание дисциплин социально-гуманитарной направленности.	Вариативность образовательных программ для различных уровней подготовки, гибкость планирования образовательной траектории.
Анализ разницы продолжительности обучения	В связи с большим содержанием социально-гуманитарных дисциплин, и преимущественно научно-теоретической направленностью обучения, продолжительность обучения более длительная.	В связи с дифференциацией на академическое и профессиональное образование, содержание научно-теоретических дисциплин сократило продолжительность обучения в профессиональном образовании.

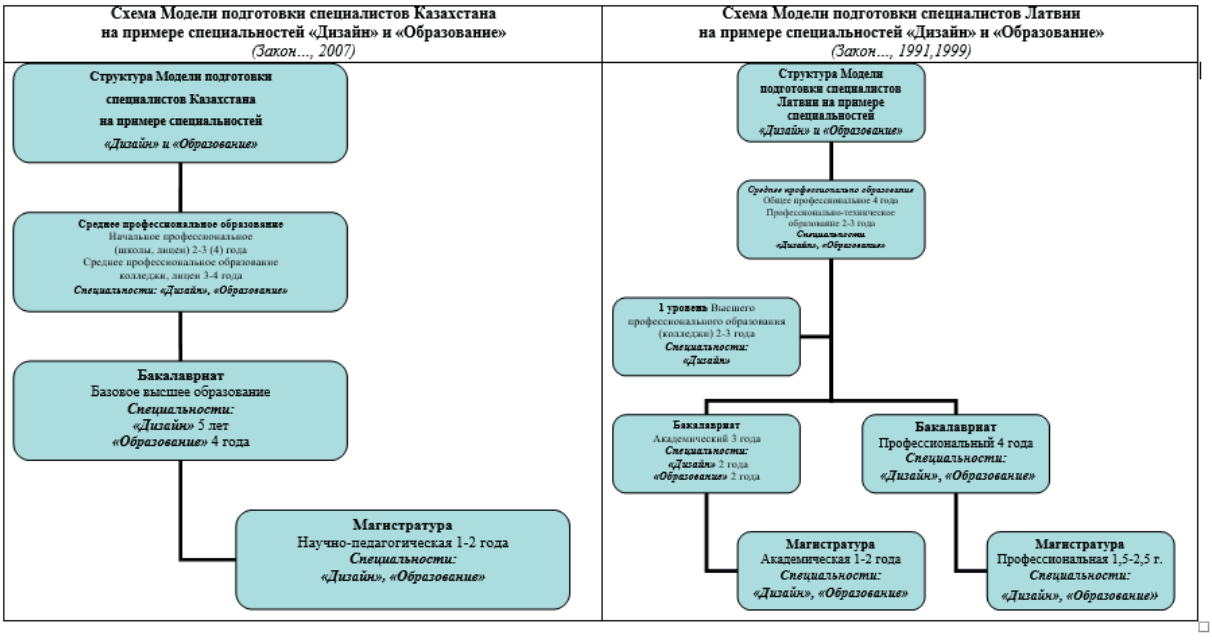

Рис. 1. Формирование профессиональной компетентности на примере подготовки специалистов Казахстана и Латвии

РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

Сравнительный анализ содержания Формирования профессиональной компетентности Казахстана и Латвии не выявил принципиальных различий, поскольку обе структуры основаны на требованиях Болонской системы [1,2,3,4]. Исключение составляют лишь терминология и специфика систем образования, и главное различие в Моделях высшего образования. Казахстанская модель состоит из «базового высшего (научно-педагогического (магистратуры) и специального (специалист) и послевузовского образования (аспирантуры и докторантуры), а Латвийская Модель из «академического и профессионального образования (бакалавриата, магистратуры, докторантуры)» [3,4]. На рисунке 1. представлены схемы Модели подготовки специалистов Казахстана и Латвии на примере специальностей «Дизайн» и «Образование».

Таким образом, разница организации педагогических процессов по «Дизайну» и «Образованию» обусловлена разными Моделями образования в обеих странах, что влияет на траекторию обучения и Формирования профессиональной компетентности студентов будущих специалистов. Анализ показал, что Казахстанс-

кая траектория обучения – научно-педагогическая, Латвийская – академическая и профессиональ-ная. Анализ Формирования профессиональной компетентности в системах подготовки двух специальностей Дизайн и Образование в Казахстане и Латвии, на основании которого далее будет исследованы организации педагогических процессов в Казахстане и Латвии.

Для изучения особенностей Формирования профессиональной компетентности через Модель образо-вания Латвии в данном исследовании были изучены реформы профессионального образования, которые были инициированы Государственным агентством по развитию образования Латвии от 27.06.2015. В основу, которых, была заложена теоретическая и практическая подготовка специалистов для работы по профессии для определенной отрасли промышленности и производства, получение профессиональной квалификации, и её усовершенствование [3,4,5,6].

В приоритетные направления реформ вошли: совершенствование системы профессионального образования, развитие системы непрерывного образования для всех слоёв населения, в том числе социально изолированных [2,3,4]. Акцентируется внимание на повышении привлекательности профессионального образования: разработка максимально эластичных модульных программ на основе компетентносного подхода [3,4] усовершенствование профессиональной компетентности [3,4,5,6].

Осуществляется внедрение международного опыта по стимулированию профессиональных компе-тенций специалистов на примере мирового чемпионата рабочих профессий World Skills. На сегодняшний день в деятельности организации принимают участие 72 страны, в их числе Латвия и Казахстан.

Реализуется проект Европейского социального фонда (ЕСФ) «Создание отраслевой системы профес-сиональных квалификаций и повышение эффективности и качества профессионального образования» (2010), результатом которого явился проект требований ЕСФ, создание национальной квалификационной рамочной структуры, разработка новых профессиональных стандартов, создание новых, эластичных модульных программ, основанных на компетенциях и учебных результатах; пересмотр содержания квалификационных экзаменов, инициировались альтернативные методы, выдвинута инициатива создания системы признания компетенций, приобретённых неформальным путём [1,2].

Таким образом, в рамках рассматриваемой нами темы по подготовке преподавателей Профессио-нального обучения по специализации дизайн, ориентированность системы образования Латвии на отраслевую подготовку специалистов, дает возможность преподавать в Профессионально-технических училищах и профессиональных учебных заведениях по следующим траекториям обучения (см. рисунок 2.):

Рис. 2. Формирование профессиональной компетентности на примере видов подготовки преподавателей Латвии [3,4]

1. Первая ступень высшего профессионального образования в ремесленных школах с присвоением квалификации от Amatniecības kamera (Палаты ремесел) Латвии (2-3 года, 80-120 кредитов), следующей ступенью в получении образования является Программа В по Педагогике (не менее 72 часов) в Центрах непрерывного обучения на протяжении всей жизни [3,4].

2. Бакалавриат академический (3 года 120-кредитов) или профессиональный (4 года 160 кредитов), следующей ступенью в получении образования является Магистратура академическая (1-2 года, 40-80 кредитов) [2,3,4].

Дискуссия (Обсуждение результатов)

Таким образом, Формирование профессиональной компетентности будущих преподавателей на примере Латвийской Республики, позволили сделать следующие выводы: система профессиональной подготовки Латвии осуществляет принципы Болонской декларации через непрерывное обучение, обучение на протяжении всей жизни, через национальную Модель образования Латвии, с общими квалификационны-ми рамками для приобретения знаний, умений, отношения, с унификацией кредитов высшего образования и инновационными методиками обучения [1,2]. Разработка перспективных программ образовательных модулей является платформой для поддержки концепции непрерывного обучения на протяжении всей жизни, поскольку она основана на изменении потребности в приобретении знаний и отношения для повышения или изменения квалификационных требований в соответствии с потребностями рынка труда, интересов отраслей, потребностей государства [3,4].

Анализируя схемы подготовки специалистов Казахстана и Латвии, выявлена разница организации педагогических процессов по «Дизайну» и «Образованию», обусловленная разными Моделями образования и определением специализаций, что влияет на траекторию обучения:

1) бакалавры искусств по специальности Дизайн в обеих странах приобретают специализацию Дизайн одежды;

2) бакалавры Образования в Казахстане обучаются по специальности «Профессиональное обучение» по специализации преподаватель дизайна, в Латвии по специализации преподаватель дизайна по квалификации «Учитель домоводства с основами бизнеса и экономики» [5,6,7,8].

Исследование выявило как существенные различия по содержанию, целям, задачам подготовки, так и схожесть результатов Формирования профессиональной компетентности, поэтому в данной работе был составлен SWOT анализ содержания Формирования профессиональной компетентности систем подготовки бакалавров на примере специальностей Дизайн и Образование в Казахстане и Латвии (см. таблицу 2.) [9,10].

таблица 2.

SWOT анализ Формирования профессиональной компетентности на примере подготовки бакалавров по специальностям Дизайн и Образование в Казахстане и Латвии

сильные стороны	слабые стороны
Казахстан – Формирование профессиональной компетентности по едиными нормативным требованиям (ГОСО, ТУПр, ТУПл), критериям, учебно-методическому обеспечению, оценке результатов обучения. Дизайн – системное Формирование профессиональной компетентности обусловлено преобладанием в учебном плане количества кредитов в цикле В по Базовым (129 ECTS) и Профилирующим (13 ECTS) дисциплинам, основанных на ТУПр, а также дисциплин по выбору (13 ECTS), которые дают возможность вариативно применять методы, темы, модули и т.д. Образование – в цикле с дисциплины по выбору (45 ECTS) создает возможности для самостоятельного выбора студентом траектории обучения.	Казахстан – социально-гуманитарная траектория обучения в ущерб предметно-практической стороне Формирования профессиональной компетентности, обусловленная продолжительностью обучения. Дизайн – малое содержание кредитов на все виды практик (19 ECTS при 5 годах обучения) по специальности дизайн не позволяет формированию профессиональной компетентности закрепить предметно-практические знания, умения, отношение. Образование – малое содержание кредитов на практику (10 ECTS) не позволяет Формированию профессиональной компетентности закрепить предметно-практические знания, умения, отношение.

Латвия – профильная ориентация в Формировании профессиональной компетентности, дифференциация системы обучения на академическое и профессиональное образование. Дизайн – Формирование профессиональной компетентности ориентировано на большую самостоятельность студента, основано на большом содержании кредитов на внеаудиторные занятия по всем видам практик (39 ECTS) и квалификационной работе (18 ECTS). Образование – в цикле в учебные курсы по отраслям (54 ECTS) и курсах по профессии (90 ECTS) способствуют Формированию профессиональной компетентности по всем видам знания, умения, отношения; с правом преподавать.	Латвия – Формирование профессиональной компетентности в каждом вузе осуществляется автономно, с разницей в траектории обучения, программах обучения, формулировке специализаций по профилям. Дизайн – Формирование профессиональной компетентности создает тесные рамки для приобретения предметных знаний, умений, отношения из-за малого содержания кредитов в цикле в по учебным курсам по отраслям (54 ECTS) и в цикле С по дисциплинам по выбору (9 ECTS) без педагогического образования. Образование – в цикле С дисциплины по выбору (9 ECTS) создают меньшие возможности для самостоятельного выбора студента траектории обучения.
возможности	**недостатки**
Казахстан – расширение диверсификации формирования профессиональной компетентности на основе болонской декларации. Дизайн – в цикле В по базовым дисциплинам (БД) (129 ects) способствуют курсовому проектированию с междисциплинарностью заданий, разностороннему формированию профессиональной компетентности. Образование – в обоих циклах В и С основные дисциплины (ОК) систематизированы ТУПр (БД-базовые и пд-профилирующие); дисциплина по выбору (КВ), предоставляет студентам возможности самостоятельного выбора направления подготовки.	Казахстан – недостаточная интеграционная активность из-за несовершенства образовательных программ зарубежного сотрудничества. Дизайн – большой объем кредитов В цикле, а по общеобразовательным дисциплинам (53 ECTS) не выполняют – функции предметных знаний, умений, отношения. Образование большой объем кредитов В цикле, а по общеобразовательным дисциплинам (53 ECTS) не выполняют функции предметных знаний, умений, отношения.
Латвия – вариативность образовательных программ, гибкость планирования траектории обучения и содержании для отраслевых нужд формирования профессиональной компетентности. Дизайн – большее количество кредитов на дисциплины по профессии (90 ECTS) и меньшее количество кредитов по социально-гуманитарным дисциплинам (39 ECTS) создают профессиональную направленность подготовки и профильное формирование профессиональной компетентности дизайнерам. Образование – большое содержание кредитов на все виды практик (39 ECTS), а также на квалификационную работу (18 ECTS) создают возможности для самостоятельной работы студента и профильное Формирование профессиональной компетентности для работы в системе образования.	Латвия – нескоординированность определений специализаций, программ обучения создают препятствия для международной академической мобильности. Дизайн – малое количество кредитов в цикле С для дисциплин по выбору (9 ECTS) создает меньшие возможности для самостоятельного выбора студента направления подготовки. Образование – малое количество кредитов формирования профессиональной компетентности в цикле С для дисциплин по выбору (9 ECTS) создает меньшие возможности для самостоятельного выбора студента направления подготовки.

Результаты SWOT анализа Формирования профессиональной компетентности на основании органи-зации педагогического процесса для бакалавров на примере специальностей Дизайн и Образование в Казахстане и Латвии выявил разницу в распределении кредитов по циклам, практике, квалификационной работе, обусловленных разными технологиями обучения, основанными на разных Моделях образования [3,4,5, 9,10]. Образовательные программы и модули не имеют достаточных учебно-методических условий для возможности реализовываться в рамках академической мобильности. Расхождения в формулировке Профессиональной компетентности и знаний, умений, отношении в квалификационных требованиях обусловлены несоответствием международной рамке квалификаций [6,7,8]. Необходимо резюмировать регио-

нальные специфические отличия, выявляющие нескоординированность ключевых понятий по кредитной системе обучения и разную степень интеграции в международное образовательное пространство.

Несмотря на выявленную разницу организации педагогического процесса для бакалавров на примере специальностей Дизайн и Образование Казахстана и Латвии, их объединяют единые международные стандарты по подготовке специалистов на основе Болонской декларации. Универсализация образования позволяет ориентироваться в кредитно-модульной системе обучения, структуре учебного и образовательного процессов, системе профессиональной подготовки, открывает возможности для интернационализации образования. Каждая из стран имеет национальную рамку квалификаций, соотнесенную с международными стандартами [9,10].

Таким образом, изучение разницы в организации педагогического процесса между двумя странами и специальностями еще раз подтвердило выводы о главном различие, обусловленном траекторией обучения студентов будущих преподавателей – в Моделях образования, воздействующем на всю структуру Формирования профессиональной компетентности [7,8,9,10].

Анализ содержания Формирования профессиональной компетентности дал возможность сделать вывод с учетом разницы двух систем подготовки преподавателей Казахстана и Латвии, а также специфики Моделей образования, что эффективностью институциональных реформ образования в Казахстане на основе Болонской декларации по кредитно-модульной системе обучения является:

Результаты SWOT анализа по организации педагогического процесса для бакалавров на примере специальностей Дизайн и Образование в Казахстане и Латвии выявил разницу в распределении кредитов по циклам, практике, квалификационной работе, обусловленных разными технологиями обучения, основанными на разных Моделях образования [9,10]. Образовательные программы и модули не имеют достаточных условий (нормативных, педагогических, профессиональных) для возможности в Казахстане осуществления в рамках академической мобильности. Расхождения в формулировке Профессиональной компетентности, знаниях, умениях, отношении в квалификационных требованиях Казахстана обусловлены несоответствием международной рамке квалификаций.

ВЫВОДЫ

Таким образом, для эффективности институциональных реформ образования в Казахстане на основе Болонской декларации необходимы:

1) Разработка Модели Формирования профессиональной компетентности студентов будущих специалистов.

2) Создание гибких условий организации педагогического процесса на основе модернизации содержательно-целесообразной закономерности и динамических связей Формирования профессиональной компетентности в вузе для планирования содержания образования для отраслевых нужд и усиления интеграционной активности в международном сотрудничестве, являющихся основой при подготовке специалистов в вузе.

3) Необходимость разработки Методики для внедрения Модели, расширяющую рамки для приобретения предметных знаний, умений, отношения и усовершенствования предметно-практической и профильной направленности подготовки для возможности самостоятельного выбора студентом траектории обучения, что способствует формированию организационно-деятельностной закономерности на основе модернизации динамических связей.

4) Внедрение разработанных Критериев оценки профессиональной компетентности студентов будущих преподавателей Профессионального обучения по специализации Дизайн одежды, обуславливаю-щих результативно-критериальную закономерность и динамические связи Профессиональной компетентности.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Key competences for adult learning professionals // Contribution to the development of a reference framework of key competences for adult learning Professionals. Final report. Project number: B3542. 2010. Retrieved May 23, 2017, from http://www.frae.is/media/22268/Kennarafaerni–2010_1168938254.pdf
2. 21th century competencies. Journal Independent school, 70. Retrieved May 30, 2017,from http://www.edugains.ca/resources21CL/About21stCentury/21CL_21stCenturyCompetencies.pdf. 2016.
3. Система профессионального образования в Латвии // Государственное агентство по развитию образования. 2015. Retrieved November 2, 2015, from http://www.izm.gov.lv/images/aktualitates/EN/Presentation_VIAA_RU.pdf
4. Rauhvargers A. Bologna Stocktaking findings on the Higher Education Quality Assurance. Oxford: Oxford Psychologists Press, 2009. – 422p.
5. Жангужинова, М. Формирование профессиональной компетентности студентов на основе мо-

дульного обучения в вузе // Монография. Алматы: Лантар Трейд, 2020. -166с. ISBN 978-601-265-370-0.
6. Проектирование модульных образовательных программ подготовки студентов дизайнеров: Учебно-методическое пособие / М. Жангужинова; НМС РТА, Латвия. Резекне: РТА, 2018. – 120с. ISBN 978–9984–44–217–1.
7. Zhanguzhinova M.Y. Formation of the Professional Competence of students – future teachers of Vocational training in the system of higher education in Kazakhstan // Monograph / 2nd edition updated and reworked. – Almaty, 2020. – 265c. ISBN 978–601–265–372–4.
8. Zhanguzhinova M.Y. Formation of the professionally-pedagogical competence at preparation future teachers of Kazakhstan. Proceedings of the International Scientific Conference Society. Integration. Education. № 1. Rezekne: RTA, 2018. – P. 611–620. Retrieved June 28, 2018, from http://conference.ru.lv
9. Омирбаев С.М. Модульное обучение и разработка модульных образовательных Программ. Вестник КарГУ, 2014. – С. 57–62. Караганда: Педагогика.
10. Мухаметкалиев Т. Дублинские дескрипторы: как их реализовать в Казахстане // Современное образование. No3 (83). 2011. – 33-40с.

УДК 378.147
ББК 74.05(3)

Жангужинова Меруерт Еркеновна
д.п.н., доцент,
Казахская Национальная Академия Искусств имени Т.К. Жургенова,
Алматы, Казахстан
E-mail: aumira@mail.ru

Рысымбетов Ержан Курбаналиевич
Phd, старший преподаватель,
заведующий кафедрой Художественного образования
Института искусств, культуры и спорта,
Казахский национальный педагогический университет имени Абая,
E-mail: aumira@mail.ru

ОБЗОРНЫЙ АНАЛИЗ МЕЖДУНАРОДНОГО ОПЫТА ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ В НЕПРЕРЫВНОМ ОБРАЗОВАНИИ

Аннотация. Мировые тенденции непрерывного профессионального и научно-педагогического образования ориентированы на формирование профессиональной компетентности специалистов в различных областях. Процесс систематической диверсификации требований рынка труда обусловлен международной интеграцией, интернационализацией высшего образования, повышением уровня самообразования и квалификации, непрерывностью образования, обучением на протяжении всей жизни. В статье анализируется международный опыт непрерывного образования и повышения квалификации преподавателей сфере искусства и гуманитарных наук.

Ключевые слова: профессиональное и научно-педагогическое образование, международный опыт, непрерывное образование, профессиональная компетентность.

Жангужинова Меруерт Еркеновна
п.ғ.д., доцент,
Т.Қ. Жүргенов атындағы Қазақ Ұлттық Өнер академиясы,
Алматы, Қазақстан
E-mail: aumira@mail.ru

Рысымбетов Ержан Құрбәналіұлы
Phd доктор, аға оқытушы,
Көркем білім кафедрасы,
Өнер, мәдениет және спорт институты,
Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы, Қазақстан
E-mail: aumira@mail.ru

ҮЗДІКСІЗ БІЛІМ БЕРУДЕ КӘСІБИ ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТӘЖІРИБЕСІНЕ ШОЛУ

Андатпа. Үздіксіз кәсіптік және ғылыми-педагогикалық білім берудің әлемдік тенденциялары әртүрлі салаларда мамандардың кәсіби құзыреттілігін қалыптастыруға бағытталған. Еңбек нарығы талаптарын жүйелі түрде әртараптандыру процесі халықаралық интеграцияға, жоғары білім беруді интернационализациялауға, өзін-өзі жетілдіру мен біліктілік деңгейін арттыруға, білімнің үздіксіздігіне, өмір бойы оқумен байланысты. Мақалада өнер және гуманитарлық ғылымдар саласындағы үздіксіз білім берудің және оқытушылардың біліктілігін арттырудың халықаралық тәжірибесі талданады.

Түйін сөздер: кәсіби және ғылыми-педагогикалық білім, халықаралық тәжірибе, үздіксіз білім беру, кәсіби құзыреттілік.

Zhanguzhinova Meruyert Yerkenovna
Phd, ass. prof.,
T.K. Zhurgenov Kazakh National Academy of Arts,
Almaty, Kazakhstan
E-mail: aumira@mail.ru

Ryssymbetov Yerzhan Kurbanaliyevich
Phd, senior lecturer,
Head of the Department of Art Education
of the Institute of Arts, Culture and Sports,
Kazakh National Pedagogical University named after Abay,
Almaty, Kazakhstan
E-mail: aumira@mail.ru

ANALYSIS REVIEW OF INTERNATIONAL EXPERIENCE OF PROFESSIONAL COMPETENCE FORMATION IN LIFE LONG EDUCATION

Abstract. The Lifelong Learning global trends in professional and scientific-pedagogical education are oriented to the formation professional competence specialist's in different fields. The process of systematic labour market's diversification requires Lifelong Learning in the international integration and internationalization of higher education, the development of self-education level and qualification. The international experience of Lifelong Learning education and qualification's elevation in the field of Arts and humanities are analyse in giving article.

Keywords: professional and scientific-pedagogical education, international experience, Lifelong Learning, professional competence.

Концепция *Непрерывного образования* – Lifelong Learning - обучение на протяжении всей жизни сформулировано в докладе ЮНЕСКО в 1975 году и подразделялось на два других термина Recurrent education (повторное образование) и Continuing education (непрерывное образование). В 1996 году в докладе ЮНЕСКО, непрерывное образование определялось как сочетание индивидуальности и ответственности, получение и теоретических и практических знаний, и умений. Ориентирами для непрерывного образования будущего явился доклад «Наше общее будущее» по Устойчивому развитию, подготовленный в 1987 году комиссией ООН.

Цели непрерывного образования влияют на всесторонний и устойчивый экономический рост в мире и устойчивому социальному и культурному развитию общества.

Задачи непрерывного образования – это непрекращающееся получение и развитие знаний и умений, которое длится всю жизнь человека.

МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ

Обучение в течение всей жизни уходит корнями в интеграцию обучения и жизни.

– to know (Обучение знанию) – овладение учебными инструментами, а не приобретение структурированных знаний.

– Learning to do (Обучение) – оснащение людей для тех видов работ, которые необходимы сейчас и в будущем, включая инновации и адаптацию обучения к будущей рабочей среде.

– Learning to live together, and with others (Научиться жить вместе с другими) – мирно разрешать конфликты, открывать других людей и их культуры, укреплять возможности сообщества, индивидуальные компетенции и способности, экономическую устойчивость и социальную интеграцию.

– Learning to be (Учиться быть) – образование, способствующее полному развитию человека: ум и тело, интеллект, чувствительность, эстетическая оценка и духовность.

Непрерывное образование может достигаться как формальными методами – получение образования, тренинги, наставничество, учебные курсы, повышение квалификации – так и неформальными, то есть путем извлечения нового опыта из самой жизни [2,3,4,7].

РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

Результатами обучения *learning outcomes* при компетентностных парадигмах образования являются: *знания, умения, отношение* [2,3,4,5,6,7].

Изучение проблемы формирования профессиональной компетентности, выявило два основных методологических направления в вопросе о компетентности: *методика* (США и Великобритания) и *системность* (Германия, Франция, Дания, Португалия, Швейцария, Нидерланды, Латвия, Испания, Финляндия, Бельгия, Норвегия, Казахстан, Россия, Кыргызстан) [8]. В таблице 1 представлены подходы ФПК будущих специалистов на основе изучения международного опыта.

1. таблица

Подходы ФПК будущих специалистов на основе изучения международного опыта

		ФПК по «методике»	ФПК по «системе»
Этапы ФПК будущих специалистов	Оценивание компетентностей	с сертификацией уровня компетентности	По критериям Национальной Модели образования
	Профессиональная подготовка	На Основе децентрализованного подхода	централизованная подготовка специалистов с практически ориентированными целями, (госзаказ)
	Повышение квалификации	Вариативность видов повышения квалификаций будущих специалистов с институциализированным, системным, централизованным подходом	децентрализованную систему повышения квалификации с использованием модулей
Результат		Сдача экзаменов и выдача сертификатов, подтверждающие уровень компетентности	Выполнение госзаказа на основе целостного педагогического процесса
Страны		США и Великобритания	Германия, Франция, Дания, Португалия, Швейцария, Нидерланды, Латвия, Испания, Финляндия, Бельгия, Норвегия, Казахстан, Россия, Кыргызстан

Ниже представлен обзорный анализ видов повышения квалификаций на примере четырех стран: США, Великобритания, Франция, Германия.

ДИСКУССИЯ

Виды повышения квалификаций преподавателей США

По мнению Newman, Knight, *лицензирование и сертификация* в повышении квалификации преподавателей формируют *системность* в целях и задачах содержания образования, подготовки, а также дальнейшей профессиональной деятельности будущих преподавателей. Инициация государственными и частными фондами, Федерацией преподавателей США *Системы индивидуальных и групповых грантов, развивает творческий потенциал* будущих преподавателей в их дальнейшей профессиональной деятельности, профессиональном росте, подчеркивает Henschel [1]. В условиях *непрерывности* системы повышения квалификаций преподавателей, по мнению Haimzs, Hofa, Tilļa, Kanale, Lihtenbergers, Maslo, *Центры повышения квалификации/образование на протяжении жизни* являются важной частью конкурентоспособности будущих преподавателей в современной мировой экономике, основанной на знаниях [10, 11]. *Краткосрочные курсы,* считают Meyer-Stamer, Orsejs, Svains, Strods, Vilsons способствуют *саморазвитию* преподавателей, с подтверждением сертификатом уровня ПК [8]. *Дополнительное обучение/Программы профессионального развития,* по определению Altbach, Austin, Балл, направлены на *непрерывность* образовательных и профессиональных потребностей, профессиональное развитие будущих преподавателей, обеспечение соответствия их квалификации и раскрывают возможности *вариативности* в профессиональной деятельности и социальной среде [10,11]. *Семинары и конференции,* считают Blūma, Baume, Kahn, Day стимулируют *саморазвитие* преподавателей. *Субботние и воскресные мероприятия формируют коммуникативность* преподавателей с подтверждением сертификатами уровня приобретенных ПК, подчеркивают Drennen, Holderness, Kalniņa [8].

Анализ видов повышения квалификаций преподавателей США позволил сделать следующие выводы: *Системность* в повышении квалификации базируется на *саморазвитии* преподавателей. Развитие *творческого потенциала* будущих преподавателей возможно на основе *непрерывности* образования. *Вариативность* и *непрерывность* повышения квалификации, стимулируют *саморазвитие* преподавателей, которое возможно при развитии *коммуникативности* в процессе профессиональной деятельности [1,5].

Виды повышения квалификаций преподавателей в Великобритании

Системность в повышении квалификаций преподавателей в Великобритании основана на *концепции партнерства,* характеризуют Luke & Luke, Liempd, Howard, & Wit, Marginson, Morse которая опирается на принципы *коммуникации* на всех ступенях обучения: от образовательного учреждения до получателей и соискателей образовательных услуг. Такую связь, по мнению Knight, Knight and de Wit государство стимулирует *системой грантов* для *саморазвития* будущих преподавателей [4, 6]. *Further*

Education (FE) – Дальнейшее обучение основано на *непрерывности* в повышении ПК, поскольку ориентировано на мотивацию и *саморазвитие* будущих преподавателей, определяют Rugman, McNamara& Harris, Stolz, Hendel, Horn [10, 11]. По мнению Torres & Rhoads, Van der Wende, Woodhouse, Wende, Wagner, Yezril, Hassell *последипломное обучение* основано на *непрерывности* ФПК будущих преподавателей в процессе их профессиональной *деятельности* [1, 2, 4]. *ISCO – Международная стандартная классификация занятий или профессий* представляет собой *систематизированные* классификации и обобщения информации о профессиональной занятости, полученной путем проведения статистических переписей и обследований, на основе использования административных ресурсов, считает *Phillipson* [1,9]. По мнению *Salmi, (2009) ISCO* способствует *технологичности, непрерывности* ФПК будущих преподавателей. *CPE – Непрерывное профессиональное образование, CPD – Непрерывное профессиональное развитие* – две системы *повышения квалификаций преподавателей в Великобритании*, в целями и задачами которых, является *систематизация, технологичность, в* ФПК будущих преподавателей в процессе их профессиональной *деятельности*, определяют Armstrong, Breedlove [1,4]. *ExEd* – ориентировано на развитие управленческих *ЗУН, коммуникативности,* стимулирование *творческого потенциала, саморазвитие* будущих преподавателей, считают Woodhouse, Wende [4,9].

Анализ видов повышения квалификаций преподавателей в Великобритании позволил сделать выводы: *системность* в процессе ФПК *и коммуникация* с учебными заведениями способствуют интеграции ЗУН. Из этого следует, что *непрерывность* процессов повышения ПК стимулирует *саморазвитие* преподавателей в ФПК в процессе профессионально-педагогической *деятельности.* Реализация *творческого потенциала* является основой *технологичности* системы повышения квалификаций. Отсутствие национальных стандартов профессиональной деятельности, не компенсируется широким диапазоном различных систем по повышению ПК, но имеет преимущества в стимуляции *системами грантов* и *концепцией партнерства,* а также в различных видах *диагностики* ПК, что в результате, мотивирует *интеллектуально-когнитивное и творческое саморазвитие* будущих преподавателей (*Mandzuk, Roseman, Sewell*) [1,2].

1) ФПК по *«системе»* в странах Германия, Франция, Дания, Португалия, Финляндия, Швейцария, Нидерланды, Португалия, Испания, Финляндия, Бельгия, Норвегия, Казахстан, Россия, Кыргызстан характеризуется:

1. Оцениванием компетентностей по критериям национальной модели образования;

2. Централизованной подготовкой с практически ориентированными целями, (госзаказ);

3. Децентрализованной системой повышения квалификации с использованием модулей [1,8]. Вопросы ФПК по «*системе*» были затронуты в работах *(Thumser-Dauth, Гончаренко, Балл, Выготский, Абдулкеримов, Ахметова, Даулеталиева, Жангужинова, Омирбаев*) [1,8,11].

Виды повышения квалификаций преподавателей в Германии

По мнению Kliebisch, Schmitz, *Децентрализованная форма повышения квалификации* обусловлена региональными системами повышения квалификаций, которые сотрудничают организациями-соискателями для стажировки специалистов на их базе [1,9]. Такая форма *коммуникации* способствует *вариативности* и *саморазвитию* ПК у будущих преподавателей, удовлетворяет взаимные интересы обоих сторон, считают Hensen & Hippach-Schneider, *поскольку BIBB – Федеральный институт профессионального образования* является центром ПК по вопросам исследования и дальнейшего развития ПО и повышения квалификации в Германии. *Системность, технологичность BIBB* способствует развитию инноваций в сфере ПО на основе разработок предложений по улучшению обучения и повышения квалификации будущих преподавателей, определяют (Hartmann, Rieger, Luoma) [4]. По определению Greber, Maybaum, Priebe, Werzel, Köhl, *институты повышения квалификации и центры модерации (ИПКМ)* – повышение управленческой компетенции руководителей образовательных учреждений, и подготовка модераторов [6,9]. Принципиальным отличием функций модераторов в Германии является *непрерывность, системность, технологичность* в обучении своих коллег решению актуальных проблем управления школой в межкурсовой период времени на базе конкретных школ, считают Wildt, Gaus [1,9]. *Weiterbilding* – профессиональное обучение и повышение квалификации, целями и задачами является продолжение или возобновление образования после вуза, на принципах *непрерывности, системности, технологичности* в ФПК будущих преподавателей для применения полученных ЗУН в дальнейшей профессиональной *деятельности,* характеризует Thumser-Dauth, [1]. *Ausbildung* – Средне-специальное образование, образование по профессии, с целью *повышения квалификаций,* на принципах *непрерывности, системности, технологичности* в ФПК будущих преподавателей для применения полученных ЗУН в дальнейшей профессиональной *деятельности* резюмирует Kliebisch [6].

Анализ видов повышения квалификаций преподавателей в Германии позволил сделать следующие выводы: Предметно-практический

подход, обусловленный принципами децентрализации, дает возможности будущим преподавателям для *вариативности*, *саморазвития, коммуникативности. Технологичность системы* повышения квалификаций преподавателей в Германии способствует *непрерывности в* ФПК, что способствует модернизации их профессиональной *деятельности* [1,5,12].

Виды повышения квалификаций преподавателей во Франции

По определению Altet, Bedarida *университетские институты подготовки учителей IUFM* – централизованное учреждение по повышению квалификации преподавателей во Франции, построенное на принципах *системности, технологичности* [6]. Цель – формирование учителя-профессионала, который бы мог адаптироваться к решению любой образовательной проблемы. Студенты должны специализироваться в соответствии с выбранным типом учебного заведения, в котором они намерены работать (детский сад, начальная школа, колледж или лицей), отмечает Obin [6]. После трехлетней университетской подготовки, путем сдачи экзамена-теста по определенным дисциплинам и собеседования-досье по педагогике. Обучение длится 2 года. Первый год обучения в *IUFM* – это общеобразовательная, психолого-педагогическая и специально-предметная подготовка. Лащихина, отмечает, что студенты посещают лекционные и семинарские занятия, занимаются *саморазвитием* в Центре педагогической документации, где обрабатывают информацию, касающуюся системы образования, а затем используют ее для написания дипломной работы на втором курсе, считают Воскресенская, Вульфсон, Лысова, Малькова [1,11].

Goldshmid, Mietule считают, что *Модульный принцип* основан на модульно-компетентностном и *индивидуально-личностном* подходах повышения квалификаций, представляет концепцию организации учебного процесса, в которой в качестве цели обучения выступает совокупность профессиональных компетенций студента, в качестве средства ее достижения – модульное построение содержания и структуры профессионального обучения, подчеркивают Babadogan, Kutlu, Ogulmus, Tanrısever, Erisen, Анденко [1, 9, 11]. Таким образом, целью освоения профессиональной образовательной программы становится приобретение будущими преподавателями определенных компетенций, средством их формирования – *модуль* как самостоятельная единица образовательной программы, резюмируют Вазина, Колесникова [1, 2, 11].

Анализ видов профессиональной подготовки во Франции позволил сделать следующие выводы: Эффективность *системности, технологичности* профессиональной подготовки, *основанная на индивидуально-личностном подходе,* стимулирует *ФПК* и *саморазвитие* будущих преподавателей, на базе вариативности программы обучения, при условии *Модульного обучения.*

Повышение уровня самообразования и квалификации – ставит цели пополнения знаний; усовершенствования методического мастерства или выполнения требований, связанных с повышением должностного статуса; помогает целенаправленно получать опыт и одновременно учиться по выбранной специальности будущим специалистам; развивает способности адаптации к обстоятельствам; приобретаемый уровень профессиональной квалификации дает возможность пригодности к трудоустройству, способности к занятости [1,4,5,10].

ВЫВОДЫ

Обобщая опыт зарубежных стран можно утверждать, что одномерность шкалы оценивания качества результатов образования, значительно уступает многомерным оценочным структурам. Компетентностный подход обрел более целостную структуру, наиболее характерную для Франции и Германии, где знания, умения, навыки вместе с поведенческими и мотивационными аспектами вошли как составные элементы общей кластерной структуры компетенций. С течением времени многомерный (системный) подход к трактовке и оцениванию компетенций становится все более распространенным, так как он обеспечивает расширение возможностей для синхронизации образовательного процесса с требованиями общества и рынка труда, заинтересованности отраслей науки и экономики.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Жангужинова М. Проектирование модульных образовательных программ подготовки студентов дизайнеров // Учебно-методическое пособие. РТА: Резекне, Латвия. – 120с. 2018.

Духнич, Ю. Обучение на протяжении всей жизни. 2019. [Электронный ресурс]: http://praktiks.com/obuchenie_na_protyazhenii_vsey_zhizni. Дата обращения 12.02.2020.

2. ООН. Наше общее будущее // Доклад по Устойчивому развитию, Нью-Йорк, США. 1987.
3. Key competences for adult learning professionals // Contribution to the development of a reference framework of key competences for adult learning Professionals. Final report. Project number: B3542. 2010. Retrieved May 23, 2017, from http://www.frae.is/media/22268/Kennarafaerni–2010_1168938254.pdf

4. Towards Knowledge Societies // UNESCO world report. 2005. Retrieved from http//www.unesco.org/publications
Tuning Educatioal Structures in Europe // Universities' contribution to the Bologna Process. Final Report. Pilot Project – Phase, 2 (386). Socrats: Edication and Culture. 2000. Retrieved April 21, 2017, from http://www.unideusto.org/tuningeu/competences.html
5. UNESCO. Learning // The Treasure within. UNESCO/HMSO, London. 1996.
6. Zhanguzhinova M.Y. Formation of the Professional competence of students – future teachers of Vocational Training In the system of Higher Education in Kazakhstan // Doctoral Thesis. Riga: LU. 2018. – P.256.
7. 21th century competencies. Journal Independent school, 70. Retrieved May 30, 2017,from http://www.edugains.ca/resources21CL/About21stCentury/21CL_21stCenturyCompetencies.pdf. 2016.
8. Zhanguzhinova M.Y., Tukenova K.T., Ibraimova K.T., Aitkulova B.D. Application of the international experience in professional education in Kazakhstan. Tekhnologiya tekstil'noy promyshlennosti (Izvestiya vysshikh uchebnykh zavedeniy). 2019. No. 5. p.34-40.
9. Zhanguzhinova M.Y. Professional competence of future costume specialists on the basis of research international experience. Monograph. Lantar trade: Almaty. 2020. p.282.
10. Zhanguzhinova M.Y. Methodic of Formation professional competence of students – future costume specialists // Study tutorial. Lantar trade: Almaty. 2020. p.105.

ӘОЖ 376(072)

Жұмабеков Руслан Қалдыбекұлы
докторант,
SILKWAY халықаралық университеті

Жолдасбеков Әбдіманап Әбдразақұлы
п.ғ.д.,профессор,
М.Әуезов атындағы ОҚМУ

ЖАҢАРТЫЛҒАН ОҚУ ЖАҒДАЙЫНДА БОЛАШАҚ ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ МҰҒАЛІМДЕРІН ӘЛЕУМЕТТЕНДІРУДІҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ШАРТТАРЫ

Аннотация. Студенттер-бұл ерекше әлеуметтік категория, оқу орны нда біріккен ұйымдастырушылық бірлестік. Бұл топ үшін жетекші іс-әрекет оқу-кәсіби қызмет болып табылады. Мақалада болашақ дене тәрбиесінің мұғалімдерін әлеуметтендірудің педагогикалық шарттары туралы сөз болып отыр.

Түйін сөздер: әлеуметтендіру, педагогикалық шарттар,болашақ мұғалімдер, дене тәрбиесі.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ СОЦИАЛИЗАЦИИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ В ОБНОВЛЕННОМ СОДЕРЖАНИИ ОБУЧЕНИЯ

Аннотация. Студенчество – это особая социальная категория, специфическая общность людей, организационно объединенная учебным заведением. Ведущей для этой группы является учебно-профессиональная деятельность. В статье речь идет о педагогических условиях социализации будущих учителей физического воспитанич.

Ключевые слова: социализация, педагогические условия, будущие учителя,физическое воспитание.

PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR SOCIALIZATION OF FUTURE PHYSICAL EDUCATION TEACHERS IN THE UPDATED CONTENT OF TRAINING

Annotation. Students are a special social category, a specific community of people, United by an educational institution. Leading for this group is educational and professional activities. The article deals with the pedagogical conditions of socialization of future teachers of physical education.

Keywords: socialization, pedagogical conditions, future teachers, physical education.

КІРІСПЕ

Қазіргі уақытта әлеуметтік-экономикалық және саяси қарым-қатынастарды дамыту бізден кәсіби өзін-өзі көрсету дағдыларын игеріп қана қоймай, өз бетінше мақсат қоя білуге, жоспарлауға, қызметті жүзеге асыруға және нәтижелерді болжауға, яғни белгілі бір кәсіби құзыреттерге, өзін-өзі түзету қажеттіліктеріне және дағдыларына ие заманауи педагогты дайындауды талап етеді. Бұл педагогқа түрлі кәсіби және тұрмыстық жағдайларда ақылға қонымды әрекет етуге мүмкіндік береді.

Әлеуметтенумәдениетін игеру және жаңғырту процесінде адамның дамуы мен өзін-өзі алмастыруы адамның табиғи, салыстырмалы түрде бағытталатын және барлық жас кезеңдерінде мақсатты жасалатын өмір жағдайларымен өзара әрекетте болады. Әлеуметтендірудің мәні нақты қоғам жағдайында адамның бейімделуі мен оқшаулануының үйлесімінен тұрады [Зубайраева З.А., 2010, 25б.

Белгілі бір педагогикалық жағдайлардың көмегімен, яғни адамның дене, адамгершілік, психикалық дамуына, оның мінез-құлқына, тәрбиесіне, оқуына, жеке тұлғаның қалыптасуына әсер ететін табиғи, әлеуметтік, сыртқы және ішкі әсерлердің жиынтығы арқылы студенттерді әлеуметтендіру процесін неғұрлым тиімді және мақсатты етіп ұйымдастыруға болады [Нурланова В.С., 2010, 169 б.].

ЖОО – ның оқу-тәрбие процесінде болашақ дене тәрбиесі мұғалімдерінің әлеуметтенуінің өзектілігі студенттердің 17-21 жас аралығындағы жастар болып табылатындығымен түсіндіріледі. Бұл кезең адамгершілік идеалдарға бағдарлануға, мақсаттары мен өмірлік ұстанымдарын қалыптастыруға, кәсіби бағытталуына, белгілі бір өмірлік қағидаттарды, қылықтарды сезінуге арналған аса сенситивті кезең болып есептеледі [Ахметова А.И., Кабекенов Г., 2014, с.27-30].

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

Әлеуметтік педагогикада әлеуметтену: әлеуметтену (лат socialis – қоғамдық) – бұл тұлғаның қалыптасу үдерісі. Мұндай қалыптасу процесінде индивидтің тілді, әлеуметтік құндылықтар мен тәжірибені (нормаларды, қағидаларды, мінез-құлық үлгілерін), осы қоғамға, әлеуметтік қауымдастыққа, топқа тән мәдениетті меңгеруі және олардың әлеуметтік байланыстары мен әлеуметтік тәжірибесін жаңғыртуы орын алады.

Ғалым Ф. А. Мустаева әлеуметтендіруді адамның қоршаған ортамен, әлеммен өзара әрекеттестігінің даму үдерісі ретінде анықтайды [Мустаева Ф.А., 2001, 416 б.].

А. В. Мудрик бір жағынан, индивид әлеуметтік ортаға, байланыс жүйесіне кіре отырып, әлеуметтік тәжірибені игереді, ал екінші жағынан – әлеуметтендіру процесінде ол ортаға белсенді кіру есебінен әлеуметтік байланыстар жүйесін белсенді түрде жаңғыртады дейді [Мудрик А.В., 2005, 200с.]. Осылайша, ол адамның әлеуметтену процесі тек қана тәжірибемен байытылып қана қоймай, сонымен қатар өмірлік жағдайларға және қоршаған адамдарға әсер ете отырып, өзін жеке тұлға ретінде іске асыратынына назар аударады.

Педагогтар әлеуметтендіру ұғымына басқа да анықтамаларбереді. Л.И. Аксенова әлеуметтену – адамның қоғамдық өмір тәжірибесін игерудің көп қырлы процесі, оны табиғи мәннен қоғамдық өмірге, индивидтен жеке тұлғаға айналдыру деп айтады [Аксенова Л.И.,2001,192с.]. Әлеуметтендіру адам қатынастарының мәдениетін, мінез-құлықтың әлеуметтік нормаларын, қызмет түрлерін, қарым-қатынас формаларын меңгеруді қамтиды. Ю.В. Василькова және Т.А. Василькова әлеуметтік қалыптасуды адамның өзін тұлға ретінде сезінетін процесі ретінде қарастырады. Бұл тәрбие, білім беру, өзін-өзі тәрбиелеу процесінде жүреді, адам өзі үшін мақсаттарды өз бетінше анықтап, өз қадір-қасиетін сезіне отырып, оларға қол жеткізеді [Василькова Ю.В., 2006, 440с.].

Педагогикада әлеуметтену адамның әлеуметтік тәжірибені меңгеру және белсенді жаңғырту, практикалық және теориялық іс-әрекет дағдыларын меңгеру, жеке тұлға сапасындағы нақты қарым-қатынасты қалыптастыру процесі ретінде қарастырылады. Ол оқу-тәрбие мекемелерінде мақсатты үдерістердің (оқыту, тәрбиелеу) ықпалымен және стихиялық факторлардың ықпалымен (отбасы, көше, БАҚ) жүзеге асырылады.

Психологияда әлеуметтену-бұл қарым-қатынас пен іс-әрекетте жүзеге асырылатын, индивидтің әлеуметтік тәжірибені меңгеру және белсенді түрде қалпына келтіру процесі, нәтижесі. Ол қоғамда өмірдің әр түрлі жағдайларына, кейде әртүрлі бағыттағы факторларға, сондайақ тәрбиелеу, яғни тұлғаны мақсатты түрде қалыптастыру жағдайында да, стихиялық әсер ету жағдайында да орын алуы мүмкін. Әлеуметтендіруде тәрбие жетекші және айқындаушы рөл атқарады.

Әлеуметтену мәселесіне социологиялық көзқарастың ерекшелігі бар. "Әлеуметтендіру" термині әлеуметтік процестер ретінде анықталады, оларға сәйкес балалар әлеуметтік нормалар мен құндылықтардымеңгереді, бұл процесте олардың жеке тұлғасы қалыптасады. Әлеуметтендіру үдерістері барлық жастағы адамдар үшін аса маңызды, олар өмір бойы жүреді. Бірде-бір адам қоғамнан бөлек өмір сүре алмайды және бұл оның өмірлік циклінің барлық кезеңдерінде жеке адамның мінез-құлқына әсер етеді. А.И. Кравченко әлеуметтендіруді әлеуметтік дағдылар мен білімдер жинақтайтын процесс ретінде анықтайды [Кравченко А.И., 2003, 432 с.].

В. Г. Харчева индивидтің социумға кіру үдерісі әлеуметтену деп түсінетінін айтады, бұл қоғамның әлеуметтік құрылымы мен жеке тұлғаның құрылымында өзгерістер тудырады. Ол әлеуметтік жүйелердің қозғалғыштығы (адамнан қоғамға дейін) әлеуметтену процесін өз ерекшелігіне ие және әртүрлі факторларға негізделген кезеңдер (циклдер) тұрғысынан қарауға құқық береді [Харчева, В.Г.,2000,302с.]. Осылайша, әлеуметтанулық тұрғыдан алғанда, әлеуметтену-адамның әлеуметтік, экономикалық дербестігін алу ғана емес, оның жеке басын қалыптастыру.

Болашақ дене шынықтыру мұғалімдерін әлеуметтендіру мәселесі білім беру ұйымында белгілі бір педагогикалық жағдай жасау аспектісінде қарастырылды, осыған сәйкес студенттердің әрқайсысы белгілі бір әлеуметтік және кәсіби тәжірибе алды.

Анықтаушы эксперименттің нәтижелері келесі параметрлермен анықталды:

– бейімделу-жүйеге ол үшін сыртқы талаптарға бейімделуге және сол арқылы өзін-өзі сақтауды және одан әрі табысты даму мүмкіндігін қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін қасиет;

– автономия-тұлғаның өз өмірлері мен мінез-құлықтары үшін моральдық ережелерді өз бетінше жасау немесе таңдау қабілеттілігімен сипатталатын адамгершілік даму сатысы;

– әлеуметтік белсенділік-адамның шығармашылықта, ерік актілерінде, қарым-қатынаста, мінез-құлықта көрініс табатын материалдық және рухани мәдениет байлықтарын игеру негізінде әлемде қоғамдық маңызды өзгерістер жасау қабілеті ;

– адамгершілік-мәжбүрлеумен емес, ішкі наным бойынша немесе қоғамда қабылданған моральдық талаптарға сәйкес өзін ұстау қажеттігіне байланысты еркін үдеріс.

Педагог мамандығы "Адам – Адам" мамандығының түріне жатады, бұл оның ерекшелігін айқындайды – педагог халықтың әртүрлі топтарымен – оқушылармен, олардың ата-аналарымен, жұмыстағы әріптестерімен, микро социумдағы

мамандармен өзара әрекеттеседі. Бұл өзара іс-қимылдың тиімділігі жоғары бейімделу қасиеттерімен, әлеуметтік жетілуімен, іс-әрекеттер мен іс-әрекеттердегі дербестігімен, әлеуметтік белсенділігімен, адамгершіліктің жоғары деңгейімен айқындалады. Осы қасиеттердің қалыптасу деңгейін зерттеу үшін, ЖОО – ның әлеуметтік педагогымен бірге біз болашақ дене тәрбиесі тобында тестілеу өткізіп, сандық нәтижелерді анықтадық.

Тестілеу ЖОО-да өмір сүру жағдайына жаңа қабылданған студенттердің бейімделуі кезеңінде жүргізілді, сондықтан төмен деңгей 28% – ды құрады, жоғары деңгей 22% – ға тән, ал басым деңгей 50% – ды құрады. Бұл студенттердің бірбірімен танысуға, сондай-ақ ЖОО-да эдвайзер, педагогикалық ұжым ұсынатын талаптарға үйренуге мүмкіндік беруімен байланысты. Бірақ, жаңа жағдайларға үйрену әр студентке жеке жүргізіледі және белгілі бір уақыт алады. Жалпы, әлеуметтік бейімделудің жалпы деңгейі норманың шегінде болады.

Оқытудың, өмір сүрудің, қарым – қатынастың жаңа жағдайлары жеке тұлғаның дербестік деңгейіне де әсер етеді, сондықтан төмен деңгей 22%, жоғары деңгей 28%, орта деңгей 50% құрады. Бұл көрсеткіштер студенттердің жас ерекшеліктерімен байланысты деп есептейміз, өйткені 17-18 жас аралығында өз көзқарасын білдіру, өз дүниетанымын, дербестігін және принципшілігін қалыптастыру қажеттілігі артады.

ЖОО-дағы студенттердің әлеуметтік белсенділігі күнделікті оқытумен ғана емес, сонымен қатар аудиториядан тыс және жобалық қызметке қосылумен де байланысты, бұл оларды жауапкершілікке, өз іс-әрекеттері мен іс-әрекеттерін жоспарлауға, болып жатқан оқиғалардың маңыздылығын түсінуге ынталандырады. Әлеуметтік белсенділіктің төмен деңгейі 16% – ды құрады, олар сабақтан тыс қызметті таңдауда күмәнданатын студенттер, жоғары деңгей – 28%, топ пен колледж істеріне бірден қосылған Студенттер, орта деңгей-56%, студенттер әртүрлі істерде өз күштерін сынап, мұны қажет деп санайды.

Жаңа жиынтықтағы адамгершілік деңгейі тұрақты болып табылмайды және әртүрлі: адамгершілік деңгейінің төмендігі-6%, жоғары деңгей – 44%, орташа деңгей – 50% айқын көрінеді. Педагогқа адамгершілік қасиет белгілі бір педагогикалық жағдайларды күн сайын шешу, қарым-қатынас жасау және өзінің педагогикалық мәдениетін жетілдіру үшін қажет, сондықтан бұл көрсеткіштер студенттердің жыл сайын жоғары деңгей жағына артуы тиіс деп есептейміз. Осылайша, зерттеудің бірінші кезеңінде болашақ дене тәрбиесі мұғалімдерінің әлеуметтенуі мәселелерін теориялық талдау жүзеге асырылды, оның педагогикалық практикадағы жай-күйі бірнеше критерийлерге сәйкес зерттелді: әлеуметтік бейімделу, дербестік, әлеуметтік белсенділік, адамгершілік. Анықтаушы эксперимент барысында студенттердің әлеуметтенуінің бастапқы деңгейі анықталды.

Әлеуметтену – адамның өмір бойы дамуының күрделі, үздіксіз процесі, ол әр түрлі факторлардың әсерінен болады. Болашақ мұғалімдерді әлеуметтендіру факторларының бірі-белгілі бір педагогикалық жағдайларды қамтитын кәсіптік білім беру ұйымының оқу-тәрбие процесі болып табылады.

"Шарт" анықтамалық әдебиетте:

– бір нәрсеге тәуелді жағдай;

– өмірдің, қызметтің қандай да бір саласында белгіленген ережелер;

– бір нәрсе орын алатын жағдай.

Педагогикада "шарт" адамның дене, адамгершілік, психикалық дамуына, оның мінез-құлқына, тәрбиесіне және оқуына, жеке тұлғаның қалыптасуына әсер ететін қолданылған табиғи, әлеуметтік, сыртқы және ішкі әсерлердің жиынтығы ретінде қарастырылады.

Педагогика тұрғысынан педагогикалық шарт-білім беру және материалдық-кеңістіктік орта мүмкіндіктерінің жиынтығын көрсететін, осы жүйенің жеке және іс жүргізу аспектілеріне әсер ететін және оның тиімді жұмыс істеуі мен дамуын қамтамасыз ететін педагогикалық жүйе компоненттерінің бірі.

Біз белгілі бір педагогикалық шарттардың әсері арқылы болашақ дене тәрбиесінің мұғалімдері – студенттерді әлеуметтендіру моделін құрастырдық.

Осы үлгіге сәйкес, студенттерді әлеуметтендіру үдерісіне келесі шарттар әсер етеді:

– болашақ дене тәрбиесінің мұғалімдерінің мемлекеттік стандартқа сәйкес кәсіби құзыреттілігін қалыптастыру арқылы жеке-кәсіби әлеуметтендіруді жандандыратын, оқу –тәрбие үдерісі шеңберінде көп қырлы интерактивті өзара іс-қимылды қосу,

– сонымен қатар оқу және өндірістік тәжірибе-сабақтар, психологиялық-педагогикалық, жазғы практикаға дайындық,

– сынақ сабақтарының тәжірибесін меңгеру. Осы үдеріске сәйкес, болашақ дене тәрбиесінің мұғалімдері өздерін кәсіби тұрғыдан көрсете бастайды: әртүрлі педагогикалық жағдайларда тиімді шешімдер табуға үйренеді, оқушылармен қарым – қатынас жасауға дағдыланады, өз пікірін қорғауға үйренеді, кәсіби маңызды қасиеттерді-төзімділік, педагогикалық такт, гуманизм, ұқыптылық сияқты қасиеттерін дамытады;осылайша, студенттер тек әлеуметтендіру объектілері ретінде ғана емес, өз бетінше практикалық тәжірибе жинақтап, сонымен қатар оқушылар мен олардың ата-аналарына қатысты әлеуметтендіру субъектілері ретінде де әрекет етеді;

-студенттерді- болашақдене тәрбиесі мұғалімдерін әртүрлі формаларда ғылыми-зерт-

теу қызметіне қосу арқылы іздену белсенділігін жандандыру. Осы қызмет аясында ЖОО-ның барлық педагогикалық ұжымы жұмыс істейді. Басшылармен бірге студенттер әр түрлі деңгейдегі ғылыми – практикалық конференцияларға – жоғары оқу орны ішіндегі, облыстық, республикалық, халықаралық, сондай-ақ болашақ кәсіби қызметімен байланысты өзекті тақырыптарға арналған әртүрлі конкурстарға қатысады. Ғылыми-шығармашылық жұмыс студенттерге практикалық тәжірибе алуға және қолда бар нәтижелерді жаңамен салыстыруға және талдауға, материалды жинақтауға, қорытынды жасауға, талдауға, әр түрлі ақпарат көздерін пайдалануға мүмкіндік береді;

– болашақ дене тәрбиесінің мұғалімдерінің шығармашылық қабілеттерін дамыту.

ЖОО-да тәрбие бағдарламалары 4 жыл бойы жүзеге асырылады, бұл студенттердің мінез-құлқының белгілі бір сапаларының өсуі мен дамуының динамикасын қадағалауға мүмкіндік береді. Қазіргі уақытта 8 бағдарлама іске асырылуда, олардың әрқайсысы белгілі бір бағытқа сәйкес келеді және өз мақсаты мен міндеттері бар. Осы іс-әрекет аясында студенттер тәрбие үдерісіне кіреді және ЖОО-ның түрлі дәстүрлі іс-шаралары мен іс-шараларына қатысады. Тәрбие бағдарламасын жүзеге асыру нәтижесінде студенттер өз таланттарын ашып, шығармашылық қабілеттерін көрсетіп, өнермен қарым-қатынас жасаудың жаңа әлемін ашады, себебі көптеген қызықты істерге қатыса отырып, студенттер сахнада өзін-өзі ұстауға үйренеді, шешендік өнерді меңгереді;

– студенттерді ЖОО сабақтан тыс және жобалық іс-әрекетіне тарту арқылы студенттердің жаңа қызметке, шығармашылық белсенділікке және педагогикалық шығармашылыққа мотивациялық – құндылық қарым-қатынасқа бейімділігін қалыптастыру.

Біздің университетте студенттер-болашақ дене тәрбиесінің мұғалімдері ЖОО-да оқу басталғаннан бері "Жас педагог" жастар бірлестігінде волонтерлік қызметпен айналысады. Еріктілік студенттерге ЖОО, аудан және облыс игілігі үшін түрлі істерге – акцияларға, флеш-мобтарға, конкурстарға, жобалық қызметке қатысуға мүмкіндік береді.

2020 жылды Қазақстан Республикасының Президенті Қ. Тоқаев волонтерлер жылы деп атады. Бұл жұмыста "Жастар ресурстары" орталығымен өзара іс-қимыл жасау маңызды орындалады. Орталықтың мамандары кәмелетке толмаған балалармен түрлі іс-шараларды ұйымдастыруға және өткізуге көмек көрсетуге волонтерлерді шақырады. Студенттер, өз кезегінде, әлеуметтік қауіпті жағдайға тап болған отбасылармен және балалармен, өмірлік қиын жағдайға тап болған балалармен, оның ішінде отбасының орнын басатын балалармен өзара әрекет жасау тәжірибесіне ие болады, өйткені қазіргі заманғы педагогтың осы санаттағы кәмелетке толмаған балалармен белгілі бір тәжірибесі болуы қажет.

Топ эдвайзері келесі заттарды білуі тиіс:

– Эйдвазерлік институт арқылы жайлы психологиялық-педагогикалық орта құру үшін студенттердің жеке қажеттіліктері мен уәждерін есепке алу. Эдвайзер студенттермен қарым-қатынас жасай отырып, әр түрлі қызметтерді атқарады: әлеуметтік-қорғау, ұйымдастыру-үйлестіру, коммуникативтік, диагностикалық, мақсатты болжамдау, жоспарлау, аналитикалық-болжамдық, бақылау, түзету. ЖОО-да болған алғашқы күннен бастап ол студенттер үшін тәлімгер болып табылады, ұжымды қалыптастырады, әр студенттің өмірлік жағдайымен танысады, топқа ЖОО-ың, ауданның, облыстың әр түрлі іс-шаралары мен іс-шараларына қатысты хабарламаайтып отырады. Түрлі жағдайларда, ұжымда өзін қалай ұстау керек, даулы жағдайларды қалай шешу керек – осының бәріне эдвайзер үлгі көрсетеді. Студенттер эдвайзердің жетекшілігімен белсенді қызмет пен демалыс үшін өз уақытын жоспарлауға, ЖОО-да және одан тыс жерлерде өз мінез-құлқын бақылауға үйренеді.

– Топ, ұжым ішіндегі студенттердің өзара іс-қимылы арқылы кәсіби маңызды қасиеттерді қалыптастыру.

Біздің ойымызша, тағы бір педагогикалық шарт топтағы өзара іс-қимыл болып табылады, өйткені студенттердің бір-бірімен күнделікті қарым-қатынасы олардың әрі қарай педагогикалық қарым-қатынасында белгілі бір із қалдырады. Бұған топта белгілі дәстүрлердің қалыптасуы, мысалы, топ студенттерінің әрқайсысын туған күнімен құттықтау, ЖОО-да іс-шараларды бірлесіп ұйымдастыру және өткізу, сенбіліктер өткізу, атаулы күндерге арналған аудандық іс-шараларға қатысу, топ белгілеген міндеттер мен тапсырмаларды орындау ықпал етеді. Ұжыммен қарым-қатынас жасай отырып, студенттер өз көзқарасын қорғау, даулы жағдайларды шешу тәжірибесін, бірлесіп әрекет етуге, бір-бірін құрметтеуге, төзімділік пен әділдік сезімін көрсетуге үйренеді.

Педагогикалық шарттарды жасау және жүзеге асыру үшін педагогтар ұжымы да, студенттер ұжымы да жұмыс істейді, өйткені әлеуметтендірудің мақсатты және тиімді процесі әлеуметтік тәжірибені беру ғана емес, сонымен қатар әр студенттің жеке іс-әрекетінде мәдени құндылықтарды тану болып табылады.

Біз студенттердің мақсатты әлеуметтенуі педагогтың жағымды бейнесін құрудың тиімді құралы болып табылатын педагогикалық шарттардың, сондай-ақ оған қажетті әлеуметтік бейімделу, дербестік, әлеуметтік белсенділік, адамгершілік сияқты кәсіби қасиеттердің арқасында ЖОО-да жүзеге асады деп есептейміз.

Әлеуметтік бейімделудің салыстырмалы талдауы төмен деңгей 12% – ға төмендегенін, жоға-

ры деңгей 5% – ға төмендегенін, ал орташа, басым деңгей 17% – ға өскенін көрсетті. Университеттің үшінші курсында студенттер өз қызметін педагогикалық тұрғыдан талдайды, олар сынақ сабақтарының тәжірибесіндегі педагогтың рөлін "үлгі етеді", сондықтан әлеуметтік бейімделу деңгейі оң жаққа артты. Автономды талдау төмен деңгей 6% – ға азайғанын, жоғары деңгей өзгерген жоқ, ал орташа деңгей төмен деңгей 6% – ға ұлғайғанын көрсетті. Осылайша, автономдық, яғни дербестік, болашақ мұғалімдердің мінез – құлықтары мен іс-әрекеттеріндегі жауапкершілік деңгейі оң жаққа артты және студенттердің кәсіби маңызды қасиеттерін қалыптастыруға сәйкес келді.

Студенттердің әлеуметтік белсенділік деңгейі өзгерген жоқ. Біздің ойымызша, бірінші курста бұл топ студенттерінің әрқайсысы ЖОО-да, жатақханада белгілі бір жұмысты таңдауыменбайланысты, өйткені әлеуметтік белсенділіктің бастапқы деңгейі жалпы білім алу кезеңінде алынған. Әр студент портфолио көмегімен өз қызметінің (оқу және әлеуметтік) нәтижелілігін қадағалайды. Адамгершілік қасиеттерді талдау көрсеткендей, ең жоғары оң өсу осы өлшемде болды, өйткені педагогта моральдық және рухани адамгершілік болуы қажет, өйткені ол тек объект ғана емес, сонымен қатар оқушыларға қатысты әлеуметтендіру субъектісі болып табылады. Төмен деңгей өзгерген жоқ, орташа деңгей 22% – ға төмендеді, жоғары деңгей 28% – ға ұлғайды. Бұл заңды деп санаймыз, өйткені студенттер – болашақ дене тәрбиесі мұғалімдері кәсіптік білім алу барысында жыл сайын білім, білік және практикалық тәжірибе алады.

Алынған нәтижелерді негізге ала отырып, студенттердің әлеуметтену дәрежесі оң жаққа артты, оған ЖОО-да құрылған белгілі бір педагогикалық шарттар ықпал ететінін айта аламыз.

Қорытынды

Қазіргі уақытта әлеуметтік-экономикалық және саяси қарым-қатынастарды дамыту кәсіби дағдыларды игеріп қана қоймай, өз бетінше мақсат қоя білуге, жоспарлауға, қызметті жүзеге асыруға және нәтижелерді болжауға, яғни белгілі бір кәсіби құзыреттерге, өзін-өзі түзету қажеттіліктеріне және дағдыларына ие заманауи педагогты дайындауды талап етеді. Біз студенттерді әлеуметтендіру мәселесі кәсіби білім алу деңгейінде өзекті деп санаймыз және белгілі бір педагогикалық шарттар арқылы студенттердің бұл процесін неғұрлым тиімді етуге болады деп есептейміз.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Зубайраева З.А. Жетім балалардың тұлғалық әлеуметтенуінің педагогикалық шарттары: п.ғ.к. ...дисс. автореф. – Түркістан, 2010. 256.
2. Нурланова В.С. Мектептегі балалар қоғамдық ұйымдары арқылы жоғары сынып оқушыларын әлеуметтендіру: п.ғ.к. ... дисс. автореф. – Алматы, 2010. – 169 б.
3. Ахметова А.И., Кабекенов Г. Особенности социализации студентов в условиях вуза. – Кутаиси, 2014. с. 27-30
4. Мустаева Ф.А. Основы социальной педагогики: учебник для студентов высших педагогических учебных заведений. – М.: Академический проект, 2001. – 416 с.
5. Мудрик А.В. Социальная педагогика: учебник для студентов педагогических вузов/ Под ред. В.А. Сластенина. – М.: Издательский центр Академия, 2005. – 200 с.
6. Аксенова Л.И. Социальная педагогика в специальном образовании: учебное пособие для студентов средних педагогических учебных заведений. – М.: Академия, 2001. – 192 с.
7. Василькова Ю.В. Социальная педагогика: курс лекций: учебное пособие для студентов высших учебных заведений/ Ю.В. Василькова, Т.А. Василькова. – М.: Издательский центр Академия, 2006. – 440 с.
8. Кравченко А.И. Социология: учебник для вузов. СПб. Питер, 2003. 432 с.
9. Харчева, В.Г. Основы социологии: учебник. – М.: Логос, 2000. 302 с.

Карабаева К.Ж.,
старший преподаватель, доктор философии PhD,
кафедра методики преподавания иностранных языков,
КазНацЖенПУ
E-mail: kamilya0705@mail.ru

Оңалбекова А.С.
магистрантка 1 курса,
специальность 7М01705 – Иностранный язык: два иностранных языка,
КазНацЖенПУ
E-mail: raionalbekova@gmail.com

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЙ БАЗИС ИНТЕГРИРОВАННОГО ПОДХОДА В ФОРМИРОВАНИИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОДУКТА У СТУДЕНТОВ ЯЗЫКОВОГО ВУЗА

Түйіндеме. Бұл мақалада тілдік ЖОО студенттерінің білім беру өнімін қалыптастырудағы интеграцияланған тәсілдің мәні қарастырылады. Тез өзгеретін білім беру жағдайында, оқу өнімінің лингвистикалық және кәсіби құзіреттілігі шығармашылық тұрғыдан ойлау қабілетін қалыптастырады. Лингво-кәсіби құзыреттілікті қалыптастырудың білім беру механизмі – шығармашылық технология болып табылады. Өнімінің түпкілікті білім беру болып табылатын шет тілін оқыту жағдайындағы шығармашылық технологиялар көмегімен қалыптастыратын құзіреттілік. Интегралды тәсіл: жүйелік-әрекеттік тәсіл, біздің зерттеуіміздің тұжырымдамалық негізін көрсетеді, осылайша әлемнің лингвистикалық көрінісіне тұтас көзқарас қалыптастырады.

Кілт сөздер: лингво-кәсіби құзыреттілік, жүйелік-әрекеттік тәсіл, креативті технология.

Аннотация. В данной статье рассматривается сущность интегрированного подхода в формировании образовательного продукта у студентов языкового вуза. Лингво-профессиональная компетенция образовательного продукта формирует умения креативно, адекватно мыслить в быстро меняющихся образовательных условиях. Образовательным механизмом формирования лингво-профессиональной компетенции являются креативные технологии. Формируемая нами компетенция в условиях иноязычного образования средствами креативных технологий является конечным образовательным продуктом. Интегрированный подход: системно-деятельностный подход, отражает концептуальную базу нашего исследования, формируя тем самым цельное видение языковой картины мира.

Ключевые слова: лингво-профессиональная компетенция, системно-деятельностный подход, креативная технология.

Abstract. The present paper describes the essence of integrated approach in the formation of an educational product for students of Language University. The linguistic and professional competence of educational product forms are the ability to think creatively, adequately in rapidly changing educational conditions. The educational mechanism for the formation of lingva-professional competence is creative technology. The competence that we are forming in the conditions of foreign language education means by creative technologies as the final educational product. An integrated approach: a system-activity approach, reflects the conceptual basis of our study, thereby forming a holistic vision of the linguistic picture of the world.

Keywords: the lingvo-professional competence, the system-activity approach, creative technology.

В результате глобальных изменений в общественной жизни Казахстана, как и во всем мире, изменилась роль обучения в системе иноязычного образования. В 2010 году Казахстан присоединившись к Болонскому процессу, поставили задачу дальнейшей модернизации системы высшего образования в целом и иноязычного в частности. Это и предопределило развитие новых подходов в образовании и науке, важность которых освещается в трудах крупных отечественных и зарубежных ученых. Д.Н.Кулибаева, например, в своей работе "Инновационная модель формирования международно-стандартных уровней владения иностранным языком в условиях школ международного типа" считает, что: "Возросшая потребность к иностранным языкам и приобретенных в результате указанных причинных факторов социально-значимый статус иноязычного образования предопределяет происходящий качественный пересмотр и переосмысление не только образовательной политики в области иноязычного образования, но и существенную инвентаризацию содержания всей понятийно-категориальной системы

методической наук [1, с.13]. Следовательно, по мнению Д.Н.Кулибаевой, важнейшей причиной создавшей кризисное положение методической науки, является имеющийся разрыв между современным социальным заказом к уровню и качеству подготовки по иностранному языку и уровнем развития методологии теории методов обучения иностранным языкам, все еще базирующейся на традиционной образовательной платформе, акцентируемой на обучении и преподавании иностранного языка, а не на исследовании процессов усвоения и овладения иностранным языком в конкретных и изменчивых условиях обучения.

Вследствие чего, на современном этапе образования наблюдается переход от традиционного обучения к деятельностно-развивающему, личностно-ориентированному обучению с более широкой учебной автономией студентов и активными методами; от концепции и технологии, в которых студенты выступают "объектом" обучающих воздействии, к таким, которые направлены на организацию, поддержку и стимулирование познавательной самодеятельности субъекта учебного процесса, создание атмосферы, сотрудничества, сотворчества; от "потребительской" позиции студентов в обучении к созидательной, системной и деятельностной [2, с.23]. Концептуальным направлением современного обучения является не усвоение знаний как таковых, а содействие процессам интеллектуального и нравственного развития личности каждого студента. Ранее в образовательном продукте иноязычного образования традиционное обучение было ведущим составляющим, где работа педагога была нацелена прежде всего на передачу знаний и способов действий, в котором передавались студентам в готовом виде и были предназначены только для усвоения, и соответственно педагог в данном контексте являлся единственным активно действующим лицом учебного процесса. И на данном этапе образования, идет переход от традиционного образования к новой образовательной парадигме. В свою очередь, С.С.Кунанбаева отмечает: "Новая образовательная парадигма породила необходимость в создании образования нового типа коим является иноязычное образование, отвечающее всем требованиям практики и теории современной методологической науки. Запросы современного образования диктуют «необходимость переноса акцента с преподавательской деятельности на организацию деятельности самого студента..." [3, с.24]. Вследствие чего, данные изменения в иноязычном образовании породили к пересмотру системы образования и привело к выявлению новых тенденции. Д.Н.Кулибаева также в своей исследовательской работе проводит сравнительно-инвентаризационный анализ развития методической науки и ее методологии, делает следующие заключения по эволюционному пути теории и практики методов обучения иностранным языкам за последние десятилетия: Согласно данным теории обучения иностранным языкам отечественная методическая наука и ее методология до современного своего состояния прошла путь от изучения языка и ее системно-структурной модели обучения до речевой деятельности как предмета обучения; от статических подходов перешла к деятельностным, от подачи знаний о языке перешла к овладению текстами, речью, речевой деятельностью; от практических целей обучения – к коммуникативно-деятельностному взаимодействию учащихся и учителя; в определении содержания предмета был осуществлен переход от языкового и речевого материала к предметному содержанию речи, к формам и способам деятельности, обеспечивающих общение; от абсолютно-детерминирующих деятельность учителя средств обучения типа учебно-методического комплекса 70-80 гг. – к стимулирующим речевое общение средствам, обеспечивающим ситуативность и проблемность содержания предмета; от приема алгоритмизированных упражнений – к стимулирующим общение коммуникативным и интеллектуальным задачам, к ролевому и дискуссионному общению [1, с.13]. В свою очередь, А.А.Жутикбаева в своих исследованиях учитывает специфику иностранного языка как предмета и его повышенную сложность, и делает вывод, что только проблемно-ориентированные задания, содействующие активизации деятельности студентов и формированию практических умений пользоваться иностранным языком как средством общения, способствуют повышению эффективности процесса обучения иностранному языку и достижению более высоких результатов [4, с.191]. То есть, проблемные ситуации, содействуют лучшему усвоению нового материала, развитие творческого потенциала, активизируют речемыслительную деятельность, познавательные потребности студентов, и их самостоятельную деятельность. Залогом успеха является усвоение преподавателем суть и сущности теории организации процесса проблемно-ориентированного формирования коммуникативной компетенции, овладении формами, методами и технологией проблемного обучения и применении усвоенного на практике.

Следовательно, в наше время нужно обладать не только фундаментальными знаниями, но и способностью применять полученные знания на практике для решения профессионально-значимых задач. Если ранее конечным продуктом было только знание, как когнитивное составляющее, то на данном этапе образования идет интеграция от знаниевого к компетентностному. В первую очередь, компетенция – это владение определенными знаниями, умениями

и готовность для эффективной деятельности в конкретной ситуации. Компетенцией нашего исследования является лингвопрофессиональная компетенция в иноязычном образовании, которая включает в себя такие компоненты, как лингвистическая и профессональная. Для определения методологического понятия данных терминов, необходимо определить понятийное их содержание, составляющих основу данной компетенции: лингвистической и профессиональной. В первую очередь необходимо рассмотреть данное понятие с точки зрения других исследователей, например, Ж.Х.Салханова в своей работе "Компетентность и компетенции" дает свое определение данным терминам. По ее мнению, профессиональная компетенция – это практические навыки отбора речевого материала и вариативных форм, отвечающих профессиональным целям, сознательное профессиональное отношение к языковому материалу, мотивацию, готовность к достижению результату, также лингвистическая компетенция – это овладение основными нормами литературного языка, обогащение словарного запаса и грамматического строя речи учащихся; формирование способности к анализу и оценке языковых явлений и фактов; обладание необходимыми знаниями о лингвистике как науке [5, с.74].

Проанализировав понятия лингвистической и профессиональной компетенции, мы можем подвергнуть к рассмотрению такие компетенции как лингвистическая и языковая. Языковая компетенция включает в себя знание функции языка и правил их соединения, а лингвистическая компетенция, в отличие от языковой, имеет направление знаний, относящихся к лингвистике как к науке. Исследователи, рассматривая семантическое наполнение термина, высказывают собственные позиции. Так например, по мнению Н.М.Хомского, "языковая компетенция является идеальной грамматической наукой, всегда связанной со знанием системы языка". Если же говорить о термине лингво-профессиональной компетенции, то в 60-х – 70-х годах XX века в рамках профессионально-ориентированного обучения появились исследования "язык для специальных целей". Основоположниками данного направления называют Т.Хатчинсона и А.Уотерса (1987), которые впервые выявили направление "Английский язык для специальных целей" (ESP – English for specific purpose). Так А.К.Крупченко и А.Н.Кузнецов в своей работе "Основы профессиональной дидактики" подчеркивают, что в данном направлении, зарубежные исследователи акцентировали внимание не на самом языке и его лингвистических особенностях, а на подходе, сфокусированном на изучении и обучении, которое явилось отправной точкой данного исследования [6, с.17]. Таким образом, изучив работы других исследователей, определением нашей терминологии лингвистической и профессиональной компетенции в иноязычном образовании является: Лингвистическая компетенция – это владение языком на всех языковых уровнях. Профессиональная компетенция – это обладание совокупностью профессиональных знании. Соответственно связывая воедино данное понятие, мы можем сказать, что лингво-профессиональная компетенция это компетенция образовательного продукта у студентов языкового вуза, которая включает в себя профессиональную терминологию и применение данной терминологии во всех профессиональных контекстах в социальной сфере человека. Лингвопрофессиональная компетенция обосновывается нами как инновационную сущность профессиональных умении в иноязычном образовании. Отсюда следует, что компетенция в иноязычном образовании позволяет нам не только получать знания, но и приламлять их в практической деятельности, в котором реализация креативности напрямую связана с результативностью деятельности студентов. Из чего следует отметить, что образовательным продуктом системно – деятельностного подхода является наша лингво-профессиональная компетенция. И также мы можем рассмотреть в образовательном продукте системно-деятельностный подход, где студент и преподаватель рассматриваются в тандеме субъектно-субъектных отношений. Студенты постоянно находятся в деятельностной позиции – включается весь потенциал их когнитивных функции и, прежде всего – мышления. Так как наше исследование состоит на теоретической основе, то методологической концептуальной основой является наш интегрированный подход, который является двухуровневым и включает в себя два подхода: системный и деятельностный. Для понятия значения данного термина порознь, прежде всего необходимо рассмотреть гипотезы других исследователей. Например, В.Г.Афанасьев отмечает, что только системный подход позволяет интегрировать разнородные частные проблемы, подвести их к общему знаменателю и тем самым сложнейшую группу различных проблем представить, как единую проблему. Данный термин представляет новую абстракцию в образовательной системе. Рассматривая системный подход в нашем теоретическом исследовании, мы можем сказать, что это множество элементов, которые находятся в связях друг с другом, и образуют определённую целостность.

На современном этапе благодаря исследованиям системный подход переживает новую стадию развития – интегративную. Д.И.Фельдштейн назвал возникшую необходимость выработки новой стратегии и определение на её основе главных направлений деятельности с учетом современных условий. Поставлена

проблема системного подхода как интегративного в "реализации идей проектов синтеза противоположностей субъективного и объективного", как "воспроизводство развивающейся искусственной связи со средой" [7]. И в свою очередь, данный термин был исследован нашими отечественными исследователями, такими как, Т.Т.Галиев, Ж.Кайкенова, Т.А.Кульгильдинова. Например, данные исследователи в своей работе "Актуализация системного подхода и его внедрение в учебный процесс" выявляют такие задачи формирования компетентности в области системного подхода, как:

-усвоение основных положений и понятий общей теории систем и системного подхода;
-формирование определенных знаний в области системологии и теории систем;
- усвоение средств реализации системного подхода (включая системные методы и технологии) в познавательной, научной, практической и иной деятельности;

– формирование знаний, умений и навыков конструирования концептуальных моделей систем изучаемых объектов, системного структурирования, изучения и представления (в свернутой форме) информации о рассматриваемых объектах окружающей действительности;

– реализация системного подхода в осуществляемой и предстоящей деятельности;

– формирование умений и навыков системного мышления и системного подхода в познавательной, теоретической, практической и иной деятельности [8, с.115].

Для развития умений и навыков системного мышления, обучающиеся в первую очередь должны осуществлять деятельность, которая связана с овладением и реализацией системных методов и технологий обучения. Для понятия термина деятельностный подход, давайте рассмотрим, что такое деятельность. Деятельность – основа общественной жизни. Поэтому одна из главных целей содержания образования, заключается в том, чтобы формируемый человек оказался способным к участию в основных видах деятельности в социальной жизни. В работах К.С-.Успанова рассматриваются вопросы совместной деятельности учителя и студента, обеспечивающих результативность педагогического процесса: "Основная часть и задача взаимодействия и взаимоотношения учителей с учащимися связаны с вооружением школьников способами деятельности, которые осуществляются в процессе совместной деятельности [9, с.228]. И это в свою очередь неотрывно связано с направленностью личности учителя на сотрудничество с учащимися в педагогическом процессе, где личность учащегося является высшей ценностью, без чего невозможно говорить о эффективности совместной деятельности в целом. Если говорить о втором подходе в иноязычном образовании, то деятельностный подход – это метод, в котором знания усваиваются субъектом, и проявляются только через его деятельность. А деятельность, в свою очередь, это основа общественной жизни. Поэтому одна из главных целей содержания образования, заключается в том, чтобы формируемый человек оказался способным к участию в основных видах деятельности в социальной жизни. В работах К.С.Успанова рассматриваются вопросы совместной деятельности учителя и студента, обеспечивающих результативность педагогического процесса. Основная часть и задача взаимодействия и взаимоотношения учителей с учащимися связаны с вооружением школьников способами деятельности, которые осуществляются в процессе совместной деятельности [9, с.228].

По мнению А.Г.Асмолова, "Процесс учения — это процесс деятельности ученика, направленный на становление его сознания и его личности в целом. Вот что такое «системно-деятельностный» подход в образовании!" [10, с.18]. Рассматривая данное понятие воедино, системно-деятельностный подход в иноязычном образовании – это методологическая база, в котором учащиеся проявляют свои умения через деятельность и становление личности в единую "цепь". Необходимо также отметить то, что технологии, в свою очередь, в формировании образовательного продукта у студентов языкового вуза играют одну из важнейших ролей в системе образования. Многие отечественные и зарубежные исследователи, изучив данное понятие, дали свои определения. Так, например, В.П.Беспалько, считает, что педагогическая технология – это описание, проект всего процесса формирования личности обучающегося. Трактуя педагогическую технологию как средство гарантированного достижения целей обучения, он подчеркивает, что педагогическая технология всегда существует в любом процессе обучения и воспитания [11, с.18]. По определению Н.В.Бордовской, любая технология в образовании должна отвечать следующим требованиям концептуальности (опора на научную концепцию) системности (логика и взаимосвязь процесса достижения цели; целостность) управляемости (возможность проектирования и корректирования) способности воспроизведения системы действии (возможность применения другими субъектами в других однотипных условиях учебных заведений или образовательной среды) действенности (эффективность в достижении образовательной цели) [12]. Опираясь на данные исследования, мы можем сказать, что использование педагогических технологии влияют на эффективное обучение в образовательной системе. Поэтому мы можем указать креативную технологию как ведущую технологию в иноязычном образовании.

Соответственно на данном этапе образова-

ния идет переход к новым, инновационным методическим решениям, таким, как креативные технологии обучения, которые ведут к творческим подходам к решению проблем педагогического процесса, где интересы и ценность личности являются преобладающей частью организации учебной деятельности. Креативные технологии способствуют тому, чтобы был интерес обучаемых к предмету, и оставался прочным и устойчивым, а также развивают у них творческое мышление и самостоятельность. Креативные технологии помогают обучающимся приобрести прочные и глубокие знания, и так же умение использовать их в дальнейшем. Стоит отметить, что оценка качества обученности студентов проводится не по сумме усвоенных знаний, а по качеству сформированных профессионально значимых компетенции, необходимых для творческого осуществления инновационной профессиональной деятельности. Профессиональное образование приобретает форму профессионально-креативного процесса. Креативность входит в круг личностно-ценностных качеств студента, обеспечивая ему востребованность в современном обществе. Поэтому ведущей технологии данной компетенции является – креативная технология.

Исследователи, анализируя феномен творчества в структуре учебной деятельности, выделяют такое понятие, как "креативная технология". А.М.Иванова и С.З.Темиргалиева в своей работе "Креативные технологии в компетентностно – профессиональной подготовке педагога" рассматривая понятие креативных технологии, отмечают, что креативные технологии базируются на системе общеметодических и методологических принципов, которые задают наиболее вероятностные стратегии и тактики когнитивно-креативной деятельности обучающихся по решению нестандартных задач. Эти технологии стимулируют активность студентов в процессе поиска инновационных идей, предложений, способствуют интегрированию накопленных знаний для решения профессионально значимых задач и на этой основе значительно повышают эффективность принимаемых решений [13, с.9]. В свою очередь, креативная технология формирует у студентов языкового вуза критическое мышление, способность мыслить самостоятельно, выполнять творчески – креативные задания. А по мнению И.Б.Отческой, творческий потенциал личности может проявляться в следующих умениях: самостоятельное видение проблемы, аналитическое мышление; умение формулировать и анализировать любые проблемы, аналитическое мышление; умение находить для них решение; умение переносить знания, умения и навыки, способы учебной деятельности в новую ситуацию; умение видеть новую сторону в знакомом объекте; умение комбинировать, синтезировать ранее усвоенные способы деятельности в новые и прочее. Но при этом они далеко не всегда являются врожденными, их можно целенаправленно формировать с помощью креативных технологии [14, с.370]. Сущностью креативной технологии является осуществление возможностей развития творческих способностей студентов, в которой совершается действие, отражающее проблему и задачу для решения с помощью использования креативных методов и средств обучения. Мы можем взять несколько типов креативных технологии, как мозговой штурм, кейс-стади, технология инцидента. Технология "мозговой штурм", направлена на развитие творческого мышления обучающихся. Главная функция данной технологии – обеспечение процесса генерирования идей. А.Осборн утверждал, что "мозговой штурм – это не упражнение в выдвижении нелепостей, а целенаправленная работа группы, стремящейся найти новые творческие идеи" [15]. Кейс-стади – система обучения, которые включают набор и описание конкретных профессиональных задач, содержащих проблему для решения. Данная технология по мнению А.М.Ивановой и С.З.Темиргалиевой, позволяет формировать такие умения, как:

всестороннего анализа ситуаций из сферы профессионально-педагогической деятельности; применения теоретических знаний для решения практических профессионально значимых задач; самостоятельно принимать решения на основе анализа ситуации и другие [13, с.12].

Отличие технологии инцидента состоит в том, что студентам предлагается для анализа неполная информация. То есть описание ситуации может совсем отсутствовать, или быть недостаточным. Задача обучающихся состоит в том, чтобы самим определить, есть ли проблема и ее суть, выявить что нужно уточнить для анализа ситуации и принятия решения, собрать необходимую информацию и гипотетически предложить возможное решение. После получения необходимой информации начинается анализ ситуации, формулировка и обоснование преимуществ принимаемого решения. Таким образом, креативные технологии отвечают вызовам современного социума и составляют один из аспектов модернизации современного образования. И в виде конкретного продукта при использовании этих технологических средств формируется в качестве ядерного блока лингво-профессиональной компетенции. Ее базовое направление связано с повышением качества образования и эффективностью модернизационных процессов в нашей стране.

Учитывая вышесказанное, мы можем сказать, что на данном этапе образования идет плавный переход от традиционного обучения, где главным активом был преподаватель, к переносу акцента с преподавательской деятельности на ор-

ганизацию деятельности самого студента. Стоит отметить то, что обучающимся недостаточно обладать фундаментальными знаниями, но и способностью применять полученные знания в социальной жизни. Например, А.А.Бейсембекова, Г.К.Айжанова и А.Н.Курбанова в своей работе упоминают значимость изучения иностранного языка, отмечая, что современное казахстанское общество стало глубже осознавать, что знание иностранного языка и культуры страны этого языка дает беспорные преимущества: лучшие шансы интегрироваться в стремительно меняющееся общество с рыночной экономикой, стать мобильным на мировом рынке труда, полноценнее потреблять культуру мировых цивилизации [16, с. 82]. Следовательно, мы рассмотрели не только важность изучения иностранного языка, но и как применять полученные знания в социальной жизни. Таким образом, в данной статье мы исследовали концептуальный базис интегрированного подхода в формировании образовательного продукта в иноязычном образовании. Исследовали методологически – теоретическую базу системно – деятельностного подхода, через лингво – профессиональную компетенцию, где ведущей технологией являлась креативная технология. В свою очередь обосновали актуальность, новизну и перспективу нашего исследования. И данная статья является фундаментом для практической исследовательской работы.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Кулибаева Д.Н. Инновационная модель формирования международно-стандартных уровней владения иностранным языком в условиях школ международного типа // Алматы, 2002. – С. 479, 13.
2. Абдикарим А.М. Сущность деятельностного подхода в образовательном процессе // Потенциал филолога №7(30) // Алматы, 2014. – С. 78, 23.
3. Кунанбаева С.С. Современное иноязычное образование: методология и теории // Алматы, 2005. – С. 262, 24.
4. Жутикбаева А.А. Формирование лингвистической компетенции на занятиях английского языка у студентов вуза при помощи современных инновационных технологии // Вестник КазНПУ имени Абая, Серия "Педагогические науки" №1(49) // Алматы, 2016 – С. 341, 191.
5. Салханова Ж.Х. Компетентность и компетенции // Алматы, 2013. – С. 250, 13.
6. Крупченко А.К. и А.Н.Кузнецов. Основы профессиональной дидактики // Москва, 2015. – С. 117, 17.
7. Залунин В.И. Функции, логика и семантика мира в контексте конструирования социальной реальности и семиотического моделирования // http://www.festu.ru/ru/structure/library/ library/science/s131/article_37htm.
8. Галиев Т.Т., Кайкенова Ж., Кульгильдинова Т.А. Актуализация системного подхода и его внедрение в учебный процесс // Вестник КазНПУ имени Абая, Серия "Педагогические науки" №4(52), 2016. – С. 314, 115.
9. Успанов К.С. Теория и практика формирования профессионально значимых качеств у будущих учителей: монография // Ғылым, 1998. – С. 369, 228.
10. Асмолов А. Г. Системно-деятельностный подход в разработке стандартов нового поколения // Педагогика. 2009. – С. 221, 18.
11. Беспалько В.П. О возможностях системного подхода в педагогике // Советская педагогика // М., 1990. – С. 171, 18.
12. Бордовская Н.В. Современные образовательные технологии // М., 2010. – С. 432
13. Иванова А.М., Темиргалиева С.З. Креативные технологии в компетентностно – профессиональной подготовке педагога // Алматы, 2018. – С. 153, 9, 12.
14. Отческая И.Б. Современные инфокоммуникационные системы и образовательные технологии // Алматы 2017. – С. 458, 370.
15. Мозговой штурм и его разновидности // https://studme.org/88224/pedagogika/mozgovoy_shturm_raznovidnosti
16. Бейсембекова А. А., Айжанова Г. К. и Курбанова А. Н. Психолого-педагогические условия формирования иноязычной культуры студентов // Наука и Жизнь Казахстана. 2019. – С.289, 82.

ӘОЖ 579
ҒТАМР 77.29.30

Kendzhaeva Balnur Balabekovna
candidate of Pedag.Sci., docent,
Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University
E-mail: balnur.kendzhaeva@ayu.edu.kz

Myrzakhanova Akbota Kulmakhanovna
cand of Ped.Sci.,
Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University
E-mail: akbota.myrzaxanova@ayu.edu.kz

Kizdarbekova Moldir Abilkhanovna
senior teacher,
Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University
E-mail: moldir.kizdarbekova@ayu.edu.kz

COMPARATIVE CHARACTERISTICS OF METHODS OF TEACHING ENGLISH

Summary.The article considers the most modern methods of teaching English as a communicative method, project method, intensive method, activity method and distance method. The purpose of this study was to identify the fundamental methodological principles of the main methods of teaching English today: communicative, project- based, intensive, activity- based methods and methods of distance learning. The task was also to identify their similarities and differences and describe their disadvantages and advantages.

Keywords: communicative, method, independent, foreign language, approach, technology.

Кенджаева Балнұр Балабековна
п.ғ.к., доцент,
Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті
E-mail: balnur.kendzhaeva@ayu.edu.kz

Мырзаханова Ақбота Құлмаханқызы
п.ғ.к.,
Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті
E-mail: akbota.myrzaxanova@ayu.edu.kz

Қыздарбекова Мөлдір Абілханқызы
аға оқытушы,
Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті
E-mail: moldir.kizdarbekova@ayu.edu.kz

АҒЫЛШЫН ТІЛІН ОҚЫТУ ӘДІСТЕРІНІҢ САЛЫСТЫРМАЛЫ СИПАТТАМАСЫ

Андаипа. Мақалада ағылшын тілін оқытудың заманауи әдістері қарастырылады: коммуникативтік әдіс, жобалық әдіс, интенсивті әдіс, әрекеттік әдіс, қашықтықтан оқыту әдісі. Бұл зерттеудің мақсаты қазіргі таңда ағылшын тілін оқытудың негізгі әдістерінің негізгі әдіснамалық принциптерін анықтау болып табылады: коммуникативтік, жобалық, қарқынды, әрекеттік және қашықтықтан оқыту әдістері. Сондай-ақ, мақсатымыз олардың ұқсас жақтары мен ерекшеліктерін анықтау және олардың кемшіліктері мен артықшылықтарын сипаттау болды.

Кілт сөздер: коммуникативтік, әдіс, өзіндік, шет тілі, тәсіл, технология.

Кенджаева Балнур Балабековна
к.п.н., доцент,
Международный казахско-турецкий университет им. Х.А.Ясави
E-mail: balnur.kendzhaeva@ayu.edu.kz

Мырзаханова Акбота Кулмахановна
к.п.н.,
Международный казахско-турецкий университет им. Х.А.Ясави
E-mail: akbota.myrzaxanova@ayu.edu.kz

Киздарбекова Молдир Абилхановна
старший преподаватель,
Международный казахско-турецкий университет им. Х.А.Ясави
E-mail: moldir.kizdarbekova@ayu.edu.kz

СРАВНИТЕЛЬНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА МЕТОДОВ ПРЕПОДАВАНИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Резюме. В статье рассматривается самые современные методы обучения английскому языку, как коммуникативная методика, проектная методика, интенсивная методика, деятельностная методика и дистанционная методика. Задачей данного исследования было выделение основополагающих методических принципов основных методов обучения английскому языку на сегодня: коммуникативная, проектная, интенсивная, деятельностная методики и методика дистанционного обучения. Также задачей было выделить сходные и отличительные их черты и описать их недостатки и преимущество.

Ключевые слова: коммуникативтый, метод, самостоятельный, иностранный язык, подход, технология.

INTRODUCTION

At present, when there are fundamental changes in teaching, when the content and methods of teaching are radically revised, it is advisable to return to the history of the methodology of teaching foreign languages and the main trends in its development.

Now no one doubts that the method of teaching foreign languages is a science. The very first definition of the method was given by E. M. Ryt in 1930, who wrote: "the method of teaching foreign languages is a practical application of comparative linguistics."

Another direction in defining methodology as a science is related to the name of B. V. Belyaev, who believed that methodology is nothing but applied psychology. However, a number of problems of the methodology, in particular, the selection of material, the peculiarities of using techniques and methods of work depending on the audience, cannot be solved based only on psychology. Therefore, this definition of the methodology is not widely used [1].

Methods of teaching foreign languages should be developed further, since stagnation is detrimental to any science.

Comparison of modern teaching methods plays an important role, since new methods appear on their basis and we would like them to avoid the disadvantages and disadvantages that are inherent in modern methods.

Comparative characteristics are also important for choosing a job as a teacher. With such a variety, it is very difficult to make a choice without knowing the features and specifics of the methods.

At the present stage of development of teaching foreign languages method of teaching should be based on the characteristics of the group in which it will be used, you must consider the personal characteristics of learners, their age, interests, level of training, a period during which education will be provided and technical equipment of educational institution.

Therefore, the topic "Comparative characteristics of methods of teaching English" is very important today.

MAIN PART

As part of the formation of a new education system focused on entering the World educational space, and the development of new educational standards for improving professional activity, a foreign language teacher must search for and find more optimal, interesting, successful solutions, and use new learning technologies that lead to faster and better development of the language being studied, especially the acquisition of speaking skills. Learning a language means real communication in a foreign language in real life. For this purpose, language learners need to acquire a set of communication skills that they can use in different language situations, with different people who speak English. One of the main priorities is continuous training and practical application of the passed material for the development of oral fluency. According to Zimnaya I. A.: "there is a clear tendency to turn speech activity in a foreign language into an independent, global object of learning, including other, more private objects" [2]. To form students ' communicative competence outside of the language environment, it is necessary to saturate the English lesson with conditional-communicative or communicative exercises that allow solving communicative tasks. This is especially important, provided that the perception and practice of English speech in most cases takes place only in English classes, the vast majority of students last heard and practiced the language in the previous lesson.

The method of projects appeared at the beginning of the century, when the minds of teachers and philosophers were aimed at finding ways to develop active independent thinking of the child, to teach him not just to remember and reproduce the knowledge that the school gives them, but to be able to apply this knowledge in practice. The project method is widely used in many countries around the world, mainly because it allows students to seamlessly integrate their knowledge from different areas around the solution of a single problem, and makes it possible to apply their knowledge in practice, while generating new ideas.

Why do I need a project method in teaching English and how can it be used taking into account the specifics of the subject? What problems can be solved using the language tools available to students?

The project is based on a problem. To solve this problem, students need not only knowledge of the English language, but also possession of a large amount of various subject knowledge necessary and sufficient to solve this problem. In addition, students must possess certain intellectual, creative, and communication skills.

The first can include the ability to work with information, with text in English (highlight the main idea, search for the necessary information in the English text), analyze information, make generalizations, conclusions. Thus, for the correct use of the project method, significant preparatory work is required, which is carried out, of course, in the whole system of education at school, not only in teaching English.

We summarize the main requirements for using the project method:

1. The presence of a significant research and creative problem / problem that requires integrated knowledge, research search for its solution (for example, the study of the history of the celebration of various holidays in English-speaking countries-St.Patrick's Day, Thanksgiving Day, Halloween, Christmas, Mothers ' Day, etc; organizing trips to different countries; watching videos in English; family problems, the problem of free time for young people...);

2. Practical and theoretical significance of the expected results;

3. Independent (individual, pair, group) activities of students in the English language lesson;

4. Structuring the content part of the project;

5. Use of research methods: identification of the problem, the resulting research tasks, hypothesizing their solutions, discussion of research methods, design of the final results, analysis of the data obtained, summing up, correction, conclusions.

The choice of project topics in different situations may be different. In the English language course, the project method can be used as part of the program material on almost any topic, since the selection of topics was carried out taking into account the practical significance for the English language learner. The main thing is to formulate a problem that students will work on while working on the topic of the program.

During the project work, the following stages can be completed: I. Comprehensive language input. The problem is identified and the sources of knowledge for solving it are identified: encyclopedias, magazines, educational TV programs, the Internet, etc. II. Processing. The entire mass of information is processed and the criteria for evaluating this information are determined in order to analyze it and select the most significant elements that contribute to the solution of the problem. At this stage, you need to apply knowledge of the language's vocabulary and syntax. III. Comprehensive language output. Implies the availability of output information for this project, and the result of this activity may be different depending on the individual capabilities or abilities of the project participants. This can be an individually written essay or a project compiled by a group of students together. In some cases, the project can be compiled by individual students with the direct help of the teacher in case of lexical and grammatical difficulties on the part of the student. Thus, the goal of all-level involvement of students in this particular project is achieved.

The intensive method has become particularly popular among those who want to learn to speak English in the shortest possible time. This seemingly unrealistic goal can be achieved with a high level of language templates-English is 25% cliched. Thanks to the study of a large number of stable expressions, their memorization and development, a person can learn to explain in a foreign language and understand the interlocutor in a very short time. Well-known researchers such as G. A. Kitaygorodskaya and M. K. Apetyan contributed to the development of intensive training methods. G. A. Kitaygorodskaya, doctor of pedagogical Sciences, heads the center for intensive training methods. She has a great deal of credit for popularizing these methods on the territory of the Russian Federation, as well as abroad. An equally important contribution to the teaching methodology was made by M. K. Apetyan, whose work is based on the experience of using intensive methods of teaching a foreign language to children of primary school age [3, p. 569-571].

What is the intensive method of teaching foreign languages? First, according to this method, the learning process itself should be as close as possible to the process of real communication, that is, topics and situations of communication should be selected in such a way that they are of interest to students. This creates a psychologically comfortable atmosphere for communication in a foreign language. Most of the work in the lesson is

devoted to dialogues and polylogues, the characters and which can be cranks, quixotes, storytellers, princesses and princes, etc. The main condition is that the dialogues of such characters are based on humor and irony, including self-irony. Of course, these dialogues and polylogues can raise serious issues, but the problems should be relevant for the younger generation. In this case, there will be such heroes whose fates and thoughts are ambiguous and require reflection. This reflexive experience is very useful for students who are embodied in these characters. Only in this case it will be possible to talk about the motivation to discuss these problems in a foreign language, as well as to learn the language in principle.

The concept of "teaching through activity" was proposed by the American scientist and teacher, representative of the philosophical direction of pragmatism, John Dewey.

Basic principles of its system:

consideration of students ' interests;

teaching through teaching thought and action;

cognition and knowledge – a consequence of overcoming difficulties;

free creative work and collaboration.

As soon as the teacher fully realizes that his main task is to teach students to communicate in a foreign language, he will be able to create a learning environment in which children will actually speak, and not perform a set of exercises in order to someday in the future to speak a foreign language.

One of the greatest English thinkers of the 19th century, the philosopher and sociologist Herbert Spencer said: "the Great goal of education is not knowledge, but action."

To ensure the comprehensive development of students, it is necessary to organize their participation in various activities and gradually expanding relationships-from relationships in the classroom to inclusion in the social and political life of adults.

How does this organization work? The activity approach in the lessons is carried out through:

Modeling and analysis of life situations in the classroom;

The use of active and interactive methods;

Participation in project activities, knowledge of research techniques.

Involvement of students in game, evaluation and discussion, reflexive activities, as well as project activities-provides a free search for an effective approach to solving the problem that meets the child's personality [4].

With an activity-based approach to learning, the main element of students ' work will be solving problems, i.e., mastering activities, especially new types of activities: educational research, search and design, creative, etc.in this case, actual knowledge will be the result of working on tasks organized in an appropriate and effective system.

In parallel with the development of the activity, the student will be able to form their own system of values supported by society. From a passive consumer of knowledge, the student becomes an active subject of educational activity. The category of activity in this approach to learning is fundamental and meaningful throughout the learning process.

How effective any type of distance learning will be depends on four factors:

– effective interaction between the teacher and the student, despite the fact that they are separated by distance;

– pedagogical technologies used in this process;

– efficiency of the developed methodological materials and methods of their delivery;

– the effectiveness of feedback.

In other words, the effectiveness of distance learning depends on the organization and methodological quality of the materials used, as well as the skill of the teachers involved in this process.

In addition, there are a number of characteristics that must be inherent in any type of distance learning, so that it can be considered as effective:

– distance learning involves a more thorough and detailed planning of the student's activity, its organization; a clear statement of the objectives and goals of training; delivery of the necessary training materials;

– the key concept of distance learning educational programs is interactivity. Distance learning courses should provide the maximum possible interactivity between the student and the teacher, feedback between the student and the training material, as well as provide the opportunity for group training;

– it is very important to provide highly effective feedback so that students can be confident in the correctness of their actions. Feedback should be prompt, post-operative, and deferred in the form of an external evaluation;

– the most important element of any course is motivation; you need to use a variety of tools and techniques to do this;

– the structure of the distance learning course should be modular, so that the student can be aware of their progress from module to module, could choose any module at their own discretion or at the discretion of the leading teacher, depending on the level of training. At the same time, it should be noted that large-volume modules significantly reduce the motivation for learning;

– sound accompaniment is of particular importance when teaching a foreign language, which can be implemented either with the help of network technologies or with the help of CD-ROM [5].

At present, modern information technologies provide unlimited possibilities for solving the problem of distance learning, since it is possible to store, process and deliver information to any distance, any volume and content.

In such conditions, the methodological and content-based organization of distance learning comes to the fore when organizing a distance learning system. This takes into account not only the selection of content for learning, but also the structural organization of the training material.

Conclusion

Thus, communication performs the functions of learning, cognition and development and education in the communicative teaching methodology.

The process of learning to communicate in a foreign language is a model of the process of re – alny process of communication on the main parameters: motivation, purposefulness, information content of the communication process, novelty, situational, functionality, the nature of interaction of communicating and the system of speech means. Thanks to this, training conditions are created that are adequate to real ones, which ensure the successful acquisition of skills and their use in real communication.

The principle of interrelated teaching aspects of foreign language culture.

The complex nature of foreign language culture is manifested in the unity and interrelation of its educational, cognitive, educational and developmental aspects. Each of these aspects is, in a practical sense, equivalent. But the true mastery of one is possible only if the others are properly mastered.

In this regard, any type of work, any exercise in the educational process, integrates all four aspects of foreign language culture and is evaluated depending on the presence of these aspects in them.

REFERENCES:

1. Belyaev, B.V. Essays on the psychology of teaching foreign languages: a manual for teachers and students / B.V. Belyaev. – 2nd edition, revised and supplemented. – Moscow: Enlightenment, 1965 .-- 227 p.
2. I.A. Zimnaya Mastering social competencies / Ed. I.A. Winter. M., 2011.
3. G. A. Kitaigorodskaya Method of Intensive Teaching Foreign Languages 1986. Moscow
4. Rakhmanov I.V. Some theoretical issues of teaching foreign languages in high school. – In the book: General Methods of Teaching Foreign Languages: Reader / Comp. Leontiev A.A. – M.: Russian language, 1991.
5. Musabekova U.E. Models of compatibility in learning a second language: perception and learning. – Science and department (collective monograph). – Almaty: KazNU named after AlFarabi, 2008.

МРНТИ: 14.35.07

Маусымбаев С.С.,
д.п.н., профессор,
ГУ имени Шакарима города Семей,
г. Семей, Казахстан
E-mail: fizika304@mail.ru

Желдыбаева Б.С.,
к.п.н., и.о.доцента,
ГУ имени Шакарима города Семей,
г. Семей, Казахстан
E-mail: balgun@mail.ru

Муздыбаева Г.А.,
старший преподаватель,
ГУ имени Шакарима города Семей,
г. Семей, Казахстан
E-mail: gulnar61.18@mail.ru

Нурабаева Г.У.
к.ф-м.н., доцент ГУ имени Шакарима города Семей,
г. Семей, Казахстан
E-mail: galiya.apa@mail.ru

ПОДГОТОВКА БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ ФИЗИКИ К НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ РАБОТЕ

Аңдатпа. Мақалада болашақ физика мұғалімдері ғылыми-зерттеу жұмыстарымен белсенді айналысатын студенттік эксперимент алаңының жұмысы туралы айтылады. Болашақ мұғалімнің практикалық дағдыларының жүйесін қалыптастыру процесі қарастырылады.

Кілт сөздер: болашақ физика мұғалімдері, зерттеу жұмысы, физикалық құбылыстар, педагогикалық процесс.

Аннотация. В статье рассматривается работа студенческой экспериментальной площадке, в которой будущие учителя физики активно занимается научно-исследовательской работой. Расмотрен процесс формирования системы практических умений будущего педагога.

Ключевые слова: будущие учителя физики, научно-исследовательская работа, физическая явления, педагогический процесс.

Annotation. The article discusses the work of the student experimental site, in which future physics teachers are actively engaged in research work. The process of forming a system of practical skills of a future teacher is considered.

Key words: future teachers of physics, research work, physical phenomena, pedagogical process.

Согласно Программе стратегического развития Президента Республики Казахстан Н.А.Назарбаева «Казахстан-2030», одной из наиболее актуальных проблем нашего общества является подготовка будущих специалистов, обладающих практическими навыками. По мере развития общества необходимо уделять внимание интеллектуальному уровню учащихся в системе образования, изучать методы обучения, организацию учебного процесса на научной основе.

Формирование практических навыков в подготовке будущих учителей физики актуально сегодня. Это показывает, что будущие учителя готовы развивать свои собственные практические навыки в преподавании физики и что они являются ключевым фактором их развития. В этой связи необходимо повысить практические навыки школьного обучения, особенно в области преподавания физики [Желдыбаева Б.С., Маусымбаев С.С., 2016].

Научный взгляд студентов формируется через педагогический процесс. На этом этапе система приобретения научных знаний и ее использование на практике, как средство модернизации науки со студентами, становится умением и действиями учеников, углубляя знания естествознания.

Физика является одной из дисциплин, которая позволяет учащимся расширять мировоззрение окружающей среды и делать свои познавательные открытия, развивая свои мыслительные способности, формируя практические навыки и свободу мысли.

Известно, что предметом физики является понятие многих процессов, явлений, предсказаний, идей и закономерностей. Непрерывное, систематическое развитие методов преподавания физики необходимо для повышения качества преподавания и достижения успеха в его будущей педагогической подготовке.

Основным способом обобщения теоретических знаний, полученных студентами в любом университете, является практическое обучение. А экспериментальные подготовки являются основной компетенцией преподавателя физики: роль физического эксперимента в научном познании; развитие интереса к физическому эксперименту в образовании; формирование экспериментальных навыков.

Будущие учителя физики должны обладать навыками саморазвития искать новые материалы, методы и технологии, совершенствовать свое самопознание и быть способными к дополнительному образованию. Специально для творческой занятости студентов они создают огромное пространство, такое как исследования. Цель этого обучения заключается в том, чтобы развить студенческие исследовательские навыки, самостоятельно решать практические задачи, иметь возможность искать и открывать новые методы. Типы учебно-методических и исследовательских работ могут быть разными: экспериментальное изучение структуры или явлений материалов; тестирование различных устройств, электронных устройств и механических конструкций; параметр и регулирование учебной и лабораторной работы; экспериментальная проверка зависимости физических величин; анализ и связь с жизнью. Студентам также необходимо будет заниматься творческой деятельностью после завершения обучения, используя различные формы, такие как Бюро студенческого дизайна, Студенческие исследовательские группы, Семинары, Олимпиады, Конкурсы, Конкурсы лучших студенческих исследований и Студенческие экспериментальные площадки. В этом случае рекомендуется не только привлекать самых талантливых учеников, но и направлять большинство студентов на научную работу [Абдрахманова Р.Р., Желдыбаева Б.С.].

Современная электроника является материальной основой для новых информационных технологий. Чтобы организовать техминимум в школе, необходимо соответствующим образом обучить школьного учителя. Поэтому студенты специальности «физика», будущие учителя физики, активно участвуют в лаборатории «Студенческая экспериментальная площадка», которая организована на кафедре физики университета.

Сегодня преподавание физики обеспечивает будущих учителей физики обучением современным знаниям будущих поколений. В исследовательском проекте реализуется принцип единства и последовательности будущей подготовки учителей физики. Этот проект использует широкий спектр методов обучения.

Будущие учителя физики смогут овладеть техническими навыками, как строить цепочки, правила безопасного использования электроинструментов. Сотрудничество способствует развитию творческих инициатив, работе и обмену идеями, обсуждению планов работы, анализу логического мышления. В контексте совместного обсуждения проделанной работы важно изучить их точку зрения, развить логическое мышление.

Педагогические условия для организации учебно-методической и научно-исследовательской деятельности студентов обращают внимание на реализацию комплекса специальных методов обучения при выполнении этих видов работ, их активной познавательной деятельности, различных критериев и оценки степени выполнения таких работ. Теоретические основы проблемного обучения направлены на фундамент легитимности творческого когнитивного процесса. Студентам предлагается экспериментальный поиск решения проблем без теоретического подхода. После эксперимента, студент приходит к новым знаниям в форме исследования. Проблемная технология обучения направлена на развитие творческого мышления студентов, умение самостоятельно решать когнитивные проблемы. Проблемные ситуации возникают во время когнитивной деятельности, поэтому необходимо организовывать мероприятия, чтобы проблемы могли быть усилены с помощью определенных расхождений на основе существующей системы знаний. Можно повысить успеваемость учащихся за счет использования технологий обучения, основанных на проблемном принципе.

В целях практической подготовки будущих учителей физики разработаны различные образовательные технологии с помощью проблемного обучения, а студентам предлагаются факультативные курсы. У студентов есть соответствующие практические навыки в работе по специальности, а студенческое экспериментальное пространство организовано в соответствии с объемом. В студенческой экспериментальной полевой лаборатории одной из задач учеников, является выполнение работы (в течение 3-4 лет более 30 работ были разработаны и подготовлены), самостоятельно работать над производством движущихся средств, моделей, видеороликов, демонстрации физических явлений и процессов существующие инструменты, макеты и операции. В будущем эти устройства и оборудование будут использоваться для решения экспериментальных расчетов, анализа и оценки предложенных теоретических расчетов. Проекты показа демонстрационных экспонатов и приборов в этом году можно найти в следующей таблице (Таблица 1).

Таблица 1. Подготовка демонстрационных экспонатов и приборов

№	Содержание	Время завершения
1	Необходимые инструменты и материалы	Август, сентябрь (2018г.)
2	Обучить студентов работе с инструментами, машинами, инструментами.	Ежедневно
3	инструктаж по ТБ	Ежедневно
4	Электрический фильтр для очистки воздуха от влаги и микрочастиц.	Ноябрь
5	Лазерная сигнализация	Декабрь
6	Металлоискатель	Январь – февраль
7	Электромагнитная левитация	Февраль, март
8	Индикатор уровня шума в помещении	Май, июнь (2019г.)

При создании творческой группы в лабораторном экспериментальном поле «Студенческая экспериментальная площадка» рассматриваются следующие вопросы: разработка порядка творческой лаборатории; подготовка плана работы лаборатории и состав творческого коллектива; разработка пути и решения для определения научных проблем. Содержание и форма творческой группы определяются с учетом особенностей учащихся.

Студенты смогут находить и отвечать на вопросы друг друга при проектировании, производстве, установке и ремонте экспериментального оборудования. Применение физических экспериментов позволяет создать основу для изучения физических явлений; повышая наглядность обучения и тем самым делая это явление доступным для учащихся.

Студенты смогут самостоятельно готовить свои планы, демонстрируя навыки проведения демонстрационных экспериментов по физике и учить студентов в своих кругах. Здесь представлены мероприятия, направленные на преподавание методов и инструментов для решения теоретических задач, методологические вопросы теоретического материального развития, демонстрационные эксперименты и т.д. Студенты будут анализировать вопросы, и высказывать свое мнение, предлагать способы решения индивидуальных проблем. В настоящее время будущий учитель участвует в анализе как слушатель.

При выполнении любого вида работ учащиеся получают возможность искать необходимые материалы по определенной теме, приобретать навыки в организации различных учебных мероприятий, развивать навыки моделирования и программирования физических явлений и процессов, а также улучшать способность выполнения физических экспериментов.

Ключевые показатели эффективности для будущих преподавателей физики представлены в следующем виде:

1. профессиональное мастерство учителя;
2. обучение учителей;
3. опыт преподавателя;
4. конкурентоспособность учителя;
5. качество образования;
6. эффективность, результат работы;
7. навыки в методической работе.

В настоящий момент ставятся новые проблемы и направления развития подготовки будущего учителя физики. Наиболее важным из них является создание благоприятных условий для будущих учителей и студентов. Для этого необходимо предоставит образовательные ресурсы и материалы самостоятельного изучения.

Одним из ключевых условий успешного решения проблем, стоящих перед современным обществом, является повышение качества практической подготовки молодых людей на работе после окончания школы или университета. Для учащихся важно не только овладевать теоретическими знаниями, но и научить их мыслить творчески, чтобы идентифицировать огромный поток научной информации в постоянно меняющемся мире современности с сильным стремлением к самообразованию. Поэтому в сегодняшней ситуации одной из основных задач является продвижение творческих инициатив активных студентов и развитие инновационных навыков.

Создание лаборатории «Студенческая экспериментальная площадка» на кафедре физики, сотрудничество с преподавателями положительно влияет на творчество студентов. Студенты изучают опыт формирования технических интересов будущих учителей физики и развития творчества, организации внеклассных занятий. Совместная работа студентов и учеников влияет на использование технического языка: – рисунки, различные измерительные приборы, развивать навыки и способности. При проектировании физических устройств и оборудования слушатели должны привыкнуть к обучению и оценке общих требований друг к другу. Вычисление параметров и характеристик установки покажет элементы устройства, высокую чувствительность, эстетические характеристики и свойства.

Активное мышление в процессе выполнения

текущей демонстрационной модели физического явления, основанной на дополнительных источниках знаний по этой теме, приведет к необходимости расширения знаний, изучения творческого мышления.

В заключение следует обратить особое внимание на подготовку исследовательской работы студентов. Обучать студентов тому, как проводить различные виды физической активности и самостоятельности; формирование творчества, изобретательности; глубина физического выражения; поощрять логическую связь между различными физическими явлениями и законами; страхование от непреднамеренного набора учебных материалов; анализ физической ситуации помогает формировать навыки, знания и различные способы решения проблем.

Результаты исследовательского проекта широко используются преподавательским составом кафедры физики государственного университета имени Шакарима. Кроме того, на уроках физики и внеклассных мероприятиях учителя средних школ Семейского региона постоянно применяют полученные результаты. Эта работа осуществляет оптимальную связь физической теории с практикой.

В настоящее время одним из наиболее перспективных направлений использования информационных технологий в обучении физике является компьютерное моделирование физических явлений и процессов. Компьютерные модели легко вписываются в традиционные виды учебных занятий, позволяя продемонстрировать на экране компьютера многие физические эффекты, а также организовывать новые, нетрадиционные виды учебной деятельности. Компьютерное моделирование позволяет получать наглядные динамические иллюстрации физических экспериментов и явлений, воспроизводить их отдельно детали, на которые не обращается внимание при наблюдении реальных явлений и экспериментов. При использовании моделей компьютер предоставляет возможность визуализации не реального явления природы, а его упрощенной модели. При этом можно поэтапно включать в рассмотрение дополнительные факторы, которые постепенно усложняют модель и приближают ее к реальному физическому явлению. Кроме того, компьютерное моделирование позволяет варьировать временной масштаб событий, а также моделировать ситуации, не реализуемые в физических экспериментах. Работая с компьютерной моделью, обучающийся получает возможность изменять в широких пределах начальные условия физических экспериментов выполнять многочисленные виртуальные опыты. Подобная интерактивность открывает огромные познавательные возможности, делая обучающихся не только наблюдателями, но и активными участниками проводимых экспериментов. Некоторые модели позволяют одновременно с ходом экспериментов наблюдать построение соответствующих графических зависимостей, что повышает их наглядность. Удобно использовать компьютерные модели в демонстрационном варианте при объяснении нового материала или при решении задач.

В качестве примера можно такого вида деятельности, апробированного на практике, может служить проведение открытых лекционно-практических занятий с демонстрацией компьютерных моделей. Так, при изучении явления дифракции, распространения света через дифракционную решетку полено использовать модель, представляющую набор из 35 дифракционных решеток с разными характеристиками. К тому же, при выборе той или иной решетки, предоставляется возможность одновременно наблюдать соответствующий график зависимости интенсивности света, прошедшего через решетку, на условном экране. Таким образом, студенты получают возможность проведения своеобразного экспериментального изучения явления дифракции.

Разумеется, компьютерная лаборатория не может заменить настоящую физическую лаборатории. Тем не менее, выполнение компьютерных лабораторных работ требует определенных навыков, характерных и для реального эксперимента – выбор начальных условий, установка параметров опыта и т.д. Безусловно, положительным является использование в учебном процессе компьютерных моделей, фрагментов электронных виртуальных лабораторий, электронных задачников по физике, подготовленных студентами.

Другим примером могут служить подготовленные студентами компьютерные анимации природы электрического тока в различных средах (металлах, газах, вакууме, жидкостях, полупроводниках). Подготовка студентами моделей способствует глубокому и осознанному овладению учебным материалом, формированию навыков постановки компьютерных экспериментов, управление компьютерной моделью. Подобных примеров можно привести множество. В то же время использование компьютерного моделирования не должно рассматриваться в качестве попытки подменить реальные физические эксперименты. Число изучаемых по учебной программе физических явлений, не охваченных реальными демонстрациями, велико. Несколько условный характер отображения результатов компьютерного моделирования можно компенсировать, например, демонстрацией видеозаписей натурных экспериментов, которые дают адекватное представление о реальном протекании физических явлений.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Желдыбаева Б.С., Маусымбаев С.С. Подготовка будущего учителя к работе по развитию практических умений у обучающихся. Материалы VIII международной научно-методической конференции «Инновации в образовании: ориентиры и тенденции». –Алматы, Академия Педагогических Наук Казахстана, 30 апреля 2016г. –С.49-53.
2. Абдрахманова Р.Р., Желдыбаева Б.С. Из опыта организации самостоятельной работы студентов. X Международной научно-практической конференции «Академическая наука – проблемы и достижения». USA. North Charleston, 24-25.10.2016г. -Том 2. – С.102-105.

УДК 378(574)
М 31

Махашова Патима Менлибаевна
аға оқытушы,
Тараз мемлекеттік педагогикалық университеті,
E-mail: mahashova1964@mail.ru

Сманова Улданай Калдыбаевна
7М011 педагогика-психология магистранты,
Тараз мемлекеттік педагогикалық университеті
E-mail: smanova.09@mail.ru

ЖОҒАРЫ БІЛІМ БЕРУДЕ ОҚЫТУДЫҢ ИНТЕРАКТИВТІ ӘДІСТЕРІН ҚОЛДАНУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ- ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ МҮМКІНДІКТЕРІ

Аннотация. ЖОО-да оқытудың жаңа түрлері мен әдістері, заманауи оқытушының алдына қоятын негізгі міндеттері, оқу үрдісінде оқу құралдарын тиімді қолдану, студенттердің өз пікірін, ашық айту, коммуникация дағдыларын қалыптастыру назарға алынады.

Интерактивті әдістер студенттер арасында эмоционалдық қарым-қатынас орнатуға, белсенді өмірлік позицияны, шығармашылық әлеуетті ашуды қамтамасыз етуге бағытталған.

Кілттік сөздер: инновациялық технология, интерактивті әдістер, интеллектуалдық, тренинг, дебат, рефлексия, эмоция.

Аннотация. В вузе принимаются во внимание новые формы и методы обучения, основные задачи, которые ставит перед современным преподавателем, эффективное использование учебных пособий в учебном процессе, раскрытие студентами своего мнения, формирование навыков коммуникации.

Интерактивные методы направлены на установление эмоционального общения между студентами, обеспечение активной жизненной позиции, раскрытие творческого потенциала.

Ключевые слова: инновационные технологии, интерактивные методы, интеллектуальные тренинги, дебаты, рефлексия, эмоции.

Abstract. The University takes into account new forms and methods of education, the main tasks that the modern teacher sets, the effective use of textbooks in the educational process, the disclosure of students ' opinions, the formation of communication skills.

Interactive methods are aimed at establishing emotional communication between students, ensuring an active life position, revealing creative potential.

Keywords: innovative technologies, interactive methods, intellectual trainings, debates, reflection, emotions.

КІРІСПЕ БӨЛІМ

Тұңғыш президентіміз Н.Ә.Назарбаев «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» атты Қазақстан халқына Жолдауында білім берудің жаңа сапасы барлық жастағы азаматтарды қамтитын білім беру ісінде өзіміздің елімізде озық жүйемізді құруды жеделдету қажет- деп атап өткен.

Сонымен қоса, Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында білім беру жүйесін жаңа сапамен және терең мазмұнмен толықтыру қажет деген болатын. Білім беру жүйесін жоғары білікті мамандармен қамтамасыз етудің басты мақсаты – әлемдік білім кеңестігіне ене отырып, басекеге қабілетті тұлға дайындау –өзекті мәселелердің бірі болып отыр.

Қазіргі уақытта білім беру жүйесінде интерактивті әдістерді кеңінен қолдану және педагогтардың пәндік білім, білік және дағдыларды қалыптастыруға бағытталған дәстүрлі дайындығы күн сайын артып келеді. Заманауи білім берудің негізі оқу пәндері ғана емес, студенттердің ойлауы мен іс-әрекетінің болуы, оқыту барысында инновациялық технологияларды кеңінен қолдану арқылы студенттердің шығармашылық белсенділігі, креативті ойлау,өзін-өзі бағалай білу, рационализациялай білу, қабілеттерін дамыту мүмкіндіктері қолға алынуда. Сондықтан, мұндай дағдыларды игеру көбінесе болашақ

мамандарды оқытудың мазмұны мен әдістемесіне байланысты екені назарға алынады.

Ғылыми әдебиеттерде студенттерді оқытудың инновациялық тәсілдерінің жүйелі болуын және болашақ мамандарды даярлау кезінде оқыту әдістерінің барлық аспектілері толық қамтуы тиіс.Білім беру мазмұны оқытушылардың кәсіби-педагогикалық дайындығын, оқытудың жаңа технологиялары мен әдістерін әзірлеуге, теориялық және практикалық тәсілдердерін дамытуға бағытталған. Бұл мәселелерді: Дж. Мартин, Л. Свенсон, И. Лернер, М. Скаткин, В. Беспалько, В. Сластенин, О. Пехота, С. Сысоева және т.б. отандық және шетелдік ғалымдар зерттеген.

Оқу үрдісінде қолданылатын инновациялық әдіс-тәсілдер негізінде болашақ мамандардың кәсіби мүдделері, студенттердің жеке ерекшеліктері ескеріледі. Сондықтан жоғары мектепте мамандарды даярлау кезінде инновациялық формалар мен әдістерді қолдану, педагогтарды даярлау мен оқытудың мақсаттары мен міндеттерін прагматикалық түсінумен сауатты үйлестіру қажет.

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

Қазіргі психологиялық -педагогикалық әдебиеттерде инновациялық әдістер оқу процесін дамыту мен жетілдіруге және заманауи қоғам өмірінің түрлі салаларында мамандарды кәсіби қызметке даярлауға бағытталған оқытудың көптеген технологияларында көрініс табады. Олар студенттердің кәсіби білімін, іскерлігін және дағдыларын қалыптастыру және бекіту үшін жағдай жасайды, болашақ маманның кәсіби қасиеттерін дамытуға ықпал етеді.

Ә.Құрманғалиева сабақтарда интерактивті құралдпрды қолдану барысында студенттердің ойлау қабілетін қалыптастыратын және компьютерлік оқыту ісін дамытатын педагогикалық технологияларды тиімді. Интерактивті құралдар оқыту формасын ұйымдастыруды түрлендіруге, дәстүрлі оқыту әдістеріне жаңа элементтер енгізуге мүмкіншіліктер жасайды. Бұл студенттердің пәнге деген қызығушылығын арттырады [Құрманғалиева Ә., 2011,5-6 б].

Оқытушылардың оқыту үдерісінде инновациялық әдістерді қолдануы әр түрлі пәндерді оқытуда стереотиптерді жеңуге, кәсіби жағдайларға жаңа көзқарастарды қалыптастыруға, студенттердің шығармашылық, креативті қабілеттерін дамытуға ықпал етеді

Бүгінгі таңда студенттерді оқытудың жаңа түрлері мен әдістерін қарқынды іздеу және енгізу жүргізілуде. Осыған байланысты, заманауи оқытушының алдына қоятын негізгі міндеттердің бірі мына төмендегідей;

– интерактивті режимде оқытуды өткізу;

– оқитын пәнге студенттердің қызығушылығын арттыру;

– оқу үдерісін күнделікті өмір тәжірибесіне жақындату;

– коммуникация дағдыларын қалыптастыру;

– өмір жағдайларына бейімделу, әлеуметтендіру;

– психологиялық стреске төзімділікті арттыру,

Осылайша, сапалы жаңа білім беру жүйесінің негізгі міндеті студенттердің оқылатын пәнге деген тұрақты қызығушылығына қол жеткізуге, оқытудың алғашқы курстарынан бастап өз бетімен білім алуға, ғылыми ізденістерге тартуға негізделеді. Ол үшін, бастапқыда студенттердің психологиялық ойлау жүйесін реттеп, білім алып, болашақ мамандықты меңгеруі қажет. Студент, болашақ маман ретінде әлеуметтік және кәсіби дағдыларды алған соң, оларды практикалық қызметте қалай қолдана алатынын түсінуі тиіс. Оқытудағы инновациялық әдістер мен технологиялар оқытушыға қойылған міндеттерді шешуге көмектеседі.

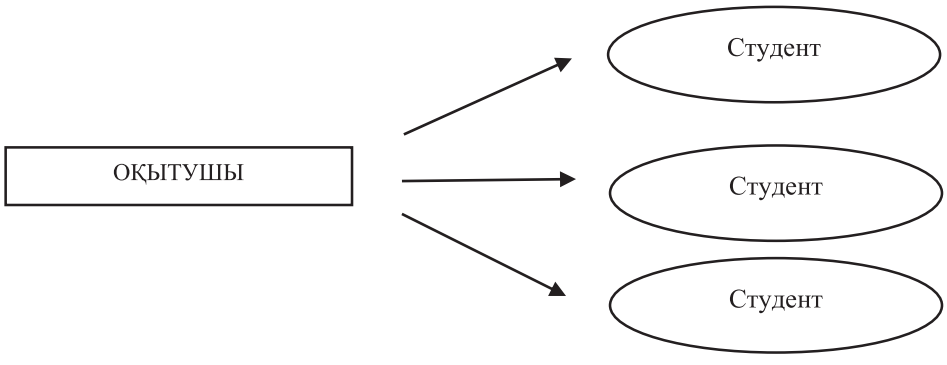
Оқыту екі негізгі компонентті қамтуы тиіс: ақпаратты жіберу және алу. Оқу жетістіктерінің артуына тікелей әсер ететін және оқытушы мен білім алушының арасындағы кері байланысты қамтамасыз ететін процесс б.т. Сабақ жүргізу барысында бағалауға қатысушыларды ескере отырып оқытушының бағалауы, өзін-өзі бағалау және өзара бағалау критерилерін ескере отырып, интерактивті әдістерді қолдануға болады. Атап айтсақ; Стоп кадр» әдісі: бейнефильмнің бір сәттік «кадрымен» жасалынатын жұмыс. Экрандағы кадрды тоқтату арқылы, сұрақтар қоя отырып, білім алушыларды диалогқа тарту. Аудиторияда жұппен жұмыс ұйымдастыруға болады: білім алушылардың бірі кадрды көрсетеді, екіншісіне осы бейнені егжей-тегжейлі түсіндіру тапсырылады; басқалар нақты сұрақтарын қоя отырып, оған көмектесе алады. «Сөзді тап» әдісі: қобдишаға тақырып бойынша негізгі сөздер жазылған қағаздың бөліктері жасырылады. Білім алушылардың бірі қобдишадан қағаз алып, 1 минут ішінде сөзді атаусыз сипаттайды. Сөзді тапқан білім алушы келесі сөзді алып, түсіндіруді жалғастырады.Осы әдістерді қолдану арқылы студенттердің педагогикалық-психологиялық мүмкіндіктрін ашып,белсенділігін қалыптастыруға болады.

Жоғары оқу орындарында интербелсенді семинар (практикалық) сабағын өтуде оқыту әдістерінің интерактивті түрлерін пайдалануға болады. Интерактивті оқыту әдістерінің түрлері: топтармен жұмыс,пікірталас талас, оқу пікірсайысы; «Сократтық ойындар», ойындық жобалау; ми шабуылы, дөңгелек үстел, конференция сабақ және тағы басқалар жатады [Молдағалиев Б.,Махимова А., Сатқанова Г., 2016, 15- 17 бб].

Негізгі әдістемелік инновациялар оқытудың интерактивті түрлері мен әдістерін қолданумен байланысты. Оқытудың мұндай түрлерін енгізу қазіргі заманғы ЖОО-да студенттердің дайындығын жетілдірудің маңызды бағыттарының бірі болып табылады. Студенттерді оқу үдерісіне белсенді қатыстыру арқылы оқыған материалды түсіну, есте сақтау оңай.

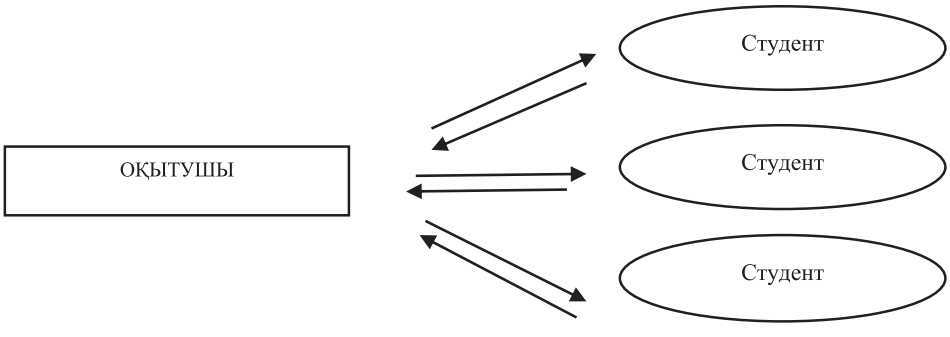
Жалпы, оқытушы мен студенттердің өзара әрекеттестігінің үш түрін бөліп көрсетуге болады:

1. Белсенді емес, онда оқытушы негізгі әрекет етуші тұлға және сабақ барысын басқарушы болып табылады, ал студенттер белсенді тыңдаушылар рөлінде болады, сурет. 1.

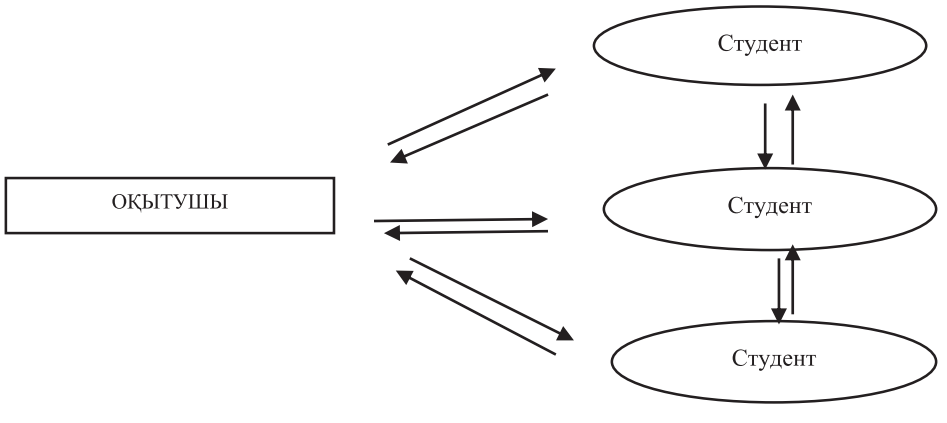
Сурет. 1 – оқытушы мен студенттердің өзара іс-қимылының пассивті формалары

2. Белсенді студенттер белсенді қатысушылар болып табылатын студенттер мен оқытушы тең құқылы, сурет. 2.

Сурет. 2-оқытушы мен студенттердің өзара әрекеттесуінің белсенді формалары

3. Интербелсенді – студенттердің оқытушымен ғана емес, сонымен қатар бір-бірімен өзара қарым-қатынасы, оқу үрдісінде студенттердің белсенділігі басым.

Сурет. 3 – Оқытушы мен студенттердің өзара әрекеттестігінің интерактивті формалары.

Сабақ берудегі интерактивті әдістердің мақсаты – студент өзінің интеллектуалдық қабілеті мен табыстылығын сезінетін оқытудың қолайлы жағдайларын жасау, бұл оқу процесінің өзін тиімді етеді. Басқаша айтқанда, интерактивті оқыту – бұл, бірінші кезекте, диалогтық оқыту, оның барысында студент пен оқытушы арасындағы, сондай-ақ студенттердің өздерінің арасындағы өзара әрекеттестік болып табылады.

Оқытудың интерактивті әдістердің алдына қоятын міндеттері:

– студенттердің пәнге және өздігінен білім алуға қызығушылығын ояту;

– студенттердің өз пікірін қалыптастыру және өз позицияларын қорғай білу;

– әлеуметтік және кәсіби дағдыларды қалыптастыру;

– оқытылатын материалды тиімді игеру;

– студенттердің қойылған міндеттерді шешу жолдары мен нұсқаларын өз бетінше іздеуі, сондай-ақ қабылданған шешімді негіздеу;

– студенттер арасында белсенді қарым-қатынас орнату, топта жұмыс істеуге үйрету;

– студенттің саналы құзыреттілік деңгейін қалыптастыру.

Сабақ өткізудің ең тиімді түрлеріне инновациялық үлгідегі тәжірибелік сабақтар (диспуттар, тренингтер, ойын жағдайлары, рөлдер ойнату

мен т.б.), шығармашылық тапсырмалар (өз бетінше зерттеу, эссе), "дөңгелек үстел" әдісі, яғни интерактивті әдістер т.б жатады. Сонымен қоса, көп жағдайда, сауалнаманың нәтижелерінде монолог-дәрістер немесе студенттер пассивті рөл атқаратын дәстүрлі түрдегі сабақтар қолданылады.

Б.Қуанбаева өзінің зерттеуінде әдістемелік жүйені технологиялық негізде жетілдіруді төмендегідей дидактикалық талаптарының орындалу негізін белгілейді:

а) оқытудың мақсаты диагностикалық операционалды анықтаулы тиіс, яғни иерархиялық тізбек түрінде берілген мақсаттар таксономиясы құрылуы қажет;

ә) білім мазмұны мақсаттар таксономиясына сәйкес анықталып, оны анықтау принциптері ізгілендіру тұрғысында қайта қаралуы қажет;

б) оқытудың белсенді әдістерін басым түрде түрде пайдаланып, оқыту әдістерінің басты аспектілерін ескерілген үш деңгейлі моделі құрылып, кеңінен пайдалануы қажет;

в) оқытудың формасы оқушының жеке даму траекториясын, сондай-ақ педагогикалық жағдаяттарға сәйкес жеке, жұптық және топтық формалардың тиімді үйлесуін қамтамасыз ететіндей түрде жетілдіруі тиіс;

г) оқыту құралдарын жетілдіру компьютерлік техника мен ақпараттық технологияларды олардың дидактикалық мүмкіндіктері нақты анықталып, дәстүрлі құралдармен үйлесімді бірге пайдалануға бағытталуы қажет [Куанбаева Б., 2005, 137б].

Оқытудың жаңа әдістерін енгізу және оқытушының студенттердің табыстарына деген қызығушылығы студенттердің 90%-ға жуығының оқуға деген қызығушылығын арттырады. Білім алушылардың табыстылығы оқытушының студенттерді оқуға және өзіндік жұмысқа ынталандыру қабілетіне байланысты болады.

А.Әлімов оқытушылардың білім берудегі инновациялық әдістерді меңгеру деңгейі жоғары және оқытушылардың педагогикалық дайындығының жақсы болуымен түсіндіріледі. Студенттер мен оқытушылар өз тәжірибесінде инновациялық әдістерді қолдануға дайын, бұл білім беруде интерактивті әдістерді жүйелендіруге және оларды практикалық қызметте пайдалану формаларын сипаттауға негізделеді.

Білім беруде әртүрлі интерактивті формалар бар :

– "дөңгелек үстел" әдісі»;

– диспуттар;

– ми шабуылы;

– іскерлік және рөлдік ойындар;

– case-study (нақты жағдайларды талдау, ситуациялық талдау);

– тренингтер, шеберлік сыныптары.

Нақты жағдайға байланысты оқытушы оқытудың ең ыңғайлы түрлерін өзі таңдайды.

Интерактивті сабақта оқу материалдарын ұсыну барысында, жұмыстың белгілі бір қағидаларын ұстану керек.

Бірінші қағида: сабақ-бұл монотонды дәріс емес, жалпы жұмыс және студенттердің бір-бірімен және оқытушымен өзара әрекеттесуі.

Екінші қағида: барлық студенттер әлеуметтік мәртебесіне, жасына, тәжірибесіне, жұмыс орнына және т. б. қарамастан тең.

Үшінші қағида: әр студент кез келген мәселе бойынша өз пікіріне құқылы.

Төртінші қағида: бірде-бір жағдайда жеке тұлғаны сынауға болмайды, тек идеяның өзі сынға ұшырауы мүмкін.

Бесінші қағида: сабақта айтылғандардың барлығы іс-қимылға басшылық емес, тек ойға ақпарат болып табылады.

Осы қағидаттарды басшылыққа ала отырып, оқытушы да, студенттер де интерактивті сабақтардан барынша әсер алады.

Сонымен, интерактивті сабақ өткізудің келесі алгоритмі бар.

Сабақты дайындау:

– оқытушы тақырыпты, сондай-ақ сабақ жағдайын таңдайды;

– барлық студенттер міндетті түрде бірдей түсінуі тиіс барлық терминдерді, ұғымдарды және т. б. анықтайды.;

– осы тақырып пен топта жұмыс істеу үшін неғұрлым тиімді болатын интерактивті сабақтың нақты түрін таңдайды.

Кіріспе:

– студенттерге сабақ тақырыбын хабарлау;

– сабақтың мақсатын қалыптастыру;

– сабақтың мақсатын қалыптастыру.

Негізгі бөлім: интерактивті сабақтың түріне байланысты оны жүргізу ерекшеліктері қалыптасады.

Оқу үдерісінде рефлексия студенттердің сабақ барысында эмоцияға, сезімге шоғырлануынан басталады. Сабақтың рефлексивті талдауының келесі кезеңі – бағалау. Рефлексия оқытушы жасайтын жалпы қорытындылармен аяқталады.

"Дөңгелек үстел" әдісіне негізделген сабақтың негізгі бөлігін өткізу ерекшеліктері осы әдісті қолдану бұрын алынған білімді бекітуге, жетіспейтін ақпаратты толтыруға, бар мәселелерді шеше білуге, пікірталасты жүргізу мәдениетіне үйретуге мүмкіндік береді. "Дөңгелек үстелдің" өзіндік ерекшелігі-тақырыптық пікірталастың топтық кеңеспен үйлесуі.

"Дөңгелек үстел" әдісін пайдалана отырып сабақты ұйымдастыру ерекшеліктері пікірталас барысында берілген тақырып бойынша бір-екі проблемалық жағдай талқылануы тиіс; пікірлер мен айтылған ережелерді түрлі көрнекі материалдарды (мысалы, схемалар, диаграммалар, графиктер, аудио -, бейнежазбалар) пайдалана отырып көрсету қажет; негізгі сөз сөйлеушілер тақырып бойынша мұқият дайындалуы тиіс (өз

пікірін айту, бір баяндамамен шектелмей дәлелдеу).

Пікірталасқа негізделген сабақтың ерекшелігі, мақсаты оқыту, диагностика, тренинг, түрлендіру, орнатуды өзгерту, шығармашылықты ынталандыру және т.б. болып табылатын белгілі бір мәселені немесе ақпаратты, идеяларды, пікірлерді, ұсыныстарды және т. б. салыстыруды ұжымдық талқылау болып табылады.

Дебаттар – "дөңгелек үстел" нысаны болып табылады, оның негізінде берілген тақырыптық тезис бойынша пікір алмасу жатыр. Студенттер тобы екі топқа бөлінеді. Пікірталастың ерекшелігі – алынған нәтиже, онда қойылған сұраққа бір жақты жауап берілуі тиіс-иә немесе жоқ. Бір кіші топ оң жауаптың жақтастары (бекітетін), ал екінші кіші топ – теріс жауаптың жақтастары(теріс) болып табылады. Пікірталастар барысында қатысушылар мысалдар, фактілер келтіреді, қисынды дәлелдейді, түсіндіреді, әр түрлі ақпаратты және т. б. ұсынады.

Сонымен қатар, дебаттар өз позицияларын қалыптастыру және қорғау, шешендік дағдыны және аудиториямен қарым-қатынас жасай білуді нығайтады, командалық рух пен көшбасшылық қасиеттерді қалыптастырады, студенттердің коммуникативтік мәдениетін және көпшілік алдында сөйлеу дағдыларын дамытады. Пікірталасты өткізу барысында айтылған дәлелдер мен нақты мысалдар қажет болғандықтан, әдебиетпен және ақпарат көздерімен жұмыс істеу қажет. Сондай-ақ, дебаттың арқасында студенттердің ұйымдастырушылық дағдылары, жазбаларды тыңдау және жүргізу дағдылары қалыптасады

Студенттердің шығармашылық белсенділігін ынталандырудың ең танымал әдістерінің бірі, әртүрлі міндеттерді, дәстүрлі емес шешімдерді іздеу үшін пайдаланылатын миға шабуыл әдісі болып табылады. Бұл ретте талқылауға қатысушылар шешімнің барынша көп нұсқаларын айтады. Содан кейін практикада қолданылуы мүмкін ең сәтті шешімдер іріктеледі.

Миға шабуыл әдісі мәселелерді шешуге, жаңашыл көзқарасты қалыптастыруға қысқа уақыт ішінде идеяларды барынша алуға шығармашылық дамуға, босаңсуға, шексіз қиялға, идеялар өндірісінен өзін-өзі қанағаттандыруға мүмкіндік береді. Миға шабуылдың маңызды сәті қандай да бір сынның болмауы болып табылады, өйткені сын қатысушының шығармашылық әлеуетіне теріс әсер етуі мүмкін. Миға шабуылдың нәтижесі өз идеяларын дамыту, біріктіру және түрлендіру жолымен берілген мәселе бойынша сапалы шешім қабылдау болып табылады. [Әлімов А.Қ., 2014,426].

Интерактивті оқытудың тағы бір түрі – кәсіби қызметтің пәндік және әлеуметтік мазмұнын қайта құруға негізделген іскерлік ойын. Іскерлік ойынның маңызды құрамдас бөлігі қарым-қатынас жүйелерін, кәсіби қызметтің әр түрлі жағдайларын модельдеу болып табылады, бұл студенттердің практикалық кәсіби қызметі басталғанға дейін іскерлік дағдылар мен құзыреттіліктерді игеруде маңызды рөл атқарады.

Іскерлік ойында әрбір қатысушы өзінің рөлі мен функциясына сәйкес өзінің белгілі бір міндетін шешеді, ал қатысушылардың өзін-өзі оқуы олардың бірлескен іс-әрекеті барысында жүргізіледі.

Іскерлік ойында білімді бірлесіп игеру процесінде болып жатқан қарым-қатынас нақты зерттелетін қызметте адамдардың қарым-қатынасын имитациялайды және жаңғыртады, бұл ынтымақтастықтың шеберлігі мен дағдыларын алуға мүмкіндік береді.

Мастер-класстар – бұл педагогикалық жүйенің жаңа идеяларын берудің басты құралы. Бұл шағын топтарда өз бетінше жұмыс істеу әдісі, ол тәжірибе және пікір алмасуға студенттерге белсенді қызметке қатысуға мүмкіндік беретін жағдайлар жасалады. Бұл әдістің идеясы проблемалық мәселені қою және оны әр түрлі жағдайларды ойнату арқылы шешу болып табылады, сонымен қатар таным процесі білімге қарағанда әлдеқайда маңызды және құнды. Сонымен қатар, студенттермен жұмыс жасаудың формалары, әдістері мен технологиялары оларға таңылмастан ұсынылуы тиіс. Мастер- кластағы өзара іс-қимыл түрі – ынтымақтастық, шығармашылық, қажетті шешімдерді бірлесіп іздеу, бұл оқытушының және мастер-класқа қатысушы студенттердің шығармашылық әлеуетін ашуға мүмкіндік береді. Бұл әдістің мақсаты студенттерді кәсіби ғылым тіліне (педагогикалық, психологиялық , филологиялық және т.б.) оқыту, сондай-ақ зияткерлік, кәсіби білім беру болып табылады.

ҚОРЫТЫНДЫ

Интерактивті әдістер студенттер арасында эмоционалдық қарым-қатынас орнатуға көмектеседі, креативтілікті, стандартты емес ойлауға және өз мүдделерін қорғай білуге мүмкіндік береді, өзін-өзі дамыту мен өзін-өзі оқытуда жоғары мотивацияны, белсенді өмірлік позицияны, шығармашылық әлеуетті ашуды қамтамасыз ете отырып, командада жұмыс істеу дағдыларын қалыптастырады.

Оқытудың интерактивті түрлерін қамтитын инновациялық әдістерді пайдалану қазіргі заманғы студенттерді дайындау кезінде ерекше маңызға ие болады.

Инновациялық әдістер студенттерге жаңа білім алудың белсенді тәсілдеріне оқуға көмектеседі, әлеуметтік белсенділіктің жоғары деңгейін меңгеруге мүмкіндік береді, сонымен қатар студенттердің шығармашылық қабілеттерін ынталандырады және оқуды күнделікті өмір тәжірибесіне жақындатуға көмектеседі.

Білім берудегі интерактивті әдістердің басты ерекшелігі – білім алушылардың оқу үрдісінде

ынта танытуы, оны педагогтың әріптес-көмекші позициясынан ынталандыруы болып табылады. Білім алу үрдісі мен нәтижесі әр студент үшін жеке мәнге ие болады, бұл проблеманы өз бетінше шешу қабілетін дамытуға мүмкіндік береді. Ал педагогтың кәіби міндеті – студент өздігінен білім алуға бағыттау, тұлғалық қасиеттерін өздігінен дамытуына жағдай жасап, көмек беру. В.А.Сластенин мұғалім тұлғасына қойылатын талаптар жүйесін және оның педагогикалық-психологиялық еңбекке кәсіби даярлығы ретінде қарастырды. Ол дайындық құрамына оқытушының психологиялық және педагогикалық дайындықтарымен қатар ғылыми-теориялық және практикалық құзіреттілігін жатқызды.

Оқытудағы инновациялық технологияларды жүргізу үшін, ең алдымен, оқытушылардың өздерінде дәрістер өткізу әдеттері мен стереотиптерін өзгерту қажет, оған пассивті әдістер әсер етпейді. Сондай-ақ, студенттермен жұмыс істеуге білім алудың дәстүрлі тәсілін қайта бағдарлау қажет, бұл оларды өз бетінше ойлауға, ақыл-ой қабілеттерін дамытуға, талдау жасай білуге, қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Оқу үрдісінде оқытудың тиімді түрлерін табысты енгізу үшін оқытушы студенттермен жұмыстың қазіргі инновациялық әдістерін қолдануға негізделген дағдылар мен білімнің кешенді жинағына ие болуы қажет.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Құрманғалиева Ә. «Интерактивті құралдарды қолдану әдістері», Информатика негіздері ғылыми-әдістемелік журналы №3 2011ж, 5-6 б.
2. Молдағалиев Б., Махимова А., Сатқанова Г. Интерактивті оқыту әдістері. Қазақстан мектебі -2006., №9., 15-17бб.
3. Қуанбаева Б. Оқытудың педагогикалық жүйесін технологиялық негізде жетілдірудің дидактикалық шарттары: дисс. Пед. ғыл.канд. – Алматы, 2005. –137 бет.
4. Әлімов А.Қ., «Интербелсенді оқу әдістемесін мектепте қолдану» Оқу құралы. Астана, 2014ж. 42 бет.

УДК 37.01.09

Мовкебаева Зульфия Ахмевалиевна
доктор педагогических наук, профессор,
Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г. Алматы
E-mail: zmovkebaewa@mail.ru

Хамитова Дана Сункарбековна
докторант 3 курса,
Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г. Алматы
E-mail: momi_91@mail.ru

РЕКОМЕНДАЦИИ К ОРГАНИЗАЦИИ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ СТУДЕНТОВ С ОСОБЫМИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМИ ПОТРЕБНОСТЯМИ

Түйін. Бұл мақалада коронавирус пандемиясы кезінде ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерді қашықтықтан оқытуды ұйымдастырудың қазіргі заманғы тәсілдері қарастырылады. Қашықтықтан оқыту жүйесінің негізгі құрамдас бөліктері анықталды. Қашықтықтан білім беру технологияларының қолданыстағы платформаларына қысқаша сипаттама берілді. Дамуында әртүрлі бұзушылықтары бар студенттерді қашықтықтан оқытуды ұйымдастыру бойынша әдістемелік ұсыныстар әзірленді.

Түйін сөздер: қашықтықтан оқыту, жоғары білім беру, мүгедек студенттер, ерекше білім беру қажеттілігі, желілік курс, платформа, даму бұзылыстары.

Резюме. В данной статье рассматриваются современные подходы к организации дистанционного обучения студентов с особыми образовательными потребностями в вузах, что становится особенно актуальным в период пандемии коронавируса. Определены основные составляющие системы дистанционного обучения. Дана краткая характеристика существующих платформ дистанционных образовательных технологий. Разработаны методические рекомендации по организации дистанционного обучения студентов с различными нарушениями в развитии.

Ключевые слова: дистанционное обучение, высшее образование, студенты-инвалиды, особые образовательные потребности, сетевой курс, платформа, нарушения в развитии.

Summary. This article discusses modern approaches to organizing distance learning for students with special educational needs in higher education institutions, which becomes especially relevant during the coronavirus pandemic. The main components of the distance learning system are defined. A brief description of the existing platforms of distance educational technologies is given. Methodological recommendations for organizing distance learning for students with various developmental disabilities have been developed.

Keywords: distance learning, higher education, students with disabilities, special educational needs, network course, platform, developmental disorders.

Распространение пандемии коронавируса (COVID-19) по планете поставило под угрозу эффективность процесса обеспечения высшего профессионального образования в высших учебных заведениях. В связи со сложившейся ситуацией практически во всех странах мира высшие учебные заведения закрываются на карантин. В условиях полной изоляции, отсутствия возможности свободно перемещаться по городу, ходить на работу и учебу, высшие учебные заведения перевели учебную деятельность на удаленный режим. В Казахстане высшие учебные заведения, как и все образовательные организации, в соответствии с приказом Министерства образования и науки РК №108 от 14.03.2020 г. «Об усилении мер по недопущению распространения коронавирусной инфекции COVID-19 в организациях образования, организациях для детей сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, на период пандемии» проводят деятельность по организации дистанционного режима обучения своих студентов. *[Электронный ресурс]: Приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 14 марта 2020 года № 108 Об усилении мер по недопущению распространения коронавирусной инфекции COVID-19 в организациях образования, организациях для детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, на период пандемии. Режим доступа: URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37834854/ свободный.*

Переход системы казахстанского высшего образования на дистанционное обучение и проведение онлайн-занятий, остро обозначило серьезные пробелы и недостаточную готовность вузов в материально–техническом, орга-

низационном и методическом плане к внедрению системы дистанционного обучения. Многие университеты оказались не готовы к тотальному переходу, даже если некоторое количество курсов ранее, еще до ситуации распространения пандемии коронавируса, уже велось по дистанционной форме.

Справедливости ради стоит отметить, что некоторые ведущие университеты страны, такие как AlmaU, ВКГТУ им. Д. Серикбаева, Университет Сулеймана Демиреля, Университет Международного Бизнеса и др. оказались наиболее подготовленными к переходу на дистанционный формат обучения. Значительная часть профессорско-преподавательского состава данных высших учебных заведений хорошо знакома с платформой Moodle и имеют опыт ведения сетевых курсов в режиме онлайн.

В настоящее время Министерством образования и науки Республики Казахстан, а также департаментом высшего и послевузовского образования проводятся ряд мероприятий, такие как обучающие семинары для профессорско-преподавательского состава по применению дистанционных образовательных технологий. На местах руководители университетов ставят задачи перед преподавателями и IT-специалистами по обеспечению студентов эффективном высшим образованием по дистанционной системе. Вместе с этим, кураторами академических групп проводятся онлайн-собрания и семинары для студентов по записи на сетевые курсы дисциплин по образовательным программам. Здесь стоит отметить тот факт, нынешние студенты, то есть потенциальные слушатели данных сетевых курсов могут без особых усилий записаться на сетевые курсы по определенному алгоритму и обучаться, так как они умеют отлично работать в просторах интернета и как отмечают большинство студентов им это даже нравится [*URL:* https://cyberleninka.ru/article/n/pedagogicheskie-osobennosti-organizatsii-distantsionnogo-obucheniya-v-srede-moodle/viewer].

Несмотря на то, что поставленная государственная задача обеспечения массового включения всех студентов в образовательный процесс в режиме онлайн в настоящее время довольно успешно реализуется, необходимо отметить недостаточное внимание вопросу организации дистанционного обучения студентов с инвалидностью. Вместе с тем, категория студентов с инвалидностью имеет свои специфические образовательные особенности и образовательные потребности. Ввиду особенностей психического и физического развития таких студентов получения высшего образования по системе дистанционного обучения им дается очень нелегко. Организация он-лайн занятий требует учета особенностей восприятия, памяти, работоспособности, переключаемости и усидчивости студентов – инвалидов и студентов с особыми образовательными потребностями. Так, общими особенностями для студентов с нарушенным слухом, например, характерны следующие познавательные особенности: недостатки речевого развития, недостатки развития мыслительной деятельности и пробелы в знаниях, недостатки в развитии личности, повышенная утомляемость и быстрая потеря устойчивости внимания, приводящие к снижению темпа выполняемой деятельности и увеличению количества ошибок.

У студентов с нарушением зрения специфические особенности психофизического развития проявляются в наличии определенных трудностей концентрации на учебном материале, замедлении темпа работы, уменьшении объема усваиваемого материала, замедленности, фрагментарности и неточности зрительного восприятия, трудностей восприятия пространственных взаимоотношений и взаимосвязей между объектами, проблемах в двигательных умениях и процессуальных трудностях в них, появлении чувства усталости слухового анализатора и дезориентации в пространстве при проведении занятий в условиях шума или вибрации.

Для студентов с двигательными нарушениями характерны повышенная утомляемость, частичное блокирование мыслительных процессов во время письма или разговора, быстрая утомляемость и низкая концентрация внимания расстройство внимания и памяти, рассредоточенность, сужение объема внимания, преобладание слуховой памяти над зрительной, повышенная возбудимость, проявление страхов, склонность к колебаниям настроения, замедленное формирование понятий, определяющих положение предметов и частей собственного тела в пространстве, неспособность узнавать и воспроизводить фигуры, складывать из частей целое. У студентов с такими нарушениями часто нарушено зрение, слух и чувствительность, снижен объем оперативной памяти и др. Наличие указанных особенностей у студентов с различными нарушениями в развитии в условиях перехода в онлайн режим представляет значительные трудности при обучении данной категории студентов. Поэтому необходимо проанализировать и пробовать несколько форматов работы контента.

Существующие платформы дистанционного обучения, такие как Moodle, Zoom, Webex, Google classroom по отдельности хороши, но нет единой платформы, в которой студент с особыми образовательными потребностями с любой категорией нарушения мог бы без особых усилий включиться в образовательный процесс. Так, например, платформа Moodle удобна для преподавателей тем, что можно самостоятельно создавать сетевой курс по определенной дисциплине, записывать студентов на курс, составлять

лекционные и практические материалы по неделям обучения, загружать необходимые ресурсные материалы и полезные ссылки. Указанная платформа позволяет записывать видеолекции, создавать чаты и конференции. Для аттестации студентов можно использовать ресурсы анкетирования, тестирование, заполнение глоссария по темам, можно контролировать время посещения сетевого курса студентами и выставлять оценки. Использование данной платформы вполне можно рекомендовать для организации дистанционного обучения студентов с любыми нарушениями развития. Эта платформа будет удобна студентам с особыми образовательными потребностями тем, что можно участвовать в дискуссиях, конференциях и чатах, то есть самостоятельно обучаться по предложенному алгоритму в собственном темпе и в удобное для себя время [*URL:* https://cyberleninka.ru/article/n/pedagogicheskie-osobennosti-organizatsii-distantsionnogo-obucheniya-v-srede-moodle/viewer].

Изучая литературу и практический опыт работы казахстанских высших учебных заведений, можно отметить широко используемую в настоящее время платформу Zoom, которая предназначена в основном для проведения видеоконференций. В бесплатной версии данного приложения могут участвовать до 100 человек, что удобно при организации поточных лекций. Бесплатная версия видеоконференции на данной платформе может длиться до 40 минут. В ходе работы данной платформы можно не только звонить друг-другу, но и писать, а также можно предоставить пользователям доступ к экрану и оставлять на нем заметки во время конференции.

В условиях вынужденной изоляции в условиях карантина, даже при отсутствии персонального компьютера у студента-инвалида, позволяет использовать приложение Zoom, поскольку работать с ним возможно как с ПК, так и с помощью мобильного приложения [https://zoom.us/ru-ru/meetings.html].

Поиск оптимальных форм дистанционного обучения студентов-инвалидов приводит нас к рассмотрению еще одной платформы, которая называется WebEx. Эта платформа предназначена для вебинаров и представляет собой облачный сервис для проведения любых web-конференций, которая позволяет участникам обмениваться информацией в любой момент времени из глобальной облачной среды, в любом месте, используя компьютер или мобильные устройства. Cisco WebEx может обеспечить преподавателей и студентов с особыми образовательными потребностями такими удобными и практичными приемами для совместной работы, как совместный доступ к рабочему столу, клавиатуре и мыши, документам MS Office и другим программным приложениям, видео, чат и обмен личными сообщениями, запись web-сессии, голосование, средства аннотации и многое другое.

Приложение Google classroom имеет очень богатый интерфейс и представляет большие возможности для совместной работы преподавателя и студента. В данном приложении можно работать с несколькими курсами одновременно, используя объявления, задания и вопросы из других курсов. Работая на этой платформе преподаватель может пригласить других преподавателей и студентов. Для эффективности усвоения учебного материала студентами с особыми образовательными потребностями можно добавлять полезные ссылки, видео YouTube, PDF-файлы и другие объекты. При этом немаловажную роль играет то, что на данной платформе преподаватель может самостоятельно создавать задания, назначать категории оценок, сроки сдачи заданий, баллы за ответы и темы [Марчук Н.Ю., 2013, № 4.].

Анализируя существующие программы и приложения для организации дистанционного обучения студентов с особыми образовательными потребностями, наиболее удобными, на наш взгляд, представляются такие системы, как Moodle и Google classroom. Использование указанных платформ представляется обоснованным еще и потому, что профессорско-преподавательский состав многих вузов нашей страны имеет успешный опыт работы в программе Moodle, что в свою очередь обеспечивает дополнительные возможности «безболезненного перевода» студентов с особыми образовательными потребностями на дистанционный формат обучения.

При организации дистанционного обучения студентов с инвалидностью в высших учебных заведениях целесообразно ориентироваться на действующие в настоящее время «Правила организации учебного процесса по дистанционным образовательным технологиям», утвержденные приказом МОН РК от 20 марта 2015 года № 137. Кроме того, университетам следует выделить асистентов-тьюторов для работы со студентами с особыми образовательными потребностями. Важной представляется необходимость учета их индивидуальных особенностей познавательной деятельности и психофизического развития. *[Электронный ресурс]: Об утверждении Правил организации учебного процесса по дистанционным образовательным технологиям. Приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 20 марта 2015 года № 137. Доступ из Информационно-правовой системы нормативных правовых актов РК «Әділет». Режим доступа: URL: http://adilet.zan.kz/rus/docs/V1500010768/свободный.*

Исходя из вышесказанного, можно рекомендовать при организации дистанционного обу-

чения студентов с особыми образовательными потребностями обеспечивать следующие необходимые условия:

1. Информационно-технического обеспечение

– Упрощенный вариант цифровых технологий (наличие версии сайта для слабовидящих, отсутсвие всплывающим диологовых окон на рабочей странице, возможность звукового сопровождения основных команд) для организации учебного взаимодействия в режиме реального времени, проведения учебных занятии в режиме «on-line».

– Наличие средств учебного взаимодействия в режиме «off-line» (электронная почта и другие ИКТ-средства связи)

– Обязательное наличие расписания занятий по программе дистанционного обучения и выделение крупным шрифтом или взуковое оповещение для студентов с нарушением зрения на образовательном портале.

– Наличие сведении о службе (офисе) технической и методической поддержки ДОТ, номера call-center, выделение прямой ссылки на платформу, используемую для дистанционного обучения.

2. Методическое обеспечение

– Наличие учебно-методических материалов адаптированных для студентов с нарушениями слуха, зрения, речи, опорно-двигательного аппарата дисциплины для сопровождения дистанционного обучения:

– а) учебно-методические материалы, содержащих тезисы лекционных занятий, должны быть кратко изложены с использованием простых предложений и практических примеров, так как сложные предложения и большие объемы лекций рассеивают вниемние студентов с ООП,

– б) планы семинарских занятий, практические задания должны переходить по принципу от простого к сложному, включать в себя элементы повторения пройденных тем.

– в) перечень заданий с графиком исполнения, в т.ч. задания самостоятельнх работ для студентов с нарушениями слуха, зрения, речи и опорно-двигательного аппарата требует немного большего времени чем дл обычных студентов, поэтому желтельно оставлять дополнительное время для сдачи работ.

– Наличие прямых ссылок на электронные учебные издания (электронные учебники, мультимедийные обучающие программы, тренажеры, информационно-справочные системы, компьютерные тестирующие системы, готовый электронный контент по темам (мультимедийные презентации, электронные учебные издания, виртуальные лаборатории или другие видео-аудиоматериалы), в виду особенностей развития студентов необходимо предоставить возможность включения субтитров и бегущих строк для полноценного восприятия материала сьудентами с нарушением слуха;

– Наличие опубликованной информации о способах виртуального взаимодействия преподавателей и обучающихся (использование чатов WhatsApp, telegram, систем дистанционного обучения или видеоконференции, переписки по электронной почте, с помощью списков рассылок или телеконференции, видеоконференции с указанием платформы общения).

– Организация контроля и оценки учебных достижений обучающихся:

– а) учет выполнения заданий (количество выполненных заданий);

– б) своевременность и характер ответов на вопросы обучающихся;

3. Организационное сопровождение

– Активность взаимодействия между участниками учебного процесса по ДОТ при помощи ассистента-тьютора студентов с ООП (форум, чат, видео и аудиоконференции).

– Обеспечить доступ студентам с особыми образовательными потребностями и к электронным библиотекам.

– Наличие системы аутентификации для идентификации личности обучающихся.

– Наличие системы дистанционного сопровождения, контроля и оценки результатов обучения (рубежных и итоговых контролей).

В заключении можно отметить, что при соблюдении вышеизложенных методических рекомендаций по организации дистанционного обучения студентов с особыми образовательными потребностями в высших учебных заведениях и адаптации существующей платформы образовательных порталов, можно обеспечить эффективную работу всех участников образовательного процесса и обеспечить хорошие результаты успеваемости, а тем самым и успешности студентов с особыми образовательными потребностями.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1.URL:https://cyberleninka.ru/article/n/pedagogicheskie-osobennosti-organizatsii-distantsionnogo-obucheniya-v-srede-moodle/viewer

2. URL: https://zoom.us/ru-ru/meetings.html

3. Марчук Н.Ю. Психолого-педагогические особенности дистанционного обучения // Педагогическое образование в России. — 2013. — № 4 – С. 1-8.

ӘОЖ 364.446

Мұсабекова Гүлнар Тәжібайқызы
п.ғ.д., профессор,
«Сырдария»университеті

Жолдасбекова Бибісара Әбдіманапқызы
п.ғ.к., доцент,
М.Әуезов атындағы ОҚМУ

Таштауова Жанар Ханділдақызы
магистр, аға оқытушы,
«Сырдария»университеті

БОЛАШАҚ МҰҒАЛІМДЕРДІҢ КОММУНИКАТИВТІК МӘДЕНИЕТІН ДАМЫТУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ШАРТТАРЫН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ

Түйін. Қарым-қатынас барысында оқытушы мен студент бірлескен іс-әрекет барысында әртүрлі түсініктермен, идеялармен, сезімдермен, көңіл-күймен және т.б. алмасады. Мақалада болашақ мұғалімдердің коммуникативтік мәдениетін дамытудың педагогикалық шарттарын жүзеге асыру туралы сөз болып отыр.

Түйінді сөздер: іске асыру, педагогикалық шарттар, даму, коммуникативтік мәдениет, болашақ мұғалімдер.

РЕАЛИЗАЦИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ УСЛОВИЙ РАЗВИТИЯ КОММУНИКАТИВНОЙ КУЛЬТУРЫ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

Аннотация. Коммуникация в процессе общения предусматривает, что преподаватель и студент в ходе совместной деятельности обмениваются различными представлениями, идеями, чувствами, настроениями и пр. Информация не просто передается, а формируется, уточняется, развивается. В статье речь идет о реализации педагогических условий развития коммуникативной культуры будущих учителей.

Ключевые слова: реализация, педагогические условия, развитие, коммуникативная культура, будущие учителя.

IMPLEMENTATION OF PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE DEVELOPMENT OF COMMUNICATIVE CULTURE OF FUTURE TEACHERS

Summary. Communication in the process of communication provides that the teacher and the student in the course of joint activities exchange different ideas, ideas, feelings, moods, etc. Information is not just transmitted, but is formed, refined, and developed. The article deals with the implementation of pedagogical conditions for the development of communicative culture of future teachers.

Keywords: implementation, pedagogical conditions, development of communicative culture of future teachers.

КІРІСПЕ

Қарым-қатынас (лат.communicatio) – өзара түсіністікен егізделген қарым – қатынас актісі, екі немесе оданда көпиндивидтердің арасындағы байланыс; бір тұлғаның немесе бір неше тұлғалардың ақпаратты хабарлауы. Коммуникабельді адам -коммуникацияға, қарым-қатынаспен байланыстарды орнатуға бейім, оларды оңай орнататын адам. Егер біз энциклопедиялық сөздікке, философиялық энциклопедияға жүгінсек, онда барлық аталған дерек көздерде "коммуникация" термині "қатынас, қатынас жолы" деп түсіндіріледі. Жоғары оқу орнының педагогикалық процесі оқытудың кезеңдеріне, концепциясына, түрлеріне, құралдары мен әдістеріне қойылатын белгілі талаптарды сақтай отырып, болашақ маманның коммуникативтік мәдениетін дамыту шарты бола алады. Бұл студенттің тұлғасын мәдени-тарихи және жеке даму процесінің нәтижесі ретінде түсіну; коммуникативтік мәдениет қалыптасатын педагогикалық процесті ұйымдастыру.

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

Мектеп түлегінің де әр адам сияқты белгілі бір өмірлік тәжірибесі бар.Ол А. К. Осницкий бойынша бес компоненттен тұрады:

1) құндылық тәжірибесі: мүдделері, идеалдары, нанымдары, адамгершілік – этикалық нормалар мен артықшылықтар. Бұл тәжірибе адамның

коммуникативтік мәдениетін қалыптастыруға бағытталған (біздің жағдайда ол коммуникативтік идеал мен жоғары коммуникативтік мәдениеті бар педагогтың үлгісін береді);

2) рефлексия тәжірибесі: өз мүмкіндіктері туралы білімдерді өзіне қойылатын талаптармен салыстыру (біздің жағдайда – коммуникативтік қызмет талаптарымен) және бұл ретте шешілетін міндеттердің (ол субъектілік тәжірибенің қалған компоненттерімен бағдарлауды көрсетеді) ара қатынасын анықтау;

3) үйреншікті белсендіру тәжірибесі: жедел даярлық, жұмыс жағдайларында өзгеріп отыратын жағдайға бейімделу, табысқа жетудегі белгілі бір жағдайларды есептеу (маңызды міндеттерді шешу үшін өз күш-жігерін бейімдеуге көмектеседі);

4) операциялық тәжірибе: жалпы еңбек, кәсіби білім, іскерліктер (коммуникативтік біліктер), сондай-ақ өзін-өзі реттеу іскерліктері (жағдайды және өз мүмкіндіктерін өзгертудің нақты құралдарын біріктіреді)

5) ынтымақтастық тәжірибесі: бірлескен қызметтің басқа қатысушыларымен өзара іс-қимыл жасау кезінде қалыптасады, күш-жігерді біріктіруге, міндеттерді бірлесіп шешуге ықпал етеді және алдын ала ынтымақтастықты болжайды [Осницкий А.К , 2013, с.19].

Субъектілік тәжірибенің барлық бес компоненті қызмет субъектісінің, бұл жағдайда қарым – қатынас субъектісі-болашақ маманның өмірлік тәжірибесінің тұтас жүйесін құрайды. Осылайша, оның коммуникативтік мәдениетінің бірінші (бастапқы) деңгейін келесі ақыл-ой әрекеттерінің тізбегі түрінде ұсынуға болады: байқау-әсер-тәжірибе-коммуникативтік тәжірибе. Осы жеке коммуникативтік тәжірибені анықтау кәсіби коммуникативті мәдениетті дамытудың алғашқы қажетті шарты болып табылады. Коммуникативті мәдениетті жалпығабірдей барлық мінез-құлық немесе қарым-қатынас ережелерін айтып, дамыту мүмкін емес деп ойлаймыз. Бұл процесс – күрделі, жеке жүргізілетін және ұзақ процесс.

Мұғалімнің кәсіби дамуын зерттей отырып, Л. М. Митина үш кезеңнен тұратын мінез-құлықтың өзгеру моделін құрастырды:

1. Дайындық сатысы-мінез-құлықты өзгертуге дайындық дәрежесін анықтау.

2. Мінез-құлықты өзгерту қажеттілігін ұғыну сатысы – бұл қазіргі уақытта мұғалім тұрған даму деңгейінің тоқтауымен байланысты.

3. Қайта бағалау сатысы. Тоқтау және бекіту түсіну негізінде жатқан шарттарды құрайды **[**Митина Л.М,2018, с.20**].**

Мұғалімнің коммуникативтік қабілеті ұзақ уақыттан бері зерттеушілердің назарында. Олар педагогтардың жұмыстарында анықталған, жүйелендірілген және сипатталған, олар өз тұжырымдарында психологтардың ғылыми тәсіліне негізделген.

Н.В. Кузьмина мұғалімнің коммуникативтік қабілеттерін "оқушылармен дұрыс қарым-қатынас орнату және оларды мақсаттар мен құралдардың дамуына сәйкес қайта құру қабілеті" ретінде анықтайды. Ол басқа педагогикалық, сондай-ақ жалпы және арнайы қабілеттермен коммуникативтік қабілеттердің тығыз байланысын атап көрсетеді [Кузьмина Н.В., 2000**,** 340 с.].

Жалпы, арнайы кәсіби қабілеттер туралы К. К. Платонов былай деген: "кәсіби қабілеттер-бұл, әрине, тәрбиенің әсерінен өзгеретін, адамның жеке-психологиялық қасиеттерінің жиынтығы (құрылымы), жеткілікті, тұрақты, бірақ ол жеке тұлғаның бір қасиетін басқалармен өтеу негізінде белгілі бір еңбек іс-әрекетін оқытудың, оны орындаудың және жетілдірудің табыстылығын анықтайды [Платонов К.К. ,М., 1999, 230 с.].

Коммуникативтік қабілеттер мұғалімнің ең маңызды қабілетіне күмәнсіз жатады. Бұл қабілеттердің мәні Г.С. Васильева, Л.А. Игнатьева, М.И. Станкин еңбектерінде қарастырылады.

С.М. Жакуповтың айтуы бойынша, коммуникативтік қабілеттер – бұл "балалармен қарым-қатынас жасау қабілеті, оқушыларға дұрыс көзқараспен қарау, олармен педагогикалық тұрғыдан тиімді қарым-қатынас орнату, педагогикалық әдептің болуы" [Жакупов С.М.,2009, с.45].

Х.Т. Шерьязданова коммуникативтік қабілеттерді "басқа адамдармен, ең алдымен оқушылармен оңай байланыс жасай білу және одан әрі олармен дұрыс қарым-қатынас жасай білу" деп анықтайды. Шынайылық, тілектестік, білім алушының тұлғасына деген құрмет, оның жағымды қасиеттеріне назар аудару, сыпайылық, ескерту сияқты дұрыс қарым-қатынасты орнату үшін қажетті жеке тұлғаның белгілерін білдіреді. Ол қарым-қатынастың адамгершілік мәдениетін, білім алушылардың әлсіздігіне төзімділігін, олардың темпераменті мен мінезінің есепке алуын ерекше атап көрсетеді [Шерьязданова Х.Т. Суркова Т.И., 1996, 145 с.].

Л.М. Митина [Митина Л.М., 2018**,** с.25.] педагогтың білім алушылардың танымдық, сондай-ақ жеке тұлғалық мүдделерін ескеру қабілеті туралы айтады: "оқушы әрқашан мұғаліммен жақсы қарым-қатынаста болады, егер ол оның құмарлығын, әуестігін, мүдделерін түсінсе. Адам құндылықтарының алмасуы олардың қарым-қатынасының өзегін құрайды, мұғалім оқушылармен тиісті қарым-қатынасқа бейімделуі қажет".

Біз көріп отырғанымыздай, осы анықтамалардың барлық авторлары коммуникативтік қабілеттер негізіне қарым-қатынасты қояды. Сериктесіне деген қарым – қатынас коммуникативтік қабілеттердің негізгісі, ал білім алушыға деген құндылық қарым-қатынас педагогтың коммуникативтік қасиеттерін дамыту үшін негіз болып табылады. Жеке коммуникативтік қабілеттер туралы ақпарат алу, сондай-ақ коммуникативтік мәдениетті дамыту үшін қажетті коммуника-

тивтік қасиеттер туралы оқу ақпаратын меңгеру, салыстыру және талдау болашақ маманның өз тілін дамыту қажеттілігін түсінуіне алып келеді деп болжаймыз.

Қазіргі зерттеушілердің жұмыстарындағы коммуникативтік мәдениетті анықтауды зерделеп, "мәдениет" және "коммуникация" ұғымдарының дефинициялары салыстырмалы талдау әдісін қолдана отырып, біз маманның коммуникативтік мәдениетінің құрылымдық-функционалдық моделін құрдық және оның анықтамасын тұжырымдадық: коммуникативтік мәдениет-бұл коммуникативтік идеалдың болуымен, кәсіби қарым-қатынас нормалары мен ережелерін білумен, білім алушыға құндылық қарым-қатынасты білумен, өзіндік коммуникативтік қасиеттерін білумен және педагогикалық жағдаятты меңгерумен сипатталатын тұлғалық коммуникативтік қасиеттер мен коммуникативтік біліктердің жиынтығы. Болашақ маманның коммуникативтік мәдениеті келесі функцияларды орындайды: ақпараттық, аффективті, реттеуші, мотивациялық және рефлексивті.

Коммуникативтік мәдениетті қалыптастырудың мамандандырылған әдістемелері бар. Модельдеуді Н.В. Кузьмина "психологиялық ойындар" деп атайды [Кузьмина Н.В.,2000,с.23]. Басқаша айтқанда, студенттердің бірі мұғалім рөлін атқаратын, ал басқалары – оның шәкірттері және бұл жағдайда мінез-құлқын көрсететін жағдай жасалады.

1.Микросабақ – сынақ сабақ, өте қысқа (10-15 минут), өте аз адамдар тобымен (5 адам), кейде бейнежазба қолданылады, әрі қарай аудиторияда талдау жүргізіледі (әрбір микросабақта бір педагогикалық тәсіл қолданылады).

2.Тәжірибелі мұғалімдердің сабақтары туралы фильмдерді көрсету-шағын курстар.

Педагогикалық қарым-қатынасты оқытудың инновациялық бағдарламаларына тоқталайық. Осындай бағдарламалардың бірі Чехословакияда С. Выскочиланың және оның әріптестерінің жасаған "педагогикалық қарым-қатынасқа оқыту бағдарламасы" болып табылады. Олар студенттің әлеуметтік рөлінен оқытушылардың әлеуметтік рөліне көшуін жеңілдету үшін жүйелі түрде оқытуды енгізу қажет деп санайды.

Практикалық оқытудың 1-ші кезеңі әлеуметтік қарым-қатынас дағдыларын қалыптастыру болып табылады. Ол рефлексиядан, өзінің мінез-құлқын және қарым-қатынасын сезуден басталады. Мысалы, студент оқытушының тапсырмасы бойынша өзінің қарым-қатынасын белгілі бір жағдайда жүргізеді. Студенттерді қарым-қатынастың "қырларын" түсінуге, оның сыртқы, техникалық жағын мазмұндық сипаттамалардан бөлуге үйретеді. Содан кейін келесі қадам – студенттің санасында қарым-қатынас пен оның қарым-қатынасы арасындағы байланыс орнату. Студенттерді басқа адамдардың мінез-құлқына талдап қарауға, осы мінез-құлықтың маңызды бөлігіне назар аударуға үйретеді.

2-ші кезең міндетті түрде аудиторияда жүзеге асырылады. Ол әзірге студенттің педагогикалық үдеріске белсенді қатысуын көздемейді, мұндағы міндет басқа – "мұғалім – оқушы" өзара қарым-қатынас жүйесін орнату.

3 – ші кезең-жоғарыда "микросабақ" деп аталған. Бұл жерде "мұғалім – оқушы" өзара қарым-қатынас жүйесі орнатылып қана қоймай, бұл қарым-қатынастар болашақ мұғалімнің белсенді қызметінде, яғни мұғалім ескеруі тиіс барлық жүйеде іске асырылады. Бағдарлама авторлары өз алдына міндет қояды: студент өзінің оқушыларға қарым-қатынасын оның еркін, саналы аспектілерінде және оның бақыланбайтын немесе нашар бақыланатын аспектілерінде түсінуі тиіс. Бағдарлама авторлары қарым-қатынасты қалыптастыру деңгейінің критерийлерін береді:

1. Ауызша әсердің мазмұны (оның міндетіне сәйкес).

2. Қарым-қатынас жағдайының психологиялық ерекшеліктерін түсіну.

3. Қарым-қатынастың формальды сапасы, оның «техникасын жетілдіру».

Авторлар моторлы мінез-құлықты үйлестіруге және өз денесін игеруді қалыптастыруға ерекше назар аударады. Бұны "биомеханик" деп атауға болады. "Өз денеңді меңгеру" және "өз денеңді сезіну" ұғымы бірдей емес:

– меңгеру -қажетті нәтижеге қол жеткізе білу;

– сезіну, яғни жақсы немесе жаман ниетіңді жүзеге асырғаныңды білу.

Мұнда соңғы міндет-өзінің моторлы мінез-құлқын белгілі бір мазмұнға толық бағындыру, оны автоматты түрде жасау, қарым-қатынастың жетілдірілген техникасын ішкі қажеттілікке айналдыру. Бұл жолдағы бірінші қадам-имитацияға арналған жаттығулар (бірақ басқаның қозғалыстарының қарапайым қайталануы емес, оның уайымдауына, ниеттеріне, мақсатына, мотивтеріне енуді болжайтын). Содан кейін қарым – қатынасқа арналған жаттығулар жүреді – мимика, қимыл, сөйлеу, дауыстық модуляциялар кешені; міндет-осының бәрін бір-бірімен келісіп, қарым-қатынас мазмұнымен салыстыру. Соңында ырғаққа, кеңістікті сезінуге арнайы жаттығулар беріледі.

Университетте «Педагогика және психология» кафедрасында "Педагогикалық шеберлік" элективті курсы оқытылады. Мақсаты-студенттердің мұғалімнің шығармашылық қызметі туралы білімдерін тереңдету. Осы курсты 4 курсқа бөліп оқытса болады. Курс бағдарламасының мазмұны дәрістік тақырыптардан тұрады:

1– курс: Педагогикалық шеберлік және оның оқыту мен тәрбиелеуді жетілдіру үшін маңызы (6 с.), педагогикалық техника (2 с.), Мұғалімнің қызметі құрылымындағы сөзі (4 с.).

2– курс: педагогикалық қарым-қатынас мәде-

ниеті (4 с.), коммуникативтік әсер ету тәсілдері (4 с.), педагогикалық техника. Педагогикалық әсер ету тәсілдері (2 с.).

3– курс: көрнекті педагогтердің шеберлігі: Мұғалімнің сабақта шеберлігі (4 с.). Тәрбиешінің шеберлігі (4 с.) .

4 – курс: педагогикалық қызметтегі актерлік шеберлік элементтері (4с.). Практикалық сабақтардың үлес салмағы үлкен. Екінші курста, мысалы, "Практикалық сабақтар" бөлімінде "мұғалімнің педагогикалық әдебі" (практикалық тапсырмаларды шешу, рөлдік ойындар) туралы айтылады: мұғалімнің зейінін, байқағыштығын, қиялын, мұғалімнің сөйлеу мәнерлілігін, педагогикалық ықпал ету тәсілдерін, озат мұғалімдердің жұмыс тәжірибелерін талдау, педагогтың аудиториямен қарым-қатынасын бақылау және талдау туралы тақырыптар берілген.

Курс бағдарламасы "бұлшық ет қысылуын" (қозғалыстардың қаттылығы) және "психологиялық қысымдарды" (ойлау қабілетінің жоғалуы) алып тастауға мүмкіндік беретін іскерлікпен, қобалжудан босатуға немесе кез келген уақытта өзін жұмысқа қабілетті күйге келтіруге көмектесетін әдістермен танысуды қарастырады. Барлық практикалық сабақтар педагогикалық шеберлік кабинеттерінде өтуі тиіс. Бұл факультеттердегі техникалық құралдардың барлық кешені қолданылатын үздік аудиториялар болуы керек. Кабинеттердегі артикуляциямен, мимикамен, пантомимикамен жұмыс істеуге арналған айналы қабырғалар болуы қажет. Студент өзін көреді және денесін, бет бейнесін, қозғалысын түзетеді. Сынақ сабағы немесе тәрбиелік іс-шара бейнекамераға жазылады және студент кейіннен өзі өткізген сабақты тыңдай алады немесе көре алады. Сабаққа жетекшілік ететін оқытушы студентті тоқтатпайды -таблода "дауыстап, жай, жылдам, баяу сөйлеңіз, түсіндіріңіз, көрсетіңіз" түріндегі ұсыныстар пайда болады. Уақыт есептеуі және сигналдары бар жарық табло сабақтың жекелеген кезеңдерінде уақытты сезіну әдетін қалыптастыруға көмектеседі.

Әрбір курста қорытынды кезең – сынақ, ал соңғысында-курс бойынша сараланған сынақ болып табылады.

Біздің университетте "Кәсіби қарым-қатынасқа әлеуметтік-психологиялық даярлаудың белсенді әдістері" практикумы субъектіге тиімді педагогикалық қарым-қатынас жасауға қажетті кәсіби маңызды психологиялық қасиеттерді қалыптастыру міндеттерін шешеді. Жалпы алғанда, бұл міндеттерді педагогтың кәсіби әлеуметтік-психологиялық құзыреттілігін қалыптастыру және дамыту ретінде анықтауға болады :

– жағдайды талдау дағдыларын қалыптастыру;

– кәсіби қызметтің күрделі жағдайларында эмоционалдық және мінез-құлықтық өзін-өзі реттеу дағдыларын дамыту;

– экспрессивтілік, қарым-қатынасты басқара білу, әлеуметтік-психологиялық рөлдердің қажетті репертуарын еркін меңгеру;

– басқару мақсатында топтағы әлеуметтік-психологиялық үдерістерде бағдарлану дағдыларын қалыптастыру.

1. Топтық ұйымшылдықты қалыптастыру кезеңі, коммуникативтік "қыспақтарды" алып тастау. Осы кезеңнің топтық жаттығулары тренинг өткізу үшін қажетті психологиялық атмосфераны қалыптастыруға ықпал етті.

2. Экспрессивті дағдылар тренингінің кезеңі. Экспрессивтілік тренингі алдыңғы кезеңде басталады, өйткені "экспрессивті" жаттығулар көбінесе қарым-қатынаста психологиялық "қыспақтарды" түсіруге бағытталған. Мұнда вербалды және вербалды емес техника, рөлдік тренинг элементтері қолданылады. Өз сезімдері мен жай-күйін еркін білдіру дағдыларын жетілдіруден басқа коммуникацияның вербалды емес компоненттерін ұғынуға қол жеткізіледі, бұл білім алушылардың әлеуметтік-перцептивтік саласының дамуына ықпал етеді.

3. Рефлексия мен эмпатияның даму кезеңі. Рефлексия және эмпатия тренингі топ мүшелері арасындағы қарым-қатынастыңашықтығы мен сенім деңгейін талап етеді.

Әдетте, топ осының алдындағы барлық жұмысқа дайындалған: ұйымшылдықтың жоғары деңгейі және алдыңғы сабақтарда бірге пайда болған жағымды эмоциялар топ мүшелерінің бір-бірін қабылдау дәрежесін арттырады, төмен бағалаудың саны төмендейді, бір-бірін эмпатикалық тануға мотивациясы артады. Кезең өзін сезіну процесін және адамдармен өзара қарым – қатынас сипатын оңтайландыруға мүмкіндік береді, рөлдік тренинг үшін негіз дайындалады-кезең тренингтік жұмысты одан әрі дараландыру үшін қажетті материал береді.

4. Рөлдік тренинг және коммуникативті басқару дағдылары кезеңі. Жұмыс барысында қатысушылар рөлдік өзара әрекеттестіктің қандай да бір түрін жасап қана қоймай, контактіні басқаруға тапсырма алады (рөлді ауыстыру арқылы).

5. Қиын педагогикалық жағдайларда қарым-қатынас тренингінің кезеңі. Жұмыс күрделі педагогикалық жағдайларды психодрамалық ойнау әдісімен жүзеге асырылды. Бұл кезеңде тренинг жеке түрде өтеді, ол сабақтардың барлық циклінде ең күрделі және ұзақ тренинг болып табылады.

6. Қорытынды кезең тренинг нәтижелерін топтық талқылауға негізделген: қатысушылардың жеке есептері, кері байланыс және т. б.

Цикл соңында жағымды эмоционалдық атмосфераны құруға, сондай-ақ өзіндік жетістіктердің маңыздылығына, әрбір адамның субъективті сенімділігін арттыруға ерекше көңіл бөлінеді, бұл коммуникативтік дағдылар мен іскерлікті шынайы кәсіби қызмет жағдайында жақсы

қолдануға ықпал етеді.

Осы кезеңдерді жүзеге асыру үшін психологиялық жаттығулар банктері құрылды:

– «қыспақтарды біріктіру және алып тастау» жаттығулар Банкі»;

– мінез-құлықтың экспрессивтілігін дамыту үшін жаттығулар Банкі;

– рефлексия дағдыларын дамытуға бағытталған жаттығулар Банкі (рефлексивті және жобалық техника));

– әріптестерден эмпатиялық тануды талап ететін жаттығулар Банкі («кері байланыс техникасы»);

– байланысты басқару іскерлігін дамытуға арналған жаттығулар Банкі.

Осылайша, кәсіби қарым-қатынасқа дайындықты жетілдірудің қазіргі заманғы әдістерінің бірі ретінде қарастырылатын белсенді әдістер (топтық пікірталас, ойын жағдайлары, басқару және ұйымдастыру ойындары, бейнеу тренинг және т. б.) көмегімен болашақ мамандардың коммуникативтік мәдениетін қалыптастыру және педагогикалық қарым-қатынасқа оқытудың барлық кеңейіп келе жатқан практикасына жасалған шолу осы құбылыстың психологиялық мәні мен мүмкіндіктерін ашуға, осы құбылыстың даму перспективалары мен үдерістерін айқын көруге мүмкіндік берді.

ҚОРЫТЫНДЫ

Мынадай қорытынды жасауға болады:

– тұлғаның коммуникативтік мәдениетін құрайтын компоненттердің барлық жиынтығы (сөйлеу мәдениеті және ойлау мәдениеті, эмоционалдық және эстетикалық мәдениет, адамгершілік және дене тәрбиесі және т. б.) адам-адамның және кәсіби мұғалім өмірін анықтайды;

– танымдық іс-әрекетті ұйымдастырудағы жетістіктер педагогтың сан қырлы жағдайды көру, стандартты емес ойлау, өз бетінше және күтпеген жерден сұрақтар қою, нақты (екі ұшты емес) жауап беру, түсіністікпентыңдау және мәнерлі баяндау сияқты коммуникативтік мәдениетімен тікелей байланысты;

– педагогикалық іс-әрекет нәтижелерінің педагог пен оқушының бірлескен жұмысына тәуелділігі коммуникативтік мәдениеттің басымдығын анықтайды.

Коммуникативтік біліктер, педагогтың диалогтық және монологтық сөйлеу жағдайында қарым-қатынас міндеттерін шешуді қамтамасыз ете отырып, оның кәсіби сөйлеу мәдениетінің негізін құрайды.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Осницкий А.К. Субъект и субъектность способностей. М., 2013. с.19
2. Митина Л.М. Личностно-профессиональное развитие учителя: стратегии, ресурсы, риски.- М., 2018. с.20
3. Кузьмина Н.В.Методы исследования педагогической деятельности.-М., 2000. 340с.
4. Платонов К.К. Психология. –М., 1999. 230с.
5. Жакупов С.М.Психологическая структура процесса обучения Алматы: Қазақ университеті, 2009. с.45.
6. Шерьязданова Х.Т., Суркова Т.И. Педагогу о стиле общения с детьми. – Алматы: Рауан, 1996. 145 с.

УДК 355.233

Мусабекова Гульнар Тажибаевна
д.п.н., профессор,
Университет «Сырдария»

Жолдасбекова Бибисара Абдиманаповна
к.п.н., доцент,
ЮКГУ имени М.Ауезова

Жолдасбекова Дана Абдиманаповна
преподаватель,
ЮКГУ имени М.Ауезова

ҚАЗАҚ ЭТНОПЕДАГОГИКАСЫ НЕГІЗІНДЕ СТУДЕНТТЕРГЕ ПАТРИОТТЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУ

Түйін. Қазіргі таңда жас ұрпақ бойында патриоттық сананы қалыптастыру қажеттілігі туындап отыр. Ол үшін патриоттық іс – әрекет ұйымдастыру, бұл шараны іске асыру үшін оқу – тәрбие үдерісінде отансүйгіштік тәрбие беруді жетілдіру керек. Мақалада студенттерге патриоттық тәрбиені қазақ этнопедагогикасы негізінде беру керектігі айтылады.

Түйінді сөздер: этнопедагогика, ұлттық тәрбие, ұлттық патриотизм, студенттер, қалыптастыру.

ПАТРИОТИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ СТУДЕНТОВ НА ОСНОВЕ КАЗАХСКОЙ ЭТНОПЕДАГОГИКИ

Аннотация. В настоящее время назрела необходимость формирования у молодого поколения патриотического сознания. Для этого необходимо организовать патриотическую деятельность, для реализации этого мероприятия необходимо совершенствовать патриотическое воспитание в учебно – воспитательном процессе. В статье говорится, что патриотическое воспитание студентов должны проводить на основе казахской этнопедагогики.

Ключевые слова: этнопедагогика, национальное воспитание, национальный патриотизм, формирование студентов.

PATRIOTIC EDUCATION OF STUDENTS ON THE BASIS OF THE KAZAKH ETHNOPEDAGOGICS

Summary. At present, there is a need to form a Patriotic consciousness in the young generation. to do this, it is necessary to organize Patriotic activities, and to implement this event, it is necessary to improve Patriotic education in the educational process. The article says that Patriotic education of students should be conducted on the basis of Kazakh ethnopedagogics.

Keywords: ethnopedagogics, of national education, national patriotism, the formation of the students.

ВВЕДЕНИЕ

В Послании «Казахстан – 2050» первый президент страны Н.А.Назарбаев обозначил основные направления устойчивого развития страны [Назарбаев Н.А., 2012, с.9].

Одна из основных задач системы образования – воспитание гражданина, патриота своей страны. Поэтому «казахстанский патриотизм», «национальный патриотизм» являются показателем воспитанности студентов. Необходимость воспитания патриотизма у студентов высших учебных заведений с учетом этнических особенностей народа, на примерах подвигов народных героев подчеркивает актуальность проблемы исследования.

В условиях формирования новой государственности эта проблема требует переосмысления целей и задач, содержания, форм и методов патриотического воспитания. Поэтому не случайно в «Государственной программе развития образования в Республике Казахстан на 2011-2020 годы» воспитание казахстанского патриотизма определено как одна из приоритетных задач всей системы образования [Государственная программа., 2011, с.12].

Каждый человек, как и всякий человек, имеет свою жизнь. Народ, общество, государство имеет свою историческую жизнь. Это сложный процесс, который видется в многообразии на древней земле. Каждое поколение стремится к тому, что оно стало продолжением прежнего поколения, откликнуться на вершину своей эры и искать свою тропу. В мировой истории знания о патриотическом воспитании и военно-патриотическом воспитании идут из глубины веков.

В условиях независимого Казахстана мы счи-

таем целесообразным рассматривать патриотическое воспитание на основе казахской этнопедагогики. Так как общий воспитательный процесс воспринимает только западноевропейскую и американскую модель. Казахстан и западная, и восточная страна, многонациональное государство, стоящее в особом окружении. У него своя национальная, общественная самобытность. У Казахстана есть свой путь к развитию, поэтому нужно сформировать у студентов патриотические чувства на основе народной педагогики.

При изучении и анализе научных исследований и организации педагогического воспитания студентам была предоставлена возможность увидеть, что научная теория патриотического воспитания определена в качестве самостоятельной проблемы и требует постоянного изучения. На протяжении веков сформировалось свое мировоззрение.

Знания по казахской этнопедагогике по своей сути могут быть направлены на формирование внутреннего мира студентов, его духовно – нравственного облика. У казахской этнопедагогики здесь есть особые возможности. Ведь в его содержании гармонично сочетаются национальные ценности. Это позволяет глубже изучать и видеть характерные национальные особенности народа. Мы в своей работе определили «особенности казахстанского патриотизма» и «особенности национального патриотизма», связанные с понятиями «казахстанский патриотизм», «национальный патриотизм», сопровождающими суверенитет, следили за содержанием и направлениями патриотического воспитания студентов высших учебных заведений.

В современном обществе, в связи с демократическими преобразованиями, новое патриотическое содержание превратилось в духовное богатство студентов. Формирование у студентов патриотического сознания не должно ограничиваться только проведением сборов. Работа в этом направлении должна быть обозначена самой актуальной, важнейшей из старших звеньев. В Казахстане должна быть создана целостная система патриотического воспитания, особенно объективно оценена роль воспитания в формировании казахстанского патриотизма.

Мы рекомендуем, чтобы во всех вузах нашей страны проводился элективный курс «Основы патриотического воспитания в казахской этнопедагогике». Со стороны правительства должны быть приняты специальные программы.

Если такие меры не принять, то само собой законы не будут движущей силой казахстанского патриотизма. Поэтому со стороны правительства должны быть приняты специальные программы. Они должны быть полностью освещены в периодических печатных изданиях. Знания по казахской этнопедагогике по своей сути могут быть направлены на формирование внутреннего мира студентов, его духовно – нравственного облика. Мы проводим различные мероприятия, связанные с понятиями «казахстанский патриотизм», «национальный патриотизм» и «особенности казахстанского патриотизма».

На наш взгляд, такая позиция должна отражать суть понятия «истинный патриотизм». Учитывая вышеизложенное, хотелось бы отметить следующее: в наших исследованиях мы одобряем позиции агитаторов идеи великого державного патриотизма. На основе нашего исследования лежит интегративный казахстанский патриотизм, как общенародный патриотизм, активное участие в процессе народной модернизации (рис. 1).

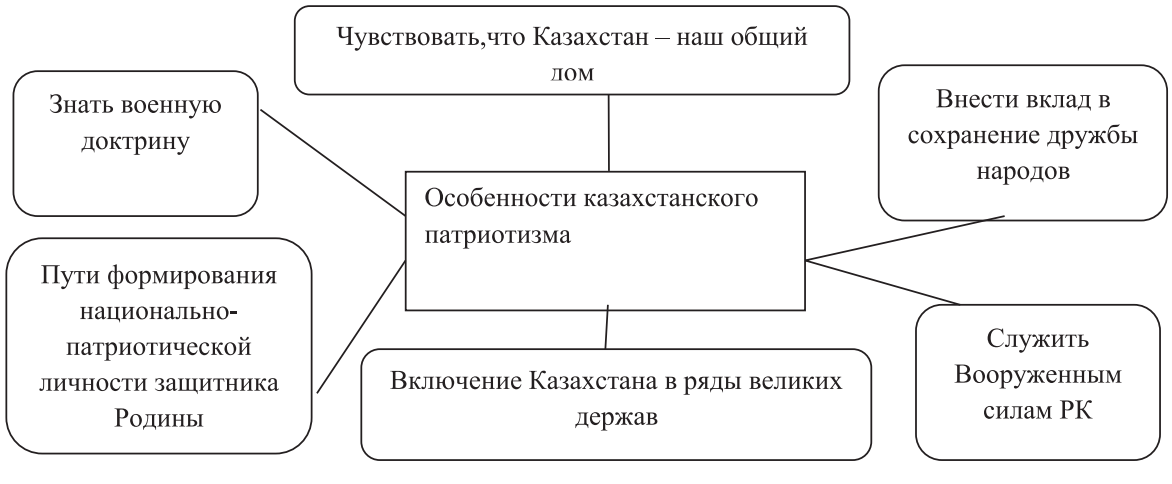

Рисунок 1 – Сущность казахстанского патриотизма

Общий патриотизм – это любовь к Родине, самоотверженное исполнение долга перед государством. А казахстанский патриотизм-это то, что гражданин Казахстана чувствует себя истинным гражданином этой страны, когда он считает Казахстан своей родной страной, родиной, и что должен быть патриотом Казахстана, то его особенности заключаются в следующем:

1. В Казахстане проживают представители более 130 национальностей. Многонациональное государство. Все с особым уважением относятся к государственным символам Республики Казахстан, искренне почитают. Соблюдаются конституционные права гражданина Казахстана. Каждый народ должен считать Казахстан общим домом.

2. Все народы, проживающие в Казахстане, независимо от национальности, должны быть готовы защищать Родину, способствовать реализации всех решений, принятых Ассамблеей народов Казахстана.

3. Это не только исполнение каждым гражданином своего конституционного долга, но и его личностное становление и развитие.

4. Убеждать народы Казахстана верить в казахстанское чудо с целью стремления к великому державному патриотическому чувству, гордиться им.

5. Формирование позитивного отношения гражданина Республики Казахстан к защите Родины, формирование чувства национальной патриотической гордости за службу в рядах Вооруженных Сил Республики Казахстан.

6. Воспитание патриотических чувств в интересах народа Казахстана в соответствии с военной доктриной Республики Казахстан.

В исторической жизни каждого народа есть самые ценные вещи – духовные и человеческие качества, образцы нравственности (моральные нормы). Поэтому для каждого нового поколения важно воспитание-пример национального воспитания. В этой связи, основу воспитания составляют незыблемые правила и принципы, формируемые на протяжении всего времени, из поколения в поколение, с точки зрения высокой гуманности и нравственности, которые укрепляют и преследуют человеческие качества человека, вызывают мудрость народа. Национальное воспитание – это золотая опора жизни человека. Национальное воспитание не исключает общечеловеческих духовных ценностей. Они обогащают и питают друг друга. Человек, который глубоко питается от национального воспитания, – духовно богатый человек. Такой человек быстрее усваивает общечеловеческие культурные и духовные ценности, тем самым быстрее достигает полного и всестороннего уровня человека. Национальный менталитет – ведь это национальное богатство. Язык и культура народа, традиции и верования – все это благородное и дорогое духовное достояние для каждого народа. Особенно важно, что убеждение в жизни каждого народа занимает особое место.

В советский период многие казахские интеллигенты, внесшие большой вклад в развитие и становление национального воспитания, стали жертвой других личностей, подвергались преследованию. Это привело к большому сдерживанию роста национальной культуры. Было ограничено проведение научных исследований по народной педагогике, народные традиции потеряли свою общественную сущность и имели только семейное значение.

Учебники и учебно-методические пособия использовались на основе перевода русского языка, не учитывались национальные особенности казахского народа. Студенческая молодежь, взявшая на себя большую ответственность за всестороннее воспитание молодежи, в основном придерживалась принципов коммунистического воспитания. Высшие учебные заведения не учитывали особенности национального воспитания. Преемственность поколений в национальном воспитании не сохранилась. В связи с этим, трудно было наладить патриотическое воспитание. Как известно, в переходный период, когда республика перешла от одной политической структуры к другой, система управления переходила на качественно новый уровень отношений, в условиях перехода к системе патриотического воспитания студентов на основе казахской этнопедагогики был кризис. В этих условиях возникла необходимость определения новых понятий, которые возникли. С помощью понятий, правил, принципов формируются знания в сознании студентов, которые в свою очередь их ориентируют на деятельность. На наш взгляд, основные понятия, опирающиеся на воспитание патриотизма – «национальный патриотизм» и «казахстанский патриотизм».

В формировании национального патриотизма особое место отводится традициям и обычаям. Национальный патриотизм – это, прежде всего, любовь к казахскому народу, привитие его ценностей от поколения к поколению. Формирование национальных качеств у подрастающего поколения важно для благо общества. Национальное патриотическое воспитание студентов должно проводиться в широком объеме в высших учебных заведениях. Мы знаем, что этнопедагогика – основа национального воспитания. А национальное воспитание впитывает в себя ценности Вселенной и повышает свои ценности. Но он не приходит к «глобализации», как производство и экономика, формируется и развивается цивилизованно.

Казахская этнопедагогика – это наука, которая обладает цивилизационными качествами. Основными средствами национального патриотического образования являются: националь-

ный язык, национально-этические обычаи и традиции, устное народное творчество, национальная история, национальное декоративно-прикладное искусство, национальные игры и др., определяющее особенности национального патриотизма (рис.2).

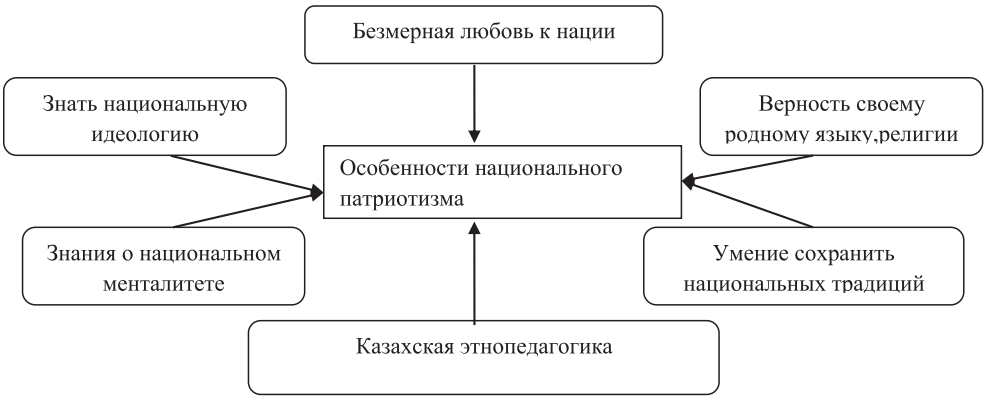

Рисунок 2 – Сущность национального патриотизма

На основе казахской этнопедагогики, трудов К.Ж.Кожахметовой [Кожахметова К.Ж., 2013, 252б.], А.Табылдиева [Табылдиев Ә., 2013, 23б.], З.Абиловой [Әбілова З., 2010, 15б.] и др. мы разработали свою модель, основываясь на теории совершенного человека (рис.3).

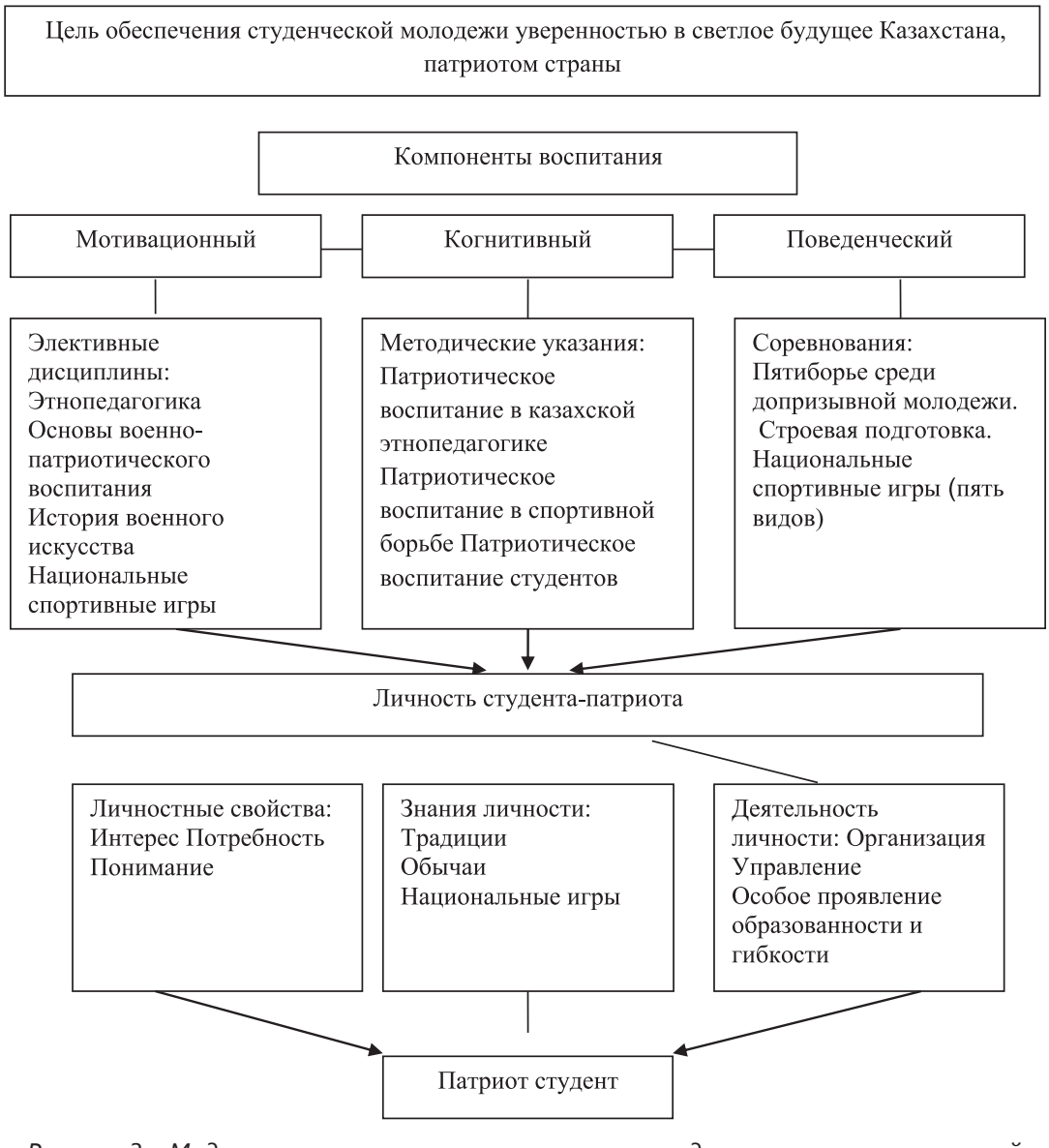

Рисунок 3 – Модель патриотического воспитания студентов на основе казахской этнопедагогики

Мы рассматриваем в своей исследовательской работе, как в рамках обучения-воспитания формируются чувства патриотизма у личности с учетом личностного поведения и его индивидуальных психологических особенностей, влияния многих других социальных факторов.

Уровни патриотического воспитания определяются с учетом основных критериев и показателей, отражением состояния количественных характеристик и их взаимосвязи между собой. Учитывая все это, мы определили соотношение критериев и показателей, определенных в связи с патриотическим воспитанием, предоставляемым выше студентам, на высоком, среднем, низком уровнях.

1. Низкий уровень: недостаточный уровень знаний о прогрессе Родины, студенты не понимают значение казахстанского патриотизма и не проявляют уважение к историческим судьбам, политическим символам народа Казахстана, нет интереса к национальным играм казахского народа, не стремятся прививать национальные ценности, не убеждены в том, что они продолжат национальные ценности казахского народа.

2. Средний уровень: высокая гражданская ответственность, простота, доброта, хотя студенты этого уровня не придают значение традициям и обычаям народов Казахстана, не могут проявлять активность в судьбе народов Казахстана, не проявляют интерес к национальным играм казахского народа, не учитывают значимость патриотического воспитания в казахской этнопедагогике.

3. Высокий уровень: студенты выражают озабоченность судьбой Родины, понимают важность казахстанского патриотизма, проявляют устойчивый интерес к национальным играм казахского народа, проявляют интерес к национальным ценностям казахского народа, понимают важность воспитания патриотизма будущего поколения.

По результатам нашего констатирующего эксперимента в нашем университете большинство студентов отнесли к среднему уровню.

Тогда мы решили творчески подходить к учебно-воспитательной работе со студентами.

Со студентами были проведены специальные занятия и вне аудиторная работа по формированию патриотического воспитания.

Патриотическое воспитание в условиях учебного заведения осуществляется только в единстве учебной и внеучебной воспитательной работы. Мы должны целенаправленно подбирать методы воспитания с учетом индивидуальных особенностей студентов, их непрерывного изменения и усложнения, многообразия. Каждый преподаватель, занимающийся воспитанием подрастающего поколения, может с уверенностью смотреть в будущее нации, спокойствие народа, если основной целью своей воспитательной работы является патриотическое воспитание молодежи.

На учебных занятиях мы осуществляли междисциплинарные связи, обсуждали патриотические проблемы, старались сформировать у студентов патриотические чувства. При изучении темы нравственного воспитания по педагогике особое внимание уделяли патриотическому воспитанию, связывая педагогику с казахской литературой, историей Казахстана, рассказывали о подвигах бывших казахских батыров и современных героев, их патриотизме. Мы тесно связывали патриотическое воспитание с внеаудиторной работой, проводя различные вечера, дискуссии, встречи, конкурсы на патриотическую тему. Особенно студентам понравились следующие воспитательные часы: «Декабрьские события 1986 года», «Поклон подвигу», «Моя Родина – Казахстан», «Великой победе – 75 лет « и др.

Мы видим идеал студента-патриота в зависимости от формы представления. В частности, моделирование представляет собой метод научного исследования, представляющий собой характер следующего объекта в одном объекте. Патриотическое воспитание студентов на основе казахской этнопедагогики состоит в том, что, в основном, любой вид воспитания, высокий уровень теоретических знаний включает в себя разработку и освоение методики изучения структурных частей патриотического воспитания через национальные ценности, умение решать конкретные педагогические задачи, умело реализовывать и совершенствовать педагогические задачи у студентов.

Таким образом, на наш взгляд, патриотическое воспитание в высших учебных заведениях на основе казахской этнопедагогики – это наличие у студентов устойчивого интереса к данной проблеме, развитие личностных и профессиональных способностей, формирование теоретических знаний о патриотическом воспитании и казахской этнопедагогике, формирование умений и навыков их реализации, использование разнообразных методов и форм, руководствуясь педагогическими принципами.

Это мы определяли на основе модели патриота-студента в процессе патриотического воспитания студентов высших учебных заведений, ставших объектом исследования. Наш многолетний опыт работы может свидетельствовать о том, что на основе казахской этнопедагогики можно проводить патриотическое воспитание

студентов. Это позволит создать содержание и методику патриотического воспитания студентов. Решение этой актуальной проблемы было реализовано по программе курса «Основы патриотического воспитания в казахской этнопедагогике» (табл.1).

Темы	Лекция	Семинар	СРС
Цель и задачи патриотического воспитания в казахской этнопедагогике	2	2	2
Проблемы патриотического воспитания в произведениях казахских просветителей	2	2	2
Патриотические свойства казахских ханов и биев их значение на сегодняшний день	2	2	2
Отражение народного творчества в патриотическом воспитании	3	3	3
Содержание патриотического воспитания через национальные боевые традиции	3	3	3
Патриотическое воспитание через казахскую этнопедагогику	3	3	3
Всего	15	15	15

Таблица 1 – План элективного курса « Основы патриотического воспитания в казахской этнопедагогике»

В ходе разработки программы курса были учтены политико-социальные, современные политико-военные изменения общества, цели и задачи военно-оборонной доктрины государства, требования к военной деятельности в защите мира и целостности суверенного государства. Целью программы курса «Основы патриотического воспитания в казахской этнопедагогике» является формирование у студентов патриотических чувств на основе национальных обычаев и традиций, любви к родному краю, земле, языку, Родине, психологической и моральной готовности к выполнению воинской обязанности перед Родиной.

По результатам формирующего эксперимента доля студентов,относящихся к высокому уровню увеличилась.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Таким образом, воспитательная работа молодого поколения является необходимым компонентом современной системы образования. Важным аспектом сложного процесса воспитания должно стать воспитание патриотически ориентированной личности студентов. Патриотическое воспитание молодежи должно соответствовать не только запросам общества и государства, но и современным направлениям педагогической науки, направленным на личностное развитие каждого студента. Ведь любовь к родине дает возможность человеку чувствовать себя личностью, гордиться своей страной, чувствовать себя связанными с ней, а это способствует тому, чтобы он был уверенным в себе в жизни, повышению духовных и нравственных ценностей. Активное или медленное развитие патриотизма у студентов зависит от потребностей, интересов, мотивации личности.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Назарбаев Н.А. Стратегия РК «Казахстан – 2050». – Астана, 2012.-с.9
2. Государственная программа развития образования в Республике Казахстан на 2011-2020 годы.- Астана, 2011.-с.12
3. Кожахметова К.Ж. Этнопедагогика: методология, теория, практика: учебное пособие.- Алматы: Қазақ унивеситеті, 2013.- 252с.
4. Табылдиев Ә. Қазақ этнопедагогикасы. –Алматы, 2013. 23-б.
5. Әбілова З. Этнопедагогика. – Алматы ,2010. 15-б.

ӘОЖ 374.7

Мұсабекова Гүлнар Тәжібайқызы
п.ғ.д., профессор,
«Сырдария университеті

Жолдасбекова Қарлығаш Әбдіманапқызы
п.ғ.к., доцент,
М.Әуезов атындағы ОҚМУ

Теңізбаева Гүлжазира Асқарбекқызы
магистр, аға оқытушы,
«Сырдария университеті

МҰҒАЛІМНІҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Түйін. Педагогикалық инновация-педагогикалық қызметтегі жаңашылдық, оқыту мен тәрбиелеудің мазмұны мен технологиясының өзгеруі.Оның мақсаты – олардың тиімділігін арттыру. Мақалада мұғалімнің инновациялық мәдениетін қалыптастыруға әсер ететін негізгі факторлар туралы сөз болып отыр.

Түйінді сөздер: мұғалім, педагогикалық қызмет, инновация, инновациялық мәдениет,қалыптастыру.

ФОРМИРОВАНИЕ ИННОВАЦИОННОЙ КУЛЬТУРЫ УЧИТЕЛЯ

Аннотация.Педагогическая инновация – нововведение в педагогическую деятельность, изменение в содержании и технологии обучения и воспитания. Она имеет цель – повышение их эффективности.В статье речь идет о формировании инновационной культуры учителя.

Ключевые слова: учитель, педагогическая деятельность, инновация, инновационная культура, формирование.

FORMATION OF INNOVATIVE CULTURE OF A TEACHER

Summary. Pedagogical innovation – an innovation in pedagogical activity, a change in the content and technology of training and education. It has the goal of increasing their effectiveness. The article deals with the formation of innovative culture of the teacher.

Keywords: teacher, pedagogical activity, innovation, innovative culture, formation.

КІРІСПЕ

Мектеп пен қоғамның заманауи түбегейлі қайта құрулары, әлеуметтік-мәдени басымдықтардың өзгеруі педагогтан білім берудің жаңа мазмұнының элементтерін, жаңа білім беру технологияларын әзірлеу мен енгізуде, мектептің ғылыммен байланысын нығайтуда, әлемдік педагогикалық тәжірибеге жүгінуде өз көрінісін тапқан шығармашылық, инновациялық педагогикалық қызметтің сипатына барабар гуманистік құндылықтарға қайта бағдарлануды талап етеді. Сонымен қатар, қоғамда және білім беруде болып жатқан өзгерістер тұлғаның дамуына, оның кәсіби мәдениетіне елеулі әсер етеді. Болашақ маман, жоғары мектептің түлегі, қоғам мен мемлекет қоятын заманауи талаптарды ұғынуы қажет. Ол өзінің интеллекті мен мәдениетінің, құзыреттілігі мен бәсекеге қабілеттілігінің деңгейіне оның кәсіби мансабы, яғни өзін-өзі жүзеге асыру мүмкіндігі тікелей байланысты болатынын түсінуі тиіс.

Инновациялық педагогикалық іс-әрекет оқушының жеке тұлғасын тәрбиелеу және дамытуда белгілі штамптардан, стереотиптерден бас тартумен қатар қолданыстағы нормативтердің шеңберінен шығып, педагог қызметінің жекешығармашылық, жеке бағытталуының жаңа нормативтерін, жаңа педагогикалық технологияларын құрайды. Бұл ретте жалпы білім беретін мектеп үшін инновациялық тәсілдің негізгі принципі, білім берудің гуманитарлық мәні тұлғаның жоғары кәсіби, адамгершілік және жалпы мәдени дамуына бағытталуы тиіс.

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

Қазіргі білім беру жүйесі білім беру парадигмаларының ауысуымен, вариативтілікке бағытталған жаңа педагогикалық технологияларға көшумен, жеке-шығармашылық формалар мен мамандарды даярлау әдістерімен ерешеленеді. Мектеп инновациялық мәдениетті кеңейтілген жаңғырту және трансляциялау институты ретінде әрекет етеді. Қазіргі жағдайда педагогтың жеке басы мен қызметінің маңызды сипаттамаларына жалпы, коммуникативтік және ин-

новациялық мәдениет жатады. Педагогикалық қызметте тұлғаның өзін-өзі жүзеге асыруы, осы негізде жеке-шығармашылық педагогикалық жүйені қалыптастыру, педагогикалық ізденіске және өзін-өзі жетілдіруге үнемі ұмтылу педагогтың инновациялық мәдениетін қалыптастырудың негізгі бағыттарын құрайды.

Педагогикалық инноватикаға В.П. Беспалько [Беспалько, 1995, 336 с.], М.В. Кларин [Кларин М.В. , 2004,200с.], Л.С. Подымова [Подымова Л.С., 1994, 120с.], М.М. Поташник [Поташник М.М. , 1994,254с.], А.И. Пригожин [Пригожин А.И., 1989,231с.] және т. б. зерттеулері арналған. Болашақ мұғалімдерді инновациялық іс-әрекетке даярлау мәселесімен В.А.Сластенин, Л.С.Подымова [Сластенин В.А., Подымова Л.С., 2006, С.32-37], Қ.Әжібеков [Ажибеков К., 2010,340с], Г.Т.Мұсабекова [Мусабекова Г.Т., Алматы, 2018,276с.] т.б .айналысты..

Инновация деп жаңалықтарды құру, тарату ғана емес, қызмет түріндегі, ойлау стиліндегі өзгерістерді де айтамыз.

Педагогикалық инновация дегеніміз -қызметке жаңашылдық әкелу, оқыту мен тәрбиелеудің мазмұны мен технологиясының өзгеруі, өйткені инновация әрқашан өзекті проблеманың жаңа шешімін қамтиды; инновацияларды пайдалану оқушылардың жеке даму деңгейінің сапалы өзгеруіне әкеледі; инновацияларды енгізу мектеп жүйесінің басқа компоненттерінің сапалы өзгеруін туғызады. "Инновациялық қызмет" ұғымы педагогикалық қызметтің түрі ретінде, білім беру сапасын арттыруға бағытталған педагогикалық жаңалықтарды жоспарлау және іске асыру бойынша шығармашылық процесс ретінде, педагогтың шығармашылық әлеуетін көрсететін әлеуметтік-педагогикалық феномен ретінде қарастырылады.

Инновациялық іс-әрекеттің негізгі функцияларына педагогикалық үдеріс компоненттерінің өзгеруі жатады: білім берудің мәні, мақсаттары, мазмұны, нысандары, әдістері, технологиялары, оқыту құралдары, басқару жүйесі және т. б.

Инновациялық іс-әрекетті нақты жүзеге асыру негізінде диагностиканы, болжауды, эксперимент бағдарламасын әзірлеуді, оның жүзеге асырылуын талдауды, инновациялық бағдарламаның іс-әрекеттік іске асырылуын, енгізу барысы мен нәтижесін қадағалауды, инновациялық іс-әрекеттерді түзету мен рефлексиялауды қамтитын педагогикалық жаңалықтың тұжырымдамалық негізін құру іскерліктері жатыр. Педагогтың инновациялық қызметін табысты іске асырудың қажетті шарты: инновациялық шешім қабылдау, белгілі бір тәуекелге бару, жаңалықты іске асыру кезінде туындайтын даулы жағдайларды табысты шешу, инновациялық кедергілерді жою болып табылады. Педагогтың инновациялық іс-әрекеті өзара байланысты жұмыс түрлерінің жүйесін болжайды, олардың жиынтығы нақты инновациялардың пайда болуын қамтамасыз етеді:

– жаңа білім алуға бағытталған ғылыми-зерттеу қызметі болуы мүмкін ("ашу") және не істеуге болатын нәрсе туралы ("өнертабыс"»);

– ерекше, аспаптық-технологиялық білімді әзірлеуге бағытталған жобалау қызметі, берілген жағдайда ғылыми білім негізінде қалай әрекет ету керек, не болуы мүмкін немесе болуы керек ("инновациялық жоба"»);

– білім беру белгілі бір практика субъектілерін кәсіби дамытуға, инновациялық жоба практикада іске асырылуы үшін олардың не және қалай істеу керектігі туралы әрбір жеке білімін (тәжірибесін) қалыптастыруға бағытталған қызмет ("іске асыру").

Педагогтың инновациялық іс-әрекетінің ерекшеліктеріне мыналарды жатқызуға болады: жаңа көзқарастар мен идеяларды генерациялау және бейнелеу шығармашылық қабілеті, ең бастысы – оларды практикалық формаларда жобалау және моделдеу; тұлғаның жеке басының төзімділігіне, ойлаудың икемділігі мен панорамалығына негізделген өз ұғымдарынан ерекшеленетін жаңа тұлғаның ашықтығы; мәдени-эстетикалық дамуы мен білімділігі; өз қызметін жетілдіруге әзірлігі, осы құралдар мен әдістердің дайындығын қамтамасыз ететін ішкі құралдардың болуы;педагогтардың оқу үдерісіне жаңалықтарды енгізу кезінде туындайтын психологиялық кедергілерді еңсеру қабілеті; дамыған инновациялық сана (дәстүрлі, инновациялық қажеттіліктермен салыстырғанда инновациялық қызметтің құндылығы, инновациялық мінез-құлық уәждемесі).

Мұғалімнің инновациялық мінез-құлқының табыстылығы көп жағдайда мәдениеттің белгілі бір деңгейін меңгеруге, әлеуметтік-педагогикалық ортамен өзара әрекеттестікке белсенді кіру қабілетіне байланысты. Болашақ мұғалімнің инновациялық мәдениетін қалыптастыру үдерісі бірқатар кезеңдерден тұрады және шығармашылық мінез-құлық үлгілеріне еліктеу арқылы инновациялық қызметті меңгерумен қатар жүреді. Осындай еліктеу қабілетінің болуы педагогикалық қызметке кірудің жеңілдігін қамтамасыз етеді, оны меңгеру деңгейін арттырады, өнімділігі мен ерекшелігін анықтайды.

Осылайша, педагогтың білім беру мекемесіндегі инновациялық қызметі кәсіби құзыреттіліктің ақпараттық құрамын кеңейтуге ғана емес, сонымен қатар педагогтың білім беру ұстанымын өзгертуге, оның өзін-өзі дамуын ынталандыруға бағытталған, бұл инновациялық мәдениетті қалыптастыру үшін маңызды.Жалпы алғанда, **инновациялық мәдениет** деп осы әлеуметтік-мәдени қауымға тән қоғам өмірінің түрлі салаларындағы жаңалықтарды жүзеге асыру нормаларының, ережелері мен тәсілдерінің тарихи қалыптасқан, тұрақты жүйесін түсінеміз.

Инновациялық мәдениеттің қалыптасуы мұғалімге оқу процесін оқушы нақты білім мен

біліктерді игеріп қана қоймай, сонымен қатар әртүрлі жағдайларда оларды қолдану тәсілдерін меңгеріп, өз бетінше қорытынды жасауды, өзінің оқу қызметін түзетуді үйренетіндей етіп құруға көмектеседі. Педагогтың инновациялық белсенділігінің бағыттылығы оның кәсіби қызметтегі жаңалықтарға эмоционалды-бағалау қатынасы ретінде инновациялықпен, инновациялардың қабылдаушылық деңгейімен, жаңашылдыққа сезімталдықпен, білім беру саласындағы шығармашылыққа ұмтылумен айқындалады.

Педагогтың инновациялық мәдениетінің қызмет ету құрылымына төмендегілерді жатқызуға болады:

– білім беру мекемесінің инновациялық ортасындағы кәсіби қызметінің табыстылығын анықтайтын мұғалім тұлғасының кәсіби маңызды қасиеттері мен қасиеттерінің жиынтығы;

– педагогтың кәсіби білімінің үздіксіздігі;

– жаңа заманауи инновациялық технологиялар мен бағдарламаларды әзірлеуге, кешенді енгізуге және игеруге ынталандырудың тұрақты жүйесі;

– ақпараттық-коммуникациялық технологиялар;

– педагог тұлғасының ақпараттық құзыреттілігі, сондай-ақ бастауыш сынып оқушыларын оқыту үдерісінде қайта құрушы іс-әрекеттерді орындауға психологиялық нұсқау беру.

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, инновациялық тәсіл негізінде мектеп педагогының кәсіби құзыреттілігін және оларды қалыптастыру технологиясын әзірлеу қажет, өйткені педагогтың қалыптасқан инновациялық мәдениеті негізінде білім беру процесін басқару жаңа инновациялық ойлауды және соның салдарынан инновациялық мәдениеті дамыған мектеп мұғалімдерінің жаңа буынын дайындауды талап етеді.

Инновациялық білім беру кеңістігі контекстінде педагогикалық білім берудің теориясы мен тәжірибесінде мұғалімдерді даярлаудың қарастырылған тәжірибесі жоғары педагогикалық білім беру жүйесінде мұғалімдердің кәсіби даярлығын жаңғырту шарттарын анықтауға мүмкіндік берді:

– жақын және алыс шетелдегі жоғары оқу орындарында мұғалімдердің кәсіби даярлығын жаңартудың озық тәжірибесін зерттеу;

– ЖОО-да оқыту үдерісінде болашақ мұғалімінің тұлғалық-кәсіби даму критерийлерін негіздеу;

– болашақ педагогтың инновациялық мәдениетін қалыптастыру моделін және осы процесс негізінде жатқан педагогикалық жағдайларды жасау;

– инновациялық технологияларды енгізу жағдайында мобильді болуға мүмкіндік беретін заманауи рухани-адамгершілік және коммуникативтік қабілеттері бар мұғалімнің жаңа үлгідегі дайындық ортасы ретінде жоғары мектептің білім беру кеңістігін жаңғырту;

– болашақ мұғалімдердің жоғары сапалы инновациялық орта құрумен негізделген жаңа құзыреттіліктерін дамыту, студенттерді коммуникацияның жаңа құралдарын, коммуникация тәсілдерін, тіл мәдениетін меңгеруге белсендіру, инновациялық технологиялар құрылымы туралы түсініктерді дамыту.

Инновациялық іс-әрекетке дайын, қалыптасқан инновациялық мәдениеттің жоғары деңгейіне ие мектеп педагогы келесі тұлғалық және кәсіби сипаттамаларға ие болуы тиіс:

– технологиялық инновацияларға тұрақты қызығушылық, шығармашылық тұрғыда белсенді, өзін-өзі жетілдіру және кәсіби қызметте өзін-өзі жүзеге асыру, инновациялық әрекеттегі қиындықтарды жеңу, инновациялық әрекеттегі кәсіби өзін-өзі көрсету құндылықтарын ынталандыру, инновациялық қызметке психологиялық қондырғы орнату;

– инновациялық технологиялар туралы білу, инновациялық қызметтің мақсаттарын түсіну, оқушылармен жұмыс істеу тәжірибесіндегі заманауи инновацияларды білу;

Біздің ойымызша, ЖОО-да кәсіби дайындық процесінде педагогтың инновациялық мәдениетін қалыптастырудың негізгі және неғұрлым тиімді технологиялары: әлеуметтік серіктестік, жобалық қызмет және педагогикалық импровизация болып табылады. Әлеуметтік серіктестер ретінде түрлі білім беру мекемелері, ұйымдар, қосымша білім беру мекемелері және басқа да кәсіптік білім беру мекемелері қатысады. Міндет әлеуетті көмекшілерді жаңа сапалы жағдайға – әлеуметтік серіктестерге көшіру болып табылады.

Біздің жұмысымызда кәсіптік білім беру мекемелерінің жалпы білім беретін мекемелермен өзара іс-қимылының мазмұны мынадай мазмұнмен толықтырылған: элективті курстар бағдарламаларын әзірлеуге мамандарды тарту; ғылыми-зерттеу жұмысын бірлесіп ұйымдастыру, практиканы ұйымдастыру.

Жобалық қызмет технологиясы кез келген тақырыпты зерттеу кезінде қолданылуы мүмкін. Жобалық оқыту студенттердің мотивациялық саласына белсенді әсер етеді. Жобалау қызметінің технологиясы жалпы қарым – қатынас пен әлеуметтік мінез-құлықтың жалпы мәдениетін қалыптастырады және жетілдіреді, тұлғаның әлеуметтік-коммуникативтік ерекшеліктерін дамытуға ықпал етеді, шығармашылық қабілеттерін ашу және көрсету үшін барынша қолайлы жағдай жасайды, оның даралығын анықтайды, кәсіби құзыреттілігін арттырады. Сонымен қатар, жобалық қызмет технологиясы педагогтың инновациялық мәдениетін қалыптастыру үдерісінде туындайтын бірқатар мәселелерді шешеді.

Студенттердің инновациялық мәдениетін қа-

лыптастыру барысында кәсіби дайындық барысында бұл технология үш негізгі тәсілмен жүзеге асырылуы мүмкін:

– жеке пән аясында;

– жылдық қорытынды жұмыс немесе практика ретінде;

– әр түрлі курстарды біріктіретін жылдық жұмыс ретінде.

Жеке пән шеңберінде жобалау қызметі – бұл аса күрделі (маңызды немесе аса қызықты) тақырыптарды тереңірек зерттеуге мүмкіндік беретін технология. Бұл жағдайда жобалардың тақырыбын студенттердің өздері таңдай алады немесе оларды оқытушы ұсына алады.

Жоба жылдық қорытынды жұмыс (тәжірибе, курстық жұмыс) болған жағдайда, әрбір авторлардың тобында жобаны жазу кезінде тәлімгер немесе жетекші болуы маңызды. Бұл студенттерге ұйымдасуға, қызметте жақсы бағдарлануға көмектеседі. Бірнеше курстардан бір жұмыс тобына студенттерді біріктіре отырып, жобалық қызметті ұйымдастыру мүмкін. Осылайша, сабақтастық принципі сақталуы мүмкін. Төменгі курс студенттері көмекшілер бола алады (ақпаратты, мәліметтерді және т.б. жинауға көмектесу), жоғары курс студенттері жобаларды тікелей жүзеге асырумен айналыса алады, тәлімгерлікпен және жұмыс топтарының басшылығымен айналыса алады.

Жобалау жұмыстарының тақырыбы біздің зерттеуде теориялық-аналитикалық, зерттеу және әлеуметтік сипат алды: "оқушылардың, ата-аналар мен педагогтардың бірлескен қызметін ұйымдастыру", "білім беру саласындағы сабақтастық", "педагогикадағы инновациялық технологиялар", "лайықты білім алуға оқушылардың уәждемесі", "педагогтардың эмоционалды жануының алдын алу", "педагогикалық мәдениет: құрылымы, мазмұны және даму тәсілдері", "сабақты талдау: білім беру процесінің тиімділігін арттыру тәсілдері", "мұғалімнің сабаққа дайындалу жүйесі", "педагог біліктілігін арттыратын семинар-практикумды әзірлеу" және т. б.

Соңғы жылдары педагог-ғалымдар педагогикалық импровизация сияқты дәстүрлі емес педагогикалық қызмет құралдарын зерттей бастады. Импровизацияның жалпы педагогикалық құндылығы – педагогикалық қызметтің тартымды көрінісін береді және оқуға деген қызығушылықты күшейтеді, мұғалімнің ойының тиімді жүзеге асуына ықпал етеді, ең күтпеген педагогикалық жағдайларда бағдарлануға және оларды оқыту, тәрбиелеу және дамыту қызметіне қайта бағдарлай отырып, олардан сәтті шығу табуға көмектеседі.

Педагогикалық импровизация технологиясы жағдайды тез және дұрыс бағалауға, жинақталған білім, тәжірибе негізінде түйсік арқылы шешім қабылдауға мүмкіндік беретін бір қатар операциялардан құралады. Мысалы, педагогикалық импровизацияның мысалы, егер педагог айналаға балалардың назарын аудара алатын қызықты оқиғаны байқаса (мысалы, терезеден ауа райының күрт стандартты емес өзгеруі (жазда қар), білім беру процесіне қатысушылардың бірінің оқиғасына немесе тапсырмасына ашық эмоциялық реакция, соңғы уақытта сыныпта болған оқиғалар немесе алдағы іс-шаралар) сабақ жоспарынан ауытқулар болды. Педагогикалық импровизация нысаны кез келген жұмыс болуы мүмкін: шығарма, экскурсия, міндет, театрландырылған іс-әрекет және т. б.

Педагогтың инновациялық мәдениетін қалыптастыру әдістерін кәсіби дайындық процесінде шартты түрде бірнеше топқа бөлуге болады:

– ақпараттық-басқару – не және қалай істеу керек туралы ақпарат беру, осы ақпаратты меңгеру үшін жағдай жасау (мысалы, студенттерге өз бетінше немесе топтарда мекемедегі педагогтың қызметін анықтайтын құжаттары, диагностикалық материал, жаттығулар немесе тапсырмалар кешені бар папкаларды әзірлеу (жинау), ресімдеу және ұсыну, педагог-практикпен ақпаратты жүйелеу процесінде инновацияны көрсете отырып семинар-практикум өткізу, педагог-практикпен және педагог-практикпен шығармашылық кездесулер немесе шеберлік сыныптарын ұйымдастыру, оқу және білім беру мекемелерін басқарушылар);

– ұйымдастырушылық-педагогикалық әдістер-педагогтармен консультациялар, әңгімелесу, жеке әңгімелесу арқылы жүзеге асырылады (мысалы, оқытушылардың жеке және топтық консультациялар, әңгімелесу, практика, жұмысқа орналасу, жобалық және жылдық жұмыстарды ресімдеу мәселелері бойынша әңгімелесулер өткізу);

– өкімдік әдістер – әр түрлі құжаттарды (ережелерді, нұсқаулықтарды) басып шығару және олардың мазмұнын студенттердің назарына жеткізу (мысалы, жұмыс және оқу құжаттарын (есеп беруді) ресімдеу бойынша ұсыныстар мен әдістемелік құралдарды әзірлеу және тарату), қорытынды және практикалық жұмыстарды жазу, диагностикалық, ағартушылық қызметті жүргізу, сабақ және т. б. құру жоспары.);

– кәсіби-әдістемелік әдістер – болашақ мұғалімдердің педагогикалық шеберлік деңгейін арттырудың әртүрлі формалары, озық тәжірибені зерделеу, қорыту, тарату, проблемалық семинарлар, жеке кеңестер (мысалы, келесі тақырыптар бойынша "арт-педагогика", "оқушылардың зерттеу жұмысы", "кәсіби байқаулар: оң жақтары және жүктеме деңгейі", "мекемедегі жас маман: күту және ұжым", "сынып жетекшілігі" және т. б.);

– экономикалық әдістер – грант бағдарламалары, семестр, жыл ішіндегі жұмыс нәтижелері бойынша материалдық сыйақы (сыйақылар, стипендиялар), қосымша ғылыми-зерттеу жұмыста-

рын орындау (мысалы, Президент стипендиясы, дарынды жастар сыйлығы, шетелдік стипендиялар және гранттық бағдарламалар);

– "енжар студенттер" – білім беру тағылымдамалары және пәнаралық сессиялар, конференциялар, тағылымдамалар, мектептер (мысалы, әртүрлі тағылымдамалар бағдарламалары, студенттердің, жас ғалымдардың халықаралық ғылыми-практикалық конференциясы, "білім беру мекемелеріндегі оқу-әдістемелік жұмыстың мәселелері", аймақаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясы және т.б.).

Жүйелі ойлауды дамыту, жалпылау, қорытынды жасау, бұл ретте байқағыштықты, таңдалған пәнге деген қызығушылықты дамыту мақсатында жазғы педагогикалық мектептер ұйымдастыруға болады. Жұмыс түрлері: семинарлар, коллоквиумдар, конференциялар, зертханалық практикумдар, экскурсиялар, шағын экспедициялар, мұражайларға және басқа да мәдени орталықтарға бару. Осы блоктың жұмыс істеуін қамтамасыз ететін әдістер мен тәсілдер ретінде біз оқытудың интерактивті әдістерін (модерация әдісі, case-study, мәселелерді креативті шешу әдісі, іскерлік ойындар), проблемалық оқыту әдістері және т. б. таңдадық. Модерация әдісін біз пікірталас сипатындағы проблемалар жасалған оқу материалын қарастыруда пайдаландық (мысалы, "Педагогтың инновациялық қызметінің нысаны ретінде педагогикалық технологияларды жобалау", "Педагогтың инновациялық қызметінің нысаны ретінде авторлық бағдарламаны әзірлеу және енгізу" және т.б. тақырыптарды зерделеу кезінде). Бұл ретте модерация ұғымы ережелерді белгілеу және аудиториямен жұмыс істеу кезінде олардың орындалуын қадағалау процесі ретінде қарастырылды.

"Case-study" әдісінің мақсаты студенттерді ақпаратты талдауға, негізгі мәселелерді анықтауға, шешудің баламалы жолдарын таңдауға, оларды бағалауға, оңтайлы нұсқаны табуға және түрлі отбасылармен әлеуметтік жұмыстың түрлі мәселелері бойынша іс-әрекеттер бағдарламасын қалыптастыруға үйрету болып табылады. Студенттерге ұсынылған практикалық жағдайлар екі жолмен жасалды: жасанды құрастырылған және нақты оқиғаларды сипаттау негізінде (көбінесе, мектептегі студенттердің педагогикалық практикасына байланысты оқиғалар).

"Іскерлік ойын" әдісі оның қатысушыларының әртүрлі, көбінесе қарама-қарсы мүдделерімен және ойын аяқталғаннан кейін немесе барысында қандай да бір шешім қабылдау қажеттілігімен кешенді рөлдік ойын болып табылады.

Мәселелерді креативті шешу әдісі студенттердің, болашақ мұғалімдердің проблеманы түсіну және негіздеу (жағдайды талдау), мақсаттар мен күтілетін нәтижелерді анықтау, идеяларды генерациялау және шешімдерді келісу (проблеманы креативті шешудің дивергенттік және конвергенттік құрамдас бөліктері), іс-әрекеттерді жоспарлау және нәтижелерге табысты қол жеткізу критерийлерін әзірлеу, орындалған жұмысты рефлексивті талдау сияқты маңызды дағдыларын қалыптастырады.

Педагогтардың инновациялық мәдениетін қалыптастырудағы жеке-бағдарлы көзқарас кәсіби дайындық процесінде қашықтықтан оқыту-коммуникативтік және ақпараттық кеңістік арқылы жүзеге асырылуы мүмкін, ол дәріс материалдарын да, қосымша ақпаратқа сілтеме жүйесін де қамтиды, бұл материалды зерттеу тереңдігін өзгертуге мүмкіндік береді. Студенттер оқытушымен жеке іскерлік қарым-қатынас дағдыларын, өзін-өзі бақылау, өз қызметін ұйымдастыру дағдыларын меңгереді. Сынақ, курстық, ғылыми-зерттеу жұмыстарын орындау, ғылыми-практикалық конференцияларға дайындалу, білім тағылымдамасынан өту үшін шығармашылық демалыстар болуы мүмкін. Рефераттар, баяндамалар, электронды презентациялар, Интернет-конкурстар, олимпиадалар, конференциялар, курстық жұмыстар, практикумдар және т. б. жұмыс түрлері маңызды мәнге ие болды.

"Жазғы мектептерге"студенттердің қатысуы тиімді әдіс болып табылады. Осылайша, мектеп тақырыбы "маманның құндылықтары және олардың оқу-білім беру және дамыту процестеріне әсері" болуы мүмкін. Осындай мектептің жұмысы шеңберінде келесі тақырыптар бойынша секциялар, пленарлық отырыстар, дөңгелек үстелдер, шығармашылық жұмыстардың көрмелері, шеберлік сыныптары ұйымдастырылды: "маманның теориялық ұсыныстарының үлесі", "маманның құндылығы оның практикалық қызметіне қалай әсер етеді", "кәсіби ұстаным туралы түсінік", "сиқырлы саяхат" (жобалау техникалары мен арт-әдістерін пайдалану), "әдемі қорқынышты бала", "ештеңе қаламайтын бала нені қалайды?" және т. б.

Педагогтың инновациялық мәдениетін қалыптастырудың негізгі құралдарын кәсіби дайындық процесінде олар қандай технологиялық процесті іске асыруға бағытталғанына байланысты шартты түрде үш топқа бөлуге болады.:

– кәсіби-білім беру, тәрбиелік және жеке-дамытушы міндеттерді шешуге бағытталған құралдар тобы (оқыту және тәрбиелеу технологиясы);

– жеке және кәсіби бағытталған міндеттерді шешу үшін қажетті психологиялық атмосфераны құрумен байланысты құралдар тобы (қарым-қатынас технологиясы);

– оқытушының кәсіби қызметі мен педагогикалық қарым-қатынасына қатысты субъектілік ұстанымды ашатын құралдар тобы.

Іс-әрекеттің соңғы тобы интегративті қасиетке ие, өйткені кәсіби-педагогикалық қызмет пен педагогикалық қарым-қатынас субъектінің (оқытушы тұлғасының) болуына байланысты ғана болады, ал олардың тиімділігі оқытушының

өз белсенділігін жұмылдыру, оның қызметіне және түлектердің кәсіби және жеке дайындық деңгейіне қойылатын талаптармен келісу қабілетіне байланысты.

Кәсіби дайындық процесінде педагогтың инновациялық мәдениетін қалыптастыру келесі жұмыс түрлерін қолдануды көздейді:

– оның барысы мен нәтижелерін арнайы жазбаша ресімдеумен байланысты емес жұмыс түрлері: оқытудың озық технологияларын пайдаланатын оқытушының ашық дәрісіне ұжымдық талдаумен қатысу; оқытушы кафедра отырысында, әдістемелік кеңесте, психологиялық-педагогикалық кафедралар кеңесінде немесе әлеуметтік-гуманитарлық кафедралардың кеңесінде педагогикалық жобалар, жаңа тәсілдер мен жұмыс тәсілдері туралы хабарлау; бейнекассетаға жазылған дәрістерді, семинарлық немесе зертханалық-практикалық сабақтарды (не олардың фрагменттерін), мамандарды оқыту және тәрбиелеу үдерісінде жаңа технологияларды пайдалану; оқытушының сабақтарға, әңгімелесулерге, бақылауларға қатысу негізінде әріптестердің жұмыс тәжірибесі туралы сөз сөйлеуі; педагогқа жоғары деңгейлі инновациялық мәдениет қалыптастырған тәжірибелі оқытушының қамқорлығы,

– оның барысы мен нәтижелерін жазбаша рәсімдеумен байланысты жұмыс түрлері: кафедраларда талқыланатын лекциялар мәтіндерінде педагогикалық жаңалықтарды көрсету; ЖОО оқытушыларының озық педагогикалық тәжірибелерінің көрмесін ұйымдастыру; ғылыми-практикалық конференцияларда баяндамалар мен баяндамалар тезистерін дайындау; авторлар және оқытушы-әріптестер енгізген педагогикалық жаңалықтарды көрсететін ғылыми-әдістемелік мақалаларды жазу; жоғары мектеп оқытушыларының педагогикалық инновацияларын талдау, оқу құралдарымен, диссертациялармен, монографиялармен жұмыс істеу.

Кәсіби дайындық процесінде педагогтың инновациялық мәдениетін қалыптастыру үдерісіне әсер ететін негізгі факторлар:

1.ЖОО оқытушысының жеке тұлғалық ерекшеліктері, бұл субъект-субъектілік қарым-қатынасты басым позицияға ұсынады. Қарым – қатынастың серіктестік жүйесін орнату-лектор мен тыңдаушы-педагогтың міндеті. Дегенмен, жоғары оқу орнының оқытушысын тыңдаушы позициясына ауыстыру оңай емес. Мұнда лекторлардың біліктілігіне, оқытудың мазмұнына, нысандары мен әдістеріне, оқу процесінің сапасына, "оқушылар" мен "мұғалімдер" арасында қалыптасқан қарым-қатынастарға байланысты әртүрлі факторларды жатқызуға болады.

2. Кәсіби ойлау, есте сақтау, қиял және басқа да психикалық функцияларды дамытудың жоғары деңгейімен сипатталатын студенттердің зияткерлік қызметінің ерекшеліктері. Осыған байланысты адамның психикалық функцияларының заңдылықтарын міндетті түрде есепке алу керек: жеке функциялардың гетерохрондылығы, олардың өзара компенсациясы, есті, ойлауды, зейінді және т. б. реттеудің тұрақтылығы мен еркіндігі.

3. Жаңа педагогикалық білім мен инновациялық технологияларды меңгерудегі қызығушылықтар, қабілеттері мен қажеттіліктерінің ерекшеліктері. Танымдық іс-әрекетке, кәсіби іс-әрекеттің бағытталуына, тұлғалық-кәсіби қасиеттерге мотивация беру себептері.

4.Өзінің жаңа жағдайын талдау мен бағалауға бағытталған рефлексия ерекшеліктері.

5. Оқу уақытының шектелуі, қысқа мерзім ішінде жаңа білімнің үлкен көлемін меңгеру, оқу жоспарында қарастырылған зерттеу тапсырмаларын, біліктілік жұмысын орындау. Уақыт ғана оқу-ғылыми іс-әрекетті ынталандыратын қуатты фактор болып табылады.

ҚОРЫТЫНДЫ

Сонымен, инновациялық мәдениетті қалыптастыру мен дамытудың маңызды тәсілі өздігінен психологиялық-педагогикалық білім алу болып саналады, оның көрсеткіштерінің бірі тиісті әдебиетті зерделеу болып табылады. Педагогика және психология бойынша ғылыми-әдістемелік әдебиетке жүгіну педагогикалық ізденістер туралы ғана емес, сонымен қатар өз қызметіне инновацияны енгізудің тәжірибелік жолдарын табуға мүмкіндік береді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Беспалько В.П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения. – М.: РАО, 1995. – 336 с.
2. Кларин М.В. Инновационные модели обучения в зарубежных педагогических поисках. – М., 2004. -200с.
3. Подымова Л.С. Введение в инновационную педагогику: Учебное пособие. Курск: КГПУ, 1994. – 120с.
4. Поташник М.М. Развитие школы как инновационный процесс. -М., 1994. -254с.
5. Пригожин А.И. Нововведения: стимулы и препятствия. – М., 1989. -231с.
6. Сластенин В.А., Подымова Л.С. Готовность педагога к инновационной деятельности // Педагогическая наука и образование. -2006. -№1. – С.32-37.
7. Ажибеков К.Ж. Теоретико-методологические основы подготовки будущих учителей к инновационной деятельности в вузе. – Шымкент,2010. -340с.
8. Мусабекова Г.Т. Подготовка будущих учителей к инновационной деятельности. – Алматы, 2018. -276с.

УДК 37.013.2

Рысбекова Лаззат Қасымбековна
аға оқытушы,
«Педагогикалық ғылымдар» кафедрасы,
«Гуманитарлық ғылымдар» факультеті,
Қожа Ахмет Ясауи атындағы
Халықаралық қазақ-түрік университеті

Алтынбеков Мухтар Алдиярович
оқытушы,
«Медицина» факультеті,
«Пропедевтика және ішкі аурулар» кафедрасы,
Қожа Ахмет Ясауи атындағы
Халықаралық қазақ-түрік университеті

СТУДЕНТТЕРДІҢ САЛАУАТТЫ ӨМІР САЛТЫН ҰСТАНУДАҒЫ ПЕДАГОГТЫҢ РӨЛІ

Түйін. Мақалада студенттерді салауатты өмір салтын ұстануға негіздейтін кәсіби және тиімді тәсілдемелер зерттеледі, оларда дербестік пен спортпен одан әрі айналысуға ынталандыруды дамытуға мүмкіндік беретін әдістер қарастырылады. Педагогтің студенттің дүниетанымы мен өмірлік мақсатына әсері, салауатты өмір салтын жүргізу қажеттілігін жеке санаға сіңіру негізделеді. Зерттеу барысында әлеуметтік сауалнама әдісі қолданылды.

Түйінді сөздер: педагог, кәсіби құзыреттілік, салауатты өмір салты, мотивация, мақсатты болжау.

Резюме. В этой статье рассмотрены профессиональный и эффективный подход в сфере преподавания физической культуры и спорта студентам, позволяющий развивать в них самостоятельность и мотивацию на дальнейшие занятия спортом. Влияние педагога на мировоззрение и жизненные цели студента, привитие личностного осознания необходимости ведения здорового образа жизни. В ходе исследования был применен метод социологического опроса.

Ключевые слова: педагог, профессиональная компетентность, здоровый образ жизни, мотивация, целеполагание.

Summary. A professional and effective approach in the field of teaching physical culture and sports to students, which allows them to develop independence and motivation for further sports. The influence of the educator on the student's worldview and life goals, instilling a personal awareness of the need for a healthy lifestyle. During the study, a sociological survey method was applied.

Keywords: educator, professional competence, healthy lifestyle, motivation, goal setting.

КІРІСПЕ

Бүгінгі таңда темекі шегумен, маскүнемдікпен және есірткі заттарын тұтынумен сипатталатын жастардың мінез-құлқының девианттық және қозғалмалы өмір салтының беталысы бар. Студенттердің мұндай түрі өз денсаулығына қатысты жойқын және жеңіл мағыналы қарым-қатынасымен ерекшеленеді. Бұл жағдай жастардың, оның ішінде студенттердің салауатты өмір салтына деген қажеттілігін қалыптастыру бойынша әлеуметтік міндетті өзектендіреді.

Қазіргі таңда, педагогтің салауатты өмір салтын жүргізу саласындағы жастардың дүниетанымына ықпал ету мәселелері шешілмей отыр. Бұл бос орынды маңызды деп есептейміз, өйткені оқу орындары, оқытушылар құрамы тұлғасында, екінші әлеуметтендіру агенттері бола отырып, студенттердің өмірінде белгілі бір рөл атқарады.

Зерттеудің мақсаты-студенттердің белсенді өмір салтын ұстануына оң әсер ететін оқытушы сипатының белгілерін анықтау.

ЗЕРТТЕУ МІНДЕТТЕРІ:

– педагогтың тұлғалық және кәсіби қасиеттерін зерттеу;

– дене шынықтыру педагогының студенттердің денсаулыққа деген сыйластықты қалыптастырудағы рөлін анықтау;

– студенттердің әлеуметтік сұрауының нәтижелерін талдау және педагогтың шешуші сапасын анықтау.

Қоғам салауаттылығының маңызды көрсеткіші және де мемлекеттің ұлттық қауіпсіздігінің факторы – адам денсаулығы болып табылады.

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

Қоғамның қазіргі даму кезеңінде студенттердің салауатты өмір салтына назар аудару жандандырылды, бұл жоғары мектеп шығаратын мамандардың денсаулығы бойынша Қоғамның алаңдаушылығымен және олардың кәсіби дайындығы процесінде сырқаттанушылықтың өсуімен байланысты, жұмысқа қабілеттіліктің тө-

мендеуімен байланысты [Соколов А.Д., 1999, б. 140]. Жастардың денсаулық жағдайы ұлттың салауатты әлеуетінің маңызды қосындысы болып табылады, сондықтан студенттердің денсаулығын сақтау мен дамыту және олардың салауатты өмір салтын қалыптастыру бүгінгі таңда басым мәнге ие. Педагогтер соңғы уақытта студенттердің денсаулық мәселесіне, олардың өз денсаулығына, қоршаған ортаның денсаулығына және болашақ ұрпақтың денсаулығына жауапкершілікпен қарауын тәрбиелеуге терең қызығушылық танытады [Сатбаева Х., 2003, б 148]. Қазіргі заманғы оқу процесі студенттер денсаулығының нашарлауына әкеледі. Бұл статистикалық мәліметтер ЖОО-да студенттердің жыл сайынғы медициналық тексерулерін растайды. 2002 жылы ЖОО аралық емханада өткізілген медициналық тексеру студенттердің 75%-ның созылмалы аурулары бар екенін көрсетті: остеохондроз, сколиоз, жалпақ табандық, көру мүшелерінің әртүрлі аурулары, жүйке-психикалық бұзылулар және аллергиялық аурулар, 1% венерологиялық аурулар. Семіздік сияқты аурудың өсу үрдісі байқалады. Медициналық көрсеткіштер бойынша жастардың үштен бір бөлігі РФ Қарулы Күштерінде қызмет етуге жарамсыз. Студенттер денсаулығының нашарлауына әкеп соғатын себептерге жоғары ақыл-ой жүктемелері, оқу процесінің қарқындылығы және статикалық жүктемелердің басым болуына негізделген оның бағдарлануы жатады, бұл студенттердің еркін қозғалыс белсенділігінің көлемін жасанды түрде азайтуға ықпал етеді. Студенттердің 78,4% - ы гиподинамиядан зардап шегеді, оның салдарынан жұмысқа қабілеттіліктің төмендеуі, ағзаның жалпы реактивтілігі және аурудың өсуі болып табылады. Жастардың денсаулық жағдайының нашарлауына әкеп соқтыратын себептерге біз жастар арасында темекі шегудің, алкогольдік ішімдіктерді, есірткіні тұтынудың таралуын да жатқызамыз. Осының барлығы жастардың денсаулық мәдениетінің төмен деңгейде екенін, өз денсаулығына жауапсыз қарым-қатынасты білдіреді. Сондықтан дене шынықтыру студенттердің дене тәрбиесі процесінде, олардың салауатты өмір салтын қалыптастыруда, демалыс пен бос уақытын ұйымдастыруда, дене және рухани күштерді қалпына келтіруде маңызды құрал ретінде қарастырылуы тиіс.

Дене тәрбиесінде жастардың денсаулық мәдениетін қалыптастыруда маңызды орын дене тәрбиесіне беріледі [Демкина Е.П,. 2016, б. 550].

Студенттердің салауатты өмір салты саласындағы зерттеулерді, соның ішінде Е. П. Демкинаның салауатты өмір салтын жүргізу факторларын және оның көрінісінің статистикалық көрсеткіштерін зерттейтін жұмыстарын зерделегеннен кейін, в. Д. Шадрикова жалпы педагогтің сапасын қарағаннан соң, біз жұмыстың көпшілігінде студенттің салауатты өмір салтын жүргізу құбылысының өзі талда дық.

Осы ғылыми мақаланың ғылыми жаңалығы педагогтің жеке және кәсіби қасиеттері нақтылануымен, салауатты өмір салтын жүргізу саласында студенттің дүниетанымына педагогтің әсері көрсетілуімен, студенттердің әлеуметтік сұрауының негізінде өз денсаулығына деген қамқорлық тұрғысынан оларға оң әсер ететін аса маңызды қасиеттер мен факторлар анықталуымен байланысты.

Н. В. Лакомова мен И. В. Журавлева "2020 жылға дейінгі денсаулық сақтауды дамыту тұжырымдамасына" назар аударды, онда тек азаматтардың өздерін ғана емес, сонымен қатар білім беру мекемелерінің, қоғамдық бірлестіктердің, дене шынықтыру-спорт мекемелері мен ұйымдарының басшыларын денсаулықты қалыптастыру мен қорғауға жағдай жасау және мүмкіндіктерді қамтамасыз ету үшін ынталандыру қажеттілігі айтылды [Журавлева И. В., 2018, б.1].

Студенттердің салауатты өмір салтын қалыптастырудағы оқу орындарының, оның ішінде институттардың рөлін күшейту студенттердің осындай өмір салтын жүргізудегі позитивті уәждемесін ынталандыру, студенттердің тек теориялық ғана емес, практикалық білім мен дағдыларды жинақтау мақсатында ағарту қызметін жүргізу арқылы мүмкін болады.

Педагогтың кәсіби құзыреттілігі болуы керек. А. К. Маркованың айтуынша кәсіби құзыреттілік мұғалімнің еңбек қызметінің жиынтығы ретінде анықталады, оған педагогикалық қызмет, педагогикалық қарым-қатынас, педагог тұлға, оқыту (оқыту), тәрбиелілік (білім алу) кіреді [Маркова А.К., 1991, б. 244].

Дене шынықтыру және спорт бойынша элективті курстардың оқытушысы "адам-адам" кәсіби жүйесінде жұмыс істейді, бұл оның маңызды сипаттамасы коммуникабельділік болып табылады. Студенттермен коммуникативтік қарым-қатынас қиындығы жас ерекшеліктері мен әртүрлі құндылықтық көзқарастардың айырмашылығынан тұрады. Педагог олардың дүниетанымына әсер ету және түсіну үшін өзінің қызметіне құрметпен қарауға тиіс емес. Адамдармен тікелей жұмыс істегенде, сондай-ақ эмпатиялылық, яғни басқа адамдардың эмоционалдық жағдайын сезіну және анықтау қабілеті кәсіби қажетті сапа деп танылады. Студенттер өздерін нашар сезінетін және дене шынықтырумен тиісті дәрежеде айналыса алмайтын жағдайлар жиі кездеседі және мұндай жағдайларда олар үшін оқытушы тарапынан түсіндіру жұмыстары өте маңызды.

Студенттердің салауатты өмір салтын ұстануға деген ынтасын тәрбиелеу кезінде оқытушының мақсатын қою және оның міндеттерін бөлу және тиімді нәтижені жоспарлау маңызды элемент болып табылады. Осы мақсат пен қойылған міндеттердің ерекшелігі студенттің жасы мен жеке ерекшеліктерін ескеру тиіс, өйткені әр жағдай жеке болып табылады және өз әдістемесін

талап етеді. Бұл жағдайда педагог оқушыға бағдарланбауы және білім алушының мүмкіндіктері ескерілмеген болып қалатыны және оның салдарынан қалаған нәтижеге қол жеткізу мүмкіндігі болмайтын іс-әрекеттің нақты шарттары проблема болуы мүмкін. Педагог алдына қойған мақсат студенттің өзі үшін де маңызды мақсат болуы тиіс, өйткені кез-келген іс-әрекет, егер адам оны орындауға мүдделі болмаса, тиімділігі аз болады. Мысалы, мақсаты салауатты өмір салтын жүргізудің "әдетін" қалыптастыру болып табылады және алғашында педагог дене шынықтыру және спорт бойынша элективті курстарда аптасына 1-2 рет спортпен шұғылдану сияқты бірінші міндетті анықтай алады, біртіндеп студент өзі оқудан тыс уақытта осындай сабақтарды өзі ұстап тұрады, содан кейін екінші міндетті дұрыс тамақтануды бөліп көрсетуге болады, оқытушы студентке өзінің білімі мен тәжірибесіне сүйене отырып, тамақтану рационын құрастыруға көмектесе алады [«Консультант плюс» Электронды ресурс].

Мүдделілік қажеттіліктермен, мақсаттармен, ұстанымдармен және мүдделермен байланысты болуы мүмкін мотивацияда өте маңызды рөл атқарады. Бұл мотивацияны білім алушыда сабақ дозасы, мақтау, сабақ түрлерінің әртүрлілігі, спорттық ойындарға қатысу және дәлелді фильмдерді көрсету сияқты түрлі қызмет жағдайларымен қолдау қажет. Көптеген авторлар студенттерде салауатты өмір салтын қалыптастыру үшін психологиялық әсер ету шаралары үлкен рөл атқаратынын растайды. Педагог студенттің кемшіліктерін көрсетпеуі керек (мысалы, артық салмақ), оның қадір-қасиетіне кемсітушілікке алып келетін әрекеттерді көрсетпеуі керек.

Студенттердің білімін, іскерлігін және дағдыларын пайдалану кезінде дербестігі олардың дене денсаулығын сақтауға бағытталады және салауатты өмір салтын жүргізудің маңыздылығын дұрыс уәждемесі мен моральдық түсінуі кезінде ғана тиімді нәтижеге жетуге болады.

Оқытушы сондай-ақ оқыту әдістерінде құзыреттілікке ие болуы керек. Бұл сабақ әдіснамасын жоспарлау арқылы, студенттердің мінездемесін ескере отырып дидактикалық материалдар және осы әдіснаманы оқу жылы бойы икемдей білу арқылы көрінеді.

Қызметті дұрыс ұйымдастырғанда білім алушылардың назары мен қызығушылығы артады. Курстастармен жеке немесе ұжымдық жұмыс барысында студенттердің қойылған мақсаттармен жұмыс істеуге ынтасы мен белсенділігі пайда болады.

Білікті бағалау студенттерге салауатты өмір салтын үйретуде де маңызды. Баға қою кезіндегі ұтымды критерийлер студенттің өзін-өзі бағалауына және оның уәждемесіне әсер етеді. Бағалау негіздерінің әділетсіздігі мен түсінбеуі студенттің дене шынықтырумен толық шұғылдану ниетін және нәтижелілігін төмендетеді [Шадриков В.Д., 2012, б.58].

Педагогтың ұсынылған қасиеттерін талдау үшін біз Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің 3 курс студенттеріне сауалнама жүргіздік. Сауалнамадан 30 студент өтті. Әртүрлі жас категориялары олардың бірқатар қалыптасқан қасиеттерге ие болуына және ересек өмірге дайындық жүргізуіне және өз денсаулығының маңыздылығын нақты түсінуіне және салауатты өмір салтын жүргізу үшін шаралар қолдануға байланысты таңдалды. Жүргізілген зерттеу нәтижелері бойынша 10 студент студенттердің жасы мен жеке қасиеттерін ескеру қажет деп есептеді. Мұндай таңдау студенттер ақпаратты оңай меңгеруге көмектесетін және осы сапаны олардың жағына қызығушылық танытуға мүмкіндік беретін, олардың маңыздылығын сезінетін жеке көзқарасты қажет етеді деп есептейміз. Сондай-ақ мотивацияның дамуы да маңызды рөл атқарады, 6 студент оны шешуші сапамен атады. Бұл студенттер салауатты өмір салтын жүргізу үшін оларды сабақтарда итермелейтін алға сүйрейтін немесе белгілі бір өзекше жетіспейді деп санайды. Мақсаты мен міндеттерін қоя білуді 5 студент таңдап алды, бұл мақсатқа жету үшін жеке міндеттердің маңызы мен қалыптасуын көрсетеді. Эмпатиялықты 4 студент таңдап алды, коммуникабельділік - 3, оларға жеке көзқарас беріліп, оқытушы олардың жағдайына кіргенде үлкен нәтижелерге қол жеткізетінін дәлелдей отырып. Тек 2 студент оқытушыны білікті бағалау сапасын таңдап алды.

Е. П. Демкинаның "студенттердің салауатты өмір салтын қалыптастыру және нығайту бойынша жұмыс – бұл ең алдымен, олардың болашақта өмір сүру сапасына инвестициялар" атты диссертациясында анықталғандай жастардың салауатты өмір салтын ұстану ол өте маңызды. Жастардың салауатты өмір салтын қалыптастыра отырып, біз оның болашақ ұрпақтарында одан әрі дамуын нығайтамыз.

Осылайша, біз мақсаттар мен міндеттерді қалыптастыра білу, құзыретті бағалау, әдістеме әзірлеу және уәждемені дамыту, педагог тарапынан тіл табысу және түсіну сияқты қасиеттерді ерекшеледік. Біз әр студенттің жас категориясын және жеке сипаттамаларын бөліп алдық.

Студенттермен тиімді жұмыс істеу үшін "дене шынықтыру және спорт бойынша элективті курстар" пәнін жүргізудің әдіснамасын егжей-тегжейлі әзірлеуді ұсынамыз, дұрыс әдіснама педагог пен студенттердің өзара іс-қимыл жасау жұмысын жүйелеуге, тұлғалық және кәсіби даму үшін қажетті адамгершілік, дене, психикалық қасиеттерді тәрбиелеу үшін нақты мақсаттар мен міндеттерді анықтауға көмектеседі деп есептейміз.

ҚОРЫТЫНДЫ

-дене шынықтыру және спорт бойынша элективті курстардың педагогы дене шынықтыруға уәждемелік-құндылық қарым-қатынасты қалып-

тастыруда және салауатты өмір салты мен дене бітімін өзін-өзі жетілдіруде студенттер үшін тәлімгер рөлін атқарады, өйткені дене шынықтырумен айналысу саласында әдеттегі тәжірибесі, сондай-ақ кәсіби тәжірибесі бар;

– дене шынықтыру және спорт бойынша педагогтың рөлі институт аясында жергілікті емес, жалпы сипатқа ие, өйткені дене шынықтыру және спорт бойынша практикалық негіз, теориялық және әдістемелік білім түрінде құзыреттілікті иелену, болашақ кәсіби қызметінде олардың құралдарын, нысандары мен әдістерін сауатты өз бетінше пайдалануды қамтамасыз етеді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Соколов А.Д., Абишева З.С. Валеология – наука о здоровье. Учебно-методического пособие. – Алматы: Ғылым, 1999. -140 с.
2. Сатбаева Х.К. Валеология – оқі-әдістемелік құрал. - Алматы: Ғылым, 2003. -148 б.
3. Демкина Е.П. Формирование здорового образа жизни студентов как не упустить главного? // Высшее образование в России. – 2016. – № 5. – С. 50-55.
4. Демкина Е.П. Формирование здорового образа жизни как фактор повышения качества жизни современного российского студенчества (на материалах Республики Татарстан): Автореф. дис. канд. соц. наук: Казань, 2016.– 19 с.
5. Ибрагимов И.Ф. Обучение основам контроля и самоконтроля на занятиях физической культурой и спортом в рамках заседания научного кружка / И.Ф. Ибрагимов, Л.В. Авдеева, В.А. Зайцев // Перспективы науки. — 2018. — №4(103). — С. 95-98.
6. Ибрагимов И.Ф. Популяризация научно-исследовательской работы среди студентов вуза путем проведения заседаний научного кружка «Физиология, физическая культура, спорт и здоровый образ жизни» // Глобальный научный потенциал — 2019. — №5(98). — С. 75-78.
7. Журавлева И. В. Здоровье молодежи как объект социальной политики / И.В. Журавлева, Н.В. Лакомова // Социальные аспекты здоровья населения. – 2018. – С. 1-16.
8. Маркова А.К. Психология труда учителя: Книга для учителя [Текст] / А.К. Маркова. – М.: Просвещение, 1999 - 244 с.
9. Об утверждении федерального государственного образовательного стандарта высшего образования по направлению подготовки 40.03.01 Юриспруденция (уровень бакалавриата): приказ Минобрнауки России от 01.12.2016 N 1511 / «Консультант плюс» [Электронный ресурс] // URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_210457/ (дата обращения: 15.11.2019).
10. Шадриков В.Д. Профессиональные компетенции педагогической деятельности / В.Д. Шадриков, И.В. Кузнецова // Справочник заместителя директора школы. – 2012. — С. 58-69.

УДК81'1-027.21

Сарбасова Айгул Елтаевна,
кандидат филологических наук, доцент,
Актюбинский региональный государственный университет имени К. Жубанова,
Казахстан, г.Актобе,
E-mail: aigul_sarbassova@mail.ru

Журмагамбетов Сержан Максатулы
Магистрант6
образовательной программы 7М02303-Иностранная филология,
Актюбинский региональный государственный университет имени К. Жубанова,
Казахстан, г.Актобе,
E-mail: zhurmagambetov@gmail.com

ПРАГМАТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ПОЛИТИЧЕСКОГО ДИСКУРСА

Резюме. Мақалада саяси дискурстың прагматикалық аспектісі ашылады. Дискурс проблемасы дамушы антропогендік, хабар беруші (адресат) мен алушы (адресат) арасындағы өзара қарым-қатынастың прагматикасына және адресатқа ықпал етуге негізделеді.

Кілт сөздер: дискурс, саяси дискурс, прагматика, Қазіргі тіл білімі, прагмалингвистика.

Резюме. В статье раскрывается прагматический аспект политического дискурса. Проблема дискурса основывается на преемственности с развивающейся антропогенной, прагматике взаимоотношений между передающим (адресантом) и получателем (адресатом) сообщения и воздействия на адресат.

Ключевые слова: дискурс, политический дискурс, прагматика, современное языкознание, прагмалингвистика.

Resume. The article reveals the pragmatic aspect of political discourse. The problem of discourse is based on the continuity with the developing anthropogenic one, the pragmatics of the relationship between the sender (addressee) and the recipient (addressee) of the message and the impact on the addressee.

Keywords: discourse, political discourse, pragmatics, modern linguistics, pragma linguistics.

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность работы обусловлена тем, что на современном этапе развития лингвистики проблема дискурса считается одним из наиболее перспективных направлений лингвистики. Существует множество различных видов дискурса, объектом нашего исследования является политический дискурс и раздел языкознания политическая лингвистика. Политическая лингвистика занимается исследованием «политической коммуникации», т.е. речевой деятельности, которая ориентирована на пропаганду определенных идей, эмоциональное воздействие и побуждение граждан к политическим действиям, для принятия и обоснования политических и социальных решений в условиях многих точек зрения в социуме, для выработки общественного согласия. Цель политической лингвистики состоит в исследовании различных взаимоотношений между политическим состоянием общества, субъектами политической деятельности, коммуникацией, мышлением и языком. Именно поэтому главной задачей политической лингвистики является исследование взаимоотношений между субъектами политической деятельности, коммуникацией, мышлением, языком и политическим состоянием общества.

Обширное понимание политического дискурса, которое включает личностно-ориентированную и статусно-ориентированную коммуникацию, позволяет разделять жанры политического дискурса по оси институциональности, при расположении их последовательно от максимально институциональных до максимально неформальных: официальные встречи представителей государств, международные переговоры; политические документы; речи политиков, публичные выступления; публичные политические дискуссии; пресс-конференции; политический скандал (находится на грани персонального и личного); письма и телеграммы в знак поддержки или протеста; слухи, анекдоты, разговоры в очереди с незнакомыми людьми, разговоры о политике с друзьями и в семье.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

Способность дискурса к коммуникативному влиянию и сформулировать определенные взгляды, мнения адресата о информации, о которой говорится, то есть способность целенаправленно воздействовать называется прагматическим аспектом дискурса или прагматическим потенциалом дискурса.

При прагматическом анализе дискурса, в

том числе политического дискурса, должны руководствоваться общими целями и целями его участников и коммуникации. Другими словами, понимание дискурса заключается в понимании мысли автора. А в свое время адресант использует различные языковые приемы и языковые символы для создания этого мира в нужном и действенном варианте. По нашему мнению, политический дискурс отражает политическое мировоззрение и мировоззрение общества, его прагматика показывает, что цель и цель адресанта регулируют закономерности использования языковой коммуникации, направленной на непосредственное воздействие на адресата.

В последние годы новые направления, такие как антропоцентрическая лингвистика, когнитивная лингвистика, лингвистика текста, проблемы дискурса, рассматриваются в сочетании с человеческими способностями восприятия, мышления, понимания и передачи информации человеком, использующим тот же язык, а не в отдельности. Другими словами, если до последнего года в казахском литературном языке рассматриваются стили, виды жанров, определенный текст, языковая структура, определенные типичные формы речи, то в настоящее время все это основывается на прагматике взаимоотношений между произносителем (адресантом) и получателем (адресатом) сообщения и воздействия на адресат. В результате в современной науке проводится работа по вопросам дискурса, прагматики. Сначала определим понятие дискурса. В открытой энциклопедии «википедия» дискурс означает (фр. discours) - вид языковой коммуникации. В широком кругу дискурс означает культурный языковой контекст времени. Он включает в себя духовно-идеологическое наследие, мировоззрение. В узком смысле, под дискурсом понимается реальная языковая реальность какого-либо смыслового, ценного действия (акта). Дискурс-понятие, позволяющее проанализировать социальный аспект мысли, передаваемого посредством общения. Дискурс имеет значение только после общения людей с речевыми сообщениями, то есть определяет смысл и признак, единство речи и мысли.

Мы отметили, что одним из приоритетных направлений современного языкознания является антропозначительность. В современных исследованиях изучается человеческий фактор.

Мы убедились в том, что язык не может быть использован вне человека, вне человеческой деятельности. За годы независимости казахский язык изучался в новом направлении, особом темпе, в новом характере, что, прежде всего, связано с новыми факторами для политического, правового, социального, лингвистического, демографического, исторического и казахского языкового общества. В современном языкознании с целью анализа речевой рефлексии этих изменений в общественном сознании, общественном бытии, определения перспектив развития языка, направления некоторых процессов в языке в правильном русле для того, чтобы языковая система была фундаментальной, отвечающей потребностям общества, осуществляются серьезные исследования в области мировой языковой науки антропоцентрической направленности. Параллельно развиваются несколько отраслей нового характера, которые отражают человеческий фактор как основной фактор. Это: лингвостилистика, когнитивная лингвистика, социальная лингвистика, прагмалингвистика. Среди них особо хочется остановиться на прагмалингвистике. В области языкового образования, так называемой антропоцентрической прагмалингвистики, т. е. человеческий фактор рассматривается в рамках триады адресант – текст – адресат, их взаимодействие и связь рассматривается как проблема. Любой текст предусматривает одну цель. Цель и намерение адресанта через текст влияют на читателя, указывает прагматику текста. Задача прагматики-упорядочить закономерности применения языковой коммуникации, направленной на воздействие непосредственно на адресата.

Прагматическое исследование дискурса напрямую связано с коммуникативной ситуацией и участвующим в ней адресатом и адресатом будет. Под понятием дискурса понимаем, что адресант считает, что это проникновение в мысль, мышление и его интерпретация.

Среди отечественных и зарубежных исследователей, исследовавших проблемы дискурса, можно выделить следующих лингвистов-исследователей: Э. Д. Сулейменова, Г. Бүркитбаев, Б.А. Ахатова, З. Ерназарова, Д. Әлкебаева, Г. Матжанова, В.И. Карасик, Е.С. Кубрякова, Е.И. Шейгал, Ю. Хабермас, Т. Ван Дейк, М. Фуко. А начинания прагматического исследования начинаются в трудах Ч. Морриса, посвященных семиотике прагматических исследований.

Лингвист Г.Г. Буркитбаева дает онтологическое обоснование дискурсу (политическому дискурсу) как объекту sui generis, связывая его специфику с наличием коллективных и дистрибутивных дескрипторов. Автором представлена схема интеракционного анализа делового дискурса, в пределах которой определяются цели, мотивация, социальные и психологические роли коммуникантов, позиционная расстановка их силы, обоюдность/необоюдность дискурса, языковые сигналы интеракции, включенность в интеракционный контекст и дискурс-сообщество и др. [1].

Б.А. Ахатова провела исследование политического дискурса (в условиях предвыборной кампании) как институционального явления на материале языковых средств выражения языкового сознания реципиентов. Объектами ана-

лиза в данном случае стали социальные действия, процесс порождения и понимания речи, социальные контексты и интенции авторов [2, 61-64].

Т.А. ван Дейк трактует дискурс как сложное социально-коммуникативное явление, в котором, кроме когнитивных и прагматических факторов, должны учитываться такие социальные составляющие, как этнический статус говорящего/пишущего, его коммуникативные установки, точки зрения и др.[3, 113].

По словам Ю. С. Степанова, «прагматика занимается теми же вопросами, что и традиционная стилистика и еще более старинная риторика» [4, 15]. В этой связи Комиссаров В. Н. подвел итоги: "воспринимая информацию из текста, рецептор вступает в определенные личностные отношения к тексту, которые он называет прагматическими отношениями. Эти отношения, как указывает ученый, могут носить интеллектуальный характер, когда рецепторы используют текст преимущественно для извлечения сведений о каких-либо фактах и событиях, его лично не касающихся и не представляющих для него большого интереса. С другой стороны, информация может затронуть чувства рецептора, вызвать определенную эмоциональную реакцию. Такое воздействие он называет прагматическим аспектом (или прагматическим потенциалом текста)" [5, 209]. Исходя из этих выводов, прагматика не имеет четкого предела, который рассматривает, прежде всего, вопросы, связанные с коммуникативной ситуацией. Важную роль в прагматических исследованиях играет адресат, принимающий и интерпретирующий дисурс. Таким образом, способность дискурса влиять и воздействовать на коммуникацию посредством совместной работы адресанта и адресата, мнения адресата о упоминаемой информации, является одним из объектов прагматики.

В современном языкознании существуют различные методы решения проблемы определения понятия дискурса. Структурно-синтаксический метод: дискурс как фрагмент текста, то есть создание большого уровня из предложения (сложная синтаксическая целостность, фразовая целостность);

Структурно-стилистический метод: дискурс как нетекстовая организация речи; коммуникативный метод: дискурс как вербальное общение, языковые действия и функции или диалог, беседа (диалогическая форма общения) [6, 7]. То есть, соответственно, дискурс – это «язык на языке», под которым понимается особая социальная структура. Дискурс, прежде всего, живет в тексте, но самое главное, проявляется в тексте, состоящем из особой грамматики, лексикона, словосочетания и оригинального синтаксиса. Дискурс и текст очень похожие понятия. Их разграничение является одной из больших проблем. При этом А. Адилова приводит следующие общие признаки и различия дискурса и текста:

1.Дискурс включает в себя набор языковых средств, отобранных в зависимости от интенции автора, особенностей стиля;

2. Дискурс содержит более широкие понятия, чем текст, это речевой процесс.

3. Дискурс в единстве с конкретным временем, а текст живет только в культурном пространстве, то есть он не зависит от времени, может актуализироваться во втором дискурсе на любом этапе;

4. Дискурс не может быть воспроизведен повторно, а художественный текст способен и склонен к воспроизведению;

5. Если дискурс является способом передачи информации, то текст является многополярной, многослойной структурой, носителем информации, накопителем, создающим новое значение [7, 49].

Наше внимание направлено на политический дискурс. Мы полагаем, что политическому дискурсу присущ особый прагматический потенциал, который отражает намерения политического деятеля как экслицита, так и имплицита и не только влияет на сознание читателя или слушателя, но и использует его сознание в своих целях.

Изучение коммуникации связано с именем американского писателя и журналиста Уолтерса Липпмана и его работой «Общественное мнение». У. Липпман вводит понятие социального стереотипа. Многие стереотипы формируются средствами массовой информации и влияют на общественное мнение. «Общественное мнение - взгляды людей, взятые вместе, по какому-либо вопросу» [8, 13]. Общественное мнение играет большую роль в демократических обществах. П.С. Гуревич, исследуя стереотипы в политике, приводит пример воздействия на общественное мнение во время Первой мировой войны: публиковались фотографии с подписями, которые воспроизводили картины военных действий. На снимках отображались лица солдат, попавших в плен, сцены грабежа и пыток. Эти материалы произвели огромное впечатление на общественное мнение, вызвали гнев различных слоёв населения. Читатели полагали, что имеют дело с правдивой информацией. Однако выяснилось, что снимки воспроизводили картины подлинных событий, но подписи к ним были рассчитаны на формирование общественного мнения. Итак, очевидно, что текст зачастую состоял из лживых обвинений, провокаций. Разоблачение указанных фальшивок потрясло людей. Оказалось, что средства информации могут вводить в заблуждение огромные массы людей. С этого момента начались исследования механизма внушения, чтобы понять, почему воздействие на людей оказалось столь эффективным [8]. Соответственно, после 1-й Мировой войны возрос

интерес ученых к понятию «политическая коммуникация».

Е.Н. Лучинская и В.В. Зеленская используют понятие публичной коммуникации, которое, на наш взгляд, тесно переплетается с понятием политической коммуникации. Под публичной коммуникацией они понимают «вид устного общения, при котором информация в обстановке официальности передаётся значительному числу слушателей» [9, 21]. Они рассматривают отношения между дискурсом и коммуникацией, которые проявляются в разноплановой взаимной опоре при их характеристике и дефинировании. Дискурс может определяться через коммуникацию, и наоборот. С появлением трансляции устной речи на устную публичную коммуникацию стала оказывать влияние массовая коммуникация.

Таким образом, понятие дискурса состоит из множества ситуаций, связанных с психолингвистикой, социальной лингвистикой, паралингвистикой, которые придерживаются антропоцентрического направления в языковом образовании, где особое значение имеет самостоятельность таких специальных областях, как нейролингвистика, когнитивная лингвистика и прагмалингвистика. При прагматическом анализе дискурса, в том числе политического дискурса, должны руководствоваться целями его участников и темой коммуникации. При получении какой-либо информации читатель пытается представить себе намерения автора на момент коммуникации. Другими словами, пониманием дискуссии является понимание мыслей автора. В свою очередь, адресант использует различные языковые приемы и языковые символы для создания этого мира в нужном и действенном варианте. По нашему мнению, политический дискурс отражает политическое мировоззрение и мировоззрение общества, его прагматика отражает регулирование закономерностей использования языковой коммуникации, направленной на непосредственное воздействие адресата на цель и цели адресанта. Под политическим дискурсом понимаются пропаганда, агитация, пропаганда идеологии определенных течений или распространения политической информации, мотивирование населения к политической деятельности, обоснованию и принятию общественно-политических решений в условиях различных мнений в обществе, эмоционально воздействуя на психологическое, идеологическое, политическое мышление для формирования политического мнения, общественного мнения. Центральное понятие политического дискурса представляет собой определенную языковую личность, под которой подразумевается какой-то политический деятель. Языковая личность характеризуется с точки зрения лингвистического и языкового сознания, то есть лингвистической концептологии и теории дискурса. О проблеме этой языковой личности рассказала Ю. Н. Караулова в работе «Русский язык и языковая личность» снабженной ценной информацией. Особое отражение языковой личности в политическом дискурсе объясняется его широким распространением в средствах массовой информации и особым влиянием на сознание населения.

Прагматический потенциал политического дискурса определяется его целевым назначением. Прагматика дискурса является непосредственным обращением к слушателю в заданный момент, что позволит увеличить возможности агитационно-пропагандистской работы. Политический дискурс в основном характеризуется влиянием манипуляций на людей с целью проведения агитационной, идеологической борьбы. В толковом словаре социологии под манипуляцией понимается система идеологического и социального, психологического воздействия, контролирующая поведение и изменение взглядов человека. Поэтому политическим дискурсом называют особую знаковую систему, которая проявляется через семантику и синтактику, и в дополнение, характеризуется прагматикой. Языковые единицы, как известно, могут оказывать на человека определенное влияние в той или иной степени: позитивные, негативные или нейтральные, формируя определенный эффект в сознании человека. Любой текст или слово в определенной степени влияет на читателя или слушателя в прагматическом плане. Как правильно использовать определенные языковые средства при умении говорить о заранее прагматически спланированном и специально ориентированном политическом дискурсе, желание произносить рассказчика настолько впечатляюще воспринимается слушателем или читателем. При этом можно предположить, что коммуникативное качество и прагматика политического дискурса могут быть результативными.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Итак, интерпретируя политический дискурс в его целостности, нельзя ограничиваться чисто языковыми моментами, иначе суть и цель политического дискурса пройдут незамеченными. Понимание политического дискурса предполагает знание фона, ожиданий автора и аудитории, скрытых мотивов, сюжетных схем и излюбленных логических переходов, бытующих в конкретную эпоху. Поэтому, хотя термин «политологическое литературоведение» звучит сегодня необычно, а «политологическая лингвистика» давно завоевала свое право на существование, следует признать, это более интересным результатом в изучении дискурса.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Буркитбаева Г.Г. Деловой дискурс: онтология, интеракция, жанры: Дисс. докт. филол. н. Алматы: Ғылым, 2005. 280 с.
2. Ахатова Б.А. Политическая коммуникация и политический дискурс // Вестник КазНУ, 2003, N5 (67). С.61-64.
3. Дейк ван Т.А. Язык. Познание. Коммуникация. М.: БГК, 2000. 308 с.
4. Степанов Ю.С. В трехмерном пространстве языка. Семиотические проблемы лингвистики, философии и искусства. – М.: Наука, 1985. – 335 с.
5. Комиссаров В.Н. Теория перевода. – М.: Высшая школа, 2004. – 253 с.
6. Адилова С.Репрезентация, семантика, структура интертекстуальности в современных казахских художественных произведениях. дисс. докт. филол. наук. – Алматы, 2009. – 235 б.
7. The Encyclopedia of Political Science [Text] / George Thomas Kurian, editor-inchief. -Washington: CQ Press, a division of SAGE, 2011.-1942 p.
8. Гуревич, П.С. Стереотипы в политике. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://psyfactor.org/lib/stereotype14.htm (дата обращения: 26.04.2013).
9. Дискурсивное пространство современных форм коммуникации: монография / под ред. Е.Н. Лучинской, В.В. Зеленской. - Краснодар: Кубанский гос. ун-т, 2011. - 162 с.

ӘОЖ 37.378

Сейдуалиева Арайлым Нуралыкызы
6D010200 – Бастауышта оқыту педагогикасы мен әдістемесі
мамандығының 2 курс докторанты,
Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы қ., Қазақстан

ОҚУ ҮДЕРІСІНДЕ КОЛЛАБОРАТИВТІ ОРТАНЫ ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Түйіндеме. Мақалада оқу үдерісінде коллаборативті ортаны ұйымдастырудың маңыздылығы қарастырылған. Коллаборативті орта - бұл жалпы нәтижеге жету үшін бірлескен әрекетке бағытталған орта. Мұндай ортаның негізі сенім, ынтымақтастық және қарым-қатынас болып табылады. Автор коллаборативті ортада бірлескен жұмыста студенттердің белсенділігі өте жақсы дамитыны, әлеуметтік және моральдық дағдыларды тәрбиелеуге ықпал ететіндігі, командада жұмыс істей білу, топтық шешім қабылдау және оған жауапкершілік алу, жаңа білім алуға ұмтылу сияқты маңызды мәселелерді сөз етеді.

Кілт сөздер: Коллаборативті орта, коллаборативті оқыту, оқытушы, студент, оқыту үдерісі, қарым-қатынас, топтық жұмыс.

Сейдуалиева Арайлым Нуралыкызы
докторант 2 курса по специальности,
6D010200-Педагогика и методика начального обучения,
Казахский национальный педагогический университет имени Абая,
г. Алматы, Казахстан

ВАЖНОСТЬ ОРГАНИЗАЦИИ КОЛЛАБОРАТИВНОЙ СРЕДЫ В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ

Аннотация.В статье рассмотрена важность организации коллаборативной среды в учебном процессе. Коллаборативная среда-это среда, направленная на совместную деятельность для достижения общего результата. Основой такой среды являются доверие, сотрудничество и общение. Автор в совместной работе в коллаборативной среде говорит о том, что активность студентов очень хорошо развивается, способствует воспитанию социальных и моральных навыков, умению работать в команде, принимать групповые решения и нести ответственность за них, стремиться к получению новых знаний.

Ключевые слова: коллаборативная среда, коллаборативное обучение, преподаватель, студент, учебный процесс, общение, групповая работа.

Seidualieva A.
2nd year doctoral student of the specialty
6D010200-Pedagogy and methods of primary education,
Kazakh National Pedagogical University named after Abai,
Almaty, Kazakhstan

THE IMPORTANCE OF ORGANIZING A COLLABORATIVE ENVIRONMENT IN THE LEARNING PROCESS

Annotation. The article considers the importance of organizing a collaborative environment in the educational process. Collaborative environment is an environment aimed at working together to achieve a common result. The Foundation of this environment is trust, cooperation, and communication. The author in collaboration in a collaborative environment says that the activity of students is very well developed, contributes to the education of social and moral skills, the ability to work in a team, make group decisions and be responsible for them, and strive to obtain new knowledge.

Keywords: collaborative environment, collaborative learning, teacher, student, learning process, communication, group work.

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында «Білім беру жүйесінің басты міндетті - ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтар, ғылым мен практика жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыруға және кәсіби шығдауға бағытталған технологиялардың, жаңа әдіс-тәсіл-

дердің оқушылардың оқуға деген қызығушылығын арттырудағы маңызы – білім алу үшін қажетті жағдайлар жасау, оқытудың жаңа технологияларын енгізу, білім беруді, халықаралық ғаламдық коммуникациялық желілерге шығу» білім беру жүйесін одан әрі дамыту міндеттері көзделеді делінген. [1]

Бұл міндеттерді шешу үшін әрбір мұғалімнің күнделікті ізденісі арқылы барлық өзгерістерге батыл жол ашарлық жаңа тәжірибеге, жаңа қарым-қатынасқа өту қажеттігі туындайды.

XXI ғасыр оқушысы мен студентін қалыптастыру үшін білімді үнемі үздіксіз жетілдіру және оқыту үдерісін интенсивтендіру қажет. Бұл талаптарды орындау үшін білім беру саласында болып жатқан өзгерістер тек білім мазмұнын ғана емес, оның ұйымдастыру формаларын, әдіс-тәсілдерін, материалдық-техникалық жағынан жабдықталуын жүйелі түрде өзгерту қажет етіледі. Ең бастысы осы жаңалықтарды, өзгерісті тез қабылдайтын маманның өзі өзгеруі қажет. Себебі, оқушылардың оқуда да, өмірде де табысты болуы, әлеуметтенуі, тәрбиесі мен тұлғалық дамуы ең алдымен мұғалімнің қабілетіне, жеке тұлғалық қасиеттеріне, оның кәсіби құзыреттілігіне, өзіндік мәртебесіне байланысты. Оқытушының міндеті - заман талабына сай өз білімін өмірде қолдана білетін, көпшілікпен араласып қарым-қатынас жасайтын, кезкелген ортада өз ойын еркін айта алатын, өзіндік шешім қабылдай білетін, тұлғаны жетілдіру.

Ал, Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020 – 2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында: мектептер кезең-кезеңімен жаңартылған бағдарламаларға өтуде, ол кең спектрлі дағдыларға баса назар аударады: білімді функционалдық және шығармашылық тұрғыдан қолдану, сыни ойлау, зерттеу жұмыстарын жүргізу, АКТ пайдалану, коммуникацияның әртүрлі тәсілдерін қолдану, топта және жеке жұмыс істей білу, проблемаларды шешу және шешімдер қабылдау делінген.[2]

Жоғарыда келтірілген ресми құжаттарға сүйенсек, білім беру жүйесін одан әрі дамытуда яғни, оқу үдерісінде сын тұрғысынан ойлау, зерттеу жұмыстарын жүргізу, тәжірибе жасау, АКТ–ны қолдану, коммуникативті қарым-қатынасқа түсу, жеке, жұппен, топтық жұмыстар мен ғылыми жобалар ұйымдастыруда жұмыс жасай білу, функционалды сауаттылықты, шығармашылықты қолдана білуде және оны тиімді жүзеге асыру үшін үйлесімді қолайлы білім беру ортасы, яғни коолоборативті орта ұйымдастырудың маңызы өте зор екендігін меңзейді.

Себебі, коллаборативті орта - өзара әрекеттесудің философиясы, бірге жұмыс істеу -соңғы нәтижеге немесе мақсатқа қол жеткізуді жеңілдетуге бағытталған өзара әрекеттесу құрылымы. Адамдар бірге топтастырылған барлық жағдайларда, ынтымақтастық жеке топ мүшелерінің мүмкіндіктері мен жарналарын құрметтейтін және баса көрсететін адамдармен жұмыс істеу жолын ұсынады. Топтардың тиімді жұмыс істеуі үшін топ мүшелерінің арасында билік пен жауапкершілік бөлінеді.

Жалпы "коллаборация" сөзінің этимологиясы "collaboration" деген француз сөзінен шыққан "бірлескен қызмет, ынтымақтастық. жұмыс істеу, бірге жұмыс істеу дегенді білдіреді. Бұл бірлескен қызмет (процесс), қандай да бір саласында, екі және одан да көп адам немесе ұйым жалпы мақсатқа жету үшін, кезінде жүргізілетін алмасу, оқыту және жеткізу келісім (консенсус) [3].

Оқу үдерісінде коллаборативті ортаны ұйымдастыру білім беру деңгейінің маңызды және бір мезгілде күрделі кезеңі болып табылады.

Білім беру мазмұнында мұғалімдерден жеке, жұптық және топтық жұмыс жағдайында белсенді оқыту әдістерін енгізу арқылы әрбір студенттің жеке қабілеттерін есепке алуды және шығармашылық дамуын қамтамасыз етуді талап етеді.

Сабақта топтық жұмыс барысында студенттердің танымдық қызығушылығын арттыру мақсатында оқытушы әр түрлі стратегияларды қолдануға мүмкіндігі бар. Мысалы, студенттерді топтарда жұмысқа тарту үшін сыни ойлау стратегиясын қолдану, ал диалогтық оқыту стратегиясын қолдану студенттерді проблемалық мәселелерді белсенді талқылауға және себеп-салдарлық байланыстар туралы пікірталасқа итермелейді. Оқытушының назарын коллаборативті ортада студенттер құрдастарымен қарым-қатынас жасауға, өз идеяларын қорғауға және ұсынуға, пікір алмасуға, өзара бағалауға және бағалауға белсенді қатысуға болатындығына аудару керек. Осылайша, коллаборативті (топтық) оқыту, яғни "... ынтымақтастықта оқыту топта қолданылатын әдіс болып табылады. Адамдар топқа бірігетін барлық жағдайларда ынтымақтастық жұмыс істеу әдісін болжайды. Топтың әрбір мүшесінің қабілетін және жеке үлесін құрметтеу, тану негізінде"[4].

Тағы да, әр топпен, топтармен жұмыс істеу тәрбиенің міндеттерін шешуге мүмкіндік береді: топтарда ынтымақтасуға қарым-қатынасқа ықпал ететіні сөзсіз. Топтық жұмысты қолдану барысында студенттердің коммуникативтік құзыреттілігін дамыту тәсілдерінің бірі ретінде бірқатар артықшылықтар бар:

– берілген материалдың көлемі және оны түсіну тереңдігі өседі;

– түсініктерді, іскерлікті, дағдыларды қалыптастыруға фронтальды оқытудан аз уақыт кетеді;

– қоғамда өмір сүруге қажетті дағдылар: дербестік, жауапкершілік, такт, басқа адамдардың ұстанымдарын ескере отырып, өз мінез-құлқын құра білу;

– оқытушы студенттерге жеке көзқарасты нақты жүзеге асыруға; топтарға бөлу кезінде олардың өзара бейімділігін, қабілеттерін, жұмыс қарқынын ескеруге, топтарға қиындық бойынша сараланған тапсырмалар беруге мүмкіндік алады [5].

Студенттердің пікірі бойынша коллаборативті орта олардың әлеуетін ашуға ықпал етеді. Олар бір-бірінен ұялмайды, әрбір студент өз пікірін айта алады, өздерін еркін сезінеді.

Коллаборативті ортада бірлескен жұмыс студенттердің белсенділігін өте жақсы дамытады, олардың ойлау тәсілін өзгертеді, әлеуметтік және моральдық дағдыларды тәрбиелеуге ықпал етеді: командада жұмыс істей білу, топтық шешім қабылдау және оған жауапкершілік алу, жаңа білім алуға ұмтылу. Коллаборативті орта- бұл нәтижеге жету үшін бірлескен әрекетке бағытталған орта. Мұндай ортаның негізі сенім, ынтымақтастық және қарым-қатынас болып табылады.

Коллаборативті ортаны ұйымдастырудың негізгі ерекшеліктерімен сәйкес көптеген түрлі модельдері бар: әр адамға белгілі бір рөл бөлінген топтарда студенттердің тұлға ретінде жұмыс істеуі, әр адам оқу мақсатына жету үшін өз үлесін қосады және өзінің даралығын ашады. Оқытудың коллаборативті әдісі студенттердің бірлескен жұмысы үшін қажетті барлық ортаны құруды талап етеді.

А.Ж.Култаева коллаборативті ортаны ұйымдастырудың 5 ережесін ұсынып оған сипаттама береді:

1.Сыныпты жұмысқа дайындау

2. Топқа бөлу

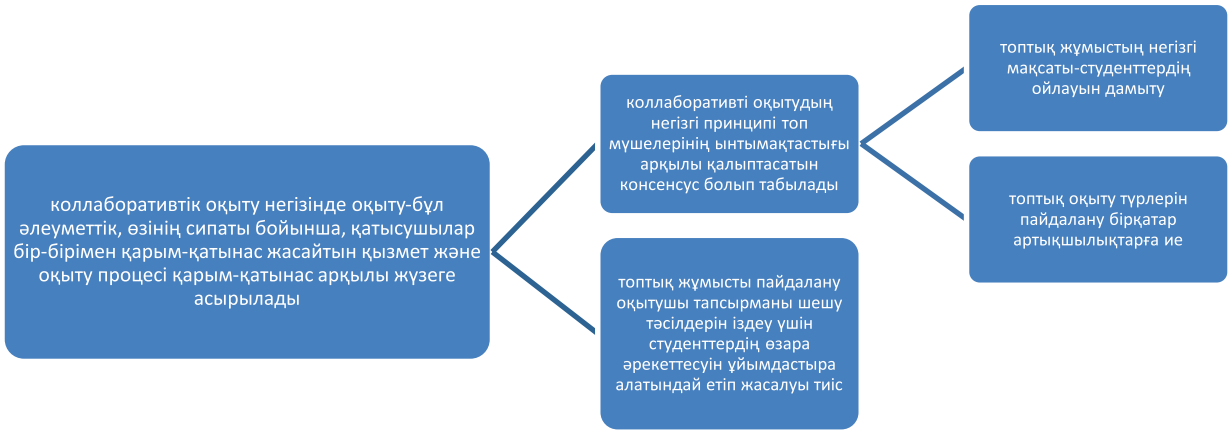
3. Мақсаттарды және күтілетін нәтижелерді айқындау

4. Жұмыс ережелерін қабылдау

5. Жұмыс ережелерін қабылдау [6].

Коллабоартивтік орта тұлғаның дамуына қажетті өзара түсіністік пен қарым-қатынасты құру, топта жұмысты ұйымдастыру, өз көзқарасын білдіру және оның дәлелдерімен талдауға, дәлелдеуге бағытталған. Бұл міндет оқытушы мен студенттер арасындағы, сондай-ақ студенттердің сабақ барысында өзара әрекеттесудің топтық түрлері арқылы шешілуі мүмкін.

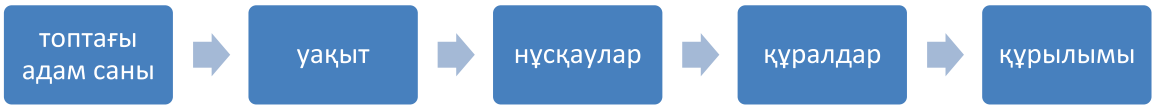
Осылайша, зерттеудің әдіснамалық негізі болған жұмыстарды зерттеу және талдау нәтижесінде (қазіргі заманғы философиялық, психологиялық, социологиялық, педагогикалық тұжырымдамалар мен теориялар, оқыту және оқыту процестеріне Кембриджідік көзқарастың теориялық негізіне енген; конструктивистік теория (Дж. Брунер), когнитивті теория, Жанна Пиаже ғылыми идеялары, Джон Дьюи, әлеуметтік – мәдени теория (Л. С. Выготский-жақын даму аймағы), келесі негізгі сәттер анықталды [7]:

Сурет 1. Зерттеудің талдау нәтижесі

1–суретте көрсетілгендей, ұжымдық бірлескен әрекетте, жұптық, топтық жұмыстарды зерттеу және талдау нәтижесінде коллоборативті ортаның ұйымдастырудың маңызыдылығына төмендегідей шешім беруге болады: өз алдына мақсат қою, оның жетістіктерін жоспарлау, жаңа білімді өз бетінше алу, өзін және топ қатысушыларын бақылау, қызмет нәтижелерін бағалау; әлеуметтік ортаның тұрақты өзгергіштігі жағдайында олардың санасын дамыту арқылы қызметке дайындайды; пән бойынша білімнің жоғары сапасын, оқылатын материалды бірнеше рет қайталауды, бір – бірін оқытуды, тірек конспектілерін қамтамасыз етеді; әрбір тұлғаның жеке қабілетін барынша дамытады, яниы, сұрақ қою, жауап беру, қарсылық, реплика, наразылық білдіру, сөз сөйлеуді жобалау және ұйымдастыру, диалог құру, сын айта білу және түсіну, сендіру, түсіндіру, дәлелдеу, бағалау және салыстыру, талдау, синтездеу қабілеттері қалыптасады; форманың әртүрлілігі студенттерге жаңа рөлдерді меңгеруге мүмкіндік береді: оқытушы, кеңесші, топтық жұмыстарға қатысушы және өзін-өзі басқаруға дайындау; адамгершілік маңызы бар өмірлік мақсаттары, қажеттіліктері, себептері мен ынтымақтастық үшін қажетті сапалары қалыптасып мейірімділік, адами қарым-қатынас құндылықтары ашылады; топтық жұмыс барысында тілдік дағдыларды қалыптасып, ұйымдастырушылығымен сыни ойлауы, іскерлігімен, зияткерлік-шығармашылық әлеуеті дамиды.

В.А.Куликовтың пікірінше, өзара әрекеттесу әдісі параметрлер жиынтығына негізделеді[8]. Бұл параметрлердің мәнін анықтау авторлық оқыту курсын әзірлеуде маңызды құрамдас болып табылады. 2 - суретте міндетті параметрлер көрсетіледі.

2-сурет. Міндетті параметрлер

2-суретте көрсетілгендей, міндетті параметрлерге топтағы адам санын, қажетті уақыт, әдістемелік нұсқаулар, сабақ барысында қолданылатын нұсқаулар және сабақтың құрылымын жатқызуға болады.

Коллаборативті орта жасампаздық әлеуетке ие және болашақ мұғалімнің жеке және кәсіби қалыптасуына әсер етеді. Мұндай ортада студент өзін ұжымдық іс-әрекет субъектісі, кәсіби-педагогикалық қарым-қатынастың белсенді қатысушысы ретінде сезінеді, ұжымда өзінің маңыздылығы мен жеке құндылығын сезінеді.

Қорыта келе, коллаборативтік ортаны ұйымдастырудың негізгі маңызды әлеуеті білім беру үдерісінде студенттер арасындағы өзара қарым-қатынас жиі және қызықты болған сайын неғұрлым ашылады, педагог студенттерді табысты әрі өнімді қызметке ынталандырады. Коллаборативтік ортаны құрудың маңыздылығы педагогтың жеке тұлғаға емес, ол болған топпен немесе командамен қарым-қатынас сипатына қаншалықты сауатты және нәзік әсер ететініне байланысты.

Білім беру үдерісінде ұйымдастырылған коллобаративті оқу ортасы болашақ мұғалімнің тұлға қалыптастыруда озық механизмдерінің бірі болып табылады. Сондай–ақ педагогикалық тәжірибеде маңызды және сұранысқа ие.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. – Астана, 2007.
2. Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020–2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы: Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 27 желтоқсандағы № 988 қаулысы//Қазақстан Республикасы Әділет министрлігі Ресми интернет-ресурс
3.Макаренко А.С. Коллектив и воспитание личности. – М.: Педагогика, 1972. – 334 с.
4.Вербицкий А.А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход. М.: "Высшая школа", 1991. – С. 42-44
5.Грецов А.В. Лучшие упражнения для развития креативности./ Учебно-методическое пособие. - СПб., СПбНИИ физической культуры,2006., – 44 с.
6.Култаева А.Ж. Сыныпта коллаборативтік орта құрудың мәні мен жолдары. Әдістемелік нұсқаулық. - Тараз, 2014.
7. Рассел Джесси. Формы организации обучения, 2013. 57 с.
8. Куликов А. В. Қашықтықтан коллаборативтік оқыту жүйесі және оларды әзірлеу технологиясының кейбір аспектілері. «СТАНКИН» Мәскеу мемлекеттік технологиялық университеті, Мәскеу қ., Ресей /http://sociosphera ескерту. com/ publication/ conference / 2012/153/ sistemy distancionnogo kollaborativnogo obucheniya i nekotorye aspekty tehnologi_ih_razrabotki

ӘОЖ 7. 016. 4

Сутеева Майра Ақботақызы
доцент, педагогика ғылымдарының кандидаты,
Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті,
Ақтөбе, Қазақстан,
E-mail: Suteeva1957@mail.ru

Шаштыгарин Муса Мустафиевич
доцент, педагогика ғылымдарының кандидаты,
Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті,
Ақтөбе, Қазақстан,
E-mail: shashtygarin55@mail.ru

БОЛАШАҚ МАМАНДАРЫНЫҢ КӘСІБИ БІЛІМ БЕРУ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ

Аннотация. Бұл мақалада инновациялық білім беру үдерістерін басқаруды кәсіби қалыптастырудың тиімділігін бағалау критерийлеріне инновациялық білім беру үдерісінің шынайылығы, жүзеге асырылғыштығы (ресурстық қамтамасыз етілу деңгейі), басқарылғыштығы, инновациялық деңгейі, гуманитарлығы, өңделгендігі және таралу мүмкіндігі қарастырылған. Білім беруді ақпараттандыру процесі жағдайында жеке тұлғаның интеллектуальдық, қоғамдық, экономикалық, коммуникациялық және ақпараттық іс-әрекеттерін түрлі салаларға қолдану арқылы құзырлықтарын қалыптастырудың негізгі талаптарын атап өтеді. Болашақ мұғалімдердің ақпараттық-компьютерлік технологияны кәсіби іс-әрекеттерде пайдалану даярлығын жүзеге асырушылардың көпшілігі өз зерттеулерінде ақпараттық-компьютерлік технологияларды оқытудың барлық кезеңдерінде, сонымен қатар кез-келген формаларында (дәрістер, семинарлық, лабораториялық, практикалық сабақтар, аудиториядан тыс және т.б.) қолдану керек екендігін көрсетті. Болашақ мұғалімдердің ақпараттық-компьютерлік технологияны кәсіби іс-әрекеттерде пайдалануға және оның құралдарын жасауға даярлау жоғары білім берудің заманауи талаптарының көкейкесті мәселелері көзделеді.

Түйінді сөздер: кәсіптік білім, ақпараттық технология, инновация, инновациялық технология, кәсіби бейімділік, кәсіби бағдар, кәсіби дайындық.

ТЕХНОЛОГИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ

Аннотация. В данной статье рассматриваются критерии оценки эффективности инновационного формирования инновационного образовательного процесса управления: правдивость, выполнимость (степень обеспеченности ресурсами), управляемость, инновационный уровень, гуманитарность, развитие и распространение инновационного образовательного процесса. В контексте процесса информатизации образования, основные требования для установления компетенций личности посредством применения таких видов деятельности, как интеллектуальные, социальные, экономические, коммуникационные и информационные, в различных областях. Большинство будущих учителей, которые готовы использовать информационные и компьютерные технологии в своей профессиональной деятельности, используют в своих исследованиях на всех этапах обучения компьютерным технологиям, а также в любой форме (лекции, семинары, лабораторные занятия, практические занятия, внеклассные занятия и т.д.) показал, что подготовка будущих учителей к использованию информационных и компьютерных технологий в профессиональной деятельности и освоение их средств являются актуальными вопросами современных требований высшего образования.

Ключевые слова: профессиональное образование, информационные технологии, инновации, инновационные технологии, профессиональная ориентация, профессиональная ориентация, профессиональная подготовка.

TECHNOLOGIES OF PROFESSIONAL EDUCATION OF FUTURE SPECIALISTS

Annotation. This article discusses the criteria for evaluating the effectiveness of the innovative formation of the innovative educational management process: veracity, feasibility (degree of resource provision), manageability, innovative level, humanitarian, development and dissemination of the innovative educational process. In the context of the process of informatization of education, the basic requirements

for establishing personal competencies through the use of activities such as intellectual, social, economic, communication and information in various fields. Most future teachers who are ready to use information and computer technologies in their professional activities use in their studies at all stages of computer technology training, as well as in any form (lectures, seminars, laboratory classes, practical classes, extracurricular activities, etc.) showed that the preparation of future teachers for the use of information and computer technologies in professional activities and the development of their funds are relevant issues of modern requirements of higher education.

Keywords: vocational education, information technology, innovation, innovative technology, vocational guidance, vocational guidance, vocational training.

КІРІСПЕ

Тақырыптың өзектілігі. Егеменді Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық жетістіктері, халықаралық қарым-қатынасының кеңеюі экономиканың қай саласында болсын жұмыс пен қызметті ұйымдастыруды әлемдік талаптармен үйлестіруді қажет етеді. Елімізде кәсіби оқыту мамандарының кәсіби дайындығын зерттеу мәселесі жағынан бірқатар тәжірибелер жиналған. Қазіргі кезде кәсіби білім саяси-қоғамдық және психологиялық-педагогикалық білім саласында кеңінен өріс алады. Әсіресе, болашақ мамандарды ғылыми теория және іс-тәжірибе бағытында дайындауға зерттеулер педагогика ғылымдары жүйесінің әр саласында жүргізіліп келеді. Бұл кең етек алып келе жатқан еңбек нарығындағы құбылыстың бір көрінісі. Бұл үздіксіз процесс, оны тоқтату мүмкін емес. Сондықтан білім саласын қоғамның осы ерекшеліктеріне қарай бейімдеу қажет [1]. Бүгінгі заман талабына сай жаңа технологиялармен сабақ жүргізуде ақпараттық-коммуникативтік технологияларды пайдалану өте тиімді. Дәстүрлі білім берумен қатар, қазіргі білім беру және ақпараттық технолгияларды негізделген дәстүрлі емес оқыту амал- тәсілдері кеңінен қолданыла бастады. Бұл интернет- технолгиялар немесе электронды білім беруге негізделген ашық және қашықтан оқыту жүйелері. Тақырыптың мақсаты - жастарды әр кәсіптің ерекшелігімен, олардың мазмұны туралы толық біліммен қаруландыру, әрбір кәсіптің олардың жеке қасиеттеріне қоятын талаптарымен таныстырумен қатар, таңдап алған кәсібіне деген терең қызығушылығын ояту, маңыздылығын сезіндіру, оның қоғамдық өмірдегі әлеуметтік беделін түсіндіру және жаңа заман технологиясының көмегімен арнайы пәндерді ақпараттандырылған түрде болуына қызығушылығын тудыру болып табылады.

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

Бүгінгі күнде білім беру жүйесінде жаңашыл инновациялық ізденістер жолға қойылып ,жаңа педагогикалық технологиялар мен оқытудың әдістері кеңінен қолданыс тауып отыр. Оқу материалдарының жаңа түрлерін дайындау білім беруде олардың аткаратын қызметі мен қолдану тәсілдерін бүгінгі күннің талаптарына сай бейімдеу маңызды болып саналады. Қоғамның жедел дамуы барысында студенттердің білім алуын ұйымдастурадығы негізгі мақсат – оқытудың әдістемелік жүйесін оның білім беру, ақпараттық функциясына, қатынасына қарай дамутышылық функциясына шешуші рөль бере отырып бағыттау және осы ақпараттарды пайдалану біліктерін қалыптастыруға басты назар аудару болып табылады. Кәсіптік білім беру- білім беру жүйесіне қатысты мемлекеттік саясаттың ауқымды да маңызды бағыттарының бірі. Сондықтан кәсіптік білім беру қоғамның әлеуметтік экономикалық қажеттігіне, тұлғаның кәсіптік мұратына, бейімділіне сай оқытуды талап етеді. Кәсіп, мамандық деген ұғымдардың өзі – адамның белгілі бір қызмет атқаруына мүмкіндік беретін материалдық немесе рухани өндірісте алған білімі мен өмірлік дағды жиынтығы. Сондықтан оқытудың инновациялық педагогикалық технологиялардың оқу мазмұны мен білім алушылардың ерекшеліктеріне орай тыңдап, тәжірибеде сынап қарау – басты міндет. Кәсіптік білім – жеке тұлғаның кәсіптер әлемінде бағдар ала білуін және бейімделуін, еңбек етуде әлеуметтенуінің, нақты мамандықты және білік деңгейін меңгеруін, адамның түрлі іс-әрекеттері саласындағы құзыреттілігін, шеберлігін және дамуын қамтамасыз ететін әлеуметтік

және педагогикалық тұрғыдан ұйымдастырылған үдеріс. Қазіргі ақпараттық технологиялардың қарқынды даму кезеңінде орта білім беретін оқу орындарының оқу үдерісінің тиімділігі болашақ мұғалімнің кәсіби дайындығына тікелей қатысты. Сол себепті ақпараттық-компьютерлік технологиялар құралдарын педагогикалық іс-әрекетте кеңінен қолдана білу іскерліктерінің жоғары деңгейде қалыптасуы мектеп мұғалімдерінің кәсіби дайындығына қойылатын талаптар қатарына енеді. Осы орайда жоғары оқу орындарында болашақ мұғалімдерді педагогикалық үдерісте ақпараттық технологиялар мен бағдарламалық құралдарды қолдануға ғана емес, осы құралдарды жасауға дайындау өзекті мәселе болып табылады. «Ақпараттық технология» - адамдардың білімін кеңейтіп, олардың техникалық және әлеуметтік процестерді басқару мүмкіндігін дамытатын, ақпаратты жинау, ұйымдастыру, сақтау, өңдеу, тасымалдау және тахникалық құралдары мен әдістерінің жиынтығы.

Еліміздегі әлеуметтік-экономикалық өзгерістер мен бүкіл өркениетті әлемдегі ақпараттық даму білім берудің дәстүрлі қалыптасқан жүйесін, әдістері мен технологиясын қайта қарауды талап етуде. Бұл үдеріс білімнің жаңа аймақта-

рына енудің қажеттілігі мен оны жеке тұлғаның толық көлемде меңгеруінің қиыншылықтары арасындағы қарама-қайшылықтары ретінде белең алып отыр. Осыған орай, бүгінгі ғаламдық білім беру кеңістігіне сай білім беру, танымды, ойлауды дамыту, өзінше ғылыми тұжырым жасауға, олардың қажетіне қарай ғылым жетістігін сұрыптауға, студенттің өзінің іс әрекетінің субъектісі болуына мүмкіндік туғызу - көкейкесті мәселе болып табылады.

Бүгінгі күнгі жоғары оқу орындарының басты міндеті – бәсекеге қабілетті білікті мамандарды дайындау екендігі даусыз. Заман талабы өзгерген сайын, жоғары оқу орындарына қоғам тарапынан қойылатын талап та өзгереді. Сол талаптардың маңыздыларының бірі педагогикалық жүйе үдерісінде инновациялық іс-әрекет жүргізу қажеттілігі. Инновациялық үдеріс түсінігі, ол барлық динамикалық үдерістерді қамтып, ақпараттар әлеміндегі үдерісуалдық

аспектілердің, жаңалықтардың бүтіндей өзгеруіне байланысты. Бүгінгі білім беру саласына үш сатылы білім беру мен кредиттік жүйенің ендірілуі, білім саласына мемлекет қана емес, жалпы қоғамның араласуы – инновациялық реформалардың бастапқы жемісі. Бүгінгі таңда әлемдік бәсекеге қабілетті, кәсіби даярлығы жоғары, өз білімін ұдайы жетілдіріп отыратын, шығармашыл, ізденімпаз, инновациялық даярлығы қалыптасқан, ғылыми-зерттеу жұмыстарын жүргізе алатын маман даярлау басымдықтар биігіне көтерілді. Кез-келген елдің экономикалық қуаты, халқының өмір сүру деңгейінің жоғарылығы, дүниежүзілік қауымдастықтағы орны мен салмағы, сол елдің технологиялық даму деңгейімен анықталмақ. Жалпы қоғам дамуы мен жаңа технологияны енгізу сапалылығы осы елдегі білім беру ісінің дұрыс жолға қойылуы мен осы саланы жаңашылдандыру деңгейіне келіп тіреледі. ЖОО-дағы педагогикалық пәндерді оқытуда инновациялық технологияларды тиімді қолдану өзгермелі қоғам жағдайындағы педагогикалық міндеттердің қайнар көзі. Инновация ұғымының шығу кезеңі мен тарихын дәл анықтау мүмкін болмаса да, бұл ұғым қоғамдық ғылымдарға жаратылыстану ғылымдарынан келген деп есептеледі. Өйткені, инновациялар көбіне экономика, техника, агрономия, өнеркәсіп және медицина салаларында кеңінен қолданылады. Инновациялар қоғамның пайда болу кезеңінен бері жүзеге асырылып келе жатса да, педагогикалық категория ретінде XX ғасырдың 70-80 жылдарында ғана қолданысқа енгізіле бастады. Инновация (латын сөзі – Innovation) – жаңаны ендіру деген ұғымды білдіреді, орысша мағынасы да осыған ұқсас.

«Инновация» жөнінде бүгінде бірнеше түсініктер мен анықтамалар қалыптасқан. Егер, педагогикалық және кеңестік энциклопедиялық сөздіктерде бұл ұғым жаңа білім ретінде түсіндірілсе, бірқатар ғалымдар оған былайша анықтама береді:

– «...тиісті деңгейге жетуді қамтамасыз ететін педагогикалық әрекеттің жаңару сипатындағы тұтас теориялық, технологиялық және әдістемелік тұжырымдамасы»;

– «...бұл кәсіби әрекетті жаңа сапалық деңгейге шығаратын, әдеттегі мөлшерден тыс және реттелмеген іс-әрекеттің принципті жаңа үлгісінің жасалуы»;

– «...бұл идея нақты адам үшін жаңа болуы мүмкін. Идеяның объективті түрде жаңа болуболмауы маңызды емес, біз оны алғашқы пайда болуы мен пайдаланылған уақытына байланысты анықтаймыз»;

Э. Брансунктың пайымдауынша, педагогикалық жаңалықтардың мынадай үш түрі бар:

1) толығымен жаңа және бұрын белгісіз болған білім беру идеялары мен әрекеттері жаңалық болып есептелінеді. Ондай, тұтастай жаңа және соны идеялар өте аз кездеседі;

2) ең көп кездесетін жаңалықтар белгілі бір ортада және белгілі бір уақыт кезеңінде ерекше көкейкестілікке ие болған, бейімделген, кеңейтілген немесе қайта қалыптастырылған идеялар мен іс-әрекеттер болып табылады;

3) педагогикалық жаңалықтар жаңа жағдайларда бұрыннан белгілі болған жағымды идеялардың жетістікке жетуіне кепілдік берілуіне, тәрбие мақсаттарының қайта қойылуына байланысты бұрыннан белгілі әрекеттердің жандануы жағдайында туындайды.

Ал, К.С. Құдайбергенова "инновацияны" – нақты қойылған 167мақсатқа сай алынған жаңа нәтиже деп есептеп, төмендегідей аудармалар жасаған: "инновация" – жаңарту, "нововведение" – енген жаңалық, "новое" – жаңа, "новшество" – жаңалық, "инновационный үдеріс" – жаңарту үдерісі [2]. Кейбір зерттеушілер, оның педагогикалық айналымға жараты-лыстану ғылымы арқылы енгендігін айта келіп, «инновация» ұғымы көпшілік жағдайда техникалық өндіріске, медицинаға қатысты қолданылғанымен, кейінгі жылдары педагогикалық әдебиеттер мен білім беру практикасында да кеңінен көрініс тауып жүргендігіне мысалдар келтіреді. Н. В. Горбунова «жаңалық», «жаңаны ендіру», «инновация» ұғымдарының арасында пәлендей айырмашылық жоқ» -дей келе, осы бағыттағы еңбектердің авторлары инновацияны нақты жағдайда жаңа болып табылатын идеялар, құралдар деп танитынын ескертеді. Олардың пікірінше, «инновация-педагогикалық үдерісте жаңа тұжырымдамаларды, оқу жоспарын, бағдарламаларды, жаңа жұмыс формаларын, әдістерін, құралдарын, білім мен тәрбие беру амалдарын қолдануды білдіретін педагогикалық категория [3].

Жаһандану жағдайында мұғалімдерге инновациялық білім берудің міндеті оларды ізденімпаз, жаңашыл ұстаз етіп даярлау, күнделікті білім

мен біліктілігін көтеру, өз ісіне шығармашылықпен қарау , меңгерген инновациялық технологияны өз пәнінің ерекшіліктеріе ескере отырып түрлердіре алу, шағын өзгерістер еңгізу өз ісіне сыни көзқараспен қарау, жеткен жетістіктерімен жіберген кемшіліктерімен педагогикалық сараптама жасай алу, өзінің авторлық технологиясын өмірге әкелу, оны әдіснамалық тұрғыдан негіздеу, үнемі әдістемелік жағынан жетілдіріп отыру.

Сондықтан да болашақ мамандарды кәсіби даярлауда жаңа педагогикалық технологияларды қолдану – оқу орындарында әрбір оқутышыға қойылатын негізгі талаптарының бірі. Ал жаңа технологияны меңгерудің қажетті шарттарының бірі- мұғалім өзінің кәсіптік білімін жетілдіру болып табылады. Инновациялық технологияларды пайдалану басты мақсаты - білім алушылардың оқу материалдардың толық меңгеруі үшін оқу материалдарын толық меңгеруі үшін оқу материалдарының тәжірбелік жағынан тиімді ұсынуылына мүмкіндік беру. Бұл мақсаттарға жету жолында электрондық оқулықтар, тексеру программалары, оқыту программалары секілді программалық өнімдер қызмет етеді. Инновациялық технология - алға қойған мақсатқа жетудің тиімділігін қамтамасыз ететін оқытудың әдіс- тәсілдері мен түрлерінің жүйесі арқылы оқыту мазмұнын жүзеге асырудың тиімді жолы. Инновациялық технологияда мазмұнын, әдіс және құралдардың өзара байланысы мен себептілігі жатыр, ал қажетті, мазмұнды, тиімді әдістер мен құралдарды бағдарлама мен қойылған педагогика міндетте сәйкес іріктей білу - мұғалімнің педагогикалық шеберлігіне байланысты.

Сондықтан кәсіптік білім беруде күрделі де маңызды бір мәселе - білім алушыны болашақ мамандығына жақындату, іскер маман даярлау, оның өзіндік және шығармашылық қабілетін арттыру, кәсіби шеберлігін жетілдіру ,шындау қажетті іскерліктері мен дағдыларын қарастыру. Жан- жақты жетілген маман даярлау үшін оқыту, білім беру процессін белсендіру, оқытудың жаңа формалары мен әдіс- тәсілдерін еңгізе керек. Еліміздегі әр бір маман өз кәсібінің иесі, ол өмір сүру үшін өзінің кәсіби біліктілігін, шеберлігін шыңдап, жаңа техника мен технологияларды шығармашылықпен меңгеріп, кәсіпкерлікті тиімді ұйымдастыра білуі керек. Ал, білім алушылардың тұлғалық толық қалыптасуы, маманның кәсіби шеберлігі мен мақсатқа бағытталған длайындығы оқу орындарындағы инновациялық-педагогикалық технологиялардың тиімді қолданылуына тікелей байланысты [1] .

Білім саясатының өзекті мәселелері – кәсіптік даярлаудың сапасын жақсарту, біліммен қамтамасыз етудің ғылыми-әдістемелік жүйесін түбегейлі жаңарту, оқытудың формалары мен әдістерінің түрлерін өзгерту, ондағы алдыңғы қатарлы оқу-тәрбие тәжірибелері мен қазіргі қоғамның сұраныстарының алшақтығын жою, білімдегі жаңашылдықты саралау, білімді жетілдіру үдерісіндегі үздіксіздікті қамтамасыз етуде оның ролін арттыру және қазіргі заман техникасы мен технологиясын жоғары деңгейде қолдана білу.

Сондықтан жоғары мектеп педагогикасының күрделі де маңызды бір мәселесі студентті болашақ мамандығына оңтайландыру, кәсіптік біліктілігін дамыту, кәсіби бағдар берудің жаңа жүйесін жасау, іскер және құзіретті маман дайындау. Мұндай маман дайындау үшін білім беру үдерісін белсенділендіру, оқытудың жаңа формалары мен әдіс-тәсілдерін жетілдіру қажет. Оқу үдерісін белсенділендіру – берік те тиянақты білім берудің жолдарын қарастыру, студенттердің шығармашылық ойлауына, ізденуіне мүмкіндік жасау, оларды келешек мамандығына қызықтыра алу, оқу үдерісін ғылыми негізде ұйымдастыру және т.б.

Болашақ мұғалімдерді ақпараттық–компьютерлік және математикалық модельдеу негізінде даярлау үшін оларда ең алдымен практикалық іс - әрекет барысында пайда болатын мәселелерді формальды сипаттау дағдыларын, яғни ақпараттық-компьютерлік және математикалық модельдеу әдістері туралы кәсіби білім, білік және дағдылар жүйесін қалыптастыруды қажет етеді. Сонымен бірге негізгі алгоритмдік құрылымдарды, бағдарламалау технологияларын білу және бұл білімдерді есептерді математикалық моделдері бойынша шешу, ЭЕМ-мен, оның құрылғыларымен, ақпараттық технология құралдарымен жұмыс істеу және құрылған алгоритм бойынша ЭЕМ-ге арнап бағдарламалау тілдерінің көмегімен бағдарлама құру және компьютерлік моделін жасау үшін қолдана алады.

Заманауи ақпараттық жүйелерді қолдану дағдылары және олрдың көмегімен кәсіби практикалық есептерді шешу іскерліктері мен практикалық маңызды есептерді ЭЕМ көмегімен шешу нәтижелерін сауатты интерпретациялау іскерлігі және оның нәтижелерін кәсіби практикалық іс--әрекеттерде қолдану дағдылары болашақ мұғалімнің бойында қалыптастыру басты назарда болады [4].

Білім беруді ақпараттандыру қоғамды ақпараттандыру процесінің басым бағыттарының бірі ретінде оқытушылардың тек кәсіби сапасы мен дайындық деңгейіне ғана емес, сонымен қатар, оқытуда ақпараттық технологияларды пайдаланудың ұйымдастырушылық және әдістемелік аспектілеріне де жаңа талаптар қояды.

Қазіргі таңда ақпараттық технологиялар білім беру үдерісінде ең тиімді оқыту құралдарының бірі болып табылады. Олай болса, ақпараттық технологияларды және олардың негізінде оқыту технологияларының қалай қалыптасатынын бақылайық. Сонымен қатар, оқыту технологиялары мен ақпараттық технологиялар арасындағы байланысты да анықтау маңызды.

Қазіргі заманғы ақпараттық технологиялар-

дың жоғары деңгейде дамуы оларды білім беру саласында да қолдануға мүмкіндік берді. Ақпараттық технологиялардың білім беру саласында қолданылуы маңызды обьективтік себептермен дәйектелген.

Ақпараттық технологиялардың құрылымдық-тармақтық негізгі бірлігі компьютер болып табылады. Ол ақпараттық технологияларды қолдануда оқушының тікелей байланысатын өткізгіш рөлін атқарады. Алайда оқыту технологиясының негізгі бірлігі компьютер емес, компьютерлік оқыту бағдарламасы екенін де естен шығармаған дұрыс. Яғни, нақ осы бағдарлама технологияның «кірпіші» десек артық болмас. Сол себепті, біз үшін компьютердің рөлін емес, оқу үдерісіндегі компьютерлік бағдарламаның рөлін қарастырған маңыздырақ.

Компьютер білім беру жүйесінде тек қана оқыту құралы ретінде қалып қоюда. Оқу үдерісін қалыпты күйде жекелеген фрагменттер (үй тапсырмасын орындау, сыныпта сабақ оқу) бойынша қарастыратын болсақ, онда компьютер құрал ретінде негізге алынады. Ол оқушыға қандай бағдарламаны ұсынса да және оқушы қандай оқу бағдарламасын қолданса да – бәрібір оқушы оны проектор, кесте, сызба, карта, т.б. кез келген көрнекі құрал секілді пайдаланады.

Егер компьютер мен компьютерлік бағдарламалар оқу үдерісін қалыпты күйде қарастыру кезінде біз үшін жай оқыту құралы болса, онда технология да жай оқыту құралы деп есептеледі. Мұндай пікірдің қисыны қарапайым әрі түсінікті. Алайда құрал – анықтамаға сүйенсек, бұл оқытушының немесе мұғалімнің оқу үдерісінің тиімділігін көтеру үшін өз қызметінде қолданатын дүниесі.

Кәсіптік білім беруде ақпараттық технологияларды пайдалану мен оқушылардың ақпараттық құзіреттілігін қалыптастыру атты мақаламды қорытындылай келе төмендегідей ұсыныстарға тоқталамын:

• кәсіптік білім беретін оқу орындарын қазіргі заманға сай жаңа ақпараттық құрал – жабдықтармен жабдықтау, интерактивті тақталар мен мультимедиялық кабинеттермен E-learning жүйесімен қамтамасыз ету;

• кәсіптік білім саласында оқытудың жаңа ақпараттық технологияларын пайдалану бойынша білім жетілдіру курстарын жиі ұйымдастыру;

Ақпараттық – коммуникациялық технологияны оқу – тәрбие үрдісінде қолдану оқушының өз мамандығына қызығушылығын арттырып, шығармашылық шабытын шыңдап, ғылыми көзқарасын қалыптастырып, мамандық сапасын арттырып, еңбек нарығындағы бәсекеге қабілетті мамандар даярлауда үлесі мол [5].

Қазіргі қоғам – ғылым мен техниканың, технологиялардың қоғамы. Ал, оның азаматтары өз бетінше белсенді қимылдауға, шешім қабылдауға, өмірдің өзгермелі жағдайларына икемділікпен бейімделуге қабілетті болуына мүдделі. Сондықтан, қазіргі қоғамдағы білім берудің мақсаты– адамның интеллектуалдық және адамгершілік тұрғыда дамуы. Осы мақсатты жүзеге асыру үшін болашақ мұғалім бойына мектепте қызмет ететін маман ретінде оларға білім беру жүйесінің стратегиялық бағыты айқын көрсетілуі тиіс. Оған оқу процесінің тиімділігі, сабақтардың жүйелілігі мен сапасы, бағдарламаның орындалу барысы білімнің тереңдігі бүкіл оқу тәрбие жұмысын дұрыс жоспарлауға игі ықпал етеді. Болашақ мұғалімнің кәсіби бейімделу аясына негізінен мыналар кіреді: кәсіби бағдар, кәсіпке дайындық, кәсіби орнығу, мамандық бойынша студенттердің білім алу ерекшеліктері, еңбек жағдайлары. Бірақ, әр түрлі бейімделу түрлері маманның қалыптасуына әр түрлі әсер етеді. Оның ең негізгісі кәсіпке бейімделу болып табылады.

Кәсіби бейімділік – жеке тұлғаның нақты бір кәсіби іс-әрекетке қызығушылығы негізінде қалыптасатын сапа-қасиеті және оны орындауға құлшынысы мен қабілеттілігінің байқалуы. Бейімділік бойынша іс-әрекетте сыртқы нәтиже ғана емес, сонымен қатар осы нәтижеге және сол іс-әрекетті жүзеге асыру үдерісіне деген қанағат сезімі көрініс табады.

Кәсіби бағдар - жеке тұлғаның өзіндік ерекшеліктері мен қажеттіліктерін, еңбек нарығының сұраныстарын есепке ала отырып, саналы түрде өз бетінше кәсіп таңдауға көмектесетін әлеуметтік-экономикалық, психологиялық-педагогикалық, құқықтық шаралар жүйесі

Кәсіби дайындық – жеке тұлғаның кәсіби бағыттылығының, білімдерінің, іскерліктерінің, дағдыларының және кәсіби даярлығының қалыптасуын қамтамасыз ететін ұйымдастыру және педагогикалық шаралар жүйесі..

Болашақ мұғалімдерге қойылатын қазіргі заманғы талап тек таңдап алған мамандығы бойынша білімі бар мамандарды ғана емес, сондай-ақ еңбекті автоматтандыру үшін заманауи ақпараттық технологияларды қолдануға қабілетті мамандарды талап етеді. Оқу үдерісін ұйымдастыруда заманауи білім беру технологияларын қолдану қазіргі оқыту әдістерінің ерекше белгісі болып табылады. Педагогикалық ғылымның жаңа бағытта өрбуі, білім беру жүйесінде жоғары дәрежелі, жан-жақты сапалы біліммен қамтамасыз ету арқылы ұлттық, мемлекеттік саяси, экономикалық және ел мүддесі тұрғысынан туындаған мәселелерді шеше алатын жоғары дәрежелі мамандарды даярлауды талап етеді. Болашақ мұғалімдердің ақпараттық-компьютерлік технологияны кәсіби іс-әрекеттерде пайдалану даярлығын жүзеге асырушылардың көпшілігі өз зерттеулерінде ақпараттық-компьютерлік технологияларды оқытудың барлық кезеңдерінде, сонымен қатар кез-келген формаларында (дәрістер, семинарлық, лабораториялық, практикалық сабақтар, аудиториядан тыс және т.б.) қолдану

керек екендігін көрсетті. Болашақ мұғалімдердің ақпараттық-компьютерлік технологияны кәсіби іс-әрекеттерде пайдалануға және оның құралдарын жасауға даярлау жоғары білім берудің заманауи талаптарының көкейкесті мәселелерінің бірі болып табылады [6].

Ақпараттық технологиялар -ақпаратты алудың, қайта жасаудың, жеткізудің, сақтаудың және пайдаланудың әдістері мен құралдары екендігі белгілі. Ақпараттық технологияларды білім беру ісінде пайдаланудың мақсаты оқу үдерісіне қатысушыларыдың дер кезінде тиянақты білім алуын қамтамасыз ету, оқытудың жоспарланған сапасына қол жеткізу болып табылады.

Ақпараттық технологиялар -ақпаратты алудың, қайта жасаудың, жеткізудің, сақтаудың және пайдаланудың әдістері мен құралдары екендігі белгілі. Ақпараттық технологияларды білім беру ісінде пайдаланудың мақсаты оқу үдерісіне қатысушыларыдың дер кезінде тиянақты білім алуын қамтамасыз ету, оқытудың жоспарланған сапасына қол жеткізу болып табылады. Ақпараттық технологияларды пайдаланудың мынадай артықшылықтарын атап өтуге болады:

– әрбір адамның өздігінен білім алуының меншікті траекториясын қамтамасыз ететін білім берудің ашық жүйесін құрайды;

– -ақпаратпен жұмыс істей алу білігін қалыптастырады және қатынас жасау қабілетін дамытады;

– таным үдерісін ұйымдастыруды оны жүйелі ойлау жағына жылжыту жолымен түбегейлі өзгертеді;

– оқу үдерісінде білім алушылардың танымдық іс-әрекетін қолайлы ұйымдастыруға мүмкіндік туғызады;

– жаңа таным құралдарын пайдалануға және ұйымдастыруға жағдай жасайды;

– білім беруді ақпараттық-әдістемелік тұрғыдан қамтамасыз етеді [7].

Көптеген жаңа технологиялармен қатар соңғы кездері кәсіпке даярлау бағытындағы сабақтарында ақпараттық технологиялар жиі қолданылуда. Жаңа ақпараттық технологиялар дегеніміз – білім беру ісінде ақпараттарды даярлап, оны білім алушыға беру процесі. Бұл процесті іске асырудың негізгі құралы компьютер болып табылады. Енді, осы ақпараттық технологияларды жүзеге асырудағы жұмыс түрлеріне тоқталып өтейік.

Жаңа ақпараттық технологияның басты тиімділігі – бұл мұғалімге сабақтарындағы оқу үрдісін түбегейлі өзгертуге, оқытудағы пәнаралық байланысты күшейте отырып, студенттердің дүниетанымдарын кеңейтуге және қабілеттерін көре біліп, оны дамытуға толық жағдай жасауы. жоғары деп есептейміз [8].

Ақпараттық технологиялардың бірі – интерактивтік тақта, мультимедиялық және онлайн сабақтары. Өзіміз қызмет жасайтын білім ордамызда жаңа ақпараттық технологияларды қолдану кеңінен қарастырылған. Кабинеттерінде интерактивті тақта орнатылған. Сондықтан бұл тақтамен әр сабақты қызықты өткізуді ойластырып, жоспарлаймыз.

Жаңа ақпараттық технологияның негізгі ерекшелігі – бұл студенттерге өз бетімен немесе бірлескен түрде шығармашылық жұмыспен шұғылдануға, ізденуге, өз жұмысының нәтижесін көріп, өз өзіне сын көзбен қарауына және жеткен жетістігінен ләззат алуға мүмкіндік береді. Ол үшін мұғалім өткізетін сабағының түрін дұрыс таңдай білуі қажет.

Кәсіптік педагогика пәнін оқытуда ақпараттық технологияларды қолданудың мүмкіндіктері өте мол. Кәсіптік педагогика сабақтарында ақпараттық технология студенттердің шығармашылығын талап ететін жоба жұмысында қолданысын табады. Бұл жұмыс түрін жүргізгенде оқушылар техникалық құралдарды қолдану арқылы жобасын дайындайды. Мәселен, сабақта ақын-жазушының шығармашылығымен танысу үшін арнайы топ құрылып, тақырып бойынша терең мағлұмат жинап, онымен бүкіл сыныпты таныстыру мақсатында балалар мұражай қызметшілеріне, белгілі әдебиетші, тарихшыларға барып сұхбат алып, тақырыпқа байланысты материалдарды суретке түсіріп, жалпы толық бейнематериал жинақтайды. Осындай жұмыс түрлерін өткізу арқылы оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамытуға, олардың пәнге деген қызығушылығын оятуға болады.

ҚОРЫТЫНДЫ

Бүгінгі күні білім беру мекемелері мен педагогика ғылымы алдында білім берудің философиялық негіздеріне, білім жүйесінің стратегиялық бағыттарына, мақсаты мен мазмұнына, оны орындаудың әдіс-тәсілдеріне деген жаңа көзқарас қалыптасуда. Қоғам талабы мен әлеуметтік сұраныстарға сәйкес жаңа технологиялар көбеюде. Мақсат - өзін-өзі дамыта алатын, өз бетімен білім алатын, өз бағыт-бағдарын айқындай білетін, өзін-өзі үнемі жетілдіре алатын қоғамның белсенді азаматын қалыптастыру.

Білім беруді ақпараттандыру қоғамды ақпараттандыру процесінің басым бағыттарының бірі ретінде студенттердің тек кәсіби сапасы мен дайындық деңгейіне ғана емес, сонымен қатар, оқытуда ақпараттық технологияларды пайдаланудың ұйымдастырушылық және әдістемелік аспектілеріне де жаңа талаптар қояды.

Бүгінгі күні білім беру саласындағы ақпараттық технологияларды пайдалану бұл студенттің білімі мен іскерлігінің және кәсіптік педагогикалық шеберлігінің элементі ретінде қарастыру қажет. Қоғамдық мәні бар барлық адамзат қызметінің түрлерінде шынайы қазіргі білімді толық пайдалануды қамтамасыз етуге бағытталған адамзат өркениетінің ортақ, кезек күттірмейтін

XX ғасырдың 50-жылдарынан бастап, XXI ғасырдың басына дейінгі даму аралығын қоғамды ақпараттандыру деп атайды.

Білім беру үдерісін ақпараттандыру бұл жаңа ақпараттық технологияларды пайдалану арқылы дамыта оқыту, дара тұлғаны бағыттап оқыту мақсаттарын жүзеге асыра отырып, оқу тәрбие үдерісінің барлық деңгейлерінің тиімділігі мен сапасын жоғарлатуды көздесе, білім беруді ақпараттандыру бұл танымдық іс-әрекетті қайта құру үшін және білімгерлердің интеллектуалдық мүмкіндіктерін күшейтуге арналған жағдайды құру мақсатында микропроцессорлық техника мен ақпараттарды тарату құралдарының, сондай-ақ осы құралдарға негізделген педагогикалық технологияның базасында ақпаратты жинау, өңдеу, тарату және сақтау әдістері мен құралдарын педагогикалық практикаға жаппай енгізу болып табылады.

Білім берудегі қазіргі ақпараттық технологиялар – адамзаттың интеллектуалдық жетістіктерін өзіне жинақтаған және адамзаттың интеллектуалдық қызметін, оның ішінде, білім беруді шынайы күшейтуге қабілетті құрал. Қорыта айтқанда, ақпараттық оқыту технологиясы – бұл оқытудың негізгі қызметтерін орындайтын және педагогтың қатысуынсыз жүзеге асыратын екінші реттегі оқыту құралы. Ол дидактикалық мүмкіндіктерді кеңейте отырып, оқытуға мүлдем жаңа сапалы сипат береді және оқушының жеке қажеттіліктерін толығырақ қанағаттандыруға һәм жеке қабілеттерін дамытуға елеулі септігін тигізеді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Назарбаев Н.Ә. «Қазақстан – 2030». Ел Президентінің Қазақстан халқына жолдауы. – Алматы. «Білім баспасы», 1998.
2. Құдайбергенова К.С. Құзырлылық білім сапасының критерийі: әдіснамасы және ғылыми-теориялық негізі: Монография. – Алматы: «XXI ғасыр мектебі» өоғамдық бірлестігінің баспаханасы, 2008. – Б. 32.
3. Горбунова Н.В. Внутришкольное управление: теория и опыт педагогических и управленческих инноваций. –М.: Педагогическое обшество Россий, 1995.-47 с.
4. Ержанова А. Білім беруде ақпараттық технологияларды қолдану. –Алматы. 2005.
5. Сыдықов Б.Д. Болашақ мұғалімдерді ақпараттық-компьютерлік және математикалық модельдеу негізінде кәсіби дайындау жүйесі. Қазақстан Республикасы: автореф. педагогика ғылымдарының докторы ғылыми дәрежесін алу үшін 13.00.08 - Кәсіптік білім беру теориясы мен әдістемесі/ Сыдықов Б.Д. 2008.-17.
6. Дүйсембінова Р.Қ. Кәсіби педагогика: Оқулық.-Алматы: 2012.-348 бет.
7. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования: Учеб. Пособие для студ.пед.вузов и системы повыш. Квалиф. пед.кадров / Е.С. Полат, М.Ю. Бухаркина, М.В. Моисеева, А.Е. Петров; Под ред. Е.С. Полат.-2-е изд.,стер. - М.: Издателеьский центр «Академия», 2005. - С. 67.
8. Иманбаева, Оқу-тәрбие үрдісін ақпараттандыру ділгірлігі. Қазақстан мектебі, №2, 2000.

УДК 612.8

Тасенова Перизат Бектасқызы
магистр оқытушы,
«Медицина» факультеті,
Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті

Ашимбекова Бағдат Абдиманаповна
магистр оқытушы,
«Медицина» факультеті,
Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті

ДӘРІГЕР-СТУДЕНТТЕРДІҢ ПСИХОЭМОЦИОНАЛДЫҚ КҮЙЗЕЛІСІНІҢ АЛДЫН АЛУ

Түйін. Бірқатар мамандықтар мамандары өз қызметтерін жүзеге асыру барысында, жұмыстағы психоэмоцианалды стресске төзбеушілікпен, психикалық деңгейде адам организмінің жүдеуімен сипатталатын, «психоэмоцияналдық күю» немесе «психоэмоцияналдық төзбеушілікке» ұшырап жатады. «Адам-адам» байланысына негізделген мамандықтарда, тұлғаның негативті деформациялануы жиі байқалады, мұндай тұлғаның деформациялануына, негізінен дәрігерлер ұшырайды. Тұлғаның деформациялану жағдайында мамандардың өз міндеттерін қалтқысыз орындауы мүмкін емес. Сонымен қатар, психоэмоцияналдық күю белгілері ЖОО –да оқитын болашақ дәрігерлерде, оқу процесінде кездесуі мүмкін. Мұндай күю деңгейінің өсуі, студенттердің оқу процесін тезірек аяқтауға деген қалауларға, тіпті суицидтік ойларға алып келуі мүмкін. Бұл мақалада оқу процессінде дене шынықтыру әдістерін қолдана отырып, болашақ дәрігерлерді «психоэмоцияналдық күю» жағдайынан айықтыру жолдары қарастырылады.

Түйінді сөздер: студент-медиктер, психоэмоционалдық күйдіру, дененің тозауы, тұлғаның деформациясы, суицидтік ойлар, жанудың алдын алу, спорттық ойындар.

Резюме. Специалисты целого ряда профессий испытывают в своей деятельности так называемое «психоэмоциональное выгорание», которое характеризуется истощением организма на уровне психики и неспособностью человека совладать с эмоциональным стрессом на работе. В профессиях «человек-человек» часто проявляются негативные признаки профессиональной деформации личности, но наиболее часто этому подвержены медики (врачи, медсестры). Качественное исполнение своих профессиональных обязанностей в подобных ситуациях практически невозможно. Симптомы психоэмоционального выгорания могут также проявляться и у студентов-медиков в процессе обучения в ВУЗе. Увеличение этого выгорания и отсутствие профилактических мер приводят не только к желанию студента закончить обучение, но и суицидальным мыслям. В публикации рассмотрена возможность профилактики психоэмоционального выгорания студентов-медиков средствами и методами физической культуры в процессе обучения.

Ключевые слова: студенты-медики, психоэмоциональное выгорание, истощение организма, деформация личности, суицидальные мысли, профилактика выгорания, спортивные игры.

Abstract. Specialists of a number of professions experience in their activities the so-called “psycho-emotional burnout”, which is characterized by exhaustion of the body at the psyche level and the inability of a person to cope with emotional stress at work. In the human-human professions, negative signs of professional deformation of the personality are often manifested, but most often doctors (doctors, nurses) are subject to this. High-quality performance of their professional duties in such situations is almost impossible. Symptoms of psycho-emotional burnout can also occur in medical students in the process of learning at a university. The increase in this burnout and the lack of preventive measures lead not only to the student’s desire to complete their studies, but also to suicidal thoughts. The publication considers the possibility of preventing the psycho-emotional burnout of medical students by means and methods of physical education in the learning process.

Keywords: medical students, psycho-emotional burnout, exhaustion, personality deformation, suicidal thoughts, burnout prevention, sports.

КІРІСПЕ

Эмоциялық жану синдромына жалпы бірқатар мамандықтар бойынша шет елдік және отандық зерттеушілердің жарияланымдарының жеткілікті саны арналған. Психологтар адамның қарым-қатынасының шамадан тыс қанығуы мен еңбек қызметі немесе білім беру процесінде белсенді коммуникацияның нәтижесінде эмоциялық күйіп кетудің пайда болатынын түсіндіреді [Баранова Ю.В., 2019, б. 149]. «Адам-адам»

түріндегі кәсіптерде тұлғаның кәсіби деформациясының теріс белгілері жиі байқалады.

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

ЭЖС психотравмациялық факторларға жауап ретінде эмоцияның ішінара немесе толық болмауы түрінде көрінетін психологиялық қорғаныс механизмі ретінде қарастыру қажет [Барканова О. В., 2009, б. 237]. А. Лангле (2008ж.) пайымдауынша, бұл ЭЖС ағзаның арықтау деңгейінде психиканың тозуына итермелейді. ЭЖС адамның жұмыста эмоциялық стресспен арпалысуына қабілетсіздігі ретінде сипатталады. Олар: педагогтар, полицейлер, дін қызметкерлері, әлеуметтік қызметкерлер... бірақ медиктер (дәрігерлер, медбикелер) психосоматикалық бұзылуларға бейім. Созылмалы кәсіби күйзеліс кәсіптегі көңілсіздікті, деморализацияны, денсаулықтың нашарлауын, отбасылық жанжалдардың өсуін, алкоголь мен есірткілерге деген құштарлықты тудырады.

Томск облысының 4 мың медицина қызметкерлерінен алынған анкетадан кейін Сібір мемлекеттік медицина университетінің ғалымдары дәрігерлердің 99% - ы жұмыста эмоционалды түрде жануға ұшырағанын анықтады [Бойко В.В., 2014, б. 474]. Эмоциялық жану деңгейі мамандардың 13,1% - ында анықталды, ал ЭЖС-ның жоғары дәрежесі Медицина қызметкерлерінің 49,7% - ында бар . Ғалымдар бұл нәтижелер бүкіл елдің медицина қызметкерлеріне тән деп санайды. Жедел жәрдем саласындағы психиатр-дәрігерлер, онколог-дәрігерлер, медбикелер, хирургтар, анестезиолог-реаниматологтар, стоматологтар, акушер-гинекологтар, терапевтер және дәрігерлер арасында ЭЖС көп кездеседі .

Көптеген жағдайларда ЭЖС пациенттердің проблемалары мен олардың аурулары индеференттік қатынас түрінде көрінеді, сондықтан бұл мәселе зерттеушілердің назарында.

Профессор Л. М. Юрьева (2004ж.) психиатр-дәрігерлерде өзіне-өзі қол жұмсауға итермелейтін мінез-құлықтың көптеп кездесетінін жазды. [Водопьянова Н. Е., 2015, б. 33] Статистика бойынша : дәрігерлер арасындағы суицид жағдайлары халық популяциясына қарағанда 21 есе көп.

ЭЖС алдын алу және оны диагностикалау жүйесі ДДҰ медициналық араласуды талап ететін проблема деп танылды. ЭЖС аясында қарастырылатын өндірістік стресстің пайда болуы, аурулардың халықаралық жіктемесінде Z/73.0 (қалыпты өмір сүру салтының қиындықтарына байланысты проблемалар) айдарымен бөлінген.

Қазіргі уақытта жоғары кәсіби медицина кадрларын даярлау мәселесі Қазақстан Денсаулық сақтау саласында өзекті болып табылады. Сондықтан, студент-медиктің бірінші курстан бастап таңдаған мамандығының күрделілігі туралы хабардар болуы өте маңызды, олардың бірі эмоциялық жану синдромы болып табылады.

Оқу жүктемесінің артуы және ЖОО-да сабақ кестесінің тиімді түрде жасалмауы, эмоциялық күйіп кету деңгейінің өсуіне әкеледі. Білім беру процесінің мәні студент жастардың эмоционалды жануына ықпал етеді, өйткені тек оқу ақпаратының үлкен ағынын меңгеріп қана қоймай, сонымен қатар оқытудың заманауи технологияларын меңгеріп, қоғамдық жүктемелерге де назар аудару керек. Франкл В. (2015 ж.) студенттердің жасын, адамның жеке ерекшеліктерін, эмоциялық жану себептерін анықтау кезінде гендерлік көзқарасты ескеруді және профилактикалық сипаттағы әртүрлі құралдар мен әдістерді қолдана отырып, осы процеске оң ықпал етуді ұсынады. Әйелдердің жынысы дәрігерлердің кәсіби стресс қаупінің факторына аса бейім екендігі анықталды [Зинчук Н. А., 2018, б. 433]. Біздің нық сеніміміз бойынша болашақ дәрігер-студенттердің «психоэмоционалдық жануы» мәселесі өзекті және жүйелі көзқарас пен ғылыми талқылауды талап етеді.

Әдеби көздерді талдау, педагогикалық бақылау, болашақ дәрігер -студенттердің сауалнамасы жоғары оқу орнында оқу кезеңінде де эмоциялық күйіп кету мүмкін екендігін көрсетті. Өйткені, теориялық сабақтардан (лекциялар, семинарлар) науқастармен клиникалық жұмысқа көшу жағымсыз уайымның күшеюіне себепші болады. Өз кезегінде бұл дистресстің өсуіне, өзіне деген сенімділіктің төмендеуіне және болашақ мамандықты таңдаудың дұрыстығына күмән келтіруге ықпал етеді. Медициналық жоғары оқу орындарының студенттері арасындағы зерттеу нәтижелері (2015 ж.) оқытудың екінші курсының аяқталуына қарай олардың 28% - ы таңдалған мамандыққа көңілдерінің толмайтындығын көрсетті.

Көптеген зерттеу нәтижелері емдеу алдын алу мекемелерінің (ЕАМ) персоналында жүрек – қантамыр жүйесінің әртүрлі патологияларының болуын, ағзаның реттеушілік – бейімделу резервтерінің төмендеуін растайды.

Н. А. Сиротамен бірге жүргізген зерттеу мәліметтері бойынша, медик-студенттердің 45% психоэмоционалдық күйіп кету жағдайына ұшырайтынына, көптеген студенттер үшін бұл жағдай медициналық практикамен, тағылымдамамен және пациентпен коммуникацияның жоғарылауымен тығыз байланысты екені анықталды [Доронцев А. В., 2017, б. 61].

Медициналық ЖОО студенттерінің психоэмоционалдық жануы- физикалық, эмоциялық және когнитивтік деңгейлерде сарқылуын білдіреді. Физикалық деңгейде эмоциялық күйіп кету шаршау мен сарқылу; эмоционалдық деңгейде — бос уақытты өткізуге қызығушылықты жоғалту және шеттетілу, тамаққа немқұрайлылық және белсенділіктің кез келген түрін азайту түрінде; когнитивті деңгейде — оқуға және кәсіби басқаруға қызығушылықты жоғалту түрінде көрініс алады [Доронцев А.В., 2017, б. 61].

Түнгі кезекшілікке тартылған және ұзақ уақыт бойы күйзеліс пен эмпатия өткірлігіне байланысты науқастармен қарым-қатынаста жұмыс істейтін студенттер эмоциялық жануға бейім. Бұл жағдай асқынған кезде медик-студенттерде жоғары оқу орындарында оқуды тоқтату туралы ой туындайды [Қайбышев В. Т,. 2016, б. 25]. Сонымен қатар, статистика эмоциялық жану мен суицидтік көріністер арасындағы өзара байланысты көрсетеді. Күйіп кету симптомдары бар студенттер өзін-өзі өлтіру туралы 2-3 есе көп ойлайтыны дәлелденген.

Жануды жеңу үшін зерттеушілер жеке және ұйымдасқан шаралардың үйлесімділігін арттыруды ұсынады.

Біздің зерттеудің мақсаты: Қожа Ахмет Ясауи атындағы халықаралық қазақ-түрік университетінің психоэмоционалдық жануға бейім студенттерін зерттеп, осы топпен біз әзірлеген сауықтыру бағдарламасын сынақтан өткізу және педагогикалық тәжірибе барысында оның практикалық мақсаттылығын анықтау.

Зерттеуде келесі әдіснама қолданылды:

• Оқылатын мәселе бойынша әдеби дерек-көздерге шолу;

• Педагогикалық бақылау.

• «Көңіл-күй, белсенділік, көңіл-күй» Әдісі-сауалнама әдісін қолдану

• Үлгерімнің салыстырмалы талдауы.

• Математикалық статистиканың дәстүрлі әдісі.

ӘС әдістемесі зерттеушілерге тек қана оқу жылы бойы ғана емес, сонымен қатар қысқа мерзімде сыналушылардың психоэмоционалдық жағдайын талдауға мүмкіндік береді.

Біздің зерттеуіміздің гипотезасы психоэмоционалдық күюден зардап шеккен студенттер үшін жаттығудың дайындық бөлімінде кәсіби-қолданбалы дене дайындығының элементтері бар спорттық ойындармен (баскетбол, футбол, волейбол, гандбол) сабақтар профилактикалық әрекет етеді деген ғылыми негізделген болжам болды.

Біздің тәжірибемізде студенттер үшін оқытушылармен бірлесе отырып спорттық ойындар секциясын таңдау, сабақтарды өткізудің командалық және стандартты емес формалары, ойын элементтерін жаттығу процесіне енгізу, жеңімпаздық көңіл күйді сезіндіру және өзін-өзі бағалау ретінде қызмет етеді деген қортындыға алып келді. Жаттығу, жарыс және аға әріптестермен тәжірибе алмасу барысындағы бейресми қарым-қатынас күйзеліс мәселесін табысты шешуге мүмкіндік береді. Спорттық ойындармен тұрақты сабақтар, сондай-ақ болашақ дәрігер үшін кәсіби маңызды дене қасиеттері мен функцияларын жетілдіруге ықпал етеді. Осы мақсатта ХҚТУ-да дене шынықтыру кафедрасы болашақ дәрігерлерді есепке ала отырып, спорт ойындары бойынша жаттығулардың дайындық бөліміне арналған жаттығулар кешенін әзірледі.

Барлық ақпарат бірінші секциялық сабақта эксперименталды топ студенттеріне жеткізіледі және қосымша ынталандыру факторы болып табылады. Ұжымдық сабақтар, жарыстарға қатысу, жалпы бос уақытты өткізу студенттерге өзара қарым-қатынастың командалық стилін сезінуге мүмкіндік береді және «командада жұмыс істеу» бұл дағдылар болашақ дәрігердің мансаптық траекториясында жақсы демеу болып табылады.

2019 жылдың қаңтар-шілде айларында (4 семестр) емдеу факультетінің 2 курс студенттері арасында жүргізілген зерттеу үш кезеңде өтті. Бірінші кезеңде 138 студент қала ауруханаларында 4 апталық практикадан өту алдында САН әдістемесі бойынша тестілеуден өтті. Студенттерге сауалнама-кесте арқылы қазіргі кездегі өзінің психоэмоционалдық жағдайын сипаттау ұсынылды. Сауалнама 30 полярлық белгіні қамтыды және олардың бүгінгі жағдайына неғұрлым жақын сипаттаманы таңдау мүмкіндігін ұсынды және осы сипаттаманың айқындылығына сәйкес санды белгілеу ұйымдастырылды. Тестілеу нәтижелерін өңдеу келесі технология бойынша жүргізілді: сыналушылармен белгіленген сандар 1 — ден 7-ге дейінгі балдарға ауыстырылды (теріс полюстің соңғы дәрежесі-7 балл және т.б.). Әрбір шкала бойынша алынған сома және тестіленушінің функционалдық жағдайын анықтайды:

– 30 балдан төмен-төмен баға;

– 30-50 балл-орташа көрсеткіштер;

– 50 балдан астам-жоғары бағалар.

Әрбір тестілеу күні бойы алынған жағымсыз жағдайлар мен шаршау экспериментіне әсерін болдырмау үшін таңғы сағат 9-да өткізілді. Практикадан өткеннен кейін барлық 138 студент осындай тестілеуден өтті. Салыстырмалы талдау және тестілеу деректерін өңдеу психоэмоциялық жану белгілері бар 26 ер студенттерді іріктеуге мүмкіндік берді. Барлық студенттер жатақханада тұрды,бұл тәжірибе барысына үй жағдайының әсеріне және жақсы қарым-қатынасы бар жақын адамдардың болуына жол бермеді. Әңгімелесу мен қажетті ақпараттан кейін студенттерге дене шынықтыру бойынша сынақ алу үшін өз қалауы бойынша спорттық ойындар секциясын таңдау ұсынылды.

«САН» әдістемесі бойынша тестілеу нәтижелерін талдау медициналық практикадан өтер алдында медик-студенттер психоэмоционалдық жағдайдың қанағаттанарлық көрсеткіштерімен сипатталғанын көрсетті: жоғары баға (50 балдан астам) 44 адам (31,8%); орташа деңгейді 88 студент (63,6%); 6 студент (4,6%) төмен баға алды.

Практикадан өткеннен кейін «САН» әдістемесі бойынша төмен көрсеткіштері бар студенттер саны айтарлықтай өсті - 42 адам (30,5%) және жоғары көрсеткіштері бар студенттер саны айтарлықтай қысқарды — 28 адам (20,3%). «САН» әдістемесі бойынша функционалдық жағдайының төмен көрсеткіштері бар студенттерден сы-

нақ тобына қабылданған және аптасына 2 рет спорттық ойындармен айналыса бастаған 26 ер адам іріктеліп алынды.

Қорытынды тестілеу студенттердің психоэмоционалдық жағдайына әсерін болдырмау үшін 2019 жылдың маусым айында жазғы сессия басталар алдында өткізілді. Психоэмоционалдық жанудың төмен көрсеткіштері 3 студентте (11,5%), жоғары көрсеткіштер анықталған жоқ, ал орташа көрсеткіштер 23 студентте анықталды (88,5%), бұл біз ұсынған сауықтыру әдістемесінің психоэмоционалдық жануының жай-күйіне оң әсер ететінін көрсетеді.

Эксперименталды топ студенттерінің 2019 жылғы қысқы және жазғы сессиясының нәтижелерін салыстырмалы талдау (26 адам) жазғы сессияда үлгерім орташа есеппен 7,8% - ға жақсарғанын көрсетті, бұл когнитивті денсаулықтың жақсарғанын көрсетеді.

ҚОРЫТЫНДЫ

Медициналық ЖОО-да оқитын студенттерде жалпы бірқатар жағдайларда әлеуметтік белсенділіктің төмендеуімен, оқуға индеференттік қараумен, психологиялық сарқумен және денсаулығының нашарлауымен, суицидтік ойлардың пайда болуымен сипатталатын оқу кезеңінде психоэмоционалдық күю байқалады.

Психоэмоционалдық жанудың алдын алу мақсатында жеке және ұйымдасқан шараларды үйлестіру қажет. Алдын алудың тиімді түрлерінің бірі-физикалық жаттығулар. Зерттеу оқу үрдісінде спорт ойындары бойынша секциялық сабақтарды болашақ медиктердің кәсіптік бағыттылығы (ППФП) элементтерімен қолдану студенттердің психоэмоционалдық жағдайын, когнитивті денсаулық пен әлеуметтік белсенділікті жақсартатынын көрсетті.

ЖОО-да табысты оқу үшін мотивациялық жағдай қажет. Эмоциялық жану симптомдары бар студенттер үшін мыналар жасалады: оқытушылармен бірлесе отырып секцияны таңдау; өзін-өзі бағалауды қалыптастыру және табыс жағдайын жасау (жеңімпаз); дене шынықтыру бойынша кәсіби бағытта сабақтар өткізу; болашақ дәрігердің мансаптық траекториясында өте маңызды «командада жұмыс істеу» дағдыларын жұмыс істеуге мүмкіндік беретін топтық және командалық сабақ түрлерін пайдалану.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Баранова Ю.В., Герасимова В.Я. медициналық ЖОО студенттерінің жануы/ / Жас ғалым.-2019.-№4.-с. 149-152.
2. Барканова О.В. эмоциялық саланы диагностикалау әдістемесі: психологиялық практикум. -Вып.2. - Красноярск: әдебиет-принт.2009.-237с.
3. Бойко В.В. Энергия эмоциялар. Спб. 2014.-474с.
4. Водопьянова Н.Е. жану синдромы: диагностика және алдын алу. Спб.,-2015.-336с.
5. Зинчук Н.А., Ермолина Н.В., Доронцев А.В., Светличкина А.А. / Сауықтыру дене шынықтыру сабақтарының егде жастағы әйелдердің функционалдық жағдайына әсерін зерттеу
6. Доронцев А.В., Горст В.Р., Медведева А.С. / спорттың күш түрімен шұғылданатын омыртқаның құрылымдық элементтеріндегі неврологиялық патологиялардың даму қаупін анықтау/. Университеттің ғылыми жазбалары. П.Ф. Лесгафта. 2017. № 8 (150). С. 25 – 29.
7. Доронцев А.В. /медициналық ЖОО-дағы дене шынықтыру бойынша жалпы мәдени құзыреттілік концепциясы/ / Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің ғылыми жазбалары. П.Ф. Лесгафта. 2017. № 4 (146). С. 61-64.
8. Қайбышев В.Т. қазіргі заман жағдайында дәрігерлердің кәсіби детерминирленген өмір салты мен денсаулығы //Еңбек медицинасы және өнеркәсіптік экология.-2016.№ 12.-с. 25-29.

ӘОЖ: 80

Телибаева Ляззат Асетовна
Абай атындағы ҚазҰПУ-ның 1 курс докторанты,
филология және көптілді білім беру институты,
Академик С.С. Қирабаев атындағы қазақ тілі мен
әдебиеті кафедрасы

Қобланова Айман Жылқыбайқызы
ф.ғ.к., доцент,
Абай атындағы ҚазҰПУ

КОММУНИКАТИВТІК ЭТИКЕТ ЖӘНЕ ОНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Түйіндеме. Қарым-қатынас — бұл адамдар арасында байланыс орнатып, оны дамытуға бағытталған, соның ішінде ақпаратпен алмасуға, іс-әрекеттердің бірыңғай стратегиясын жасауға: жоспарларды анықтауға және талқылауға, бірлескен жұмысты ұйымдастыруға, оларды жүзеге асыруға қажеттіліктерінен туындайтын күрделі, көп қырлы үрдіс. Сондай-ақ, ол – адамның ішкі жан дүниесінің байлығының басты көзі. Қарым-қатынас кезінде адам тұлғасы қалыптасуы, оның психикасының, интелекттің, эстикалық және рухани қасиеттерінің дамуы орын алады. Бұл оған ауызша немесе жазбаша түрде ішкі жан дүниесін көрсетуге, ойын, сезімін жеткізуге, уайымын, қуанышын айтуға мүмкіндік береді

Кілт сөздер: коммуникация, этикет, ережелер, рәсімдер, дәстүр.

Аннотация. Общение - это сложный, многоплановый процесс установления и развития контактов между людьми, порождаемый их потребностями в совместной деятельности и включающий в себя обмен информацией, выработку единой стратегии действий: наметить и обсудить планы, организовать совместную работу, реализовать их. Общение также — главный источник богатства внутреннего мира человека. В процессе общения происходит формирование личности человека, развитие его психики, интеллекта, воспитание нравственных и эстетических качеств. Оно дает возможность человеку проявить свой внутренний мир, раскрыть свои мысли, чувства, переживания, рассказать о радостях и горестях окружающим в устной или письменной форме

Ключевые слова: коммуникация, этикет, правила, обряды, традиции.

Abstract. Communication is a complex, multifaceted process of establishing and developing contacts between people, generated by their needs for joint activities and including the exchange of information, the development of a unified action strategy: to outline and discuss plans, organize joint work, implement them. Communication is also the main source of wealth in the human inner world. In the process of communication, a person's personality is formed, his psyche and intellect are developed, and moral and aesthetic qualities are raised. It enables a person to express his inner world, to reveal his thoughts, feelings, experiences, to tell about joys and sorrows to others in oral or written form.

Keywords: communication, etiquette, rules, ceremonies, traditions.

Адамзаттың басқа да іс-әрекет түрлеріне қарағанда, коммуникацияның ерекшелігі бір индивидтың ойлары, басқа да қысқа мерзімді немесе ұзақ мерзімді қарым-қатынас түрлерін жоспарлап, ұйымдастыруға арналған жалпы ұйымның ортақ нәрсесіне айналады. Коммуникация – адамның мақсатты әлеуметтік іс-әрекетіндегі мақсатты көзқарастар мен ақпарат алмасу. Адресант, шын мәнінде, адресат оны түсінгенін, осылайша коммуникацияның басты мақсатының – ақпарат алмасудың орындалуына асығады. Сонымен қатар, коммуникация қарым-қатынас жасаушылардың білім деңгейінің өзгеруіне, олардың психологиялық қалыптарына, сөйлеу мәнері мен жүріс-тұрысына әсер етеді.

Сөйлеу мәдениетінің феноменін адамның қоршаған ортаға мәдени-әлеуметтік дағдылану нәтижесінде пайда болған сөйлеу іс-әрекетінің нормалары мен ережелері құрайды. Бұл феноменнің маңыздылығы тек қана ақпарат алмасуды ұйымдастыру ғана емес, сонымен қатар, өзара сөйлесу кезінде жалпы ортақ тіл табысу нүктелерін табу.

Вербалды сөйлеу іс-әрекеті – бұл белгілі бір коммуникация кезінде болатын ережелер мен вербалды сөздің дәстүрлердің жиынтығы (этикеттік формулалар, сөйлесудегі арақашықтық және т.б.). Бейвербалды сөйлеу іс-әрекеті – жағдаяттық сөйлеу шарттары, ым, ишара, ережелер мен дәстүрлер жиынтығы және т.б. Вербалды және бейвербалды сөйлеу іс-әрекеті бір-бірімен өте тығыз байланыста [Стернин 1996, 23 б.].

Коммуниканттардың вербалды да, бейвербалды да бірегей әлеуметтік нормалармен және сол тілдің арнайы ережелерімен бақыланады. Ол нормалар тіл мен сөздің айырмашалығын, норма

мен нормадан ауытқу сияқты аражігін анықтауға мүмкіндік береді. Сөз нормаларының астында этикалық ұстаным тұр. Бұл қоғаммен не рұқсат етілгенін және не сыналатынын, неге қарсы болатынын ажыратуға мүмкіндік беретін ұстаным [Стернин 1996, 23 б.] .

Этикет — бұл адамның сезімдері мен эмоцияларының бүкіл гаммасына әсер ететін, адами қарым-қатынасты байытатын мәдени құбылыстардың бірі. Қоғамдағы этикеттің рөлі әрқашан өте үлкен болған, оның ұзақ тарихи және әлеуметтік эволюциясы, қоғамдағы қызметтері, құрылымы, түрлері мен формалары әр түрлі.

Салтанатты шараларда көрсетуге бағытталған рәсімдерге қарағанда, этикет практикалық әлеуметтік мақсатқа негізделген. Этикеттің маңызды ерекшелігі — ол әрдайым мәдени құндылықтардың үстемдік жүйесіне бағынады. Этикет нормаларын қабылдау дегеніміз — өзін белгілі бір әлеуметтік топтың немесе қоғамның мүшесі ретінде тану және осында қалыптасқан мәдени құндылықтарға бағыну дегенді білдіреді.

Этикет адамдарға қайталанатын әлеуметтік-мәдени жағдайларда (сәлемдесу, танысу, қоғамдық орындардағы мінез-құлық және т.б.) жүруге мүмкіндік береді. Этикет адамдардың жалпы мәдени деңгейін көрсетеді (білім, тәрбие, конформизм). Этикет ережелері индивидтің эгоизмін едәуір шектеуге байланысты болса да, олардың көпшілігі әдеттегідей қабылданады. Бұл сонымен бірге адамдардың санасына, моральдық нұсқауларына айтарлықтай әсер етуі мүмкін этикеттің өзіндік ерекшелігін көрсетеді. Қоғамдағы этикеттің маңызды функциясы — бұл тұлға арасындағы қарым-қатынастағы жанжалды жағдайлардың алдын-алу, онда ол күшті алдын-алу құралы рөлін атқарады.

Этикет (фр. etiquette) «Мәдениет және мәдениеттану» сөздігімен анықталған [Этика сөздігі 1975, 377 б.] мінез-құлықтың белгіленген тәртібі ретінде. Этикет дегеніміз — арнайы әлеуметтік және мәдени ортада қабылданған стильді мінез-құлық ережелерінің жүйесін, басқаша айтқанда, әдеп ережелерін білдіреді. Этикет мінез-құлықтың ерекше формасы бола алмады, ол қоғамның кез-келген қабаты өкілінің мінез-құлқын сипаттайды.

Этика сөздігі этикеттің келесі анықтамасын береді: «Этикет — бұл адамдарға деген сыртқы көзқарастарға қатысты мінез-құлық ережелерінің жиынтығы (басқалармен қарым-қатынас, қарым-қатынас формалары, амандасу, қоғамдық орындардағы тәртіп, әдеп және киім)» [Этика сөздігі 1975, 377 б.].

Этикет ережелері екі санатқа бөлінеді: 1) ең алдымен субъектінің басқа адамдарға деген қарым-қатынасын реттейтін ережелер; 2) қоғамдағы субъектінің мінез-құлқын реттейтін ережелер; ол міндетті түрде басқа адамдармен қарым-қатынаста көрінбейді [Крылова 2006, 242 б.].

Жоғарыда келтірілген анықтамалардан көрініп отырғандай, этикет сыртқы, формальды сөйлемдерге баса назар аударуды қамтиды; [Карасик 2002, 98 б.]: «Этикет — бұл ресми мінез-құлық актілерінің жүйесі, формасы белгілі бір дәрежеде мазмұнға байланысты болғандықтан, этикет ережелері моральдық нормаларға сәйкес келмейді».

Этикеттің бір ерекшелігі - оны рәсімденуі. Ондағы маңызды рөлді а) міндетті орындау, б) форманың тұрақтылығы, в) шартты мазмұнымен сипатталатын вербалды және бейвербалды рәсімдер ойнайды. Этикеттің стереотиптік, автоматтық сияқты қасиеттері осыған байланысты [Формановская 2003, 9, 16 бб.].

Этикеттің прагматикасы туралы айту керек, ол белгілі бір коммуникациялық жағдайдың сипаттамалары анағұрлым маңызды болып табылады. Оларға мыналар жатады: а) байланыс жағдайының түрі, ол, атап айтқанда, лауазымдық жағынан анықталады - жағдаяттың бейресмидігі, сонымен қатар субъект жасаған әрекеттің ауырлығы, ауырлығы дәрежесі; б) қарым-қатынасқа қатысушылардың түрі және олардың арасындағы қатынастар [Крылова 2006, 244 б.].

Соңғы фактор этикет үшін шешуші болып табылады. Сонымен бірге қарастырылатын сала үшін қатысушылардың тек әлеуметтік сипаттамалары маңызды: «этикет жағдайы әлеуметтік типтегі қатынастарды, атап айтқанда теңдік немесе теңсіздік қатынастарын, өзіне немесе басқалардың қарым-қатынасын көрсетуді талап етеді» [Голдин 1987, 81 б.]. Сонымен қатар біз В.И.Карасик ұсынған этикет әрекеті туралы келесі анықтаманы береміз. Карасик: «Этикет - бұл әдейі жасалған және әдеттегі мінез-құлық актісі, оның мақсаты қоғамда қабылданған нормалар мен дәстүрлерге сәйкес қарым-қатынасқа қатысушылар арасындағы мәртебенің тепе-теңдігін сақтау болып табылады» [Карасик 2002, 45 б.].

Осылайша, этикет үшін екі критерий маңызды: біріншіден, мәртебе түсінігі (немесе «вертикальды») қашықтық, екіншіден, жағдайға қатысушыларды бөлетін тұлғааралық (немесе «көлденең») қашықтық туралы түсінік. Статустық арақатынас, сондай-ақ тұлға аралық қашықтық мөлшері этикет жағдайына қатысушылардың құқықтарын, сондай-ақ олардың өзара үміттерін анықтайды.

Адамның әлеуметтік мәртебесі маңызды және реляциялық өлшемге ие. Бірінші жағдайда, біз тұлғаның тәуелсіз және алынған сипаттамаларын - бір жағынан, жынысы, жасы, ұлты, мәдени және әлеуметтік ортасы, екінші жағынан білімі, мамандығы, тілді меңгеру дәрежесін айтамыз. Екінші жағдайда, әлеуметтік құрылымдардағы корреляция қарастырылады, ол әлеуметтік және ситуациялық теңсіздік - төменгі және одан жоғары деңгейлер арасындағы қарым-қатынас тұрғысынан көрінеді [Карасик 2002, 7 б.].

Дәстүр бойынша, этикет жағдайына қатысу-

шының мәртебесі оның иерархияның негізгі үш түріндегі мінез-құлқымен анықталады:

1) Жас иерархиясы, оған сәйкес үлкендердің кішіге қарағанда артықшылығы болады.

2) әлеуметтік-әкімшілік иерархия, оған сәйкес адам

қоғамдағы жоғары позицияны (атап айтқанда, жоғары лауазым) иеленсе, төменгі лауазымға ие болғандарға қарағанда артықшылығы бар.

3) Гендер иерархиясы, оған сәйкес әйел ер адамға қарағанда басым болады. Бұл басымдық 19 ғасырда Еуропаның зайырлы шеңберлерінде басымдыққа ие әйел жынысына, сонымен бірге еркекке қарағанда әлсіз болып қалыптасқан қатынастарға негізделген.

Кейде діни иерархия осы үш типке қосылады, олармен салыстырғанда жекеірек болады. Осы иерархияға сәйкес, діни қызметкердің зайырлыға қарағанда артықшылығы бар [Крылова 2006, 245 б.].

Этикет саласындағы бірінші кезектегі маңызды критерий - бұл жағдаятқа қатысушыларды бөлетін тұлға аралық қашықтық.

E. Hall қашықтықтың (дистанция) төрт түрін анықтайды: интимдік, жеке, әлеуметтік және қоғамдық. Бұл ұғымдар алғаш рет қарым-қатынасқа қатысушылар арасындағы қашықтықты көрсету үшін енгізілді, олардың арасындағы қарым-қатынас түрімен анықталады және мінез-құлықтың белгілі бір паралингвистикалық ерекшеліктерімен - қалып, дауыс ырғағы және т.б. байланысты болады. Әлеуметтік қашықтық адамның жағдай сипаттамаларын нақтылай түседі [Hall 1969, 116-125 б.].

Этикет үшін ең маңыздысы - әлеуметтік және жеке қашықтықтағы белгілердің қарама-қайшылығы [Карасик 2002, 80-81 б.], ол кейбір жұмыстарда «салтанатты қарым-қатынастың» және «достық қарым-қатынастың» [Кобозева 2003, 130 б.];; «шеттетілген-ресми байланыс» және «құпия-бейресми байланыс» оппозициясы ретінде тұжырымдалған. [Шаронов 2003, 169 б.].

В.И. Карасик атап өткендей, «жеке қашықтықтағы қарым-қатынас шынайылықты талап етеді және іс-әрекет көрінісінде белгілі бір спонтанность жол береді», ал «әлеуметтік қашықтықтағы қарым-қатынас әдептілік пен ұстамдылықты ресми кейіпті сақтауды талап етеді» [Карасик 2002, 80-81 б.].

Этикет адамдарға ортақ тіл табуға, қиын жағдайда өзін лайықты ұстауға көмектеседі. Этикетті қолданбау адамдар арасындағы қарым-қатынасты нашарлатады және қарым-қатынастағы жанжал жағдайларына әкеледі.

Егер этикет қоғамда қалыптасқан ережелер жиынтығы ретінде адамның мінез-құлқын әлеуметтік талаптарға сәйкес реттесе, онда сөйлеу этикетін сөйлеу мінез-құлқының реттеуші ережелері ретінде анықтауға болады.

Сөйлеу мінез-құлқының ережелері сөйлеу этикетімен реттеледі - сөйлеу тілінде қалыптасқан тұрақты сөйлемдер жүйесі және байланыстарды құру және сақтау жағдайларында, яғни сөйлеу жағдайларында қолданылатын жалпы ұлттық және әлеуметтік тұрақты байланыс стереотиптері. Бұл апелляция, құттықтау, қоштасу, кешірім, рахмет, құттықтау, тілек, көңіл айту, көңіл айту, мақтау, мақтау, шақыру, ұсыныстар, кеңес сұрау және басқалар. Дегенмен, сөйлеу мінез-құлқының неғұрлым қолайлы стереотипін таңдау коммуникативтік жағдайлардың неғұрлым жалпы шеңберімен анықталады, мысалы, сөйлеушінің және оның серіктесінің әлеуметтік мәртебесі мен әлеуметтік рөлі, тілді пайдалану ресми немесе бейресми қарым-қатынасқа, коммуникацияның жеке қарым-қатынасына және басқа факторларға сәйкес келеді [Формановская 1990, 3 б.]. Сөйлеу этикеті сұхбаттасушыға достық қатынасты білдіретін, қарым-қатынас жасау үшін қолайлы климат құра алатын барлық нәрсені қамтиды.

Коммуникативті мәдениет экспрессивті қарым-қатынасты қамтамасыз ететін бірқатар дағдыларды қамтиды. Адамның әдептілігі, қоғамға бейімділігі - қоғам қоғамды бей-жай қалдырмайды. Қарым-қатынастағы жұмсақ үн, мейірімді, жылы қарым-қатынас - бұл адамдардың өміріндегі салауатты климатқа барлығы дерлік байланысты. Жалпы адамзат мәдениеті ең алдымен сөйлеу мәдениетінде көрінеді және ол сөзсіз этикалық нормаларды сақтау және сөйлеу этикетін дұрыс қолдануымен байланысты.

Б.Ю. Городецкий сөйлеу этикетін сұхбаттасушылардың дауыстық байланысын орнату, олардың әлеуметтік рөлдері мен бір-біріне рөлдік позицияларына сәйкес таңдалған үнде сөйлесу, ресми және бейресми жағдайда өзара қарым-қатынас жасау үшін қоғам белгілеген тұрақты байланыс формулаларының жүйесі ретінде анықтайды. Сөйлеу этикеті бар сөйлеу жағдайы дегеніміз — сөйлеу этикетінің тілдік бірліктер өрісінің өзегін ұйымдастыратын «Мен - сіз - міне - қазір» прагматикалық координаттарымен шектелген коммуниканттардың тікелей қарым-қатынасының жағдайы [Городецкий 1985, 5 б.].

Сөйлеу этикеті мәдени ақпарат берілу процесінде үлкен орын алады. Мұнда ол кейбір мәдени ақпараттарды бекіту, сақтау және беру құралы ретінде ұлттық мәдениеттің маңызды элементіне айналады. Бұл лингвистикалық белгілердің күрделі жүйесі, ол мінез-құлық этикетін ауызша көрсетеді, бізге әр қоғамда адамдарға жанжалсыз, достық қарым-қатынасты білдіру үшін жинаған тілдік байлық береді.

Сөйлеу этикетінің аясы, оның бірліктері, функционалдық өрісі, семантикалық өрісі тілдік құбылыс ретіндегі сөйлеу этикетінің ерекшелігі туралы айтуға мүмкіндік беретін ерекшеліктердің жиынтығын құрайды.

Тұлғааралық қарым-қатынас орнатуда ком-

муникативті мәдениеттің нормаларына негізделеді де сөйлеу формаларымен байланысқан коммуникацияны құру ережелері ретінде (формулалар) және адамдардың мінез-құлқына бағдарланған және ол коммуниканттарға таныс этномәдени ортаға алып келеді. Бұл бір коммуникациялық аспект ретінде жекеше қарастыруды қажет етеді, өйткені сәттілік және өзара әрекеттесу тиімділігі тілді игерумен ғана айқындалмайды, сонымен қатар әлеуметтік-мәдени нормаларын, ұлттық қарым-қатынастың мәдени ерекшеліктері, ұлттық қарым-қатынастың нақты ережелері мен вербалды және бейвербалды сөйлеудің ұлттық-мәдени ерекшеліктерін білумен де айқындалады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Гольдин, В.Е. Обращение: теоретические проблемы [Текст] / В.Е.Гольдин. — Саратов, 1987. — 127 с.
2. Городецкий, Б.Ю. К типологии коммуникативных неудач [Текст] / Б.Ю. Городецкий, И.М. Кобозева, И.Г. Сабурова // Диалоговое взаимодействие и представление знаний. — Новосибирск, 1985. — С. 39-56.
3. Земская, Е.А. Категория вежливости: общие вопросы — национально-культурная специфика русского языка [Текст] / Е.А. Земская: Zeitschrift fur slavische Philologic. Band LVI (1997). Heft 2. — 276 б.
4. Кастлер, Л. Негативная и позитивная вежливость: различные стратегии речевого взаимодействия [Текст] / Л. Кастлер // Агрессия в языке и в речи. М., 2004. — 9 б.
5. Карасик В.И. Язык социального статуса. [Текст] / В.И. Карасик — М., 2002. — 333 с.
6. Кобозева, И.М. Тема речевого этикета в бессмертной поэме Н.В. Гоголя [Текст] / И.М. Кобозева // Московский лингвистический журнал. Т. 7. № 2. Речевой этикет: семантика и прагматика. М., 2003. С. 125-151.
7. Ларина, Т.В. Категория вежливости в английской и русской коммуникативных культурах [Текст] / Т.В. Ларина. — М.: Изд-во Рос. ун-та дружбы народов, 2003. — 315 с.
8. Стернин, И.А. Коммуникативное поведение и межнациональная коммуникация. [Текст] / И.А. Стернин // Этнолингвистические аспекты преподавания иностранных языков. — М., 1996. — С. 44-51.
9. Формановская, Н.И. Речевой этикет [Текст] / Н.И. Формановская, СВ. Шевцова // Русско-английские соответствия: Справочник. — М.: Высш. шк., 1990.-94 с.
10. THall, E.T. The Hidden Dimension.— New York: Anchor, 1969. —217.

CSCSTI 14.35.07

Tsay Yelena
candidate of pedagogical sciences, docent,
University of nternational Business,
Almaty, Kazakhstan

Baishekeyeva Akbota Almasbekovna
second year undergraduate,
specialty: 6M011900 – Foreign language: two foreign languages,
University of nternational Business

DEVELOPING INTERCULTURAL COMMUNICATIVE COMPETENCE TRHOUGH READING AUTHENTIC TEXTS

Аңдатпа. Оқу процессінің мәдениаралық қарым-қатынас жағдайларына көшу себебіне байланысты түпнұсқалық мәтіндер ерекше маңыздылыққа ие болып келе жатыр. Біріншіден, мұндай мәтіндер оқырманның субъективті қабылдауына бағытталған, екіншіден, олар басқа әлемнің құрылымы туралы түсінік береді. Түпнұсқалық материалдарды шет тілдерін оқытуға енгізу студенттердің мәдениаралық құзіреттілігін жоғарылатуда басымдылыққа ие болып табылады. Мақалада шет тілін оқыту кезінде түпнұсқалық мәтіндерді оқудың мәні мен мүмкіндіктері, сондай-ақ оларды мәдениаралық коммуникациялық құзіреттілікті дамытуда қолданылған әрекеттердің мысалдары қарастырылады.

Түйін сөздер: шет тілі, оқыту, мәдениетаралық құзіреттілік, түпнұсқа материалдар, түпнұсқа мәтін.

Аннотация. В связи с направленностью учебного процесса на ситуации межкультурного взаимодействия особую значимость приобретают аутентичные тексты. С одной стороны они направлены на субъективное восприятие читающего, с другой стороны они дают представление о структуре иного мира. Внедрение аутентичных материалов в преподавание иностранных языков становится приоритетом для повышения межкультурной компетенции студентов. В статье рассматриваются значение и возможности чтения аутентичных текстов при обучении иностранному языку, а также приводятся примеры действий по их использованию для развития межкультурной коммуникативной компетенции.

Ключевые слова: иностранный язык, обучение, межкультурная компетенция, аутентичные материалы, аутентичный текст.

Abstract. In the context of orientation of educational process on situations of intercultural interaction, authentic materials acquire special significance On the one hand, they are aimed at subjective perception of the reader and on the other hand, they give an idea of the structure of a different world. The introduction of authentic materials into foreign language teaching is becoming a priority for improving intercultural competence of students. In the article value and possibilities of reading authentic texts in teaching a foreign language are discussed and isample activities on how to use them in developing intercultural communicative competence of students are proveded.

Keywords: foreign language, teaching, intercultural competence, authentic materials, authentic text.

INTRODUCTION

The current state of education system of Kazakhstan is characterized by positive radical changes. Involvement of Kazakhstan in the processes of globalization in Europe and around the world, the expansion of academic mobility and the development of modern technologies has caused lifestyle change of the society. The education system is searching for new approaches to most fully meet the urgent needs of both the reformed Kazakhstan society and each individual.

Under the conditions of integration of Kazakhstan into the world economic and cultural space and the expansion of international relations adequate language skills have become the main condition for the need of a specialist on the labor market. The school must create a qualitatively new system that can ensure real intercultural communication of an individual in a global space. Accordingly, a foreign language acquires the status of an effective tool for shaping the intellectual potential of the society, which at the present historical stage is becoming one of the main resources for the rapid development of the state.

Concept of the Development of Foreign Language Education of the Republic of Kazakhstan is a scientific, practical, methodological document that defines the overall strategy, objectives and

main development path of teaching a foreign language [Kunanbaeva S.S., Karmysova M.K., Ivanova A.M., Arenova T.D., Zhumagulova B.S., Kuznetsova T.D., Abdygaparova S.K., 2010]. In the concept the authors claim that through learning a foreign language as a reflection of sociocultural reality and cultural phenomenon - national and universal, the idea about other picture of the world is developed and the ability to communicate harmoniously in our own society and in other societies is formed that, in turn, help prevent and overcome conflicts caused by historical, political and religious differences of cultures. In line with the concept the issues of teaching a foreign language acquire special significance. Today school education seeks to not only significantly update the content of teaching a foreign language, but also to introduce new ways of forming the intercultural competence of students.

The development of intercultural communicative competence has become a central issue in teaching English as a Foreign Language (EFL) over the past two decades. Teachers realize that one of the principal targets of language teaching is to teach learners to communicate effectively with people from different cultures.

However, Lázár, Byram and Haneda argue that cultural competence is often ignored in EFL and learning of the language is based on the acquisition of grammatical and lexical forms. Mastering grammar rules and fluency in the language is not enough to establish the meaning of negotiation and intercultural communication [Lázár I., 2003; Byram M, 1997; Haneda M., 2007].

Kramsh points out that the main goal of learning a second language should not be only an effective communication, but also a search for the understanding of cultural boundaries and an attempt to come to terms with these boundaries [Kramsh C., 2001].

Lazar states that intercultural communicative competence can actually be enhanced in EFL through various means, such as communicating with representatives of a particular cultural environment and using textbooks, media, documentaries and films. Therefore, it is important to clarify that students learning a foreign language should master itthwith the help of both textbooks n conjunction with authentic materials.

The introduction of authentic materials in the process of teaching a foreign language is therefore becoming a priority for improving intercultural communicative competence of students. For this reason, the main objective of our research is to analyze the value of authentic texts in EFL based on the study of the concepts 'communicative competence', 'intercultural competence' and the assumption that authentic texts are ideal tools to help students develop intercultural communicative competence.

DISCUSSION

Competence is a set of interrelated personality traits, knowledge, skills, abilities, methods of activity that reflects the given requirements for preparing a personality for professional activities. A person's competency involves both an ability and willingness to realize his/her potential knowledge, skills, experience, personal qualities, etc., manifested in practice for the successful creative activity in the social sphere and recognition of the social significance and personal responsibility of the results of this activity and the need of their continuous improvement [Magauova A., Aman Zh., 2018, p. 236].

Communicative competence in line with our research is a total knowledge about the language system and its units, their meanings and functions in speech, about ways of forming thoughts in the language and understanding of the judgments of others, about the national and cultural characteristics of native speakers of the language being studied [Litvinko F.M., 2009]. It is the ability of a student to communicate in various styles of speech in accordance with the communicative tasks being solved, to understand, interpret and generate coherent statements. Bim I.L. states that foreign language communicative competence must include linguistic, speech, sociocultural, compensatory and educational cognitive competencies [Bim I.L., 2007].

The contemporary approach to teaching a foreign language as a means of intercultural communication is based on the research in the field of methodology and linguoculturology. It justifies the idea that the possibility of communication between native speakers and non-native speakers is greatly complicated by differences in the perception of world images and the divergence of conceptual systems of different cultures [Kulgildinova T., Zhumabekova G., 2017, p. 16]. If we talk about functioning of a foreign language, then, despite the commonality of the code of the same language, the system of meanings, at least in terms of their cultural component, will be fundamentally different for its carrier and for one who uses the language as a foreign one. In this aspect, a phenomenon called intercultural communication is different from communication. Intercultural communication is a process, as a result of which an interlocutor creates something common, namely, uniform meaning of speech actions, committed acts and events.

Janet Bennett considers intercultural competence as a set of cognitive, affective and behavioral skills and characteristics that supports effective and appropriate interaction in a variety of cultural contexts. It is a sense of curiosity about the world and the behavior and lives of other people, including those who live in your home country [Bennett, J. M., 2011]. At the same time in the view of Elizarova G.V. intercultural competence can only be inherent in an intercultural communicator, i.e. a linguistic personality who has learnt through the study of languages

both features of different cultures and the peculiarities of culture interaction [Elizarova G.V., 2005, p. 24].

The component analysis of the structure of intercultural competence allows considering intercultural competence as the ability to adapt to a diverse world and support effective and appropriate interaction in a variety of cultural contexts through an unbiased, emphatic and tolerant attitude towards other cultures. The acquisition of intercultural competence as a functional ability to understand the views and opinions of representatives of other culture, to correct one's behavior and to overcome conflicts in communicative situations, to recognize the existence of various values, norms of behavior is becoming most in demand for a modern personality [Tsay Ye., Myrzabayeva A. Zh., Myrzakhmet M. Zh., 2019, p.274].

Currently the need to use authentic resources in EFL has taken on greater urgency since they stimulate communicative and cognitive motivation, help build intercultural competence, improve the language culture in general and also allow teachers successfully use the educational potential of a foreign language. Authentic materials are known to be the best materials for teaching cultural aspects, as they bridge the gap between the classroom and the outside world and bring reality to the classroom. Daskalos and Jellum Ling argue that authentic materials focus primarily on content and meaning, rather than linguistic forms and structures. Authentic materials do not replace textbooks but can be avery useful supplementary material [Daskalos, Jellum Ling, 2005, p.12).

In teaching foreign languages the priority is given to reading. Reading skills are formed faster and easier than speaking, writing and listening skills. TReading texts is of great importance in practical mastery of a foreign language since they act as means of information, professional education and self-education.

Reading in learning activities of students of a secondary school traditionally is of great value. Due to reading students get acquainted with the culture of the language being studied, comprehend the mentality of other people and form the image of other country. The development of the ability to intercultural communication, namely, the perception of authentic foreign language speech and authentic speech behavior is one of the most difficult learning tasks outside natural language environment. Therefore, the major challenge for a teacher is to create authentic language environment at the lesson with the methodologically effective organization of the educational process. For this reason we propose using authentic texts as the most effective means for developing intercultural competence of students.

Text as a component of a foreign language teaching constitutes a coherent sequence of oral and written statements produced in the process of speech activity and carried out in a particular sphere of communication. Authentic text is a text taken from reality, representing a sample of the living language of everyday communication and stylistically well-formed in writing [Voronina G.I., 1994, p.60]. It is created to fulfil some social purpose in the language community in which it was produced [Little D. G., Singleton D.M., p. 21]. Authentic materials include ideas, words, phrases and expressions that are heard and read in real-life situations. The language of authentic texts reflects a linguistic reality and functional features of a foreign language. Authentic materials motivate students being more interesting internally and are a greater incentive to study. Authentic texts are characterized by a peculiarity of vocabulary in the linguistic aspect: they contain many pronouns, particles, interjections, words with connotative and emotional coloring, phrases and phraseological units.

Contemporary textbooks and teaching materials are quite saturated with information of a regional geographic character such as geographical names, traditional forms of communication, habits and lifestyle of native speakers, the realities of their daily lives, etc. Texts containing information about the history of the country, its traditions, customs and holidays help to enlarge the worldview of students about various life circumstances of an authentic nature. These texts introduce students to phraseology, lexical material, speech cliches which are associated with various areas of life of native speakers and different speech styles. Examples of authentic texts include brochures, newspaper articles, letters, railway / air tickets, television programs, advertisements - they are all used by native speakers in their daily live. The use of the material of this kind implies the designing of authentic tasks that require the response similar to real life intercultural communication with native speakers. The main reading techniques are, for instance, probabilistic forecasting, language conjecture, the process of reproducing text, followed by an assessment of its content, etc. [Nosonovich E.V., Milrud G.P., 2016, p.10]. For example, while reading an advertising tourist booklet students aim at choosing the most attractive route and further writing a letter to this travel agency in order to obtain additional information about the conditions of the proposed trip. The authenticity of tasks to the text contributes to a more motivated and natural character of the subsequent work with it.

Ushakova N. considers that the use of authentic texts in EFL has a number of significant advantages:

• authentic texts are characterized by author's individuality, a variety of vocabulary and grammatical forms as well as national characteristics;

• authentic texts are diverse in style and content. They are characterized by functional diversity which is of interest to students. These can be newspaper articles, menus, interviews, songs, statistics, train schedules, recipes, announcements, fairy tales, fables, poems, stories and novels, films, etc. Using the

text of each genre, you can illustrate the diversity of language means for achieving communicative goals, and this , in turn, will leave an imprint on the intercultural competence of students;

• authentic texts illustrate the use of language in a natural social context in the form adopted by its native speakers [Ushakova N.L., 2007, p. 280].

Therefore, there is now, more than ever, an urgent need for selection of authentic materials that could introduce students to social and cultural reality of their own language and the language being studied.

CONCLUSION

Reading plays a paramount role in developing students' intercultural competence. The specifics of authentic texts create the feeling of participation in the daily life of other country, which contributes not only to learning a natural living foreign language, but also serves as a powerful incentive to increase students' motivation. Authentic text is the best way to build intercultural competence. In the process of working with authentic texts, students learn a foreign language culture, other people's customs and traditions, learn to understand, appreciate and respect both a foreign culture and their own culture, while being the subjects of intercultural communication. Thus, the integration of authentic texts as a significant component into educational process contributes to developing students' foreign language intercultural communicative competence.

REFERENCES:

1. Bim I.L. A competency-based approach to education and teaching foreign languages // Competences in education: design experience. –M.: INEC. 2007. [in Russian]
2. Byram M. Teaching and assessing intercultural communicative competence. – Clevedon: Multilingual Matters, 1997.
3. Bennett J. M. Developing intercultural competence for international education faculty and staff. Paper presented at AIEA Conference Workshop, San Francisco, CA, 2011.
4. Dascolos, K., Jellum Ling. Authentic texts or adapted texts - That s the question, 2005. Available on the nternet:
http://muep.mau.se/bitstream/handle/2043/1964/authenticandadapted.pdf?sequence=1&isAllowed=y (accessed 28.04.2020)
5. Elizarova G.V. Culture and teaching foreign languages. – SPb: KARO, 2005. – 352 p. [in Russ]
6. Haneda M. Modes of engagement in foreign language writing: An activity theoretical perspective// Canadian Modern Language Review, 64(2). – Pp. 297-327.
7. Kunanbaeva S.S., Karmysova M.K., Ivanova A.M., Arenova T.D., Zhumagulova B.S., Kuznetsova T.D., Abdygaparova S.K. Concept of the Development of Foreign Language Education of the Republic of Kazakhstan – Алматы: KazUWL, 2010. – 20 p.
8. Kulgildinova T., Zhumabekova G. Formation of the Subject of Intercultural Communication in Foreign-Language Education // Bulletin "Pedagogical Sciences". – №4 (53), 2017. – Pp. 14-23.
9. Kramsch C. Context and culture in language teaching. – Oxford: Oxford University Press, 2001. SBN: 9780194372145
10. Litvinko F.M. Communicative Competence: Principles, Methods, and Techniques of Formation // Collection of Scientific Articles / Belorussian State University; in the editorship of Ed. –Mn., 2009. – Issue 9. – 102 p. [in Russ]
11. Lázár I. Incorporating intercultural communicative competence in language teacher education. – Strasbourg: European Centre of Modern Languages - Council of Europe Publishing, 2003.
12. Little D. G., Singleton D.M. Authentic Materials and the Role of Fixed Support in Language Teaching: Towards a Manual for Language Learners. – Dublin, Trinity Centre for Language and Communication Studies, 1988. – 26 p.
13. Magauova A., Aman Zh. Theoretical aspects of the study of the formation of communicative competence // Science and Life of Kazakhstan, №3 (59), 2018. – Pp. 234-236.
14. Nosonovich E.V., Milrud G.P. Criteria of the content authenticity of the educational text / E.V. Nosonovich, G.P. Millrud // Foreign languages at school, 2016. – No. 2. – Pp.10 - 14. [in Russ]
15. Tsay Ye., Myrzabayeva A. Zh., Myrzakhmet M. Zh. Foreign Language Education: Development of Intercultural Competence // Science and Life of Kazakhstan, №5/2, 2019. – Pp. 271-276.
16. Ushakova N.L. Authentic text as a means of forming intercultural competence // Linguistics. Training. Culture: collection of articles / ed. Myrkina V.Ya. – Arkhangelsk, 2007. Volume 1. – 280 p. [in Russ]
17. Voronina G. I. Methods of teaching students to read authentic texts of youth mass media iat the final stage of general secondary education with in-depth study of a foreign language: abstract, dissertation of candidate of pedagogical sciences. – M., 1994. [in Russ]

UDC 159. 924. 24

Shashtygarin Mussa Mustafiyevich
candidate of Pedagogical Sciences, associate professor,
Aktobe Regional State University named after K.Zhubanov
E-mail: shashtygarin55@mail.ru

Abnasirova Aktoty Kenzhegulovna
senior teacher, master of Pedagogics and Psychology,
Aktobe Regional State University named after K.Zhubanov
E-mail: abnasirova80@mail.ru

CREATIVE ABILITIES OF THE PERSONALITY AS THE BASIS FOR THE DEVELOPMENT OF TECHNICAL CREATIVITY

Түйін. Бұл мақалада басқарудың инновациялық білім беру процесін қалыптастыру тиімділігін бағалау критерийлері қарастырылады: шындықты, орындаушылықты (ресурстармен қамтамасыз ету дәрежесі), басқарушылықты, инновациялық деңгейді, гуманитарлық, инновациялық білім беру үдерісін дамыту және тарату. Білім беруді ақпараттандыру процесі контексінде, зияткерлік, әлеуметтік, экономикалық, коммуникациялық және ақпараттық, түрлі салаларда қызмет түрлерін қолдану арқылы жеке тұлғаның құзыреттілігін белгілеу үшін негізгі талаптар қойылған. Өзінің кәсіби қызметінде ақпараттық және компьютерлік технологияларды қолдануға дайын болашақ мұғалімдердің көпшілігі өздерінің зерттеулерінде компьютерлік технологияларды оқытудың барлық кезеңдерінде, сондай-ақ кез келген нысанда (дәрістер, семинарлар, зертханалық сабақтар, практикалық сабақтар, сыныптан тыс сабақтар және т.б.) пайдаланылады. Болашақ мұғалімдерді кәсіби қызметте ақпараттық және компьютерлік технологияларды қолдануға дайындау және олардың қаражатын игеру жоғары білім берудің қазіргі заманғы талаптарының өзекті мәселелері болып табылатынын көрсетті.

Түйінді сөздер: өлшемдер, кеңістік, инновациялық, технологиялар, білім, процесс.

Аннотация. В данной статье рассматриваются критерии оценки эффективности формирования инновационного образовательного процесса управления: правдивость, выполнимость (степень обеспеченности ресурсами), управляемость, инновационный уровень, гуманитарность, развитие и распространение инновационного образовательного процесса. В контексте процесса информатизации образования, основные требования для установления компетенций личности посредством применения таких видов деятельности, как интеллектуальные, социальные, экономические, коммуникационные и информационные, в различных областях. Большинство будущих учителей, которые готовы использовать информационные и компьютерные технологии в своей профессиональной деятельности, используют в своих исследованиях на всех этапах обучения компьютерным технологиям, а также в любой форме (лекции, семинары, лабораторные занятия, практические занятия, внеклассные занятия и т. д.). показал, что Подготовка будущих учителей к использованию информационных и компьютерных технологий в профессиональной деятельности и освоение их средств являются актуальными вопросами современных требований высшего образования.

Ключевые слова: критерии, пространство, инновационный, технологии, образование, процесс.

Annotation. This article discusses the criteria for evaluating the effectiveness of the formation of an innovative educational management process: truthfulness, feasibility (the degree of resource availability), manageability, innovation level, humanitarianism, development and dissemination of the innovative educational process. In the context of the process of informatization of education, the main requirements for establishing individual competencies through the use of such activities as intellectual, social, economic, communication and information in various fields. Most future teachers who are ready to use information and computer technologies in their professional activities use them in their research at all stages of training in computer technologies, as well as in any form (lectures, seminars, laboratory classes, practical classes, extracurricular activities, etc.). he showed that the Training of future teachers to use information and computer technologies in their professional activities and the development of their means are relevant issues of modern requirements of higher education.

Keywords: criteria, space, innovation, technology, education, process

INTRODUCTION

It is certainly impossible to understand the nature of creativity without understanding its essence, although it is on this issue that there are many divergent judgements, opinions, theories, etc. “Ability” is one of the most general psychological concepts. In structure of psychological knowledge, it occupies one of the main places and is key in relation to such concepts as “learning ability”, “creativity”.

In the most general form, the definition of cre-

ativity is as follows. Creative abilities are individual features of the person, which determine the success of performing creative activities of various kinds.

Since the element of creativity can be present in any kind of human activity, it is fair to talk not only about artistic creative abilities, but also about technical creative abilities, about mathematical creative abilities, etc.

Creativity represents an alloy of many qualities. And the question of the components of the creative potential of man remains open, although at the moment there are several hypotheses concerning this problem. Many psychologists associate abilities with creative activity, first of all, with peculiarities of thinking. In particular, the famous American psychologist Guilford, who dealt with problems of human intelligence, found that creative personalities are characterized by so-called divergent thinking [6]. People who had such thinking did not concentrate their efforts on finding the only right solution, but began to seek solutions in all possible areas in order to consider as many options as possible. Such people tend to form new combinations from elements that most people know and use only in a certain way, or to form connections between two elements that have at first glance nothing in common. The divergent way of thinking is at the heart of creative thinking.

In turn, the very concept of "ability" is based on the foundation of research of personality psychology: intelligence, emotions, activity. In classical psychology, for example, intelligence was seen as some general ability to adapt to new life conditions. According to L. Polani [L. Polanyi, 1986], intelligence refers to one way of acquiring knowledge. But, in the opinion of most other authors, the acquisition of knowledge (assimilation, according to J. Piage) acts only as a side of the process of applying knowledge in solving a life problem. At the same time, it is important that the task be really new or at least has a novelty component. Developed intelligence, according to J. Piage, manifests itself in universal adaptability, in achieving "equilibrium" of the individual with the environment.

MAIN PART

The study of intelligence was carried out in the psychology of general abilities from different points of view. Some of these are cited in this work. It should first be stressed that any intellectual act involves the activity of the subject and the presence of self-regulation in its performance. According to M.K. Akimov, the basis of intelligence is mental activity, while self-regulation only provides the level of activity necessary to solve the problem. Adjacent to this view is E.A. Golubev [Golubeva E.A..1993, 132], who believes that activity and self-regulation are the basic factors of intellectual productivity, and adds performance to them.

In the dictionary of the Russian language S.I. Ozhegov ability is understood as "talent, giving" and "creativity - creation of new cultural, material values" [Ozhegov S. I. , 1998, 779]. And in the dictionary of synonyms of the Russian language Z.E. Alexandrov abilities are explained differently as "talent or talent", and creativity as "creation", that is, creative abilities are "creative talent" [Alexandrova Z., 1998,516p].

According to the dictionary of practical psychologist S.Yu.Golovina abilities "are defined as individual-psychological features of the person, expressing his readiness to master certain types of activities and to their successful fulfillment, which are a condition of their successful fulfillment. They mean a high level of integration and generalization of mental processes, properties, relationships, actions and their systems that meet the requirements of activity". And creativity is "a mental process of creating new values, as if to continue and replace the children's game" [Golovin S. ,2001,640p].

Speaking about individual-psychological features, abilities having psychological nature and individually varying are identified. Emphasizing the link between abilities and successful implementation of activities, the range of individual-varying features is limited only to those that provide an effective result of the activity. And a word readiness once again limits a circle of the discussed properties, leaving skills, abilities and knowledge beyond its limits.

So, the more developed a person has the ability, the more successful he performs the activity, the faster he learns it, and the process of mastering the activity and the activity itself is given to him subjectively easier than training or work in the sphere in which he does not have the ability.

This issue is considered in the most detail in the works of V.D. Shadrikov. He concludes that the concept of "ability" is a psychological concretization of the category of property. The property of what "thing" is ability? According to V.D. Shadrikov, the most common concept that describes psychological reality is the concept of a mental functional system, the process of functioning of which (mental process) ensures the achievement of some useful result to man.

Hence... "Abilities can be determined as properties of functional systems implementing separate mental functions, having an individual measure of expression, manifested in success and qualitative specificity of mastering and realization of separate mental functions. In determining the individual measure of capacity, it is advisable to follow the same parameters as in the characterization of any activity: productivity, quality and reliability (with regard to the function in question)" [Shadrikov V. 1991, 11p].

Since every mental process (including cognitive process) is a temporal characteristic of the functioning of the corresponding system, V.D. Shad-

rikov identifies the abilities of thought, perception, and memory and so on. Abilities, according to V.D. Shadrikov, are common in the sense of assignment to specific activities: there is no, from this point of view, "flight", culinary, "musical" pedagogical "and other abilities. But it remains unclear, in terms of V.D. Shadrikov, whether there are functional mental systems more general than those that correspond to the separate cognitive processes described in textbooks on general psychology?

However, V.D. Shadrikov introduces the concept of general talent, defining it as suitability for a wide range of activities or a combination of abilities, on each of which the success of performance of an activity depends, but also in this case the general does not precede private, and on the contrary there is the result of "assembly" of individual elements.

The success of any activity depends not on any one, but on a combination of different abilities, and this combination, which gives the same result, can be provided in various ways. In the absence of the necessary makings for the development of some abilities, their deficit can be filled at the expense of stronger development of others. "One of the most important features of the human psyche," B. M. Teplov wrote. This is the possibility of an extremely broad compensation of certain properties by others, so that the relative weakness of any one ability does not exclude the possibility of successful performance even of such activities that are most closely related to this ability. The missing ability can be compensated for in a very wide range by others that are highly developed in this person" [Teplov B., p. 33, 2001].

The study of specific psychological characteristics of various abilities allows us to distinguish: a) general qualities of an individual that meet the requirements of not one, but several types of activity (primarily, mental giftedness or intelligence and creativity); b) special, differentiated qualities that meet the narrower requirements of a specific activity.

So, we have considered some of the points of view on the concept of creativity that exist in foreign psychological science. What they share is an understanding of creativity based on the assumption that each individual has some hypothetical properties that are relevant to the ability to create.

Thus, approaches to the definition of "creativity" are very different. Various and numerous classifications of creative abilities (in Russian psychology, this term is often used as an analogue of the term creativity). Without aiming to consider all the variety of approaches, we will focus only on some of them – the most significant, in our opinion.

In the integrity of the human personality, creativity, its level, structure and features are closely interrelated with other aspects of human individuality – the specifics of cognitive processes and personal traits. Identifying the nature of these relationships is one of the promising directions in the study of the phenomenon of creativity. Thus, creativity as a value-personal creative category, being an integral part of human spirituality and a condition for creative self-development of the individual, is an essential reserve of its self-actualization and is expressed not so much by the variety of knowledge available to the individual (as socially fixed stereotypes expressed in rules and laws), as by susceptibility, sensitivity to problems, openness to new ideas and a tendency to destroy or change established stereotypes in order to create new, non-trivial, unexpected and unusual solutions to life's problems.

CONCLUSION

Thus, it seems to us that the creative abilities of a person should be understood as those individual psychological characteristics that determine the success (effectiveness) in the performance of a particular activity or several activities and determine the speed, ease, productivity, quality and reliability of its mastering and execution. Creativity is an integral quality of a person's personality that manifests itself in its dynamics.

All this allows us to conclude that the creative abilities (creativity) of the individual are an organic part of the General culture, which seeks to integrate the achievements of technical and humanitarian Sciences in its content. An important component of this culture is an innovative type of thinking, which is characterized by constructive and creative thinking. The emphasis in thinking, behavior and practical actions will be mixed on how to get the final result, what methods and means to optimize social actions, how to properly use creative opportunities and existing potentials.

REFERENCES:

1. L. Polanyi Personal knowledge. - Moscow: Nauka, 1986. - 124 p.
2. Golubeva E. A. Abilities and individuality. - Moscow: Prometheus, 1993. – 159 p.
3. Ozhegov S. I. Dictionary of the Russian language. About 53,000 words. Ed. 7th, stereotype. - Moscow, 1998. - 900 p.
4. Alexandrova Z. E. Dictionary of synonyms of the Russian language: Approx. 9000 synonymic series / ed. by L. A. Cheshko. - 5th ed., stereotype. - Moscow, 1998. - 600 p.
5. Golovin S. Y. Dictionary of practical psychologist. - Minsk: AST publishing House, 2001. - 800 p.
6. Shadrikov V. D. Abilities, giftedness, talent/ / Development and diagnostics of abilities. exec. ed.V. N. Druzhinin, V. D. Shadrikov. - Moscow: Nauka, 1991. – 190 p.
7. Teplov B. M. the Ability and talent // the reader in developmental and educational psychology. - Moscow, 2001. – 179 p.

ФИЛОЛОГИЯ ҒЫЛЫМЫ
ФИЛОЛОГИЧЕСКАЯ НАУКА
PHILOLOGICAL SCIENCE

УДК 159.942.2

Ахметзянова С.А.,
магистрант Высшей Школы Педагогики,
Павлодарский Государственный педагогический университет
E-mail: sofia19091996@gmail.com

Колюх О.А.
к.п.н, доцент ВШП,
директор центра практической психологии,
Павлодарский Государственный педагогический университет
E-mail: olg.kolyuh2011@mail.ru

ВЛИЯНИЕ ОБРАЗА МЫСЛЕЙ НА ЭМОЦИОНАЛЬНУЮ СТАБИЛЬНОТЬ ЛИЧНОСТИ

Аннотация.Тұлғаның эмоционалды тұрақтылығы өзінің болмыстық позитивті сипаттамасын өмірдің кез келген сәтінде сақтау алуымен сипатталады. Қазіргі таңда оқушылардың эмоционалды тұрақтылығының қалыптасуы психолог, педагогтар мен ата-аналардың бақылау объектісі болып отыр. Эмоционалды тұрақтылық проблемасы негізі баяғыдан бері зерттеліп жүр. Бұған Теплова Б. М. Теплова, В. С. Мухиной, Г. Айзенка, И. П. Павлова, П. В., Симонованың жұмыстары дәлел. Осы мәселеге көп жұмыс жасалды, алайда әлі де әрі қарай зерттелуі тиіс.

Түйінді сөздер: эмоционалды тұрақтылық, эмоционалды сфера.

Аннотация. Эмоциональная стабильность личности характеризуется возможностью личности сохранить свои сущностные позитивные характеристики в любых жизненных обстоятельствах. Процесс формирования эмоциональной стабильности у школьников в настоящее время является одним из объектов внимания психологов, педагогов и родителей. Проблема эмоциональной стабильности личности изучается достаточно давно, и ей посвящены работы Б. М. Теплова, В. С. Мухиной, Г. Айзенка, И. П. Павлова, П. В. Симонова и многих других исследователей, изучающих свойства и особенности эмоциональной сферы личности. Таким образом, степень разработанности данной проблемы достаточно велика, однако требует дальнейшего изучения.

Ключевые слова: эмоциональная стабильность, эмоциональная сфера, перцептивные навыки, копингстратегии, алекситимия.

Annotation. The emotional stability of a personality allows a human to maintain the essential positive characteristics in any life circumstances. The process of forming emotional stability in schoolchildren is currently one of the objects of psychologists', teachers' and parents' attention. The problem of emotional stability of a personality has been studied for a long time. M. Teplova, V. S. Mukhina, G. Aizenka, I. P. Pavlova, P. V. Simonova and many other researchers study the properties and characteristics of the emotional sphere of personality. Thus, the degree of development of this problem is quite large, but requires further study.

Keywords: emotional stability, emotional sphere, motivation, perceptual skills, coping strategies, alexithymia.

ВВЕДЕНИЕ

Эмоциональное благополучие личности напрямую связано с тем, как выстраивается система его отношений с окружающей средой, как он выполняет те задачи, которые перед ним возникают в тех или иных условиях. Таким образом, эмоции, испытываемые человеком, влияют на результат его деятельности, вместе с тем умение осознавать и регулировать возникающие эмоции, оказывают влияние не только на внешний

результат, но и на личностное развитие ребенка.

В своем исследовании мы опираемся на позицию, обозначенную подходом Л.М. Аболина, М.И. Дьяченко, П.Б. Зильбермана, Д.В. Иванова В.А. Пономаренко где под эмоциональной стабильностью подразумевается интегративное свойство индивидуума, сочетающее в себе различные свойства личности, такие как волевые, интеллектуальные, перцептивные и эмоциональные, которые являются препятствием для возникновения эмоциональной нестабильности. [1].

Эмоциональная стабильность является свойством эмоциональной сферы, которое содействует достижению успеха в какой-либо деятельности в условиях стресса и позволяет гибко реагировать на воздействия окружающей среды с сохранением внутреннего равновесия. Такой подход позволяет изучить эмоциональную стабильность у различных возрастных групп людей, с целью их личностного развития, а также повышения адаптивности в различных жизненных ситуациях. В современных исследованиях широко распространены работы, в которых эмоциональная стабильность рассматривается как характеристика эмоциональной сферы личности: отсутствие тенденции к частой смене эмоций, стабильность эмоций, эмоциональная стабильность. С точки зрения этих определений эмоциональная стабильность понимается как низкая эмоциональная чувствительность и эмоциональная возбудимость, то есть эмоциональная невозмутимость, а не впечатлительность [1].

Цель настоящего исследования: описать влияние образа мысли на эмоциональную стабильность личности.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

Проблема эмоциональной стабильности личности занимает одно из важнейших мест в системе гуманитарных наук. Это качество личности позволяет противостоять эмоциональным раздражителям, которые негативно влияют на ход любой его деятельности. Эта проблема актуальна и для школьников.

Эмоциональная стабильность зависит от многих факторов, связанных с личностными особенностями и социальным окружением. Активность в поведении и деятельности является одним из основных внутренних факторов, определяющих психологическую стабильность личности. Доминирующей деятельностью в аспекте эмоциональной стабильности личности могут быть все виды деятельности: деятельностная, коммуникативная, познавательная. Более привычным понятием, объясняющим механизм той или иной ориентации сознания, является такое отношение, как готовность, предрасположенность к определенной деятельности, интерпретация, отношение, поведение, реакция.

Известно, что наши мысли управляют нами, мысли влияют на чувства, реальность, здоровье, жизнь.

Все, что происходит в голове любого человека, так или иначе, отражается в реальности. Эмоции, образы, мысли, желания, которые испытывает человек — они как бы выходят за пределы нас и влияют на окружающих людей и мир вокруг. Мысли человека способны влиять на многое: на нашу жизнь, отношение, наше здоровье, на внешние обстоятельства, которые удачно или неудачно складываются, на сознание, на наши поступки, на отношения других людей к нам и на эмоциональную стабильность.

В современной реальности, где на человека и его психику воздействует множество различных факторов, как позитивных, так и оказывающих негативное влияние, основным показателем успешности личности во всех ее проявлениях является способность психики приспосабливаться к этим воздействиям, умение эффективно управлять своими эмоциями, мыслями, действиями, высокая стрессостабильность.

Эмоционально-психологическая саморегуляция приобретает характер целостного и законченного акта в единстве с перцептивными и экспрессивными умениями, которые также составляют необходимую часть коммуникативных и исполнительских умений. Она проявляется в способности остро, активно реагировать на изменения в среде общения, перестраивать общение с учетом изменений эмоционального настроя партнеров. Психологическое благополучие, эмоциональное настроение человека напрямую зависят от содержания и эффективности общения.

Направленность на самопознание позволяет найти средства для самосовершенствования, обучаться приемам саморегуляции. Именно в подростковом возрасте ребенок начинает лучше контролировать проявление собственных эмоций, учится лучше их дифференцировать.

Занимаясь какой-либо деятельностью, например, спортивной или общественной, школьник приобретает собственные достижения, которые свидетельствуют об успешности самореализации, что влияет на повышение самооценки и самоуважения. Поглощенность деятельностью способствует устойчивому эмоциональному состоянию [1].

Мотивационный компонент эмоциональной стабильности определяется системой мотивов, направленных на преодоление психологических барьеров, возникающих в напряженной ситуации. Мотивационная сфера личности понимается как совокупность устойчивых мотивов, выстроенных в определенной иерархии. Мотив-внутренняя мотивация человека к какой-либо деятельности, связанной с удовлетворением определенной потребности.

Мотив может быть охарактеризован количественно (слабый-сильный) и качественно (внешний-внутренний). Если идентичность имеет ценность самой деятельности,то мы говорим о внутренней мотивации. Внешние мотивы, в свою очередь, делятся на негативные (мотивы избегания неудачи) и позитивные (мотивы достижения успеха). Имея мотивацию достижения успеха, человек, начиная дело, нацелен на его конструктивное решение. Он активен, подвижен, настойчив, ответственен, решителен, склонен планировать свое будущее на долгие периоды времени, уверен в себе. Мотивация избежать неудачи - это деятельность, связанная с необходимостью избежать наказания, неудачи. В основе этой мотивации лежит представление о негативных ожиданиях, человек уже заранее боится возможной неудачи, он избегает ответственности, имеет, как правило, высокий уровень тревожности, неинициативен, не уверен в себе. Показателем сформированности мотивационного компонента эмоциональной стабильности является наличие мотивации достижения успеха [2].

Перцептивные способности человека проявляются в умении управлять своим восприятием и организовывать его:

– прогнозировать ход общения;

– правильно оценивать социально-психологический настрой партнеров по общению;

– установить необходимый контакт.

Они позволяют человеку правильно оценивать эмоциональные и психологические реакции партнеров по общению и даже прогнозировать эти реакции, избегая тех, которые помешают достичь цели общения [3].

Развитая коммуникация всегда включает в себя два тесно связанных аспекта-коммуникацию на основе субъект-субъектной схемы и коммуникацию на основе субъект-объектной схемы, в которой партнерам отводится роль манипулятора и манипулируемого объекта. Первая характеризуется равенством психологических позиций участников (оба-субъекты), активностью сторон, при которой каждая не только испытывает влияние, но и сама в равной степени влияет на другую.

Из двух схем развитого общения определяющей, базовой является субъект-субъектная схема, позволяющая усилить эмоциональную стабильность личности подростков.

Для формирования эмоциональной стабильности личности, наиболее благоприятные предпосылки создаются в подростковом возрасте. В этот период формируется способность к самоконтролю своих эмоциональных проявлений, саморегуляции, самозащите своих убеждений, а также внутренняя позиция личности, личностные качества, желание нести ответственность за себя. Подростки, обучающиеся в творческой образовательной среде, имеют более высокие показатели сформированности всех компонентов эмоциональной стабильности, чем студенты из традиционных образовательных сред.

Н. А. Аминов также указывает на связь между чувствительностью нервной системы и эмоциональной стабильностью, но считает, что более чувствительные люди (с более слабой нервной системой) проявляют высокую эмоциональную стабильность и способны осуществлять контроль над собственными эмоциональными реакциями [4].

Таким образом, эмоциональная стабильность может возникать в одних случаях за счет развития адаптивной копинг-стратегии, когда у чувствительных индивидов вырабатывается привычка концентрироваться на своем эмоциональном состоянии и контролировать его, в других -за счет неспособности нервной системы реагировать на сигналы низкой и средней интенсивности.

А. А. Реан отмечает, что «проявления стресса в деятельности подростка разнообразны и обширны ... прежде всего, различают фрустрацию, тревогу, истощение и выгорание» [7].

Л. М. Митина определяет эмоциональную стабильность как «способность противостоять различного рода психологическим трудностям, сохраняя при этом адаптацию», и считает это качество особенно важным в жизни человека [6].

В. А. крутецкий рассматривает эмоциональную стабильность как свойство психики, благодаря которому индивид способен успешно осуществлять необходимую деятельность в сложных эмоциональных условиях [5].

Изучая феномен эмоциональной стабильности, Л. М. Аболин выделил две основные группы факторов ее возникновения и развития: субъективные (внутренние) и объективные (внешние). К внутренним относились устойчивые психологические характеристики личности (акцентуация характера, волевой контроль, тревожность, экстраверсия), свойства нервной системы (уравновешенность, сила, подвижность), физиологическая реактивность (эмоциональная возбудимость). К внешним факторам ученый относил экстремальные состояния, называемые «эмоциогенными ситуациями», «экстремальными стимулами», «стрессорами» и т. д. [8].

В сфере психических состояний, как отмечает А. А.Чекалина, «совладание с негативными эмоциями, способность радоваться, эмоциональная стабильность» являются показателями личностного здоровья [10, с. 210].

По мнению П. Б. Зильбермана, эмоциональная стабильность может быть нецелесообразным явлением, характеризующим отсутствие адекватного отражения изменившейся ситуации, свидетельствующим о недостаточной гибкости, адаптивности [9].

В свою очередь ряд исследователей (В. Г. Казанская, В. Л. Леви, Л. А. Китаев-Смык, Р. А. Макаревич) считают, что низкий уровень развития эмоциональной стабильности студентов приводит к переживанию современными студентами эмоционального стресса и различных психосоматических заболеваний.

Всё вышесказанное позволяет нам определять эмоциональную стабильность учащегося как особо значимое качество. В деятельности любого человека, особенно школьника, стабильность к негативному воздействию внешних факторов складывается из особенностей функционирования нервной системы, личностных особенностей (акцентуации характера, ведущие черты личности), способов совладания с жизненными трудностями (копинг-стратегии).

Проблема эмоциональной стабильности школьников в последние годы приобрела особую актуальность в связи с формированием информационной цивилизации. Новая Информационная культура общества, по мнению Ермаковой И. В., создает как новые возможности, так и проблемы, риски и противоречия [11].

Современное общество называется информационным обществом, в котором информация приобретает особый статус, а информационные ресурсы играют важную роль. Формирующаяся мощная информационная среда оказывает существенное влияние на различные сферы личности. В настоящее время информационная среда является многомерным, сложным образованием. Его можно охарактеризовать как результат всех информационных потоков, на пересечении которых находится человек. В нормальной обстановке человеку нужен минимум информации, чтобы действовать рационально. Чтобы адаптироваться к условиям информационной среды, человек должен обработать гораздо больше информации, чем раньше. Расширяя сферу общения, современная информационная среда разрушила позитивный образ мышления, снизила вероятность подлинных духовных связей, упростила характер коммуникаций. Наблюдалось уменьшение средней продолжительности прямых человеческих отношений, личных контактов, в то время как их количество увеличивалось.

Ряд отечественных авторов связывают возникновение эмоциональных расстройств у детей дошкольного и дошкольного возраста с психологической травмой. К ним относятся ученые, в частности А. А. Реутова, А. И. Лебедев. Что Каттак Е. В. и др. приписывают внезапное расставание с матерью, госпитализацию без матери до достижения пятилетнего возраста, страх, семейные конфликты. Однако анализ большинства исследований показывает, что в детском возрасте основной причиной эмоциональных расстройств является не острая, а длительная психическая травма. Хронические травмы или психотравмирующие ситуации являются относительно слабыми, но длительно действующими и повторяющимися стимулами. В детстве травмирующие ситуации возникают непосредственно из семейных отношений и тесно связаны с тем, как взаимодействуют дети и родители. Одним из факторов, вызывающих невротизацию, является хронически неблагоприятная ситуация в семье [12].

Семейное воспитание способствует созданию благоприятных условий для удовлетворения потребностей в полноценном развитии и саморазвитии личности ребенка. Как известно, функция воспитания или первичной социализации является одной из важнейших функций семьи. В семье эмоциональная составляющая отношений создает тот особый, не всегда осознанный контекст, через который преломляются вербальные воздействия-установки, советы и т.

Воспитание (как формирующее воздействие) в широком смысле-это весь комплекс детско-родительских отношений, охватывающий не только сознательные установки и целенаправленные воздействия родителей на ребенка, но и те факторы, которые являются более бессознательными, но оказывают наиболее существенное влияние на ребенка-поведение, эмоциональное отношение.

Таким образом, неспособность управлять своей эмоциональной сферой может привести к алекситимии-фиксированному комплексу качеств, характеризующемуся трудностью понимания и определения собственных эмоций, в то время как наличие этих способностей благотворно влияет на психическое и соматическое здоровье.

В общем, для формирования эмоционального благополучия ребенка это необходимо:

– способствуют развитию жизнестойкости, стрессостабильности;

– развивать коммуникативные навыки;

– помогать в обеспечении положительной самооценки, в развитии самопонимания;

– проводить профилактику и коррекцию повышенной тревожности;

– способствовать поддержанию положительного фона настроения, развитию эмоциональной сферы. [13]

Таким образом, на формирование эмоциональной стабильности школьников оказывают влияние весь комплекс детско-родительских отношений, который охватывает осознаваемые установки и целенаправленные воздействия родителей на ребенка, а также те, факторы, которые не осознаются, например, модель поведения родителей и их эмоциональное отношение, воспитание. Существенным компонентом формирования эмоциональной стабильности является наличие системы мотивов, которые направлены на преодоление психологических

барьеров, возникающих в стрессовых ситуациях.

Таким образом, эмоции оказывают существенное влияние на все формы поведения, умение ими владеть формирует положительное влияние не только на внешний результат, но и на личностное развитие. Эмоциональное благополучие способствует выстраиванию отношений с окружающей средой и самим собой.

Анализ психолого-педагогической литературы показал, что существуют разнообразные позиции авторов на проблему эмоциональной стабильности. В физиологии и психогенетике взгляд на проблему эмоциональной стабильности основывается на понимании ее как биологически детерминированного свойства личности (Г. Айзенк, К.М. Гуревич, Л.Б. Ермолаева-Томина, Н.С. Лейтес, В.Д. Небылицын, И.П. Павлов, В.И. Рождественская, Б.М. Теплов). В соответствии с подходом Л.М. Аболина, М.И. Дьяченко, П.Б. Зильбермана, Д.В. Иванова, В.А. Пономаренко эмоциональная нестабильность препятствует достижению поставленных целей, если подросток находится в напряженной эмоциональной обстановке. Эмоциональная стабильность позволяет гибко реагировать в стрессовых ситуациях, сохраняя при этом эмоциональное равновесие. Развитие перцептивных, эмоциональных, интеллектуальных и волевых качеств личности позволяют воспрепятствовать возникновению эмоциональной нестабильности.

Подростковый возраст является кризисным для эмоционального развития личности ребенка. В этот наиболее сенситивный период для ребенка важно иметь эмоциональное благополучие. Подростку следует развивать способности к эмпатии, умение разбираться в своих эмоциональных состояниях и в эмоциях других людей. Эмоциональная нестабильность характерна для периодов возрастного кризиса. В этот период на особенности поведения оказывает влияние половое развитие и физиологическое развитие, что обуславливает его поведенческие реакции на жизненные ситуации. Поведение подростков может носить непредсказуемый и противоречивый характер, для данного возраста характерны: импульсивность, апатия, самоуверенность, сменяющаяся неуверенностью в себе, ранимость, цинизм. [14]

Психологически-эмоциональная стабильность личности формируется с помощью активности в поведении (познавательная, деятельностная, коммуникативная), системы мотивов, направленных на преодоление психологических барьеров в напряженной ситуации, а также перцептивных навыков и эмоционально-психологической саморегуляции. На формирование эмоциональной стабильности оказывает влияние воспитание, благоприятная обстановка в семье, а также уровень эмоционального интеллекта.

В настоящее время проблема формирования эмоциональной стабильности и пути её решения недостаточно изучены. На наш взгляд следует особое внимание уделить воспитательным методам в семье, поскольку именно в ней закладывается фундамент эмоциональной сферы личности. [15]

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Таким образом, проведенный анализ показывает, что формирование психологической стабильности личности к негативным воздействиям социальной среды, в младшем школьном возрасте, становится более осознанным. Формирование личностной идентичности позволяет девушкам и юношам более позитивно воспринимать свои субъективные возможности в решении жизненных проблем, а возрастающие ресурсы когнитивной сферы позволяют более объективно оценивать внешние воздействия и более адекватно относиться к причинам возникновения трудностей.

В то же время высокая эмоциональная лабильность, несформированность способности противостоять раздражителям, ограниченный опыт социального взаимодействия, вызывающий эмоциональное напряжение и чрезмерное возбуждение, могут вызвать серьезные трудности у девушек и юношей, оказавшихся в трудных жизненных ситуациях. Отсюда объективная необходимость специальной психологической помощи молодым людям для развития ответственного и осознанного отношения к формированию стабильности личности к негативным воздействиям общества, к своей жизни.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Аболин Л. М. Психологические механизмы эмоциональной стабильности человека. Казань, 3.7. - 320 с.
2. Александрова Л. А. Мотивационный компонент эмоциональной стабильности: дис. ... канд. психол. наук. Кемерово, 2014. - 207 с.
3. Крутецкий В. А., Балбасова Е. Г. Педагогические способности, их структура, диагностика, условия формирования и развития: учеб. пособие. - М.: Педагогика, 201. - 111 с.
4. Аминов Н. А. Психофизиологические и психологические предпосылки педагогических способностей // Вопросы психологии. - 2018. - № 5. - С. 71-77.
5. Крутецкий В. А., Балбасова Е. Г. Эмоциональная стабильность как свойство психики: учеб. посо-

бие. - М.: Психология, 2014. - 263 с.
6. Митина Л. М. Вызовы и риски времени как психологические проблемы личностно-профессионального развития современного человека // Психология личностно-профессионального развития: современные вызовы и риски: XII Международная научнопрактическая конференция / под ред. Л. М. Митиной. - 2016. - № 11. - С. 8-14.13.
7. Реан А. А., Баранов А. А. Факторы стрессостабильности учителей // Вопросы психологии. - 2017. - № 1. - С. 45-54.
8. Аболин Л. М. Свойства нервной системы. - Казань: Альянс, 2017. - 320 с.
9. Зильберман П. Б. Эмоциональная стабильность и стресс // Психический стресс: материалы Всесоюзного симпозиума. - 2015. - № 5. - С. 13-15.
10. Чекалина А. А. Гендерная психология: учебное пособие. –М.: Арт, 2016. 431 с.
11. Ермакова И. В. Современные представления о механизмах регуляции функции гипоталамогипофизарно - надпочечниковой системы // Новые исследования. - 2017. - № 4. - С. 77-86.
12. Куфтяк Е. В., Лебедев А. II., Реунова А. А. Стратегии защитно-совладающего поведения детей в контексте психологического здоровья [Электронный ресурс] // Медицинская психология в России. - 2017. - № 1 (42). URL: http://mprj.ru (дата обращения: 10.12.2019).
13. Лихи R, Сэмпл Р. Посттравматическое стрессовое расстройство: когнитивно-бихевиоральный подход // Московский психотерапевтический журнал. - 2019. - № 1. - С. 141— 158.
14. Руденко Н. Г., Черникова А. А. Эмоциональная стабильность как профессионально значимое качество будущего учителя // Сибирский педагогический журнал. - 2018. - № 7. - С. 357-362.
15. Новгородцева Е. А. Эмоциональная стабильность личности в пространстве, незащищенном от терроризма// Концепт: научно-методический электронный журнал. - 2015. - № 10.[Электронный журнал]. Режим доступа: URL: http://ekoncept.ru/2015/75029.1пт_

ӘОК 81

Искакова Айгерім Жарқынбекқызы
«Шетел тілі: екі шетел тілі» мамандығы магистранты,
Қорқыт Ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университеті,
E- mail: aiko-1986-kz@mail.ru

Бекназарова Ұлжан Өмірзаққызы
докторант,
Қорқыт Ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университеті,
E-mail: becnazarova@mail.ru

ҚАЗАҚ ЖӘНЕ АҒЫЛШЫН ТІЛДЕРІНДЕГІ ТАҒДЫР КОНЦЕПТІСІНІҢ ЛИНГВОМӘДЕНИЕТТАНЫМДЫҚ СИПАТТАМАСЫ

Түйіндеме. Мақалада қазақ және ағылшын болмысындағы «Тағдыр» концептісінің лингвомәдени құндылықтарын қарастыра отырып, оның тілде берілу жолдары зерттелген. «Тағдыр» концептісі туралы ғалымдардың пікірі сараланып, оның қазақ және ағылшын тілдеріндегі құрылымы, ішкі форма, жалғаса туындаған ауыспалы мағына, ортақ және ерекше белгілері, жалпыхалықтық рухани дүниелер мен ұлттарға тән танымдық ерекшеліктері анықталған. Тағдыр концептісі дәстүрлі мәдениеттердің өткені мен бүгінінде ерекше рөл ойнайды, ол құндылықтармен, діни ұстанымдармен, барлық өмірі барысындағы адам менталитетімен байланысты. Ежелгі дәуірден бастап адамзат тағдырдың табиғатын түсінуге тырысып келеді. Тағдыр идеясы еркінділік идеясының қарама-қайшылығы ретінде әлеуметтенген және тарихи сипатқа ие болуы жұмыстың өзектілігін көрсетеді.

Түйінді сөздер: концепт, тағдыр концептісі, лингвомәдениет, фразеологизмдер, лексикалық бірліктер, мағына, прототиптік өлшем, денотат, коннотация.

Искакова Айкерим Жаркынбековна
магистрант специальности «Иностранный язык: два иностранных языка»,
Кызылординский Государственный Университет имени Коркыт Ата,
E-mail: aiko-1986-kz@mail.ru

Бекназарова Улжан Омирзаковна
докторант,
Кызылординский Государственный Университет имени Коркыт Ата,
E-mail: becnazarova@mail.ru

ЛИНГВОКУЛЬТУРНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА КАЗАХСКОЙ И АНГЛИЙСКОЙ ЯЗЫКОВОЙ КОНЦЕПЦИИ СУДЬБЫ

Аннотация. В статье на казахском и английском языках рассматривая лингвокультурную ценность концепции «Судьба» изучена пути подачи на языке. Рассматривая мнения ученых о концепции «Судьба», ее строения на казахском и английском языках, внутреннюю форму, в связи с этим ее переносное значение, общие и специфические особенности, определены общенародные и духовные ценности и национальные особенности. Концепция судьбы играет особую роль в прошлом и настоящем традиционных культур, что связано с ценностями, религиозными принципами, менталитетом человека на протяжении всей жизни. С незапамятных времен человечество пытается понять природу судьбы. Тот факт, что идея судьбы социализирована и носит исторический характер как противоречие с идеей свободы, показывает актуальность работы.

Ключевые слова: концепт, концепт судьбы, лингвокультура, фразеологизмы, единицы лексики, значения, прототип измерения, денотат, коннотация.

Iskakova Aikerim Zharkynbekkyzy
graduate student of "Foreign Language: two foreign languages,
Korkyt Ata Kyzylorda State University,
Kyzylorda,
E-mail: aiko-1986-kz@mail.ru

Beknazarova Ulzhan Umirzakkyzy
doctoral student of Kazakh language and literature,
Korkyt Ata Kyzylorda State University,
Kyzylorda,
E- mail: becnazarova@mail.ru

LINGUISTIC AND CULTURAL CHARACTERISTICS OF THE CONCEPT DESTINY IN KAZAKH AND ENGLISH LANGUAGES

Abstract. Concept destiny's values of Kazakh and English languages are researched, also its ways of giving the language are studied in the article. The opinions of scientists about the concept destiny are given, its structure, the internal form, connection with it, its tolerable meaning, general and specific features, certain nationwide, spiritual values and national characteristics in Kazakh and English are considered. The concept destiny plays a special role in the past and studies a culture that is associated with values, religious principles, the mentality of a person throughout life. Since ancient time, mankind had tried to understand the nature of destiny. The fact that the idea of destiny is socialized and has a historical character as a contradiction with the idea of freedom, it shows the relevance of the work.

Keywords: concept, concept destiny, linguistic culture, phraseological units, units of vocabulary, meanings, prototype of measurement, denotation, connotation.

КІРІСПЕ

Ұлт мәдениетінің қай түрінде болмасын, онда сол ұлттың бүкіл таным болмысы мен тұрмыс-тіршілік суреті сақталған. Белгілі бір ұлттың тарихынан, мәдениетінен, таным болмысынан, тұрмыс-тіршілігінен хабардар ететін тілдік бірліктерге ең алдымен тілдегі фразеологизмдер, мақал-мәтелдер, нақыл сөздер жатады, себебі бұл тілдік бірліктер белгілі бір ұлттың өзге ұлттардан менталдық айырмашылығын көрсететін, салт-дәстүр ерекшеліктерін білдіретін ұлттық өмір көріністерінің айнасы болып табылады.

Берілген мақалада талданып отырған қазақ және ағылшын болмысындағы *тағдыр* концептісінің лингвомәдени құндылықтарын қарастыра отырып, оларды жан-жақты зерттеу, сонымен қатар, оның тілде берілу жолдарын қарастыру басты міндет болып табылады.

Этностың менталдық ерекшелігі, дүниетанымы тілінде көрініс береді десек, оның дәлелі сол тілдегі концептілер жүйесі екендігі белгілі. Осы тұста концептінің не екендігі туралы заңды сұрақ туындайды. Қазіргі классикалық неміс тілінде *konzept* сөзінің ең басты мағынасы «жоба, конспект, нобай» болып саналады. Неміс лексемасындағы *konzept* терминінің «концепт, ұғым» ретіндегі мағынасының анықталуы – XX ғасырдың үлесіне тиеді және ол қалыпты сөздіктердің барлығында дерлік берілмеген. XVIII-XIX ғасырларындағы әдебиеттерде бұл сөздің мағынасы кездеспейді. Концептіні лнгвомәдениеттанымдық аспектіде зерттеушілердің (Н.Д.Арутюнова, В.В.Колесов, З.Д.Попова, И.А.Стернин, Ю.С.Степанов, В.Н.Телия, Л.О.Чернейко т.б.) пайымдауынша барынша кең ұғым. Бұл термин лингвистикалық ғылыми еңбектерінде (ағылшын-саксон дәстүрінің ықпалынсыз), әсіресе 1960-шы жылдардың соңынан бастап кеңінен танылып отыр. Ал қазіргі таңда *conzept* термині тек ұғымды белгілеп қоймай, индивидтің, тілдік ұжымның дүние, жаратылыс, оның түрліше заттары мен құбылыстары туралы өмір тәжірибесі, білімдік аясы (көзқарасы, танымы) негізінде, өзі өмір сүретін әлеуметтік ортаның мәдениетінен қабылдап, қалыптастырған танымдық, білімдік жүйесі болып саналады[Нұрдәулетова Б.И.,2011,301б].

ӘДІСТЕМЕЛІК НЕГІЗДЕР

Тағдыр концептісі дәстүрлі мәдениеттердің өткені мен бүгінінде ерекше рөл ойнайды, ол құндылықтармен, діни ұстанымдармен, барлық өмірі барысындағы адам менталитетімен байланысты. Ежелгі дәуірден бастап адамзат тағдырдың табиғатын түсінуге тырысып келеді. Оған С.С. Аверинцев төмендегідей анықтама береді: «*Тағдыр* – мифологияда, иррационал философиялық жүйелерде, сондай-ақ, тұрмыстық санада оқиғалар мен адам әрекеттерінің ақымақ және ақылға қонымсыз жазмышы...» [Кнабе Г.С.,2004,56]. *Тағдыр* идеясы еркінділік идеясының қарама-қайшылығы ретінде әлеуметтенген және тарихи сипатқа ие.

Қазақ және ағылшын тілдеріндегі *тағдыр* концептісінің құрылымын қарастыру арқылы лингвомәдени ұқсастықтары мен ерекшеліктерін анықтау өзекті тақырыптардың бірі. Осы тұста қазақ және ағылшын тілдеріндегі *тағдыр* концептісінің қолданысы аясы қандай? деген заңды сұрақ туатыны анық. *Тағдыр* сөзінің концептуалдануының лексикографиялық, мифологиялық, этимологиялық және философиялық зерттеулерінің негіздерін қарастыра және қазақ пен ағылшын тілдеріндегі аудармалық сипатын басшылыққа ала отырып лингвомәдени тұрғыдан қарастырып көрелік.

Адамның сұлбасы ананың жатырында көрініс тауып, алғаш рет қозғалысқа түскенде пенденің пешенесіне *тағдыры* жазылады дейді. Біреудікі – тіл үйірген тәтті *тағдыр*, біреудікі – қызыл тіліңді қарып түсер кермек тағдыр, біреудікі – екі ортада жүрген бірде Күн, бірде көлеңке құлдың күнін кешкен дәмсіз *тағдыр* [Нұрмағамбетов Ә.,2000,96].

Тағдыр концептісі дәстүрлі мәдениеттердің өткені мен бүгінінде ерекше рөл ойнайды, ол құндылықтармен, діни ұстанымдармен, барлық өмірі барысындағы адам менталитетімен байланысты. Ежелгі дәуірден бастап адамзат тағдырдың табиғатын түсінуге тырысып келеді.

Аверинцев *тағдыр* түсінігінің екі константты аспектісіне аса назар аударады:

1. *Тағдыр* зұлмат және өздігінен танылмайды.
2. Тануға ұмтылған санаға ашылатын жалғыз

жүйесі – еркінділік пен тәуелділік оппозициясы, бұл жерде *тағдыр* категориясы тәуелділік категориясына теңестіріледі [Кнабе Г.С.,2004,86]. Әртүрлі дәуірдегі адам санасындағы *тағдырдың* көрінісін, оның көркем жүйелердегі орнын анықтаумен өзге ғалымдар да айналысты.

Тағдыр концептісінің қазақ санасында орны ерекше. *Тағдыр* сөзі түсіндірме сөздікте былайша анықталады: 1) Адам еркінен тыс болатын оқиға барысы, түрлі жағдайдың тоғысу салдары 2) Діни: Құдіреттің жазуы, жазмыш 3) Болып өткен өмір жолы, тұрмыс, болашақ [Телия В.Н.,1999,906].

Қазақ тілінде аталған концепт көптеген фразеологизмдер мен сөз тіркестерінің құрамында кездеседі: *тағдыр араз* «әуелден-ақ бұйырмаған, бір болуға қоспаған», *тағдырдың уын ішті* «тұрмыстың ауыртпалығын, қайғы-қасіретін көп тартты», *тағдырсыз тәбділ болмас* «жазмышқа шара жоқ», *тағдырын қолына алды, тағдырын қосты* «болашағын, өмір жолын өз билігіне алды», *тағдыры шешілді* «мәселе анықталды, шешімін тапты» және т.б.

Діни наным бойынша *тағдыр* әркімге әуелден белгіленіп қойылған Алла тағаланың бұйрығы деген мағынаны білдіреді. Қазақ халқының мифтік санасында әрбір адам дүниеге шыр етіп келгеннен бастап оның маңдайына *тағдыры* жазылып қойылады деген түсінік қалыптасқан, сондықтан *тағдыр* сөзіне *маңдай* сөзінің синоним болуы осы түсініктен бастау алған деп айтуға болады. Мысалы: Тәңірінің *маңдайға* жазғанын үйде тосам (С.Мұқанов), Бұ фәни дүнияда *жазмышсыз* ештеңе де болмайды, – деді иман («Қаз. Әдеб.»),

Тағдыр – әр заттың және әр адамның бекітілген болмысы және болашағы, дегенмен, бұл ақылға қонымды болмыс емес. *Тағдыр* концептісінің ұғымдық бірлігін лингвистикалық талдау келесі өзектік белгілерді анықтауға мүмкіндік береді: Қазақ тілінде: *жазмыш, шарттылық, артқы жақтағы сыртқы күштің болуы, жоғары шығу тегі, адамның еркінен тыс*. Өзектік белгілерге *бөлік, қозғалыс, өзгеріс, өмір, болашақ, тізбектік, заңдылық, кездейсоқтық,* және т.б.

Ағылшын тілінде: *fate, doom, fate, destiny, fate, doom, fortune, luck, chance* лексикалық бірліктері енеді. Ағылшын тіл иелері үшін *тағдыр* концептісі (*fate, destiny, doom, lot, Providence, fortune, chance, luck*) біріншіден, оқиғалардың бағытын анықтайтын күш ретінде түсініледі. Көбіне ол тірі ағза ретінде сипатталады: *fate, destiny, fortune, providence*. Бұл күш адаммен белгілі қарым-қатынасқа түсіп, қарсы тұруға көмектеседі, қандай да бір артықшылық береді немесе айырады, бағыттайды, адам оны жағымды да, жағымсыз да қабылдайды. Кейде ағылшын *тағдырының* ғарасатпен (суд), шешім қабылдаумен, шешім шығарумен және оны орындаумен байланысы байқалады. Ағылшын лингвомәдениеттануында аталмыш күшке қарсы тұру идеясы жағымды бағаланады.

Екіншіден, *тағдыр* зат, нысан, субстанция ретінде (*fate, destiny, lot, luck, fortune, chance*) түсініледі. Бұл жағдайда *тағдыр* жоғарыдан беріледі немесе алдағы уақытта кездеседі және адамға белгілі сәтте жолығады, адам оны іздейді немесе қашып жүреді әлде оған тәуелді болады. *Тағдырға* адам да әсер ете алады.

Ағылшын лингвомәдениеттануының ерекше белгісі – *тағдыр* концептісінің түсінілуінің екі «полюсінің» болуы, осы полюстерге концептінің барлық тілдік қолданыстары жатады: *тағдыр – fate (destiny, doom*) және *тағдыр – fortune (chance, luck*). Бірінші полюстің ерекшелігі соңы, аяқтылық, нақтылық идеясында. Қазіргі ағылшын тілінде осы қатардың сөздері аз рөл ойнайды. Ал «екінші» полюс кездейсоқтық және «жолы болу/болмау» белгілеріне ие, ағылшын тілінде ол үлкен мағынаға ие болуымен және *тағдырдың* екі жақты, болжанбайтын, адамның белсенділігін талап ететін белгілерімен байланысты.

НӘТИЖЕЛЕР МЕН ТАЛҚЫЛАУЛАР

Тағдыр концептісін тылсым күш ретінде қабылдау барлық сөздіктерде, ғылыми еңбектерде көрініс берген. Фразеологиялық бірліктерді талдау арқылы *тағдыр* концептісінің келесі белгілерін анықтадық:

• *тағдыр – жазмыш*, адамға қарағанда мықты тұлға, *өз тағдырына балта шабу; тағдырмен күресу; тағдырын бағындыру; тағдыр төреге де тізе бүктіреді; тағдыр осалды күйретеді, күштіні күйлентеді, тағдыр да күштілер жақта екенін ұмытпа; тағдырға көніп қана қоймайсың, бағынасың, мойындайсың, дәрменсізденесің, бүкіл әлемде сенен басқа ешкім болмайды; адам – төс, тағдыр – балта.*

• *тағдыр* – бұл мәтін, кітап, *тағдырына жазылған; жазмыштан озмыш жоқ тіркестері* осы мағынадан шықса керек. Тағдыр – барлығы оқи алатын кітап.

• *тағдыр* – жол, *тағдырдың иірімдері*.

• *тағдыр* – қожайын және тағдыр - құл: *тағдырдың құлы; өз тағдырының иесі; тағдырдың қожасы тағдыр ғана, адам оның құлы*.

• *тағдыр* – дана: *тағдыр ғана адамды ақылды, ақылсыз деп бөлмейді; тіршілікте тағдырдан асқан керемет жоқ*.

Жазмыш идеясы ағылшын тілінде көбіне *foredoom, foreordination, predestination, preordination, predetermination* секілді синонимдерде көрініс береді. Дегенмен, олардың қолданылу жиілігі төмен.

Жағдай, ойын идеясы ағылшын тілінде *lot, allotment* сөздері арқылы көрінеді.

Ағылшын тілінде жағымды және жағымсыз тағдыр мағынасы анық ажыратылады. Ағылшын тілінде жағымды жағдайлар *fortune, chance* сөздерімен, ал жағымсыз жағдайлар *fate, doom* лексемаларымен білдіріледі. Бейтарап *destiny* сөзінің қолданылу жиілігі төмен.

Қазіргі адам тағдырды толықтай тәуелді жоғары күш ретінде емес, өзі құруы тиіс өмір ретінде де қабылдайды. Бұл ассоциативті тәжірибелердің және мәтіндік зерттеулердің нәтижелерінде дәлелденді. Мысалы, *тағдырына көнбеді, тағдырдың дегенімен жүрмеді, тағдырына қарсы тұра алды* сөз тіркестері адамның белсенді әрекетін болжап, тағдырдың бақылаушысы, тағдыр ойының «субъектісі» емес, ойыншысы бола бастағанын көрсетеді. Ал ағылшындар *тағдырдың* батылдарға бағынатындығын *fortune favours the brave (the bold)* мақалында көрсетеді.

Өзге де концептілер секілді *тағдыр* концептісі өзек және периферия ұстанымы бойынша құрылымдалған. Концептінің өзек аумағы екі прототиптік өлшем бойынша беріледі: «тағдыр – күш» және «тағдыр – өмір жолы». Бірінші өлшем сәттілік, жазмыш, пешене секілді мифтік есімдермен ұсынылады, олар күшті мейірімді/мейірімсіз тұрғысынан нақтылайды. Екінші өлшем ауыртпалық, үлес, несібе, жұлдыз, жеребе, өмір және болашақ секілді идеялармен этимологиялық тұрғыдан байланысты лексемалармен беріледі, аталмыш сөздердің семантикасы, бір жағынан тағдырдың уақыттық парадигмасын, екінші жағынан оқиғалық толықтылығын нақтылайды. Тұрмыстық санада «тағдыр» концептісі осы жағдайдың кез келген бірлігімен және оның тұжырымдалуы осы бірліктердің модификациялануымен байланысты [Hymes D.,2011,156].

Тағдырдың дегеніне болатындығы мағынасы қазақ және ағылшын тілдерінде кездеседі. Қазақ халқы *жазмыштан озмыш жоқ; тағдырдан қашып құтылмайсың* десе, ағылшындар *no flying from fate*; *every bullet has its billet* сөз тіркестерін қолданады. Көріп отырғанымыздай, қазақ тілінде қашу сөзімен берілетін мағына ағылшын тілінде ұшу тіркесімен қолданысқа енген. *If a man is destined to drown, he will drown even in a spoonful of water* мақалы қазақ тілінде осы дәрежеде қолданылмағанмен, *қате деген аяқ астында* екендігін айтыла келіп, барлығы Тәңірдің белгілеуімен болатындығын меңзейді. Қазақтар *адамның қалауы емес, Аллахтың қалауы болады* десе, ағылшын тілінде *man proposes, God disposes* делінген. Діни нанымдары өзге болғанымен екі халық та жоғары күштің бар екендігіне сеніп, адам өмірі сол күштің қолында екендігіне сенеді.

Тағдыр концептісінің негізгі құрамдас бөліктері – *fortune, fate* зат есімдерімен берілген денотаттар. Сондай-ақ, *loss* және *gain* денотаттарын да атап көрсетуге болады: no great loss without some small gain. *Тағдыр* концептісін тікелей білдіретін тақырыптық топтың паремияларындағы денотаттардан өзге денотаттар тобы бар, олар fortune лексемасының денотатын сапалы сипаттайды: *to favour – fortune favours the brave; to find; to keep – fortune is easily found, but hard to be kept; to pipe – he dances well to whom fortune pipes.*

Luck және fortune сөздері өз алдына концепт бола отырып, *тағдыр* күрделі концептісінің құрамына енеді. Сондықтан осы ұғымдарға да тоқтала кетейік. Luck концептісіне сөздіктерде 1) a belief in good or bad fortune in life caused by accident or chance which happens beyond a person's control; 2) a superstitious feeling that brings fortune or success; 3) the force that seems to operate for good or ill in a person's life, as in shaping circumstances, events or opportunities; 4) good fortune; advantage or success, considered as the result of chance; 5) a combination of circumstances, events, etc., operating by chance to bring good or ill to a person; 6) some object on which good fortune is supposed to depend ; 7) the force that causes things, especially good things, to happen to you by chance and not as a result of your own efforts or abilities; 8) good fortune or prosperity, success; 9) one's personal fate or lot [Davies N.,1984,356].

Ағылшын түсіндірме сөздіктерінің мақалаларында жинақталған қарастырылып отырған концептінің мағыналарын алдын-ала талдау біз ұсынып отырған лексикалық бірліктің мағынасын төмендегідей құрылымдауға мүмкіндік береді:

1) luck жағымды да жағымсыз да коннотация беруі мүмкін;

2) жағдайлардың сәтті барысын білдіреді;

3) істің қажетті немесе қалаған нәтижесіне жауап береді;

4) адамның бақылауына немесе қалауына тәуелсіз, оның қасиеттеріне байланысты емес.

Біздің қызықтырған концептіні жүзеге асыратын лексикалық бірліктерді анықтау үшін компоненттік талдау әдісіне жүгіндік. Компоненттік талдау әдісінің табиғаты мен мақсаты зерттелетін тілдік бірліктердің жиынтығында бірліктер анықталады, олардың көмегімен өзара кей бірліктер ажыратылады, кейбірі, керісінше, кейбіреулері топтарға немесе жиынтықтарға біріктіріледі. Өзге сөздермен айтқанда, фактілерді сипаттау мазмұн жоспарына енгізілетін белгілердің жиынтығымен жүзеге асырылады. Біз зат есімдермен берілген келесі бірліктерді ерекшеледік: fortune; chance; circumstances; destiny; fate; lot; portion; hazard; success.

Fortune түсінігінің базалық концептуалды белгілері де осы әдіспен анықталды:

1) that which comes as the result of an undertaking or of a course of action;

2) good or ill success; especially, favorable issue;

3) happy event;

4) success;

5) prosperity as reached partly by chance and partly by effort;

6) that which befalls or is to befall one; lot in life, or event in any particular undertaking; fate; destiny;

7) the arrival of something in a sudden or unexpected manner; chance; accident; luck; hap; also, the personified power regarded as determining human success, apportioning happiness and unhappiness, and distributing arbitrarily or

fortuitously the lots of life;

8) future events, fate, destiny, things which happen to a person;

9) position in life as determined by wealth; wealth or riches;

10) things that happen or are to happen to a person in his life;

11) chance personified, commonly regarded as a mythical distributing arbitrarily or capriciously the lots of life [Smith Ch.,2010,156];

12) a power or force, often personalized, regarded as being responsible for human affairs; chance;

13) luck, especially when favourable [Hymes D.,2011,246].

Сөздік мақалаларын талдау арқылы алынған белгілерді ерекшелейік:

1) адам қызметін бақылайтын және бағыттайтын жоғары күш;

2) жағдай немесе сәттілік, жол болғыштық, әсіресе адам өміріне әсер ету туралы айтылған жағдайларда;

3) жазмыш («тағдыр» мағынасы арқылы жағымды бояма арқылы, «жазмыш (рок)» жағымсыз бояма арқылы беріледі); алдыңғы концепт секілді адам бақылауынан тәуелсіз;

4) қандай да бір қалауды орындау;

5) дәулет, байлық, үлкен ақша сомасы.

Fortune концептісінің мазмұн жоспарына енетін аталмыш мағыналар келесі лексикалық бірліктермен беріледі: chance; luck; success; wealth; destiny; fate; lot; circumstances; portion; hazard; treasure [Chaika E.,2009,456].

Аталмыш концептілердің семантикалық құрамдас бөліктермен толтырылудың ұқсас жиынтығына ие бола отырып, мазмұн жоспарына енетін әртүрлі белгілерге ие болуын қалай түсінуге болады? Концептілер күрделі менталды құрылым ретінде адам санасында өзі секілді өзге бірліктерден жеке өмір сүре алмайды, барлығы жүйені құрайды, құрамдас бөліктері тоғысады, үнемі өзара әрекеттеседі, бір-біріне кірігуге жағдайлар туындата отырып, тұрақты байланыстар орнатады.

Fortune денотатының жағымды мағынасымен қатар, оның антонимі де кездеседі: *misfortune – misfortunes never come alone*. Осылайша, қайғы – бақыт, сәттілік секілді тағдырдың заңды бөлігі. Осы денотаттың синонимі ретінде *loss* денотаты қарастырылады.

Өзіндік тақырыптық жүктемесі жоқ, сөйленісті ресімдеу, мықты ішкі форма құру үшін қызмет ететін денотаттар жеке сипаттамаға ие. Мысалы, *to be* денотатымен байланысты *architect* денотаты *every man is the architect of his own fortunes* мақалында *is the architect* синтагмасын ресімдеу үшін қолданылады. Осындай денотаттар паремиялар мәтінінде паремия мәтінін білдіретін символдарға айналып, жағдайды ұйымдастыру қызметін атқарады.

Ұқсас бейне келесі мақалдарда көрініс береді: *he dances well to whom fortune pipes; it never rains, but it pours. To dance* тіркесі осы қолданыста *to live* – өмір сүру мағынасын береді.

To rain және *to pour* бақытсыздық, қайғы түсінігінің синонимдері болып табылады. *To pour* етістігін қолдануға байланысты жағымсыз белгі молая түседі.

Тағдыр концептісіне енетін тілдік қолданыстар көбіне анық көрінетін бағалық коннотацияға ие. Сол мақалдардың аталмыш коннотацияларын топтағаннан кейін, қолданылатын жағдайға байланысты жағымды да, жағымсыз да сипатта қолданылатын мақалдар тобы анықталды.

Мысалы, *marriages are made in heaven* мақалы мәнмәтіннен тыс бейтарап мағынаға ие.

Жағымды бағалық коннотациясы бар паремиялардың мысалына *an unfortunate event may become a godsend", "every cloud has a silver lining", "misfortunes tell us what fortune is* мақалдары жатады, олардағы жағымсыз коннотация жағымдыға ауысады.

No flying from fate, misfortunes never come alone, it never rains, but it pours мақалдары жағымсыз бағалық коннотацияға ие.

Бейтарап бағалық коннотациясы бар жағдайлар сирек кездеседі. Өйткені көптеген паремиялар халықтық шығу тегі бар өсиет афоризмдері болып табылады. Олардың негізіне қандай да әрекет ұстанымы бар, мақал-мәтелдердің көбі жағдайды түсінудің анық шекараларын анықтайды, шектеулі жағдайда қолданылады.

Бір-біріне қарама-қарсы мағынада қолданылатын паремиялар да баршылық. Мысалы, *no flying from fate* және *every man is the architect of his own fortunes* мақалдары екі жақты пікірді білдіреді.

Философ, ақын Абай атамыз да Тағдыр Алланың бұйрығы, соған сенуге оны тағдыр деп қабылдау адам баласының ісі екені туралы айтқан: *Хор болды жаным, Сенсіз де менің күнім, Тағдырдан келген зұлым. Тағдыр етсе Алла, Не көрмейді пенде.*

Тілімізде *тағдырдың тезі; тағдырдың тауқыметі; тағдырдың жазуы; тағдырдың уын ішті; тағдыр жетті, тағдырсыз тәбдік болмас, тағдыры шешілді; тағдырға тап болу; тағдыр қоспау; қатал тағдыр* және т.б. тұрақты тіркестер қалыптасқан. Бұлардың барлығы тағдыр алдындағы адамның дәрменсіз екенін білдіретін тіркестер.

Тағдырыңды ешқашан да жазғырма,

Тіпті кейде болса әзәзіл азғырған (Әл-Фараби).

Аталмыш өлеңнен «тағдыр» «маңдайға жазылған нәрсе емес» «барлығы да адамның тікелей өзіне байланысты» деген секілді ой қылаң береді. Алайда, мұнымен сабақтас келетін ойлар көңілдің кейбір кездерінде ғана жазылады. Себебі, этнос танымында адам баласының өмірде-

гі сәтсіздіктерінің көбі «тағдырға байланысты». Мәселен, тілдегі «*тағдырдың жазуы*» дегенге келсек, адам баласы өз өміріндегі қиыншылықтың алдында дәрменсіз. Себебі, оған о баста дүниеге шыр етіп келгенде-ақ оның маңдайына болашақтағы өмірінде не боларын тылсым күш жазып қойған деген діни түсінік бар. «*Тағдырға иман келтіру – иманның алтыншы тірегі. Алла тағала барлық нәрсені әу бастан тағдыр еткен және олардың өз алдындағы белгілі бір уақыттар мен орындарда болатынын білген. Бұл нәрселер Алла тағаланың тағдыр еткені бойынша орындалады*».

Тағдырға қанағат келтіру тек ислам дінінен келді жалған түсінік. Жаратқанға жалбарыну жолы әртүрлі болғанымен, барлық халықтың тылсым күшке сенетіндігі белгілі. Сол секілді ағылшын халқының мақалдарында да қанағатқа шақыру байқалады: *be content with your lot; one cannot be first in everything*.

ҚОРЫТЫНДЫ

Тіл мен мәдениет өзара тығыз байланыстағы құбылыстар екендігі анық.

1. Тіл және мәдениет – адамның дүниетанымын көрсететін сана формалары;

2. Мәдениет және тіл өзара диалогта өмір сүреді (өйткені мәдениет мен тілдің субъектісі индивид болып табылады, ал индивидтер арасындағы қарым-қатынас құралы – тіл, ал тіл ғасырдан ғасырға халық мәдениетін жалғастырады);

3. Мәдениет мен тіл субъектісі – индивид;

4. Тіл мен мәдениеттің ортақ белгілі – нормалық;

5. Екеуінің де маңызды белгілерінің бірі – тарихилық.

Тіл мен мәдениет коммуникативті үдерістерде, адамның тілдік қабілеттерін қалыптастыруда және қоғамдық адамды қалыптастыруда өзара байланысты болады.

Жалпы белгілерімен қатар тіл мен мәдениеттің айырмашылықтары да бар:

1. Қоғамның әртүрлі қабаттары қарым-қатынас құралы ретінде тілді пайдаланады. Дегенмен, қоғамда әртүрлі маңызды әлеуметтік және мәдени функцияларды жүзеге асыратын ерекше қабат – жоғары қабат немесе элита бар.

2. Мәдениет – өз бетімен ұйымдаса алмайтын белгілер жүйесі.

Тіл және мәдениет – әртүрлі белгілер жүйелері.

Құрылымы әр түрлі тілдердің сөздік қорындағы сан алуан атаулардың ішінде мағынасы тарлау *тағдыр* концептісін қазақ және ағылшын тілінің тілдік аясында зерттеп, зерделеу оңай болған жоқ.

Тілі, ділі, мәдениеті, дүниетанымдық көзқарасы әр түрлі қазақ және ағылшын тілдеріндегі *тағдыр* концептісі жан-жақты, құрылымы, ішкі форма, жалғаса туындаған ауыспалы мағына, лингвомәдени тұрғысынан зерттеу нәтижесінде тіл-тілге тән ортақ заңдылықтар, жалпыхалықтық рухани дүниелер, ұлттарға тән танымдық ерекшеліктер т.б. жөнінде бірқатар жаңа мағлұматтарға қол жеткізілді.

Екі тілдегі адам концептісінің пайда болу көздері әр халықтың тарихымен, заттық және рухани мәдениетімен, өмір-тіршілігімен тығыз байланысты. Олардың лингвомәдени және танымдық сипатын ашу ұлттық дүниетанымның сыры мен ерекшеліктерін танып білуге септігін тигізді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Нұрдәулетова Б.И. «Когнитивтік лингвистика» - Алматы: Қазақстан Республикасы Жоғары оқу орындарының қауымдастығы, 2011-312 б.
2. Кнабе Г.С. Материалы к лекциям по общей теории культуры и культуры античного Рима. – М.: Индрик, 2004. – 347с.
3. Нұрмағамбетов Ә. Сөз сырына саяхат. – Алматы: Жалын, 2000. – 121 б.
4. Телия В.Н. Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М.: Школа. Языки и русская культура, 1999. – 284 с.
5. Hymes D. Language in culture and society. –Harper N.Y., 2011. – 404 p.
6. Davies N. Heart of Europe: A short history of Poland. Oxford: Clarendon Press, 1984.
7. Smith Ch. Synonyms discriminated: a dictionary of synonymous words in the English language. Detroit 2010.
8. Chaika E. Language. The Social mirror. – Boston: Third Edition, 2009. – 436 p.

Картаева А.М.
филология ғылымдарының докторы,
қауымдастырылған профессор,
Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы қ., Қазақстан,
E-mail: kartaeva2011@mail.ru

Нурланова А.Н.
филология ғылымдарының кандидаты,
Қазақстан-Американдық еркін университеті,
Өскемен қ., Қазақстан,
E-mail: anur_81@mail.ru

Тургумбаева Н.К.
гуманитарлық ғылымдар магистрі,
Қазақстан-Американдық еркін университеті,
Өскемен қ., Қазақстан,
E-mail: nuri_8610@mail.ru

ЛАТЫН ГРАФИКАСЫ НЕГІЗІНДЕГІ ҚАЗАҚ ӘЛІПБИІНЕ ҚОҒАМНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК БЕЙІМДЕЛУІНІҢ ТИІМДІ ЖОЛДАРЫ

Аңдатпа. Мақалада қазіргі күні қазақстандық қоғам үшін өзекті болып отырған тақырып – қазақ әліпбиінің латын жазуына көшірілуі туралы сөз болады. Авторлар алдымен тіл және жазу, жазудың адамзат тарихындағы орны және тарихы туралы тоқталып өтіп, латын әліпбиінің әлемдік өркениетте алатын орны және латын негізді қазақ әліпбиіне көшудің маңызын саралап береді.

Зерттеу барысында халықтың латын графикасына бейімделу деңгейін анықтау мақсатында Қазақстан Республикасы тұрғындарының арасында сауалнама жүргізілді. Сол әлеуметтік зерттеу нәтижесіне сүйене отырып, мақалада қазіргі кезде қоғамның жаңа әліпбиді қабылдау барысы, халықтың қаншалықты бұл жазуға бейімделуге дайын екендігі, оң және теріс бағыттағы көзқарастар, олардың алғышарттары, халықтың осы бағыттағы мемлекеттің саясатын түсінуі, жазу ауыстыруға байланысты туындайтын қиындықтар және басқа да мәселелер бойынша тұрғындардың пікірлеріне талдау жасалып, нақтылы ұсыныстар берілген.

Түйін сөздер: тіл, жазу, әліпби, латын негізді қазақ әліпбиі, әлеуметтік зерттеу.

Аннотация. В данной статье рассматривается актуальная для современного общества тема - переход казкахского алфавита на латинскую графику. Авторы подробно останавливаются на понятиях язык и письменность, роль письменности в истории человечества, месте латинского алфавита в мировой цивилизации и важности перехода казахского алфавита на латиницу.

В ходе исследования проведено анкетирование среди населения РК для выявления и определения уровня адаптации социума к новому алфавиту. Опираясь на результаты социального исследования, в статье анализируется процесс перехода общества на латиницу, степень готовности принятия населением новой графики, позитивные и негативные тенденции общества в этом вопросе и причины этих процессов, уровень солидарности населения к процессам и изменениям в политике по языкам в данном направлении, предполагаемые трудности при процессе перехода и даются конкретные предложения по работе в этом направлении.

Ключевые слова: язык, письменность, алфавит, казахский алфавит на латинице, социальное исследование.

Annotation. The topic of the article is relevant for Kazakhstani society today - we are talking about translating the Kazakh alphabet into the Latin alphabet. First of all, the authors talk about language and writing, the place and history of writing in the history of mankind, analyze the role of the Latin alphabet in world civilization and the significance of the transition to the Latin alphabet.

During the study, a survey of the population of the Republic of Kazakhstan was conducted in order to determine the level of adaptation of the population to the Latin script. Based on the results of a sociological study, the article analyzes and gives concrete recommendations to the population about the course of adoption of the new alphabet of society at present, about how people are ready to adapt to this spelling, positive and negative approaches, their premises, public understanding of state policy in this direction , problems arising in connection with the translation of the letter.

Keywords: language, writing, alphabet, Kazakh alphabet in Latin, social research.

Қазір Қазақстандағы жазу мәселесі үлкен өзгерістердің алдында тұр. Бұл өзгерістер тіл мамандарын ғана емес, бүкіл қоғамды алаңдатуда. Себебі, жазу қоғам өмірінің барлық саласында қызмет етеді.

Жалпы тіл деген түсінік бар, жазу деген түсінік бар. Жазу – тілді таңбалаудың тәсілі ғана. Ол - адам ойлап тапқан ең ұлы жетістік. «Жазу – тілді жаңғыртудың, бекітудің құралы» [Күдеринова К.Б., 2013, 242б.].

Жазудың тарихы өте ежелден басталады. Әлемде бес мыңнан астам тіл бар және ол тілдер әр түрлі жазумен беріледі.

Адамдар өзі тарихында жазудың төрт түрлі кезеңін басынан кешірді: пиктографиялық жазу, идеографиялық жазу, буын жазуы және әріп жазуы. Бүгінгі біздің қолданып жүрген жазуымыз – графиканың ең жетілген түрі.

Әлем елдерінің басым бөлігі латын жазуын пайдаланып, бұл жазу өркениет жазуына айналып отыр.

Латын графикасына көшуді қазіргі қазақстандық қоғамның әлемдік жаһандану үрдісіне ену жолындағы маңызды қадам ретінде қабылдауы - жазу ауыстырудағы басты мәселе.

«Латын әліпбиіне көшу тек таңбаларды ауыстыру ғана емес деген пікір жиі айтылады. Ұлттық болмысқа әсер ету, ұлттық кодты жандандыру қажеттігі бірінші кезекте ұсынылады. Бұл аталғандарға тікелей арналған жұмыстар, сөз жоқ, қоғам мүшелерінің, жеке индивидтің когнитивті санасына, тілдік санасына ықпал жасай алады» деп ғалым А.Алдаш айтқандай, жазу ауыстыру лингвистикалық мәселе ғана емес, қоғамдық, саяси астары бар әлеуметтік мәселе. [Алдаш А., 2019, 13б.]

Тұңғыш Елбасымыз Н.Ә.Назарбаев «Болашаққа бағдар – рухани жаңғыру» атты мақаласында «Қазақ тілін біртіндеп латын әліпбиіне көшіру жұмыстарын бастауымыз керек. Біз бұл мәселеге неғұрлым дәйектілік қажеттігін терең түсініп, байыппен қарап келеміз және оған кірісуге Тәуелсіздік алғаннан бері мұқият дайындалдық... Латыншаға көшудің терең логикасы бар. Бұл қазіргі заманғы технологиялық ортаның, коммуникацияның, сондай-ақ, XXI ғасырдағы ғылыми және білім беру процесінің ерекшеліктеріне байланысты...» – деп қазіргі жаһандану заманында кейінгі ұрпақ жастарымыздың білімінің кеңейіп, ғылыми жетістіктерге қол жеткізу үшін өте қажет екендігін баса атап көрсетті. [Назарбаев Н.А., / Егемен Қазақстан/ 26.]

Тарихқа сүйенсек, алфавит ауыстырудың басты себептері – лингвистикалық себептер емес, таза саяси немесе экономикалық факторлар. Мысалы, латын алфавитінің таралуы – ең алғашында католик дінімен, Риммен, ал араб алфавитінің таралуы ислам дінімен байланысты. Кириллицаның жасалуы да Орыс православ шіркеуімен байланыстырылады.

Бізге белгілі қазақтар қолданған тұңғыш әліппе – көне түркі жазуы дін атаулыдан ада, көшпенділердің әскери өмірін, ат үстінде көшіп-қонып жүрген ата-бабаларымыздың дүниетанымын көрсетіп, тіпті таңбаларының өзі сабақтың жебесі, найзаның ұшына ұқсаған. Ал қазақ халқының сан ғасырлар бойы ғылымы мен мәдениетінің жаңғыры болған араб жазуы – діни сипатта, бұл жазудың арғы жағында исламдық көзқарас тұрды.

Бірақ латын графикасы баяғыда –ақ өзінің конфессионалдылығын жойған. Малайзия және Индонезия сияқты экономикасы тұрақты ислам елдері ұлттық графика ретінде латын жазуын қолданады.

Кириллицаны қолдану арқылы қазақ тілін орыс жазуының қалыбына салып, екшеп, қырнап беруге тура келді.

«Тіл мен саясат - тіл дамытудың өзара тығыз байланысты категориялары. Тіл – саясаттың әрі нысанасы (обьектісі), әрі құралы. Ал саясат – тіл тағдырын шешетін мемлекеттің өзіндік ұстанған бағыты, шаралар жүйесі». [Абасилов А.Б.,2018, 8б.]

Ұлттық жазудың мәселесі еліміз егемендік алып, өз даму жолына түскен кезден бастап көтеріліп келеді. Тілші ғалымдар, зиялы қауым арасындағы араб жазуына көшу, кириллицаға реформа жасап, одан әрі пайдалана беру, көне түркі жазуына қайта оралу сияқты пікірлердің ішінде оза шауып, латын жазуын қабылдау алдыға шықты.

Бұл, өз кезегінде, ол графиканы қазақ тіліне икемдеу сияқты лингвистикалық мәселелермен қоса, қоғамның жаңа жазуды қабылдауы, оған бейімделудің өзіндік ерекшеліктері, әлеуметтік-лингвистикалық және психологиялық зерттеулердің негізінде қоғамдағы жаңа әліпбиге бейімделу үрдісін зерттеу мәселесінің өзектілігін танытады.

Сонымен, зерттеуіміздің мақсаты - тұрғындардың қазақ әліпбиін латын графикасына ауыстыруға деген жеке көзқарастарын анықтау арқылы латынға көшуді қазіргі қазақстандық қоғамның еліміздің әлемдік жаһандану үрдісіне ену жолындағы маңызды қадам ретінде қабылдауы үшін оңтайлы пікір қалыптастыру.

Қазіргі қоғамда латын негізді әліпбиге көшу екіұдай пікір туғызып отырғаны мәлім.Оған себеп көп. Ең алдымен, кез келген жаңалықтың кез келген қоғамда бірден қолдау таба кетуі мүмкін емес. Әр саланың, әр қоғам, әр ортаның өз шындығы, өз дәлелеі бар. Сонымен қатар, Қазақстан – көпұлтты мемлекет. Ұлттық әліпбиді өзгертуде халқымыздың құрамындағы басқа ұлттардың да мүдде-талаптары бар екенін ескеруіміз керек. Қазақстан өткен ғасырдың өзінде-ақ бірнеше әліпби ауыстырып өзгерді. Міне, осы факторлар халықтың жаңа әліпбиге деген пікірін қалыптастыруда маңызды орын алып отыр.

Дегенмен, латын графикасына көшу – қазақтың бәсекеге қабілеттілігін арттырып, жаһандану үрдісіне біршама тез енуіне септігін тигізеді. Латын әрпімен сауат ашқан қазақ баласының ағылшын тіліндегі мәтіндерді көп қиналмастан оқып кетер, сөйтіп ағылшын тілін тез меңгерер деген де ой бар. Қазақстанда латын әліпбиінің қолданысы түбі бір түркі жұртының ғылыми, мәдени, рухани қатынастарының өрістеуіне, бірлесуіне де оң тигізері де анық.

Жазуды латынға көшірмесек те, тіліміздегі қазіргі жат дыбыстарды таңбалайтын әріптерді қысқартып, алфавитті реформалау қажеттілігінің туындауы анық. Тілші ғалымдар латын графикасының нұсқасы жасалғанға дейін-ақ орфография қосамжар болмауы үшін қазіргі қазақ әліпбиіндегі щ, ц, ё, я, ю әріптерінің және ь, ъ белгілерінің таңбасын әліпби құрамынан мүлде алып тастау керектігін айтқан.

Жазу айырбастау арқылы қазақ тілінің табиғи таза қалпын сақтауға мүмкіндік аламыз. Онымен қоса, латын жазуына өтуде біздің тәжірибеміз де бар. Дегенмен, қоғам барлық жаңашылдықты оңайлықпен қабылдай бермейді. Осы орайда, 2019 жылдың қыркүйегінде латын графикасына бейімделу деңгейін анықтау мақсатында тұрғындар арасында сауалнама өткізілді.

Бұл зерттеу тұрғындардың қазақ әліпбиінің латын графикасына ауысуына деген көзқарастарын, оған бейімделу деңгейін, осы бағыттағы мәселелерді анықтау мақсатында жүргізілді.

Сауалнамаға 18 ден 61 жас аралығындағы Шығыс Қазақстан облысы, Өскемен қаласының 724 тұрғыны қатысты.

Сауалнаманың негізін респонденттердің жаңа жазуға ену бойынша ақпараттануы, олардың еліміздегі осы реформаға көзқарасын, жаңа әліпбиге көшуге деген мотивациялары мен психологиялық тұрғыда даярлықтарын анықтау критерийлері құрады.

Түрлі санаттарға жататын жауаптар бағалаудағы белгілі бір объективтілік барын көрсетіп, алынған нәтижелердің шынайлық деңгейінің жоғары екенін дәлелдейді. Бір қуантатыны, жауаптардың басым бөлігі оң көзқарасты құрайды.

Сауалнаманың егжей-тегжейлі қорытындысы келесі ерекшеліктер мен заңдылықтарды көруге мүмкіндік береді.

Сауалнамаға қатысқандардың 96 %-нан тұратын үлкен бөлігі Қазақстан Республикасының жаңа әліпбиге көшетіндігі жөнінен хабардар екенін көрсетті. Тек 4 %-ы ғана бұл жаңалық жайлы естімегендерін жеткізді. Бұл аталмыш санаттағы тұрғындардың Республикадағы қоғамдық өмір мен өзгерістерге қызығушылығының жоқ екендігін көрсетеді.

Тұрғындар латын графикасына ауысуға оң көзқараста, бұған сауалнама нәтижелері дәлел: респонденттердің 65% жаңа жазбаны қолдайды, 23% - бейтарап, ал тек 11% - бұл бағдарламаға қарсылығын білдірді. Мүмкін, бұл теріс бағалау респонденттерді қазақ тілін латын тіліне аударудың шынайы мақсаттарын білмегендіктен деген болжам бар.

Жаңа әліпбиге көшудегі мемлекеттің көздеген мақсаты туралы халықтың ойы әр түрлі, бірақ жауаптың жиі кездесетін нұсқалар бар: 48% - Қазақстанның әлемдік аренаға шығуы (АҚШ және Еуропа елдерімен байланыс), 31% - түркі халықтарымен жақындасуы, 26% - әлемдік ғылыми және технологиялық бағдарламаларға кірігуі, 23% - қоғамдық сананы жаңғырту. Бұл көрсеткіштердің көпшілігі сұралғандардың жазуды латын графикасына ауыстыру қажеттілігін түсінетінін көрсетеді.

«Латын графикасына көшу Қазақстанға не береді?» деген сұраққа келесідей жауаптар алынды – «мәселелер», «ештеңе», «ел ішінде және одан тыс жерлерде коммуникацияның ыңғайлылығы», «қаржылық шығын әкеледі», «қазақ тілін үйрену жеңілдейді», «Қазақстан Республикасының рухани жаңғыруы», «ағылшын тілін үйрену үшін база», «жаңа технологияны енгізуді жеделдету», «Қазақстанның әлемдік аренаға шығуы», «қоғамдық сананың дамуы», «экономикалық даму», «жаңа мүмкіндіктер», «түркі елдерімен жақындасу», «ұлттық құндылықтарды көтеру», «батыспен интеграция», «елімізге келген туристерге оңай болады», «ТМД елдері, Ресейден рухани тәуелсіздік алу», «тәуелсіздік нышаны».

Келесі мәселе жаңа жазуға көшу үрдісінің қалай жүріп жатқанына байланысты сұрақтан туындайды. Сауалнамаға жауап бергендердің 87% -ы латын жазуына өтуді байқады, 7% -ы өтуді байқамапты. Ал 5% бұл сұраққа жауап беруге қиналды.

Бұл жауаптар тұрғындардың басым бөлігі елде әліпби реформасы жүзеге асырылып жатқанын байқап үлгергендігін көрсетеді.

Келесі сұрақ халықтың жаңа жазуға көшуді қаншалықты қиын көретіндігіне талдау жүргізуге бағытталған. Айталық, сұралғандардың 29%-на жазу ауыстыру оңай көрінсе, 28%-ы бұл өзгерістердің қиынға соғатынын атап өтеді. 23% латын алфавитіне ауысудың қиындықтары жоқ екенін айтса, 18%-н бұл сұрақ қызықтырмайды. Ескере кететін бір жайт, оң және теріс пікірде жауап бергендердің қатарында жас еркшеліктеріне байланысты ауытқулар көп сезілмеді. Жастар мен егде тартқан адамдардың ішінде жағымды және жағымсыз жауап бергендер бірдей көлемде. Сондай-ақ, 0,5% -ы болашақта бұл жаңа жазу үлгісін пайдаланбайтынын және оны жоспарламайтынын көрсеткен. 0,5%-ы- берілген сұрақты жауапсыз тастап кетті.

Жалпы, респонденттердің 80% -ы жаңа графиканы қолдану қажеттілігіне қызығушылық танытады.

«Сіз жаңа латын графикасын үйретететін бағдарламалар туралы естідіңіз бе?» деген сұрақ-

қа респонденттердің 26%-ы латын графикасын үйренуге қатысты бағдарламалар туралы білсе, 20%-ы сол бағдарламалар арқылы үйренуді жоспарлап жүргендерін атап өтті. 51%-ы ондай бағдарламалар туралы білмейді, 3%-ы жауап беруге қиналады екен.

Сұрақтардың енді бірі Қазақстанның латын графикасына көшуі кезінде туындауы ықтимал мәселелер бойынша болды. Сауалнамаға қатысушылар мұндай мәселелердің 38 түрін атап көрсетті. Олардың ішінде ең жиі кездесетін мәселелерге мыналар жатады: қаржылық шығындар, қазақ ұлтының өкілдері балаларын орыс мектептеріне беруі мүмкін, екі түрлі әліпби қолданғандықтан қоғамның орыс тілді және қазақ тілді болып бөлінуі, құжаттар мен іс қағаздарын аударудағы қиындықтар, аға буынның бейімделуіндегі қиындықтар, соның салдарынан тұрғындардың бір-бірін түсінбеуі және т.б.

Тұрғындар латын графикасына бейімделу тез және ауыртпалықсыз өту үшін не істеу қажет деген сұраққа ең жиі төмендегідей мағынада жауап берді - сауатты құрылған жоспар, барлық деңгейдегі оқу орындарына жаңа әліпбиді оқытатын жаңа сабақтар енгізу, үгіт-насихат жұмыстарын көп жүргізу, курстар мен бағдарламалар әзірлеу, мамандар дайындау.

Сонымен қатар, сауалнамада тұрғындардың Қазақстан 2025 жылға қарай қазақ тілін латын жазуына көшіру жұмыстарын аяқтай ала ма деген пікіріне де зерттеу жасадық. Бір қуантатыны, тұрғындардың 88%-ы 2025 жылы латын жазуына көшу жүзеге асады деп санайды; 6%-ы көшу жүзеге асады, бірақ 2025 жылдан кейін деп санайды. Тек 5%-ы бұл сұрақ бойынша теріс пікірде және көшу жүзеге асырылмайды деп санайды.

Осылайша, Қазақстан Республикасы тұрғындарының латын әліпбиіне көшуге көзқарастары мен оны үйрену деңгейіне байланысты зерттеудің нәтижесін шығара отырып, келесідей қорытынды жасауға болады.

Халықтың басым бөлігі қазақ жазуының латын әліпбиіне көшуіне оң көзқараста. Сауалнамаға қатысушылардың пікірінше, бұл Қазақстанның әлемдік деңгейге шығуына көмектеседі. Тұрғындардың көпшілігі мемлекеттің әліпбиді ауыстырудағы мақсатын түсінеді және өз мемлекетімен бірге дамуға дайын. Бірақ теріс пікірдегі жауаптар да байқалды. Мысалы, «латын әліпбиіне өту елге бос шығындар ғана әкеледі», «орыс тілінің маңызы әлсірейді» және т.б.

Сауалнама орыс және қазақ тілінде жүргізілгендіктен, әліпби ауыстыруға деген теріс пікірдің орыс тілді тұрғындардың арасында басым екенін байқадық.

Тұрғындар жаңа әліпбиді оқып-үйренуде, бірақ тек 46%-ы ғана мамандандырылған курстарға баруға дайын. Қалған бөлігі бұл мәселеге өз уақыттарын бөлгісі келмейді.

Зерттеу негізінде төмендегідей ұсыныстар жасалды: мұндай зерттеулер латын әліпбиіне көшіруді жүзеге асырудың барлық кезеңдерінде жүргізіліп тұруы тиіс; әліпби ауыстыруда халықтың ұсыныс-тілектері ескерілуге тиіс; бұл үрдісті жеделдету мақсатында жаңа ақпараттық технологияларды пайдаланған ұтымды; бұл үрдісті толық аяқтап бітпейінше тұрғындар арасында үгіт-насихат жүргізу мәселесі толастамау керек. Айталық, бірқатар тұрғындар кирилл жазуында таңбаланған сөздерді латын графикасына ауыстыратын конвертерлердің бар екендігінен бейхабар.

Сонымен, әліпби ауыстырудың лингвистикалық аспектімен қатар, қоғамдық, әлеуметтік, психологиялық мәселелері де назар аударуды қажет етеді. Сондықтан, жазу ауыстыру –тіл мамандарының ғана мәселесі емес, бүкіл қоғам болып шешуді талап ететін мәселе деген қорытындыға келдік.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1 Күдеринова Қ.Б. Қазақ жазуының тарихы мен теориясы. – Алматы: Елтаным, 2013.- 242 б.

2 Алдаш А. Жаңа әліпби және жаңа емле ережелері: күрделі-құрама атаулардың емлесі // «Абай атындағы қазҰПУ-дың Хабаршысы. Филология ғылымдары сериясы, 2019, №1(67). - 12-17 бб.

3 Назарбаев Н.Ә. Рухани жаңғыру, болашаққа бағдар // «Егемен Қазақстан» газеті, 12.04.2017

4 Абасилов А.М. Жаңа қазақ әліпбиі: әлеуметтік лингвистикалық мәселелері, оларды шешу жолдары // Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы. Филология сериясы, 2018, №2(123). - 8-15 бб.

УДК: 821.111

Кожбаева Гульбакыт Канатовна
докторант,
магистр филологических наук, старший преподаватель,
Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана,
E-mail:gkozhbaeva_@mail.ru

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ АМЕРИКАНСКОЙ МУЛЬТИКУЛЬТУРНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Аннотация. В статье рассматриваются лингвистическая сторона мультикультурной литературы, которая как результат массовой миграций и глобализации отражает культурную и языковую ситуацию в обществе многообразия. Американские мультикультурные авторы, в стремлении выразить актуальные вопросы культурной, национальной, языковой принадлежности и самоидентификации, используют всевозможные лингвистические приемы, такие как смешение языков, намеренные искажения, акценты, переключения кодов и т.д. В статье мы выделили и проиллюстрировали четыре главные группы лингвистических особенностей, которые для иностранных читателей и переводчиков мультикультурной литературы могут создать сложности адекватного понимания.

Ключевые слова: мультикультурная литература, лингвистические особенности, многоязычие, транслингвизм, лингвокультурология.

АМЕРИКАНДЫҚ МУЛЬТИМӘДЕНИ ӘДЕБИЕТІНІҢ ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аннотация. Мақалада мультимәдени әдебиеттің лингвистикалық жағы қарастырылады. Американдық мультимәдени авторлар мәдени, ұлттық, тілдік тиістілік пен өзін-өзі сәйкестендірудің өзекті мәселелерін білдіруге талпынуда, тілдердің араласуы, әдейі қателіктер, акцент, тілден тілге көшу сияқты лингвистикалық тәсілдерді қолданады. Шетел оқырмандарына және мультимәдени әдебиет аудармашыларына үшін қиындықтар туғызатын лингвистикалық ерекшеліктердің төрт негізгі тобы анықталған және мысалдармен безендірілген.

Түйінді сөздер. мультимәдени әдебиеттің, лингвистикалық ерекшеліктері, көптілділік, транслингвизм, лингвомәдениеттану.

LINGUISTIC PECULIARITIES OF AMERICAN MULTICULTURAL LITERATURE

Abstract. The article discusses the linguistic peculiarities of multicultural literature, which is the result of mass migration and globalization and shows the cultural and linguistic state of the society of diversity. American multicultural authors use various linguistic techniques such as mix of languages, deliberate misrepresentation, accents, code shifting, ect. in order to reveal various issues of cultural, national, language identity and self-identification. The article defines and justifies four main types of linguistic features that can bring difficulties in proper understanding of such literature for foreign readers and translators.

Keywords: multiculturalism, multicultural literature, linguistic peculiarities, multilingualism, translingism, language and culture studies.

Наблюдаемый сегодня процесс всеобщего перемещения, обмена, смешения материальных, духовных и человеческих ресурсов ведет к формированию лингвокультурного разнообразия в рамках отдельных государств. При этом диалектическое единство процессов ассимиляции и обособления становится непременным условием социального и политического развития. Отличительной чертой общества многообразия является мультикультурализм и мультилингвизм. Мультикультурная художественная литература как результат и образное осмысление постсовременной действительности отражает весь спектр вопросов, характерных для гетерогенных сообществ, таких как проблемы культурной, национальной и языковой принадлежности, поиск национальной самоидентификации, гибридность и культурный синкретизм. Подобный материал легко воспринимается как часть окружающей реальности читателем-соотечественником, однако мультикультурность автора, его языковая интерференция, намеренная или бессознательная культурная интертекстуальность создают сложности для иноязычного читателя-переводчика и выталкивают его за границы одного языкового и культурного поля. На примере художественных произведений США мы выделим главные лингвистические особенности мультикультурной литературы, которые вызывают проблемы адекватного восприятия у иноязычного читателя.

Необратимые социальные и культурные изменения во всем мире в первую очередь свя-

заны с массовой миграцией и цифровизацией пространства. Наиболее заметные последствия наблюдаются в индустриальных и социально развитых демократических государствах Запада, таких как США, Канада, Швеция и так далее. Часто культуры и языки коренного населения и новых граждан накладываются друг на друга, сталкиваются, взаимодействуют и формируют типичные «общества многообразия» постсовременности. В такой ситуации мультикультурализм автоматически выбирается как социальная политика, отвечающая задачам многонациональных формаций – взаимовыгодное сосуществование, построенное на принципах равенства, взаимоуважения, интеграции и одновременно сохранения культурного наследия каждого элемента мозаики.

История показывает, что художественная литература в целом, как одна из форм общественного сознания, всегда отражала текущие события и волнения людей зачастую более объективно, чем телевидение и другие СМИ, подверженные политическому или экономическому влиянию. В современной ситуации мультикультурная художественная литература есть зеркало многообразной палитры мультикультурного общества. С одной стороны, она обнажает противоречия и проблемы, с другой стороны, дает возможность увидеть привычный мир с перспектив других расовых, этнических, религиозных групп.

Рассматриваемые нами лингвистические особенности мультикультурной литературы более заметны в сравнении с культурной контаминацией. Первую категорию особенностей условно назовем строительным материалом литературного произведения, его языковой формы. Вторая группа – это культурологические особенности. Они зачастую проявляются как «специфичные ментальные сигналы и культурные коды, которые автоматически вызывают у читателя, воспитанного в традициях данной культуры, не только непосредственные ассоциации, но и большое число косвенных» [Лян, 2019, с. 285]. При этом «чужие» читатели могут пропустить скрытую интертекстуальность или особые коннотации какого-либо культурного концепта.

Итого, «внешняя» черта мультикультурной литературы – это мультилингвизм или одновременное использование элементов двух и более языков. При этом можно выделить несколько групп лингвистических особенностей мультикультурной литературы: многоязычие, гибридицазия языка, намеренная форенизация и инокультурные вкрапления в язык повествования.

Первая группа – многоязычие, когда повествование ведется параллельно на нескольких языках, например на английском и испанском, которые синтаксически не смешиваются. Чаще встречается ситуация, когда авторы прибегают к использованию другого языка в речи определенных персонажей, а повествование ведется на стандартном американском английском языке. Использование иного языка подчеркивает принадлежность персонажа к этнической и культурной группе и создает яркий образ. Кроме того, персонажи-билингвы говорят в разных ситуациях на разных языках. Такое переключение языкового кода тем самым подчеркивает их пограничную идентичность, принадлежность к двум мирам. В романе Рудольфо Анайя «Благослови меня, Ультима» действие происходит в Нью-Мексико в США, где основная масса персонажей все время говорит на испанском, тогда как повествование ведеться на английском языке:

«¡Márez!» he shouted, «¡Márez! ¡Andale, hombre!»

I was frightened, but I recognized the voice. It was Jasón's father.

«¡Un momento!» I heard my father call. He fumbled with the farol.

«¡Andale, hombre, andale!» Chávez cried pitifully.

«Mataron a mi hermano- »

«Ya vengo-» My father opened the door and the frightened man burst in. In the kitchen I heard my mother moan,

«Ave María Purísima, mis hijos-» She had not heard Chávez' last words, and so she assumed the aviso was one áthat brought bad news about her sons» [Anaya, 1994, с.20]. В начале романа рассказчик замечает «*All of the older people spoke only in Spanish, and I myself understood only Spanish. It was only after one went to school that one learned English»* [Anaya, 1994, с.13]. Параллельное многоязычие создает натуральный образ социальной группы латиноамериканцев, проживающих в приграничных с Южной Америкой штатах. Но даже если подобный билингвизм является нормой для некоторых американцев, большинству неподготовленных (не владеющих испанским языком) читателей будет трудно полностью воспринимать текст романа.

Вторая группа лингвистических особенностей – это гибридизация языка или транслингвация или пиджинизация – процесс использования мультилингвальными спикерами своих языков как интегрированной системы коммуникации. [Canagarajah, 2011, с. 401]. В произведениях мультикультурных авторов США использование различных вариаций английского, типа Спанглиш (Spanglish) или Чинглиш (Chinglish**)** дает возможность создать специфический локационный и этнический контекст для глубокого понимания сообщества или страны, к которому принадлежат персонажи. Типичный пример транслингвации в художественном тексте – это бленд испанского и английского, то есть Спанглиш, в литературе Чикано.

В рассказе К. Хенрикес «Ртуть» диалог между бабушкой, переехавшей в США из Панамы, и

внучкой иллюстрирует коммуникацию на смеси языков:

«*You want piña?» Her grandmother lifts and overturned plastic bowl from a plate to reveal a perfect wheel of sliced pineapple awaiting her. «Pineapple. Sí*» [Henríquez, 2006, с.87]

В романе «Время бабочек» Д. Альварес каждый параграф представляет собой закодированный текст: «*But Manolo's warmth could thaw any coldness. He gave his old business partner un abrazo, addressing him as compadre even though neither one was godparent to the other's children. He invited himself in, ruffled the boys' hair, and called out, "Doña Leila! Where's my girl?" Obviously, the boys suspected nothing. They yielded reluctant kisses to their mother and aunt, their eyes all the while trained on the screen where el gato Tom and el ratoncito Jerry were engaged in yet another of their battles. Doña Leila came out from her bedroom, ready to entertain. She looked coquettish in a fresh dress, her white hair pinned up with combs. "¡Manolo, Minerva! ¡Qué placer!" But it was Dedé whom she kept hugging*» [Alvarez, 1994, с.187]. В данном отрывке испанские вкрапления использованы для выражения особенной церемониальной утонченности и изысканности манер, принятой в латиноамериканской культуре. Например, замена однослогового английского «*hug*» на испанское «un *abrazo*» превращает нейтральное американское «обнимать» в длительное и горячее латиноамериканское «*стискивать в объятиях*» и «*прижимать к сердцу*». Тут же обращение «*compadre*» - «кум» к деловому партнеру, во-первых, подчеркивает уважительное и задушевное отношение к человеку; во-вторых, указывает на важную коннотацию роли крестного родителя в доминиканской культуре. В этом же произведении мы видим множество морфологических контаминаций, например, «*A few nights ago Jaimito had complained that his mother had noticed that Dedé wasn't her old lively self*» [Alvarez, 1994, с.102]. В испанские диминутивные окончания –ito or –ita используются для выражения любви и заботы, что в английском не является грамматически верным.

Вышеописанные примеры подтверждают исследование Мизамхан Б. и Езмахуновой А.: «когда встречаются два разных языка, на самом деле, это встреча двух разных культур. Два человека из разных стран могут общаться друг с другом, но их успешное понимание и общение зависит не только от их понимания самого языка, но также от их понимания культуры, вовлеченной в язык» [Мизамхан, Езмахунова, 2018, с. 10]. Таким образом, даже редкие вкрапления иноязычных слов, кроме создания определенного образа языковой личности персонажа, дополнительно несут культурный сигнал, правильно воспринимаемый только «в своем кругу» или подготовленным читателем.

Третья группа лингвистических особенностей мультикультурной литературы – это намеренная форенизация текста, которая подчеркивает, что язык персонажа ему не родной, а выученный. В ход идут фонетические, лексические, синтаксические и стилистические средства языка.

Чимаманда Адичи Нгози, писательница нигерийского происхождения из США, уже в названии романа «Americanah» («Американха») посредством неверной орфографии бегло знакомит читателя с предполагаемыми социальными, культурными и конечно языковыми особенностями персонажей.

В «Ртути» К. Хенрикес речь бабушки «недостаточно» английская: «*You want oransh joose? - her grandmother asks, holding up a glass pitcher, laughing at her English*». [Henríquez, 2006, с. 93] Нарушая правописание, автор передает акцент персонажа. Читая фонетический спеллинг бабушкиной речи, можно практически воочию «услышать» настоящий разговор.

Такой же прием использует Джен Гиш в рассказе «Кто Ирландка?». Писательница намеренно коверкает грамматику в коротких простых предложениях: «*I am work hard my whole life, and fierce besides. My husband always used to say he is afraid of me, and in our restaurant, busboys and cooks all afraid of me too*», «*My daughter tell me I should not say Irish this, Irish that. How do you like it when people say the Chinese this, the Chinese that? she say*» [Gish, 2000, с. 15]. Кроме того, Гиш вкладывает в уста рассказчицы неполиткорректные высказвания, тем самым показывая ее чужеродность через нарушение принятых норм языка и поведения в американском обществе: «*They say they cannot find work, this is not the economy of the fifties, but I say, Even the black people doing better these days, some of them live so fancy, you'd be surprised. Why the Shea family have so much trouble? They are white people, they speak English. When I come to this country, I have no money and do not speak English*» [Gish, 2000, с. 18].

Интересный динамический художественный прием использовала Джин Квок в романе «Девушка в переводе». В начале книги много примеров некорректного английского в прямой речи главной героини, иммигрантки из Гонконга. По мере того как она изучает английский язык, ее речь становиться сложной и правильной. Сравним примеры с первых и с последних страниц произведения: «*Why are you late?» This, I understood. «I sorry, sir,» I said. «We not find school» [*Kwok*, 2010, с. 14] и «I can't tell you how much I regret what I did. I was never better than you, and I'm not now. In those days, our financial situation was so unsteady, I felt as if we were all hanging on to a tiny piece of flotsam that could never take all of our weight. You, me, Park, Ma, the baby. I had to cut you loose*». [Kwok, *2010, с.* 139] Лингвистические изменения позволяют проследить процесс форми-

рования новой языковой личности, так как вместе с овладением английским А-Ким превращается Кимберли. Еще одна примечательная деталь данного романа – игра слов, построенная на том, что главная героиня неправильно воспринимает английские фразы на слух.

Инокультурные вкрапления в язык повествования – это четвертая группа лингвистических особенностей мультикультурной литературы, она находится на границе язык-культура и представлена культуроностными языковыми элементами. К данной категории мы отнесли лингвокультуремы, символы, калькированные фразеологизмы и метафоры, систему эпитетов, реалий, имена собственные и так далее. Таким образом, за привычными словами английского языка лежит параллельная реальность, интерпретация такого текста требует от читателя обширных фоновых знаний и готовности отправиться в виртуальную экспедицию по иным языковым и культурным плоскостям.

Для русскоязычного читателя может быть интересен отмеченный многочисленными наградами роман американского автора Ани Улинич «Петрополис». Повествование и речь персонажей пересыпаны советскими реалиями и фразеологическими оборотами из русского языка, дословно переведенными на английский язык. Вместо английского «*she has no ear for music*», автор дает кальку «медведь на ухо наступил»: «*A bear stepped on her ear,» Mrs. Goldberg complained to the neighbors, and Sasha thought about the weight of the bear and whether in stepping on her ear the animal would also destroy her head, cracking it like a walnut*» [Ulinich, 2008, с. 7].

В следующем отрезке присутствует сразу несколько примеров межъязыковой игры: «*District 7 is all the way up the devil's horns,» replied Sasha, trying hard to hide her relief. «Are you sure the place is fit for the intelligentsia?» - «Don't sneer, detka», sighed Mrs Goldberg «You don't need another tic*» [Ulinich, 2008, с.8]. Фразеологизм *«у черта на рогах» - «up the devil's horns»*, реалия советского периода *«the intelligentsia»,* лингвокультурема в транслитераций *«detka»* - роман кажется лингвокультурологической шифровкой, доступной лишь узкому кругу с советским или русским бэкграундом. По словам Улинич, для англоговорящего читателя контекст и собственное воображение играют решающую роль в восприятии буквальных и/или поиске истинных значений некоторых фраз. Тем самым автор, истинно в духе постмодернизма, как бы напоминает, что за внешне простой формой могут находиться параллельные и непостижимые смыслы. [Stromberg, Электронный ресурс]

Такую же идею выражает Джин Квок устами своей героини: «*Ma continued. «It is not easy to understand Chinese. Certain things are not said directly*». [Kwok, 2010, с.14] . Действительно, восточная ментальность, выраженная в привычке говорить иносказательно, передавать смысл недомолвками, бессознательно сохраняется или намерено реконструируется у американских авторов китайского или японского происхождения. Зачастую, даже полностью английские названия произведений азиато-американских авторов являются самостоятельными лингвокультуремами или культурными символами. Название произведения Эмми Тэн «*The Kitchen God's Wife*» отсылает к древней китайской легенде, зная которую, читатель может увидеть скрытые смыслы в простом сюжете; у Лан Као «*Monkey Bridge*» или «обезьяний мост», во Вьетнаме шаткая подвесная конструкция из веревок и бамбука, выступает как метафора сложного перехода героев из одной культурной среды в другую; в названии «*Eat a Bowl of Tea*» Луиса Чу неувязка семантического значения глагола и существительного в традиционном культурном контексте (Китай = пить чай) символизирует трудность адаптации к новым моделям поведения; «*In the Year of the Boar and Jackie Robinson*» Бетт Бао Лорд явно смешивает структуру устройства времени и мира, принятую в китайском обществе и американскую массовую культуру, тем самым, иллюстрируя кросс-культурную коммуникацию и интеграцию; «*Hotel on the Corner of Bitter and Sweet*» Джейми Форда не только связан с классическим кисло-сладким китайским соусом, но и указывает на дуализм восточной философии, через призму которого необходимо интерпретировать весь роман. Внимательнее присмотревшись к английским словам и фразам, мы увидим совсем другой культурный узор, который позволит произведению заиграть новыми красками и открыть всю глубину авторского сообщения.

Таким образом, на примере произведений американской мультикультурной литературы, мы выделили 4 основные группы лингвистических особенностей. Несмотря на то, что формально большинство специфических приемов основано на работе с языком (грамматические искажения, переключение языковых кодов и т.д.), фактически было доказано, что язык используется как первичное выражение культурной принадлежности. Язык искусно подстраивается под цели того, кто на нем говорит, и гибридизация языка – это не изящный художественный прием, а проявление внутреннего состояния людей культуры пограничья.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Лян Вероника, Нарративный дискурс как акт межкультурной коммуникации в теории и практике художественного перевода // Международный научный журнал Наука и жизнь Казахстана №12/3, 2019 - с.284-288

2. Anaya, Rudolfo, Bless Me, Ultima. New York: Grand Central Pub, 1994. - 262c.
3. Canagarajah, Suresh, Codemeshing in Academic Writing: Identifying Teachable Strategies of Translanguaging, The Modern Language Journal. 2011. 95 (3): 401–417. [Электронный ресурс] doi:10.1111/j.1540-4781.2011.01207.x (дата обращения: 2.03.2020). Режим доступа к // https://onlinelibrary.wiley.com// свободный
4. Henríquez, Cristina. Come Together, Fall Apart: A Novella and Stories. New York: Riverhead, 2006. – 320c.
5. Alvarez, Julia. In the Time of the Butterflies. Chapel Hill, NC: Algonquin of Chapel Hill, 1994. – 325c.
6. Мизамхан Баглан, Езмахунова Арзигуль, Проблемы перевода китайских сехоуюй (фразеологизмов-недомолвок) // Вестник Казахского национального педагогического университета имени Абая. Серия «Филологические науки» №1 (63) 2018 – с.57-62
7. Gish, Jen. (2000). Who's Irish? Stories. New York: Vintage Contemporaries, - 224c.
8. Kwok, Jean. Girl In Translation. New York: Riverhead Books, 2010, -320c.
9. Ulinich, Anya, Petropolis. Penguin (Non-Classics) 2008, - 336c.
10. Stromberg D. Russian as an American Language: A Conversation with Anya Ulinich // ZEEK archive. [Электронный ресурс] URL: www.zeek.net/703book/index.php?page=2 (accessed 07.03.20) Режим доступа к // https://www.zeek.net// свободный.

УДК 8.82-1

Пірәлі Гүлзия Жайлауқызы
филол.ғ.д., профессор,
«Әуезов үйі» ғылыми мәдени орталығының ғылыми қызметкері,
Алматы қ., Қазақстан
E-mail: piralieva@mail.ru

ШЫҢҒЫС АЙТМАТОВ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫНЫҢ ТАНЫЛУЫНА МҰХТАР ӘУЕЗОВТІҢ ҚОСҚАН ҮЛЕСІ

Түйін. Осы зерттеуде М.О.Әуезов пен Шыңғыс Айтматовтың екі елдің мәдениеттің, әдебиеттің, рухани әлемнің өзара байланысы мен рөлі айқындалады.

Кілті сөздер: әдебиет, мәдениет, мұра, халықаралық байланыс, рух.

Аннотация. В данном исследовании раскрывается роль М.О.Ауэзова и Шынгыса Айтматова во взаимодействие культуры, литературы, духовного мира пистелей двух стран.

Ключевые слова: литература, культура, наследие, взаимосвязь народов, дух.

Resume: in this study, the role of M.O. Auezov and Shyngys Aitmatov in the interaction of culture, literature, the spiritual world of the pistols of the two countries is revealed.

Keywords: literature, culture, heritage, interconnection of peoples, spirit.

Осы күнге дейін Шыңғыс Айтматовтың шығармашылығына қатысты қандай да бір зерттеу еңбектер, мерейтойлық баяндамалар, жеке туындылар төңірегіндегі талдау болсын Мұхтар Әуезовтің есімі мен жас талантты танытудағы батасы жөнінде аңыз болып айтылады да сол мақаланың мән-маңызы көбінде көмескі, жалпылама ғана айтылып өтеді. Бүгін біз кезінде әдеби кеңістікті дүр сілкіндірген даңқты жазушының мақаласындағы бұрын бәймәлім болып келген таланттың туындысына одақ оқырмандарының бетбұруына себепкер болған сөздерін қайта оқып, бүгінгі ғылыми теориялық талдау тұрғысынан жаңаша жаңғыртуды жөн санадық.

Талантты талант алыстан танитынын танытқан «Путь добрый» атты М.Әуезовтің мақаласы 1958 жылы алғаш рет «Новый мир» журналының 8-ші санында қырғыз жазушысы Шыңғыс Айтматовтың « Жәмила» повесіне сәт сапар ретінде берілген. Қырғыз өнері мен әдебиетінің сол жылы 23-ші қазанда Мәскеуде өткен онкүндігі қарсаңында кеңестер одағындағы ең танымал әдеби басылым «Литературная газета» аталған мақаланы өз оқырмандарына қайталап ұсынады. М.Әуезовтің мақаласын еш өзгеріссіз екі бірдей одақтық басылымның жарыса жариялауы шағын болса да әдебиетке келген жаңа есімді танытудағы әдеби биік талғамы мен жаңа шығарманың көркемдік әлемін, стильдік ерекшеліктерін ғылыми тұрғыдан талдауы себеп болса керек. Алайда, бұл мақалалар содан кейін еш жерде жарияланбай, тек

М.Әуезовтің 20 томдық шығармалар жинағының [1. 300-302] және соңғы жылдары азғана тиражбен жарық көрген елу томдық толық жинақтың 36-шы томында ғана жарияланған [2. 209-211]. Сондықтан да болар, мақала мәтіні кезкелген ізденушіге қол жетімді болмай жатуы .

Әдебиетке өзіндік өрнегімен, тың тақырыптық, танымдық, түрлік, құрылымдық тәсілдерімен бұрынғы бірқалыпты баяндауды мұз жарғыш кемедей асқан батылдықпен бұзып келген Шыңғыстың шығармасынан көрнекті суреткер шын мәніндегі жаңашылдықты сезінеді. М.Әуезов ең әуелі Шыңғыс шығармасындағы адамның жан әлеміне әдемі әсер беретін ішкі сезім иірімдерін, жан толқытар лирикалық лепті сезеді. Жас жазушының «Жәмиласындағы» бұрындары өзі оқып-білген әлем әдебиетінің небір жауһарларынан кездесе қоймаған өзгеше бір кейіпкерлерді көрді, олардың жаны мен ішкі әлемінің, ойлау жүйесінің өзгеруін байқады, тұрмыста болса да бұрын бастан кешпеген, оқыстан тұтанған отты сезім құшағындағы тәтті де таза сүйіспеншіліктің ләззатын сезінген қарапайым қырғыз әйелінің санасының, өмірінің, өмірді қабылдау-түсіну сәттерінің күрт басқа бағытқа бұрылғанын керемет шеберлікпен көркем бейнеленуін көріп, сүйіншілеп сөз алды, сәт сапар тіледі. Әдебиетке жаңа есім келгені, оның көршілес, бауырлас елден екендігі тіпті қуантты. Қалыптасқан әдет-ғұрпымызға қайшы, тіпті табиғатымызға келмейтін, санамызға сыймайтын кейіпкерлер тағдыры мен табиғатын, әрекеттері мен қылықтарының себеп-салдарын соншалықты сенімді суреттеуін көркем прозаның кемелденген түрі деп қабылдады. Қаламгерді қайран қалдырған жас жазушының осы батылдығы және өз ойын оқиға желісінде жүйелі әрі нанымды жеткізуі еді.

Ш.Айтматовтың алғашқы адымынан-ақ шығармашылық алғырлықты, кәсіби білімдарлықты, суреткерлік шеберлікті байқаған жазушы елеусіз жатқан шалғайдағы ел тіршілігінің елең еткізерлік оқиғалары мен ондағы бүтін бір ұлттың, қала берді бүкіл адамзатқа ортақ құндылықтары жөнінде:

«...И хотя Чингиз Айтматов выступает в киргизской прозе не первый раз, но для меня он все-таки молодой, и повесть «Джамиля», мне кажется, это как раз то произведения автора, где достаточно ярко отразилось индивидуальное дарование, где можно видеть уже определившийся собственный почерк, где уверенно завершается известный этап творческого становления писателя.

Из каких элементов состоит это своеобразие, самостоятельное творческое начало у Айтматова?», - деп қуана жазады.

СССР жазушылар одағының белсенді мүшесі, әлем таныған көрнекті суреткер ретінде түрлі мінбелерде Одақтағы, Орта Азия елдерінің әдебиеті мен өнері, ондағы әріптестерінің шығармашылықтары жөнінде үнемі үн қатып, танылуына тікелей себепкер болып жүретін Мұхтар Әуезов ешкімге еліктемей , ерекше қабілетімен көрінген жасқа шын жүрегімен қуанып, шынайы жанашырлықпен шығармаға жан-жақты талдау жасап, тәжірибелі жазушы ретінде әділ де жоғары бағасын береді. Және жалпылама батагөй сөз ғана емес, мұнда ғылыми теориялық талдау, маманның жоғары деңгейдегі кәсіби пікірі бар: «...Самое отрадное и, скажем прямо, необычное для киргизской прозы заключается у Айтматова в обрисовке людей, в показе их отношений как бы изнутри...». Міне, мұндай баға көркем сөздің қасиетін, ондағы ой мен мазмұнның, жанр мен стильдің ерекшелігін терең тани білетін сұңғыла білімділіктің белгісі. Кейіпкерлерінің ішкі жан дүниесін тереңдей қазбалап, олардың әрбір іс-әрекетінің себеп-салдарын психологиялық талдау өнері тұрғысынан бейнелеген таланттың кәсіби өресі М.Әуезовті шын мәнінде тәнті етеді. «...В самом деле, если произведение не тронуло душу человека, попросту говоря, не понравилось, не вызвало заинтересованной эмоционально-личностной реакции, не доставило наслаждения - значит, весь труд пропал даром», - деп әдебиеттанушы ғалым Б.Есин ескерткеніндей, «Жәмила» сол кезеңдегі одақтық оқырмандарды да ойландырып, толқытып, таңдандырғаны, көптің сүйікті кітабына айналғаны мәлім [3. 9].

Күрделі көркем проза жазуда тәжірибесі тапшы, үйренер үлкен мектебі қалыптаспаған қырғыз әдебиетінде жарық жұлдыздай болып көрінген жасқа, Орта Азия елдерінде сирек кездесетін таланттың танылуына М.Әуезов ұлама ғалым, әдебиеттанушы маманның кәсіби талдаулары арқылы жол ашады.

Кеңестік кезеңдегі көркем прозада жиі байқалатын автор атынан баяндалатын оқиғалар, кейіпкерлердің мінез-құлқындағы өзгерістер, олардың ойларындағы қайшылықтар мен іс-әрекеттеріндегі қақтығыстар Шыңғыстың шығармасында жаңаша сипат алып, еркіндікке ие болады.

Көркем шығарманың ішкі табиғаты, ондағы көркемдік-эстетикалық ізденістер, көркем мәтіндегі ұлттық құндылықтар Мұхтар Әуезовтен ғылыми талдауларды қажет етіп, сәт сапар мақаласының сапасын көтерген. Әдеби айналымға жаңа енген көркем туындыдағы түрлік, стильдік, жанрлық, көркемдік ізденістерге интеллектуальды кәсіби деңгейде ғылыми байыптаулар жасайды. Әдеби шығарманың идеясы, сюжеті, композициясы, бейнелеу құралдары М.Әуезовтің еңбегінде егжей-тегжейлі сөз болып, әдебиеттану ғылымының негізгі үш пәні, яғни мәтінтану, герменевтика және поэтика тұрғысынан зерттелген. Мәтінді түсіндірумен айналысатын герменевтика, көркем мәтінді құрастыру шеберлігін қарастыратын поэтика мәселелері де әдебиеттанушы ғалым, зерделі зерттеуші М.Әуезовтің мақаласында «Жәмила» повесі арқылы талданады. Шыңғыс Айтматовтың повесіндегі бейнелеу құралдары мен көркемдік ойлау жүйесінің жаңа тынысын танытқан адамды жаңаша бейнелеудегі жаңа сынақтар, философиялық мәтіндердің алға шығуы және сөз өнері арқылы таным процесін, өмір сүру мағынасын ашудағы айрықша рөлін айқындауға М.Әуезов баса мән береді.

Осы реттегі зерттеушінің ғылыми пікірлері бүгінде құнды екендігіне мына мәтіндерді оқыған сайын көз жеткізе түсеміз: «...Повесть Чингиза Айтматова психологична, естественна, изящна и проста. Она приятна правдивостью душевных состояний, тонко подмеченных и сдержанно, выразительно, даже порой коротко обрисованных...Это явление, новое на почве киргизской прозы, обнаруживает хорошую профессиональную культуру автора и, конечно, тонкое, верное знание жизни народа, характеров людей и условий их труда. Так из суммы реальностей быта, жизненных традиций и установлений, из особенностей мышления и речи и складывается национальное в литературе. В каждом художественном произведении национальной проявляется как индивидуальное, оригинальное, как то ценное, что отличает автора от других». Оқысаңыз ойыңыз толып, жаныңыз семіретін, рухани мәртебеңіз тым шыңға көтерілетін баға емес пе, бұл? Осы шағын мәтіндегі ұлама ғалымның әрбір ғылыми теориялық тұжырымдарын, көркемдік эстетикалық ойларын таратып, талдап, таразылар болсақ, қаншама құнды қазыналарға кезігер едік.

Жаңаша ойлау мен жазудың, қалыптасқан жадағай өмірдің суреттерін соны суреткерлік шеберлікпен бүтіндей басқа бұрылысқа бұруы, қарапайым еңбек адамдарының мінез-құлқындағы, іс-әрекеттіндегі, сана-сезімдеріндегі оң өзгерістердің өзгеше өрісі мен өңі де сол кезеңдегі жазушылар мен әдебиетшілерді бейжай қалдыра алмаған-ды. Одақтық прозаға, жалпы әлемдік әдеби процеске жаңа лепті көркемдік құбылыс болып енген Шыңғыс шығармаларының поэтикасы туралы кәсіби интеллектуалды пікірлер М.Әуезовтің осы мақаласынан кейін кең өріс алғаны да ақиқат.

М.Әуезов «Жәмила» повесіндегі жеке адам тағдыры мен сезімдерінің шынайы суреттелуін, бұрынғы қалыптасқан үшінші жақтан баяндауды белден басып, бірінші жақтан, кейіпкердің өз сөзімен бейнелеуге басымдық беруін де әдебиет әлеміндегі үлкен бетбұрыс деп есептейді. Жазушы шығармаларындағы ұлттық колоритті, кейіпкерлердің мінез-құлқындағы психологиялық астарларды, сезімдік – эмоционалдық тебіреністерді суреттеудегі көркемдік-эстетикалық, стильдік, түрлік ізденістерді оқырманға жете түсіндіру, таныту үшін де ғылыми-теориялық талдауларға М.Әуезов көп жүгінеді: «...Событий в повести немного, и с героями также происходят внешне как будто не очень большие перемены. Однако то, что происходит, совершается как незаурядное, запоминается читателю, волнует его.

Любовь Джамили и Данияра, изображенная в постепенном нарастании, внешне скупом выражении эмоции, дает почувствовать красоту, страсность, «насыщенность» их характеров.

Хорошо что Джамиля и Данияр - люди повседневного физического труда-душевно богатые люди. Они человечны, щедры в своих чувствах, им не чуждо вдохновение, они умеют петь душой - не только голосом...». Осы шағын талдаудың өзінде М.Әуезов жазушының өмір шындығы мен кейіпкерлердің мінез-құлқындағы, ойлау процесіндегі сәт сайын құбылып, өзгеріп отыратын сезімдік-эмоционалдық үрдістерді үзілмеген үндестікте нәзік нақыштармен нанымды әрі суреткерлік шеберлікпен бере білгенін психологиялық талдау тұжырымдарымен дәлелдеп, дәйектей білген.

Повестегі оқырман ойында ерекше қалатын жаңа образ Жәмиланың қайнысы Сейіт бейнесі. Ұлттық дәстүр танымда жесірін жатқа бермейтін, келін мен жеңгенің намысын өз намысындай қорғайтын қайын бейнесі мұнда мүлде бөтен. Өз көңілі мен сезімі де таза,биік адамгершілікті бозбаланың жеңгесі мен Даниярдың арасында тұтанған таза махаббатты танудағы талпыныстарын, сол арқылы өзінің де ішкі әлеміндегі бұрындары сезінбеген беймәлім өзгерістерді, психологиялық құбылыстарды қабылдап, түсіну процестерін бейнелеудегі Шыңғыстың суреткерлік шеберлігін тәжірибелі маман, кәсіби сөз зергері ретінде жоғары бағалап, терең талдайды: «...Очень интересен образ подроска, от имени которого ведется повествование. В его внутреннем развитии обнаруживается много свежего, чистого, неожиданного для него самого. Это жадно обогащающаяся, восприимчивая душа. Условности отцовской, дедовской морали, принятые в начале им на веру, постепенно спадают с его плеч, и в нем кренного юноши. Ему, как и Джамиле и Данияру, понятно прекрасное, доступно вдохновенное волнение» [4]. Алғашында қарсы болғанымен өз ағасынан гөрі Жәмиланың Даниярмен бақытты болатынын сезіп, олардың сезімдерінің соншалықты сұлу, шынайылығына тәнті болған баланың ой қайшылықтарының қаншалықты нанымды бейнеленуін қазақ-қырғыз әдебиетінде бұрындары көрінбеген тың талпыныс, жаңа сипат екендігін және мұндай аса күрделі мәселені баяндау табиғи талантқа қоса терең білімдарлықты қажет ететінін М.Әуезов ғылыми тұрғыдан дәлелдеп, Шыңғыстың әдебиет әлеміндегі тарихи орнын анықтап береді. Кей жазушылардың бағын ашатын шығармасы болатыны белгілі. Ш.Айтматовтың «Жәмиласы» шығармашылығының шырқау биігін, шеберліктің шыңын танытқан туынды болды. Айтматов сол алғашқы биіктен қайтып аласарған жоқ. Ұлы ұстазы Мұхтар Әуезовтің әуеге көтерген әулие сөздері оған үлкен жауапкершілік жүктегені де мәлім. Өз кезеңінің кемеңгер жазушысы Мұхтар Әуезовтің қолына түсіп, сәт сапар тілеген осы мақаласының жазылуы да кездейсоқтық емес шығар. Тіпті қырғыз қаламгерлерінің арасында: «қайдағы бір дизертирді жазды» деген даулы пікірлерінің саяси өртке ұласып кетпеуіне де М.Әуезовтің шығарманың көркемдік әлемін тереңдей талдап, бағасын берген осы мақаласы себеп болғаны да жасырын емес. Ел сөзіне ермеген өзінің ғана талантты тани білетін түйткіліне сенген ұлы тұлға М.Әуезов өзінің танып, тәнті болған пікірінен еш айнымай керісінше өмірінің соңына дейін құрмет тұтқан шәкірті ретінде бағалап өткен. «Жәмила» арқылы қалыптасқан пікірі оны алдамады, адастырмады, сол биік өреден Айтматов та танылды. Ол үкілі үмітті ақтады.

Дүниежүзінің таңдаулы туындыларын дер кезінде оқып, ой бөлісіп отыратын ғұлама ғалым М.Әуезов шынында Шыңғыстың «Жәмиласын» сол оқығандарының көбінен жоғары көрді.

Алғашқы туындысы туралы осындай үлкен ой, батыл баға берген М.Әуезов бұл шығарманың тағы бір құндылығы әлі де ашылмай жатқан құпия қалтарыстарында, шешілмей жатқан астарында екендігін, оқушысын ойға, түйінді тылсым күйінде қалдыратын жазушы шеберлігін: « ...За пределами повести лежит много недосказанного, зовущего сердце читателя. Так оно и должно быть в настоящей лирической повести.», - деп жоғары бағалайды.

М.Әуезов осы мақаласында жас таланттың келешекте де осындай ойлы, көркем прозаның көкжиегін кеңейтіп, әлемдік рухани кеңістікте кеңінен танылатынына үміт арта сөйлейді: «... Хочется думать, что Чингиз Айтматова и дальше будет сопровождать успех в жанре рассказа, новеллы, маленькой повести, чем, может быть, восполнится весьма существенный пробел художественной прозы наших среднеазиатских литератур, где авторы - и молодые, и не молодые - страдаются главным образом отдать свои силы широким полотнам-романам. Высокоценные малые формы художественной прозы в киргизской, да и во всей среднеазиатской прозе, остав-

ляют желать еще много лучшего по качеству и значению.

Чувство формы, освоение закономерностей малой прозы-качества, которыми должны еще овладевать многие наши писатели. Особенно важно это подчеркнуть в связи с отрадными успехами Ч.Айтматова. От всей души желаю ему доброго пути!» [4. 90]

Әрине, бұл сөздерді біз бүгінде Әуезовтің әулиелігіне баласақ та болады. Өйткені 28 жасында танылып, 32 жасында «Тау мен дала хикаялары» кітабындағы шығармалары үшін КСРО-ның ең жоғарғы сыйлықтарының бірі – Лениндік сыйлық алуына бірден-бір себепкер болған М.Әуезовтің әулиелігіне, көріпкелдік кемеңгерлігіне тәнті болмай көріңіз.

Одақтық оқырманға Ш.Айтматовты кезінде Мұхтар Әуезов танытса, әлемдік әдеби кеңістікке Әуезовтің қаламдас досы, француз жазушысы Луи Арагонның «Жәмиланы» француз тіліне тәржімалау арқылы танытқаны да тарихтан белгілі. Психологизм мен лиризмге бай «Жәмиланы» – «Ромео мен Джульеттадан» кейінгі махаббат жайлы ең тамаша повесть», – деп аса жоғары бағалаған француз жазушысы, Нобель сыйлығының лауреаты Луи Арагон да жазушының суреткерлік шеберлігіне, ұлттық құндылықтарды, әлемдік мәселелерді, адам жанының ішкі сезімдерін бейнелеудегі болмысы бөлек қабілетіне қайран қалған. Әлем әдебиеттануында Луи Арагондай Шыңғыс Айтматовты шыңға көтеріп мақтаған, алғашқы туындысы бола тұра үлкен ой айтқан ешкім бола қоймаған-ды. Әрине, кейін «Адамзаттың Айтматовы» атанған дәуірдегі дәріптеу мен тұңғыш туындысын танудағы алғашқы пікірлерді әсте салыстыруға болмас.

Қалай десек те өз ұлтының тарихын, ұлт психологиясын, адамдарының тағдырын, туған ел тарихындағы рухани құндылықтарды бүкіл адамзатқа ортақ идеялар, күрделі психологиялық, философиялық мәселелер арқылы танытқан Ш.Айтматовтың «Жәмила» повесі күні бүгінге дейін рухани сұраныстағы құнды шығарма.

Шыңғыстың шағын жанрдағы шығармаларымен әлемдік әдеби кеңістікте тез танылуына тағы да бірден-бір себеп оның екі тілді жазушы екендігі және оны Мұхтар Әуезов қатты қолдаған. Күндестіктің кертарпа күйін кешкен кейбір әріптестері «оның трагедиясы ұлттық бояуды ана тілінде айшықтап бере алмауы» десе, бұл пікірге біржақты қарамай көркемдік тұтастыққа қол жеткізу үшін екі тілділіктің мүмкіндігі мол екендігін М.Әуезов «Ленинская смена» газетінің 1961 жылы 9-шы сәуірдегі санында жарияланған «Доброе начала» деген мақаласында ескертеді. Бұрын бұл мақала еш жерде жарияланбаған, қолжазбасы сақталмаған, тек соңғы жылдары жарық көрген М.Әуезовтің елу томдық шығармалар жинағының 41-ші томына енген. Бұл мәтін көп оқырманға қолжетімді болмағандықтан кеңірек тоқталсақ дейміз.

М.Әуезов аталған мақаласында Ш.Айтматовтың атын атап, өз ортасынан озып шығып, одақтық көлемде екі тілді еркін біліп, екі тілде де жаза алатын жазушылар қатарынан табылғанын қуана қуаттап, жақсы бастаманың үлгісі ретінде көрсетеді. Кезінде өзінің екі тілдікті онша қолдай қоймағанын да жасырмайды. Кейінгі кездері мәтелге айналып кеткен: «Адам орысша жазу үшін орысша түс көруі керек», – деген М.Әуезов бұл мақаласында: «..Лично я к двуязычным поэтам, писателям относился раньше не совсем доверительно. Если правда, что стиль – это человек, то в словесно-поэтическом, именно в словесно-художественном воплощении чувствований, индивидуально – художественной манере выражения себя через слово, язык- человек может выразить себя только одноязычно: присущий ему стиль многокрасочно, полноценно, интеллектуально-психологически может быть выражен, выявлен полновесно, в полнокровной живой плоти только на одном языке.

Это положение верно, справедливо в общей теоретической постановке. А конкретно, применительно к названным нами авторам, можно сказать, что действительно двуязычные писатели, творчески индивидуально, наиболее ярко выражают себя на одном из этих языков лучше, чем на другом. ...Точно так же Чингиз Айтматов, по утверждению киргизскиз писателей, на русском языке пишет лучше, чем на киргизском..» [4. 90], – деген болатын.

Олай болса, біз осы мақала арқылы Ш.Айтматовтың орыс тілінде шығарма жазуының нәтижесінде әлемдегі барлық тілдерге тез әрі сауатты аударылып танылғанын М.Әуезов терең түсініктікпен қабылдап, орынды бағалай білгенін байқаймыз.

Ш.Айтматовтың «Слово об учителе» деген естелігіндегі: «Мухтар Ауэзов для меня не некая академическая величина и не просто самый великий художник среди лично известных, а человек, проявлявший по отношению ко мне отеческую заботу...», – деген тебіреністерінің тамыры мен сыры Мұхтар Әуезовтің жоғарыда аталып, талданған мақалаларындағы тарихи бағасы мен батасында болса керек [5. 70].

Ұлы суреткер Мұхтар Әуезовтің сөз өнерінің өрісін кеңейтер келешек жастардың алғашқы қадамынан бастап қадағалап, қамқорлығын көрсетіп отырғанын кезінде өз басынан да өткерген шәкірті, бүгінде әдебиетіміздің абызы атанған Әбдіжәміл Нұрпейісов те орынды атап көрсетеді: «...Мухтар Ауэзов пристально следил за творчеством молодых, он умел как никто другой опекать и оберегать их от гибельного и ложного пути в искусстве. Был он особенно чутким к первым произведениям начинающих. И мне вполне понятны причины, вызывавщие вдруг дрожь в руках маститого писателя, когда он брал рукопись начинающего собрата. Он испытывал ощу-

щение, подобное тому, какое испытывает отец, когда принимает новорожденного, еще совсем розовенького ребенка, завернутого в пеленки. Хотел он, видимо, быстрее узнать, каким будеть «племя молодое, незнакомое», которое создает искусство завтрашнего дня, и какой мир идей, чувств, красок, форм, новых слов принесет оно людям, грядущему. Когда вспоминаешь о его чуткости, отзывчивости к творчеству молодых, с чувством гордости и благодарности отмечаешь широту натуры писателя. Он был недален чуть-ем истинного, большого художника, не меньше болеющего за будущее родной литературы, чем за еее настоящее. Он верно и раньше других угадывал появление нового таланта. Раз угадав,уже не мог оставвться безразличным,а тем более безучастным к судьбе молодых. Так он поступил, написав с нескрываемой радостью напутствие Чингизу Айтматову- в тот самый момент, когда первые успехи совсем молодого киргизского писателя насторожили кое-кого из литераторов» [6. 134-135].

Ендеше, әлемдік рухани кеңістікте ойлы дүниелерімен тарихи орындарын алған ой алыптарының баға жетпес бұл сөздері бүгінде ұлыларды ұлықтаудың үздік үлгісі ретінде бізге өнеге.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Әуезов М. Шығармаларының жиырма томдық жинағы. 20-т. – Алматы: Жазушы, 1985.
2. Әуезов М. Шығармаларының елу томдық толық жинағы. 36-т. – Алматы: Жібек жолы, 2009. – 408 б.
3. Есин Б. Принципы и приемы анализа литературного произведения: Учебное пособие. 3-е изд. – М.: Флинта, Наука, 2000. – 248 с.
4. Әуезов М. Шығармаларының елу томдық толық жинағы. 41-т. – Алматы: Жібек жолы, 2009. – 288 б.
5. Айтматов Ч. Слово об учителе /в кн.: Мухтар Ауэзов в воспоминаниях современников. – Алматы: Жазушы, 1972. – 360.
6. Нурпеисов А. Слово об Ауэзове / в кн.: М.Ауэзов в воспоминаниях современников. – Алма-Ата: Жазушы, 1972. – 360 с.

УДК 81’1-027.21

Сарбасова Айгул Елтаевна,
кандидат филологических наук, доцент,
Актюбинский региональный государственный университет имени К. Жубанова,
Казахстан, г. Актобе,
E-mail: aigul_sarbassova@mail.ru

Мұханова Жанар Нұржауқызы
магистрант специальности 6М021000- Иностранная филология ,
Актюбинский региональный государственный университет имени К. Жубанова,
Казахстан, г. Актобе,
E-mail: zhanar140494@mail.ru

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ АНГЛОЯЗЫЧНЫХ СЛОВАРЕЙ СЛЕНГА

Резюме. Мақалада «сленг» термині сипатталған. Ағылшын тіліндегі сленг сөздіктерінің қазіргі жағдайы талданады. Мақалада сонымен қатар электрондық жаргон сөздіктері, олардың артықшылықтары мен кемшіліктері түсіндіріліп, сипатталған.

Кілт сөздер: сленг, сөздік, лексикография.

Резюме. В статье дается описание термина «сленг». Анализируется современное состояние англоязычных словарей сленга. В статье также выделены и описаны электронные словари сленга, их преимущества и недостатки.

Ключевые слова: сленг, словарь, лексикография.

Resume. In the article description of the term “slang” is given. The current state of the English-language slang dictionaries is analyzed. The electronic slang dictionaries, their advantages and disadvantages are also highlighted and described.

Keywords: slang, dictionary, lexicography.

ВВЕДЕНИЕ

Понятие «сленг» все больше завоевывает внимание современной филологии. В настоящее время существует большое количество определений сленга, нередко противоречащих друг другу. Сам термин «сленг» в переводе с английского языка означает: речь социально или профессионально обособленной группы в противоположность литературному языку; вариант разговорной речи (в т. ч. экспрессивно окрашенные элементы этой речи), не совпадающие с нормой литературного языка.

Бесспорным остается тот факт, что сленг – наиболее подвижный пласт лексики, который является точным отражением языковой картины мира представителей определенной культуры. Некоторые сленги появляются и остаются в языке на долгое время, некоторые, вместе с понятиями изживают свой век и исчезают из обихода. Изучение такой специфичной лексики представляет, тем не менее, особый интерес.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

Сленг существует в английском языке много веков, хотя состав сленговой лексики претерпел значительные изменения и продолжает развиваться. Впервые сам термин *«slang»* был введен в словарную статью автором словаря английского просторечия Ф. Гроузом [Grose F. 1963, p.182]. С этого момента термин *«slang»* закрепился в разных словарях, как общих, так и просторечных, за совершенно разнородными явлениями, а сама проблема интерпретации термина *«сленг»* и его этимологии до настоящего времени остается одной из самых сложных в англистике. Одним из первых словарей, в котором появился термин *“сленг”*, стал словарь G. Andrews «A Dictionary of Slang and Cant Languages, Ancient and Modern, as used by Adam Tylers, Badgers, Bullies, etc.». Позже появились другие, заслуживающие внимание словари сленга, среди них – известный словарь Дж. Хоттена: J. C. Hotten. «A Dictionary of Modern Slang, Cant and Vulgar Words», 1860. Создавались в то же время и многочисленные «мини-словари» – «Cant and Slang Lists», например: «George Parker. Life’s Painter», 1789; «A Crime-fighter’s notebook», 1816; «Henry Meyhew. London Labour», 1851 и другие [Coleman J. 2004, p.287-291].

На рубеже XX – XXI вв. лексикография достигла своего расцвета. Теория и практика составления словарей вышли на совершенно новый качественный уровень. Стало появляться большое количество словарей разных типов, среди них и словарей сленга. Объектом описания для большинства опубликованных в этот период словарей для общих и специальных целей стали определённые группы лексики. Отличительной чертой этих изданий является тот факт, что в настоящее время они в основном базируют-

ся на электронных корпусах (language corpora), которые появились во всех авторитетных европейских издательствах в середине – конце XX века. Благодаря электронным банкам данных современные словари обеспечены богатым аутентичным языковым материалом. Их электронный формат позволяет поместить в корпусе большее количество информации, что способствует систематическому обновлению его состава и совершенствованию поисковых стратегий пользователя. К наиболее авторитетным корпусам, служащим основой для составления словарей современного английского языка, относят Bank of English (свыше 500 млн. слов), который используется в серии словарей Collins; British National Corpus (более 300 млн. входных единиц) – в серии Oxford University Press; Longman Miniconcordancer – в лексикографической продукции издательского дома Longman [Карпова О. 2010, с. 186]. Bank of English, самый крупный электронный корпус, постоянно расширяющийся за счёт поступающего нового материала, отражающего изменения в языке, позволяет изучать язык в его живом функционировании, а также содержит материал из различных вариантов английского языка (британского, американского, австралийского, новозеландского), что позволяет считать этот корпус интернациональным. Как важный факт, можно отметить и то, что одними из основных источников данных для Bank of English служат средства массовой информации, так как он фиксирует газетные и журнальные материалы, рекламные тексты, материалы радио- и телепередач, так как известно, что именно в СМИ функционирует самый современный, живой, разговорный язык.

В работах О. М. Карповой 2000-2011 гг. представлена развёрнутая картина образования, описания и лексикографического анализа словарей различных типов, в первую очередь англоязычных, и в том числе ненормативной лексики. Так, согласно её описанию, мегаструктура современных специальных словарей базируется по принципу оптимального информационного поиска, имеет немногочисленные информативные приложения, объясняет правила пользования словарём с помощью таблиц, упражнений, специальных технических приёмов оформления корпуса и словарной статьи. В словарных статьях регистрируются иллюстративные примеры из электронных корпусов, что ориентирует пользователя на эффективную коммуникацию и способствует быстрому усвоению лексики.

Несмотря на всё возрастающий интерес общества к такой категории лексики, как сленг, и кажущееся большое наличие словарей сленга в печатном и электронном виде, они представляют на рынке специальных словарей меньшинство. Одни из первых словарей сленга, созданных крупными издательствами, появились в Великобритании, имеющей стабильные, исторически сложившиеся традиции и занимающей лидирующие позиции в современном мире словарей. Издаваемые в Великобритании словари сленга можно условно разделить на две группы: словари, где регистрируется грубая ненормативная лексика, а иногда и ругательства – «Dictionary of Underworld», «ABC of Dirty English» – и обычные словари сленга – slang dictionaries. Из словарей сленга второй группы выделяется большой по объёму «The Cassell Dictionary of Slang», 2004, содержащий более 70.000 лексических единиц. Сленгизмы этого словаря взяты из электронного языкового корпуса (главным образом разговорного) и описаны довольно подробно. В словарной статье даются: дефиниция слова, хронологическая (первое употребление слова), функциональная, стилистическая пометы и пример, иллюстрирующий употребление сленга в речи. Совершенно очевидно, что такое построение микроструктуры словаря ненормативной лексики может удовлетворить запросы самого широкого круга пользователей. В другом изданном в Великобритании словаре – «The Slang Thesaurus», 1988, с тематической организацией материала, сленгизмы классифицированы по темам таким образом, чтобы обеспечить максимальное удобство пользования словарём. Микроструктура тезауруса включает в себя наряду с толкованием значения слова синонимический ряд, этимологическую помету и примеры употребления заглавного слова.

Следует отметить, что сочетание алфавитного и понятийного способов расположения материала в словарях сленга пришло в специальную лексикографию одновременно с аналогичной тенденцией, сформировавшейся в общей национальной английской лексикографии XXI века. Примером введения категориальных индексов в мегаструктуру словарей может служить словарь «21-st Century Dictionary of Slang», 1994, в котором сленг располагается по темам (Friendship, Love, Time), что способствует правильному словоупотреблению и позволяет избегать ошибок в речевых ситуациях.

Из наиболее авторитетных издательств Великобритании можно назвать: Oxford University Press, Cambridge University Press, Collins-COBUILD, Longman Dictionaries. Другие, менее известные, но не менее интересные: Penguin, Cassell, Chamber's Dictionaries. Из словарей, отличающихся высокими стандартами качества, часто обновляемых и переиздаваемых можно в качестве примера привести: «The Oxford Dictionary of Modern Slang» by J. Ayto, «Dictionary Of Slang And Unconventional English» by E. Partridge, «The Cassel Dictionary Of Slang» by J. Green, «The Dictionary of American Slang» by R. Chapman.

Словник Oxford Dictionary of Modern Slang в качестве сленгизмов включает в себя все части

речи, к примеру, имена существительные: arse (the buttocks,), jumper (a ticket inspector), muttonhead (a dull, stupid person), peeps (people), rag (a newspaper of poor quality), snorer (the nose), twicer (a crook, liar, cheat), yellow-belly (a coward) и т.д. В США среди авторитетных издательств, выпускающих качественную лексикографическую продукцию, можно назвать: Merriam-Webster, Random House. Хорошим качеством и популярностью на рынке словарей отличаются словари издательства National Textbook Company (NTC), один их них – «NTC' Dictionary of American Slang and Colloquial Expressions», 2002.

В других англоязычных странах (Канаде, Австралии и т. д.) и многих европейских странах, также систематически издаются словари сленга, но, как правило, они существенно уступают по качеству британским и американским словарям. В своём кратком обзоре лексикографических изданий по сленгу Дж. Коулмэн подмечает, что в словарях сленга австралийских издательств не разграничивается сленговая и разговорная лексика, а в американских словарях британского сленга встречается тенденция исключать сленгизмы американского происхождения, что искажает истинную картину употребления сленга британского происхождения. Дж. Коулмэн отмечает и такую тенденцию опубликованных в настоящее время словарей американского и британского сленга – они чаще всего описывают сленг, используемый не всей нацией, а отдельными подгруппами людей (сленг наркоманов, гомосексуалистов, преступников и т. д.). Из самых широко востребованных авторов общего американского сленга на рынке словарей она называет Ричарда Спирса, который, начиная с 1981 года, опубликовал различные версии своего словаря сленга – «Slang and Euphemism», 1981, отличающиеся по объёму и охвату сленговой и разговорной лексики и представляющие не самый современный сленг. Как хороший словарь с широким охватом современного и исторического сленга всего англоговорящего мира Дж. Коулмэн выделяет «Jonathon Green's Chambers Slang Dictionary», 2008 и готовящийся в то время к выходу словарь того же автора «Green's Dictionary of Slang on Historical Principals», 2010.

Выпуск электронной лексикографической продукции стал актуальным в связи с продолжающимся интенсивным развитием новых информационных технологий, и каждое авторитетное издательство сейчас считает необходимым предоставить пользователям электронный вариант своих словарей. Многие издательские компании, специализирующиеся в области справочной литературы, полностью переходят на электронную форму выпуска словарей, т.е. существуют словари, не имеющие прототипа на бумажном носителе. Преимущества электронных словарей перед печатными очевидны: они способны хранить и обрабатывать огромные количества информации, сопровождать её звуком и видеоизображением, их проще обновлять, удобнее транспортировать и хранить, быстрее получать из них требуемую информацию (один CD-ROM может вместить всю «Британнику», причём им будет гораздо удобнее пользоваться) [Григорович, Л. 2011, с.177]. Тем не менее, есть сторонники и у печатных изданий, которые считают, что «исчезновение бумажных книг в связи с заменой формата на электронный или какой-либо другой не прогнозируется, хотя доминирование мультимедийных справочных изданий весьма вероятно. Как бы ни развивалась техника, проблема сохранности и доступности изданий на традиционных носителях остаётся актуальной и вечной, если только мы не захотим исключить книжную культуру из истории развития человечества.

Хорошо изданная книга, в том числе справочная, всегда останется лучшим подарком, источником редкого удовольствия, орудием познания окружающего мира и эффективным средством личностного и профессионального совершенствования. «Бумажный словарь по-прежнему имеет преимущества. Он дешёвый. С ним быстрее проконсультироваться, чем с электронным словарём для одного поиска, он позволяет пользователю сравнить одновременно две входные единицы или страницы. Он не зависит от компьютерной системы или наличия энергии... Бумажные словари доставляют истинное удовольствие тем, кто любит держать книги в руках, чувствовать запах бумаги и типографской краски, обладать прекрасными изданиями. Электронные словари не обладают внешним видом, переплётом, толщиной, весом, кожаной обложкой как у Библии, у них нет надёжности: каждый может создать электронную запись и тут же изменить её, причём, никто этого не заметит» [Bejoint H. 2010, p.258].

Составители современных лексикографических произведений стараются рационально сочетать элементы печатного и потенциал электронного словаря. Появление в последние годы комплексных, почти универсальных словарей в электронном виде могло привести к полному отходу от специализированных бумажных словарей. Однако этого не произошло – сейчас всё больше издаётся именно отраслевых словарей-книг для определённых профессиональных сфер. Пример тому – компания ABBYY, изначально издавшая свой словарь Lingvo как электронный, а затем выпустившая более 50 изданий в виде книг, в том числе словарей: универсальных и отраслевых. Так соединяются традиции лексикографии с современными технологиями. Разработка и освоение новых информационных категорий позволяет не только не отказываться от печатных словарей в пользу модных и быст-

рых в получении любой справки компьютерных справочников на компакт-дисках и в Интернете, но, и наоборот, стремиться к приобретению и регулярному использованию печатной лексикографической продукции, которая остаётся актуальной и необходимой в век компьютеров и Интернета.

Что касается Интернет-словарей сленга и жаргона, то они главным образом посвящены компьютерному и Интернет-сленгу, молодёжному сленгу. Пример такого Интернет-ресурса: http://www.jargon.ru. Благодаря быстрому развитию персональных компьютеров и сетей Интернет компьютерный и Интернет-сленг проник из профессионального в пользовательский дискурс и, в силу своей специфичности и новизны, регистрируется как в тематических, так и специальных словарях и глоссариях. Но обзор печатной и электронной лексикографической продукции показывает, что сегодня печатных одноязычных словарей Интернет- сленга издано не очень много.

О преимуществах и недостатках Online Slang Dictionaries пишет в своей статье Дж. Коулмэн. В виду быстрой переменчивости и недолговечности сленгизмов Online Slang Dictionaries являются именно тем источником, который может дать самую современную информацию об интересующих пользователей сленговых единицах, что и является главным достоинством данных словарей. К недостаткам словарей она относит: сумбурность и ненадёжность материала, состоящего из смеси неологизмов, оскорбительных слов и личных комментариев авторов-любителей, поставляющих и обновляющих словник словаря (примером такого является популярный «Urban Dictionary»: www.urbandictionary.com); необновление словаря по причине того, что редактор потерял интерес к данному проекту (например, «The Online Dictionary of Playground Slang»: odps.org); включение в словник новых терминов, созданных самими разработчиками сайта («SlangSite.com»: www.slangsite.com); регистрация скорее разговорной, чем сленговой лексики и только британского варианта английского языка и т. д., словом, демократичная хаотичность при отсутствии постоянного редактирования со стороны профессионального редактора делает Online Slang Dictionaries не вполне надёжными информационными источниками. Выходом в такой ситуации, очевидно, может служить поиск надёжных, качественных словарей сленга на сайтах авторитетных издательств: www.cup.cam.ac.uk (Cambridge Dictionaries), www.cassell.co.uk (Cassell Dictionaries), WWW.OUP.COM (Oxford Dictionaries), www.cobuild.collins.co.uk (Словари серии COLLINS-COBUILD) и т. д.

В XXI веке успешно сосуществуют печатные и электронные словари, которые постоянно обновляются и совершенствуются. При правильном выборе словаря, используя верную стратегию информационного поиска, можно подобрать любой справочный ресурс для выполнения учебной, научной и творческой работы и обеспечить успешную устную и письменную коммуникацию.

«Заметный интерес к словарям сленга отмечается в настоящее время в США, что связано с интересом к языку преступного мира, а в Британии словари сленга всегда составляли «малый жанр» на фоне другой лексикографической продукции, но, тем не менее, он жив» [Bejoint H. 2010, p.259]. Это, вероятно, можно объяснить тем, что составление словарей сленга всегда было более сложной задачей для лексикографов, чем составление стандартных словарей нормированной лексики, что обусловлено особенностями такого специфического явления языка, как сленг.

Заключение

Исходя из всего вышеперечисленного, можно сделать вывод, что сленг очень изменчив, нестабилен и подвержен «вертикальной» и «горизонтальной» мобильности, т. к. может переходить из одного пласта языка в другой (из специального сленга в общий или из общего в литературный язык), из одного социального диалекта в другой (из арго в сленг, из сленга в жаргон и т. д.). Такие перемещения трудно вовремя определить, и представленный в словаре материал может стать неаутентичным. По-прежнему остаётся не до конца разрешённой проблема определения термина и понятия *«сленг «,* и лексикографы регистрируют в своих словарях как сленгизмы единицы разных пластов языка. Есть проблема текущего употребления сленговых единиц, обусловленная целями создания словаря и аудиторией, для которой он предназначен, что делает необходимым альтернативно создавать лексикографические справочники общего или специального сленга. Одной из основных проблем была и остаётся проблема организации словарной статьи, в частности – использования помет у заглавного слова. Все эти проблемы и предстоит решать лексикографической науке XXI века [Сарыбай М. 2008, с. 75]

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Grose, F. The Classical Dictionary of the Vulgar Tongue / F. Grose. — L.: S. Hooper, 1785, 1963. — 182 p.
2. Coleman, J. A History of Cant and Slang Dictionaries: Vol. I: 1567-1785 / J. Coleman. — Oxford: OUP, 2004. — 287-291 p.
3. Карпова, О.М. Лексикографические портреты словарей современного английского языка / О.М.

Карпова. — Иваново: Ивановский государственный университет, 2004. — 186 с.
4. Григорович, Л.А. Полиграфические средства современного учебного словаря американского варианта английского языка (на материале «NTC's American English Learner's Dictionary» и «Collins Cobuild Advanced Dictionary of American English»): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Григорович Леонид Анатольевич — Иваново, 2011. — 177 с.
5. Bejoint, H. The Lexicography of English. From Origins To Present / H. Bejoint. — Oxford, N. Y.: OUP, 2010. — 258-259 Pp. xxiv+458.
Сарыбай, М. Становление англоязычной лексикографии в Казахстане / Сарыбай, М. // Мысль. – 2008. - ¦ 2.-С.73-75. – С. 2008 . – ISSN 0130-7789

МРТИ 17.07.41
17.81.31

Сейтенова Айгүл Ермаханқызы
1 курс PhD докторанты,
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Алматы қ., Қазақстан

Болатова Гүлжан Жамбылқызы
ғылыми жетекші, ф.ғ.д.,
қазақ әдебиеті және әдебиет теориясы
кафедрасының аға оқытушысы,
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Алматы қ., Қазақстан

ШЕРХАН МҰРТАЗА ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ПЕЙЗАЖ ЖӘНЕ «СОҒЫС» КОНЦЕПТІНІҢ ЭЛЕМЕНТТЕРІ

Аңдатпа. Мақала Шерхан Мұртаза шығармаларындағы көркем пейзаж суреттемелері арқылы «соғыс» концептінің көрініс табу жағдайларын талдауға арналған. Көркем уақыты Ұлы Отан соғысы орын алған жылдар болып табылатын туындылардағы табиғат суреттері негізінде автордың, баяндаушы-кейіпкердің соғыс туралы ой-сезімін, дүниеқабылдау ерекшеліктерін бақылауға болады. Баяндаушыға тән әлем картинасындағы соғыс концептінің пайымдалуы оның кеңістікті сезіну, құбылыстарды сипаттау ерекшеліктерін ашу арқылы айқындалады. Ш.Мұртазаның «Ай мен Айша», «Мылтықсыз майдан» атты романдарындағы авторлық баяндау, кейіпкердің ішкі монологтары талданып, оларға тән дискурстық сөз қолданыстар арқылы қаламгерлік стильдегі «соғыс» концептін кейіптейтін ұғымдар жиынтығы анықталады. «Ай мен Айша» романындағы батыс ұғымының ассоциативтік мәні, табиғат құбылыстарын соғыспен сабақтастықта қабылдаудағы психологизм қырлары, түс-түс палитрасының философиялық-эстетикалық, көркем-символдық мағынасы зерделенеді. Осы талдаулар негізінде тылдағы еңбекші халықтың соғыс туралы ой-түсініктері, ішкі сезім иірімдері ашылады. Соғыстың жеке адам тағдырына салған қасірет-қайғысының бедері нақты мысалдар бойынша сараланатын болады. Бұл, біріншіден, әдеби поэтикадағы соғыс салдарынан туындаған әлем картинасын танып-білуге жол ашады. Екіншіден, көркем әдебиеттегі соғыс пен бейбітшілік жайлы халық толғанысын пайымдауға мүмкіндік береді. Үшіншіден, соғыстың адамзат санасындағы құндылықтар бағдарына әсері айқындалады.

Түйін сөздер: әлем, картина, пейзаж, соғыс, концепт.

ЭЛЕМЕНТЫ КОНЦЕПТА ПЕЙЗАЖА И «ВОЙНЫ» В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ШЕРХАНА МУРТАЗЫ

Аннотация. Статья посвящена анализу отражения концепции «войны» в произведениях Шерхана Муртазы путем художественного описания пейзажа. Описание природы в произведениях автора, появившихся в годы Великой Отечественной войны, в основном, позволяет наблюдать за чувствами автора, героя-повествователя о войне, за его особенностями мировосприятия. Рассуждение о концепции войны в картине мира повествователя раскрывается посредством его чувства пространства, раскрытия особенностей описания явлений. В романах Шерхана Муртазы «Ай мен Айша», «Мылтықсыз майдан» анализируется авторское повествование, внутренние монологи персонажа и определяется совокупность понятий о концепции «войны» в литературном стиле посредством присущего им дискурсного словоупотребления. В романе «Ай мен Айша» осмысливается ассоциативное содержание понятия запада, психологические грани в восприятии явлений природы во взаимосвязи с войной, философско-эстетическое, художественно-символическое значение цветовой палитры. На основании данных анализов раскрываются мысли трудового народа в тылу, их внутренние глубокие чаяния. Отпечаток глубокой скорби и печали, оставленный войной в судьбе каждого человека, будет анализироваться на конкретных примерах. Это, во-первых, позволяет узнать и прочувствовать в литературной поэтике картину мира, возникшую вследствие войны. Во-вторых, позволяет понять в художественной литературе думы народа о войне и мире. И в-третьих, раскрывается влияние войны на ориентиры ценностей в сознании человека.

Ключевые слова: мир, картина, пейзаж, война, концепт.

ELEMENTS OF LANDSCAPE AND WAR CONSTRUCT (OR CONCEPT) IN THE WORKS OF SHERKHAN MURTAZA

Abstract. The article is devoted to the analysis of capturing of the concept of "war" in the works of Sherkhan Murtaza by way of an artistic description of landscapes. The description of nature in the works that appeared during the years of the Great Patriotic War primarily makes it possible to track the feelings of the author, who is a hero-narrator of the war, and peculiarities of his perception of the world. Deliberation on the concept of war in the global picture of the narrator is revealed through his sense of space, by revealing the peculiarities of the phenomena description. In Sherkhan Murtaza's novels – "Ay men Aisha" and "Myltyksyz Maidan", the author's account of evets, the character's interior monologues are being analyzed, and a set of notions of the concept of "war" is identified in the literary style through the inherent discursive use of words. In the novel "Ay men Aisha", the associative content of the concept of the West, the psychological facets in the perception of natural phenomena in relation to war, philosophical and aesthetic, artistic value and symbolism of the color palette are given meaning to. These analyzes reveal the thoughts of the workpeople on the home front, their inner profound aspirations. The imprint of deep sorrow and sadness left by the war in each person's destiny will be analyzed using specific examples. This, first of all, allows one to learn and feel deeply the world landscape in literary poetics resulting from the war. Secondly, it helps to understand people's thoughts about war and peace in fine literature. And thirdly, it reveals the impact of war on value orientations in a human mind.

Keywords: peace, picture, landscape, war, concept.

КІРІСПЕ

Сөз өнерінде табиғат сұлулығын суреттеуге айрықша көңіл бөлу ерте замандардан тамыр тартатыны белгілі. Себебі тылсым табиғат бейнесі адамның өзі жайлы және өзін қоршаған әлем жайлы көзқарас-тұжырымын білдіруге мүмкіндік беретін басты көркемдік құралдардың бірі болып табылады. Ш.Мұртаза өз туындыларында көркем пейзаж арқылы адам жан әлемінің қия-қалтарыстарына үңілуге жол ашады. Қаламгер табиғат кескін-келбетін өрнектей отырып, соның негізінде кейіпкерлердің оған деген қатынасына баға береді, сол арқылы олардың рухани болмысы мейлінше терең ашыла түседі. Пейзаждың мағыналық семантикасы, сайып келгенде, қаһарманның ішкі ахуалын мейлінше объективті түрде бейнелеуді білдіреді. Көп жағдайда адамның тұлғалық болмысының толымдылық деңгейі оның табиғатпен етене жақындығы арқылы анықталатыны даусыз.

Табиғаттың көркем бейнесі шығармада жалаң әдеби фон ролін атқара бермейді. Әдеби-көркем пейзажға авторлық толғамға сәйкес рухани-философиялық мән үстелетіні сөзсіз. В. Хализев адамзаттың сан ғасырлар бойы қалыптасқан мәдениетінде адам мен табиғаттың «терең әрі мызғымас сабақтастығы қалыптасқандығын» атап өтсе *[Хализев В.Е., 2005, б. 228]*. Ю. Лотман пейзаж макрокосмының адам және адамзат микрокосмымен метафоралық тұрғыда байланысты екендігін тілге тиек қылады *[Лотман Ю.М., 1999, б. 478]*. Ал осы ойларды дамыта келе, М.Эпштейн әр пейзажды ауқымды метафора деп бағалап, соның айқын принциптік қағидасы ретінде «табиғат пәлсапасы – оның тұлғаға деген қатынасы» дегенді айтады *[Эпштейн М.Н., 1990, б. 304]*.

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

Көркем әдебиетте соғыс тақырыбы қашанда адамзаттың ауыр қайғы-қасіретін арқау етеді. Тікелей майдан даласын суреттеу бар да, тылдағы халықтың соғыс жайлы таным-түсінігін бейнелеу бар. Бұл екеуінің де соғыс зардаптарының адамзат санасына түсірген сызатын кескіндеудегі көркемдік әлеуеті жоғары. Дегенмен соғыс кезеңіндегі еңбекші халықтың ой-сезімін зерделеу арқылы соғыс рухының көркем көрінісін бағамдауға болады.

В.И. Карасик концепт құбылысын адам жадында сақталатын маңызды типтендірілген тәжірибе фрагменттері болып табылатын ментальді түзілім ретінде зерделейді *[Карасик В.И., 2004, б.59]*. Әдеби мәтін құрылымында концептінің орын алуы оның коммуникативтік бағдарын айқындайды. Демек, концепт оқырманды ойлануға, пайымдауға бастайтын ұғымдар бірлігі деген сөз. Осылайша, концепт арқылы мәтін мен оқырман арасындағы терең байланыс орнайды. Ш.Мұртаза туындыларындағы «соғыс» концептінің рухани-ресурстық әлеуеті оқырманды соғыс дәуірі, соғыс рухы туралы ойларға бастайды. Мәтін астарында жатқан соғысқа деген наразылық, бейбіт өмірді аңсау идеялары рецепиентке адамгершілік ізгі ой түйіндерін ұсынады.

Х.Чайлак «соғыс» концептінің орыс тіліндегі лексикалық репрезентациялары ретінде келесі ұғымдар тізбегін келтіреді: өлім, қан, жара, қасірет, сатқындық, қаһарман, жауынгер, адалдық, ар-ұждан, жад, Отан, майдангер, тыл, майдан, т.б. *[Чайлак Х., 2015, б. 112-116]*. Көркем әдебиетте автордың лексикалық қорына байланысты және сөздердің символдық мәнге ие болуына орай «соғыс» концептінің түрлі репрезентанттары туындай беруі әбден орынды. Ш.Мұртаза шығармаларында тылдағы қазақтардың қабылдауындағы соғыс ұғымы қан майданның тылдағы жұмысшы халыққа түсірген ауыртпалығы, күйреген отбасылардың тауқыметі күйінде пайымдалады.

«Соғыс» концепті белгілі бір қасиеттерге ие, өте күрделі ментальді түзілім болып табылады,

– дейді В.Дубинин, О.Козлова. – ол түрлі типтегі тілдік бірліктер арқылы бедерленіп, ұлттық спецификаны айқындайды. Осы орайда ол образдық, ұғымдық, құндылықтық сипаттамаларға ие» *[Дубинин В., Козлова О., 2016, б. 68-69]*. Шын мәнінде, концептінің образдық-семантикалық аясы әр қаламгердің көркем фантазиясына орай кеңейе беруі мүмкін. Мысалы, Ш.Мұртаза романдарында соғыс ұғымымен сабақтас пайымдалатын бірліктер: батыс, қан, майдан, жауынгер, солдат, қара қағаз, өлім, қаза, аштық, жетім, жесір, жаралы, т.б. Осы қатардағы батыс ұғымы – кейіпкер баяндаушы, автор үшін соғыс кеңістігіне мегзейтін кеңістік бағыты. Автор танымында батыс – бүкіл қасіреттің мекені, дұшпанның зұлым ойының бағыты. Батысқа сапар шегу де осы орайда қасірет шегу деген мағынаны білдіреді.

Ш.Мұртазаның соғыс жылдарын суреттейтін туындыларында кеңістіктікті суреттеудегі батыс ұғымы ерекше мәнге ие. Батыс – тек автор ұғымында ғана емес, Жуалы тұрғындары, тіпті күллі қазақ жұртшылығы үшін – соғыс даласы; фашист әскерінің сойқан салған қанды майданы:

«...Төменде, Теріс өзенінің бер жағында, темір жолмен пойыздар арлы-берлі өтіп жатыр. Паровоздың боздаған үні талып естіледі. Батысқа қарай кеткені көбірек боздайтын сияқты. Кейін-кейін шамаласам, батысқа қарай сол пойыздармен кілең боздақтар соғысқа аттанып бара жатады екен ғой» *[Мұртаза Ш., 2002, б.128]*.

Бұл – естелік ыңғайында автор өмірінің түрлі кезеңдерін көктеп өтіп, жад жаңғырығын таныстар ой үзігі. Қанды қасапқа кезекті жасақты әкетіп бара жатқан поездің боздаған даусы, шын мәнінде, туған жермен қош айтысқан жауынгерлердің – «кілең боздақтардың» үні болса керек. Шағын ғана мәтін телімінде «боз» түбірлі сөз үш мәрте кездеседі. Тарихи-этимологиялық шығу төркіні түйенің боздауынан тамыр тартатын осы сөз қолданысы көркем шығармада «боздақ» ұғымының ішкі мағыналық қабатын соғыс контексінде ерекше мәнге бөлейді.

Бала Барсханның аспанда ұшқан тырналарды соғысқа кеткен солдаттарға ұқсатуында тырнаның қалыптасқан ассоциативтік түсінікте жауынгерлерді білдіруімен сабақтас [Р.Ғамзатовтың «Тырналар» өлеңін еске түсіріңіз]. Тырналардың қаз-қатар бұрыш жасап ұшуын әскери тәртіп, сап түзеу сынды ойлармен ұштастырған бала осылайша оларды соғысқ аттанған жақындарына ұқсатып, көңіл түкпірінде жатқан сағыныш сезімін сыртқа шығарады.

Майдан даласы мәніндегі «батыс» сөзінің қолданысын «Мылтықсыз майдан» романынан да байқаймыз. Әкесі Орақ соғысқа аттанғанда іште қалған Әскербектің дүниеге келуі де ерекше құбылыс болды. Оның салмақты себебі де жоқ емес. Әскербек Мамай шалдың үлкен ұлы Орақтан қалған жалғыз тұяғы. Көптің көргенін сіз де көрерсіз деген жалғыз ауыз сөзімен әкесін жұбатқан Орақтың маңдайына майданнан тірі оралуды жазбапты. Романның сюжеттік желісіндегі осынау трагедиялық сәтке жетелер шоқтықты эпизод – осы. Тотияның толғағы қысқан кезде Табиғат-ана да тосын мінез танытып, буырқанып жатты. Табиғат құбылысы мен Тотияның толғағы көркемдік тұрғыда психологиялық параллелизммен беріледі. Сәби туа салысымен табиғат-ананың да тыншып, өз арнасына түскені былайшы сипатталады: «Аспанның кірі ашылып, сай-сайда лайсаң су ағып жатты. Шырышқа мөлтілген ілініп қалған тамшыдан Нұрперзенттің шайтан-тері шалбарының балағы малмандай су болды. Әлгінде зікір салған зілқара бұлттар қазір жынынан айырылған бақсыдай жуасып, Алатаудың басына барып аялдапты. Лезде күн күлімдеп, кемпірқосақ күмбезденіп, құстар қайта әнге басты» *[Мұртаза Ш., 2002, б.16]*. Көркем әлемдегі нөсер көктен жауған күш-қуатты білдіреді. Бақсының сарынындай магиялық ғұрып формасында берілген дауыл кейіпкерлер әлемі үшін тазару, жандану үдерістерін бейнелейді. Фольклорлық сарынға сай дауыл тұрғызып, күн күркіретіп, жарық дүние есігін ашқан сәбидің есімін атасы әкесі аман келсін деген үкілі үмітпен Әскербек деп қойған еді. Майдандағы ұлдан ұрпақ сүйіп, күпті жүректері бір жасап қалған шаңырақтың жан тебіренісі автордың баяндау стилінен де аңғарылады. Оқырман оны, сөзсіз, Мамай жанұясының ықылас-пейілі деп таниды: «Сөйтіп майданда жүрген Орақтың баласы жауын құртынан үлкенірек болып, нөсерлеткен жаңбырдың астында, батпақ көлшіктің үстіне тыраң ете түсті.

Нөсер батыстан келді. Орақ әдейі жұмсап жібергендей. Менің тұңғышымның былқылдақ маңдайынан мен үшін сүй дегендей» [*Мұртаза Ш., 2002, б.14]*. Осылайша, Мамай қарт табиғаттың құбылысын да майдандағы ұлына деген сағынышпен сабақтастырады. Колхоздың тынымсыз жұмысынан қол қалт еткен сәттегі ендігі бірде шақта «Ай мен Айшадағы» бала Барсхан қиял құшағына беріледі: «Арпаның шөмелесіне шалқалай жатып аспанға қараймын. Ала шарбы бұлттар шығысқа қарай тізбектеліп көшіп барады. Бұлтқа шекара, тосқауыл жоқ. Мүмкін, бұл бұлт сонау Атлант мұхитынан шығып, қансыраған Еуропаның үстінен өтіп, ұлы майданның түтінімен араласып, біздің жерге де жеткен шығар. Майданда бұл бұлтты Нәметқұл көкем, Орха мен Ноха көкелерім, Махан мен Сейсенбай ағаларым көріп: «Бұлттар, елге сәлем айта барыңдар. Барсхан деген бауырымыз бар еді, тірі жүрсе, соған ерекше сәлем айтыңдар. Далада жүрсе, төбесіне тоқтаңдар!» деді ме екен» *[Мұртаза Ш., 2002, б. 180]*. Бала көңілінде арпалысқан үміт пен сағыныш, ұшқыр қиял жай ғана аспан көгінде жылжып көшіп бара жатқан бұлттарға көз салып, осындай лирикалық лептегі ойлы картинаны салып шығады.

Күздің көңіл құлазытар жайсыз бір мезетін суреттейтін келесі үзіндіде соғыс сұмдығы сезі-

леді: «Батысқа қарай топ-топ құзғын қарға қалбаңдай ұшып барады. Сол жақта жемтік молын жер түбінен сезгендей. Жер түбінен қанның иісін сезгендей. Қалбаңдап ұшысы жаман. Анау алыс батыста молшылыққа кенелетін түрі бар» *[Мұртаза Ш., 2002, б.18]*. Баяндау лебінен үрейлі сарын аңғарылады. Эстетикалық тұрғыда тіршіліктің сұлулық оппозициясындағы сұрқия жағы қалам ұшына іліккен. Жемтік іздеген құзғын, қан иісі сынды ассоциативтік образдар көпшілікке тән көңіл ауанын білдірері хақ.

К.Стародубцева Л.Гумилев шығармашылығындағы «соғыс» концептін талдай келе, аталған концептінің ұғымдық, предметтік, ассоциативтік, образдық, символдық қабаттарын ажыратады *[Стародубцева К., 2016, б. 164-170]*. Осы тұрғыдан келгенде, Ш.Мұртаза романдарындағы «соғыс» концептінің пейзаждық кеңістікті қабылдау контексіндегі әртүрлі мәндері ашылады. Мысалы, батысқа кеткен боздақтар контексіндегі боздақ – оралатын-оралмайтыны белгісіз солдат, туған жерін қимай кетіп бара жатқан жауынгер. Кейіпкер қабылдауындағы паровоздың үні де боздап естілуі ассоциативтік ыңғайда трагедияға бет алған сапаршыларды кейіптейді.

Батысқа ұшқан қарғалар автор танымында қантөгіске жемтік іздеп бара жатқан құзғын ретінде бағаланса, қаз-қатар ұшқан тырналар – әскер, тәртіп мәндерін үстей отырып, әскери борышын өтеп жүрген жауынгерлердің образын елестетеді.

Табиғатты бедерлеудегі түстер үйлесімі, автордың осы орайдағы ерекше талғамы назарға ілікпей қоймайды. Мұның өзі, түптеп келгенде, болмысты зерделеудегі ой-сезім экспрессиясын мейлінше дәл беруге деген суреткерлік талпыныста аңғартады.

«Үлкен суреткер үшін көркем мәтін әрқилы кесінділерден тігіле салған құрақ көрпе емес, ол – әркелкіліктің үйлесімі», – дейді А.Брагина *[Брагина А., 1986, б.129]*. Демек, көркем мәтін кеңістігіне енген әрбір деталь өзімен бірге әлдеқандай философиялық мән, эстетикалық сезім ала келеді. Түркі халықтарына тән дүниеқабылдау және шындықты эстетикалық сезіну ерекшеліктері олардың белгілі бір түр-түстерге мағыналық жүк артып, соны дәстүрге айналдыруынан аңғарылады. Бұл – сан ғасырлар бойы қалыптасқан фольклорлық, мифопоэтикалық әлемсезіну сынды ментальді жаратылыс ерекшеліктерімен тығыз байланыстағы қасиеттер. Түстердің ішінде қазақ халқы үшін ақ, қара түстерінің философиялық-эстетикалық мәні зор. Олар қолданысына қарай жағы жағымды әрі жағымсыз қасиеттерді бере алады. Мысалы, қара түсі көптеген халықтарда жағымсыз мәнге ие болса, қазақ елі үшін аса сакралды мағынаға ие қасиетті ұғым саналады. Ал ақ, қызыл, қара түстері – түстер палитрасындағы классикалық үштік саналады *[Шаинова Г., 2007, б.49]*. Негізінен осы аталған түстердің философиялық-идеялық мағына беру әлеуеті жоғары.

«Ай мен Айшадағы» ауырып шетінеген неміс сәбиі Эльзаның бейітін суреттегенде ақ, қара, қызыл түстеріне қатысты символдық-философиялық ой таңбаланған: «...Эльзаны зираттың өзіне емес, одан төменірек, Бердімбет сайының қабағынан ошақтай ғана жер қазып, соған көме салды. Қызыл құмырсқаның илеуіндей ғана төбешік ақ қардың ортасында қарауытып қалды. Аппақ дүниенің бетіне біткен бір түйір тарыдай ғана мең.

Ал жалпы, «аппақ дүние» деген осы бір өгей бала сияқты оқшау ауылға болмаса, жалпы әлемге жараспайды. Жалпы дүниенің беті дәле-дәле. Айғыз-айғыз қан» *[Мұртаза Ш., 2002, б. 41]*.

Жас өлікті жер қойнына беру рәсімін авторлық баяндауда саналы түрде «көме салды» тіркесімен жеткізеді. Ғұрымы қысқа жанның бұл жалғандағы белгісі тек «тарыдай ғана мең» болып көрінер кішкентай ғана төбешік болып қалды. Автор қамшының сабындай қысқа ғұмырдың мәні жайлы, жалпы өлім мен өмір ортасындағы заман шындығын жайып салады. Әлемнің бейнесіне аппақ түсін қимаған суреткер, мұнысын адамзат қоғамының зұлымдығымен, қанішерлігімен сабақтастырғаны даусыз («Жалпы дүниенің беті дәле-дәле. Айғыз-айғыз қан»).

Түстер бейнесіндегі ең жиі қолданылатыны ақ түс десек, жаңсақ айтпаспыз. Оның ғылыми негізі де жоқ емес. Түстер спектріндегі басқа барлық түстер гаммасының бастауы ақ түс екендігін кезінде И.Ньютон дәлелдеген-ді. Ақ түс көне түркілердің наным-сенімдерінде киелі әрі таңғажайып құбылысты таңбалаған. Мысалы, түркілік танымдағы ғажайып персонаждардың көпшілігі осы түспен байланысты: ақ қасқыр, ақ барыс, ақ жылан, ақ қой, ақбоз ат, ақ қауырсын, аққу, т.б. *[Бакиров М., 2015, б. 114-119]*.

Ақ түсінің күрделі мағыналық қолданысын «Мылтықсыз майдан» романынан байқаймыз: «Жер де, тау да аппақ. Тек бір дүлей құздарға ғана қар дарымайтын сияқты, қарайып жатыр. Бір сәт адамдар да осы қатпар-қатпар шыңдар сияқты бірі биік, бірі аласа, өзгермей, мәңгі өлмей, өмір сүре беретін сияқты. Таулардың тұрақтылығы адамды бір мезгіл сескендірер еді» [8, 50-б.]. Тағы да ақ пен қараның жарасымын я тайталасын кейіптейтін контрастылы сурет көз алдымызға көлбеңдейді. Дегенмен шығарманы қабылдау барысында ақ түсінің доминанталық позициясы психологиялық тұрғыда көңіл жұбатқандай болары анық. Көңілде әлдебір алаң туғызатын алабұртқан пейзаждық көрініс және ондағы табиғат пен адам өмірінің салғастыра сарапануы еріксіз өмір мен өлім жайлы ойларға жетелейді. Қалай болғанда да, бұл пейзаждық суреттеме майдандағы Орақтың қазасынан алдын ала хабар беретін жанама мегзеу-тұғын. Мамай шалдың көзімен зерделенетін осынау табиғат келбеті ақ түсі арқылы суық хабардың жетерін

сездірткендей болады. Шал шынымен көңіліне секем алып қалады.

Небары бірер ай ғана отасып, жастықтың, махаббаттың тәтті дәмін қанып ішіп үлгермеген Тотия үшін бұл мүлде тосын жайт. Ол бір дегенде ештеңені түсіне де алмай қалады:

«...Ә дегенде не болғанын біле алмаған Тотияның қолындағы бір шелек сүт әлден соң барып ақтарылды да қалды.

Жаңа ғана сауылған ағарған буы шығып табалдырыққа дейін жылғалап келіп іркілді. Басакөктеп кірген жаманшылыққа тосқауыл болғысы келгендей есікті көлденеңдеп, аппақ болып көлкілдеп жатып алды» *[Мұртаза Ш., 2002, б.53]*.

Жалғанның ащы дәмін әлі татып көрмеген Тотияның халі осылайша, шелектегі сүттің төгілуімен бейнеленеді. Ақ сүт – қаралы хабар оппозициялық жұбы аңғарылады. Киелі ақ сүт Мамай шал мен Арай кемпірдің тұла бойы тұңғышы, Тотияның жан жары – Орақтың шейіт болғандығы жайлы қаралы хабарға тосқауыл болғысы келгендей, оның жолын бөгеп, табалдырықта іркіліп қалады. Ал өмір заңы қатал. Өлім – хақ. Одан құтылу әсте мүмкін емес. Сайып келгенде, ақ сүт – осы жағдайда Тотияның ақ көңілін, ақ-адал ары мен үмітін кейіптейді.

Орақ қазасына қатысты сюжеттік оқиғаның тағы да ақ түсін негізге алған пейзаждық суреттеумен толастайды: «Аппақ қарға шағылыса шақырайып күн шықты. Таулар бір-бірімен көрісіп жылаған адамдардың азанғы көлеңкесіндей – ығы-жығы, теңселіп тұрған сияқты» *[Мұртаза Ш., 2002, б.53]*. Бұл тұста ақ түс тағы суық энергетиканы беретін психологиялық пейзажға арқау болған. Логикалық қисынға сай мінсіз пейзаж болуы тиіс табиғат көрінісі әдепкі пайым сүрлеуінен ойысып шығып, өмірдің қатал заңдылығын еске салады. Орақ есіл батыр болып ел үшін, жер үшін өлім құшты, ал мына жалған өмір жалғасып жатыр...

«Көркем хронотопты түсіну түстер гаммасы, дыбыстық толымдылым сынды аспектілерді пайымдау арқылы жүзеге асады. Себебі аталған сипаттамалар қабылдау және түйсіну үдерістерінде айтарлықтай зор мәнге ие. Кейіпкерлер тіршілік ететін кеңістіктің белгілі бір түспен берілуі олардың рухани ахуалы жайлы ақпаратты арқау еткен. Сондықтан шығармадағы түр-түстер мен палитраны зерделеу арқылы кейіпкерлердің сезім қозғалысын, олардың көңіл-күйлеріндегі өзгерістерді болжауға болады, – дейді А.Темірболат. – туындыда қолданыс тапқан түстер гаммасы арқылы автордың ішкі әлемінің ерекшеліктері, оның кейіпкерлердің іс-әрекеті мен орын алған оқиғаларға көзқарасы айқындалады. Түс баяндаушының психологиясына бойлауға мүмкіндік береді» *[Темірболат А.Б., 2009, б, 48]*. Ал «Ай мен Айшадағы» сұр түсі мен боздау үніне негізделген картина жайсыз, үрейлі психологиялық ауанды аңғартады: «Түсі суық сұр бұлт қаптаған күз еді. Мен жылқыны еңіске айдап, арпаның аңызына жайып, өзім бурыл тайдың үстіне шоқиып, ылдидан, станса жақтан келетін сүрлеу жолдың бойына, мына сұрқай дүниеге сүлесоқ қарап отырмын. Төменде, Теріс өзенінің бер жағында, темір жолмен пойыздар арлы-берлі өтіп жатыр. Паровоздың боздаған үні талып естіледі. Батысқа қарай кеткені көбірек боздайтын сияқты. Кейін-кейін шамаласам, батысқа қарай сол пойыздармен кілең боздақтар соғысқа аттанып бара жатады екен ғой» *[Мұртаза Ш., 2002, б, 128]*. Ассоциативтік жағынан таңдап алынған палитра романдағы тарихи уақыт – соғыс психологиясымен тамырлас. Автор-баяндаушының ішкі жан әлеміндегі жайсыздықты білдіретін сөз қолданысы мен қоршаған әлемді танудағы субъективтік көзқарас, түс пен дыбыс үйлесімінен нанымды образды картина жасаудың шебер үлгісін паш етеді. Айналадағы қандайда бір құбылыстың кейіпкер психологиясы әсер-ықпалын бейнелеу барысында түстер палитрасының маңызы зор.

ҚОРЫТЫНДЫ

Жүргізілген талдаулар нәтижесінде Ш.Мұртазаның «Ай мен Айша» және «Мылтықсыз майдан» романдарындағы соғыс концептінің мағыналық элементтері пейзаж суреттеулері арқылы айқындалды. Жазушы туындыларындағы «соғыс» концептінің мағыналық бірліктері айқындалды. Олар: батыс (майдан), сұр бұлт (қасірет), тырналар (әскер), қарғалар (құзғын), боздақтар (солдаттар), қан (зұлымдық құрбандары), ақ сүт (үміт пен адалдық), қаралы хабар, жесір, жетім, т.б.

Қаламгер көркем психологизм негізінде кейіпкердің рухани әлемін, оның дүниеқабылдау ерекшеліктерін ашады. Осы орайда соғыс ұғымының кейіпкер түсінігіндегі мәні тұрмыс-тіршілік, еңбек үдерісі барысындағы детальдар арқылы зерделенеді. Көркем дискурстағы сөз қолданыстардың, стильдік –бейнелі сөздердің жиынтығы кінәсіз халықтың қасірет шегуі, соғыс құрбандары жайлы дәуір шындығын айқара ашады. Ш.Мұртазаның «Ай мен Айша», «Мылтықсыз майдан» атты романдарындағы баяндау жүйесі талданып, дискурстық сөз қолданыстар арқылы қаламгерлік стильдегі «соғыс» концептін кейіптейтін ұғымдар жиынтығы анықталды. Қаламгер танымындағы батыс ұғымы ассоциативтік ыңғайда соғыс даласын білдіреді. Қаламгерге тән концептосферада соғыс концептін бейнелеудегі енді бір ұтымды тәсіл – түстер палитрасын қолдану. Автор ақ – қара контрасты негізінде зұлымдық пен мейірімділікті, жақсылық пен жамандықты, үміт пен күдерді, өмір мен өлімді нысан етіп, осы бағыттағы ой-толғамдарымен бөліседі.

Пейзаж суреттеріндегі соғыс рухының бедерлену ерекшелігі анықталды. Талдау нәтижесінде Ш.Мұртазаның жеке қаламгерлік поэтикасын «соғыс» концепті аспектінде әлі де терең зерттеу қажеттігі айқындалды.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1 Теория литературы: Учебник / В.Хализев; – М.: Высшая школа, 2005. – 405 с.
2 О поэтах и поэзии: Книга / Ю.Лотман; – СПб. : Искусство-СПб., 1999. – 848 с.
3 «Природа, мир, тайник вселенной...»: Система пейзажных образов в русской поэзии: Книга / М.Эпштейн; – М.: Высшая школа, 1990. – 304 с.
4 Карасик, В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Монография: – М.: Гнозис, 2004. – 390 с.
5 Великая Отечественная война в языковой картине мира (на материале концепта «война») Книга / Х.Чайлак; –Велес. – 2015. – 12-1 (30). – С. 112-116.
6 Дубинин В. Козлова О. Репрезентация концепта «война» в повести К.Д. Воробьева «Крик» // Региональное образование XXI века: проблемы и перспективы: Сборник статей. М.: Тогирро, – 2016. №2. – С.68-69.
7 Алты томдық шығармалар жинағы: Ай мен Айша. Роман / Мұртаза Ш; – Алматы: Қазығұрт, 2002. – 456 б.
8 Алты томдық шығармалар жинағы: Мылтықсыз майдан. Роман / Мұртаза Ш; – Алматы: Қазығұрт, 2002. – Б. 6-101.
9 Стародубцева К. Репрезентация концепта «война» в поэзии Н. Гумилёва // Русский язык и литература в образовательном процессе: Сборник статей. – Саратов, 2016. – С.164-170.
10 Лексика языка и культура страны: Книга / Брагина А; – М.: Рус. яз., 1986. – 152 с.
11 Шаинова Г. Символика цвета в романе «Трон сатаны» Р.Сейсенбаева // Вестник КазНУ. Серия филологическая. – 2007. – №6. – С. 49-52.
12 Бакиров М. Семантика цвета в контексте истории, искусства и художественной словесности тюрков // Филология и культура. – 2015 – №1. – с. 114-119.
13 Темірболат, А.Б. Категории хронотопа и темпорального ритма в литературе. Монография. – Алматы: Ценные бумаги, 2009. – 504 с.

УДК 811.111`42

Tairova Gyuzal Amanzhanovna
2nd year PhD student of the specialty "Foreign philology"
Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages

Abstract. This article discusses the "woman" concept. The author of the article considers the definition of the concept from different perspectives, also considers its structure, consisting of the core and the near and far periphery. Modeling and structure of the "woman" concept is made possible through the identification of lexical units that help to create the image of a modern British woman based on the novel of Sophie Kinsella "The Secret Dreamworld of a Shopaholic". The author conducts a quantitative analysis based on the material collection and counting the often referred to lexical units related to various microfields with the help of which the author of the novel creates the image of the main character of the novel.

Key words: concept, verbalization of the concept, concept structure, core, immediate periphery, distant periphery.

Таирова Гюзаль Аманжановна
«Шетел филологиясы» мамандығының 2 курс докторанты
Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті

Аңдатпа. Бұл мақалада әйел туралы түсінік қарастырылады. Мақала авторы тұжырымдаманың анықтамасын әр түрлі тұрғыдан қарастырады, сонымен қатар оның негізгі және жақын және алыс шеткі бөліктерінен тұратын құрылымын қарастырады. «Әйел» тұжырымдамасын модельдеу және құру Софи Кинселла «Шопахоликтің құпия әлемі» романының негізінде заманауи британдық әйелдің бейнесін жасауға көмектесетін лексикалық бірліктерді анықтау арқылы мүмкін болды. Автор материал жинауға және әртүрлі микрофункциялармен байланысты жиі айтылатын лексикалық бірліктерді санауға негізделген сандық талдау жүргізеді, оның көмегімен роман авторы роман кейіпкерінің образын жасайды.

Түйін сөздер: тұжырымдама, тұжырымдамалық вербализация, тұжырымдама құрылымы, өзек, шеткері, алыс шеткері.

Таирова Гюзаль Аманжановна
докторант 2 курса специальности «Иностранная филология»
Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана,

Аннотация. Данная статья рассматривает концепт «женщина». Автор статьи рассматривает определение концепта с различных точек зрения, а также рассматривает его структуру, состоящую из ядра и ближней и дальней периферии. Моделирование и структура концепта «женщина» стала возможным благодаря идентификации лексических единиц, которые помогают создать образ современной британской женщины на основе романа Софи Кинселлы «Тайный мир шопоголика». Автор проводит количественный анализ на основе сбора материала и подсчета часто упоминаемых лексических единиц, связанных с различными микрополями, с помощью которых автор романа создает образ главного героя романа.

Ключевые слова: концепт, вербализация концепта, структура концепта, ядро, ближняя периферия, дальняя периферия.

REALIZATION FEATURES OF LINGUOCULTUROLOGICAL CONCEPT "WOMAN" (ON THE BASIS OF THE BRITISH NOVEL)

INTRODUCTION

The term "concept" is one of the most highly used in modern domestic and foreign linguistics. The term "concept" is one of the main elements of linguoculturology. Linguoculturology studies and describes the relationship of language and culture, language and ethnos, language and folk mentality *[V.A.Maslova, 2001, p. 28]*. In the scientific literature and on the Internet, there are many various definitions, interpretations, and analytical studies of what is called a concept in linguoculturology. The concept is interpreted in different ways. In terms of a Russian linguist Yu.S. Stepanov, the concept is a micromodel of culture, it generates it and is generated by it. Being a "clot of culture", the concept has extra-linguistic, pragmatic, i.e. non-linguistic information [*Yu.S. Stepanov, 1997, p.40*]. Linguistic and cultural studies concepts belong to the field of

knowledge or consciousness, which they serve [*Zh.T. Balmagambetova., A.A. Nurgalieva, 2016, p.84*]. Thus, since linguoculturology studies language and culture, and some concepts exist in every culture, each culture interprets one or another concept in different ways.

To analyze this linguoculturological concept, it is important to determine its structure. There is a large number of classifications according to the structure of the concept as well as its definitions. Different linguists viewed the structure of the concept in different ways. In this work, we adhere to the structure proposed by such Russian linguists as N.N. Boldyrev, I.A. Sternin who distinguish the core and periphery in the concept structure, the associations most important for speakers of a certain language form the core, and the less significant and significant periphery [*G.G. Slyshkin, 2004, p.2*].

The purpose of this study is to analyze the identification of the features of verbalization of the core and the near and far periphery of the "woman" concept on the part of socio-cultural characteristics and the analysis of the "clothing" concept using individual lexemes, phrases, and sentences reflected in Sophie Kinsella's novel "The Secret Dreamworld of a Shopaholic". The image of a woman is described through new socio-cultural realities that help to reveal her image. This article analyzes the lexical units used by the author when sculpting this image.

The research object is the core and the immediate and distant periphery of the "woman" concept in the novel.

The research subject is the features of verbalization of the core layer of this concept, the transformation of its content in the novel of the 21st century. The method of content analysis and quantitative analysis were selected as the main methods for analysis research methods.

MAIN BODY

The material of the study was a corpus of specific realizations of the core and periphery of the concept of "clothing" obtained by the continuous sampling method from Sophie Kinsella's novel "The Secret Dreamworld of a Shopaholic" (2000). The choice of this work is determined by its genre form – a novel, – which involves a detailed narrative about the life and development of the personality of the protagonist and is characterized by a large number of characters and storylines which increases the variety of means of representing the concept as well as the socio-cultural characteristics inherent in the heroines of the 21st century, modern society. For example, this novel speaks of the main heroine suffering from shopaholism which is one of the contemporary problems of modern not only British but the whole society as a whole. People consume a lot of unnecessary stuff; they don't even realize how important the thing they bought is to them. Consumerism in this novel is expressed in daily purchases of clothing, shoes, cosmetics, body products and other unnecessary things by the main character Rebecca Bloomwood. Since the main character acquires mainly the abovementioned things in certain places of the city and country in which she lives, in addition to the natural physiological and psychological characteristics that the main character possesses, we believe that such a component as "clothes" also is part of the verbalization of the "woman" concept since lexical units verbalizing the "clothing" concept which reveal an image, another hypostasis of the main character of the novel – the hypostasis of spender which has the qualities of consumerism.

The following methods which were mainly used in the work are content-analysis and quantitative analysis.

To analyze concept's language means, "content-analysis" was chosen by us as the main research method which helps to allocate the language units displaying the concept "woman". When interpreting novel's texts, the method of content analysis is mostly often used, by which is meant the method of collecting quantitative data on the phenomenon being studied or the process contained in the documents. In this case, the document is the novel studied by the phenomenon – lexical units interpreting the "woman" concept. Content-analysis, as a rule, consists of three stages, each of which we tried to follow. At the first stage, we tried to determine the main categories of analysis – the key lexical units that are available in the text. The second stage consisted of counting the frequencies of lexical units of analysis to identify the relationships between them. The essence of the third stage was to interpret the results.

We also used a quantitative analysis which requires a statistically significant amount of textual information which allows a deeper understanding of the text. Following the content-analysis, we used a quantitative method to determine the core, immediate and distant periphery according to the calculation of lexical units.

In Sophie Kinsella's novel, the image of a modern woman plays a big role which can be seen in many of her novels. This image is closely connected with the clothes that the main character wears and wants to wear, as well as with such new socio-cultural features that were not previously disclosed and not described in 19th or 20th century novels, since these features are characteristic of the 21st century novels. Using the aforementioned collection and analysis of material, we can observe that the "woman" concept is revealed through the lexical-semantic field "clothing". We have identified several levels of the field in the framework of the texts studied. We divided the lexico-semantic field "Clothes" into the following micro-fields:

– "Clothing items" micro-field including lexical units denoting outerwear, underwear;

– "British places where you can buy clothes, accessories, shoes" micro-field;

– "Discount/Sales" micro-field;

– "Things for body care" micro field;

– "Accessories" micro-field;

– "Shoes" micro-field.

	Concept structure	Micro-field	Number of lexical units	%
1	Core	Clothing items	82	45%
		British places	40	22%
2	Immediate periphery	Discount/Sales	37	20%
3	Distant periphery	Things for body care	12	7%
		Accessories	11	6%
		Shoes	10	5%
		Total	182	100%

From the above table we observe that in the novel, 182 lexical units are used, expressed in words, phrases, expressions, sentences related to the concept of "clothes" which are associated with the "woman" concept and which are one of the ways to verbalize this concept.

The core of the concept is the micro-fields "Clothing items", "British places" which total 122 lexical units, in a percentage of 67%, which makes up the majority of the total.

The immediate periphery "Discount/Sales" is 37 lexical units, that is 20%.

The distant periphery "Things for body care", "Accessories", "Shoes" total 43 lexical units, which is 18%.

Below we give examples from the text that apply to each part of the concept structure.

Micro-field «*Clothing items*»:

In the micro-field of "clothing items" we can see the frequently used lexical units related to the core. It includes lexical units that reflect the upper part of clothing, such as: there was that **suit** in Jigsaw; …I'll get that **swirly coat** in Whistles; I saw this **gorgeous pink angora cardigan** in Benetton; for **a nice gray cardigan** for ages; I'm wearing **my gorgeous new matching knickers and bra with embroidered yellow rosebuds**. They're the best bit of my entire **outfit**; s**wirly coat**, **dark green with cream lettering, a shimmering gray-blue scarf**, **white shirt, scarves and pashminas, scarf (6 times)**, **rows of scarves**, **neatly folded, with dark green**, p**rinted velvet, beaded silk, embroidered cashmere, silky velvet, overprinted in a paler blue and dotted with iridescent beads, wrapped scarf, top**, **a plain white T-shirt, a little angora cardigan,** t**-shirt.**

Most lexical units are used not as a separately mentioned part of clothes, but in a phrase with adjectives that reflect the color of the clothes, most often the bright color of the clothes, for example, nice, gorgeous, silky, overprinted. The main character uses a lot of words as specific names for clothes when she calls what she wants to wear or what she wants to purchase or has already acquired. The use of a large number of combinations of adjectives and nouns speaks of the main character as a bright, fashionable girl who has a taste for fashion who understands what part of clothes can be combined with what.

The immediate periphery includes lexical units reflecting the lower part of clothing, such as **a nice skirt**, **a pair of zebra-print jeans, those jeans**, **tights, skirt, my black skirt**, j**eans,** which tell us that the main character prefers to wear jeans more than skirts or evening dresses, which she prefers for dinner or a date.

Such lexical units that reflect the sexual side of the life of the main character, such as La Senza (**sexy underwear** for date with James) Agent Provocateur (even **sexier underwear** for date with James. Like I needed it. **sexy underwear (3 times)** are related to the distant periphery, which are mentioned by the main character in the context of wearing them on dates. These words reveal a new facet of a modern woman, as sexuality, which was rarely mentioned in a 19th or 20th century novel. At the moment, this aspect of the life of a modern woman is inalienable; and words **outfit**, **all the clothes**, which the author uses for as collective nouns for all new things purchased.

Micro-field «*Places to buy clothes or shoes or accessories*»:

This micro-field has cultural characteristics that are expressed in the names of stores honoring world famous brands, such as **Denny and George (9 times)**, **Accessorize, Jigsaw (3 times), La Senza**, **Agent Provocateur**, **DKNY, Pied & Terre, Armani**, **Christian Dior, Body Shop**, **Next**, **Millets, Benetton, Tiffany, French Connection, Knickerbox, M&S, Hobbs.** Some of the mentioned shops can be found only in the city where the main character lives. These lexical units tell us that the main character, despite her modest earnings and big debt to the bank, prefers expensive shops and expensive things.

Micro-field «*Discount/Sales*» possesses such lexical units as **on sale**, **sale, can't be having a sale**, **never have a sale, 50 percent off" signs**, "**Reduced from 340 to 120**."; About **fifty quid**. It **was nearer 150**. But there's no point telling Mum how much things **really cost**, because she'd have a coronary. **Real prices** and **Mum prices**. Everything in the shop is **20 percent off**. It starts off **at 20 percent** (if it really **cost 20, I say it cost 16**) and rises up to. . well, to **90 percent** if necessary. I once bought a pair of boots that **cost 200**, and I told Mum they **were 20 in the sale**. And she believed me. **I'll just keep saving**. A habit to be **frugal. Double advantage points**. **It's just free money**. It **was in the sale**. **Reduced from 180 to 90**. **Reduced**.

They allow us to argue that, despite the fact that the main character, on the one hand, is a big spender, spending fabulous amount of money and getting into debt because of expensive and branded things, to look well, without thinking about the consequences, on the other hand, she tries to be economical, trying to buy things at a discount, but in other cases, these lexical units reveal Becky Bloomwood's other negative traits to her character as to lie, as she sometimes has to hide the truth about the real price of something from her parents, as this will plunge them into shock because her mother is used to dressing and buying clothes in the markets.

Distant periphery contain such micro-fields as «*Things for body care*», «*Accessories*», «*Shoes*»:

Micro-field "*Things for body care"* are filled with such lexical units used by author like:

Body Shop (that **skin brusher thing** which I must use)…

So I grab **three pots of moisturizer** and buy them.

I've actually already bought her **a set of aromatherapy oils** —… . I can always take **the aromatherapy oils** back or give them to someone for Christmas.

Micro-field "*Accessories*" includes such lexical units used by the author of the novel as:

This **bag** is going on the back of my door along with my other prestige **carrier bags**, to be used in a casual manner when I need to impress. (Thank God they didn't print special "Sale" **bags**. … What's the point of having **a posh bag** with "Sale" splashed all over it?)

The micro-field "S*hoes*" includes such lexical units used by the author like:

And some **black high-heeled boots** from Pied & Terre.

I once bought **a pair of boots** that cost 200, and I told Mum they were 20 in the sale.

"T-Shirt: Chelsea Girl, Jeans: Top Shop, **Shoes**: borrowed from friend."

Top: River Island, Skirt: French Connection, Tights: Pretty Polly Velvets, **Shoes**: Ravel…

My new square-toed shoes…

The distant periphery is made up of lexical units reflecting the main character's love for body care products, accessories and shoes which tell us that clothing items are more important for the main character of the novel than accessories and body care products.

CONCLUSION

According to the lexical units identified above, expressing each element associated with the "woman" concept, we have identified the core and immediate and distant periphery of the "woman" concept which is expressed through such a socio-cultural aspect as "clothing".

The core is the largest group in the lexical-semantic field "clothes" turned out to be casual clothes, in which most of the lexical units are shirts, jeans and cardigans, fewer units represent a new aspect of the woman's description as sexy underwear that modern women try to seduce their guys or husbands; as well as the place of purchasing these items of clothing, shoes and accessories, where are prevailed the places where the clothes are sold, followed by the places where they sell shoes and underwear. This tells us that fashionable modern clothes bought in such expensive clothing stores are important for a modern British girl. For the main character, it is important that she is associated with a girl in clothes about modern top brands of clothes and shoes which will state that she is a fashionable girl who follows the latest trends. Also, lexical units are traced indicating that the purchase of clothing and accessories raises the main character's mood, helps to escape from pressing problems. Thus, the author of the novel wants to emphasize that the description and name of certain elements of clothing characterize the main character.

The immediate periphery is the "Discount/Sales" field, which allows us to conclude that the main character like almost any modern woman is trying to buy something for a lower fee, since the discount guarantees her less pain from spending. The discount makes you feel that the less you spend less, the more you save, which is what the main character of this novel thinks, preferring to buy a lot of unnecessary things at a discount, comforting herself that these things are needed for a specific purpose. So, for example, she bought aromatic oils for a gift for Susie for Christmas or a skirt for an interview. In fact, discounts worsen the situation for Becky Bloomwood, whose discounted purchases turn into a growing snowball which she does not want to notice and find a way out. With this component, the author of the novel shows one of the problems of modern society. Rebecca Bloomwood is a reflection of most people suffering from the same "disease."

The distant periphery is the smallest group of lexical units turned out to be the subgroups "things for body care", "accessories", "shoes" which is implied by the author that clothing items are more important for the main character than shoes or accessories. Nevertheless, lexical units appear reflecting these components allow us to conclude that the main character takes care of herself, acquiring skin care products for herself and for her friend.

Thus, according to Sophie Kinsella's novel in which we highlighted the "clothing" component as a part of creating the image of a woman and whose lexical units helped us to conclude that they reveal certain character traits inherent in a modern British girl who not only works hard, shares her home with a girlfriend or relative in the city center, has both positive and negative character traits, and is also fashionable, vibrant, lively, but at the same time spender, buying new things that help her to create her own image and getting closer to her dream to

work in the field of fashion journalism. Fashionable things are more interesting and relevant for her than accessories or shoes, which, nevertheless, is important in creating the image of a modern independent woman. Also, this novel reveals such aspects of life that are inherent in modern society as "Discount/Sales" which is important and attractive for every modern woman who is trying to save and purchase a new brand item; "consumerism" which is one of the problems of the contemporary society and the names of national-cultural realities in the form of names of brands and stores named after world brands which tells us that many modern girls, like the main character wants to follow new fashion trends.

REFERENCES:

1. Linguoculturology: tutorial for university students / V.A. Maslova. – M.: "Academy" Publishing house, 2001. – p. 208. (In Russian)

2. Stepanov Yu.S. Constants: Dictionary of Russian culture. Research experience. – M .: School "Languages of Russian Culture", 1997. – p. 40. (In Russian)

3. Balmagambetova Zh.T., Nurgalieva A.A. Notion "concept" in linguocognitology and linguoculturology [Text] // Actual problems of philology: materials of the II Intern. scientific conf. (Krasnodar city, February 2016). – Krasnodar: Novation, 2016. – 83-87 p. (In Russian)

4. Slyshkin G.G. Linguistic and cultural concepts and metaconcepts. – Volgograd: Volgograd State Pedagogical University, 2004. – p. 72 (In Russian)

5. Anthology of concepts / [ed. V. I. Karasik, I. A. Sternin]. – M.: Gnosis, 2007. – 512 p. (In Russian)

6. Popova Z. D., Sternin I. A. Essays on cognitive linguistics / Z.D. Popova, I.A. Sternin. – Voronezh: Origins, 2001. – 191 p. (In Russian)

7. Sophie Kinsella. The secret dreamworld of a shopaholic [Электрон. ресурс]. 2012. – URL: http://booksonline.com.ua/view.php?book=165107 (дата обращения: 17.09.2019)

ҒТАМР 81-119;001.4

Таусоғарова Аяужан Қайратқызы
доцент,
жалпы тіл білімі және еуропа тілдері кафедрасы,
филология және әлем тілдері факультеті,
әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Алматы, Қазақстан

Түзелбаева Диана Мұхтарқызы
«Лингвистика» мамандығының 2 курс PhD докторанты,
филология және әлем тілдері факультеті,
жалпы тіл білімі және еуропа тілдері кафедрасы,
әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Алматы, Қазақстан

ЭТНОНИМДІ ГАЗЕТ ТАҚЫРЫПТАРЫНЫҢ КОММУНИКАТИВТІК-ПРАГМАТИКАЛЫҚ АСПЕКТІСІ

Андатпа. Мақалада Қазақстан мерзімді баспасөзінен жинақталған этнонимді (этнос атауы қатысқан) тақырыпаттардың дискурс элементі ретінде сол немесе басқа этносқа қатысты стереотиптердің оқырмандар санасында туындауына ықпалдастығы (этностереотиптер қалыптастыру, ассоциация тудыру) қарастырылады. Бұл орайда өз мазмұнында қайсыбір этносқа қатысты бағалауыштық-экспрессивтік мағыналарды қамтитын тақырыпаттардың оқырмандар санасына ықпалын зерттеу үшін әлеуметтік сауалнама әдісі қолданылды. Әлеуметтік сауалнама мәліметтеріне сандық және сапалық талдау жасалады. Нәтижесінде жағымды / жағымсыз мазмұндағы этнонимді тақырыпаттардың этнос немесе сол этноспен сәйкестендірілетін ел (мемлекет) туралы оқырмандардың тілдік санасында теріс (жағымсыз) этностереотиптер мен ассоциациялардың орнығуына ықпал ету мүмкіндіктері, ел (мемлекет) имиджінің, ұлт имиджінің қалыптасуына әсері анықталады.

Түйін сөздер: этнонимді тақырыпат (заголовок с этнонимами), баспасөз дискурсы, этностереотип, этнос имиджі, әлеуметтік сауалнама.

Таусогарова Аяужан Кайратовна
к.ф.н., доцент,
кафедра общего языкознания и европейских языков,
факультет филологии и мировых языков
Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
г. Алматы, Казахстан

Тузельбаева Диана Мухтаровна
PhD докторант,
специальность «Лингвистика»,
кафедра общего языкознания и европейских языков,
факультет филологии и мировых языков,
Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
г. Алматы, Казахстан

КОММУНИКАТИВНО-ПРАГМАТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ГАЗЕТНЫХ ЗАГОЛОВКОВ С ЭТНОНИМАМИ

Аннотация. В статье рассматривается воздействие (формирование этностереотипов, порождение ассоциаций) на сознание читателей выделенных в казахстанской периодической печати стереотипов, касающихся других этносов, или этнонимов (номинаций этноса) как элемента заголовочного дискурса. При этом используется метод социологического анкетирования для исследования влияния на сознание читателей заголовков с оценочно-экспрессив-ным значением, выражающим отношение к какому-либо этносу. Проводится количественный и качественный анализ материалов социологического анкетирования. В результате определяются влияние на формирование имиджа нации, имиджа страны (государства), возможности влияния на закрепление отрицательных ассоциаций и этностереотипов в языковом сознании читателей заголовков с этнонимами с положительной или отрицательной семантикой.

Ключевые слова: заголовок с этнонимами, дискурс печатной прессы, этностереотип, имидж этноса, социологическое анкетирование**.**

Taussogarova Ayauzhan
Candidate of Philological Sciences,
A/Professor of department of general linguistics and European languages,
faculty of Philology and World Languages,
Al-Farabi Kazakh National University
Almaty, Kazakhstan

Tuzelbayeva Diana
2nd year PhD student of specialty "Linguistics"
of department of general linguistics and European languages,
faculty of Philology and World Languages,
Al-Farabi Kazakh National University
Almaty, Kazakhstan

COMMUNICATIVE-PRAGMATIC ASPECTS OF NEWSPAPER TITLES WITH ETHNONYMS

Abstract. The article considers the impact (formation of ethnosterotypes, generation of associations) on the consciousness of readers of stereotypes highlighted in the Kazakhtani periodic press concerning other ethnologies, or ethnonyms (nominations of ethnos) as an element of discourse headline. At the same time, the method of sociological questionnaire is applied to study the influence on the consciousness of readers of headlines with an estimated-express value signifying the attitude to any ethnic group. Quantitative and qualitative analysis of sociological questionnaire materials are being carried out. As a result, the influence on the formation of the image of the nation, the image of the country (state), the possibility of influence on the consolidation of negative associations and ethnosterotypes in the language consciousness of readers of headlines with ethnonyms with positive or negative semantics is determined.

Keywords: title with ethnonyms, press discourse, ethnosterotype, ethnic image, sociological questionnaire.

КІРІСПЕ

БАҚ-та жарық көретін этникалық ақпараттардың масс медиа тұтынушылары санасына ықпалдастығы этнонимді тақырыпаттарға да тікелей қатысты. Ал этнонимді тақырыпаттар сипаты мына түрде анықталады: «Нәсілдер, ұлттар мен ұлыстар атауларының (этнонимдердің) немесе сол этнонимнен жасалған туынды – өзбек-өзбекше, қазақ-қазақшылық сияқты т.б. сөздердің қолданылуы масс-медиадағы этнонимді тақырыпаттардың негізгі белгілері болып табылады. Қайсыбір жағдайларда бұл бұқара санасында анықталған бір этноспен байланысты ассоциация тудыратын мемлекет я республика атаулары болуы да мүмкін» [Карымсакова Р.Д., 2007: 27].

Этнонимді тақырыпаттар оқырманға жарияланым мазмұнынан ақпарат беру, оның жарияланымға қызығушылығын ояту қызметтерін атқарады. Олар өз мазмұнында қайсыбір этносқа қатысты бағалауыштық-экспрессивтік мағыналарды қамти отырып, тұтынушыларға эмоционалдық тұрғыдан ықпал етуді көздейді, тіпті автор қайсыбір этнос я халыққа қатысты өз тарапынан ұсынылып отырған қағидаларға тұтынушыларды иландыру, сендіру немесе олардың көзқарастары мен пікірлерін өзгерту мақсатын қоюы мүмкін. Осы тұрғыдан алғанда, жағымды / жағымсыз мазмұндағы этнонимді тақырыпаттарды масс медиа дискурсы элементі ретінде зерттеу оларды оқырмандар санасына және этникааралық, мәдениаралық қарым қатынастарға ықпалдастығы тұрғысынан өзекті болып табылады.

Масс медианың тұтынушы – қалың бұқара санасына идеологиялық, мәдени-рухани құндылықтар жүйесі тұрғысынан ықпал ету, көзқарас, пікір қалыптастыру мақсатына орай тілдік құралдар көмегімен әрекет етуі оның ақпараттандырудан гөрі, қарым-қатынастық, өзара ықпалдастық сипатын басым етеді. Және масс медиа өнімдері мен оның тұтынушылары арасында түрлі стратегиялар мен вербалды / бейвербалды тактикалар арқылы жүзеге асырылатын кешенді коммуникативтік ықпалдастық оны дискурс ретінде қарастыруға түрткі болады деп ойлаймыз. Т.А. Ван Дейк дискурсты «кешенді коммуникативтік оқиға (событие)» ретінде анықтайды. Ғалым дискурсты коммуникативтік оқиға деп «белгілі бір мезгілдік және кеңістіктік контексте сөйлеуші, тыңдаушы немесе бақылаушы арасында өтетін коммуникативтік әрекет, ықпалдастық (действие)» тұрғысынан анықтайды және де ғалым оның ауызша / жазбаша, вербалды / бейвербалды формаларын атап, жүзеге асу көріністеріне дәрігер мен пациент арасындағы әңгімені, газет оқу үдерісін де жатқызады (Ван Дейк Т. А., 1998: [WWW-документ] URL http://psyberlink.flogiston.ru/internet/bits/vandijk2.htm).

Жалпы дискурсты «кешенді коммуникативтік оқиға» тұрғысынан алғанда көп аспектілі

феномен екенін көруге болады. «Сөйлеуші мен тыңдаушы арасындағы коммуникативтік ықпалдастық», ең алдымен, масс медиа жарияланымы тақырыпатының оның авторы тарапынан рәсімделуі сәтінен-ақ басталады деуге болады. Масс медиа жарияланымы тақырыпатына байланысты коммуникативтік ықпалдастық вербалды / бейвербалды құралдар, тілдік таңбалар семантикасының интерпретаторлар тарапынан кодталуы мен декодталуының когнитивтік-менталдық аспектісінде жүзеге асады. Жалпы масс медиа жарияланымы тақырыпатының тұтынушылармен коммуникация орнатудағы маңыздылығы мына пікірде анық көрсетіледі: «Заголовок — неотъемлемая часть газетной публикации. Предваряя текст, он несет определенную информацию о содержании материала и одновременно с этим выполняет эмоционально-экспрессивную функцию, возбуждая у читателей интерес. Таким образом, газетный заголовок представляет собой особый синтез логического и эмоционального, позволяющий приковать к себе внимание более восьмидесяти процентов читателей» [Жихарь Л., 2005: 132].

Этнонимді тақырыпаттардың масс медиа дискурсының элементі ретіндегі алғашқы белгісі оның материалдық (форма) және идеалдық (мазмұндық) компонеттер бірлігінен тұратын таңбалық сипатында және осы таңбалардың интерпретаторларға (масс медиа тұтынушыларына) ықпалдастығында. Масс медиа дискурсы, оның ішінде, этнонимді тақырыпаттар басқа тілдік таңбалар сияқты өз табиғатына сәйкес ғалымдар көрсеткен екі бағытта қарастырыла алады: «1) видимый – план репрезентантов или внешних представлений смыслов и значений; 2) ментальный – план интерпретантов или способов расшифровки смыслов и значений» [Русакова О.Ф., Русаков В.М., 2008: 159].

Масс медиадағы этнонимді тақырыпаттарын семиотикалық жүйе концепцияларына сәйкес мән-мағынаның сыртқы көрінісі болып табылатын я мән мағынаны материалдық түрде танытатын репрезентанттар ретінде қарастырғанда оларды «мәдени кодтар» деп атаған артық болмайды. Мұндағы «мәдени код» термині мына түрде түсіндіріледі: «Термином «культурный код» вместо термина «язык культуры» предпочитает пользоваться известный семиотик и писатель Умберто Эко. Понятие кода предполагает идею определенной упорядоченности и артикуляции. В этой связи репрезентанты, считает Эко, вовсе не являются зеркальными отражениями реальных объектов (референтов), а выступают определенными способами их кодировки. К примеру, кино-образы – это не слепки внефильмической реальности, а реальность, уже концептуально отфильтрованная, в той или иной степени интерпретированная» [Русакова О.Ф., Русаков В.М., 2008: 159].

Бұдан бөлек мәдени код туралы мынандай анықтамалар беріледі: «Мәдениетті сәйкестендіруге мүмкіндік беретін қайсыбір формада кодталған информация» [Иванов А., 2016: 115], «Мәдени кодтар санадағы қайсыбір стереотиптер кешенімен байланысты образдар жиыны; ұлттың мәдени коды мінез құлық дағдысын, сол халықтың психологиясын түсінуге мүмкіндік береді» [Иванов А., 2016: 115].

Мәдени кодтың зерттеушілер тарапынан көрсетілген осы қасиеттері этнонимді тақырыпаттарда, бір жағынан, «кодталған ақпарат», «санадағы қайсыбір стереотиптер кешенімен байланысты образдар жиыны» сипатында орын алса, екінші жағынан, мәдени кодталған этнонимді тақырыпаттар автордың тұтынушыға ықпал етудегі стратегиясы әрі тілдік тактикасы болып табылады. Автор сол лингвомәдени қауымның я этностың мінез-құлық дағдысына, халықтың психологиясына сәйкестікте және оған қарама-қайшы келу арқылы автор өз тарапынан баяндалып отырған мәселе бойынша оқырманға ықпал ету стратегиясын жүзеге асыруды көздейді. Бұл орайда менталды әрі мәдени кодталған тілдік бірліктер және олардың ерекше синтаксистік конструкциясына негізделетін тақырыпат тілдік тактика ретінде қолданатынын көреміз. Мысалы, құрамында этниммен байланысты *казахская* сын есімі қатысқан (бар) «Стриптиз на свадьбе: почему молчит казахская пресса?» (Қайрат Матреков) деген тақырыпатында халықтың стриптиз және той (бұл контексте *қазақ тойы*) ұғымдарына байланысты стереотиптері мен менталитеті маңызды орын алып тұр. Менталитет түсінігі, этнос я ұлт менталитетінің тілде көрінісі туралы ғылыми тұжырымдар өзара ұқсас, орайлас: «Язык осуществляет функции ментальной структурации и категоризации действительности, и в каждом языке пересекаются менталитет и ментальнсть» [Сүлейменова Э.Д. ж.б., 2008: 169], «ментальность — это «общий тонус» долговременных форм поведения и мнений индивидуумов в пределах групп. Ментальность проявляется во всем, о чем думает человек, что и как оценивает, как соотносит быт и событие [Хроленко А.Т., 2009: 20], «менталитет как специфика психологической жизни людей раскрывается через систему взглядов, оценок, норм и умонастроений, основывающуюся на имеющихся в данном обществе знаниях и верованиях и задающую вместе с доминирующими потребностями и архетипами коллективного бессознательного иерархию ценностей, а значит, и характерные для представителей данной общности убеждения, идеалы, склонности, интересы и другие социальные установки» [Дубов И.Г., 1993: 18], «специфика способов реагирования этноса на явлений и объекта окружающего мира» [Петренко В. Ф. , 1987: 10].

Аталмыш этнонимді тақырыпат семантикасында қазақ ұлты менталитетін қамтыған «мәде-

ни код» ретінде мына мәселелерді атауға болады: Халықтың тілдік санасындағы «қазақтың тойы» этностереотипі аса салтанаттылық, береке-молшылық, игі бата-тілек, көңілді әуен т.с.с. жағымды образдармен тамырласады; ұлт менталитетіне сәйкес қазақ тойында стриптиздің көрсетілуі – жат құбылыс; Қазақтардың тілдік санасындағы «мұсылман халқы, қазақ – мұсылман баласы» этностереотипі бойынша ұят, имансыз, қоғамға жат қылықтардан аулақ болу туралы түсінігі қалыптасқан. Автор этностың мінез-құлық дағдысына, халықтың психологиясына сәйкес тақырыпаттың екінші компонентінде наразылық ниетті білдіруге бағытталған «почему молчит казахская пресса?» деген риторикалық сұраулы сөйлемді қолданған. Тақырыпаттың осы бөлігі имплицитті (жасырын, жанама) конструкция ретінде тағы бір функция атқарып тұр: ол стриптиздің қазақ ұлтының тойында орын алғанын тікелей емес, «казахская пресса» тіркесі арқылы білдіріп тұр.

365 info Интернет сайтында аталмыш этнонимді тақырыпатпен жарияланған мақалаға берілген комментарийлердің мазмұны мұндай этнонимді тақырыпатпен берілген этникалық ақпараттардың оң және теріс ықпалдарын көрсетті. Оң ықпалдары: «қазақ тойы» этностереотипі туралы жағымды ассоциациялар; қазақ халқы туралы оның өз өкілдері тарапынан орын алған жағымды автостереотиптер; өзге ұлт өкілдерінің қазақ тойы және қазақ ұлты туралы жағымды гетеростереотиптері. Теріс ықпалдары: Ресейде өтетін тойлар туралы жағымсыз стереотиптер; қазақ халқы туралы оның өз өкілдері тарапынан орын алған жағымсыз автостереотиптер; «қазақ тойы» туралы жағымды этностереотиптің және жағымды ассоциациялардың жағымсыз сипатқа қарай өзгеріс алуы; өзге ұлт өкілдері тарапынан орын алған қазақ ұлты туралы жағымсыз гетеростереотиптер; түрлі этностар өкілдерінің этникалар туралы өзара жағымсыз мазмұндағы пікірталастары; этникааралық бөлінушілік.

Сондай-ақ, аталмыш мақаланың жағымсыз этнонимді тақырыпаты мен оның мазмұндағы жағымсыз этникалық мәліметтің ықпалында туындаған жағымсыз автостереотиптер қайсыбір деңгейде ұлт өкілдері сана-сезімінде өз этносы туралы терең кемістік комплексінің пайда болуына, өз этносына деген сенімнің жоғалуына, өз ұлтына көңілі толмаушылардың санының өсуіне ықпал ететінін байқауға болады.

ЭКСПЕРИМЕНТ

Жоғарыда келтірілген бұл дерек масс медиа жарияланымдарының этнонимді тақырыпатына байланысты ғылыми зерттеулердің қажеттілігіне дәлел бола алады. Және бұл масс медиа құралдарындағы этнонимді тақырыпаттардың «Сөйлеуші мен тыңдаушы арасындағы коммуникативтік ықпалдастықтың» когнитивтік-менталдық аспектіде жүзеге асуындағы вербалды элементінің бірі ретінде маңыздылығын анықтайды.

Бұдан бөлек, масс медиадағы этнонимді тақырыпаттар өздерінің жағымды я жағымсыз семантикасына қарай «бір ұлттың әртүрлі салалардағы (мәдениет, экономика, саясат) жетістіктері мен құндылықтары өлшемдері бойынша қоғамдық санада қалыптасқан жағымды образы», түрлі лингвомәдени қауымдастықтар мен тұтас қоғамдағы беделі ретінде түсінілетін этнос имиджіне және сол этноспен сәйкестенетін мемлекет имиджіне оң я теріс ықпал етуі мүмкін.

Сөйтіп, этнонимді тақырыпаттардың масс медиа дискурсының этностар тұрғысынан «Сөйлеуші мен тыңдаушы немесе масс медиа өнімінің автор мен сол өнімді тұтынушылар арасындағы коммуникативтік ықпалдастық» элементі ретіндегі сипаттарын анықтау мақсатын жүзеге асыруда контент-талдау әдісі қолданылды.

Ғылыми дереккөздерде көрсетілгендей, «мәтіннің және басқа да ақпарат көздерінің, әсіресе, БАҚ метариалдарының өзіндік мазмұндық сипаттамаларын анықтау және бағалау әдісі» [Сүлейменова Э.Д. ж.б., 2008: 129] ретінде анықталатын контент-талдау біздің жұмысымызда масс медиа ресурстарындағы этнонимді тақырыпаттардың тұтынушылар тілдік санасына ықпал ету үдерісінің көрсеткіштері ретіндегі ассоциаттарды зерттеу, этнос туралы позитивті немесе негативті пікір қалыптастыруға әсерін анықтау үшін құрастырылған әлеуметтік сауалнама нәтижелерін өңдеу және газет тақырыпаттарының тілдік сипаттарын (семантикалық ерекшеліктерін, тіркесімділігі, тақырыпаттардағы жасырын мәністерді) анықтау үшін қолданылды.

Контент-талдау әдісі мына көрсетілген артықшылықтары біздің зерттеуіміз үшін аса ыңғайлы болып табылды: «Талданылып отырған мәтінде сол немесе басқа мағыналық бірліктердің қолданылу жиілігін (немесе көлемін) есептеуде, хабарламаның ықпал (әсер) ету нәтижелілігін анықтауда, зерттеу тақырыбына релевантты мейлінше ауқымды біртипті құжаттарды зерттеуде, нақты әрі объективті талдау қажеттілігінде; зерттеу тақырыбы бойынша жүйесіз ауқымды материалдар қарастырылғанда; құжат тілі (стилі) маңызды болғанда; құжаттың жасырын мәніс бар екенін дәлелдеу маңызды болғанда, сондай-ақ басқа да әдістер көмегімен (сауалнама, байқау-бақылау) жинақталған мәліметтерді өзара тексеру және бақылауда контент-талдау қосымша (көмекші) әдіс ретінде қарастырыла алады (мысалы, ашық сұрақтардың жауаптарын талдау барысында)» [Чернобровкина Е.П., 2011: 125 -129].

НӘТИЖЕ МЕН ТАЛҚЫ

Контент талдау әдісінің зерттеуді жүргізу кезеңдеріне сәйкес 2010 – 2017 жж. арасындағы қазақстандық қазақ және орыстілді масс-медиадан құрамында этноним қатысқан тақырыпаттардың мәліметтер қоры жасалып, онда 150 тақырыпат жинақталды.

Мәліметтерге жүргізілген сапалық талдау барысында жинақталған этнонимді тақырыпаттар мазмұнына қарай этникалық тұрмыстық, саяси-

-әлеуметтік, этностың жеке өзіне тән мінез-құлықтық (имандылық, адамгершілік қасиеттері), мәдени-тарихи мәліметтерге құрылуына қарай топтастырылды. Және түрлі тілдік тәсілдер (имплицитті құрылым, этникалық ақпараттық мәні бар антропонимдерді, этнофолизмдерді, мемлекет, ел атауын қолдану) арқылы этносты жасырын сәйкестендіретін этнонимді тақырыпаттар мен зооморфизмді метафораларға құрылған этнонимді тақырыпаттар жеке іріктелді.

Жинақталған тақырыпаттардың осы ерекшеліктері ескеріле отырып құрастырылған әлеуметтік сауалнама арқылы жинақталған деректердің сандық / сапалық талдау нәтижелері төмендегідей рәсімделді:

1. Сауалнамаға қатысушылардың 91 % қазақтар, қалған 8 % өзге ұлт (орыс, кәріс, татар, түрік, өзбек) өкілдері.

2. Жас ерекшелігі: 18-35 жас аралығындағы респонденттердің саны 70,4% құраса, 36-55 жас аралығындағылар 28,4%-ды құрады. 55 жастан жоғары респонденттер 1,2 %.

3. Негізгі бөлімде қойылған «Газеттік тақырыпаттар сізді қызықтырады ма?» сауалына респонденттердің 72,2 %-ы «иә», 22,2 %-ы «жоқ» деп жауап берсе, 5,6 %-ы «кейде» деген жауап алдық**.** Сонымен қатар, респонденттердің пікірінше, олардың 88,9 %-ы мақаланың тақырыпатына қарай оның мазмұнының не туралы екенін шамалай алатынын және тақырыпатта аталған этноним мен мақала мазмұны әдетте / жиі (61,1 %) сәйкес келеді десе, қалған бөлігі (38,9 %) сәйкес келе бермейді деген ойда.

Диаграмма 1. Привлекает ли Ваше внимание заголок газетной статьи? сұрағы жауаптарының пайыздық көрсеткіші

Диаграмма 2. Прочитав заголовок газетной статьи вы сможете представить о чем идет речь? сұрағы жауаптарының пайыздық көрсеткіші

Диаграмма 3. Встречаются ли вам тексты, в которых наблюдается несоответсвие его заголовка, включающего в свой состав этноним (называющие этнос, национальность) и содержания? сұрағы жауаптарының пайыздық көрсеткіші

Жинақталған этнонимді тақырыпаттар мазмұнына қарай этникалық тұрмыстық, саяси-әлеуметтік, этностың жеке өзіне тән мінез-құлықтық (имандылық, адамгершілік қасиеттері), мәдени-тарихи мәліметтерге құрылуына қарай топтастырылды. Және түрлі тілдік тәсілдер (имплицитті құрылым, этникалық ақпараттық мәні бар антропонимдерді, этностардың жағымды / жағымсыз қосалқы аттары – этнофолизмдерді, зооморфизмді метафораларды, емлекет, ел атауын қолдану) арқылы этносты жасырын сәйкестендіретін этнонимді тақырыпаттар жеке іріктелді.

Этникалық тұрмыстық жағымсыз мәселелер туралы этнонимді тақырыпаттардың оқырмандарға ықпалын анықтау үшін қойылған «Как вы реагируете на заголовок «Трагедия казахского мажора: папа денег не дает», «Почему казахи — охранники?», «Казашки, танцуя под рэп в национальных костюмах, взорвали казнет» сияқты сұрағының жауаптары төмендегі пайызды көрсетті.

Диаграмма 4. Тұрмыстық жағымсыз мәселелер туралы этнонимді тақырыпаттардың оқырманға ықпалының пайыздық көрсеткіші

Саяси, діни, тарихи мазмұндағы жағымсыз этнонимді тақырыпаттардың оқырмандарға ықпалын анықтау үшін қойылған «Как вы реагируете на заголовок «Казахи не умеют работать – впечатления китайских туристов», «Жөйттер ислам құндылықтарын құртуға кірісті», «Сенатор Султанов заявил, что у казахов не было своего государства», «Первый русский террорист: неудачник, изменивший историю» т.б. сұрағының жауаптары төмендегі пайызды көрсетті (диаграмма 5.):

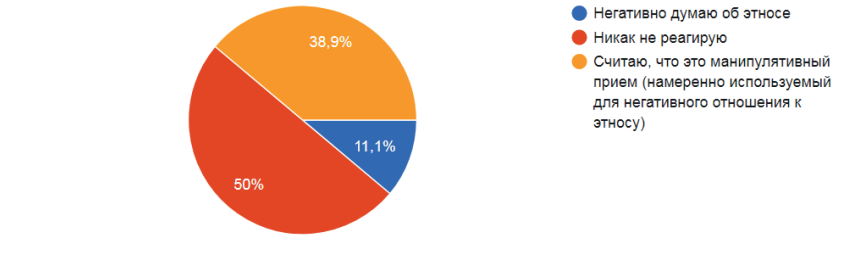

Диаграмма 5. Саяси, діни, тарихи мазмұндағы жағымсыз этнонимді тақырыпаттардың оқырманға ықпалының пайыздық көрсеткіші

Зооморфизмді метафораларды, антропонимдерді, этнофолизмдерді, мемлекет, ел атауын қолдану арқылы этносты я мемлекетті жасырын білдіретін тақырыпаттарды оқығанда оқырмандардың оларды этнос немесе мемлекетпен сәйкестендіретінін анықтау үшін қойылған «Как Вы думаете, о какой стране (о каких странах) или о каком этносе (про какие этносы) идет речь в этих заголовках «Аю орманнан ақырып шықты», «Тәбеті артқан айдahар елі» и.т.д. сұрақтарының жауаптарын төмендегі 1-кестеден көруге болады.

1-кесте. «Как Вы думаете, о какой стране (о каких странах) или о каком этносе (про какие этносы) идет речь в этих заголовках» сұрағына байланысты респонденттердің реакциялары

Тақырыпаттар	Респонденттердің этнос я мемлекетпен сәйкестендіру реакциялары
«Аю орманнан ақырып шықты», «Аю орманнан ақырып шықты»,	Россия (10), Русский народ, русском, россия или Китай, Русь, о русских

«Тәбеті артқан айдаһар елі», «Алып «айдаһар» шынымен ажал құша ма?»	Китай (14), Китай. «Өлі айдахар елі» и «Құрт-құмырсқа жегіштер елі», да, и о китайцах, Вьетнам или Россия
«Кедендік одақ: Аю, аюдың қонжығы және қой»	Аю: Россия/РФ (12), огромное; Аюдың қонжығы: Беларусь/ Белоруссия (7), Украина (2), чуть меньше государство Қой : Казахстан/ Қазақстан/казахи (8), обеспечивающая страна, этническое меньшинство
«Итке төрден төсек салатындар»	Россия (русские), ағылшын, орыс, Европа, корейцы, Казахстан-казахи, Кыргызстан
«Аға досым – Лю Чан»?	кореец/кәріс (3), китайские, казахская граница с китаем, КНР, Китай/ китайцы/ о китайцах (9), китай или кореец, не знаю

«Жөйттер ислам құндылықтарын құртуға кірісті» тақырыпатындағы *жөйттер* этнофолизмін респонденттердің 38 %-ы «білмеймін, жауап беруге қиналамын» деп жауап берсе, 22 %-ы *еврей* ұлты туралы екенін аңғарған.

Кесте 2. Респонденттерде жағымсыз этнонимді тақырыпаттар ықпалында туындаған ассоциаицялары және этностереотиптер:

Қазақ (Қазақстан)	Ленивые, не современные, отстает от технологии, деградация, номадизм, территория ханство, безответственность, упрямый народ, керітартпа, низкий уровень казахстанской прессы, мәдениетсіз, имансыз, Коррупция, безработица
Қытай	глобальный игрок, могущественная страна, захватчик чужих земель, қауіпті ел, трудоголоики, құрт-құмырсқа жегіштер елі, құжынаған халық, жымысқы саясат, біреудің өнімін көшіріп шығарушы, соғыссыз жаулау
Орыс (Ресей)	революция, русский террор, репрессия, смертник-душевнобольной, провакация, шовинистическая страна, тақыр бастар, скинхедтер, Гордыня, агрессия бунтарь, Мощь (3), сила, ленивые алкоголь, доминирующая нация,
Қырғыз (Қырғызстан)	кісімсіген қырғыз, жақсылықты түсінбейтін,
Узбеки (Узбекистан)	низкий уровень развития туризма, обманчивий, опасность, жалость

Респонденттердің зооморфизмді метафораларды, антропонимдерді, этнофолизмдерді, мемлекет, ел атауын қолдану арқылы этносты я мемлекетті жасырын білдіретін тақырыпаттарды оқығанда пайда болатын реакияларын анықтау үшін мына түрдегі сұрақтар қойылды: Когда читаете заголовки «Тәбеті артқан айдаһар елі», «Алып «айдаһар» шынымен ажал құша ма?» какие ассоциации и этностереотипы у вас возникают об этих этносах ? т.с.с.).

Кесте 3. Респонденттердің зооморфизмді метафораларды, антропонимдерді, этнофолизмдерді қолдану арқылы этносты я мемлекетті жасырын білдіретін тақырыпаттар ықпалында туындаған ассоциаицялары:

Зооморфизмді метафоралар, антропонимдер, этнофолизмдер қатысқан тақырыпаттар	**Респонденттердің ассоциациялары**
«Тәбеті артқан айдаһар елі», «Алып «айдаһар» шынымен ажал құша ма?»	красный флаг, огни, змея, непобедимый, құжынаған халық, большая сильная страна, быстрый темп роста населения китайцев, китайские традиции и стиль, могущественная страна, захватить чужие земли, заһарын жан жаққа төккен ел қауіпті ел, хитрые китайцы
«Кедендік одақ: Аю, аюдың қонжығы және қой»	Аю – это власть, это русский сильный народ, аңқау, мықты, күші басым, агрессия, қауіпті; аюдың қонжығы – это молодежь, аю сияқты, аңқау; қой- это толпа, қой-казахи, доброжелательные и спокойные, жуас,

Жоғарыдағы диаграммаларда көрсетілгендей, газет жарияланымдары тақырыпаттары оқырманның назарын аударатынын, жарияланым мазмұнын анықтауда оның тақырыпатының маңыздылығын пайыздық үлестің жоғарылығына қарай тұжырымдауға болады. Сауалнама жауаптарында этнонимді тақырыпаттың өз мазмұнымен сәйкес келмейтіні де көрсетіледі. Бұл соңғы жағдай, оқырманға

ықпал етудегі манипулятивтік тәсіл ретінде орын алады деп есептейміз.

ҚОРЫТЫНДЫ

Сауалнама жауаптарына қарағанда респонденттердің зооморфизмді метафоралар, антропонимдер, этнофолизмдер арқылы жасырын берілген этносты және сол этнос қатысты мемлекетті көп жағдайда дұрыс сәйкестендірулері оқырмандардың тілдік санасындағы этностереотиптердің тұрақтылығын көрсетеді. Сондай-ақ, жарияланым авторы және қазақстандық оқырмандар санасында түрлі елдер бейнелерінің зооморфизмдер арқылы кодталғанын көреміз. Мұнда Қытайды ассоциациялайтын айдаһар оқырмандар тілдік санасында у, заһарын төгетін қауіптілік, Беларусь пен Украинаға қатысты аталатын қонжық – аңқаулық, Ресеймен ассоциацияланатын аю – агрессия, Қазақстанмен байланысты ассоциация қой – жуастық ретінде декодталады.

Сауалнама нәтижелері масс медиа құралдарындағы этнонимді тақырыпаттардың оқырман назарына бірден түсе отырып, өз семантикасына қарай этнос туралы алғашқы жағымды я жағымсыз ассоциациялар мен этностереотиптердің туындауына ықпал ететінін көрсетті. Этнонимді тақырыпаттар мазмұнында қамтылатын жағымсыз семантика, сонымен қатар этнонимдердің (этнос, ұлт атаулары) қайсыбір жағымсыз жеке жағдайларды баяндауға арналған мақала тақырыпатында жөнсіз, орынсыз (некорректный) қолданысы, біріншіден, этнос немесе сол этноспен сәйкестендірілетін ел (мемлекет) туралы оқырмандардың тілдік санасында қалыптасқан этностереотиптер мен ассоциациялар этносаралық я мәдениетаралық қарым-қатынастың үйлесімсіздігіне ықпал етеді. Екіншіден, этнос немесе сол этноспен сәйкестендірілетін ел (мемлекет) имиджінің қалыптасуына кері әсер етеді. Үшіншіден, этнос өкілдерінің өздерін сол этноспен сәйкестендіруден тартыну жағдайларына түрткі болады. Бұл, өз кезегінде, этностың ұйысуына, яғни бірегейлігі мен біртұтастығына қауіп төндіреді деуге болады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1 Карымсакова Р.Д. Этническая информация в СМИ // Политкорректность в СМИ Казахстана: поиск гармонии – Алматы: «Әділ сөз», 2007. – 456 с.
2. Ван Дейк Т. А. (1998). К определению дискурса[URL http://psyberlink.flogiston.ru/internet/bits/vandijk2.htm].
3 Жихарь Л. Заголовок в газете // Коммуникация в современном мире: Материалы Всероссийской научно-практической конференции аспирантов и студентов «Журналистика, реклама и связи с общественностью: новые подходы», 31 октября — 1 ноября 2005 г. С. 131-138.
4 Русакова О.Ф., Русаков В.М. Семиотические концепции дискурса // Русакова О.Ф., Русаков В.М. PR-Дискурс: Теоретико-методологический анализ. – Екатеринбург: УрО РАН, Институт международных связей, 2008. – 340 с.
5 Иванов А. Герб как культурный код // Семиотический цикл или Знаки в жизни влюблённой женщины. — Воронеж: Ассоциация историков ВГУ, 2016. – 287 с.
6 Иванов А. Рассуждения о модернизации культурных кодов.— Воронеж: Ассоциация историков ВГУ. – 344 с.
7 Сүлейменова Э.Д. ж.б. Әлеуметтік лингвистика терминдерінің сөздігі. Словарь социолингвистических терминов / Шәймерденова Н.Ж., Смағұлова Ж.С., Ақанова Д.Х. – Астана: «Арман-ПВ» баспасы, 2008. – 392 б.
8 Хроленко А.Т. Основы лингвокультурологии // Учеб. пособие. — М.: Флинта, 2009. — С. 20-21.
9 Дубов И.Г. Феномен менталитета: психологический // Вопросы психологии. — М., 1993. — № 5. — С. 20-29.
10 Петренко В. Ф. Психосемантический подход к этнопсихологическим исследованиям // Советская этнография. — М., 1987. — № 4. — С. 15, 19.
11 Чернобровкина Е.П. Контент-анализ в лингвистических исследованиях // Вестник Бурятского госуниверситета. №11, 2011. – С. 125 – 129.

REFERENCES:

1 Karymsakova R.D. Etnicheskaya informatsiya v SMI // Politkorrektnost' v SMI Kazakhstana: poisk garmonii – Almaty: «Ədíl sөz», 2007. – 456 s.
2 Van Deyk T. A. (1998). K opredeleniyu diskursa. URL http://psyberlink.flogiston.ru/internet/bits/vandijk2.htm].
3 Zhikhar' L. Zagolovok v gazete // Kommunikatsiya v sovremennom mire: Materialy Vserossiyskoy nauchno-prakticheskoy konferentsii aspirantov i studentov «Zhurnalistika, reklama i svyazi s obshchestvennost'yu: novyye podkhody», 31 oktyabrya — 1 noyabrya 2005 g. S. 131-138.

4 Rusakova O.F., Rusakov V.M. Semioticheskiye kontseptsii diskursa // Rusakova O.F., Rusakov V.M. PR-Diskurs: Teoretiko-metodologicheskiy analiz. – Yekaterinburg: UrO RAN, Institut mezhdunarodnykh svyazey, 2008. – 340 s.
5 Ivanov A. Gerb kak kul'turnyy kod // Semioticheskiy tsikl ili Znaki v zhizni vlyublonnoy zhenshchiny. — Voronezh: Assotsiatsiya istorikov VGU, 2016. – 287 s.
6 Ivanov A. Rassuzhdeniya o modernizatsii kul'turnykh kodov.— Voronezh: Assotsiatsiya istorikov VGU. – 344 s.
7 Sүleymenova E.D. zh.b. Әleumettík lingvistika terminderíníң sөzdígí. Slovar' sotsiolingvisticheskikh terminov / SHәymerdenova N.ZH., Smaǵұlova ZH.S., Ak¸anova D.KH. – Astana: «Arman-PV» baspasy, 2008. – 392 b.
8 Khrolenko A.T. Osnovy lingvokul'turologii // Ucheb. posobiye. — M.: Flinta, 2009. — S. 20-21.
9 Dubov I.G. Fenomen mentaliteta: psikhologicheskiy // Voprosy psikhologii. — M., 1993. — № 5. — S. 20-29.
10 Petrenko V. F. Psikhosemanticheskiy podkhod k etnopsikhologicheskim issledovaniyam // Sovetskaya etnografiya. — M., 1987. — № 4. — S. 15, 19.
11 Chernobrovkina Ye.P. Kontent-analiz v lingvisticheskikh issledovaniyakh // Vestnik Buryatskogo gosuniversiteta. №11, 2011. – S. 125 – 129.

Төленбаева Клара
докторант, старший преподаватель,
кафедра «Традиционного пения»,
Казахский гуманитарный юридический
инновационный университет,
Казахская Национальная академия музыки,
г. Нурсултан, Казахстан
E-mail: klara_muz@mail.ru

«ҚАЗАҚ ӘНІНДЕГІ ӘЙЕЛ АЗАМАТТАРЫНЫҢ ОРЫНДАУ БАҒЫТЫНЫҢ НЕГІЗІН САЛУШЫ МАЙРА УӘЛИҚЫЗЫНЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ТҰЛҒАСЫ»

Андатпа. Қазақтың дәстүрлі ән мәдениетінде әйел орындаушылар аса көп емес. Олардың бірі – Майра Уәлиқызы. Ол өз әндерін сырнай аспабымен сүйемелдеді. 1926 жылы қазақ музыкасының жазбасымен айналысқан орыс зерттеушісі А.Затаевич Майрамен кездейсоқ жолығып, оның 13 әнін жазып алады. Майраның өмірі жайлы ақпарат нақтыланбаса да, осы мақалада біз Майраның өмірі мен шығармашылығына байланысты, оның жолын қуған әйел орындаушыларға тигізген ықпалы жайлы кейбір жарияланбаған мәліметті ашуға тырыстық.

Кілттік сөздер: ән, диапазон, сырнай, шебер, әнші, зерттеуші, фольклорист, дауыс, өнер.

«ТВОРЧЕСКАЯ ЛИЧНОСТЬ ПЕВИЦЫ МАЙРЫ УАЛИКЫЗЫ, КАК ОСНОВАТЕЛЯ КАЗАХСКОГО ЖЕНСКОГО ПЕВЧЕСКОГО НАПРАВЛЕНИЯ»

Аннотация. В казахской традиционной песенной культуре женщин-певиц совсем немного. Одна из них – Майра Уаликызы. Она сопровождала свои песни гармонью. В1926 году, русский исследователь, записывавший казахскую музыку А.Затаевич, случайно встретил Майру, и записал от нее 13 песен. Сведения о жизни Майры тоже еще не точны. В этой статье мы постарались раскрыть некоторые факты, касающиеся жизни и творчества Майры, а так же об ее влиянии на женщин-певиц, которые продолжили ее путь.

Ключевые слова: песня, диапазон, гармонь, профессионал, певец, исследователь, фольклорист, голос, искусство.

"THE CREATIVE PERSONALITY OF THE SINGER MAYRA UALIKYZY, AS THE FOUNDER OF THE KAZAKH FEMALE SINGING DIRECTION"

Annotation. There are very few women singers in the Kazakh traditional song culture. One of them is Maira Ualıkızı. She accompanied her songs in harmony. In 1926, a Russian researcher who recorded Kazakh music A.Zataevich accidentally met Maira, and recorded 13 songs from her. About these songs, except for some of them, still no one wrote. In this article we tried to reveal some facts regarding the life and work of Mayra, as well as about her influence on women singers who continued her journey.

Keywords: song, range, accordion, professional, singer, researcher, folklorist, voice, art.

Народно-профессиональная певица Майра Уаликызы занимает особое место в истории казахской традиционной музыки. Она внесла большой вклад в казахское профессиональное певческое искусство XIX века. Пела Майра в сопровождении гармони, который был совершенно новым инструментом для казахов.

Майра была певицей, которая отличалась своей индивидуальностью, мудростью, грамотностью и инструментальным сопровождением. Родилась Майра в 1890 году в городе Павлодар [Затаевич А.В.,1958, 277с]. Дочь татарина-шапошника и казашки, училась грамоте, рано начала играть на гармони. С тринадцати лет стала известна, как певица с прекрасным слухом и голосом. Майра с детского возрасте любила петь. В это время у казахов, особенно у населения города, стали распространяться небольшие, колокольчатые гармони как татарская «тальянка». У Майры была 21-ступенчатая гармонь. Ее купил отец для Майры. Конечно, в то время как нотная грамота не входит в музыкальный минимум. Поэтому самоучение считалось великим духовным шагом.

На тот момент в казахской степи были уже известны имена домбристок, которые не пели, но искусно играли на инструменте, такие как Айжан-кыз, Науша-кыз, Алтынай, Дина и другие. Такое поведение, признание девушек не особо приветствовалось большинсвом народа. А Май-

ра была одной из первых кто начал петь под сопровождением инструмента. И сражаться с темными понятиями народа, было ее основным кредо в жизни.

Майра была личностью щедро одаренной композиторским талантом и исполнительской способностью доведенной до уровня профессионализма. Прекрасные вокальные данные, низкое и очень красивое контральто, большой диапазон голоса давали ей возможность исполнять трудные характерные для мужчин песни. Широкий диапазон голоса позволял ей исполнять классические, народные песни, сочиненные современниками и собственные произведения.

Она мастерски пела на казахском, татарском и русском языках. Демонстрировала своё искусство на Баянаульской и Кояндинской ярмарках вместе с выдающимися казахскими певцами и акынами Исой Байзаковым и Амре Кашаубаевым.

В 1926 году русский исследователь, этнограф А.В.Затаевич случайно встретившийся Майру на пароходе, записал от нее 13 песен, в том числе её собственные сочинения. Эти песни были выпущены А.Затаевичем в 1931 году в сборнике «500 песен казахского народа».

О своей первой встрече с певицей Майрой Уаликызы в своем сборнике «500 песен казахского народа», А.Затаевич пишет так: «Не успел большой пассажирский пароход «Ленинград», на котором я ехал вверх по Иртышу, из Омска в Семипалатинск, отвалить от павлодарской пристани, как снизу, из окон каюты 3-го класса, послышались звуки красивого грудного и благородного по тембру контральто, невидимая мне обладательница коего пела казахские песни, под совершенно неожиданный аккомпонемент... на большой гармони! Конечно, через минуту я был уже внизу и увидел там окруженную публикой брюнетку лет за 30, красивую, худощавую с серьезным, продолговатым лицом и ярким румянцем на несколько впалых щеках. В ушах ее были надеты длинные восточные серьги, а на груди в несколько рядов красовались различные ожерелья. Также красочно было и ее шелковое платье, и накинутая на плечи шаль. Притом, в самой комбинации всех этих цветов не была ничего кричащего, а наоборот – все говорило о хорошем вкусе певицы, как нетрудно было сразу догадаться, – профессионалкой» [Затаевич А.В., 348 с]. Пароход направлялся из Омска в Семипалатинск по реке Иртыш, причаливая по дороге к крупным городам, Майра на тот момент жила в Семипалатинске и наверняка приезжала в Павлодар навестить своих родных. И за два дня на пароходе А.Затаевичу удалось тесно пообщаться с певицой, благодаря переводчику из Семипалатинска Кадырбаеву, который тоже оказался случайным пассажиром того парохода.

Первая песня, которую Майра исполнила А.Затаевичу называлась «Бакша» (Сад), которую она сочинила двумя месяцами ранее до встречи с этнографом. А.Затаевич был очень впечатлен грустной мелодией песни, и передал свои чувства в следующих строках: «...это великолепная, задушевная, и полная щемящей грусти мелодия, являющаяся, настоящей «лебединой песнью» талантливой певицы, не успела получить сколько-нибудь широкого распространения, что особенно подчеркивает значение и ценность помещения ее в настоящем сборнике» [Затаевич А.В., 349 с]. Да и вправду, после встречи с А.Затаевичем Майра прожила не долго, уже на тот момент она была серьезно больна. И песня «Бакша» не получила широкого распространения среди народа. Позже ноты этой песни дублировались в монографии известного казахского исследователя, академика Ахмета Жубанова «Соловьи столетий», в котором он написал большой очерк о Майре Уаликызы [Жубанов А., 1975, 263 с].

Из всех записанных песен А.Затаевичем, большую популярность получила песня «Майра» — своеобразный музыкальный «автопортрет», сочинённый в традициях искусства акынов. Майра Уаликызы исполнила А.Затаевичу не только свои песни как «Бакша» (Сад), но и народные песни, такие как, «Каргам-ау», «Қаракөз», «Баянауыл», «Телконыр», «Құрбым жай», «Алгарайкок», «Кусни құрдас», «Смет» и другие авторские песни.

А.Затаевич на тот момент, уже довольно долго находился на казахской земле, и записал не мало песен и кюев от разных исполнителей. Но ни на кого из ранее записанных певцов Майра не была похожа. О ее своеобразии А.Затаевич писал следующее: «Я стал слушать ее пение. В манере передачи песен у нее выходили на первый план: известная властность, повелительность, размах и темперамент, т.е. как раз те качества, которых я никогда не встречал, и всегда более или менее апатичных казахских певиц. Да и по удлиненому овалу лица поющая не походила на последних» [Затаевич А.В.,348 с].

Творчество Майры в настоящее время достигло своего настоящего пика, и ее песни записаны на ноты благодаря тому, что ее случайно встретил А.Затаевич, и записал, предоставляя поколению истинную картину ее самобытности.

В конце XX века известный казахский исследователь, этномузыковед Саида Елеманова в своем очерке о Майре Уаликызы пишет: «Благодаря записям А.В.Затаевича, мы можем составить представление о творческом амплуа певицы. Основу ее репертуара составляют выдающиеся образцы народно-профессионального творчества – «концертные», состязательные (как их называет А.В.Затаевич) песни, расчитанные на широкую публику и предполагающие, соответственно, большой голос и незаурядное вокальноое мастерство...» [Елеманова С.А., 2000,117с].

Майра знала, что она профессиональная певица высочайшего уровня, она была очень чувствительна и общительна. Ей не очень повезло в личной жизни, несколько лет, с 1912 по 1917 года она была второй женой известного богатого помещика Жармухамеда Билялова, который насильно удерживал ее вплоть до своей смерти. Только после его смерти она смогла покинуть его аул (деревню), и вернуться на родину Кереку (Павлодар). На тот момент уже умер ее отец Уали, оставшаяся одна мать Майры была безмерно счастлива заново жить вместе с дочерью. В 1918 году в нее влюбился молодой борец из Семипалатинска Абильмажин, который случайно увидел ее на каком-то торжестве в Павлодаре, и предложил ей руку и сердце. Ей с матерью пришлось переехать в Семипалатинск к Абильмажину. Счастливая жизнь долго не длилась. Сплетни стали главной их ссорой, так как Майра и здесь выступала на многих пиршествах и мероприятиях. Здесь от болезни умирает ее мать. Майра решает начать новую жизнь и уходитл от Абильмажина. Она остается жить в том городе, но теперь она переселяется к своей подруге Ажар, которая владела лавкой и чайханой. Все эти жизненные перемены и переживания оставляли глубокий отпечаток на ее сердце, которые она изливала в своих песнях. Через год после встречи с А.Затаевичем на пароходе, в 1927 году Майра умирает в возрасте 37 лет от туберкулеза [Коспаков З., 1999,106 с].

Песни Майры были использованы композитором Е.Г. Брусиловским в опере «Кыз Жибек», А.А. Зильбером в симфонии «Возрожденный Казахстан», Б. Байкадамовым в хоровой капелле «Майра». О певице-композиторе писатель А. Тажибаев написал пьесу-поэму под названием «Майра». В настоящее время известно около 20-ти ее песен.

Проводятся конкурсы певцов имени Майры Уаликызы Шамсутдиновой. Ее именем названа улица в Павлодаре и Дом-музей песенного творчества. Дом-музей песенного творчества им. Майры Шамсутдиновой был открыт в 2001 г. Работа музея направлена на дальнейшее изучение и подбор новых материалов, касающихся творческого наследия знаменитой певицы и пропаганду ее бессмертных песен.

Песни Майры дошли до современности благодаря известным певцам, которые продолжили ее путь, таких как, Капиза Абдугаликызы, Казына Субекова, Жамал Омарова и другие. Майра – одна из женщин-казашек, порвавших со старым укладом жизни и овладевших своим искусством на профессиональном уровне. Благодаря ее призванию уже в начале XX века вышли на сцену такие известные певицы как Куляш Байсеитова, Шабал Бейсекова, Жамал Омарова, Куляш Сахиева и многие длугие. Ее имя вписано в историю казахского народа – как основательницы казахского профессионального певческого искусства.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Елеманова С.А. «Казахское традиционное песенное искусство» А: «Дайк-пресс», – 2000, 180 б. 2004
2. Жубанов А. «Соловьи столетий» А. – «Жазушы» 1975 ж. – 279 стр.
3. Затаевич А.В. «500 казаххских песен и кюев» Алматы: «Дайк-пресс»
4. Затаевич А.В. «Исследования, статьи, письма» А. – 1958 г.
5. Коспақов З. «Казахское песенное искусство» А. – «Өнер» 1999 ж.

ӘЛЕУМЕТТАНУ ҒЫЛЫМЫ
СОЦИАЛЬНАЯ НАУКА
SOCIAL SCIENCE

УДК 070.431:004.738.5

Bulatova Madina Bulatovna
master of Social Sciences,
PhD doctoral student
L.N. Gumilyov Eurasian National University,
Senior Lecturer in the Chair of Journalism and Communication Management
A.Baitursynov Kostanay State University
E-mail: bulatovammm@gmail.com

PECULIARITIES OF NEWS MEDIA TEXT IN NATIONAL ONLINE MEDIA OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract. The rapid development of information technologies determines the emergence of new genres and formats of journalism. Convergence, transformation and diffusion of both channels of information distribution and its content are noted by many foreign scholars. The paper considers features of news reports presented in on-line versions of national mass-media.

Keywords: news, media text, Internet media, traditional mass-media, creolized text.

Булатова Мадина Булатқызы
әлеуметтік ғылымдар магистрі,
докторант,
Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
журналистика және коммуникациялық менеджмент
кафедрасының аға оқытушысы,
А.Байтұрсынов атындағы Қостанай мемлекеттік университеті

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҰЛТТЫҚ ИНТЕРНЕТ БАҚ-ТАҒЫ ЖАҢАЛЫҚТАР МЕН МЕДИАМӘТІНІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аннотация. Ақпараттық технологияның қарқынды дамуы журналистиканың жаңа жанрлары мен форматтарының пайда болуына алып келеді. Конвергенция, трансформация және диффузия ақпартты дистрибуциялау арналары сияқты,сондай-ақ оны беру нысандары көптеген шетелдік зерттеушілермен белгіленеді. Бұл мақала ұлттық БАҚ-тың электрондық басылымдарында ұсынылған жаңалықтар хабарламаларының ерекшеліктерін қарауға арналған.

Түйін сөздер: жаңалықтар, медиамәтін, Интернет-БАҚ, дәстүрлі БАҚ, креолизацияланған мәтін, тақырып, медиа кеңестік мазмұн.

Булатова Мадина Булатовна
магистр социальных наук,
докторант,
Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева,
старший преподаватель кафедры журналистики и коммуникационного менеджмента
Костанайский государственный университет имени А.Байтурсынова

ОСОБЕННОСТИ НОВОСТНОГО МЕДИАТЕКСТА В НАЦИОНАЛЬНЫХ ИНТЕРНЕТ-СМИ

Аннотация. Бурное развитие информационных технологий детерминирует рождение новых жанров и форматов журналистики. Конвергенция, трансформация и диффузия как каналов дистрибуции информации, так и форм ее подачи отмечаются многими зарубежными исследователями. Данная статья посвящена рассмотрению особенностей новостных сообщений, представленных в электронных изданиях национальных СМИ.

Ключевые слова: новость, медиатекст, Интернет-СМИ, традиционные СМИ, креолизованный текст.

INTRODUCTION

In the age of the global information society at the end of the 20th century, the online media have taken their firm niche in the modern global media space. At the same time, the percentage of online media in the media environment is so high that traditional mass media can no longer compete with them. This is confirmed by various studies on the problems of transformation of media systems in various countries of the world and expansion of innovative media. Thus, in January 2018, the portal We Are Social presented the statistics of Internet users in the world (Fig. 1).

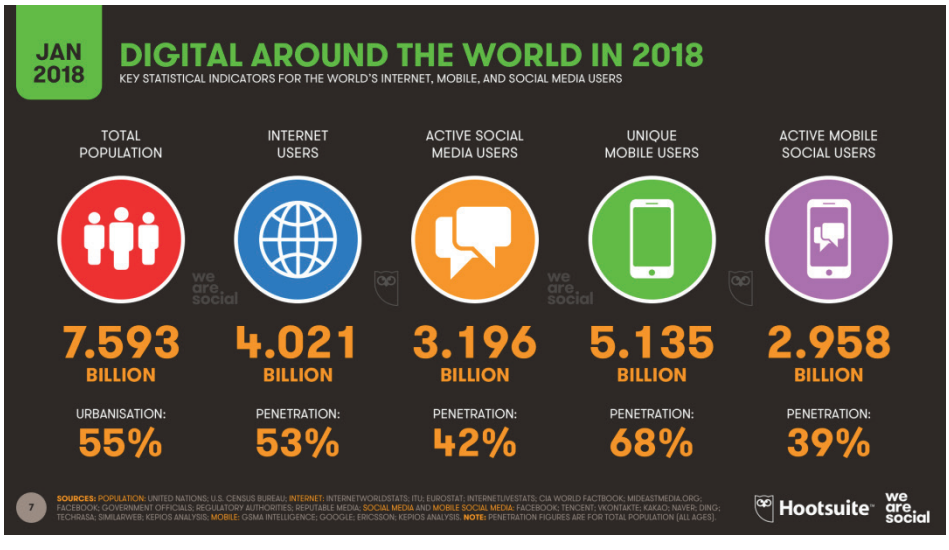

Fig. 1. Number of Internet users in the world as of the beginning of 2018 [1, Digital in 2018: World's Internet Users Pass the 4 Billion Mark, 2018]

Fig. 1 shows that today there are more than 4 billion Internet users in the world, i.e. more than half of the world's population has permanent access to the Internet and its almost limitless resources. The most popular resources are social media services, which are used by 3.2 billion users for communication, dating, listening to music, watching videos, and posting personal and regional or global information. For comparison, in 2017 3.7 billion people were Internet users, 2.7 billion of whom were logged on social media services [2, Digital in 2017: Global Overview, 2017]. In 2015, these figures were even lower – 3.18 billion and 2.21 billion, respectively [3, Digital, Social & Mobile Worldwide, 2015].

The growth trend of Internet users is also present in Kazakhstan. According to *TNS Central Asia*, 64.1% of the country's population was active Internet users in the first quarter of 2018. Moreover, in the 15-24 year age group this figure is 97.4%, among respondents of 25-44 years old – 92% [4, WEB Index Kazakhstan. Internet audience, 2018]. The portrait of a typical Internet user in the country is as follows: a male, urban resident of 24-35 years old, highly educated and having tidy profit, he is a businessman, civil servant, politician or student by trade. In his spare time, he actively uses social media services, reads books and reviews workshop sessions, webinars and trainings in order to improve his professional skills, and reads news published in the Internet media to keep abreast of events taking place in the country and abroad. In general, according to the results of 2017, 42.4% of Kazakhs learned about the latest events in the country from the Internet; in the age group of 24-35, this index is 79.7% [5, Kazakhstan Telecom Market Overview: Internet Access and Internet Services, 2017]. These figures show that online media are gaining popularity among the residents of Kazakhstan.

What explains the growing popularity of innovative mass media? First, online media are marked by such quality as transboundariness, i.e. unimpeded distribution beyond any territorial boundaries. As noted by M.Bulatova, O.Kungurova, E.Shtukina [6, Bulatova M., Kungurova O., Shtukina E., 2019, p.374], at present, news is not tied to a specific place, but is distributed through such a tool as the Internet, which has liberated them from physical space and time limits [7, Heinrich A., 2011, p. 31]. Secondly, the news agenda is being updated with great speed and promptness. Thirdly, the "glocality" of news reports: on the one hand, they

are global in scope, but on the other hand, they are local in access for different social groups [8, Walkosz B. J., 2008, p. 4]. Fourthly, the simultaneous universality and specialization for certain segments of the audience, characterized by the fact that any electronic publications have certain headings and subheadings that can meet the information needs of any reader.

In our study, we decided to elaborate the peculiarities of Kazakhstan's news Online Journalism, which A. Azmin considers "the art of rapid transmission, processing and publication of information, since the journalist does not express his opinion directly, but only gives the facts a certain overtone according to his convictions" [9, Amzin A., 2011, p. 26].

The relevance of this study is obvious. The scientific literature still lacks works devoted to this aspect of innovative media. In addition, the important role of online news media is recognized by many modern scientists, who pay close attention to the fact that news media often influence the adoption of certain political, social and economic decisions by the government or government officials [10, David H. Weaver & Lars Willnat, p. 257]. From M.Montgomery's point of view, news reports are the main means of transmitting knowledge about the world at a specific point in time [11, Montgomery M., 2007, p. 19]. According to A. Phillips, it is a combination of what the audience needs to know, what is important, and what is curious [12, Phillips A., 2015, p. 86].

However, not every event is news. A huge number of events are taking place all over the world, but according to K. Mastu, only 1% of the total, being potentially interesting, is covered in the Internet media [13, Mast C., 2005, p. 47]. Such events include summits and top level meetings, political scandals, elections, natural and man-made disasters, wars, accidents, famine, private life of celebrities, victories in sport [11, Montgomery M., 2007, p. 21].

Methods. The purpose of this study is to consider the specifics and phenomenon of Internet news media functioning in the space of modern media space in Kazakhstan. Achieving this goal is based on the use of a wide range of both general scientific (analysis, synthesis) and special methods of scientific research (descriptive method, system method, method of comparative analysis, method of categorization, method of content analysis, method of functional and stylistic analysis). The use of an interdisciplinary approach that synthesizes knowledge of journalism tools, communications theory and cognitive linguistics has contributed to obtaining reliable results.

Results and discussion. Despite the recent expansion of the Internet into the profession of journalist, a classification of online news publications has already been established in foreign science [14, Deuze M., 2003, pp. 203-230]:

1) main news sites. Examples of such sites in the global media space are the *BBC, CNN, Al Arabiya, Reuters, Associated Press MSNBC, RT*, etc. Kazakhstan sites are the *NUR* news portal, *Interfax-Kazakhstan*, *KazTAG*, and *Khabar*. This category also includes the majority of online newspapers in Kazakhstan. As noted by A. Nguyen and M. Western, the difference between news sites from print, TV and radio journalism in the approaches to cover the material, the definition of news value and building relationships with the audience is barely noticeable [15, Ngyuen A., Western M., 2006, p.259]. In addition, as Ye.Vartanova points out, Internet news services are characterized by a desire to cover a broader agenda than traditional mass media [David H. Weaver & Lars Willnat, p.259];

2) indexing and classifying sites (e.g., Google News, Yahoo) present catalogues of news agencies, and events are classified as to the thematic collections;

3) meta- and commenting sites are otherwise called alternative news sites. Their main feature is the desire to preserve the impartiality and neutrality of the articles to be published. The best known example of such sites is *Wikinews*, an open online news publication created in 2004 and run by a group of volunteers. *Wikinews*, on the home page of the site, presents itself as a "free source of news that anyone can write". As of February 2018, *Wikinews* publishes news in 33 languages (Serbian, English, French, Russian, Portuguese, Chinese, etc.) [16, Wikinews Statistics, 2019]. Unfortunately, there are no news sections in Kazakh yet.

4) discussion sites are aimed at meeting the need of people to communicate with each other. They occurred due to the fact that innovative journalism uses the Internet as an extensive communication infrastructure. Blogs are a typical example of this type of site. Blogs such as the *Blogs and Opinions* section of the TengriNews portal (https://tengrinews.kz/opinion/), the *Blog* section of the Today.kz portal (http://today.kz/blogs/), and the blogos.kz website (http://blogos.kz/) are the most popular in Kazakhstan's media space.

In our opinion, all the above mentioned news sites can be referred to the sphere of journalism, as their activities are subordinated to the fundamental goal of journalism – to provide citizens with the information they need. Moreover, news sites are distinguished from the palette of various genres of online media (the genre of online diaries; the genre of forums and discussion platforms; the genre of analytical articles; the genre of expert evaluations, etc.) by their distinctive features.

As mentioned before, the Kazakhstan online media belong to the category of the main news sites. Analysis of the rubrication of Kazakh national and regional online media has shown that the section "News" takes the first place most of the time, even if news reports are not singled out in a separate

section, as in the newspapers *Vremya* (http://www.time.kz/), *Kazakhstanskaya Pravda* (https://www.kazpravda.kz/) and on the information portal *Magnolia* (http://magnolia.kz/) – the publications of news orientation (Table 1).

Table 1. Rubricator of Online Media in Kazakhstan

National Online Media		
Egemen Qazaqstan (https://www.egemen.kz/) *News,* Politics, Economics, Growing Region, Sports, Society, Spirituality	**Jas Qazaq (http://jasqazaq.kz/)** *News,* Our Interviews, Regions, Culture, Sports	**Liter (https://liter.kz/)** *News,* Articles, Interviews, Multimedia, Nur Otan
Central Asia Monitor (https://camonitor.kz/) *News,* Politics, Economics, Society, Life, Sports, Culture	**NUR (https://www.nur.kz/)** *News,* World Cup 2018, Showbiz, KisMia, Nurtv.kz, Program TV	**Caravan (https://www.caravan.kz/)** 2018 World Cup, *News*, Analytics, Caravan, Culture, Sports, Opinions, Leisure, Business, Private Sector
Regional Online Media		
Vechernyaya Astana (http://vechastana.kz/) *News,* Projects, Analytics, Interviews, Townspeople, Question&Answer, Multimedia	**Ogni Mangystau (http://ogni.kz/)** Officially, *News*, City Pulse, Society, Law, Public Affairs, Photos and Videos, Persona, Public IPO, Letters Page	**Cis-Ural region (http://priru.kz/)** *Latest news,* Politics, Society, City, Cis-Ural regions in my destiny, Rukhani zhangury Chronicle of Independence, Economics

In turn, a study of the news reports presented on these sites showed that they are characterized by a number of specific features. The first thing is the news texts of Kazakh innovative mass media should be referred to as creolized ones. In linguistics, creolized texts stand for such texts "texture of which includes two non-homogeneous parts: verbal (language/speech part) and non-verbal (belonging to other sign systems than the natural language)" [17, Korda A., 2013. p. 13].

Creolization of news media texts is obvious. The news reports of online media in Kazakhstan is a polycode text, which uses elements of various semiotic systems, in particular, photographs, video and audio fragments, drawings and infographics. Thus, the printed and electronic version of the daily newspaper *Komsomolskaya Pravda-Kazakhstan* of 23 June 2018 contains excerpts from the interview with the President of the Republic of Kazakhstan Nursultan Nazarbayev entitled *Difference of Tolerance and Patience* – Nazarbayev. Comparing the two versions of the newspaper, one can see that the texts of the article are identical, but in the Internet version, the article is accompanied by a video recording of the entire interview. The news published on the portal *NUR* (https://www.nur.kz) that Meirim Nursultanov won his seventh fight with a knockout, in addition to the photo of the fighter in the ring, also contains a hyperlink to the International New Agency *Kazinform*, where the news is covered in more detail, and a hyperlink to the sports channel *QAZSPORT*, where you can watch the fight yourself.

In our opinion, the creolized nature of news reports in the Internet media is an undeniable advantage over traditional media. Complementing verbal information with images, sound, graphics, animation allows the news to achieve a greater emotional effect, thereby having a significant media impact on the target audience. A similar idea is expressed by Russian researchers L.P. Shesterkina and L.K. Lobodenko: "Multimedia tools, such as photo, video and audio materials, slideshows, infographics, widgets, and a variety of fonts, help to increase the informative value of the text, provide a visual and imaginative presentation of information, help to attract the attention of the audience, ensure the accessibility of perception of information, as well as relieve the tension that arises when reading text" [18, Shesterkina L.P., Lobodenko L.K., 2013, p. 44].

A distinctive feature of a news text is also its staginess. The main page of the electronic edition or the section publish not the news itself, but only their headline, for example, *the Conspiracy of "Gasoline Kings" for Billions of Tenge was Revealed by the Tax Authorities* (24 June 2018, TengriNews, https://tengrinews.kz); *Protected by Snakes, Golden Dragon and Old Man Tsegan Ebuguni* (20 June 2018, *Komsomolskaya Pravda-Kazakhstan*, http://www.kp.kz); *Nursultan Nazarbayev, "Nur Otan becomes a party of specific affairs (*20 June 2018, Cis-Urals, http://priru.kz); *Producers from 20 countries will come to Pavlodar for the International Film Festival "Epmic Cinema"* (13 June 2018, Pavlodar-News, http://pavlodarnews.kz). According to R. van der Woorf, this structure of the news text gives it such features as dynamism, integrity and counterpoint [19, Van der Wurff, 2005, p. 16].

After reading the headline, the Internet user

decides for himself whether to read the article in its entirety in order to know the details of the event or whether the information reflected in the headline is sufficient.

The headline should be based on the principle that "the headline is brief news". In addition to the topic, it is the headline that should answer the main questions of Harold Lasswell's classical scheme: who (speaking) – what (message) – the channel (means of communication) – to whom (audience or listener) – the effect.

Of course, a successful headline formulation attracts more readers, on the contrary, an unsuccessful headline may "kill" the most interesting or relevant news. The latter, as the results of our research show, is largely common to regional online media.

In a number of Kazakh regional Internet publications the headlines are so blurred that after reading them it is impossible to understand what the article is about. Here are some examples: *Space of the Future* (20 June 18, Rudny Altay, http://pavlodarnews.kz) – on the opening of the first library co-working center in Ust-Kamenogorsk; *They will help, but not all of them* (23 June 2018, Zvezda Priirtyshye, http://irstar).kz) – on the completion of the construction of a water pipeline in one of the villages in the Pavlodar region; *96 over 55* (20 June 2018, Vechernyaya Astana, http://vechastana.kz/) – on the victory of Kazakhstan Karate fighters at the Asian Kyokushin-Karate Championship.

To attract the attention of readers, Kazakh innovative media use a variety of lexical and syntactic means of expression in the headings i.e. proverbs and sayings, phraseology, names or lines of famous songs, quotes from movies and art works, colloquial elements, phonetic and morphological means of expression. For example, *Reading is the best teaching* (16 June 2018, Rudny Altay, http://rudnyi-altai.kz) – using a paraphrased expression of the Russian classicist A.S. Pushkin "Reading is the best teaching"; *А из нашего окна – только серая стена*[1] (Jambyl Taraz, 14 August 2014, http://z-taraz.kz/) – allusion to the line «А из нашего окна площадь Красная видна»[2] from the children's poem of the Soviet poet S.V. Mikhalkov; *Где конь не валялся*[3] (08 June 2018, Zvezda Priirtyshya, http://irstar).kz) – the use of the famous Russian expression «Конь еще не валялся»[4]; *Ягода-малина летом в гости звала*[5] (22 Sept 2017, Vremya, http://www.time.kz/) – a line from the popular song «Ягода-малина» ("Yagoda-malina") in the 1980s; *I came, I saw, I won* (22 June 2018, Vechernaya Astana, http://vechastana.kz/) – paraphrased expression "I came, I saw, I conquered", pronounced by the Roman Emperor Julius Caesar after the victory over the kingdom of Pontus and later became winged expression.

As for the structure of news texts in innovative media, they fully follow the structure of news reports in the print media and are based on the principle of "inverted pyramid": headline, lede and text of the message. For example, *England "wiped out" Panama at the World Cup 2018* (headline), *The national team of Panama with a huge score lost to the team from England in the group stage of the football World Cup, reports the Championship (lede), The game ended with a score of 6:1 in favor of players from the foggy Albion. Kane made a hat-trick to the Panedo gate. One goal was scored by Lingard and Stones scored a double. In order to sweeten his defeat from the British, the Balloy kicks a single ball to the English gate with a near corner shot* (text of the news) (24 June 2018, NUR, https://www.nur.kz/).

Along with that, the laws of the Internet media space dictate their own rules of content construction and news reporting, which distinguishes news media texts of innovative media from traditional media. In this regard, along with journalists – designers, webmasters, illustrators, copywriters, namers, SEO-optimizers, etc. – play an important role in the modern media environment of the Republic of Kazakhstan. As Ye.A. Kozhemyakin writes, "design, which used to perform only technological and instrumental functions, now produces its own discourse" [20, Kozhemyakin A., 2010, p. 364].

In general, a good Internet-news should have the following properties:

1) An interesting news occasion and a good, catchy headline that arouses interest at the first reading;

2) Well-structured text (paragraph division, use of list markers, highlighting of the main idea in a different color or font). In addition, a professionally prepared news report contains key words, thematic sentences, defines the dominant function of the report (information, influence, entertainment, etc.), has a certain media impact on the audience.

3) The reader's ability to check the sources (additional links and hyperlinks to official websites of state authorities, personal pages on social networking services, video from the scene).

4) Short sentences with a minimum of introductory words and complicated constructions.

Summary. Our research of peculiarities of news media discourse in modern online media of Kazakhstan allowed us to conclude the following:

1. In the digital age, news online journalism takes one of the key positions in the structure of both Kazakh and foreign journalism. The leading position of online media is due to the almost won struggle of traditional media for the audience. This trend is especially noticeable in the youth environment, which determines the future development of innovative media.

2. Not every event that has taken place is news. In the Internet media space, news is a special genre of journalism with its own specific features. A key characteristic of news media texts is their creolization, which consists in the use of non-verbal elements such as images, sound, video, infographics, animation, etc. in verbal messages. An important characteristic is the

transboundariness of news reports, both in terms of their creation and dissemination.

3. The form of presentation is of particular importance in the news online journalism. The most optimal way is to build a news note in the form of an inverted pyramid containing such components as headline, lede and main text. Writing a news text involves the ability to properly organize the breakdown into paragraphs, the selection of key words and sentences, the arrangement of emphasis by means of various elements of marking and formatting the text.

Conclusions. The rapid growth and development of the Internet and multimedia technologies became the basis for the transformation of the entire global media system. As a result of these processes, the speed of creation and dissemination of news about the events that took place has multiply increased, including through Internet media. The Internet is not just a channel of information distribution, but a radically new type of interaction between readers and editorial staff. Under these conditions, the concept of "news text" acquires a new meaning due to the technological capabilities of the World Wide Web. The process of writing news texts for innovative media implies mastery of the ability to "compress" a text while preserving its informative component to the maximum extent, to structure information and to focus on the most important things.

Translator's note

[1] an allusion to the line from Russian poem meaning *From our window, only gray wall is seen*

[2] a line from Russian poem meaning *From our window, Red Square is seen*

[3] Remade from Russian expression meaning *Places where one hasn't stirred a finger*

[4] Russian expression meaning *One hasn't stirred a finger*

[5] a line from Russian song meaning *Raspberry invited one in summer*

REFERENCES:

1. Digital in 2018: World's Internet Users Pass the 4 Billion Mark // https://wearesocial.com/blog/2018/01/global-digital-report-2018 (Reference date: 15.06.2018).

2. Digital in 2017: Global Overview // https://wearesocial.com/special-reports/digital-in-2017-global-overview (Reference date: 22.06.2018).

3. Digital, Social & Mobile Worldwide in 2015 // https://wearesocial.com/uk/special-reports/digital-social-mobile-worldwide-2015

4. WEB Index Kazakhstan. Internet audience. April 2018/ http://www.tns-global.kz/ru/ (Reference date: 19.06.2018).

5. Kazakhstan Telecom Market Overview: Internet Access and Internet Services // https://digital.report/kazahstan-dostup-v-internet/ (Reference date: 16.06.2018).

6. A. Heinrich, "Network Journalism – Journalistic Practice in Interactive Spheres", N.Y.: Routledge, 284 p., 2011.

7. B.J. Walkosz, "Global / Local: Media Literacy for the Global Village": Proceedings of International Media Literacy Research Forum Inaugural Meeting. London 14-16 May, pp.1-24, 2008.

8. A. Amzin, "Internet News Journalism", Moscow: Aspect Press,144 p., 2011.

9. "The Global Journalist in the 21st Century" / Ed. David H. Weaver & Lars Willnat, New York: Routledge, 594 p., 2013.

10. M. Montgomery, "Discourse of Broadcast News. A Linguistic Approach", New York: Routledge, 246 p., 2007.

11. A. Phillips, "Journalism in Context Practice and Theory for the Digital Age", New York: Routledge, 174 p., 2015.

12. C. Mast, "ABC des Journalismus", Konstanz: UVK, 560 s., 2005.

13. M. Deuze, "The Web and its Journalisms: Considering the Consequences of Different Types of News Media Online", New Media & Society, 5(2), pp.203-230, 2003.

14. A. Ngyuen, M. Western, "The Complementary Relationship between the Internet and Traditional Mass Media: The Case of Online News and Information", Information Research, 11 (3), paper 259, 2006 // http://InformationR.net/ir/11-3/paper259.html (Reference date: 20.06.2018).

15. Wikinews Statistics // https://meta.wikimedia.org/wiki/Wikinews (Reference date: 21.06.2018).

16. O.A. Korda, "Creolized text in modern print media: structural and functional characteristics", author. diss. ... cand. filol. Sciences, Yekaterinburg, 24 pp., 2013.

17. L.P. Shesterkina, L.K. Lobodenko "Basic approaches to creating a universal media text in the Internet media", Bulletin of the South Ural State University. Series: Linguistics, Issue No. 2, T. 10, S. 42-45, 2013.

18. R. van der Wurff, "Print and Online Newspapers in Europe: A Comparative Content Analysis in 18 Countries in Western and Eastern Europe", Amsterdam: Het Spinhuis, 430 p., 2005.

19. E.A. Kozhemyakin, "New Media as a Subject of Discourse Analysis", Journalism and Media Education 2010, Proceedings of the IV International Scientific and Practical Conference, Belgorod, S. 362-367, 2010.

20. M.Bulatova, O.Kungurova, E.Shtukina "Recognizing the Role of Blogging as a Journalistic Practice in Kazakhstan" Media Watch 10 (2) 374-386, 2019

УДК 81:002

Tausogarova Ayauzhan
associate professor
al-Farabi Kazakh National University,
Almaty, Kazakhstan
E-mail: ayauzhan1971@gmail.com

Toleugali Samal.
master degree student
of al-Farabi Kazakh National University,
Almaty, Kazakhstan
E-mail: samaltoleugali@gmail.com

CODE SWITCHING IN MEDIA DISCOURSE

Abstract. Code switching is one of the most relevant and widely discussed topics in the media discourse of recent decades. The films are one of the most relevant means of representing the richness and complexity of a real multilingual environment in which the code switching plays a crucial role. The purpose of this article is to study the sociolinguistic and pragmatic factors of switching codes in films.
Keywords: code switching, media discourse, linguistics, films, communicative theory.

ПЕРЕКЛЮЧЕНИЕ КОДА В МЕДИАДИСКУРСЕ

Аннотация. Переключения кодов – одна из наиболее актуальных и широко обсуждаемых тем в рамках медиа дискурса последних десятилетий. Фильмы оказываются одним из наиболее подходящих средств представления богатства и сложности реальной многоязычной среды, в которой переключение кодов играет решающую роль. Целью данной статьи является изучение социолингвистических и прагматических факторов переключения кодов в фильмах.
Ключевые слова: переключение кодов, медиадискурс, социолингвистика, фильмы, коммуникативная теория.

МЕДИАДИСКУРСТАҒЫ КОД АУЫСТЫРУ

Түйін. Код ауыстыру – медиадискурсы саласында соңғы он жылдықта аса өзекті әрі кең талқыланып жүрген мәселердің бірі. Код ауыстыру шешуші рөл атқаратын кинофильмдерде көптілді орта коммуникациясы барысындағы код ауыстырудың барлық қиыншылықтары мен алуан түрлі сипаттарын танытуда мейлінше ыңғайлы құрал болып табылады. Аталған мақаланың мақсаты фильмдердегі код ауыстырудың әлеуметтік лингвистикалық және лингвопрагматикалық факторларын анықтау болып табылады.
Кілт сөздер: код ауыстыру, медиадискурс, код араластыру, фильм, қарым-қатынас теориясы

INTRODUCTION

From a sociolinguistic point of view, the process of switching codes is considered as a means of ethnic self-identification, expression of independence or as a means of overcoming ethnic barriers. Switching codes, or code switching, is the transition of a speaker in the process of verbal communication from one language (dialect, style) to another, depending on the conditions of communication. In order to carry out the process of code switching, direct contact must take place between the languages. Language contacts are the interaction and mutual influence of languages that arise as a result of contacting groups that speak these languages. Linguistic contacts usually occur in certain geographical areas and are due to ethnic, historical and social factors. The result of language contacts at the idiolect level is interference, at the level of languages as a whole – convergence. With intensive and prolonged language contacts, convergent development can lead to the formation of language alliances. In the context of language contacts, various koine and intermediary languages are formed [1, 111-120].

When interspersed, the inosystem appearance of the interspersed element is preserved, but this element is used in a kind of "frozen" form, without changing in accordance with inflectional models or with syntactic models.

Let us illustrate this with examples. An example of switching codes from Russian classics is the change of the Russian language into French (and vice versa) in the speech of the nobles – characters of the novel L.N. Tolstoy "War and Peace." Commu-

nication in both Russian and French takes place in accordance with the norms of each of these languages: "Anna Pavlovna, seeing Pierre, touched his sleeve with her finger.

– Attendez, j'ai des vues sur vous pour ce soir. – She looked at Helen and smiled at her.

– Ma bonne Hélène, il faut, que vous soyez charitable pour ma pauvre tante, qui a une adoration pour vous. Allez lui tenir compagnie pour 10 minutes. And so that you would not be very bored, here is a dear count who will not refuse to follow you" (War and Peace. T. I. Part 3).

The most difficult is the question of subconscious factors of code switching, since they are not accessible to direct observation and analysis. The perception of information takes place step by step, encompassing a whole acoustic beam corresponding to a certain articulation beam, therefore, the coarticulation and rhythmic characteristics of a word are no less significant for the overall appearance of a word than the signs of a phoneme. Although there is a lot of data in the literature that speakers of different languages are able to well identify individual signs of vowels and consonants without identifying the word as a whole and outside the phonetic context [2]. When the codes are mixed from Russian to Kazakh, the result is changing in the setting of the text. This is due to the specificity of the Kazakh language and grammatical features. Z. K Akhmetzhanova, comparing the Kazakh and Russian languages, notes that part of the aspectual semantics conveyed by the category in Russian in the Kazakh language is transmitted through verb tenses [3, 87].

Concept of media discourse was appeared in the last decades of the twentieth century appeared in scientific and linguistic literature. It is the most dynamically developing species of a media, because it is a collection of different means of communication and methods of transmitting information forming a media environment, due to the lack of information boundaries, has the ability to change, developing along with social phenomena and adjusting to them.

In terms of linguistics, the problem of defining the term "media discourse" is actual, since this type of discourse fixes the current language norms, introduces neological vocabulary into the body of the language, allows you to track the current state of the lexical and grammatical composition of a particular language, and helps to identify translation trends within certain thematic areas. To find out the functional features of media discourse, it is necessary to define it.

There are different types of discourse. On the one hand, researchers distinguish between national discourses (for example, Russian, English, Spanish, etc.), and, on the other hand, within the framework of one national discourse, they distinguish, for example, poetic, aesthetic, scientific, critical, pedagogical, legal, political, and other discourses. In comparison with other types of discourse, the media discourse that is currently represented mainly by the Internet most often manifests itself in society, and this is not accidental. The Internet has increased not only the number of users connected to the network, but also the offer of computer-mediated forms of communication [4, 275-278]

In personal and professional life, as well as in many sciences, such as social sciences, psychology, communication theory, and linguistics, they have become increasingly important, and interest in computer communication has grown. Thus, we can agree that digital media can have a revolutionary impact on our language of communication, and they can change the entire structure of our thinking. In addition, since new forms of communication have such a wide and diverse application, the computer may sooner or later become a serious competition for conventional means of communication, such as newspaper, radio or television. Language, cultural and communication norms in computer communication have changed significantly compared to conventional media. While the user the author decides, depending on who and how he writes, whether to respect cultural and communicative norms, as the author of the text, he has a significant impact on the norms of language use in new media [5, 223-251]

The most important scientific goal in the study of media discourse is the identification of patterns of speech interaction and impact. Since the media discourse is a kind of oral public speech, it is necessary to differentiate the principles of organizing dialogical speech: those coming from public speech in general; from communicative features of the media; from one or another of its varieties. It should be borne in mind that the types and genres of public speech differ in purpose and in scope; it seems reasonable to describe the media discourse as a special mental space, which is realized by peculiar communicative models. The media discourse should be described through the determinative signs of media communication and compared with other varieties of public communication; varieties of media discourse should be described through the prism of a general and specific one, taking into account the fact that the specificity of radio discourse, telediscourse, and discourse of print media is determined by the combination of pragmatic conditions inherent in discursive activity as a whole and characteristic only for a particular type of discourse [6, 316]

The media discourse is currently characterized by noticeable changes in the strategies and tactics of speech behavior of its participants, which also serves as a basis for studying it in a communicative and pragmatic aspect. The traditional public dialogue, which had previously had predetermined forms, was essentially prepared monologues. In the post rebuilt period, dialogue becomes a dynamic area of modern public speech, expanding and en-

riching with new varieties. One of these forms is live dialogue, which reflects specific ways of language representation of the dialogic interaction between the speaker and the listener in media communication.

According to social conditions and new psychological attitudes, the speech behavior of our contemporary also changes. Summarizing the researchers ' observations, we note the most characteristic features of the Russian language of our time, which are clearly expressed in public communication: the dynamic language norm of modern mass media; unprepared public speech, which loosens the established old norm and activates the mechanisms of development inherent in the language; reduction of the rate of oral speech of speakers; active inclusion of foreign language inclusions in speech; use of non-casual word formation and reduced vocabulary not only in informal communication, but also in the press and in oral public speech; activation of mechanisms of free construction of discourse; change in the syntactic structure of speech; change in the intonation of oral public speech, which is expressed in the popularity of intonations of informality, intimacy.

A special place should be given to studying the principles of organization and changes in the structural and semantic organization of media discourse. Evaluating, for example, the specificity of the structural and textual organization of the radio discourse as a type of media discourse, we adhere to this view of the radio discourse, according to which it consists (from the point of view of the structural organization) of a set of texts focused on different types of communication. The uniqueness of radio as a kind of media text is seen in special type of the author, specific textual modalities, diverse manifestations of the author's "I" for involvement in the communication process the development of the theory of radio text I /radiodiscussion and the methodology of its study allows to speak about possibility of creation of the model description of the media text in all its varieties. A proper scientific level of research will ensure the correct choice and justification of methods and techniques for analyzing the polydiscursive space of the media discourse, as well as the definition of a system of language units that have a linguopragmatic potential, taking into account the linguistic and communicative originality of its varieties. The problem of speech interaction in public communication involves considering the specifics of the communication situation, the status of communicants, the level of their background knowledge, and the interaction of verbal and nonverbal channels. A successful solution to this set of issues can be carried out provided that the linguistic analysis itself is combined with the communicative-pragmatic approach, that is, the linguopragmatic approach should become a priority when studying the media discourse in its varieties [7, 560-566]. Identifying the specifics of different types of public discourse through the study of linguistic and extralinguistic features helps to determine the specifics of the communicative space of modern public discourse.

Code switching in the movies. As cross-cultural encounters intensify through migration and intensified globalisation, much attention has recently focused on exploring how a language shapes its speakers' identity in the multicultural and multilingual interactions (Carter, 2004) which are increasingly being represented in contemporary British and American films. Indeed, these often devote their attention to language use within multi-ethnic communities in the United Kingdom and the United States where codeswitching proves to be a crucial linguistic process.

Starting from these observations, the present paper sets out to investigate the conversational functions code-switching fulfils in particular in multicultural films. Multilingualism is at the core of the characters' discourse practices and code-switching is instrumental both to plot development and to the bilingual immigrants' characterization [8]. The authentic strength of the films' dialogues lies in the instances of code-switching that occur when the overseas movies and the immigrant characters interact with each other. Their communicative exchanges faithfully represent the distinguishing linguistic traits characterizing both the West-Asian communities living in the modern world and the Asian communities living in the West.

In designing a specific socio-linguistic and pragmatic framework within which code-switching operates in audiovisual products, the film scripts are analyzed, looking contrastively at the translation strategies of the different types of code-switching in both the original and the modified dubbed versions. In the process, a parallel is drawn between the diaspora identities of the film and strange characters and the new forms of dubbing recently adopted to convey the "translanguaging space" they live in.

Several different types of code-switching are used in the original versions of the films dialogues: 1. turn-specific code-switching occurring between the turns of different speakers in the conversation; 2. intersentential code-switching occurring between sentences within a single turn; and 3. intrasentential code-switching occurring within the same sentence, from single-morpheme to clause level [7]. Turn-specific and intersentential switches seem to be particularly prominent especially in the speech of first-generation immigrants: it is among them that we find the most frequent cases of code-switching as an essentially unmarked choice, used to emphasize the common speaking community they belong to, thus creating an immediate in-group identity with one another. As already mentioned, intrasentential code-switching occurs, when

for example English/Russian words are cited, especially by the younger members of the multiethnic communities, within conversational exchanges carried out in English, with the aim of evoking specific traditions and beliefs related to their background heritage. Code-switching therefore proves to be integral to the films' meaning, establishing the same "we–they" dichotomy that has been shown to be at work in many spontaneous code-switching discourses within real multilingual communities.

In the excerpts from the films, the name of the character speaking is followed by the transcription of the dialogue in the original version, the transcription of the dubbed dialogue and a back-translation into English of the dubbed version given in brackets. The sentences in square brackets and in Italic type refer to the English/any fixed subtitles appearing at the bottom of the screen and used to convey the meaning of the spoken exchanges; when the indication appears in square brackets it means that the original language maintained at the spoken level with no subtitles conveying their meaning in either the original version or the dubbed version.

Regarding the conditions of communication, it was found that code switching is more common in informal settings and is more common in everyday speech practice, especially at home and on the street. It is noted that the local or native language is associated with such concepts as proximity, solidarity, and affection, but is perceived as less prestigious in terms of socio-economic status, so the professional and business spheres suppress the possibility of switching codes. For example, in terms of Spanish-English movies, bilingual are more likely to switch codes when they tell stories (27 switches per hour) or joke (14 switches) than when they shop (1 switch) or answer interview questions (1 switch). Thus, switching codes is "tied" to certain topics, such as home, family, children, kinship, food, etc. Switching to the speaker's native language is also associated with the sphere of feelings and is seen as an expression of greater emotional involvement and subjectivity.

From a sociolinguistic point of view, code switching is seen as a means of ethnic self-identification, expressing independence, or as a means of overcoming ethnic barriers. In this regard, we are opposed to" we-code "(J. J. Gumperz) or" in-group code "(C. Genishi), i.e. social or group solidarity codes, on the one hand, and" they-code "or" out-group code", which correspond to more formal or strained relationships, on the other hand. Thus, code switching can be considered both as a choice for and against. Considering that this dichotomy is not able to describe all the various aspects of the language situation in multinational countries, N. M. Kamwangamalu proposed to introduce a third, intermediate element – "the code-in-between", which would be perceived as neutral, depending on the context and situation.

Psycholinguistic studies of code switching remain the smallest part. This group of factors are still the least selected. As K. R. Becker notes , today there is no specific ready-made method that allows you to accurately and unambiguously determine the psycholinguistic motivations for switching codes. Therefore, researchers are trying to identify some repetitive patterns, models that can describe how a bilingual speaker receives, accumulates, converts, and transmits linguistic information from two different language systems.

The most difficult question is about the subconscious factors of code switching, since they are not available for direct observation and analysis. Such a factor is often indicated by a tendency to use a particular language that appears at a certain moment and is often unconscious ("momentary inclusion" by J. M. Lipski, D. M. Lancer, G. Valdes-Falles, and A. Aguirre.) In this case, the speaker simply uses the language that first comes to mind and the word that " turns on the language", which in turn is associated with the frequency of use of the lexical unit. In other words, a bilingual can unconsciously switch codes from language A to language B if a particular lexical unit is more commonly used in language B (even if he knows the corresponding equivalent in language A). Code switching is also associated with the principle of economy of speech effort, the " cultural non-translatability" of certain lexical units (meaning the discrepancy in different languages of culturally determined associations and connotations, which are inevitably lost when translated from one language to another).

Based on the results of English movies bilingualism been identified the four main speech strategies that allow the speaker to realize his intentions and achieve the desired stylistic effect. Accordingly, code switching is considered as follows:

1) as an emphatic means, a stylistic technique for creating contrast. Switching codes in this case is a kind of marker, a signal to search for additional meanings. Often, various exclamations are used in this attention-seeking function. Some researchers give examples of lexical repetition by means of different languages as an excretory means;

2) as a means of changing the form of discourse. So, the researchers noted that code switching is often performed when moving from a narrative to a comment and from an assertion to a question. Switching to a different language code can also signal a transition to another subject of conversation [8, 461-480];

3) as a means of controlling the addressee. For example, if more than two participants are involved in a communication act and as more than two participants and at least one of them is a monolingual, then switching codes leads to the isolation of the latter and its exclusion from the communication process. This strategy also considers switching codes in order to influence the recipient in a certain

way, for example, to persuade, express a request, advise, make a suggestion, or give an order.

4) as a means of expressing objectivity or subjectivity. At the same time, as noted above, a foreign or official language is viewed as more objective and impartial.

In general, summarizing modern foreign research on the movie industry of a code switching, I would like to note the following: 1. Recently, the prestige of this problem has increased significantly, and the attitude to the code switching process has changed. If earlier the transition from one language to another was considered as a manifestation of laziness or insufficient linguistic competence of the speaker, leading to a loss of purity of the language, today most linguists recognize that code switching is a complex, well – organized and controlled process that requires mastery of execution, i.e., the ability to change codes. special competence. 2. Foreign linguists are aware of the interconnectedness and interdependence of various aspects and factors of code switching. Some of the recent papers are bi-directional in their research, and attempts are also being made to combine sociolinguistic and psycholinguistic processes with structural principles of code switching. The question is raised about the development of a General theory of code switching, the need to create an integral model that combines three main areas of research: psycholinguistic, sociolinguistic and structural linguistic. 3. Despite quite a lot of research on the problem of code switching, there are still many unresolved issues. One of the most important, in my opinion, is the differentiation of code switching and borrowing. Usually code switching and borrowing are correlated as a process and result. As a result of switching codes from one language to another, units of different levels can be transferred: sounds, lexical units, combinations, and entire sentences. At the same time, it is sometimes difficult to draw a line between borrowing and switching codes in the case, for example, of using a separate token from another language. The main criterion is the phonetic, morphological and syntactic adaptation of a borrowed word. However, this principle is not always sufficient due to the diversity of the analyzed language material and the complexity of the interaction of language systems. As a compromise, some researchers suggest introducing additional terms, such as language mixing ("codemixing") or "inserted" switching (" insertional codeswitching"). The principles for defining the main code are also insufficiently developed, although highlighting it may clarify some points. 4. Thus, the study of the problem of code switching seems promising. Various directions of its development are possible: – in the field of ethnomethodology, association of ethnographic and linguistic studies; in the field of psycholinguistics, the study of processes and mechanisms of code switching; in the direction of expanding the research material at the expense of other sign systems (for example, gestures) and other areas of research.

REFERENCES:

1. Gor K. Interlanguage Phonology and Second Language Orthography. St. Petersburg. 1998., p.111-120.
2. Абуов Ж.О. О влиянии фонологической системы языка на восприятие фонетических признаков гласных: канд. ... дисс. филол, наук. Л., 1978.
3. Ахметжанова З.К. Принципы сопоставительного изучения функционально-семантических полей казахского и русского языков //Изв. АН Каз. ССР. Сер. филол. – 1987. – № 2.
4. Antonova L. G. Media texts in modern mass communication / / Yaroslavl pedagogical Bulletin. Yaroslavl, 2011. – No. 2. – Volume 1 (the Humanities). Pp. 275-278.
5. Bhatt R.M. Codeswitching, constraints, and optimal grammars / R.M. Bhatt // Lingua. – 1997. –p. 223-251.
6. Belikov V. I., Krysin L. P. Sociolinguistics / Belikov V. I., Krysin L. P.-M, 2001. – 316 p.
7. Goldstein T. One speaker, two language: book review [Рецензия] / T.Goldstein // Canadian Modern Language Review. – Jun 1999. – Vol. 55. Issue 4. – P.560-566.
8. Lo A. Codeswitching, speech community membership and the construction of ethnic identity / A.Lo // Journal of Sociolinguistics. – Nov 1999. – Vol. 3. Issue 4. – P. 461-480.

МРНТИ 16.21.21.

Абильдаева Кениш Махановна
к. п. н., доцент,
Баишев Университет,
E-mail: kenish_abildayeva@mail.ru

Айсеева Назира Нуржановна
магистр гуманитарных наук,
ТОО КПМГ АУДИТ,
E-mail: nazira_aiseyeva@mail.ru

К ВОПРОСУ ОБ ИСЛАМЕ В АНТРОПОНИМИЧЕСКОЙ КАРТИНЕ МИРА КАЗАХОВ

Аннотация. В статье затрагиваются проблемы исламизации Казахстана, которая выразилась в последующем в значительном влиянии мусульманского мистицизма на формирование антропонимической картины мира казахов. Доказывается, что большинство единиц казахского антропонимикона, его основной фонд составляют имена тюркского и собственного казахского происхождения.

Ключевые слова: картина мира казахов, ислам, антропонимическая система, мусульманство, казахский язык.

ИСЛАМ МӘСЕЛЕСІ ТУРАЛЫ ҚАЗАҚТАРДЫҢ АНТРОПОНИМИЯЛЫҚ ӘЛЕМДІК СУРЕТБЕЙНЕСІ

Аннотация. Мақалада мұсылман мистицизмінің қазақтардың антропонимиялық әлемдік суретбейнесін қалыптастыруға айтарлықтай әсер еткен Қазақстанды исламдандыру проблемалары туралы айтылады. Қазақ антропонимикасының көптеген құрамдас бөліктері, оның негізгі қоры түркі мен қазақтың өзіндік атауы екендігі дәлелденді.

Кілт сөздер: Қазақтардың әлемдік суретбейнесі, ислам, антропонимдік жүйе, ислам діні; мұсылмандық, қазақ тілі.

ON THE ISSUE OF ISLAM IN THE ANTHROPONYMIC PICTURE OF THE WORLD OF KAZAKHS

Annotation. The article touches upon the problems of Islamization of Kazakhstan, which was subsequently expressed in the significant influence of Muslim mysticism on the formation of an anthroponymic picture of the world of Kazakhs. It is proved that the majority of units of the Kazakh anthroponymicon, its main fund are names of Turkic and Kazakh own origin.

Keywords: the picture of the world of Kazakhs, Islam, anthroponymic system, Kazakh language.

Введение. Принятие ислама во многом предопределило суть, формы и направления культурно-цивилизационных процессов и тенденций в жизнедеятельности казахского народа. Ислам оказал влияние на изменение мировоззренческих установок, внес коррективы во взгляды людей на окружающий мир и на взаимоотношения между ними. Необходимо отметить, что принятие ислама в качестве единой общей религии не означало одномоментного искоренения древнетюркских культов. Их остаточные формы, законсервировавшись в сознании людей, дошли до наших дней. На протяжении многих веков мусульманскоязыческий синкретизм характеризо-

вал разные сферы образа жизни и культуры казахов. Исламизация Казахстана, происходившая прежде всего в форме суфизма, выразилась в последующем в значительном влиянии мусульманского мистицизма на формирование антропонимической картины мира казахов.

Основная часть. В казахскую антропонимическую систему определенное количество имен пришло с принятием ислама, поэтому в ней существуют имена арабо-иранского происхождения, но и они воспринимаются носителями языка как исконные, поскольку с течением длительного времени полностью адаптировались фонетической и грамматической системой казахского языка (Абдолла, Асан, Ахмет, Иса, Жамал, Зульфия). Однако большинство единиц казахского антропонимикона, его основной фонд составляют имена тюркского и собственного казахского происхождения.

В монографии Н.М. Жанпеисовой «Концепт *Ислам* в казахской концептосфере» [Жанпеисова Н.М., 2016, 226 с.] дается многоаспектный анализ концепта *Ислам* в концептосфере казахского народа, в том числе подробная характеристика казахских антропонимов, восходящих к мусульманской традиции.

Как мы уже писали ранее, казахские имена издавна являлись объектом исследования казахстанских ученых, в трудах которых рассматривались структурные, функциональные особенности национальных антропонимов, проблемы их перевода в текстах художественных произведений и т.д. (А. Кайдаров, Р. Сыздыкова, Т. Жанузаков и др.).

Наибольшую известность получили труды Т. Жанузакова, составителя объемного справочника казахских имен, подробно исследовавшего историю становления казахской антропонимической системы, в том числе и в аспекте фонетического освоения многочисленных заимствованных антропонимов [Жанұзақов Т., 1988, 480 с.]. Ученый рассматривает важнейшие периоды развития казахской антропонимической системы, начиная с архаической эпохи вплоть до конца XX века.

Т. Жанузаков подчеркивает, что доля имен собственных, заимствованных из арабского и иранского языков в составе антропонимов казахского языка, весьма велика [Жанұзақов Т., 1988, с. 104-105]. В количественном отношении подавляющее большинство составляют арабские имена. Что касается персидских имен, то, несмотря на их сравнительную немногочисленность, они являются более древними [Жанұзақов Т., 1988, с. 108]. «Подобно тому, как крещение на Руси выразилось в повсеместном вытеснении древнеславянских языеческих имен на еврейские и греческие (из Библиии), так и исламизация тюрко-монголов имела следствием широкое распространение среди них арабских и персидских имен. Чингизиды, ханские семьи отличались особой приверженностью к именам Пророка, халифов, персонажей Корана, арабо-персидских сказаний <...> Существовала твердая вера, что имена Мухаммеда, праведников и великих имамов будут оберегать ребенка от злых сил, от несчастий, приобщать его к духовной благодати («*барака*») [Нуртазина Н.Д., 2009, с. 43]. «Подражая элите, начала осваивать мусульманские имена и масса народа. Были в ходу и древнетюркские имена и прозвища» [Нуртазина Н.Д., 2009, с. 44].

В целом, более 70% казахских личных имен, до сих пор бытующих в народе, являются по происхождению арабо-персидскими»,- подчеркивает Н.Д.Нуртазина со ссылкой на труд Т. Жанузакова [Нуртазина Н.Д., 2009, с. 45].

В XVIII – начале XIX вв. большое количество арабо-иранских антропонимов встречается в Южном Казахстане, а также у семиреченских казахов, охваченных культурными контактами с народами Средней Азии, городами Бухара, Ташкент, Самарканд, Душанбе, в то время как в Центральном и Западном Казахстане антропонимов арабо-иранского происхождения, судя по исследованным документам (с 1785 по 1828 гг.), было не так много [Жанұзақов Т., 1971, с. 65].

Ученый пишет о том, что арабо-иранские заимствования, во-первых, подверглись изменениям под влиянием языковой стихии принимающей стороны, во вторых, подверглись семантической трансформации.

О фонетической трансформации арабизмов в тюркских языках много писали в свое время Н.К. Дмитриев, А. Курышжанов, Л. Рустемов. Впервые вопрос о фонетическом освоении арабо-иранских заимствований был поднят Н.К. Дмитриевым на примере башкирского языка [Дмитриев Н.К., 1930, с.125].

Т. Жанузаков детально рассматривает эти изменения в антропонимической системе казахского языка, отмечая, что в процессе освоения арабизмов казахским языком часто наблюдаются фонетические явления ассимиляции, аккомодации, апокопы, гаплологии и т.д. [Жанұзақов Т., 1971, с. 109].

Ученый приводит множество примеров влияния местных наречий на заимствованные арабские имена. Так в южных регионах Казахстана отмечается замена билабиального [*б*] и носового [м] на глухой [*п*], появление редуцированного гласного [*ы*] вместо [*ұ*]. В именах собственных часто встречаются чередования согласных. Отсюда множество вариантов, восходящих к арабизмам (*Ғали, Қали, Әлі; Жүсіп, Дүсіп, Түсіп; Айша, Ғайша, Қайша* и др.), которые в казахском языке являются самостоятельными именами.

Антропоним *Пұсырман,* функционирующий в современном казахском языке в составе фамилии *Пұсырманов (Пусурманов),* восходит к сло-

ву *мұсылман («мусульмане»,* ср.: рус. *басурман).* В слове произошла замена носового сонорного [м] на глухой [п] (скорее всего, в следующей последовательности: [м] → [б] → [п]), а боковой [л] был заменен дрожащим [р]. Трансформация слова *мұсылман* в *пұсырман* обнаружена нами в текстах устной литературы, в частности, в поэзии Бұхар жырау (конец XVII – начало XVIII вв.), где поэт призывает мусульман («пұсырманның баласы», букв.: «дети мусульман») объединиться:

Бұ қылықты қоймасаң,
Құдайдың бергеніне тоймасаң,
...Пұсырманның баласы,
Сірә бір кеңес құрыңыз,
Бір ауызды болыңыз

[Бұқар жырау, Қалқаманұлы: шығармалары, 1992, с. 19].

Будучи непривычными для слуха носителя казахского языка, некоторые слоги в заимствованных именах не произносятся (например, *Үмігүлсім (Уммугульсум) → Гүлсім*) [Жанұзақов Т., 1971, с. 110].

Как пишет Н.М. Жанпеисова, во всех тюркских языках, в том числе и в казахском языке нет звука [ф], поэтому в именах, вошедших в антропонимическую систему казахского языка до XX века, производилась замена [ф] → [***п***] → [***б***] (*Фатима→-Патима→Батима, Биби Фатима→Бибі Батима→ Бибатпа)* [Жанпеисова Н.М., 2016, с. 51].

По словам ученого, в фонетическом освоении казахским языком имени Пророка Мухаммада одновременно наблюдаются процессы ассимиляции (уподобления) и диссимиляции (расподобления), а также диерезы (выпадения звука) и оглушения. Так, в казахском языке сохранились следы следующих варинтов имени *Мухаммад: Мұхамбет, Махамбет, Мақамбет, -(мағамбет), Мамбет, Мамет.* Рассмотрим эти изменения в отдельности.

1) *Мұхаммад→ Мұхамбет.*

Оглушение конечного [д] в [т], по предположению Н.М. Жанпеисовой, обусловлено устноразговорной стихией, так как для казахского языка конечный звонкий [д] не характерен: в этой позиции во всех казахских слова после него обязательно употребляются редуцированные [ы] или [і], например: *барды, қолды, Ақтамберді.*

Сложность произношения парных согласных привела в казахском языке к их выпадению или к диссимилиции. Так, диссимиляция (расподобление) парных сонорных [лл] привела к тому, что один из этих звуков перешел в звонкий язычный [д]: лл → лд (*Алла→Алда, мулла→молда*). В слове *Мухаммад* происходит диссимиляция носовых сонорных звуков [мм], один их которых изменяется в губной звонкий [б]: *мм→мб.* В некоторых случаях процесс диссимиляции идет дальше и приводит к появлению вместо носового [м] его язычной пары [н]: *мм→мб→нб (ср.: Мұхаммад →Мұхамбет →Мұқанбет).*

Ученый считает неясным появление гласного переднего ряда в последнем слоге (*-бет*), ибо здесь мы наблюдаем нарушение закона сингармонизма, организующего фонетическую структуру слова во всех тюркских языках. Н.М.Жанпеисова полагает, что этот слог появился под влиянием тюркского «бек», который, будучи изначально сословным титулом, активно используется в казахских именах*)* [Жанпеисова Н.М., 2016, с. 48-56].

О появлении вариантов казахских имен путем добавления компонентов, берущих начало из наименований сословных титулов, пишет и Т. Жанузаков: «Араб-иран тілдерінен енген кісі аттарына түркі сословиелік титулдарының қосылуы нәтижесінде дүбара есімдер жасалғанын көреміз. Мысалы: *Ахметқан, Ахметбек, Бекмұхамбет, Баймағамбет, Мұхамбетбек, Бекәлі, Бексұлтан, Бекайдар, Сұлтанқан, Мұхамбетқан, Мырзабек*» («Мы наблюдаем образование словгибридов в результате присоединения к именам, заимствованным из арабо-иранских языков, названий сословных титулов. Например, *Ахметқан, Ахметбек, Бекмұхамбет, Баймағамбет, Мұхамбетбек, Бекәлі, Бексұлтан, Бекайдар, Сұлтанқан, Мұхамбетқан, Мырзабек*») [Жанұзақов Т., 1971, с. 57], где компоненты *бек, султан, хан* являются по происхождению сословными наименованиями.

Ученые полагают, что происхождение казахских имен *Умбет, Сүндет*, восходящих к мусульманским терминам *умма* (араб. «община») [Палтөре Ы.М., 2012, с. 117] и *сунна* (араб. «традиция, обычай, образец») [Палтөре Ы.М., 2012, с. 100] также свидетельствует об актуальности указанной ранее фонетической закономерности в освоении казахским языком арабизмов, т.е. процессе диссимиляции в условиях стечения сонорных (*мм→мб, нн→нд).*

2*) Мұхамбет→Махамбет*. В этом варианте имени Пророка, по словам Н.М.Жанпеисовой, наблюдается процесс регрессивной ассимиляции: лабиальный (губной) гласный [ұ] в первом слоге уподобляется открытому нелабиальному гласному [а] во втором слоге. В такой огласовке имя получило широкую известность в народе (в том числе и благодаря вдохновенной поэзии Махамбета Өтемісұлы (1803 /1804 — 1846).

3) *Махамбет→Мақамбет.* Этот вариант огласовки характерен для устной речи. Звуки [h] и [х] не являются в казахском языке исконными: они были заимствованы вместе со словами арабо-иранского происхождения и связаны прежде всего с восточной книжно-письменной традицией (позднее в казахском языке появились и русские слова с х). В современном казахском языке эти звуки освоены полностью, получили соответствующее оформление в графике, однако в устной традиции арабский придыхательный звук [h] не произносился вовсе, (ср.: *Алла*), а [х] был заменен заднеязычным [қ].

4) Махамбет→ Мағамбет, Мамбет, Мамет.

Вариант *-мағамбет* не зафиксирован в качестве самостоятельного имени, а выступает в качестве компонента многочисленных имен собственных: *Құлмағамбет // Құлмағанбет, Нұрмағамбет / /Нұрмағанбет, Пірмағамбет*

// Пірмағанбет, Баймағамбет // Баймағанбет, Бекмағамбет // Бекмағанбет и т.д. Эти антропонимы встречаются сейчас в составе фамилий на всей территории Казахстана.

Усеченные варианты имени *Мамбет* (в котором наблюдается стяжение сочетания *–аха-* до одного звука *[а]), а также Мамет (*в котором мы наблюдаем выпадение согласного *[б])* встречаются в составе современных казахских фамилий *Мамбетов, Маметов*, а также в целом ряде фамилий, образованных от двухкомпонентных имен (*Мамбеталиев, Мамбетқазин, Мамбетқалиев, Бекмамбетов и т.д.)*.

Кроме того, в казахском языке встречаются и варианты, по-видимому, заимствованные через посредство турецкого, затем – татарского языков (например, *Мадраим/Мадреим ← Мұхаммадраһим)* [Джанузаков Т., 1971, с. 53].

Т. Жанузаков указывает, что заимствованное в сложной трехкомпонентной форме имя *Мұхамбет* постепенно сокращается до формы *М*. В качестве примера ученым приводятся составные имена с указанным компонентом: *Қазымұхамбет → Қазымбек, Нармұхамбет → Нарымбек* [Джанузаков Т., 1971, с. 57].

Н.М. Жанпеисова же полагает, что в данных формах звук [*м*] является не результатом усечения, а аффиксом со значением ласкательности, который, став формантом, десеманизируется, т.е. утрачивает это значение ласкательности, и который часто употребляется в сокращенных вариантах антропонимах. Об этом пишет и Т. Жанузаков: «м, -ым – еркелету аффикстері. Бұл қысқартылып айтқан кісі аттарына қосылады. Мысалы: Нұрмахамбет – Нұрым, Қажығали – Қажым, Сейітмұхамбет – Сейдім... Бекмұхамбет – Бегім» («-м,-ым – аффиксы ласкательности. Они добавляются к сокращенным именам. Например, Нұрмахамбет – Нұрым, Қажығали – Қажым, Сейітмұхамбет – Сейдім... Бекмұхамбет – Бегім») [Джанузаков Т., 1971, с. 159]. Следовательно, формант –бек в этих формах – один из тех распространенных компонентов, которые часто употребляются в казахских мужских именах (*Балтабек, Жұмабек, Төребек* и т.д.).

Вместе с тем такие антропонимы, как *Қазымбет, Құлымбет* и др. свидетельствуют о дальнейшем процессе усечения (*-мамбет → -мбет)*. В связи с этим не исключено появление формы *Қазымбек из Қазымбет*.

Довольно типичная парадигма казахских имен с указанным компонентом: *Құлмұхаммед – Құлмағам(н)бет – Құлмамбет – Құлымбет*.

Большая вариативность имен связана как с влиянием устной разговорной стихии, так и тем, что многие заимствования вошли в казахский язык через посредство других языков, в которых они уже были двух-трехкомпонентными образованиями. Так, по словам Э.В. Севортяна, «особенно много фонетически слитных форм дают собственные имена, заимствованные из арабского, объяснение чему следует искать в том, что они уже с самого начала не осознавались на тюркской почве в качестве словосочетаний» (цит по: [Джанузаков Т., 1971, с.134]), что, по мнению ученого, «обеспечило беспрепятственную фонетическую эволюцию подобных словосочетаний» [Севортян Э.В., 1952, с. 306-367, 319].

Таким образом, различные фонетические изменения, обусловленные влиянием устной речи, могут быть лишним свидетельством того, что эти заимствования имеют давнюю традицию.

Варианты, получившие распространение в более поздний период, приближены к языку оригинала. Тенденции к написанию арабских религиозных терминов в новом облике, близком к языку-оригиналу, мы наблюдаем в современной казахской периодике и научной литературе (например, написание *Аллаһ вместо Алла*), см.: [Палтөре Ы.М., 2012, 209 б.].

Т. Жанузаков, со ссылкой на С. Кенесбаева, отмечает заимствование казахским языком фонемы *[ғ]:* абсолютно все слова, имеющие начальный *[ғ],* имеют восточное (арабо-иранское) происхождение. Из фонетических особенностей освоения арабских антропонимов можно назвать также чередования ***х // қ (***Хусаин // Құсайын***).***

Ученый подробно останавливается на так называемых «дополнительных именах» («қосалқы аттар»), широко распространенных в казахской антропонимической системе и представляющих собой усеченные варианты полных имен. Причины их появления Т. Жанузаков видит, во-первых, в существовании, наряду с официальным мусульманским, «семейного» имени, используемого близкими родственниками (*Мұқамбетрақым из Мұхаммадраһим* звучит как *Мұқамбай, Шахбатдун – Шахабай*); во-вторых, в функционировании, наряду с официальным, мусульманским либо «книжным» именем, «казахизированного» варианта: *Ибраһим* (библейское *Авраам*)→*Абай, Мұхаметқанафия→Шоқан, Садуақас→Сәкен, Шаймерден→Шәкен, Әбдірахман→Әбіш, Мағрипа→Мағыш, Бәдігулжамал→Бәдіш*. Ср. также казахские имена *Сәду из Садуақас, Сейіт из Сейітбаттал, Күлпаш* из К*үлбаһрам, Шәкен* из *Шәймерден, Молдаш* из *Молдабек, Мәншүк* из *Мәнсия, Нұрым* из *Нұрмағамбет* и др. Н.Д. Нуртазина считает, что указанный процесс был обусловлен «табу на подлинное имя, считавшееся сакральным»; «сказывались и трудности в произношении и запоминании сложных арабо-персидских имен» [Нуртазина Н.Д., 2009, с. 44]. Не исключено также, что они могли быть заимствованы в трансформированном виде из соседних языков (узбекского, таджикского, татарского и др.)

Позднее, в советский период, именно усеченные варианты имен были зафиксированы в документах. О распространении в XIX – первой половине XX вв. разнообразных фонетических вариантов мусульманских имен (*Абдолла // Абдулла // Әбділда // Әбілда, Абубәкір // Аубәкір // Әубәкір, Алдияр, Әбдірахман // Абдрахман, Әбілқасым, Әкім // Хаким, Ғұбайдолла // Убайдулла, Зейнолла // Зейнулла, Құсайын // Усен, Хасан // Қасен // Асан, Нұрмұқамбет // Нұрмағамбет //*

Нұрмамбет, Сағидолла, Сейфолла // Сейфулла, Ығылман//Ғылман и др), свидетельствуют многочисленные современные казахские фамилии и отчества.

В предложенный Т. Жанузаковым перечень арабо-иранских антропонимов, в различной степени освоенных казахским языком, включены более 720 антропонимов, 88 % которых – арабского, 12% – иранского происхождения [Жанұзақов Т., 1988, с. 113-125]. Ученый не дает в этом списке «дополнительных имен» («қосалқы атар») и многочисленных производных с компонентами *–хан, -бек, -бай, -жан, -құл* и т.д. Вместе с тем основу большинства современных казахских имен и фамилий составляют именно «дополнительные» и производные антропонимы.

Таким образом, судя по материалам, «полные мусульманские имена в быту употреблялись нечасто, они звучали лишь в особых торжественных случаях, при бракосочетании, коронации, смерти, в официальных документах и пр. В казахской истории многие ханы, жырау, акыны, бии более известны под своими прозвищами и почетными титулами <...> . В целом, более 70% казахских личных имен, до сих пор бытующих в народе, являются по происхождению арабо-персидскими» [Нуртазина Н.Д., 2009, с. 45].

Как показывает анализ Н.М. Жанпеисовой, многие из указанных антропонимов прочно освоены казахским языком и не осознаются носителями как чужеродные. Например, мужские имена *Азамат, Алмас, Әнуар, Бақыт* (мужское и женское), *Болат, Данияр, Жәмилә, Жомарт, Жұма* (в составе мужского и женского имени), *Мұхит, Мұрат, Сабыр, Асан и др.;* женские – *Әлия, Әсия, Гүлнар, Ғалия, Дания, Зәуре, Қырмызы, Мәдина, Нағима, Назира, Раиса, Салтанат, Сәлима, Сәния* и др. давно являются принадлежностью казахской антропонимической системы.

Лингвоспецифические слова *ата, бап/баба, аулие* отражают особенности религиозного мира казахов, отношения между верующими и представителями культа. Как отмечает К. Рысбергенова, «эти культовые названия – сигнификаты с компонентами *ата, бап/баба*, «отец», «дед», «прадед», «прародитель», аулие «святой» – обычно включали имена исламских проповедников, распространителей идей суфизма, реальных исторических лиц» [Рысбергенова К.К., 2000, с. 153].

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Таким образом, согласно источникам, степное казахское общество не было индифферентным по отношению к религии, в частности, к исламу. А духовная элита в лице ученых-ханафитов, акынов-жырау и биев в основной своей массе была достаточно образованной в религиозном отношении.

Вплоть до XIV века арабская письменность и язык (язык Корана) соседствовали с древнетюркской письменностью [Султангалиева А.К., 1998, с. 22]. Арабский язык был общелитературным языком, понятным местной аристократии, богословским и ученым кругам, поэтому научные труды ученых из тюркской среды «стали достоянием мусульманской цивилизации (Аль-Фараби, Аль-Хорезми, Аз-Замахшари» [Султангалиева А.К., 1998, с. 23].

С распадом арабского халифата в Средней Азии позиции арабского языка к XIV веку ослабли, и он уступает место тюркским языкам, обогащенным арабскими элементами, и персидскому языку.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Бұқар жырау, Қалқаманұлы: шығармалары // ҚР мәдениет қоры. – Алматы: Мұраттас,1992. – 94 с.
2. Дмитриев, Н.К. Арабские элементы в башкирском языке / Н.К. Дмитриев // Записки коллегии востоковедов. – Т.V. – Л., 1930. – 125 с.
3. Джанузаков, Т. Лично-собственные имена в казахском языке: автореф. дисс. канд. филол. наук / Т. Джанузаков. – А-Ата: Каз. гос. ун-т им. С.М. Кирова, 1960. – 19 с.
4. Жанпеисова, Н.М. Концепт Ислам в казахской концептосфере: Монография / Н.М. Жанпеисова. – Алматы: Альманах, 2016. – 226 с.
5. Жанұзақов Т., Есбаева К. Қазақ есімдері (анықтама сөздік). -Алматы: Ғылым, 1988.- 480 с.
6. Жанұзақов, Т. Қазақ есімдерінің тарихы /Жауапты ред. Кеңесбаев І.К. -Алматы: Ғылым,1971.- 218 б.
7. Нуртазина, Н.Д. Ислам в Казахском ханстве (XV- XVIII вв.) / Н.Д. Нуртазина. – Алматы: Казақ университеті, 2009. – 116 с.
8. Палтөре, Ы.М. Абай Құнанбайұлының шығармаларында Құран және хадис мәтіндерінің интерпретациялануы: философия докторы (PhD) ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация / Ы.М. Палтөре. – Алматы, 2012. – 209 б.
9. Рысбергенова, К.К. Историко-лингвистическое исследование топонимов Южного Казахстана / К.К. Рысбергенова. – Алматы: Ғалым, 2000. – 153 с.
10. Севортян, Э.В. К соотношению грамматики и лексики в тюркских языках / Э.В. Севортян // Вопросы теории и истории языка. – М., 1952. – С.306-367.
11. Султангалиева, А.К. Ислам в Казахстане: история, этничность и общество/ А.К. Султангалиева. – Алматы: Казахский институт стратегических исследований при Президенте РК, 1998. – 188 с.

МРНТИ 03.20.00

Бегалиева Айша Карыпжановна
аға оқытушысы,
ЖОО-ға дейінгі білім беру факультеті,
ЖОО-ға дейінгі дайындық кафедрасы,
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Алматы қ., Қазақстан
E-mail: aysha.1958@mail.ru

Қосанбаев Сакен Құрбанбекович
т.ғ.к., доцент,
Қазақстан тарихы кафедрасы,
тарих және педагогика факультеті,
М.О. Әуезов атындағы ОҚМУ

Андатпа. Бұл мақалада авторлар Ташкент қаласында бір нұсқада сақталған көп томдық «Түркістан жинағы» атты дерек көздеріне сүйене отырып, өз халқының тәуелсіздігі мен бостандығы үшін күрескен Кенесары Қасымұлының тарихта алған ролі мен орнын көрсете алды. Сөз жоқ, Қ.Қасымов – нар тұлға, оның ерліктері мен істері бірнеше рет ел ауызынан ұрпақтан-ұрпаққа жалғасын тапты. Ұзақ уақыт бойы Ұлы Даланың көрнекті тұлғаларының есімдеріне идеологиялық себептермен тыйым салынды. Қазақстан мемлекеттік тәуелсіздікке қол жеткізген кезде тарихи әділеттілік салтанат құрып, оның еңбегі мен өмір жолы ұрпақ тарапынан әділ бағаланды.

Кілт сөздер: Кенесары Қасымов, қозғалыс, қазақ халқы, казактар, қырғыздар, башқұрттар.

Бегалиева Айша Карыпжановна
старший преподаватель,
факультет довузовского образования,
кафедра довузовской подготовки,
КАЗНУ имени аль-Фараби
г. Алматы, Казахстан
E-mail: aysha.1958@mail.ru

Косанбаев Сакен Курбанбекович
к.и.н., доцент,
факультет истории и педагогики,
кафедра истории Казахстана
ЮКГУ им.М.О.Ауэзова

НЕКОТОРЫЕ СВЕДЕНИЯ ИЗ ЖИЗНИ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КЕНЕСАРЫ КАСЫМОВА

Аннотация. В данной статье авторы, опираясь на богатейшие материалы многотомного сочинения «Туркестанского сборника» хранящегося в единственном экземпляре в Национальной библиотеке им. А. Навои г. Ташкента, смогли показать роль и вклад выдающегося борца за независимость и свободу своего народа Кенесары Касымова. Безусловно, К. Касымов является фигурой крупного масштаба, его героические подвиги не раз передавались из уст в уста из одного поколения другому поколению. Долгое время имена выдающихся личностей Великой Степи находились по идеологическим соображениям под запретом. С обретением Казахстаном государственной независимости историческая справедливость восторжествовала, и его заслуга была по достоинству оценена потомками.

Ключевые слова: Кенесары Касымов, движение, казахский народ, казаки, киргизы, башкиры.

Begalieva Aisha Karypzhanovna
Senior Lecturer, Faculty of Pre-University Education,
Department of Pre-University Education,
KAZNU named after Al-Farabi
E-mail: aysha. 1958@mail.ru

Kosanbaev Saken Kurbanbekovich
Ph.D., Associate Professor,
Department of History and Pedagogy,
Department of History of Kazakhstan,
SKU named after M.O. Auezov

Abstract. In this collective publication, the authors relying on the richest materials of the multivolume composition «Turkestan Collection» stored in a single copy in the National Library named after A. Navoi of Tashkent, were able to show the role and contribution of the outstanding fighter for the independence and freedom of his people Kenesary Kasymov. Undoubtedly, K. Kasymov is a large-scale figure, his heroic deeds have been repeatedly passed from mouth to mouth from one generation to another generation. For a long time, the names of prominent personalities of the Great Steppe were banned for ideological reasons. With Kazakhstan gaining state independence, historical justice triumphed, and his merit was appreciated by descendants.

Keywords: Kenesary Kasymov, movement, Kazakh people, kazaks, kyrgyzys, bashkurts.

ВВЕДЕНИЕ

Одной из важнейших задач суверенного государства, вновь получившее политическую независимость является возрождение национальной истории. Кроме того, реальный суверенитет невозможен без гражданской позиции людей, населяющих территорию данного государства.

История дает конкретные знания о прошлом Отечества, формирует у людей чувство сопричастности к его прошлому, вырабатывает способность личного анализа и оценки сложных и разнообразных исторических явлений, позволяет определять объективные критерии, служащие основой поведения и деятельности личности.

За годы независимости благодаря усилиям исследователей Казахстана были заново открыты и восстановлены прежде вырванные и искаженные страницы национальной истории. Вместе с тем, еще сохранилось немало вопросов, требующих современного переосмысления с точки зрения новых концептуально-методологических подходов.

Среди них актуальными выступают исследования жизни и деятельности исторических личностей, чья многогранная и насыщенная важными историческими событиями деятельность, вызывает у нынешнего поколения чувства гордости и восхищения, и стимулирует их на патриотические поступки во благо нашей Отчизны и народа.

Одной из актуальных проблем исторической науки Казахстана является всестороннее и системное исследование основных этапов жизненного пути и деятельности выдающегося национального героя, истинного патриота своей Родины, защитника интересов своего народа, отважного батыра Кенесары Касымова, оставившего неизгладимый и яркий след в истории своего народа.

Долгие годы в условиях господства жесткой советской тоталитарной системы по идеологическим и партийным соображениям из исторической памяти народа были вычеркнуты имена многих национальных героев защитников нашего Отечества. И только в условиях суверенного развития с возрождением национального, духовного самосознания, исторической памяти, корней и прошлого, удалось таки возродить преданные забвению имена и подвиги легендарных сынов Великого Турана.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

Как отмечает Ю. Россель: «Киргизы (казахи – авторы) только уважают тех, кто отличается замечательной храбростью, смелостью и отвагой, они воспевают их в своих песнях и никогда не забывают такие имена как Сырым, Арынгазы и Кенесары – эти имена вызывают в каждом киргизе (казахе – авторы) самые восторженные воспоминания» [Россель Ю., 1888, 558 с].

На наш взгляд, автор, безусловно, прав в своей данной взвешенной оценке, ибо только те личности, которые совершают благие намерения во благо народа и Родины остаются навеки в сердцах и памяти потомков.

Как отмечает известный дореволюционный российский исследователь В. Потто: «Имя Кенесары Касымова до сих пор занимает самое видное место во всех киргизских (казахских – авторы) преданиях. Прокламации его взволновали всю степь, он объявил себя ханом ордынского народа, и начал борьбу, немало беспокоившую местную администрацию. Военные действия, с нашей стороны, шли с крайней нерешительностью, они то прерывались мнимою покорностью Кенесары Касымова, то возникали опять вследствие новых и дерзких притязаний мятежника, отчего, в продолжение нескольких лет, мы не только не успели подавить беспорядки, но напротив дали возможность принять движению тот опасный характер единодушного и общего восстания, с которым справится, было уже нелегко, тем более что во главе мятежа стояла буйная, но даровитая и в высшей степени энергичная личность» [Потто В., 1873, 254 с].

В этой же статье вышеупомянутый автор пишет: «Дела принимают несколько иной оборот только в начале 1844 года, когда военные дей-

ствия со стороны Оренбургской линии, были поручены подполковнику Лебедеву – человеку талантливому и притом близко знакомому со степью и с характером степной войны. Быстрые передвижения отряда, не имевшего верблюжьего обоза и ряд опустошительных набегов, которые, по мнению Лебедева, были единственным средством для обуздания мятежников, скоро приобрели ему в степи громкую известность, но удивление и уважение к нему ордынцев возросли еще более, когда киргизы (казахи – авторы) увидели, как он мастерски гонялся за их предводителем, настигая его всюду, несмотря на превосходство сил Кенесары и ловкость его уверток. К сожалению, эти успехи были прерваны в самом начале, так как на место Лебедева был назначен полковник Дуниковский. Дуниковский отказавшись от принятой системы набегов, собрал около себя значительное число султанов, биев и других почетных ордынцев, из которых составил авангард, рассчитывая, что эти люди одним моральным влиянием, не прибегая к оружию, успеют привести в покорность отложившиеся от нас аулы. Расчет оказался его ошибочным. В то время, как Дуниковский медлил, Кенисары собирал свои силы, выжидая приближение отряда к верховьям Тобола. Здесь он напал на наш авангард так быстро, что бии, султаны и прочие почетные ордынцы, накрытые врасплох, были истреблены почти поголовно на глазах отряда, не успевшего подать им помощи. Этого мало, воспользовавшись новой ошибкой со стороны Дуниковского, преследовавшего мятежников вглубь степи Кенесары бросился к нашим границам, где произвел всеобщее смятение и выжег несколько казачьих форпостов, угрожая притом снести всю новую линию, как бесправно построенную на земле киргизов (казахов – авторы)». Такой неудачный исход экспедиции, естественно подорвал в киргизах последнее доверие к нашему могуществу, и в тоже время вселил страх и уважение к их непобедимому хану этому «киргизскому Шамилю», как выражается один из современных историков этих событий [Потто В., 1873: 254].

Другой не менее известный дореволюционный российский исследователь М.А. Терентьев отмечая о военном искусстве легендарного казахского хана Кенесары Касымова отмечает: «В 1838 году 6 марта из Николаевского укрепления выслан был отряд для наказания Касыма Аблаева отца Кенесары. На реке Улу-Тургай, отряд из 1000 оренбургских казаков, 1000 киргизов и 800 башкир при 2 орудиях под начальством войскового старшины Лебедева. Лошади и верблюды мятежников к весне были весьма худы и не могли далеко уйти от многочисленного и легкого отряда, захватившего богатую добычу. Но, благодаря неожиданному бурану и выпавшему снегу, Лебедев должен был воротиться, не захватив Аблаевых. Кенесары, дождавшись ухода русских подальше, ограбил наших киргиз, истребил пикет у Кокчетавской станицы, ограбил Троицкий караван на несколько сот тысяч рублей. Затем бросился на Эмбу, подкрался к отряду, заготовлявшему сено для хивинской экспедиции и отогнал 3000 башкирских лошадей и 180 волов. Тотчас же были высланы отряды Лебедева, Жемчужникова и Падурова, но мятежников и след простыл» [Терентьев М.,1939: 61-62].

На наш взгляд, превосходное знание местности, умелые военные маневры, четко выработанная программа и тактика ведения борьбы с превосходящими силами противника позволило легендарному хану Кенесары Касымову своевременно и оперативно принимать разумные решения и отойти на исходные рубежные позиции.

Как отмечает известный дореволюционный российский исследователь Л.Ф. Мейер: «Кенесары был храбр донельзя, и обращался с русскими пленными очень снисходительно. Факт этот подтвержден многими примерами. Вообще он имел полный дар привязывать к себе людей, так что в его шайках (так указано в статье – авторы) сражались не одни киргизы (казахи – авторы), но разный сброд и даже несколько русских беглых» [Мейер Л.Ф., 1870, 57 с].

Другой не менее известный дореволюционный российский исследователь Н. Середа в своей статье «Бунт киргизского султана Кенесары Касымова» приводит следующую историческую справку о предводителе восстания: « Султан Кенесара Касымов происходил от предков султана Аблая. Это был человек решительный и энергичный, стремительный в своих набегах, подобно всесокрушающему урагану, он не останавливался ни перед какими препятствиями. Напротив, всякая преграда, казалось, только раздражала его непреклонную волю и делала его еще стремительнее в своих предприятиях до тех пор, пока наконец, не сокрушились перед его энергией все препоны на пути к достижению желаемой цели» [Середа Н., 1871, 138 с].

На наш взгляд, оценки Н.Середы вполне объективны, обоснованы с научной точки зрения и соответствует исторической реальности того времени, ввиду того, что Кенесары Касымов был энергичным и целеустремленным правителем, стремление к независимости и свободе являлось для него главным приоритетным направлением во внешнеполитической деятельности.

Как отмечает известный дореволюционный российский исследователь Л.Ф. Мейер: « Наступил 1843 год. Кенесары был признаваем Обручевым за совершенного мятежника и губернатор твердо решил покончить с ним. К августу месяцу собралась гроза по всей линии, из Орской крепости выступил с отрядом полковник Дуниковский, из Сахарной крепости полковник Бязанов

и оба отряда отправились на соединение к горе Айрюк. Султаны правители западной и средней части должны были содействовать и действительно присоединились каждый к ближайщему отряду. Однако Кенесары увернулся от погони несмотря на то, что Дуниковский преследовал его до реки Тургая. В стычке с русскими был взят в плен один из его братьев, а другой смертельно ранен на реке Улькояке, при схватке с отрядом Бязанова. В этом же году Кенесары неожиданно явился под Кокандской крепостью Акмечеть, с целью заставить откочевать киргизов из под власти Кокана, что ему отчасти удалось» [Мейер Л.Ф., 1870, 60 с].

Как отмечает В. Потто: « Самым крупным военным событием на Илецкой линии, без сомнения был разгром одной из станиц, случившихся в 1844 году, во время мятежа в степи известного султана Кенесары Касымова. Первый приступ киргизов (казахов – авторы) был неудачен. Станица отбилась оружейным и пушечным огнем, но форштат остался в руках неприятеля. Сам Кенесары, не участвуя в деле, держался вдали все время, с конвоем из 100 человек, над которым веяло большое зеленое знамя. В зрительную трубу можно было даже увидеть самого предводителя, сидящего верхом на белом коне, в полукафтане, обложенном золотым галуном и в русских полковничьих эполетах, на голове у него была форменная офицерская фуражка, а через плечо перекинут серебрянный шарф. Вообще, потеря наша в этот день была весьма чувствительная, пять казаков было убито, двое ранены и четверо сгорели живыми в форштате. В плен было взято 26 казаков, 8 женщин, был угнан весь скот, так что из 2,270 голов бывших в станице накануне погрома после него осталось только 39 лошадей, 45 волов и 6 овец» [Потто В., 1876, 205-206 с].

В этой же статье В. Потто пишет: «Сибирское начальство послало против него сильный отряд под начальством генерал-майора Жемчужникова, который направился к реке Тургай, с Оренбургской линии полковник Дуниковский шел на Иргиз, полковник Ковалевский с 300 казаками и 1 орудием из Орской крепости отправился на юг, в этой же крепости оставался еще резерв из 350 человек под начальством полковника Геке. Казалось было трудно уйти, но Кенесары не унывал. Он отступил перед нашими отрядами на Эмбу и потом спустился по ней, так что отправленный за ним летучий отряд, хотя дошел до устья реки Темир, но догнать Кенесару не смог. Несмотря на счастливый исход дел, последний год дал Кенесары почувствовать, что ему не под силу бороться с русскими, и он опять начал искать примирения, это было весьма легко сделать, так как у него находилось много пленных, а у нас в плену была его жена и несколько близких людей. Действительно в 1845 году был выслан отряд с поручиком генерального штаба Герном, для отдачи ему жены и освобождения наших пленных, что и было сделано без затруднений. После этого Кенесары против русских не действовал и удалился на реку Чу и здесь в 1846 году подчинились ему киргизы кунградского и таминского родов из владений ташкентских. Усилившись этими родами, он часто нападал на дикокаменных киргизов, так что последние доведенные до крайности, послали к нему посла. Должно полагать что это посольство имело целью военную хитрость, однако Кенесары хотя имея основание подозревать обман, поступил опрометчиво и ожидая от сибирских киргизов поддержки, бросился в 1847 году на каракиргизов, которые отступили к горам. Кенесары их преследовал и вошел в глубокое ущелье, где его окружили со всех сторон. Трое суток он храбро отбивался в надежде, что придут сибирские киргизы на выручку, но этих последних задержало русское начальство, так что на третьи сутки ему пришлось идти напролом, причем погибли все его сподвижники, а он сам со многими султанами взят в плен и казнен» [Мейер Л.Ф., 1870, 61-62 с].

Переоценка движения Кенесары Касымова в советской историографии 50-х годов и необоснованные преследования в то время историков, писателей и поэтов широко обсуждались в советской печати. Довольно тяжелый удар был нанесен исторической науке Казахстана 1950 – годы в связи с тем, что национально-освободительное движение казахского народа во главе со славным султаном Кенесары Касымовым, было объявлено реакционным, феодально-монархическим, направленным против дружбы и сотрудничества Казахстана с Россией. Начисто был забыт колониальный характер царской власти, её репрессии против казахских патриотов и т.д. Чистки затронули многие научные учреждения, в том числе Институт истории, археологии и этнографии АН Казахстана, а выдающийся ученый профессор Е.Б. Бекмаханов, автор книги «Казахстан в 20-40-е годы XIX века» был арестован и сослан в ГУЛАГ [Муканов М.С., 215 с].

Как вспоминал М.С. Муканов: «Еще в московские студенческие годы я много слышал о «возрождении национализма» в советских республиках, был участником нескольких собраний, где подвергались суровой критике восстания Шамиля на Северном Кавказе, Кенесары Касымова в Казахстане и др. На одном из собраний я спросил докладчика: Читал ли он книгу Е. Бекмаханова «Казахстан в 20-40-е годы XIX века»? – Нет, и не буду читать такую порочную книгу. Для меня достаточна статья в «Правде», подвергшая эту книгу критике. Вот такими методами проводилось осуждение книг, которые не соответствовали партийной идеологии. Уже много лет спустя, начиная с конца 1950-х годов, когда Е. Бекмаханов вернулся в Алматы, мне посчастли-

вилось много раз встречаться с ним, лишний раз убеждаться в его научной эрудиции и большой человеческой доброте, и порядочности. Вот таких людей лишалась историческая наука» [ЦГА РУз. Ф-2868. Оп. 1. Д. 2. Л. 216].

На наш взгляд, оценки М.С. Муканова вполне правдивы и объективны.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Так трагически оборвалась жизнь замечательного борца за свободу и независимость своего народа Кенесары Касымова. Его многочисленные подвиги во благо народа и Родины послужат неподражаемым примером для подрастающего молодого поколения не равнодушного к своей истории. Несмотря на его трагическую гибель в условиях господства жесткой тоталитарной системы, когда по идеологическим соображениям подавлялось рост национального самосознания народа, легендарный образ патриота и бесстрашного борца за независимость и свободу своего народа Кенесары Касымова навеки останется в памяти потомков.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Мейер Л.Ф. Киргизская степь Оренбургского ведомства // Туркестанский сборник. – Т. 22. СПб, 1870.
2. Муканов М.С. Образование и деятельность Отдела Этнологии (Этнографии) // ЦГА РУз. Ф.2868. Оп. 1. Д. 2. Л. 215.
3. Муканов М.С. Образование и деятельность Отдела Этнологии (Этнографии) // ЦГА РУз. Ф.2868. Оп. 1. Д. 2. Л. 216.
4. Потто В. О степных походах // Туркестанский сборник. – Т. 82. СПб, 1873.
5. Потто В. Из путевых заметок по степи. Илецкий район // Туркестанский сборник. – Т.117. СПб, 1876.
6. Россель Ю. Среднеазиатская культура и наша политика на Востоке // Туркестанский сборник. – Т. 222. СПб, 1880.
7. Середа Н. Бунт киргизского султана К.Касымова // Туркестанский сборник – Т. 33. СПб, 1871.
8. Терентьев М. История завоевания Средней Азии // Туркестанский сборник – Т.592. Ташкент, 1939.

REFERENCES:

1. Meier L.F. Kirgizskaia step Orenburgskogovedomstva // Turkestanskiisbornik. – T. 22. SPb, 1870.[inRussian]
2. Mukanov M.S. ObrazovanieideiatelnostOtdelaEtnologii (Etnografii) // TsGARUz. F.2868. Op. 1. D. 2. L. 215.[inRussian]
3. Mukanov M.S. ObrazovanieIdeiatelnostOtdelaEtnologii (Etnografii) // TsGARUz. F.2868. Op. 1. D. 2. L. 216.[inRussian]
4. Potto V. O stepnyhpohodah // Turkestanskiisbornik. – T. 82. SPb, 1873.[inRussian]
5. Potto V. Izputevyhzametokpostepi.Iletskiiraion // Turkestanskiisbornik. – T.117. SPb, 1876.[inRussian]
6. Rossel I.SredneaziatskaiakulturainashapolitikanaVostoke // Turkestanskiisbornik. – T. 222. SPb, 1880. [inRussian]
7. Sereda N. Bunt kirgizskogo sultana K.Kasymova // Turkestanskiisbornik – T. 33. SPb, 1871.[inRussian]
8. Terentev M. IstoriazavoevaniiaSredneiAzii // Turkestanskiisbornik – T.592. Tashkent, 1939.[inRussian]

Бекенова А.С.
докторант КНК им. Курмангазы,
aizhan-almaty@mail.ru

Абдрахман Г.Б.
канд. иск., профессор
КНК им. Курмангазы,
gulnarabd@mail.ru

ҚАЗАҚСТАННЫҢ АЛЬТ РЕПЕРТУАРЫНА ЛАЙЫҚТАЛҒАН ӨНДЕУЛЕР МЕН ШЫҒАРМАЛАР

Түйін: Аталған мақалада қазақстандық альтқа арналған репертуардың қалыптасу тарихы, сондайақ қазақстандық орындаушылардың, әр түрлі ұрпақ өкілдеріндегі педагог-альтистердің өндеу және альтқа ыңғайланған жолымен ұлттық репертуарды кеңейтуге бағытталған шығармашылық қызметі қарастырылады. Қазақстандық альт мектебінің негізін қалаушы Я. Фудиман мен оның аға буын шәкірті Н.Каримовтың альтқа ыңғайлаған шығармалары зерттеу материалы ретінде алынды. Олар ыңғайлаған шығармалар музыкалық зерттеу туындыларын жаңа орындау жағдайларына бейімдеу тәжірибесінде қалыптасқан негізгі тәсілдерді анықтауға және әрқайсысының шығармашылық іс-әрекет ерекшелігін нақтылауға мүмкіндік берді.

Түйін сөздер: альтқа ыңғайланған шығармалар, өндеулер, транскрипция, қазақстандық альт репертуары, композиторлар, ішекті-қияқты мектеп, транскрипторлық қызмет.

ПЕРЕЛОЖЕНИЯ И ОБРАБОТКИ В КАЗАХСТАНСКОМ АЛЬТОВОМ РЕПЕРТУАРЕ

Аннотация. В данной статье рассматривается история формирования казахстанского альтового репертуара, а также творческая деятельность казахстанских исполнителей, педагогов-альтистов разных поколений, направленная на расширение национального репертуара путем создания обработок и переложений. Материалом исследования стали переложения, выполненные основоположником альтовой школы Казахстана Я Фудиманом и его учеником старшего поколения Н. Каримовым. Изучение осуществленных ими переложений позволило определить основные подходы, сложившиеся в практике адаптации музыкальных произведений к новым исполнительским условиям и определить специфику творческой деятельности каждого.

Ключевые слова: переложение, обработка, транскрипция, казахстанский альтовый репертуар, композиторы, струнно-смычковая школа, транскрипторская деятельность.

ARRANGEMENTS AND PROCESSING IN THE KAZAKHSTAN VIOLA REPERTOIRE

Abstract. This article discusses the history of the formation of Kazakhstan viola repertoire, as well as the artistic activity of Kazakhstan performers, violists educators of different generations, aimed at expanding the national repertoire by creating arrangements and transcriptions. The material for the study was the transcriptions made by the founder of the viola school of Kazakhstan Ya. Fudiman and his student of older generation, N. Karimov. The study of their transcriptions made it possible to identify the main approaches that have developed in the practice of adapting musical works to new performing conditions and to determine the specifics of artistic activity each of them.

Keywords: arrangement, processing, transcription, Kazakhstan viola repertoire, composers, string-bow school, transcriptional activity.

В репертуаре для альта весомую часть произведений составляют переложения и обработки музыкальных произведений, созданных изначально для других инструментов. В первую очередь, речь идет о произведениях для скрипки и различных родственных инструментов, хотя объектом обработки нередко становится и музыка для других европейских классических и народных инструментов, а также вокальная и хоровая литература.

Формирование альтового исполнительства в странах, не имевших в национальной культу-

ре традиций игры на этом инструменте, сопровождалось параллельным решением насущных кадровых и педагогических проблем, а также задач по созданию национального репертуара. На начальном этапе вопрос репертуара решался преимущественно через адаптацию национальной музыки к условиям альтового исполнительства. Такой путь в XX столетии прошли Казахстан, Кыргызстан, Азербайджан и другие республики бывшего СССР. Раньше них в этом направлении двигался и ряд европейских стран, таких как Венгрия, Румыния, Болгария. Зарождение и развитие национальных исполнительских альтовых школ в них сопровождалось созданием переложений и обработок образцов народной музыки в целях формирования собственного концертного и педагогического репертуара. В Казахстане такой путь стал одним их важных направлений развития творческой практики, в границах которой формировались приоритеты в выборе образцов, происходила кристаллизация творческих подходов и закономерностей интерпретации музыкальных произведений.

Цель настоящей статьи – дать представление о процессе становления казахстанского репертуара для альта и осветить деятельность музыкантов-практиков, занимавшихся его расширением путем создания собственных переложений и обработок.

Материалом изучения стали образцы национальной альтовой музыки, опубликованные в разного рода сборниках произведений для альта, а также сохранившиеся в рукописях в библиотечном фонде Казахской национальной консерватории имени Курмангазы. В их числе – рукопись пьесы «Қос-Алқа» в обработке Я.И. Фудимана (1980г.) [Я.И. Фудимана,1980г. 5 с]; сборник «Пьесы для альта и альт-кобыза» Я.И. Фудимана (1981г.) [Фудиман Я.И..1981]; «Произведения казахстанских композиторов для альта и фортепиано» в редакции и переложении Н. Каримова (2007 г.) [Каримов Н.Х., 2007].

История альтового искусства в Казахстане уходит в 30-40-е годы XX века. Этот период вошел в историю культуры республики как первый этап освоения закономерностей европейских классической музыки, ее жанровой системы и форм музицирования. Насущной потребностью этапа стала подготовка музыкантов, способных на должном уровне исполнять мировую музыкальную классику разных жанров и стилей, а также создание композиторской музыки в традициях европейской классики. Эти задачи решались путем привлечения опытных исполнителей и композиторов из «центра» бывшего СССР, в основном – из России. Так в 1930-40 годы в Казахстан прибывают перспективные исполнители на струнных – выпускники Санкт-Петербургской (Ленинградской) консерватории И.Рык (1934), ученик прославленного скрипача Л.Ауэра, И.Лесман (1935), Г.Танский (1936), выпускник Парижской консерватории Е.Антопольский (1937). Все они сыграли важную роль в становлении казахстанской скрипичной и альтовой исполнительских школ. Помимо специального класса скрипки они вели параллельно класс «обязательного альта», а также активно занимались концертной деятельностью, выступая с сольными концертами в Казахском Государственном филармоническом оркестре и в национальном оперном театре как участники струнного квартета (И.Рык и Г.Танский) и артисты оркестра (В.Корепанов и А.Анисимов).

К 50-м годам XX столетия вопрос создания национального альтового репертуара встал особенно остро. Круг музыкантов-альтистов в республике расширился, в стабильное русло вошел образовательный процесс, но казахстанские композиторы фактически не создавали музыки для альта. В педагогическом и концертном репертуаре большим спросом пользовались переложения и обработки, выполненные российскими альтистами-исполнителями – В.Борисовским, Е.Страховым и др. Но они не могли восполнить пробела, связанного с отсутствием национального репертуара. Именно это стимулировало интерес казахстанских педагогов-альтистов к самостоятельной творческой деятельности, направленной на создание переложений и обработок, в ходе которой постепенно начал формироваться корпус «казахских произведений для альта». На первом этапе это были переложенные для альта произведения казахстанских композиторов, написанные для скрипки, а также обработки образцов казахской традиционной музыки – вокальной (песни) и инструментальной (кюи).

Изучение истории формирования национального репертуара для альта позволило определить ряд ключевых фигур, сыгравших важную роль в этом процессе. Так, 1950-1960 годы связаны с именем Ефима Либерчука – ученика И.А. Лесмана и В.С. Хесса по классу альта. В 1958 году он одним из первых обратился к созданию переложений казахстанских произведений, создав переложения скрипичных пьес «Прелюдия» К.Мусина, «Элегия» К.Кужамьярова и «Мелодия» В.Великанова.

В 1960-е годы в республике появляется первый профессиональный альтист-казах – Ахан Нурбаев. Как и большинство альтистов того времени, он начинал карьеру музыканта в качестве скрипача, окончив Алма-Атинское музыкальное училище им. П.Чайковского по классу скрипки. Великая отечественная война прервала планы А.Нурбаева выступать в качестве профессионального музыканта на сцене, а после ее окончания фронтовик-скрипач поступил в открывшуюся в 1944 году Алма-Атинскую консерваторию, в класс В. Хесса. По завершению вуза А. Нурбаев играл в оркестре национального оперного теат-

ра г. Алма-Ата. В 1957 году республика готовилась к важному культурному событию – Второй декаде искусства Казахстана в Москве. В оркестре, который должен был участвовать в этом мероприятии, не было альтистов, и Нурбаев приступил к освоению родственного инструмента. Позже, став педагогом по классу альта, он долгое время работал заведующим отделением струнных инструментов в Алма-Атинском музыкальном училище. В 1964 году А. Нурбаев подготовил к публикации «Сборник обработок казахских народных мелодий для альта и фортепиано», который получил высокую оценку и одобрение в консерваторской среде и до сих пор пользуется популярностью в педагогическом процессе.

1980-1990 годы ознаменовались созданием переложений для альта произведений крупных жанров: Е.Либерчук создает переложение Концерта для виолончели Е. Брусиловского (1981). В этот же период профессионально яркий альтист и педагог Яков Фудиман публикует сборник «Пьесы для альта и альт-кобыза», куда вошли обработки «Мелодии» Х.Тастанова, «Кенес кюя» К. Мухитова, «Листка из альбома» К. Кужамьярова, «Романса» М.Койшибаева и «Темы с вариациями» Г. Жубановой.

Роль Я.Фудимана в развитии альтового исполнительства в Казахстане и в создании репертуара для этого инструмента трудно переоценить. Основоположник национальной альтовой школы, он воспитал целую плеяду музыкантов-альтистов, которые впоследствии стали представлять его школу не только в Казахстане, но и за его пределами. С Казахстаном имя выпускника Уральской Государственной консерватории им. М.П. Мусоргского Я.Фудимана связано с 1958 года, когда он был приглашен для работы в Алма-Атинскую государственную консерваторию ее ректором, известным казахстанским композитором К.Кужамьяровым [Сагимбаев Н.Е, 2015,стр.18].

Я.Фудиман внес огромный вклад не только в развитие альтового исполнительства и подготовку кадров, но и в дело расширения альтового репертуара. Его деятельность по созданию переложений и обработок, несомненно, основывалась на большом исполнительском и педагогическом опыте, мастерстве владения альтом.

Социально-культурные условия, в которых оказался музыкант, приехав в Казахстан и работая в национальной консерватории на протяжении почти полувека (1958-2007), определили его вовлеченность в процесс решения насущных проблем актуальной музыкальной практики. В их числе – отсутствие образцов национальной музыки для альта, произведений, на которых можно обучать молодых музыкантов, которые можно исполнять на конкурсах и концертах внутри страны и за ее пределами, другими словами – которыми можно представлять альтовое искусство Казахстана. Именно эти обстоятельства привели Я.Фудимана к осознанию больших возможностей, которыми он располагает как опытный альтист-практик, способный собственными силами решать эти актуальные вопросы.

В своей деятельности по созданию национального альтового репертуара Я.Фудиман обращается, прежде всего, к музыке яркой национальной характерности. Его в равной степени привлекают жанры казахской традиционной музыки – кюи, народные и народно-профессиональные песни, а также образцы музыки казахстанских композиторов-современников. Например, к ранним работам Я.Фудимана относится переложение домбрового кюя «Қос-Алқа», принадлежащего народно-профессиональному композитору-кюйши XIX столетия Даулеткерею, записанному А.Жубановым. Версия произведения в оригинальном домбровом звучании является одним из самых популярных образцов музыки Даулеткерея. Тематика этого лирического произведения связана с женским началом, с образом девушки, плавная походка которой сопровождается мерным покачиванием женских украшений – серег и ожерелий. Этот образ создается, прежде всего средствами равномерного раскачивающегося ритма из восьмых и четвертных нот, а также с помощью плавной линии мелодии, основывающейся на круговом восходяще-нисходящем движении в объеме квинты.

Рисунок 1. Кюй Даулеткерея «Қос-Алқа» в нотной записи А. Жубанова: такты 1-12

Первоисточник имеет так называемую «транспозиционную форму», типичную для народных и профессиональных казахских кюев западноказахстанской традиции. Она основана на смене ладовых опор (ре-соль; соль-до»; «ре-соль»), дающей не тематическое, а тембро-во-регистровое сопоставление крайних и центрального разделов. Так образуется монотематическая 3-х-частная кюевая композиция, которая полностью сохранена в альтовой версии. Автор обработки сохраняет также ладовую структуру первоисточника, а возникающая при этом возможность использования пустых струн на альте («соль-ре») в характерном ритмическом оформлении создают атмосферу неспешного хода, «покачивания»:

Рисунок 2. Фрагмент рукописи Я.И. Фудимана кюя «Қос-Алқа»: такты 1-6

Версия Я.Фудимана четко демонстрирует следование закономерностям жанра фольклорной обработки, предполагающим «охранительный» подход в трактовке народного первоисточника. При этом все эпизоды альтового кюя скрупулезно оформлены в динамическом плане (шкала от p, mf до f). Это позволяет исполнителю и слушателю легко воспринимать образующиеся в ходе взаимодействия повторяющихся и новых мотивов и фраз синтактические структуры.

Я.Фудиман прибегает к классическим способам усиления выразительности мелодической линии, которая опирается «на естественную связь восходящего движения с нарастанием напряжения, нисходящего – со спадом, успокоением» [Л. А. Мазель, В. А. Цуккерман,1967, стр. 65]. В кульминационной части кюя – центрального в смысловом плане момента произведения – маэстро дает возможность ярче передать сам характер кульминации. Он прибегает к раздельному деташе, приближенному к приему игры «ілме» на домбре, придающим игривый характер.

Рисунок 3. Фрагмент рукописи Я.И. Фудимана кюя «Қос-Алқа»: такты 9-10

В заключительном эпизоде домбрового кюя звучание постепенно успокаивается путем «истаивания» покачивающегося ритма:

Рисунок 5.Фрагмент заключительной части кюя «Қос-Алқа» в записи А. Жубанова: такты 61-66

В альтовой версии в заключительном эпизоде кюя эффект «затухания звука» достигается через уместное использование техники флажолетов:

Рисунок 6. Фрагмент рукописи Я.И. Фудимана кюя «Қос-Алқа» (заключительная часть): такты 73-76

Еще один интересный и часто исполняемый образец переложения, осуществленного Я. Фудиманом, – «Мелодия» Х. Тастанова, написанная в оригинале для казахского народного струнно-смычкового инструмента кобыза. Эта пьеса привлекла внимание Я. Фудимана как «материал художественно интересный и мелодически плодотворный» [Фудиман Я.И., 1980,стр. 3], к тому же ярко национально окрашенный. Автор оригинала «Мелодии» – знаток народной музыки, мастер исполнения домбровых казахских кюев Х.Тастанов, сумел творчески переосмыслить интонационный фонд казахской народной лирической песни и создать мелодию, максимально приближенную к традиционной. «Круговое» интонационное движение, основанное на опеваниях, чередующихся с выразительными скачками на кварту и квинту, а также использование неквадратных масштабно-тематических структур вызывают прямые ассоциации с лучшими образцами песенной лирики устно-профессиональных музыкантов XIX столетия – Ахана-серы, Ибрая, Асета.

Рисунок 7. Х. Тастанов Мелодия в переложении Я.И. Фудимана, такты:1-6

Кантиленности исполнения мелодии на альте Я.И. Фудиман добивается через плавность, непрерывистость ведения смычка, использование передающейся из пальца в палец вибрации. Солирующий инструмент и партия фортепиано составляют взаимодополняющий дуэт, в котором гибко использованы возможности имитационной и контрастной полифонии с участием от двух до четырех голосов, дополняемых гармоническими опорами кварто-квинтовой и терцовой структуры. В сохранившей рукописи статьи методической направленности, разъясняющей нюансы исполнения этой пьесы, Я. Фудиман подчеркивает свойственный ей «характер свободной импровизации, который не нарушается даже признаками трехчастной репризности» [Фудиман Я.И.,1980. стр.3].

В альтовой версии произведения большое внимание уделено аппликатуре, которая оказывается важным средством обеспечения плавного кантиленного звучания, необходимого для передачи лирического образа. Я.Фудиман был убежден в том, что «совершенство позиционных переходов» (понятие Я.Фудимана, [Фудиман Я.И.,1980,стр.5]) способно придавать музыкальной фразе неповторимый нюанс: сделать ее легкой, воздушной, или, наоборот, уплотнить звучание, сделать его объемным, напряженным. В альтовой интерпретации «Мелодии» акцент сделан на частой подмене пальцев, использовании растяжек, приема «выталкивания» одновременно со сменой смычка, сочетании техники вибрато с позиционными переходами и плавным легато. Все это нацелено на конкретизацию жанровой специфики произведения, в данном случае – на подчеркивание ее песенной основы. Акцентуация различными средствами жанровой основы первоисточника – один из типичных приемов, используемых в транскрипторской деятельности не только при обработке образцов музыки для альта, но и для других инструментов. На это, в частности, указывает исследователь М. Паршин, анализируя принципы и технологические особенности трансформации оригинального музыкального материала в творчестве балалаечника Н. Осипова и выявляя их в практике баянистов [Паршин М. В., 2013,, стр. 13].

Созданные Я. Фудиманом переложения и обработки произведений казахских композиторов являются примером глубокого осмысления авторского замысла и стремления передать все грани его образно-смыслового пространства через звучание инструмента. При этом для интерпретатора важно сохранение уровня виртуозности оригинала, особенностей артикуляции и фактурного оформления. Превосходный альтист, Я. Фудиман умел выгодно использовать «природные» качества инструмента для создания целой галереи музыкальных образов – полнокровность и теплоту звука, большие возможности вибрато, особый тембровый колорит. Его скрупулезное и тщательно выверенное отношение к созданию переложений и обработок казахских народных мелодий и инструментальных пьес – кюев, авторских произведений казахстанских композиторов, демонстрирует большое внимание к деталям – темповым обозначениям, аппликатуре и штрихам, позволяя говорить о собственном, «фудимановском» подходе к решению встающих перед интерпретатором творческо-исполнительских задач. В то же время, манере Я. Фудимана свойственно оригинальное прочтение первоисточника, при этом авторский замысел не нарушается, но становится более доступным для восприятия.

Анализ обработок, осуществленных Я.И. Фудиманом показал, что его подход к переработке первоисточника основывается на синтезе творческих и исполнительских задач. Альтовые версии всегда тщательно отработаны со штриховой, аппликатурной и динамической точек зрения, но сохраняют художественный замысел, тематическую и структурную основу первоисточника. Этот подход можно условно назвать «исполнительским», ибо его сложно осуществить без глубокого и всестороннего знания акустических, технических и выразительных возможностей инструмента. С другой стороны, Я. Фудиман демонстрирует проникновение в специфику того инструмента, для которого был создан оригинал. Это позволяет ему «имитировать» характер исходного звучания, быть ближе в своей интерпретации к оригиналу.

В последней трети XX – начала XXI века дело Я.Фудимана подхватили его ученики, продолжив линию создания переложений и обработок произведений для альта. При жизни музыкант оставил не так много изданных работ, но его рекомендации, озвученные в учебных аудиториях, в кругу своих учеников и последователей, стали методологической базой для их деятельности. В 2006 году вышел в свет «Сборник пьес композиторов Казахстана» в переложении для альта и фортепиано, подготовленный выпускницей по классу альта Казахской национальной консерватории имени Курмангазы, ученицей Я. Фудимана Д.Е. Махмуд (в 2018 году переиздан с одноименным названием). А в 2007 году выходит сборник «Произведения казахстанских композиторов для

альта и фортепиано», подготовленный профессором Казахского национального университета искусства, учеником Я.Фудимана более старшего поколения Н. Каримовым. Основу его сборника составили камерные произведения казахстанских композиторов и музыкантов-исполнителей разных поколений, в том числе оригинальная музыка для альта (Г. Жубанова «Четыре пьесы для альта-соло», С. Туякова «Романс» и «Керуен») и переложения, осуществленные самим Н.Каримовым («Романс» А. Меттуса, «Кюй» М. Сагатова, «Поэма» К.Кумысбекова). Будучи опытным педагогом-наставником, автор объясняет во введении к сборнику свой интерес к созданию переложений для альта отсутствием учебно-педагогического материала, необходимого для воспитания профессиональных альтистов, владеющих достаточно широким комплексом навыков и современной исполнительской техникой [Каримов Н.Х., 2007, стр.4].

Изучение переложений, созданных Н. Каримовым, позволяет сделать вывод о строгом академизме в его подходе к адаптации первоисточника к новым исполнительским условиям. Трансформация оригинала ограничивается уходом в удобную для игры на альте тональность («Кюй» М. Сагатова, «Поэма» К. Кумысбекова). При этом интерпретатор обращается, как правило, к оригинальной литературе для родственных альту инструментов – скрипки и виолончели, делая акцент при выборе образцов на разнообразии представленной исполнительской техники. Последняя включает технику двойных нот и аккордов, различные способы современного звукоизвлечения, аппликатурные и штриховые сложности. Основная задача Н. Каримова – демонстрация технических возможностей альта как инструмента, способного быть равным скрипке и виолончели как с точки зрения диапазона, так и с позиций технической оснащенности. В его переложениях и обработках налицо стремление точно следовать авторскому замыслу, сохранить выразительные свойства оригинального музыкального материала. Реализуется это не только через партию солирующего инструмента, но и через трактовку партии фортепиано, носящей преимущественно аккомпанирующий характер либо дублирующей партию альта, то есть выступающего дополнительным фактором создания художественного образа.

Редакторские правки, которыми изобилует текст альтовых версий Н. Каримова, демонстрируют «фудимановский подход» к деталям, к оформлению штрихов и аппликатуры и свидетельствуют о преемственности транскрипторской деятельности музыкантов. Но, решая на разных исторических отрезках времени задачу расширения национального альтового репертуара, музыканты по-разному подходили к подбору произведений для обработки.

Таким образом, Я.И. Фудиман, стоявший у истоков процесса, преследовал цель создания презентационного альтового репертуара концертного плана, поэтому тяготел к обработке разнохарактерной народной и приближенной к ней камерной музыки. Н.Х. Каримов же больше исходил из задач педагогического процесса, поэтому делал акцент на исполнительских проблемах и трудностях, потенциально присутствующих в обрабатываемых образцах. Вместе с тем, с повестки дня не снималась художественная ценность обрабатываемых произведений, которая была подтверждена временем и востребованностью новых версий произведений в профессиональной исполнительской и слушательской среде.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Рукопись пьесы «Қос-Алқа» в обработке Я.И. Фудимана,1980г. – 5с.
2. Фудиман Я.И. «Пьесы для альта и альт-кобыза» // (переложение и редакция). Алма-Ата: Өнер,1981г. – 36с.
3. Каримов Н.Х. «Произведения казахстанских композиторов для альта и фортепиано». Алматы: ТОО «Издательство LEM», 2007г. – 47с.
4. Сагимбаев Н.Е. «История альтового исполнительства в Казахстане», Алматы, Типография КНК им. Курмангазы, 2015г. – 175с.
5. Л. А. Мазель, В. А. Цуккерман «Анализ музыкальных произведений». М.: Музыка, 1967г. -749с.
6. Фудиман Я.И. «Х.Тастанов Мелодия, Г.Жубанова Тема с вариациями», методическая разработка. Алма-Ата, 1980г. -21с.
7. Паршин М. В. «Развитие искусства концертной балалаечной транскрипции» // автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата искусствоведения— Магнитогорск, 2013. — 29 с.
8. Каримов Н.Х. Сборник «Произведения казахстанских композиторов» (От автора), 2007г. – 47с.

УДК 74.01/.09

Григорьян В.Г.
ассоциированный профессор,
кафедра «Дизайн»,
Университет «Алматы»
г. Алматы, Республика Казахстан

Григорьян В. Г.
қауымдастырылған профессоры,
«Дизайн» кафедрасы,
«Алматы» университеті,
Алматы қ., Қазақстан Республикасы

Grigoryan V. G.
associate Professor
of the Department of Design
at the University of Almaty,
Almaty, Republic of Kazakhstan

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ИСКУССТВА И РЕМЕСЛА В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ БАУХАУЗ

(К столетию основания архитектурно-художественной школы)

Аннотация. Первые десятилетия XX века для Германии в области промышленного дизайна ознаменовались поиском новых принципов формообразования и возникает необходимость непосредственного участия художников и ремесленников в производстве. Первая мировая война, охватившая всю Европу, нанесла колоссальный экономический ущерб и ускорила переход от стиля модерн к функционализму.

Приоритетным направлением в образовательном процессе Баухауз являлось не накопление студентами отдельных знаний, а синтез различных видов изобразительных искусств и ремесел для достижения закономерных связей между формы изделия и его функцией.

Данная статья посвящена Баухауз – первой дизайнерской школе в Германии, основанной в городе Веймар в 1919 г. В статье уделяется внимание особенностям педагогических принципов Баухауз в тандеме взаимодействия художников и ремесленников с целью повысить конкурентоспособность производимых промышленных изделий широкого потребления.

Ключевые слова: ремесленник, формообразование, функционализм, промышленный дизайн.

Түйін. XX ғасырдың алғашқы оңжылдықтары Германия үшін өнеркәсіптік дизайн саласындағы қалыптасудың жаңа қағидаларын іздеумен ерекшеленді және өндіріске суретшілер мен қолөнершілердің тікелей қатысуы қажет болды. Бүкіл Еуропаны қамтыған Бірінші дүниежүзілік соғыс үлкен экономикалық шығын әкелді және модернистік стильден функционализмге көшуді тездетті.

Баухаус оқу-тәрбие үрдісіндегі басым бағыт студенттердің жеке білімдерін жинақтау емес, бұйым формасы мен оның қызметі арасындағы тұрақты қатынастарға қол жеткізу үшін бейнелеу өнері мен қолөнердің әр түрлі түрлерін синтездеу болды.

Мақалада кең тұтынылатын өндірістік бұйымдардың бәсекеге қабілеттілігін арттыру мақсатында суретшілер мен қолөнершілердің өзара әрекеттестігінің тандемінде Баухауз педагогикалық принциптерінің ерекшеліктеріне назар аударылады.

Түйін сөздер: қолөнерші, қалыптау, функционализм, өнеркәсіптік дизайн.

Annotation. The first decades of the twentieth century for Germany in the field of industrial design were marked by the search for new principles of shaping and there is a need for direct participation of artists and artisans in production. The First World War, which swept all over Europe, caused enormous economic damage and accelerated the transition from the modernist style to functionalism.

The priority direction in the Bauhaus educational process was not the accumulation of individual knowledge by students, but the synthesis of various types of fine arts and crafts in order to achieve the regular relationships between the form of the product and its function.

This article is devoted to the Bauhaus-the first design school in Germany, founded in Weimar in 1919. the article focuses on the features of the pedagogical principles of the Bauhaus in tandem with the interaction of artists and artisans in order to increase the competitiveness of manufactured industrial products for General consumption.

Keywords: craftsman, shaping, functionalism, industrial design.

ВВЕДЕНИЕ

Всемирные выставки в Париже в 1900 г. и в Турине в 1902 г. выявили недостатки внешнего вида и формы промышленной продукции Германии, что затрудняло и сказывалось на стремлении страны выйти на Европейский рынок. Правительство, осознавая необходимость подъема экономики, поощряла наладить производство промышленной продукции не только для удовлетворения внутреннего потребителя, но и выхода товаров на европейские рынки. Возникла острая потребность реформирования образовательной системы и создания учебных заведений нового типа. В результате возникла необходимость повысить престиж качества изделий немецкого производства. На этом фоне в Германии создавались объективные условия для поиска новых принципов формообразования промышленных товаров, способных повлиять на изменение этой ситуации

В начале XX века в Германии возникает необходимость непосредственного участия художников, архитекторов и ремесленников в производстве промышленной продукции, с целью повысить качество своих изделий.Новые принципы для выражения в области формообразования подталкивали немецких художников к экспериментам и созиданию. По инициативе Г. Мутезиуса (1861-1927) – советника министра торговли и ремесел – создается группа «Веркбунд», чьи творческие принципы наиболее ярко воплощены в деятельности крупнейшего немецкого художника и архитектора, одного из основоположников современного дизайна П.Беренса (1869-1940), идеи которого нашли свое продолжение и развитие в послевоенной немецкой эстетике.

Было очевидно, что необходимо провести реформы в профессониальном образовании и создании учебного заведения нового типа. Разрушительные последствия первой мировой войны и революции 1918 года, которые обернулись для Германии экономическим кризисом, повлияли на становление и возникновение Баухауз.

Основной упор в учебной программе был направлен на тесную связь учебного процесса с производственными мастерскими с целью создания форм, отличающихся четкой функциональной обусловленностью и вместе с тем художественной выразительностью. Приоритетом известной архитектурно-художественной школы явилось создание новых дизайнерских форм, художественная выразительность которых есть результат взаимодействия формы как искусства и функции как пользы. Баухауз осуществляет дизайнерскую деятельность во взаимодействии соединения труда художника и ремесленника. Творческое начало способствовало художественному формообразованию, а ремесленная – за техническое воплощение и качества изделий.

После окончания Первой мировой войны функционализм становится ведущим стилем в архитектуре и проектировании мебели. Этот стиль нашел приверженцев по всей Европе: В. Гропиус – в Германии, Ле Корбюзе – во Фрации, Тео ван Дусбург – в Голландии, Эль Лисицкий, А. Роченко – в России. В 1920–1930-х гг. функционализм называют интернациональным стилем. Основой современного формообразования приверженцы функционализма провозгласили идею синтеза техники и искусства.

Основатель Баухауза Вальтер Гропиус в своей программе, где была сформулирована основная задача нового учебного заведения, провозгласил: «...Давайте вместе придумаем и построим здание будущего, в котором архитектура, скульптура и живопись сольются воедино. Итак, мы образуем новую гильдию ремесленников без классовых различий, которые воздвигли бы непреодолимую стену между ремесленниками и художниками! Мы хотим вместе придумывать и создавать новое здание будущего, где всё сольётся в едином образе: архитектура, скульптура, живопись...» [1.69 стр.].

Предпринимается попытка синтеза всех видов художественного творчества, основным педагогическим принципом которого является соединение обучения и ремесла с целью повысить конкурентоспособность в области формообразования, направленная на достижение лаконичной художественной формы, рациональности конструкции и функциональности в промышленном дизайне.

МЕТОДЫ

В 1919 г. по инициативе В. Гропиуса в г. Веймар в результате объединения Школы изящных искусств и Академии прикладных искусств было организовано учебное заведение Баухауз.

Первым директором Баухауза был талантливый берлинский архитектор Вальтер Гропиус (1883-1969 гг). Школа получила наименование «Государственный Баухауз в Ваймаре». Он становится организатором учебного процесса, ориентированного на повышение роли художника в современной жизни. За годы существования это учебное заведение, объединив в своих стенах выдающихся художников и мастеров, таких как Мис ван дер Роэ, М.Брейер, Л.Мохой-Надь, В.Кандинский. П.Клее, И.Иттен и многие других, выработало педагогические принципы, ориентированные на «симфонию» искуств и ремесел, направленных на проектирование и создание функциональных объектов промышленого дизайна.

Гропиус и его коллеги – художники, архитекторы, прикладники пытались, объеденив изобразительное искусство и ремесла, для комфортной и удобной жизни человека создать и окружить его полезными, повседневными и доступными предметами быта.

Большинство преподавателей не ограничивались лишь преподавательской деятельностью, но вели активную творческую жизнь, являясь подвижниками и теоретиками новых художественных направлений. Василий Кандинский (1866-1944) – один из величайших художников XX в., живописец, теоретик, педагог, основоположник абстрактной живописи. Принцип внутренней необходимости, взаимодействия формы и содержания становятся основой педагогической работы Кандинского в Баухауз. С 1922 года вел курс основ формообразования, семинары цветоведения и аналитического рисунка. Труды В. Кандинского «О духовном в искусстве», «Основные элементы формы» и «Точка и линия на плоскости» – результат его теоретических и практических поисков, к этому времени уже были изданы и известны. Художники такого уровня, находясь в тесном общении с учащимися, способствовали раскрытию у них творческого потенциала, индивидуальных и самобытных особенностей. Многообразие программ, идей и методов руководителю школы необходимо было направить в русло созидательного взаимодействия творческого начала и ремесленного труда.

Гропиус ставил две главные цели учебного и научно-исследовательского объединения:

– отказ от салонного искусства, возврат к ремеслу и прикладное обучение как основа образования;

– синтез всех художественно-производственных дисциплин [2.стр 238].

Работа в мастерских велась под руководством мастера. Она включала:

– органическое формообразование, вытекающее из ремесленного мастерства;

– подготовку к сдаче экзаменов на звание подмастерья и мастера по цеховому образцу, которые принимаются Советом мастеров школы, либо специально приглашенными цеховыми мастерами;

– участие обучаемых в личных работах мастеров-преподавателей;

– выполнение обучаемыми самостоятельных договорных заказов [2.стр 238].

Обучение начиналось с вводного курса, на котором учащиеся приобретали ряд навыков работы с материалами, формой и цветом. Этот курс носил обязательный характер. Следующий этап – изучение специальных дисциплин в мастерских мебели, керамики, металла, текстиля, настенной живописи и сценических декораций.

Совместная с преподавателями Альберс Йозеф, Шлеммер Оскар, Брейер Марсель и Ласло Мохой-Надь творческая работа в мастерских из различных материалов давали возможность учащимся визуально представить целесообразность использования выразительных свойств гладкой, шероховатой, матовой, зернистой или гофрированной поверхностью при композиционно-художественном формообразовании. В учебных мастерских знакомство студентов со свойствами, особенностями и способами обработки различных материалов с противоположными контрастными текстурными и фактурными поверхностями, преследовали цель способствовать лучшему пониманию создания художественных форм обладающих рациональностью, структурностью и тектоничностью.

Вводный курс вел молодой швейцарский художник Иоганес Иттен (1888-1969) – выдающийся педагог, дизайнер, художник. С 1919 по 1923 годы преподавал курс пропедевтики в Баухауз. Иттен ставил следующие задачи:

1.«Пробудить творческие силы и вместе с ними и художественные способности обучающихся...

2.Облегчить студентам выбор их будущей профессии. Здесь особенно должны были помочь занятия с различными материалами и их текстурами...

3. Познакомить студентов с основами художественной композиции, без чего нельзя стать профессионалом...» [2. стр 234-238]

Иттен обучал интуитивному подходу к теории цвета. Принципы, заложенные Иттеном в процессе обучения не потеряли своей актуальности и сегодня востребованы в художественных учебных заведениях, более того, легли в основу преподавания основ дизайна.

В процессе обучения закладывались принципы функционализма как нового подхода к проектированию любого объекта.

РЕЗУЛЬТАТЫ

Ключевым событием для Баухауза стала отчетная выставка в 1923 г., проходившая под девизом «Искусство и техника – новое единство». На выставке были продемонстрированы достижения школы не единичными предметами, а образцы для промышленного производства. Авторы книги «Дизайн» Л.М. Холмянский и А.В. Шипанов пишут: «...Изделия Баухауз несли на себе ощутимый отпечаток живописи, графики и скульптуры 20-х годов с характерным для того времени увлечением кубизмом, разложением общей формы предмета на составляющие ее геометрические формы. Образцы, выполненные в стенах школы, отличают энергичный ритм линий и пятен, чистый геометризм предметов из дерева и металла. Баухауз искал конструктивность вещи, подчеркивал ее, выявлял, а иногда и утрировал там, где, казалось бы, ее не легко было найти (в посуде например)...» [1.стр 75].

Напряженные поиски новых конструктивных решений, подчас неожиданных и смелых, особенно характерны были в производстве мебели и посуды. В Баухауз в результате деятельности таких мастеров как: Г. Ритфельд, М. Брейер, М. Брандт, Т.Боглер и многих других возникли кон-

цепции формообразования, способствующие достижениям в промышленном дизайне. Образцы промышленных изделий, составляющих коллекцию Баухауз, созданы в период становления функционализма как стиля в промышленном дизайне.

На рисунках 1- 4 [3-5] представлены промышленные изделия из древисины, метала, никелированных стальных труб и керамики, в которых новые тенденции наиболее отчетливо выражены. Наглядно отражены взаимодействия формы, конструкции и функции.

Рисунок 1- Г. Ритфельд. Деревянное кресло [3]

Рисунок 2- М. Брёйер. Кресло «Василий». 1929.[3]

Лаконизм, целосность и тектоничность в работах Т.Боглера и М.Брандта – преимущество этих изделий, выраженная в определенной пластической форме.

Рисунок 3- Т. Боглер «Чайник» 1923г. [4]

Рисунок 4- М. Брандт. «Чайник» 1924г.[5]

Сложный процесс гармонизации формы, направленной на достижение ее целостности, в которой четко раскрываются художественные свойства состовляющих ее элементов, эффективность применяющих в ней пластических средств характерны для этих изделий.

«Главной задачей Баухаус Гропиус считал объединение различных областей творческой деятельности, использование всех возможностей техники и станкового искусства для создания единой и гармонической вещественной среды» пишет в своей книге Н.А. Ковешникова [6, стр 113].

Возрастающая значимость эстетического решения промышленной продукции находит свое выражение в деятельности школы. Школа содержала в себе функции учебного заведения и производственных мастерских. Главное задача- разработка утилитарных бытовых предметов повседневного обихода с учетом новейших достижений техники и современного искусства.

ДИСКУССИЯ

Идеи, выдвинутые и осуществляемые Баухауз, были своевременны. Гропиус, будучи учеником одного из основоположников промышленного дизайна П.Беренса, который возлагал большие надежды на промышленность, считая ее способной стать носителем культуры, заимствовал у него многие положения и внедрял в учебном процес-

се. Он так же использовал всё ценное из наследия Веркбунда, развил ее и большей частью осуществил на практике. Ограничение индивидуальных особенностей студентов в пользу преобладания утилитарного начала при проектировании усилилось в 1922 г. после посещения Баухауз основателя журнала «Де Стейл» голландского художника Тео ван Дусбурга (1883-1931), который являлся сторонником чистых, ничем не нарушенных плоскостей и прямых углов.

Подобные задачи необходимости сближения деятельности художников в массовое производство предметов быта и техники целенаправленно решались и в Советской России, где в 1920г. были созданы Высшие художественно-технические мастерские (ВХУТЕМАС).

В Дессау, куда переехал Баухауз, школа получает новое название – Высшая школа строительства и формообразования. В этот период происходят изменения и в учебных планах школы закрепляются ориентация учебного процесса на связь с промышленностью.

За небольшой период своего существования каждый из руководителей внес определенный вклад в развитие школы. Личные предпочтения и взгляды каждого сказывались на внутренней жизни школы и, в разные годы видоизменялось. Конечно, личные пристрастия не могли не сказаться на учебном процессе. Преемственность не означало тождественности. Возглавивший в 1928 г. школу швейцарский архитектор Ханнес Майер вводит новые дисциплины и приглашает новых специалистов, что сказывалось на образовательной программе и последовательно расширяло производственное обучение. В период администрирования Мис ван дер Роэ с 1930 по 1933 г.г. существовавшие ранее подготовка «подмастерьев» в мастерских не практиковались.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Многие методические находки Баухауза, особенно в области проектирования и формообразования предметов массового производства, оказали огромное влияние на дальнейшее развитие практики индустрии, а также сформировали педагогические принципы подготовки последующего поколения специалистов промышленного дизайна. Функционализм на долгие десятилетия утвердился как ведущий стиль. Мастера Баухауз использовали принципиально новые формы промышленных изделий и ввели в обиход новые материалы: стальные трубки, клееную фанеру, железо, никель, хром. Эти материалы стали привычными при проектировании промышленных изделий. Некоторые изделия Баухауз стали классикой дизайна и в наши дни выпускаются различными фирмами.

Баухауз осуществлял свою деятельность с 1919 по 1933 год. Историю школы можно условно разделить на 3 периода:

- Веймар 1919 – 1925 гг.
- Дессау 1925 – 1932 гг.
- Берлин 1932 – 1933 гг.

За этот период сменилось три администратора. Создатель и первый директор Баухауза с1919 по 1928 гг. – Вальтер Гропиус, с 1928 по 1930 гг. – Ханс Майер и 1930 по 1933 гг. – Людвиг Мис ван дер Роэ. С 1932 по 1933 годы Баухауз переезжает в Берлин. Все усилия Мис ван дер Роэ сохранить школу в форме частного института в Берлине продолжалось недолго. С приходом к власти фашистской диктатуры судьба Баухауз была предрешена. После проведенного полицией обыска здание бывшей телефонной фабрики, где размешалось учебное заведение, было опечатано. 20 июля 1933 года совет преподавателей счел целесообразным Баухауз ликвидировать.

Физическое закрытие школы не означало удушения мечты и принципов Баухауз. Иммигрировав в различные страны Западной Европы и США, преподаватели продолжили осуществлять свою деятельность и внесли

определенный вклад в развитие современного промышленного дизайна.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Н.А.Ковешникова «История дизайна» Издательство ОМЕГА-Л, Москва 2019, 256 стр.
2. С.Михайлов «История дизайна» Том 1. Москва 2002, 277 стр.
3. http://mebel.sppok.ru/articles/history/Breier-Marsel.html
4. https://www.moma.org/collection/works/3836
5. https://design-mate.ru/read/megapolis/event/bauhaus-paris-the-centenary
6. Н.А.Ковешникова «Дизайн: история и теория» : Учеб.пособие – М.: ОМЕГА-Л, 2005. – 224 стр.

УДК: 745.522(=512.122)
(045)(574)
Ж85

Жукенова Ж.Д.
доктор PhD, доцент,
кафедра «живопись и скульптура»,
Казахский национальный университет искусств
E-mail: jazira_zhukenova@mail.ru

НАЦИОНАЛЬНОЕ ДОСТОЯНИЕ – КАЗАХСКИЕ КОВРЫ

Түйін. Қазақ кілемдері – тыңғылықты зерттеуді және көркемдік талдауды қажет ететін қолөнер шығармашылығының тағы бір түрі. Өкінішке орай, қазіргі заманда осы тоқу шеберлігінің қыр-сырын тек санаулы адам ғана біледі. Кілемнің сирек кездесетін үлгілерін мұражай коллекцияларынан тамашалауға және жеке коллекциялардан табуға болады. Қазақ кілемдері басқа халықтар арасында аса танымал бола алмағанымен, олардың өзіндік ерекшелігі бар, бұл бізге оларды қазақтардың сәндік-қолданбалы өнерінің ерекше түрі ретінде сипаттауға мүмкіндік береді. Мақалада жеке коллекциядан алынған кілемдердің эксклюзивті фотоматериалдары қолданылған және олардың көркемдік қасиеттері зерттелген.

Түйінді сөздер: дәстүр, мәдениет, қазақтың түкті кілемдері, тоқыма, тоқу.

Аннотация. Казахские ковры это еще один вид рукотворного творчества, который требует еще детального изучения и художественного анализа. К сожалению, в современном мире данным видом рукоделия пользуются лишь единичные мастера ткачества. Оставшиеся редкие образцы ворсовых ковров можно увидеть в музейных коллекциях и обнаружить в частных коллекциях. Несмотря на то, что казахские ковры не имели большую популярность, среди других народов, тем не менее, в них есть нечто аутентичное, индивидуальное, что позволяет охарактеризовать их как уникальный вид декоративно-прикладного творчества казахов. В статье использован эксклюзивный материал фото ковров из частной коллекции и рассмотрены их художественные свойства.

Ключевые слова:традиция, культура, казахские ворсовые ковры- түкті кілем, ткачество.

Abstract. Kazakh carpets are another type of man-made creativity that requires more detailed study and artistic analysis. Unfortunately, in the modern world, only a few masters of weaving use this type of needlework. The remaining rare samples of pile carpets can be seen in museum collections and found in private collections. Despite the fact that Kazakh carpets was not common among other nations, nevertheless, they have taste of authentic, individual, which allows us to characterize them as a unique type of decorative and applied art of Kazakhs. In the article used an exclusive photo material of carpets from a private collection and examined their artistic properties.

Keywords: tradition, culture, Kazakh pile carpets – textiles, weaving.

Продолжая развивать тему ткачества, нельзя обойти вниманием тему, ворсового ковроделия казахов. Яркие ковры, привлекающие своей самобытностью, были источником изучения многих ученых, исследователей таких как: Т. К. Басенов, Н.А. Оразбаева, А. Х. Маргулан, М.С. Муканов, У. Джанибеков, А. Кажгали улы Малаев, Н. Ибраева, Ш.Ж. Тохтабаева и др.

В своих трудах ученые освещали различные аспекты ковроделия: рассматривали изделие как этнографический источник, выполняли классификацию по региональным признакам, освещали вопросы техники и технологии, раскрывали семантику казахского орнамента и др. В данном случае, на имеющимся коллекционном материале, акцент будет сделан на *художественные свойства* казахских ворсовых ковров.

В настоящее время изготовление казахами традиционных ковров, является большой редкостью, обусловлено это разными причинами: меняется образ жизни, мышление, потребности, появляются новые приоритеты, происходит всемирная глобализация. Поэтому в эпоху перемен необходимо и важно сохранить то богатое наследие, которое нам досталось от наших предков.

Казахские ворсовые ковры из частной коллекции Сержана Баширова, собраны из разных регионов страны и представляют интерес для коллекционеров и исследователей. Конечно, у них нет той популярности, какая была и есть у персидских, азербайджанских, туркменских, кавказских ковров, которые специализировались именно на этом виде промысла, тем не менее, казахские ворсовые ковры ничем не уступают по своим характеристикам ковровых изделий «своих соседей». Ткались они преимущественно в южных регионах Казахстана, также образцы ковровых изделий можно было обнаружить в

Тургайской и Костанайской областях. Особенностью казахских ковров является небольшая плотность, которая колеблется от 60 тысяч до 150 тысяч узлов на квадратный метр, высокий ворс (8-12 мм), большая прочность ковра и средние размеры 180-220 см.

Экземпляр который полностью подходит под эти параметры представлен на *рис.1.*

Традиционно классическая схема: в центральном поле 3-4 крупных розеток и кайма. В данном случае узор состоит их многоступенчатых медальонов с выступами в виде крючков с внешней стороны и разбивкой внутри на геометрические фигуры, преимущественно ромбов различного масштаба.

Следует отметить некоторые региональные особенности в названии центровых розеток или медальонов, современные исследователи выделяют некоторые из них:

– күмбез (купол), төбе (окружность) в присырдарьинских степях;

– табақ (блюдце), жұлдыз (звезда) на юге Казахстана;

– тор (клетка, сетка) в степях Сары-Арки;

– ою (орнамент) в Семиречье и т. д. *[Касимбекова К., 2013]*

Также большую роль в художественном оформлении ворсового ковра играет бордюр. Он состоит из одной или нескольких кайм и разделительных узких неорнаментированных полосок. Кайма – қорған, қоршау – (замок, ограждение).

Как видно по представленному изображению, все элементы имеют ясную и четкую «геометрию». В ковре стремление к увеличению числа квадратов, чаще ромбов, связано с осмыслением их как символов плодородия, вообще каждый мотив изображения – есть целостное воплощение автором некоторой суммы представлений о мире. Так, в архаическом сознании предков, композицию ковра можно воспринимать как горизонтально-ориентированную, развернутую концепцию мироздания в которой центр – «розетка» – сжатая схема, «сакральная зона», где происходит рождение, и «бордюр» – периферия – зона «профанного» мира, обозначающая бесконечность жизни.

Цветовая гамма ковра не отличается своим разнообразием и состоит из небольшого количества чистых тонов – красного и черного с оттенком цвета индиго. Семантика этих цветов очень символична. С красным цветом казахи ассоциировали священные для них категории – огонь и солнце. Наиболее ярко магическая сила красного цвета проявляется в суевериях, обычаях и традициях казахов: в огонь не плевали; через него не перешагивали; ее не гасили водой; на горячий уголь не наступали и т.п. Богата палитра смыслов и темных, черных цветов. Им обозначали не только цвет предметов, но и суть явлений. Черный цвет как философская категория указывает на постоянство и статику. В связи с этим и сформировались такие понятия с глубоким смыслом «қара жер» – духовная опора народа, «қара сөз» – слова низидания *[Касенова К.Б., 2017]*.

Вновь рассматривая данное изделие, нужно добавить следующее, композиционная близость казахского ковра с войлочными орнаментами сырмақ и текемет очевидна. Поле заполняют большие ступенчатые медальоны, расположенные по центру ковра обогащенные мелкими узорными графическими орнаментами. Выполненный «цепочкой» орнаментальный абрис задает ритм и объединяет триединую композицию в одно целое повествование.

Глубину и мягкую фактуру ковру придает небольшой ворс, создавая на поверхности ковра живую вибрацию цвета. Простота и согласованность всех деталей выявляет сдержанную суровую, но тонкую и содержательную красоту этого типа изделия.

Рис. 1. Ворсовый ковер 1950 г. 160-210 см. Кызылординская обл. Народный мастер

На *рис 2.* представлен старинный казахский ворсовый ковер размером 2х3 метра. Художественное оформление ковра, датируется, по словам коллекционера, примерно 1930 годом, отличается он от традиционных ворсовых изделий как по композиционной схеме, так и по характеру трактовки орнамента. Отметим эти отличительные особенности:

– традиционно, *трехчастная ромбовидная композиция* центрального поля с *бордюрным окаймлением,* характерна для войлочных ковров – текемет или сырмақ;

– *плавные изгибы* орнаментальных элементов, также не характерны для ворсовых ковров, скорее они присущи войлочной кошме. В данном случае акцентирующий орнамент – *толқын (волна)*- символ бесконечного движения;

– колористическое решение построено на *тонких контрастных отношениях* основных и вспомогательных цветов, где ведущим является кирпично-красный, оранжевый, коричневый,

бежевый, что также не характерно для колорита привычного традиционного ворсового ковра.

В результате оригинального подхода в решении и построении композиции ковра, мы получили самобытный, привлекающий своей неповторимостью, образец народного творчества. Нужно отдать должное мастерице, ее мастерству компоновать и составлять из множества комбинаций орнаментальных элементов гармоничную структуру. Плотное заполнение ковра то светлым, то темным геометрическим рисунком делает ковер «мерцающим». Немаловажную роль в художественном образе ковра играет ворсовая фактура, краски буквально переливаются с одного оттенка в другой, создавая «мягкий» и «теплый» колорит.

Ведущим лейтмотивом всего узорного полотна является фигура ромба, здесь он представлен во всем своем многообразии. Масштаб ромба варьируется от небольшого размера 1х1 см, до размера являющегося доминирующей фигурой всей композиции.

В тюркской традиции ромбические символико-магические узоры имели несколько значений: ромб являлся символом женского начала, знаком земли, олицетворял предков по женской линии тем самым неся в себе благожелательные понятия, среди которых особо важным являлись связанные с идеей плодородия.

Вероятнее всего такие ковры, как правило, ткались в приданное девушкам.

Рисунок 2. Ворсовый ковер 1930 г. 200х300. Мангистауская обл. Народный мастер

Из Кызылординской области с.Шиели коллекция пополнилась безворсовым ковром *«арабы клем» рис.3*, выполнен он примерно в 1960 году казахскими мастерицами. Название и орнаментация – это своеобразная «визитная карточка» данного тканного изделия.

Аналогичный вид ковра описала в своем труде *[Мошкова В.Г., 1970, с.105-107]* еще в 1970 году В.Г. Мошкова, это узорные паласы *«кыз гилям» – девичий ковер* (длиной до 4 м, шириной 1,8- 2,0 м), составлявшие непременную часть приданного, *потомков арабов*, осевших на территории Кашкадарьинской области (Узбекистан) в 19 веке. Ковер выполнял важную социально-ритуальную функцию, являлся талисманом, обеспечивающий семейное счастье и благополучие, а продажа его считалось несчастьем и позором для семьи араба.

Что касается, самого *торгового названия «араби гилям»* или *«базар»*, узбеки южных районов изготавливали такие ковры на продажу, отличались они большими размерами, низкой плотностью и простотой декора *[[Муканов М.С., 1981]*.

В силу территориальной, этнической и культурной близости Казахстана и Узбекистана неудивительно, что некоторые прикладные изделия имеют идентичное сходство. В случае, с ковром *«арабы клем»,* название казахские ткачи оставили прежним, по-видимому, дань уважения предкам арабов, а с ведущим его элементом ступенчатого узора, по мнению этнографа М.С. Муканова произошел процесс переосмысления заимствованного узора с присвоением ему нового наименования, соответствующего характеру его расцветки – *«ала бас» [Муканов М.С., 1981, с.170]*. Ступенчатый разноцветный узор, обычно располагаемый попарно, диаметрально противоположно по вертикальной оси, соединяясь между собой узкой полоской, в Актюбинской области этот узор называется «құс таңдай» – «нёбо птичьего клюва» *[Муканов М.С., 1979 с.56]*.

Свою версию семантики узора *«ала бас» – «пестрая голова»* подробно рассматривает Малаев А *[Кажгали улы А., 2004, с.24-58]* сравнивая данный графический образ с Великой Горой – Улы Тау, в недрах которой происходит рождение человеческого дитя. Здесь мы находим размышления автора по поводу «открытости» – вершина пирамиды ориентирована в низ и «закрытости» если вершина направлена вверх, другими словами, «женское» и «мужское» начало.

При этом вершина верхней пирамиды соединена с вершиной нижней узкой полосой, украшенной узорами, так называемый, образ «пуп Земли». Таким образом, «пуповина» соединяет верхний и нижний миры или женское и мужское начало. Разные цвета, применяемые в пирамиде – «образ многослойности», является символом неиссякаемой плодоносности великой горы.

По истечению времени сакральный смысл изображения и предназначения *«арабы клем»* утратился, но нужно отметить, что казахскими мастерицами ковер ткался по всем традициям присущим только этому ковру и неизменным орнаментальным наполнением, неся, при этом, чисто декоративную функцию.

Рисунок 3. Безворсовый ковер «Арабы клем» 1960 г. 120х280. Кызылординская обл. с.Шиели. Народный мастер

Рисунок 4 Ворсовый ковер 1960 г. 170х320. Кызылкум, с. Тамды, Народный мастер

С юго-западного региона республики нашему взору представлен еще один тип ворсового ковра, который привлекает своим теплым насыщенным колоритом *(рис.4)*. В руки коллекционера он попал из населенного пункта Тамды, пустыни Қызылқұм, где до сих пор проживают этнические казахи, в нынешнее время это территория Узбекистана.

Ощущение богатства и великолепие красок, мастерица передала искусно используя, сближенные цвета и их варианты разной насыщенности и оттенков. Мягкие живописные цветовые переходы буквально «разливаются» по всему текстильному полотну, завораживая взгляд. Немаловажную роль в создании колористического эффекта играет также и ворсовая фактура, она придает изделию глубину и большую декоративную выразительность.

Во всем изделии чувствуется тонкий художественный вкус, относиться это и к орнаментальному оформлению. Если в предыдущих коврах (*см. рис.1-3*) орнаментальные мотивы выглядят монументально, заполняя всю плоскость лишь двумя-тремя крупными элементами, то здесь мы наблюдаем стройные ряды раппортной сетчатой композиции. Орнаментальный мотив состоит из двух частей, внешней и внутренней и задуман он как единая ромбическая фигура. Семантически такая комбинация имеет несколько значений: является символом женского начала, плодоносное начало, также является знаком земли. Стилизованный внутренний элемент в композиции «қошқар мүйіз» – рога барана – тамга, становится доминантным знаком родовой принадлежности, знаком собственности и своеобразным оберегом. Многочисленные археологические находки доказывают нам, что тюркские тамги на территории Казахстана, были известны еще с эпохи раннего железа. К настоящему времени учеными выявлены сотни вариантов использования тамгообразных знаков, нанесенных на природные объекты и бытовые предметы (монеты, зеркала, музыкальные инструменты, керамика и т.д.). Графическая выразительность, лаконизм и смысловая наполненность родового знака, сохранила актуальность и в современном мире.

Для сведения, «Шежире» родословную тюрков, казахов, киргизов, обозначение родовой тамги, подробно описал в своем труде (1858-1931) известный поэт и философ Шәкәрім Құдайберді-ұлы *[Құдайберді-ұлы Ш., 1990]*.

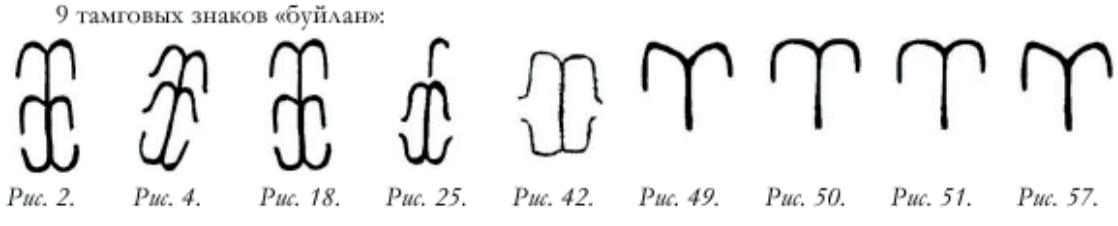

Рисунок 5 Тамги Баян-Ульгийского аймака Монголии

Подтверждение тому, что на ковре *(рис.4)* изображена тамга, находим в статье молодого исследователя Бикумар У. *[Бикумар У, 2016]*, в которой он рассматривает форму тамгообразных знаков на территории Баян-Ульгийского аймака Монголии, это место приечательно тем, что оно являеся местом компактного проживания этнических казахов. Графическая близость тамги на ковре и тамги

на *(рис. 5, под номером 42)*, очевидна, «переложенная» на текстильную плоскость, тамга «открывает» перед нами новую форму диалога, увеличивая притягательную силу.

«Образ горного животного занимает прочное место в культуре казахов и монголов. На сегодняшний день на территории Баян-Ульгийского аймака найдено 9 тамговых знаков «буйлан», выполненных как реалистично, так и в абстрактной форме» *[Бикумар У, 2016, с. 36]*. Использование в ковровом искусстве подобного «маркера», говорит о генетической памяти народа.

Подытоживая, все выше описанное, следует отметить, что яркие насыщенные текстильные изделия казахов в интерьере юрты, являются своеобразной компенсацией сложных и суровых условий быта с традиционной формой хозяйствования, в которой живут и по сей день казахи кочевники.

Необычайное чувственно-эмоциональное впечатление оставляет ощущение при рассматривании данных текстильных изделий вблизи. Во-первых, поражаешься их размерам которые начинаются от 1,5 метра и доходят до 3 метров. в принципе, это средние размеры ковра, но представление о том, что их смогли изготовить маленькие хрупкие казахские женщины, поражаешься их физической силе, терпеливости и выносливости, даже если труд и являлся коллективным. Во-вторых, жесткая основа и «колючая» фактура в ковре выдает то, что в работе использовались только натуральные шерстяные нити и вес такого изделия достигает порой до 35 кг. И наконец, нужно отметить то, что казахские *ворсовые ковры-түкті кілем и безворсовые ковры – тақыр кілем,* несмотря на предельную простоту и лаконизм их оформления, по сей день привлекают своей художественной выразительностью благодаря найденным пропорциям узора и колориту. Они непосредственно и органично входили и входят в художественно-интерьерное решение как юрты, так и в современное жилище.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Бикумар У. формы тамговых знаков на территории Баян-Ульгийского аймака Монголии // Искусство Евразии №2(3) 2016. С 28-42.
2. Кажгали улы А. ОЮ и ОЙ – Алматы, 2004.
3. Құдайберді-ұлы Ш. Родословная тюрков, казахов, киргизов. Династии ханов. Пер. Б. Каирбекова – Алма-Ата, СП Дастан, 1990.
4. Маргулан А.Х. 1986 Казахское народное прикладное искусство. Том 1.
5. Маргулан А.Х. 1987 Казахское народное прикладное искусство. Том 2.
6. Мошкова В.Г. Ковры народов Средней Азии конца XIX-начал XX вв. Издательство «ФАН» УзССР Ташкент 1970.
7. Муканов М.С. «Казахские домашние художественные ремесла» – Алма-Ата, 1979.
8. Муканов М.С. Казахская юрта. – Алма- Ата: «Кайнар», 1981.
9. Касимбекова К Казахский орнамент как средство развития познавательного интереса к национальному быту и культуре // Социосфера/Сборник статей. Ответственные редактор: Дорошин Б.А, 2013. №2. С 49-52.
10. Касенова К.Б. Символика цвета в казахском ковроткачестве: историко-культурологический анализ // Вестник Казанского государственного университета культуры и искусств, 2017. №2. – С. 55-58.
11. Раимбергенов А.И. Казахское народное прикладное искусство // Международный научный журнал Культурное наследие Сибири, 2013. № 4. – С 120-131.
12. Царева Е.Г. Ковроделие арабов южных районов Узбекистана. конец XIX — начало XXI в. (по коллекциям МАЭ и РЭМ) // Образы и знаки в традициях Южной и Юго-западной Азии. СПб.: МАЭ РАН, 2015. – С. 270-357.

УДК 78.087.4 (574)

Исаева Асель Амреевна
Магистрант,
Казахская национальная консерватория имени Курмангазы,
Алматы, Казахстан
E-mail: issayeva_assel@mail.ru

Сарымсакова Алмагуль Сессияевна
кандидат искусствоведения, доцент,
Казахская национальная консерватория имени Курмангазы,
Алматы, Казахстан
E-mail: salmagul.6969@mail.ru

ПРИМЕНЕНИЕ СКРИПКИ В СОВРЕМЕННОЙ НЕКЛАССИЧЕСКОЙ МУЗЫКЕ ПОПУЛЯРНЫХ ЖАНРОВ КАЗАХСТАНА КОНЦА XX НАЧАЛА XXI ВЕКА

Аннотация. Аталған мақалада XXI ғасырдың аяғындағы танымал жанрлардың қазіргі заманғы классикалық емес музыкасындағы қазақстандық эстрадада скрипканы қолданудың қайнар көздері мен себептерін ашуға талпыныс жасалды, олардың арасында кантри, фолк-рок, джаз және джаз-фьюжн, рок, поп, метал, хип-хоп, авангард және т.б. бар. Осы феномен қазіргі заманғы музыкалық бағыттарда өз орнын алып, ұлттық музыканың заманауи бағыттарын, әртүрлі дәуірлер мен жанрларды, стильдер мен ритмдерді іздестірумен байланысты креативті шығармашылық жобалар үшін сараптамалық зертханаға айналды.

Мақалада халықтық қобыз музыкасының қазіргі кәсіби формалары мен скрипкалық орындау жанрларының дамуына әсері түсіндіріледі. Мұның маңызды себебі қазақстандық тыңдаушылар ортасы үшін скрипканың дыбысталуы қобыз интонациясына ұқсайды. Қазақстандық композиторлар өз шығармаларында қобыз ойынының көптеген тәсілдерін жиі қолданады.

Қазақстан эстрадасында «Сазген», «Адырна», «Тұран», «ULYTAU», Жәмилә Серкебаева, Лана, Аида Аюпова сияқты музыкалық топтар мен орындаушылардың академиялық орындаушылық арнасын бұзатын және орындаушының жаңа бейнесінің пайда болуына ықпал ететін репертуары пайда болғандығына сараптама жасалады.

Тірек сөздер: Қазақстан эстрадасы, скрипка, классикалық емес заманауи музыка, танымал жанрлар, шығармашылық жобалар, халықтық қобыз музыкасы.

Аннотация. В данной статье сделана попытка раскрыть истоки и причины популярности применения на казахстанской эстраде скрипки в современной неклассической музыке популярных жанров конца XX века начала XXI, среди которых кантри, фолк-рок, джаз и джаз-фьюжн, рок, поп, метал, хип-хоп, авангард и др. Данный феномен занял свою нишу в современных музыкальных направлениях и стал экспериментальной лабораторией для креативных творческих проектов, связанных с поиском новых прочтений национальной музыки, необычных созвучий тембров, гармоний, инструментария из разных эпох и жанров, смешения стилей, ритмов.

В статье объясняется влияние народной кобызовой музыки на развитие современных профессиональных форм и жанров скрипичного исполнения. Важной причиной этого является то, что для казахстанской слушательской среды звучание скрипки напоминает кобызовые интонации. Казахстанские композиторы часто используют многие приемы кобызовой игры в своих сочинениях.

Дан анализ причинам появления на казахстанской эстраде таких музыкальных групп и исполнителей как «Сазген», «Адырна», «Туран», "ULYTAU", Жамиля Серкебаева, Лана, Аида Аюпова с репертуаром, который разрушает каноны академического исполнительства и способствует появлению нового образа исполнителя.

Ключевые слова: казахстанская эстрада, скрипка, современная неклассическая музыка, популярные жанры, творческие проекты, народная кобызовая музыка

Abstract. In this article an attempt was made to reveal the origins and reasons for the popularity of the applying on the Kazakhstan stage of the violin in modern non-classical music popular genres of the late twentieth century early twenty-first, including country, folk-rock, jazz and jazz fusion, rock, pop, metal, hip-hop, avant-garde etc. This phenomenon found its place in modern musical directions and became an experimental laboratory for creative projects related to the search for new interpretations of folk music, unusual harmonies timbres, harmonies instruments from different eras and genres, mixing styles and rhythms.

The article explains the influence of folk kobyz music on the development of modern professional forms and genres of violin performance. An important reason for this is that for the Kazakh audience, the sound of the violin resembles kobyz intonations. Kazakh composers often use many techniques of kobyz playing in their compositions.

An explanation is given for the appearance on the Kazakh stage of such musical groups and performers as "Sazgen", "ADYRNA", "Turan", "ULYTAU", Zhamil Serkebayev, Lana, Aida Ayupov with a repertoire that destroys the canons of academic performance and contributes to the emergence of a new image of the performer.

Keywords: Kazakh pop music, violin, modern non-classical music, popular genres, creative projects, folk kobyz music.

Сегодня актуальны исследовательские работы по применению скрипки в современной неклассической музыке популярных жанров конца XX века начала XXI, среди которых кантри, фолк-рок, джаз и джаз-фьюжн, рок, поп, метал, хип-хоп, авангард и др. Данный феномен занял свою нишу в современных музыкальных направлениях и стал экспериментальной лабораторией для креативных творческих проектов, связанных с поиском новых прочтений национальной музыки, необычных созвучий тембров, гармоний инструментария из разных эпох и жанров, смешения стилей, ритмов.

Казахская традиционная музыка уникальна, самобытна и вызывает восхищение у зарубежного слушателя, что, на наш взгляд, связано с особенностью звучания, техническим исполнением и с философским содержанием произведений, которые характерны только для ментального кода казахского народа, как матрицы мировоззренческой и региональной идентичности.

Традиции искусства игры на смычковых инструментах в Казахстане тесно связаны с народными истоками. У многих славянских и европейских народов в народных ансамблях активно участвовала скрипка. Традиция эта среди женского населения не прижилась, а потому угасла вместе с последним мужчиной – деревенским скрипачом.

Для казахстанской слушательской среды звучание скрипки напоминает кобызовые интонации. Именно поэтому – влияние народной кобызовой музыки на развитие современных профессиональных форм и жанров скрипичного исполнения велико. Казахстанские композиторы часто используют многие приемы кобызовой игры в своих сочинениях. Сам интонационный строй кобыза и скрипки очень близок друг-другу, обоим инструментам характерно лирическое исполнение с большими возможностями применения импровизации, что объясняет любовь и предпочтения в применении образцов кобызовой музыки в скрипичной музыке композиторов Казахстана.

Отмечая родство между кыл-кобызом, кобызом со скрипкой, мы должны упомянуть, что принято считать периодом появления скрипки – конец XVI-го века. Музыка, которая написана раньше, возможно исполнялась на инструментах похожих на скрипку, «тот же фидель, ребек или какие-то виолы, которые держат подобным образом, как скрипку сегодня, но они, конечно, по-другому настраиваются, по-другому выглядит сама конструкция инструмента» [1]. Отличие скрипки от древних схожих инструментов в том, что она состоит их двух выдолбленных линз, которые резонируют друг против друга. Ранние же инструменты – это склеенные плоские деки, у которых варьируется строй, количество струн.

Известно, что в регионах Казахстана, смежных с территорией России было популярным исполнительство на скрипке. Становление профессиональной скрипичной школы в Казахстане началось в советский период: «в 1920-1950-х годах, в советский период культурного строительства в рамках национальной политики СССР в Казахстан направляются учёные-фольклористы, композиторы, исполнители – профессора и выпускники ведущих российских музыкальных ВУЗов; задача которых была создание национального искусства европейской модели» [2, 34].

Основателем скрипичной культуры в Казахстане был Лесман Иосиф Антонович – советский скрипач, педагог и методист. «По окончании Петербургской консерватории по классу скрипки у Л. С. Ауэра (1910) преподавал в Петербургской народной консерватории, концертировал» [3]. Но для нас важным доказательством «родства» скрипки и кобыза является то факт, что кроме класса скрипки И.А.Лесман вел класс кобыза, им была написана первая профессиональная методическая литература, среди которой: «Школа игры на кобызе».

В годы Великой Отечественной войны в Казахстан был эвакуирован Заслуженный артист Республики Казахстан, профессор И.Б.Коган – советский скрипач, педагог, народный артист СССР (1966), лауреат Ленинской премии (1965). [4]. «И.Б.Коган активно пропагандировал произведения композиторов Казахстана. Им было сделано большое количество переложений и обработок народных песен и кюев Курмангазы, Даулеткерея, Таттимбета и др., вошедших в учебно-педагогические пособия для музыкальных школ. Им были написаны и изданы «Каприсы для скрипки соло» и «24 этюда для скрипки», впервые в Казахстане был создан «Сборник дуэтов для 2-х скрипок с аккомпанементом фортепиа-

но» (1958), широко известна его обработка для ансамбля скрипачей песни Абая «Айттым салем, Каламкас». Большую помощь оказал Иосиф Бенедиктович и кафедре народных инструментов, сделав большое количество переложений и обработок классических произведений для кобыза и квартета кобызов» [5, 32].

Скрипичное искусство Казахстана выделяется своеобразием, связанным с популяризацией применения народного фольклора и в том числе сочинений не только для кобыза, но для домбры, сабызгы, песен в форме обработок. Обработки народных напевов, позволяли проявить свое особое отношение к национальной самобытности. Подтверждение тому служат обработки народных песен и кюев для скрипки и фортепиано А. Затаевича Е. Брусиловского, Б. Ерзаковича, А. Жубанова, М. Тулебаева , Л. Хамиди , Л. Афанасьева и другие.

В своей диссертации Д.Жумабекова подробно расписала, каким образом народные напевы, способы игры на национальных инструментах отразились на сочинениях Казазстанских композиторов: «В концертных пьесах (Е. Брусиловского, М. Сагатова,) использовались исполнительские приемы, характерные для домбрового стиля «токпе» (кистью); для композиторов Казахстана фольклор, с одной стороны, служил материалом для обработок, с другой — становился источником вдохновения при создании скрипичных произведений. Так, в пьесу «Жез киик» А. Жубанов ввел одноименный кюй для кобыза Ыхласа; Вариации Г. Жубановой написаны на тему Абая «Кор болдым жаным» («Скорбит душа»); в основе пьесы «Импровизация». Концертируюшие исполнители (И. Коган, А. Мусахаджаева, Е. Кулибаев) сами создают обработки (транскрипции), обращаются к цитатному материалу, известным образцам казахской музыки; скрипичные пьесы композиторов Казахстана посвящены известным скрипачам или написаны под впечатлением от их исполнительского мастерства (И. Коган, А. Мусахаджаева, М. Бисенгалиев и др.)» [5, 29-30].

Вопросы становления и развития скрипичного искусства в Казахстане подробно освещены в монографии Жумабековой Д.Ж. «История скрипичного искусства Казахстана» [6].

Наша задача в данной статье раскрыв истоки и особенности развития скрипичного искусства, объяснить зарождение новых жанров в современной неклассической музыке, в которых скрипке отведено особое место и попытаться объяснить их роль и популярность на казахстанской эстраде.

«Художественные реалии современной концертной практики демонстрируют наличие пласта «middle culture», балансирующей на грани академического и массового искусства [7, 438]. Эта цитата объясняет появление на казахстанской эстраде таких музыкальных групп как «Сазген», «Адырна», «Туран», "ULYTAU" с репертуаром, который разрушает каноны академического исполнительства и способствует появлению нового образа исполнителя.

Инициированный в 2001 году продюсером группы «АБК» Кыдырали Болмановым проект «ULYTAU» объединил в своем репертуаре традиции, жанры и напевы западной и восточной музыки (включая аранжировки на основе рок-музыки).

Музыканты «ULYTAU» исполняют произведения величайших композиторов, таких как: Курмангазы, Даулеткерей, Таттимбет, Н.Тлендиев, Бах, Вивальди, Паганини и др. В своем творчестве «ULYTAU» стремится подчеркнуть и донести до слушателей всю красоту народных композиций, пропагандировать в молодежной среде искусство игры на домбре и преподнести миру величие казахского народного наследия.

В творчестве таких музыкальных групп, как «ULYTAU» музыканты соединяют в своем лице исполнителей, актеров, авторов музыки, поэтов. Сегодня выступление в классическом, академическом стиле в концертных залах проводятся параллельно с участием вышеуказанных коллективов в больших спортивных и развлекательных залах, аренах в рамках больших шоу. Изменилась не только музыка, исполнители сменили свои манеры поведения и теперь их можно назвать эстрадными музыкантами. Костюмы участников групп являются частью представления. На сцене разыгрываются целые спектакли, шоу с использованием элементов театра, акробатики, танца. Смешение происходит не только на уровне музыки, но и на уровне жанров, направлений искусств и слушательской среды. Вся эта атмосфера праздника, раскрепощает исполнителей, которые преподносят классическую или народную музыку профессионально, но более доступно, понятнее, что делает их «ближе» к слушателям.

Такая музыка, подобная аранжировка и исполнение очень понятны зарубежной публике, которые уже давно полюбили такие проекты, как «STORM», «Виолина Денс», «Love Energy», «Анаэль» и др. Все эти проекты, в каждом из которых главенствующее место занимает скрипка, приносят огромные прибыли и имеют огромную популярность в слушательской среде.

Среди индивидуальных исполнителей следует отметить Дэвида Гарретта – виртуозного немецкого скрипача, который исполняет классическую музыку, соединяя её с фольклором, роком, джазом и кантри. Молодой исполнитель Гарретт пробывал себя на разных творческих поприщах, но «главной заслугой скрипача стало то, что он сделал классическую музыку ближе обычным слушателям. Немецкий скрипач Дэвид Гарретт, наверное, лучше всех в мире делает две очень важные вещи. Во-первых,: мирит поклонников рока, классики и поп-музыки – не нарочито помогая им прислушаться к жанрам, которые те пока недооценивали. А во-вторых, является главным исполнителем songbook XX и XXI веков» [8].

Всем казахстанцам знакомо имя Ванессы Мэй — британской скрипачки китайского происхождения. Ванесса стала автором эксперимента «тех-

но-акустический фьюжн», представляя всему миру рок-обработки классических скрипичных произведений приобрела международную известность благодаря, которым стала очень популярна. Среди известных и очень популярных скрипачей, смешивающих классику и современные направления музыки много имен, среди которых и Жан-Люк Понти, Алексей Векслер, Джерри Гудман, Эдди Джобсон, Джеалд Даймон, Феликс Лахути, Владимир Ветт и другие.

Опираясь на опыт зарубежных музыкантов, казахстанские скрипачи стали меня свой репертуар и сценический образ, учитывая вкусы разной слушательской среды. Среди них: Жамиля Серкебаева, Лана, Аида Аюпова.

Сегодня многим казахстанцам, не профессиональным музыкантам известно имя Ланы (Хорлан Кунсеркина). В тандеме с молодым, талантливым и амбициозным музыкантом Адилем Жамбакиевым Лана в 1997 году опубликовала первый альбом «Калейдоскоп», который стал хитом. Слушателю понравилось новое и современное звучание электронной скрипки. Диск «Калейдоскоп» содержит много интересных произведений. В 1999 году Лана получила награду за лучший сценический имидж, «2001 – «Истома» признана лучшей инструментальной композицией десятилетия… В 2001 году Лана совершает еще один беспрецедентный шаг – 2 мая она дает единственный за историю казахстанской музыки сольный концерт локального артиста на главной площади южной столицы – на Площади Республики» [9].

Нельзя не отметить творчество Жамили Серкебаевой – артистки, профессиональной скрипачки, которая покорила казахстанцев своим виртуозным исполнением в разных жанрах от народной музыки, классики, джаза, рока, кантри до популярной. Ж.Серкебаева сумела представить казахстанскому слушателю собственное видение эстрадного шоу скрипичной музыки. «За всю свою карьеру Жамиля Серкибаева не единожды удостаивалась различных наград, побед и премий. Она является Заслуженным деятелем искусств Казахстана, 1-й скрипкой фестиваля в Монте-Карло (2006 г.) и членом джазовой ассоциации г. Нью-Йорка (США)» [10].

Данная статья является подтверждением факта применения скрипки на казахстанской эстраде в современной неклассической музыке популярных жанров конца XX века начала XXI, среди которых кантри, фолк-рок, джаз и джаз-фьюжн, рок, поп, метал, хип-хоп, авангард и др.

Творчество описанных выше музыкальных групп и исполнителей подтверждает наличие в современной музыкальной практике Казахстана новых, неоднозначных, но принятых и востребованных публикой проектов, в которых скрипка приобрела новое, эстрадное, электронное звучание. Эти проекты постоянно обновляются и в коммерческом плане приносят доход не только их продюсерам, но и экономике страны в целом.

Понимая необходимость шире и глубже раскрыть особенности функционирования данного феномена, занявшего свою нишу в современных музыкальных направлениях и ставшего экспериментальной лабораторией для креативных творческих проектов, мы планируем продолжать свои исследования.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Марина Тимашева «Скрипка в жизни народа», 2.01.2009, Электронный ресурс: https://www.svoboda.org/a/479397.html, Цитировано 10.01.2020
2. Сагимбаев Н.Е. История кафедры струнных инструментов КНК им.Курмангазы (1944-2014) – Алматы 2015.
3. Музыкальная энциклопедия: Лесман И. А. Цитировано – 10.01.2020 https://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_music/4403/
4. Википедия: И.Б.Коган, Электронный ресурс, https://ru.wikipedia.org/wiki/, Цитировано – 10.01.2020
5. Жумабекова Д.Ж. Скрипичная культура Казахстана: педагогика, исполнительство и композиторское творчество (от истоков до современности), специальность 17.00.02 – Музыкальное искусство, автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора искусствоведения, Москва 2015,48стр.
6. Жумабекова Д.Ж. История скрипичного искусства Казахстана. – М.: Композитор, 2015. – 320 с., нотн. пр., илл. ISBN 978-5-4254-0089-5.
7. Будагян, Р.Р. Сочетание академических и неакадемических традиций в скрипичном исполнительстве рубежа XX-XXI веков / [Текст] / Р. Р. Будагян // Традиции и перспективы искусства как феномена культуры: Сборник статей по материалам Международной научной конференции Государственной классической академии имени Маймонида 12-16 апреля 2016 г. / под общ.нау.ред. Я. И. Сушковой-Ириной; ред.-сост. М. А. Казачкова, Е. В. Клочкова. – М.: Государственная классическая академия имени Маймонида, 2016. – 566 с. – С. 438-445.
8. Скрипка и немножко джаза, Электронный ресурс: «Российская газета RG.RU», 04.10.2018 20:17, Рубрика: Культура, Цитировано 02.01.2020, https://rg.ru/2018/10/04/skripach-devid-garrett-dast-koncerty-v-moskve-i-sankt-peterburge.html
9. Лана, Электронный ресурс: «Аманат», Цитировано 03.01.2020, www.kazamanat.kz › executors › view-91
10. Жамиля Серкебаева, Электронный ресурс, Цитировано 03.01.2020, https://www.1show.kz/ankets/1247

УДК 792.8

Қайыр Жәнібек Үсенұлы
ҚР-нің мәдениет қайраткері,
аға оқытушы,
Қазақ ұлттық хореография академиясы,
Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан
E-mail: bek.kz.78

Ізім Тойған Оспанқызы
ҚазКСР-нің еңбек сіңірген артисі,
өнертану кандидаты, профессор,
Қазақ ұлттық хореография академиясы,
Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан
E-mail: toigan.izim@mail.ru

ХОРЕОГРАФИЯЛЫҚ ҚОЙЫЛЫМДАРДАҒЫ ДӘСТҮРЛІ МӘДЕНИЕТ МАЗМҰНЫ

Түйіндеме. Мақалада қазақ би қойылымдарындағы халықтың дәстүрлі мәдениетінің мазмұндық орны қарастырылған. Қазақ халқының өнері синкреттік түр алғанын ескересек, би өнері де қолданбалы өнер мен күй, ойын түрлері арқылы даму үстінде болғанына көз жеткіземіз.
Кілт сөздер: хореография, күй, аспаптық музыка, ансамбль, композиция, би.

СОДЕРЖАНИЕ ТРАДИЦИОННОЙ КУЛЬТУРЫ В ХОРЕОГРАФИЧЕСКИХ ПОСТАНОВКАХ

Резюме. В статье рассматривается содержательное значение традиционной культуры народа в казахских танцевальных постановках. Учитывая, что казахское искусство приобрело синкретный вид, мы видим, что танцевальное искусство развивается через прикладное искусство, кюи, игры.
Ключевые слова: хореография, күй, инструментальная музыка, ансамбль, композиция, танцы.

THE CONTENTS OF TRADITIONAL CULTURE IN THE CHOREOGRAPHIC PRODUCTIONS

Summary. The article deals with the content value of the traditional culture of the people in Kazakh dance productions. Given that Kazakh art has acquired a specific form, we see that dance art is developing through applied art, Cui, and games.
Keywords: choreography, kui, instrumental music, ensemble, composition, dance.

КІРІСПЕ

Қазақ халық биі атадан балаға мұра болып келе жатқын мәдени құндылықтың бір түрі. Көп салалы өнеріміздің ішінде халқымыздың рухани тарихымен бірге жасасып, біте қайнасып, даму мен қалыптасудың сан-қилы өткелдерінен өткен би өнерінің алар орны ерекше екені сөзсіз. Қоғам тарихының қай кезеңінде болмасын өнердің атқаратын қызметінің мол болғаны белгілі. Оның танымдық мұрат-мақсатымен бірге, тірлігіндегі рухани қоғам мәні де жоғары болды. Олай болса, басқа өнер түрлерімен қатар би өнерінің де қазақ халқының ғасырдан-ғасырға ұласып, атадан-балаға мұра болып келе жатқан рухани байлығы.

Халық өмірі қоғамның әлеуметтік-экономикалық әрекеті арқылы ғана қалыптасып қоймай, сонымен бірге мәдени, рухани-эстетикалық таным-түсінігі де шыңдалып отырады. Халқымыздың басқа рухани мұрасы сияқты, би өнері жайындағы деректер мен мұрағаттар да тым әріден бастау алады. Қазақ халық би өнері ерте заманнан-ақ қалыптасып, халқымыздың аса бай ауыз әдебиетімен, ән-күйлерімен, дәстүрлі тұрмыс-салтымен бірге біте қайнасып келе жатқан ел мұрасы. Халықтың көркемдік дүниетанымында мәдениетінің бір көрінісі ретіндегі би өнері өзінің эстетикалық болмысында қазақ жұртының жалпы өмір салтын бейнелейтін қимылдар жүйесін қалыптастырды. Қазақ халқы ежелгі би өнерімен бізге жеткен бүгінгі дәстүрін өзінің рухани азығының бірі ретінде қазынасына қосып, ғасырлар белесінен алып өткен.

Қазақ халық биінің даму үрдісін зерттеуде Д. Әбіровтің, Л. Сарынова мен О. Всеволодская-Голушкеевичтің еңбектері жарық көрді. Д. Әбіров өз зерттеу жұмысында жалпы халық биінің даму жолын қарастырса, Л. Сарынова сахналық үлгісін зерделеген. Ал, О. Всеволодская-Голушкевич қазақ би мәдениетін бақсы ойынымен байланыс-

тыра отырып зерттеген. Осы ғалымдардың еңбектері қазіргі жастардың зерттеу жұмыстарын жүргізуде басшылыққа алынып отыр.

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

Көшпенді халық өзін қоршаған табиғи ортаға байланысты өзіне тән өмір-салтын, мәдениетін қалыптастырды. Этникалық құрылымға қажетті көптеген факторлар бұлардың өз ішінде туындап, белгілі бір тәртіпті жүйеге айналды.

Дамудың белгілі бір кезеңдерінде тарихи тәжірибелер, өнердің озық үлгілері одан әрі жетіліп шыңдала түсті. Сол халыққа тән көркемдік стиль қалыптасты. Мұнсыз өзіндік өрнегі бар рухани мұра болмақ емес. Қазақ тарихының көшпенділер деп аталатын кезеңінде ешқандай өнер түрі еш жерде дараланып көзге түспейді, себебі оларға тән нәрсе тұтастық. Яғни, қазақтардың әлеуметтік-мәдени өмірінде ешнәрсені бір-бірінен бөле-жара қарауға болмайды. Өйткені, көшпенділердің барлық болмысы табиғи ортамен сәйкестік қарым-қатынаста пайда болған тұтас дүние.

Әр ұлттың өз ана тілі болса, ал дүниежүзі халықтарына ортақ бір тіл бар: ол — емеурін, ишара, іс-әрекет, қозғалыс тілі. Осы тілге жататын би өнері адамзаттың дүние танымындағы ең алғашқысы. Алғашқы қауымдастықтағы адамдардың кәсіптеріне би – қимыл өнері негізделген. Олар өздерінің тіршілігіне қажетті әрекеттерін үндескен қимыл-қозғалыстың бірлігі арқылы атқарған. Қандай да болмасын еңбек түрлерінде ырғақ бары белгілі. Сондықтан, ырғақпен үндестік тапқан әртүрлі дене қозғалыстарынан би туындады.

Ал, қазақ халқының мәдени даму тарихында бақсы-балгерлердің ролінің болғанын біз тарихтан білеміз. Бақсы-балгерлер халық арасында ырымдарды, әдет-ғұрыптарды уағыздаушы және орнықтырушы болған. Жақсылыққа бағыштайтын, жамандыққа ұрындыратын ырымдарды жұрттың санасына сіңіріп, халықты оның жақсысын мұқият сақтап, жаманынан жиреніп қашып жүруге шақырған. Қазақ халқының арасында шамандықтың жалғасы ретінде бақсылар XX ғасырда да болған. Олар қобыз (ыспалы), асатаяқ, дабыл, даңғыра (ұрмалы) аспаптарын қолданған.

Белгілі музыкатанушы ғалым Б.Сарыбаев: "Темір теңгешелер ілінген ұрып ойнайтын көне асатаяқ аспабы соңғы уақытқа дейін белгісіз болып келді",– дей келіп, "...тек бұрынғы өткен бақсы-балгерлердің арасында оның бірнеше түрі болғандығына" тоқталады [1, 136.]. Музыкалық аспаптардың әсерін жақсы түсінген бақсылар оны өте қастерлеп ұстаған. Үстіне киген киіміне, қолына және аяғына неше түрлі шүберек, қоңырау, әр көлемдегі темір-терсек тоғалар байлап алып қозғалғанда, олардың сылдыры әуеннің ырғағын күшейте түскен.

Ал қазақ биі өнеріне арқау болған "бақсы ойыны" әрбір тарихи кезеңде әр түрлі сипатқа ие болып отырғаны белгілі. Олар қобыз аспабы мен бірге ұрмалы музыкалық аспаптардың көмегімен де өздерінің бақсылық, балгерлік үрдістерін күшейтіп отырған. Оған фольклорист Ә.Диваевтың: "Қатты ащы дыбыс шықты. Бақсы атып тұрып шыр көбелек айнала бастады, тек үстіне киген бешпентінің етегі ғана көрінеді",– дей келіп, өз ойын: "... қазақ бақсылары қобыздарының сүйемелімен ән айтып, би билейді"- деп жазған деректері дәлел бола алады [2, 55, 56 б.б].

А. Левшин еңбектерінде "...бақсы, қобыздың ең жоғарғы не ең төменгі дыбыстарын қолданады. Төмендегі сүйкімсіз тұрпайы не жоғарғы өткір ащы дыбыс емделушіге үлкен психологиялық әсер еткенін" – атап көрсетеді [3, 126.]. Музыканың адамға әсерін Ж.Алтаев және М.Орынбаев өздерінің "Әл-Фараби философиясы" атты музыка саласындағы зерттеу еңбектерінде Фарабидің музыканың емдік қасиетін, жағымды әсерін жан-жақты дәлелдегенін, сондай-ақ оның тәрбиелік мәні зор екендігіне тоқталғандығын, сонымен қатар адамның музыка шығару қабілеті мен дарындылығы дәрежесінің әр түрлі сатысын көрсеткендігін, оның адамның жан дүниесіне жағымды, жағымсыз әсер ететін музыкалық жанрларға талдау жасағандығын айтқан. Міне, осы ерекшеліктердің барлығын балетмейстер би қойғанда өз шығармашылығына арқау етеді. Ол биді музыка сазына, ырғағына, оның дыбыс күшіне, не болмаса үніне тағы басқадай әр түрлі ерекшелігіне байланысты қояды. Олай болса, бақсылар да А. Левшин айтқандай қобыздың дыбыс шығару ерекшелігіне қарай дене пластикасын тапқан деп ой түюге болады.

Адамзат өмірінің барлық кезеңдерінде тарихи мұраға, өткенге көзқарас үнемі бірқалыпты, бір ұдай болған жоқ. Ол қоғам дамуымен бірге өзгеріп отырды. Қазақтың бақсыларын ырғақтық би өнеріне байланысты тек емші ретінде ғана қарап шықтық. Бірақ, тарихта бақсы сөзінің әр заманда әр түрлі қолданылғандығы, бақсының жалғыз емші болмағаны белгілі. Бұл жөнінде: "Алғашқы әзірде қобыз немесе басқа түрлі аспапқа қосылып өлең айтып, сол өлеңмен ауруды емдеп, сиқырлы істерімен міндетін атқарып жүрген шамандар бері келген соң қоғам ішіндегі алуан түрлі зиялылардың аты болып кетті",– деген ойын ғалым Қ.Жұбанов өз еңбегінде білдірген [4, 17б.]. Олай болса шамандық (бақсылық) қазақ халқының мәдениетіне үлкен әсерін тигізген діни мәдени жүйе болғандығын аңғарамыз.

Сондықтан қазіргі сахнада биленіп жүрген "бақсы ойыны" қобыз күйлеріне және бақсы сарындарына қойылып жүр. Халық тарихынан нәр алған балетмейстерлер өз билерінде бақсы қимылдарының алуан түрін қолданады. Әр түрлі секіру, айналу тәсілдерін қолдануда ішкі тылсым күштің психологиялық шарықтауын музыкалық ырғақпен әдемі үндестікте көрсетіп, осы тақырыпқа әр балетмейстер өз қиял көкжиегінен келді.

Қазақ биі өнерінің мазмұндық ауқымы кең. Халықтың күнбе-күнгі өмір салты осы өнердің тақырыбының сарқылмас қайнар көзіне айналды. Қазақ биі шығармашылығын ұлттық мәдениетіміздің келелі бір тармағы деп білген жөн. Ол халық шығармашылығымен қоса кәсіби сахна өнерінің дамуына да үлкен үлес қосып келеді.

Қазақ халқының дәстүрлі өнеріне дәлел көп, ақын-жыраулардың импровизациялық дәстүрі поэзия мен музыка өнерінің синкреттік бірлігіне негізделіп, қобыз немесе домбыра аспабымен айтылатындығы. Сондықтан, қазақ халық музыкасы поэзиямен, сөзбен тікелей байланысты. "Аққу" күйіндегі құстың ұшқанын не болмаса "Ақсақ құландағы" аттың аяңдағанын, құланның ақсаңдағанын, мылтықтың атылғанын суреттеу, әр қилы кезеңдерді музыкамен береді.

Би өнеріне басқа өнер түрлерімен бірге халық күйлері де өзек болғаны сөзсіз. Белгілі ғалым Қ. Жұбанов: "Қазақ музыка шығармаларының ішіндегі ең ірі жанрдың бірі – күйлер" дей келіп, ойын былай жалғастырған: "...күйлер халық музыкасында сирек ұшырайтын нәрсе. Бұл – осы күнгі Еуропаның симфониясы тәрізді. Мұндай дәрежеге жету үшін халық музыкасы жақсы ғана дамыған болуы керек. Сондықтан күйлерді қазақ музыкасының ең жоғарғы түрінің үлгілері деп білуіміз керек" [4, 9б.].

Міне, осындай жоғарғы деңгейде дамып келген күй – би өнерінің негізгі компоннентерінің бірі болды.

Жалпы музыка әр халықтың сезім байлығы мен ішкі жаратылыс қалпын білдіретін болса, би – сол сезімдерді дене қимылының әсем ырғақтық пластикасымен аша түсетіні мәлім. Қандай бағыттағы би қойылымдары болмасын, ол музыка мен дене қимылдарының пластикасы арқылы іске асады. Ал, қазақ халық биі өнерінің дамуында күй жаңа тұрғыдан көркемдік, мазмұндық роль атқарғанын көреміз.

Би өнерінде халық композиторларының аспаптық күйлері үлкен орын алады. Қазақ музыка өнерінің ерекше өркен жайған саласы – күй дейтін болсақ, ол адамның жан-дүниесін, көңіл күйін бейнелейтін әуен, саз құбылысы болса керек. Тоқсан толғантып, тебірентіп, елжіретіп, мұңайтатын үн – дыбыс сиқыры. Күй домбыра аспабында ғана орындалмайтыны белгілі. Бізге қобыз, сыбызғы, жетіген, сазген аспаптарында орындалатын алуан-алуан күйлер жетті.

Сан түрлі күйлер мен аспаптық музыканың ішінде би-күйлері де мол кездеседі. Олар да қазақ халқының ұлттық дәстүрі, әдет-ғұрпы, тұрмыс- салты, ойын-сауықтарымен бірге туған. Оның көпшілігі көркем сазды, жеңіл үнді, ойнақы, ерекше әуезді, сыпайы келеді.

Қазақ күйі – қазақ халқының рухани өмірінің шежіресі. Күйде адамның болмыстың шексіздігін ұғыну жолындағы ұлы жетістіктер мен оның әлемнің бір бөлігі болуға ұмтылысы көрсетілген. Бұл жөнінде музыка зерттеуші ғалым Т. Несіпбай: «Күйдегі, әсіресе халықтың арасындағы кәсіби күйшінің шығармашылығында қазақтардың баға жетпес рухани байлығы ретінде, әлемдік қарымқатынасын, ментальдігі мен ойлауын жүзеге асыруды жетілдіру оны әлемдік музыкалық мәдениет үшін өте құнды көркем феномендер қатарына енгіздеді»,- деп көрсеткен. (Совершенство воплошения духовного опыта, мироотношения, ментальности и мышления казахов в кюе, особенно в творчестве народно-профессинальных кюши, выдвигает его в ряд художественных феноменов, имеющих непроходящую ценность для мировой музыкальной культуры) [5, 143б.].

Қазақ би өнерінің сахналық үлгілерінде Құрманғазы, Дәулеткерей, Байжұма, Тәттімбет сияқты халықтың рухани азығана айналған күй авторларының шығармалры көптеп кездеседі.

Халықтың шығармашылық мәдениеті адамның сана-сезімімен бірге адамгершілік болмысын тәрбиелеп іске асырады. Қандай халық болмасын ұлттық мәдениетке мән бермей өзін ұлт ретінде көрсете алмайды. Сондықтан суретші, композитор, балетмейстер өзінің туындысын жазарда халық мәдениетін оқып білуге талпынады. Әр халықтың өзіндік ерекшелігі би өнерінде өз ізін қалдыратыны осыдан болса керек. Сол мәдениеттің бірі қолданбалы өнер дейтін болсақ, халық мәдениетінің бұл түрі де би қойылымдарынан орын тапқан оған дәлел халық арасына кең тараған «Киіз басу» биі.

Қазақ би мәденеитін зерттеуші, балетмейстер О.В. Всеволодская-Голушкевич қойған бұл биде халық күйі «Келіншек» пен Дайрабайдың тез жүретін екпінді күйі алынған. «Келіншек» күйі би қимылдарына еңбек ырғағының байсалды орындалу негізін берсе тез ойнақы орындалатын «Дайрабай» ауыл жастарының ойын-сауыққа биім де жігерлі көңіл күйін бере алды.

Киіз басу процесінде қолданылатын жүн сабау, жүн түту, оны жаю және өрнегін салумен қатар жүнді пісіріп, біріктіру қимылдарын би арқылы көрсете алған бұл би көрерменнің көңілінен шыққан шығарма болды.

Би өнерінің сахналық түр алып, даму кезеңдерінде халықтың салт-дәстүрін көрсететін «Қыз ұзату», «Келіншек», «Құрдастар» сияқты тек қазаққа тән мінез-құлықты суреттейтін билер де орын алды. Сонымен қатар спорттық ойындар би мазмұнына негіз бола алды. Оған дәлел «Көкпар», «Қыз қуу», «Алты бақан» т.б. билердің сахнадын көрініс табуы.

ҚазКССР-нің ән-би ансамблнің репертуарындағыі (қазіргі Мемлекеттік «Салтанат» би ансамблі) "Саяхатта" атты композициясында тек қана жігіттер өнер көрсеткен. "Көкпар", "Қазақша күрес", "Жігіттер" биінен түзілген бұл композицияда халық арасына кең тараған спорттық ойындар көрсетілген.

ҚОРЫТЫНДЫ

Бүгінгі күні де қазақ би қойылымдарында халықтың алуан түрлі салт-дәстүрлері мен ойын түрлері сахналануда. Кейінгі буын би қоюшы балетмейстерлер ағалар жолымен келе жатыр.

Шымкент қаласы филармониясы жанынан құрылған «Қазына» би ансамблінің, Алматы облыстық филармониясының Мемлекеттік «Алтынай» халық би ансамблінің, Мемлекеттік «Наз» би театрының репертуарындағы билер ұлттық нақышқа толы. Ол билерде қазақтың нешеме бір әсем ойындары, салт-дәстүрлері көрсетілген. Халық өнерінің өзіндік даралығы мен даналығын сақтап, дамытып отырған бұл ансамбль ерекше ілтипатқа ие.

Кең байтақ еліміздің түпкір-түпкірінде жұмыс жасап жатқан би ансамблідерінің репертуарындағы билер халық би өнерінің қазынасына айналып отыр. Билер қазақ тарихы мен халық аңыздары, ойыны мен дәстүрлерінің уақиғалы желісі мен тастағы өрнектер, қол өнерімен тығыз байланыса отырып және осындай құндылықтарды өрнектеу арқылы сипаттайтын халық даналығын бейнелеуге арналғандығын көріп отырмыз.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1 Сарыбаев Б. Қазақтың музыкалық аспаптары. Алматы, 1978, 136 б.
2 Всеволодская-Голушкевич О.В. Баксы ойыны. Алматы, 1996, 144 б.
3 Қазақтың музыкалық фольклоры. Алматы, 1982, 264 б.
4 Жұбанов Қ. Шығармалар мен естеліктер./Құрастырған А.Жұбанов/. Алматы, 1990, 206 б.
5 Кузембаева С. (ответственный редактор) Казахская музыка в контексте культур. – Алматы НИЦ «Ғылым», 2002. – 204с.

УДК.: 8.82.0

Кунаев Диар Аскарович
директор НКЦ «Дом Ауэзова»,
кандидат филологических наук,
г.Алматы
E-mail: domauezov@mail.ru

М.О.АУЭЗОВ И ТАТАРСКАЯ ЛИТЕРАТУРА

Түйін: Бұл мақалада қазақ жазушыы М.О.Әуезовтің татар әдебиетімен байланысы мен зерттеуі көрсетіледі.

Кілті сөздер: әдебиет, достастық, рухани мұра, әлемдік әдебиет, халықаралық байланыс.

Аннотация. В данной статье исследуется взаимосвязь казахского писателя М.О.Ауэзова и его изучение татарской литературы.

Ключевые слова: литература, содружество, духовное наследие, мировая литература, взаимосвязь народов.

Summary: This article explores the relationship of the Kazakh writer M.O. Auezov and his study of Tatar literature.

Keywords: literature, commonwealth, spiritual heritage, world literature, the relationship of peoples.

Взаимосвязь казахского и татарского народов, конечно, обусловлена наличием объективных факторов и предпосылок. Предки этих братских народов находились на разных периодах истории в составе единых государств.

В Поволжье, Приуралье и Западной Сибири казахи и татары живут издавна. Казахов и татар объединяет общая религия, близость языков, общность древнетюркского духовного наследия. Это способствовало многовековому общению наших народов. Также необходимо отметить, что Казань была духовным центром многих тюркских народов еще до Октябрьской революции.

М.О.Ауэзов с детства и до последних лет жизни близко общался с татарами, хорошо знал их язык и татарскую литературу. М.О.Ауэзов дружил с классиком татарской живописи Баки Урманче, который написал великолепный портрет казахского писателя и его дочери Лейли Мухтаровны Ауэзовой будучи в Алма-Ате во время Великой Отечественной войны.

Вот как писал Б.Урманче об М.О.Ауэзове:

«В 1945 году я был приглашен из Москвы в Алма-Ату для реализации мероприятий комитета по 100-летию со дня рождения Абая. Очень сблизились с Мухтаром, стали друзьями. Больше всех я общался с ним. Он давал мне очень ценные советы. Они помогли мне при создании портрета Абая, при оформлении романа «Абай» и вообще в моих произведениях на казахские темы. При общении с Мухтаром меня поразило его хорошее знание татарской печати и литературы, произведений Габдуллы Тукая, Фатиха Карими и других. Он хорошо разговаривал на татарском языке». [1]

Татарский писатель Амирхан Еники в своих воспоминаниях (Ватаным Татарстан», 19.09.1997г.) называл М.О.Ауэзова «великим мудрецом» и пишет о своей встрече с ним в 1957 году в Алма-Ате. Он также отмечает широкую осведомленность автора «Абая» о татарской литературе [2].

М.О.Ауэзов благосклонно относился к татарским писателям и деятелям культуры и всегда поддерживал их. После публикации первой части романа Ахмеда Файзи «Тукай» он посоветовал автору более теснее увязать судьбу поэта с жизнью народа и в дальнейшем создать эпопею о Тукае.

Сам М.О.Ауэзов хорошо знал татарский язык и свободно говорил на нем, книги, на татарском языке читал в оригинале. В своих исследовательских трудах он затрагивал имена татарских деятелей культуры и литературы – Шигабутдина Марджани, К Насыри, Галимзяна Ибрагимова и других. Это нашло отражение в его трудах – «Әдебиет тарихи», «История казахской литературы», «Развитие литератур народов Средней Азии и Казахстана в эпоху социализма», «Сказки», «Айтыс», и др.

М.О.Ауэзов в своих трудах, посвященных фольклору тюркских народов исследовал и эпос «Едиге», который принадлежал всем тюркским народам, в том числе и татарскому. Эпос «Едиге» был официально признан феодальным, буржуазно-националистическим и по нему вышло специальное постановление ЦК ВКП(б).

Труды М.О.Ауэзова, посвященные изучению проблем взаимосвязи и взаимообогащению литератур народов СССР, являлись основополагающими для исследователей литературного процесса советской эпохи. Высокопрофессиональные академические исследования М.О.Ауэзова положили начало целым направлениям в изучении фольклора, эпоса, истории литератур

тюркских народов, в языкознании, эстетике, философии, истории музыкального и пластического искусств.

Татарские писатели хорошо помнят о выдающейся роли М.О.Ауэзова в присуждении Ленинской премии Мусе Жалилю за цикл его стихотворений «Моабитская тетрадь» в 1957 году. Об этом свидетельствует его речь 2-го февраля 1957 г. в Москве, на заседании Комитета по присуждению Ленинских премий в области литературы, искусства и архитектуры:

«Я начну с вашего разрешения с Муса Джалиля, потому что в прошлый раз мне поручили познакомиться с оригиналом. Вообще перевод стихотворений часто совпадает с оригиналом, но бывает, что и не совпадает. Это не то, что перевод пьесы или прозы. И перевод поэзии Джалиля тоже оказался плохим. Например: он говорит «И жизнь моя была грустной песней, и смерть моя превратится в песню» а перевод такой, что жизнь моя была светлой песней, а смерть моя прервет ее. Такое «причесывание».

А сам по себе оригинал интересен, я прочитал и его и целую серию работ на татарском языке, и есть большая монография в 400 стр. в Институте мировой литературы на русском языке об его творчестве, и значительное число диссертации, которые относятся к исследованию «Моабитскои тетради». Но он разносторонний поэт. Его наследие сейчас составляет два больших тома. Первый и второй том казанское издание на татарском языке. Он был и драматургом, он писал и стихи, и поэмы, он лирик. Когда вы читаете «Моабитскую тетрадь», то чувствуете, что какие-то побочные ассоциации все время следуют за ним и всегда вы чувствуете, что это написано в тюрьме, что это «с петлей на шее». Большое количество стихотворений написано уже после того, как он получил смертный приговор, он получил его – в июле месяце, а в январе был казнен. В первом стихотворении «Судьба», там есть тон естественной человеческой грусти. Он ведь вырос в детдоме, рано лишившись родителей, жизнь его была полна скитаний. Потом он вступил в комсомол, было в его жизни много срывов, а под конец он стал настолько крупным общественным деятелем, что возглавлял писательскую организацию Татарии.

Так, что когда вы читаете его вещи, вы слышите, что вначале он выступал так, как все, попавшие в тюрьму, как все, у которых жизнь попала в тупик. Он все время очень правдив и искренен. Все строки его стихов написаны кровью сердца. Но дальше он мужает и создает такие аллегорические вещи, которых он раньше не создавал, так «Буран» и несколько стихотворений, обращенных к легионеру – бельгийцу, с которым он шесте сидел. И это тоже тема дружбы, которая проходит через все. Все время, когда вы считаете, вам трудно освободиться от этого второго момента – чувства, что это написано уже после того, как он был приговорен. Иногда просто слезы наворачиваются, когда вы читаете. И этот человек мне представляется с сердцем-факелом, это Данко, который пронес через все ужасы войны свое горящее сердце. И в этом смысле песни его мужества – человека приговоренного к смерти не только у нас сегодня, у тех, которые судят о его произведениях, но у всякого, кто будет читать, всегда будут вызывать эти благородные ассоциации. Этот человек писал, как и Фучик «с петлей на шее».

Он лирик. И в таком состоянии быть лириком! Он пишет все в грустных тонах. Но мужество его никогда не покидает, говоря о дочери, он говорит о Родине, говоря о возлюбленной, говорит о Родине. И о том, что и под топором палача он будет думать о Родине. Он все мужает и становится великим патриотом, человеком подлинно высокого назначения. Думаю, что словами его песен запела Зоя, его песней говорили уста Матросова. Так мне представляется. Извините, что я так эмоционален, но все это соответствует истине. Если в этом году мы какие-то произведения выделим, которые по-нашему убеждению будут достойны Ленинской премии, а эта премия будет иная и иной подход совершенно должен быть к ней. И если даже достойным премии окажется только одно имя, то это имя должно быть имя Мусы Джалиля. Это неважно, что он умер, но он живой и как все другие герои войны, будет жить с нами. Он большой поэт, мы знаем имена Тукал, Тахбаша и других, и он абсолютно не снижает, а поднимает постепенно культуру татарского стиха и воспринимает передовые, традиции классической литературы.

Это поэт, который идет рядом с вами по литературной культуре и насыщенности эмоциональной, и все уравновешено в должных дозах. Он немногословен, он не риторичен, он искренний и пламенный, он все, творит на острие меча и правда сквозит во всем, как дымящаяся алая кровь на белом снегу. Я даже не все переводы читал, чтобы не сбавить впечатления, а читал оригиналы» [3, 137-139].

М.О.Ауэзов один из уважаемых и почитаемых писателей среди татар. Его роман «Абай» был переведен на татарский язык в 1957 году Саувар Агдамовой в Казани [4]. Поскольку роман был очень хорошо принят читателями и пользовался большим успехом он был переиздан в 1960 году в Таткнигоиздате в Казани в двух томах. Также издавались его другие произведения на татарском языке в разные годы. Например, его рассказы в переводе Л.Хамидуллина, автобиография и доклад о Мусе Жалиле.

Популярность романа «Абай» среди татарских читателей объясняется с одной стороны высокими идейно-художественными достоинствами оригинала, с другой – талантливым вос-

произведением текста на татарском языке. Переводчица Саувар Агдамова (1901-1978) хорошо знала быт, язык, духовную культуру казахского народа.

Ее муж известный татарский писатель Кази Наджми (1901-1957) несколько лет жил в Актюбинске, с любовью и уважением относился к казахскому народу [5]. Он неоднократно встречался и общался с М.О.Ауэзовым. После выхода романа на татарском языке М.О.Ауэзов отправил ему и Саувар Агдамовой телеграмму, в которой высоко оценил перевод.

М.О.Ауэзов как никто другой знал историю и современное состояние литератур практически всех тюркских народов. Всем известно его духовное родство с классиком татарской литературы Галимзяном Ибрагимовым и его личные связи с татарским миром, в частности с Гумером Башировым с которым имелись личные контакты и постоянная переписка.

М.О.Ауэзов относится к числу великих писателей, личность и творения которых являются воплощением национального характера казахского народа, выражением его обычаев, нравов, традиций. Давними и прочными узами дружбы и братства связан М.О.Ауэзов со многими тюркскими народами в том числе и татарской. М.О.Ауэзов принадлежит к плеяде тех выдающихся деятелей, которые закладывали прочный фундамент не только национальной, но и всей советской многонациональной литературы.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1 Б.Урманче об М.Ауэзове //Социалистик Татарстан. – 1967. – сент. – 28.
2 Из воспоминаний Амирхана Еники //Ватаным Татарстан. – 1997. –сент. – 19.
3 Стенограмма речи М.О.Ауэзова на заседании Комитета по присуждению Ленинских премий в области литературы, искусства и архитектуры (Заседание секции литературы). // Әуезов М. шығармаларының елу томдық толық жинағы. 47 т. – Алматы: Жібек жолы, 2011. – 456 б.
4 Миннегулов Х. Мухтар Ауэзов и татарская литература //М.О.Әуезов ХХ ғасырдың ұлы жазушысы және гуманисі. – Алматы, 1997. – С. 129-132.
5 История советской многонациональной литературы. Т. 1. – М.: Наука, 1972. – 662 с.

МРНТИ 39.19.25

Қайпбаев Ернат Мұратұлы
магистрант 2 курса,
кафедра биоразнообразия и биоресурсов,
факультет биологии и биотехнологии,
Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби
Казахстан, г.Алматы
E-mail: yernatkaypbay@gmail.com

ГЕОБОТАНИЧЕСКОЕ ОБСЛЕДОВАНИЕ ЗЕМЕЛЬ КАБАНБАЙСКОГО СЕЛЬСКОГО ОКРУГА (АЛАКОЛЬСКИЙ РАЙОН, АЛМАТИНСКАЯ ОБЛАСТЬ)

Аннотация. В данной работе описываются геоботанические обследования земель Кабанбайского сельского округа. Актуальность данной темы является в необходимости изучения современного культуро-технического состояния природных кормовых угодий. Целью работы является изучение растительных сообществ территории Кабанбайского сельского округа, Алакольского района Алматинской области. Растительный покров территории изучался маршрутным методом.

Ключевые слова: растительные сообщества, геоботаническое обследование, маршрутный метод.

Қайпбаев Ернат Мұратұлы
2 курс магистранты,
Биоалуантүрлілік және Биоресурстар кафедрасы,
Биология және Биотехнология факультеті,
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Алматы қ., Қазақстан
E-mail: yernatkaypbay@gmail.com

ҚАБАНБАЙ АУЫЛДЫҚ ОКРУГІНІҢ ЖЕРЛЕРІН ГЕОБОТАНИКАЛЫҚ ЗЕРТТЕУ (АЛАКӨЛ АУДАНЫ, АЛМАТЫ ОБЛЫСЫ)

Аннотация. Бұл жұмыста Қабанбай ауылдық округіндегі жайылымдық жерлердің геоботаникалық зерттеулері сипатталады. Бұл тақырыптың өзектілігі табиғи азықтық жерлердің қазіргі заманғы мәдени-техникалық жағдайын зерттеу қажеттілігі болып табылады. Жұмыстың мақсаты Алматы облысы Алакөл ауданы Қабанбай ауылдық округі аумағындағы өсімдік қауымдастығын зерттеу болып табылады. Аумақтың өсімдік жамылғысы маршруттық әдіспен зерттелді.

Кілтті сөздер: өсімдік қоғамдастықтары, геоботаникалық зерттеу, маршруттық әдіс.

Kaipbayev Yernat Muratyly
master's degree in Biodiversity and Bioresources,
faculty of Biology and Biotechnology,
al-Farabi Kazakh national University,
Almaty, Kazakhstan
E-mail: yernatkaypbay@gmail.com

GEOBOTANICAL RESEARCH OF LANDS IN KABANBAY DISTRICT (ALAKOL DISTRICT, ALMATY REGION)

Annotation. This paper describes geobotanical research of the land of the Kabanbay district. This study, the current cultural and technical state of natural forage land, is necessary and relevant nowadays. The purpose of this work is to study plant communities in the territory of the Kabanbay district in Alakol district of Almaty region. The vegetation cover of the territory was studied by the route method.

Keywords: plant communities, geobotanical research, route method.

Введение

Геоботанические изыскания [1, 3с.] природных кормовых угодий имеют очень важное значение для сельского хозяйства, так как современное культуртехническое состояние земель [2, 20с.] имеют прямое отражение на качестве развития животноводства. Целью работы было изучение структуры растительности покрова и флористического состава природных кормовых угодий Кабанбайского сельского округа

Геоботаническое изучение выполнено на площади 82100 га в масштабе 1:50000. Картирование проводилось на фотопланах аэрофотосъемки 1985-1987 года, дешифровки 1988-1989 года, масштаба 1:25000.

При выполнения геоботанического обследования специалисты сталкиваются с различными типами рельефа, которые включают характерный для себя особый комплекс природного строения. Сложное строение рельефа осложняет маршрутный метод обследования [3, 3с.], который заключается в том, что территория исследования покрывается равномерной сетью маршрутов. Во время следования по ним производят составление флористических описаний [4].

К одной из территории со сложным рельефом относится участок Бекайдар, Кабанбайского сельского округа, Алакольского района, Алматинской области, который расположен среди горной цепи Джунгарского Алатау.

Хребет Джунгарский Алатау является самостоятельным горным образованием. От передовых цепей Тянь-Шаня хребет отделен Илийской впадиной. Западные отроги Джунгарского Алатау смыкаются с отрогами Чу-Илийских гор, образуя невысокое плато Карой. К подножьям Джунгарского Алатау подступает Алакольская впадина, соединенная с Джунгарской впадиной Джунгарскими воротами [5]. Для упрощения изучения растительного покрова подобных территории исследователи могут прибегать к дистанционным методам обследования [6, 16с.].

Согласно существующему агроклиматическому районированию основная часть территории обследования расположена в III – очень засушливом предгорном агроклиматическом районе, лишь территория участка Бекайдар относится к IV – горному агроклиматическому району.

Гидротермический коэффициент (ГТК) в III агроклиматическом районе равен 0,5-0,7 в IV районе равняется 0,7 и более. Теплообеспеченность вегетационного периода, выраженная суммой температур воздуха выше 10º, в III районе – 2800-3200º, в IV районе меньше 2800º.

Характерной особенностью климата интересующей нас территории являются континентальность. Температура лета и зимы, дня и ночи бывает с резкими контрастами. Продолжительность периода с температурой воздуха выше 10º составляет 163-173 дня. Устойчивый снежный покров наблюдается в течение 95-140 дней, а средняя высота снежного покрова из наибольших его значений на зиму составляет 25-70 см [7, 19с.].

Целью работы является изучение растительных сообществ территории Кабанбайского сельского округа, Алакольского района Алматинской области.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ

Геоботанические изыскания были проведены на территории Кабанбайского сельского округа, Алакольского района Алматинской области. При проведении работ были использованы как современные, так и классические методы флористики. Для определения семейства, рода и вида растений был использован «Иллюстрированный определитель растений Казахстана». [8,9].

Исследования выполнялись в 3 этапа: подготовительный, полевой, камеральный. В подготовительный период производился сбор имеющихся фондовых, литературных и картографических материалов, характеризующих изученность природных условий исследуемого объекта. В процессе изысканий осуществлялось картирование растительности, нанесение на топооснову геоботанических контуров, описание растительных сообществ, относимых в дальнейшем к тому или иному типу кормового угодья. Под последним понимается растительность (пастбищ) сходного видового состава, строения, динамических свойств, приуроченная к определенным условиям местообитания (рельефу, почвам). Растительность, измененная под влиянием деятельности человека отнесена к модификациям типов кормовых угодий.

В бланке геоботанических описаний записывалось название сообщества, рельеф, почвы, условия увлажнения, проективное покрытие почвы растениями в процентах, высота, фенофаза и жизненность растений. Одновременно с выделением и описанием участков растительности производилось определение урожайности кормовых угодий методом укосов на 4-х площадках в 1 м2 каждая. При этом травянистые растения срезались на высоте 1-3 см, крупнотравье – 4-6 см, у полукустарников срезался или обрывался прирост текущего года.

Метод модельных растений, используемый для определения урожайности кустарников, предполагает заложение трансект, на которых пересчитываются все экземпляры учитываемого вида.

Из каждой выделенной по размерам группы в учет урожайности в зависимости от состояния растений были взяты 5-10 экземпляров для каждого вида мелких растений и 1-2 для крупных. Масса их по категориям взвешивалась в сыром и сухом виде, после чего определялся средний вес одного растения и, исходя из количества экземпляров на гектаре, подсчитывалась урожайность.

Пересчет количества экземпляров производился при каждом описании, а взятие урожайности – 1 раз в декаду.

Для определения урожайности в сухом весе срезанные растения раскладывались для просушивания до воздушно-сухого (ломкого) состояния и взвешивались.

Все данные по урожайности отдельных растений и их групп в сыром и сухом весе заносились в бланки описания растительности, и производился подсчет урожайности в центнерах на гектар.

Для горных пастбищ урожайность была показана с учетом склонности, то есть дается надбавка на 30% для круто склоновых угодий (20-30%) и для более пологих склонов на 10% (15-18%).

При выявлении флористического состава территории сомнительные по названию виды растений закладывались в гербарий для уточнения в камеральный период, также велась фотосъемка основных растительных сообществ.

Камеральный период обработки материалов полевых геоботанических изысканий включал следующие элементы работы: обработку материалов по флористическому составу, формирование окончательного типологического списка, составление легенды, подсчет урожайности пастбищ, вычисление и подсчет площадей,

Подсчет кормозапаса, составление и оформление геоботанической карты природных кормовых угодий (рис. 1), совмещенной с культуртехническим состоянием пастбищ и рекомендациями по рациональному использованию природных кормовых угодий, составление отчета. [10]

На карте сохранена топографическая основа и границы, выделенных на полевой карте контуров. Контуры карты были окрашены по преобладающей растительности. Типологический состав контуров отражен в виде формулы, в числителе которой показан порядковый номер типа (подтипа, модификации) по легенде с процентом занимаемой площади, в знаменателе – номер контура, урожайность кормовых угодий и площадь контура, где растительность используется в осенний период показаны штриховкой.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ИХ ОБСУЖДЕНИЯ

Территория Кабанбайского сельского округа состоит из нескольких участков, которые расположены в разных высотных поясах. Ясно выражены следующие форма рельефа: высокогорье, среднегорье и низкогорье, понижения среднегорий, предгорная слабоволнистая равнина, понижения предгорной равнины, мелкобугристые, грядово-бугристые и бугристые пески.

Территория основного участка и участок Бекайдар относится к горной системе Джунгарского Алатау, который состоит из ряда вытянутых в широтном направлении хребтов, разделенных более или менее обширными межгорными понижениями (впадинами). Характерной чертой орографии Джунгарского Алатау является ступенчатое строение, обусловленное наличием платообразных пространств, лежащих на различных гипсометрических уровнях.

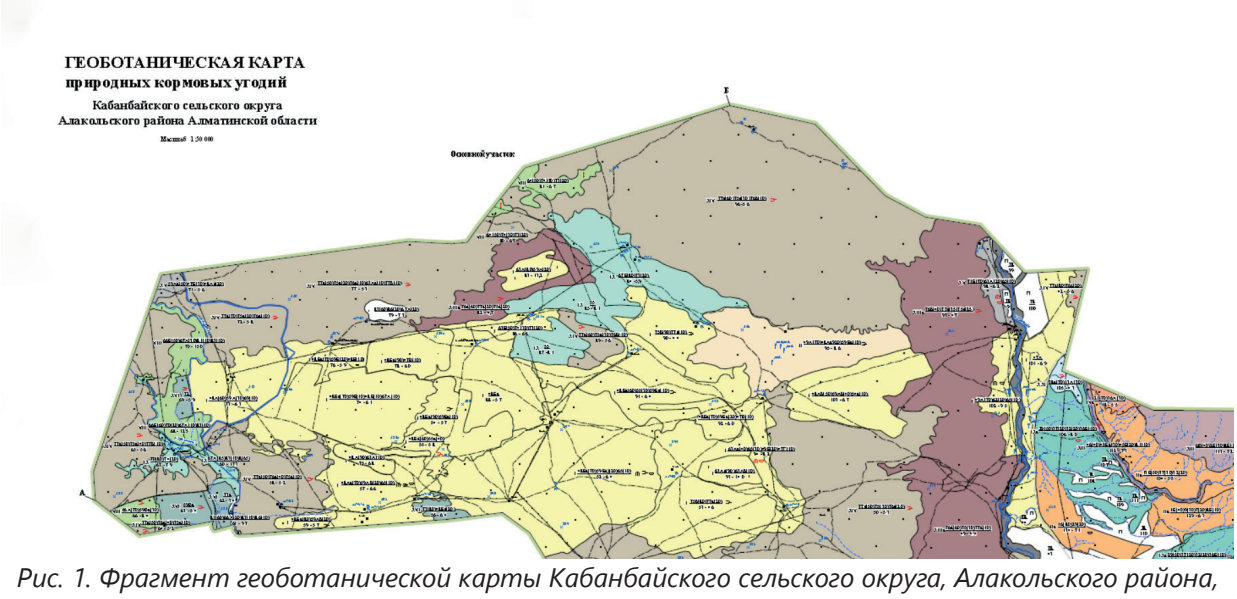

Рис. 1. Фрагмент геоботанической карты Кабанбайского сельского округа, Алакольского района, Алматинской области

Флористический список составили 163 вида, относящихся к 109 родам и 34 семействам. По количеству видов в семействах преобладают Asteraceae Dumort, – 32 вида, Poaceae Barnhart – 24 вида, Fabaceae Lindl.– 20 видов, Rosáceae Juss. – 9 видов, Brassicaceae Burnett. – 8 видов, Cyperaceae Juss. и Chenopodiaceae Vent. по 6 видов, Boraginaceae Juss., Lamiaceae Lindl., Scrophulariaceae Juss. по 5 видов, Polygonaceae Lindl., Euphorbiaceae Juss., Apiaceae Lindl. по 4 вида, Ephedraceae Dumort., Liliaceae Juss. по 3 вида, Caryophylaceae Juss., Ranunculaceae Juss., Geraniaceae Juss., Thymelaeaceae Juss., Plantaginaceae Juss., Rubiaceae Juss. по 2 вида, на долю других семейств приходится по 1 виду.

Доминантами в растительном покрове явились 28 видов.

Подавляющее количество видов (150 видов, что составляет 92 %) поедается скотом, ядовитыми считаются 13 видов, 18 видов – лекарственные [11, 255 с.].

Пастбища в сельском округе используются с высокой нагрузкой. Распределение скота на пастбищах неравномерное. Интенсивно ис-

пользуются участки пастбищ, примыкающие к населенным пунктам, летним стоянкам скота и зимовкам. Степные травостои в результате неумеренного выпаса засоряются непоедаемыми полынями (полыни: песчаная, метельчатая, джунгарская) и ядовитыми растениями (брунец лисохвостный, дескурайния София, ферула Лемана, молочай лозный). Юго-восточная и восточная части территории Основного участка распаханы. Видовой состав и формирование растительных сообществ в растительном покрове определяется комплексом условии местообитания: рельефом, почвами, степенью увлажнения и т.д. В процессе обследования выделены 77 типов, 38 подтипов растительных сообществ и 48 модификаций.

Самыми распространенными типами среднегорий являются группа злаковых пастбищ (4244 га), группа таволговых пастбищ (3940 га), прутьевиднополынных пастбищ (1124 га), в низкогорьи – тырсовых пастбищ (1461 га), злаковых пастбищ, с перобладанием волоснеца узкого(1476 га); предгорной равнины – группа ковыльных пастбищ (6507 га), группа полынных пастбищ, с преобладанием полыни белоземельной (1292 га), пониженнии предгорной равнины – группа злаковых пастбищ и сенокосов, с перобладанием тростника и волоснеца (926 га), группа злаковых пастбищ и сенокосов, с преобладанием ковыля перистого (546 га), на песках – группа дерновиннозлаковых пастбищ (4806 га), группа кустарниковых пастбищ (3020 га), группа полынных пастбищ (7490 га).

Описание некоторых групп приводится ниже.

Группа представлена злаково-полынно-разнотравным типом и разнотравно-сорнотравно-эфемеровой модификацией на светло-каштановых обычных среднемощных суглинистых почвах, имеет ограниченное распространение на Основном участке и на участке Бекайдар по склонам всех экспозиций среднегорий. Образует комплексный контур с злаково-сорнотравно-разнотравным сообществом. Валовая урожайность сухой массы типов на лето составляет 10,0 ц/га. Урожайность кормовой массы по сезонам (*ц/а* $\frac{\text{сухой массы}}{\text{кормовых единиц}}$): весной $\frac{3,8}{2,4}$, летом $\frac{6,1}{3,3}$, осенью $\frac{6,9}{3,2}$, зимой $\frac{5,2}{1,5}$.

Группа полынных пастбищ распространены на Основном участке повсеместно на песках закрепленных. Типы систематизированы в 37 группу. Валовая урожайность сухой массы на лето в модификациях 5,0-8,3 ц/га. Урожайность кормовой массы по сезонам (*ц/а* $\frac{\text{сухой массы}}{\text{кормовых единиц}}$): весной $\frac{3,4}{2,5}$-$\frac{2,6}{1,8}$, летом $\frac{2,7}{1,5}$-$\frac{2,5}{1,4}$, осенью $\frac{4,9}{2,5}$-$\frac{2,6}{1,3}$, зимой $\frac{1,8}{0,6}$-$\frac{3,4}{1,3}$. Коэффициент усушки зеленой массы близок к 60-70%.

Оценка качества пастбищ по продуктивности приводится в таблице 1. Оценка качества корма пастбищ и сенокосов по питательности приводится в таблице 2.

Кустарниковые пастбища приурочены к пескам полузакрепленным. Пастбища данной группы распространены на Основном участке по вершинам бугров. Группа представлена кустарниково-злаково-полынной, кустарниково-полынно-эфемеровой, кустарниково-полынно-солянковой модификациями. Валовая урожайность сухой массы на лето в модификациях 4,6-13,3 ц/га. Урожайность кормовой массы по сезонам (*ц/а* $\frac{\text{сухой массы}}{\text{кормовых единиц}}$): весной $\frac{2,8}{1,8}$-$\frac{5,1}{3,1}$, летом $\frac{5,8}{3,2}$-$\frac{3,0}{1,8}$, осенью $\frac{8,3}{4,4}$-$\frac{3,1}{1,6}$, зимой $\frac{7,6}{2,9}$-$\frac{2,7}{1,2}$. Коэффициент усушки зеленой массы близок к 55-65%.

Ковыльные пастбища встречаются сплошными массивами в западной и в центральной частях Основного участка по слабоволнистой предгорной равнине. Представлены ковыльно-эфемеровыми, ковыльно-полынно-эфемеровыми, злаково-полынно-эфемеровыми, злаково-эфемерово-прутьевиднополынными типами и злаково-сорнотравно-эфемеровыми, злаково-эфемерово-сорнотравными, дерновиннозлаково-полынно-эфемеровыми модификациями. Валовая урожайность сухой массы на лето в модификациях составляет 8,0-9,7 ц/га. Урожайность кормовой массы по сезонам (*ц/а* $\frac{\text{сухой массы}}{\text{кормовых единиц}}$): весной $\frac{5,2}{3,4}$-$\frac{5,2}{3,5}$, летом $\frac{4,7}{2,5}$-$\frac{6,1}{3,5}$, осенью $\frac{3,1}{1,3}$-$\frac{8,0}{3,9}$, зимой $\frac{2,7}{0,8}$-$\frac{5,8}{2,2}$.

Коэффициент усушки зеленой массы на лето составляет 55-65%.

Таблица 1. **Оценка качества пастбищ по продуктивности**

Рекомендуемая сезонность использования пастбищ	Качество пастбищ по продуктивности в ц/га кормовых единиц				
	хорошее	выше среднего	среднее	ниже среднего	плохое
Весенне-летне-осенние	более 11,0	7.0-11.0	4.0-6.9	2.0-3.9	менее 2,0
Весенние	более 7,5	5,5-7,5	3.0-5.4	1,2-2,9	менее 1,5
Осенние	3,0-4,0	2,0-2,9	1,0-1,9	-	менее 1,0
Весеннее-осенние	Оцениваются по двум сезонам				

Таблица 2. **Оценка качества корма пастбищ и сенокосов по питательности**

Рекомендуемая сезонность использования пастбищ	**Качество корма пастбищ и сенокосов по питательности (количество кормовых единиц в 100 кг воздушно-сухого корма)**		
	хорошее	**среднее**	**плохое**
Весенние	более 68	51-68	менее 51
Весенне-летне-осенние	более 50	40-50	менее 40
Осенние	более 40	30-40	менее 30
Сенокосы	более 45	45-35	менее 35

ВЫВОД

По результатам геоботанических изысканий и компьютерного вычисления общая площадь Кабанбайского сельского округа составила 54984 га, в том числе 44663 га (пастбищ и сенокосов). Геоботаническое обследование выполнено в масштабе 1:50000. Обследованная территория состоит из трех участков: Основной, Бекайдар и Алмалы. Флористический список по материалам полевого обследования составляет 163 видов, относящихся к 109 родам и 34 семействам.

Подавляющее количество видов (150 видов – 92 %) поедается скотом, ядовитыми считаются 13 видов, 18 видов – лекарственные [11].

Из общей площади пастбищ 43990 га на чистые приходится 11308 га (26 %), заросших кустарником 7623 га (17 %), затырсованных 8410 га (19 %), сбитых 16645 га (38%), из них полынями 12819 га, засоренными плохопоедаемыми и непоедаемыми растениями 3826 га.

На территории сельского округа рекомендуется сократить пастбищную загрузку на площади – 15722 га, упорядочить выпас скота на площади – 2799 га, борьба с сорной растительностью рекомендована на площади 10019 га.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Мухитдинов Н.М. Геоботаника: Оқулық. – Алматы: ЖШС РПБК «Дәуір», 2011. – 384 б. ISBN 978-601-217-281-2 – 3 с.
2. Инелова З.А. et al. Биоразнообразие растений Талгарского, Енбекшиказахского районов Алматинской области. Experimental Biology, [S.l.], v. 78, n. 1, p. 20-27, apr. 2019. ISSN 2617-7498. 1
3. Методы полевых экологических исследований: учеб. пособие / авт. Коллектив: О.Н. Артаев, Д.И. Башмаков, О.В. Безина [и др.] ; редкол.: А. Б. Ручин (отв. ред.) [и др.]. – Саранск: Изд-во Мордов. Ун-та, 2014. – 412 с. ISBN 978-5-7103-2874-3 – 3 с.
4.Флора Казахстана / под.ред. Н.В. Павлова – Алма-Ата: АН КазССР, 1960. -Т.3.-С.90-105.
5. Джаналиева К.М. Физическая география Республики Казахстан / К.М. Джаналиева, Т.И. Будникова, И.Н. Виселов, К.К. Давлеткалиева, И.И. Давлятшин, М.Ж. Жапбасбаев, А.А. Науменко, В.Н. Уваров. — Алматы: Riso, 1998. — 266 с.
6. Чандра А.М., Гош С.К. Дистанционное зондирование и географические информационные системы. Москва: Техносфера, 2008. С. 16-18.
7. Агроклиматические ресурсы Талды-Курганской области Казахской ССР. Ленинград, Гидрометеоиздат, 1978. – 19 с.
8. Иллюстрированный определитель растений Казахстана. Алма-Ата: Наука, 1972. – Т.2. – С. 283-290.
9. Арыстангалиев С.А., Рамазанов Е.Р. Растения Казахстана. Народные и научные названия. «Наука» Алматы,1977. – 78 с.
10.Отчет природно-кормовые угодья Кабанбайского сельского округа, Алакольского района, Алматинской области. Алматы – 2017 г. – 85 с.
11. Мухитдинов Н.М., Паршина Г.Н. Лекарственные растения. Алматы. – 2002. – С. 255-257.

Оразбаев Жайын-Шах Иранбекулы
магистрант 2-го курса,
КазНАИ им. Т. Жургенова
E-mail: zhako_13_1996@mail.ru

ПРОИЗВЕДЕНИЯ ДЛЯ САКСОФОНА СОВРЕМЕННЫХ КОМПОЗИТОРОВ КАЗАХСТАНА

Аннотация. Мақалада автор Қазақстанның қазіргі композиторларының саксофонына арналған жұмыстарды қарастырады. Қазақстандық композитор Оренбургкий Артур Александровичтің әдістемелік жинақтарына назар аударылады.

Түйінді сөздер: қазақтың халық шығармалары, пьеса, соната, қиял, эстрадалық оркестр.

Аннотация. В статье автор рассматривает произведения для саксофона современных композиторов Казахстана. Внимание уделяет произведениям казахстанского композитора Оренбургского Артура Александровича, вошедшим в сборник «Репертуар саксофониста. Хрестоматия».

Ключевые слова: саксофон, композитор, казахские народные произведения, соната, фантазия, эстрадный оркестр.

Annotation. In the article, the author considers works for the saxophone of modern composers of Kazakhstan. Attention is paid to the methodical collections of the Kazakhstan composer of the Orenburg Arthur Alexandrovich.

Keywords: Kazakh folk works, play, sonata, fantasy, pop orchestra.

Произведения для саксофона современных композиторов Казахстана – необходимая часть репертуара в исполнительской деятельности саксофониста и обязательный раздел в учебной программе обучающихся игре на саксофоне.

Рассматривая вопросы формирования современного саксофонного репертуара и особенности его использования в концертно-конкурсной практике, отмечаем недостаточность произведений казахстанских авторов. Оригинальных сочинений мало, в основном используются переложения казахской традиционной музыки. А между тем, условия республиканских и международных конкурсов, требования государственных экзаменов предполагают обязательное включение в программы сочинений композиторов Казахстана.

Наряду с тем, что сочинений для саксофона недостаточно, тем не менее, отечественные композиторы и исполнители находятся в постоянном поиске нового и современного материала для воплощения своих идей. Творческие замыслы композиторов реализуются через написание различных переложений и обработок для саксофона, и создания оригинальных произведений.

Современные композиторы Казахстана в своем творчестве используют различные жанры, среди которых есть произведения крупной формы: концерты, сонаты, вариации, фантазии; пьесы малой формы, такие, как «Элегия», «Романс», «Каприччио» и другие.

Среди сочинений композиторов последнего времени, написанных для саксофона, следует отметить такие особенности, как сочетание разных жанров, смешение стилей, использование разнородных по составу ансамблей и программность содержания. В качестве примера назовем авторов и некоторые произведения.

1. «Соната для саксофона-альта и фортепиано» А. Оренбургского;
2. «Двойной концерт-импровизация для саксофона и фортепиано с симфоническим оркестром» Р. Байдалина;
3. «Концерт для саксофона и симфонического оркестра «From KZ» Ю. Лебедевой;
4. «И повториться все...» для саксофона, сопрано, альта и фортепиано Д. Останьковича;
5. «Жайлау» для саксофона-сопрано и фортепиано, «Памяти страница» А. Романова;
6. «Диалоги» для саксофона и рояля К. Шильдебаева (совместно с Б. Шукеновым);
7. «25» для саксофона-альта и фортепиано А. Абдинурова;
8. «Каприччио» для саксофона-альта и фортепиано М. Сутюшева;
9. «Тема Абая» для саксофона-альта и «Тема Абая» для саксофона-тенора Г. Метакса;
10. «Бахытжан» для саксофона и фортепиано Б. Кыдырбек.

Как видно из перечня произведений современных композиторов Казахстана, саксофон всё активнее используется ими в творчестве.

В большинстве случаев, развитие музыкальной культуры выдвигает вперед выдающихся личностей, благодаря которым сохраняется наследие любого народа и бережно передается будущему поколению.

Одним из известных и талантливых композиторов Казахстана является Оренбургский Артур Александрович.

Оренбургский Артур Александрович родился в 1968 году. В 1990 году, окончив Рудненс-

кое музыкальное училище по классу «Хоровое дирижирование» (Класс В. Д. Левченко), он поступил в Алма-Атинскую государственную консерваторию им. Курмангазы по классу композиции (класс профессора А. Бычкова). В 1995 году Оренбургский А. А. завершил обучение в консерватории, с присвоением квалификации композитор, преподаватель музыкально-теоретических дисциплин.

Далее, начиная с 1996 года, он работал преподавателем музыкально-теоретических дисциплин в Рудненском музыкальном колледже, пианистом и аранжировщиком биг-бэнда Президентского оркестра Республики Казахстан. С 1998 по 2000 годы Оренбургский А. А. – заведующий музыкальной частью и композитор в Русском академическом театре им. М. Лермонтова в городе Алматы. С 2000 по 2004 год он работал пианистом и аранжировщиком в ЦГДО Министерства обороны Республики Казахстан. С 2004 по 2010 годы – главный дирижер эстрадно – симфонического оркестра Министерства обороны Республики Казахстан, в этот же период возглавлял эстрадно – симфонический оркестр Акима города Алматы. С 2010 по 2011 год возглавлял симфонический и эстрадно – симфонический оркестр Алматинского музыкального колледжа им. П. Чайковского.

С 2006 года Оренбургский А. А. работает в Казахской национальной академии искусств им. Т. Жургенова. С 2008 года возглавил биг-бэнд академии, с 2012 по декабрь 2019 года возглавлял кафедру «Инструменты эстрадного оркестра» в качестве профессора музыкально-теоретических дисциплин, класса инструментального ансамбля, оркестрового класса, класса аранжировки и инструментовки [Артур Оренбургский. [Электронный ресурс] Режим доступа URL: https://professionali.ru/~arturorenburgskij-1968/ (Дата обращения – 02.03.20)].

Артур Александрович Оренбургский является одним из ярких современных композиторов республики, создавший для саксофона многочисленные произведения. Своим творчеством он дал огромный толчок для развития отечественного исполнительства на саксофоне.

Одним из интересных сборников Оренбургского А. А. для саксофонистов, на наш взгляд представляется сборник «Репертуар Саксофониста. Хрестоматия».

«Это методический сборник для исполнителей-саксофонистов, разработанный на основе казахских народных мелодий, казахских народных песен и песен казахских народных композиторов.

В данный сборник вошли произведения, которые нашли свое место в исполнительской практике как студентов учебных заведений Казахстана, так и в репертуаре концертирующих исполнителей. Включенные в данный сборник пьесы и соната направлены на развитие разных видов техники саксофониста. В основе трех концертных пьес – народные мелодии, казахские народные песни и песня великого казахского мыслителя и философа Абая Кунанбаева. Исполнение подобного репертуара, конечно, потребует достаточно высокого исполнительского уровня, и имеет, как художественную ценность, так и практическую целесообразность на пути становления профессионального музыканта». [Репертуар Саксофониста: Хрестоматия., 2017, с. 2]

В данный сборник вошли:

1. Фантазия на тему казахской народной песни «Ақ Баян» для тенор-саксофона и фортепиано;

2. «Отражение». Пьеса-вариация на тему Абаю для альт-саксофона и фортепиано;

3. «Соната для альт-саксофона и фортепиано» в трех частях;

4. Фантазия на тему казахской народной песни «Құсни Қорлан» для альт-саксофона и фортепиано.

Отличительной особенностью сборника является наличие разных по форме и содержанию произведений. Здесь присутствуют произведения крупной формы, такие как: сонаты, пьеса-вариации, и две фантазии, которые следует причислить тоже к жанру крупной формы.

Одним из сочинений в данном сборнике является пьеса «Отражение» на песню Абая «Айттым сәлем, Қаламқас» написанная для саксофона-альта и фортепиано. Пьеса была создана в 1995 году и, за короткий срок, стала популярной среди исполнителей. Пьеса на сегодняшний день регулярно исполняется на концертах, выпускных экзаменах, международных конкурсах.

В пьесе «Отражение» имеется трехчастная форма в вариационном стиле. Музыка отлично передает лиричность и напевность песни Абая. Данная песня в первой части дается без изменений, кроме того момента, что пьеса исполняется в другой тональности, т.е. в тональности удобной для исполнения на саксофоне.

Мысль пьесы является полностью законченной. Придерживаясь классической формой трехчастного сочинения, после разработки реприза в точности повторяет экспозиционную часть. Единственное отличие – это включение коды, которая плавно завершает музыкальную мысль, исчезая в тишине. Также стоит отметить наличие каденции, при помощи которой композитор указывает на кульминационный момент пьесы, которая построена на мотиве песни.

Далее рассмотрим «Фантазию на тему казахской народной песни «Ақ Баян» для тенор-саксофона и фортепиано. В переложении композитора Оренбургского А. А. бережно сохранилось первоначальное настроение песни.

Произведение написано в трехчастной форме и начинается с яркого фортепианного вступ-

ления, на «**2ff**» звучит мелодия в аккордовом изложении, которая внезапно и неожиданно, к концу вступления, на арпеджированных аккордах стихает на «subito ***p***». Таким образом подготавливается вступление солиста.

Пример 1. «Ак баян» для саксофона-тенора и фортепиано А. Оренбургского.

Партия саксофона начинается с мягкой атаки звука. Почти без акцента, из тишины ведется мелодия вверх к интонационной вершине, на которую следует мягко опереться. Затем, на длинной ноте, которую солист должен тянуть, рассчитав дыхание, в партии фортепиано появляется триольное колыхание.

Пример 2. «Ак баян» для саксофона-тенора и фортепиано А. Оренбургского.

Торжественно звучащая основная тема построена на повторении двух предложений, из которых последний мотив повторяется на октаву выше и приводит к драматическому развитию среднего раздела.

В партии фортепиано, триольный аккомпанемент с остинатным звучащим басом, создает атмосферу напряженности. В партии солиста, триольное развитие, на усилении звучания, приводит к драматическому напряжению. На основе интонаций главной темы построена импровизация, звучащая ярко, динамически насыщенно. В аккомпанементе триольность сменяется ритмом-образом скачки, которому способствует пунктирный ритм, появляющийся следом. Партия саксофона насыщена короткими интонациями основной темы, особую остроту придают ходы на уменьшенную квинту, рисунок темы построен на восходящих и нисходящих ходах. Особенную трудность и в техническом плане, и в плане ансамблевого звучания представляют пассажи большого диапазона в партии солиста: от «до» первой октавы к «фа» третьей октавы.

Пример 3. «Ак баян» для саксофона-тенора и фортепиано А. Оренбургского.

Внезапно поступательность движения затихает: первая волна завершается на «subito ***p***», а вторая приводит к каденции, в которой слышатся отголоски основной темы.

Реприза произведения – точное повторение первой части – звучит спокойно и умиротворенно: ничто не напоминает о драматизме средней части, выразительная мелодия льется свободно, на широком дыхании.

Саксофон обладает неповторимым тембром и звуком, определяющим характер и образный строй любого произведения, написанного для него. Звук и тембр становятся одними из важных выразительных средств звучания инструмента. Саксофон наиболее тонко передает вокальную основу, напевность кантиленной музыки. Очевидно, поэтому очень ярко и естественно звучат произведения для саксофона, написанные на основе казахской народной песни и песен казахских народных композиторов.

Известный собиратель казахского музыкального фольклора Александр Викторович Затаевич в предисловии к книге «1000 песен казахского народа» писал: «Казахские мелодии, при их свободе и удивительном разнообразии метрических форм, отличаются исключительно богатой напевностью... Слушателя невольно захватывает в них то торжественная величавость, то тонкое изящество, то какая-то особая интимность настроения...». [Затаевич А., «1000 песен казахского народа», 2004, с. 10].

Слова А. Затаевича подтверждаются трепетным отношением и вдумчивым подходом композитора Артура Александровича Оренбургского к художественной обработке народной песни «Ак Баян». Тонко и, в тоже время, колоритно написанная фантазия для саксофона обогатила музыкальными красками широко известное народное творение. Оно стало еще выразительнее и заблистало в новом свете.

Таким образом, сборник А. Оренбургского «Репертуар саксофониста. Хрестоматия» пополнил репертуар современных саксофонистов и стал популярным среди концертных исполнителей, конкурсантов и обучающихся.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1 Артур Оренбургский. [Электронный ресурс] Режим доступа URL: https://professionali.ru/~arturorenburgskij-1968/ (Дата обращения – 02.03.20)
2 Р-41 Репертуар Саксофониста: Хрестоматия. Редактор-составитель – Асель Оренбургская. Алматы: КазНАИ им. Т. Жургенова, 2017. – ISMN 979-0-803855-99-0.
3 Затаевич А. В. 3-37 1000 казахских песен и кюев. Алматы: Дайк-Пресс, 2004. – ISBN 9965-699-97-X.

Пазылақын Толғанай Ұланқызы
магистр искусств, преподаватель кафедры «Эстрадный вокал»,
КазНАИ имени Т.Жургенова,
г. Алматы, Казахстан
E-mail: p.t_94@mail.ru

Курманбаева Зарина Кадырхановна
магистр искусств, старший преподаватель,
кафедра «Эстрадный вокал»,
КазНАИ имени Т.Жургенова
Алматы, Казахстан
E-mail: koyn_koyn@mail.ru

ХУДОЖЕСТВЕННО – ТВОРЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ АКТЕРСКОГО ИСКУССТВА В ВОКАЛЬНО – СЦЕНИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ИСПОЛНИТЕЛЯ МУЗЫКАЛЬНОЙ ЭСТРАДЫ

Аннотация. В статье рассматривается проблема исследования художественно – творческого потенциала актерского искусства исполнителя вокально – эстрадной музыки, включающего в себя художественную одаренность, ассоциативное мышление, эмоциональную возбудимость, экспрессивную восприимчивость и др. Обладая таким непременным качеством личности, как творчество, вокально – эстрадный исполнитель выступает поистине художником в стремление с помощью выразительных средств актерского инструментария воздействовать на духовно – нравственное самочувствие аудитории. Развитие умения экспрессивно – эмоциональных действий, осознание общей сопричастности к исполнению с публикой, создание творческой атмосферы через эмоциональный отклик – важнейшие показатели технологии актерского искусства специалиста в достижении тактических и стратегических задач вокально – эстрадного исполнительства.

Ключевые слова: художественность, творчество, актерское искусство, вокалист эстрады, исполнитель.

Пазылақын Толғанай Ұланқызы
оқытушысы, өнер магистрі,
«Эстрадалық вокал» кафедрасы,
Т.Жүргенов атындағы ҚазҰӨА,
Алматы, Қазақстан
E-mail: p.t_94@mail.ru

Курманбаева Зарина Кадырхановна
аға оқытушысы, өнер магистрі,
«Эстрадалық вокал» кафедрасы,
Т.Жүргенов атындағы ҚазҰӨА,
Алматы, Қазақстан
E-mail: koyn_koyn@mail.ru

МУЗЫКАЛЫҚ ЭСТРАДА ОРЫНДАУШЫСЫНЫҢ ВОКАЛДЫҚ – САХНАЛЫҚ ҚЫЗМЕТІНДЕГІ АКТЕРЛІК ӨНЕРДІҢ КӨРКЕМДІК-ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ӘЛЕУЕТІ

Аңдатпа. Мақалада көркемдік дарындылықты, ассоциативті ойлауды, эмоционалдық қозушылықты, жедел сезімталдықты және т. б. қамтитын вокалдық-эстрадалық музыка орындаушысының актерлік өнерінің көркемдік-шығармашылық әлеуетін зерттеу мәселесі қарастырылады. Шығармашылық, вокалдық-эстрадалық орындаушы ретінде тұлғаның міндетті сапасына ие бола отырып, актерлік аспаптардың мәнерлі құралдары арқылы аудиторияның рухани – адамгершілік көңіл-күйіне әсер етуге тырысуда шын мәнінде суретші болып табылады.Экспрессивті – эмоционалдық іс-әрекеттерді, көпшілік алдында орындауға жалпы қатыстылығын сезіну, эмоциялық пікір арқылы шығармашылық атмосфераны құру – вокалдық-эстрадалық орындаушылықтың тактикалық және стратегиялық міндеттеріне қол жеткізудегі маманның актерлік өнері технологиясының маңызды көрсеткіштерін дамыту.

Кілттік сөздер: көркемділік, шығармашылық, актерлік өнер, эстрада вокалисі,орындаушы.

Pazylakyn Tolganay Ulankyzy
Master of arts, teacher of the Department «Pop music»
T. K. Zhurgenov Kazakh National Academy of arts
Almaty, Kazakhstan
E-mail: p.t_94@mail.ru

Kurmanbayeva Zarina Kadyrhanovna
Master of arts, senior lecturer of the Department « Pop music»
T.K. Zhurgenov Kazakh National Academy of arts
Almaty, Kazakhstan
E-mail: koyn_koyn@mail.ru

ARTISTS-CREATIVE CAPACITY OF THE ACTING SKILLS IN THE POP-STAGE OF A MODERN MUSIC PERFORMER

Abstract. The paper considers problems of research of artistic-creative capacity of the acting skills of pop music performers, which includes artistic intelligence, associative thinking, emotional excitement, expressional sensibility and so on. Having such necessary quality of personality as creativity, pop music performer acts as an artist in the endeavour to assistance with the expressive means of acting tools to bring to bear on the spiritual and moral well-being of the audience. The development of skills of expressively emotional actions, understanding of the common of belonging to performing with the audience, creating a creative atmosphere through emotional response are key targets of acting technics of the performer in achieving the tactical and strategic objectives of pop music performance.

Keywords: artistry, creative activity, performing arts, pop music singer, performer.

Художественно – творческий потенциал актерского искусства – это та область исполнительского мастерства, где вопрос о возможностях развития творческой природы личности может стать, по мнению Л.В. Грачевой, волшебной палочкой, живой водой, дающей жизнь; это то направление в художественной дидактике, которое ставит задачей устранение преград для реализации художественной одаренности, пробуждения открытий [1, с.44]. Не случайно в учении К.С. Станиславского выдвигается положение о том, что актерское мастерство следует рассматривать не как свод технических приемов, а как условие для полного свободного раскрытия творческих способностей исполнителей. [2].

Психофизическая природа факторов, участвующих в моделировании актерско – сценических действий, состоит из **внешних –** физических: голос, дикция, мимика, пантомимика и **внутренних** – психических: воображение, внимание, аффективная память, волевые направления. Единство физического и психического, материального и духовного – необходимые условия в «понимании» технологии воздействия на зрителей – слушателей, выстраивая весь творческий процесс, дополняя и обогащая друг друга, так как специфика актерского искусства заключена, прежде всего, в его художественной образности, где процесс познания соответствует прочувствованному отношению к изучаемому объекту. Эту особенность подчеркивает С.А. Юрьев – автор первой работы по психологии актерского творчества, который выделил следующие профессиональные качества **актера**:

– особая природа нервов, которая художественно перерождает исполнителя путем перевоплощения;

– высокая степень восприимчивости и глубина чувств в создании внутреннего образа;

– способность к глубоким и сильным чувствам под влиянием творческой фантазии;

– артистический такт и чувство меры [3, с.67-68].

Следовательно, актерская одаренность, по С.А. Юрьеву, проявляется в единстве способности к перевоплощению и выразительных средств, становясь важнейшим профессиональным качеством осуществления образа роли в действиях, пластике, мимике и интонации. Причем В.Э. Мейерхольд, уделяя повышенное внимание выразительным способностям и энергии воздействия на зрительный зал, считал главным свойством актера рефлекторную возбудимость, своеобразную интуицию и художественный вкус [21]. Применительно к вокально – сценической деятельности исполнителя музыкальной эстрады, имеют место перечисленные исследователем профессиональные качества актера: ритмичность, музыкальность исполнения, владение телом (координация движений), глазомер, чувство времени, мышечная память, конструктивные способности, выразительные глаза, сценический темперамент [4].

Непременным качеством личности, занимающимся искусством (музыкант и актер – Т.П.) в суждениях Г.А. Товстоногова, является творчество. «Можно обладать изощренной техникой и даже талантом и не быть художником, ибо, если человек не ощущает с чуткостью самого совершен-

ного барометра дыхание жизни, дыхание времени, его творения будут всего – навсего изыском ума, игрой фантазии» [5]. Исполнитель – вокалист эстрады, на наш взгляд, – это художник, использующий в своей деятельности разнообразные краски для воплощения художественного образа, исполнительский инструментарий с большим вкусом, мастерством, вкладывая технологию, отношения, качества личности. По существу, творческая личность в процессе своего развития приобретает неповторимую художественную индивидуальность. Владение исполнительским мастерством или «концепция исполнительского творчества» это – умения: находиться в «творческой лаборатории» в постоянном и непрерывном поиске; соблюдать общение, порождающее стиль взаимной заинтересованности; управлять самочувствием в интеллектуальной, духовно – нравственной атмосфере аудитории.

Современная социокультурная ситуация в вокально – эстрадном исполнительстве требует подготовки такого артиста, который был бы наделен творческим поведением актера выражать время и свое отношение к нему на пути сопереживания персонажу. Сегодня в понятие «актерской одаренности» входит синтетическая одаренность вокалиста музыкальной эстрады – умение не только петь, но и танцевать, двигаться, играть на музыкальном инструменте, владеть ритмикой, пластикой, мгновенно переключаться из одного жанра в другой, и, наконец, физическая подготовка .Только высокий уровень творческого потенциала наполняет исполнение вокалиста эстрады актерским мастерством, когда осуществляется моделирование идеального образа, который затем воплощается в сценическом действии и общении.

Говоря о художественно – творческом потенциале актерского искусства исполнителя вокально – эстрадной музыки, мы имеем в виду способность в высокой степени проявлять активность и самознание, а также осуществлять познавательные процессы психики (восприятия, воображения, мышления), эмоционально – волевой саморегуляции деятельности. Независимость, самостоятельность, гибкое управление своими чувствами, способность к сопереживанию – все эти свойства личности вокалиста эстрады входят в структуру художественной одаренности. Творчество в виду своей социальной значимости является такой деятельностью, в которой реализуется и мощная потребность в самоутверждение, и профессиональная успешность.

Исключительно важным мотивом для исполнителя вокально – эстрадной музыки является желание получить одобрение у публики, желание успеха, а также собственное удовлетворение от результатов выступления. Важнейшим проявлением актерских способностей вокалиста эстрады выступает энергетическая наполненность сценического действия, основой которой служит сила процесса возбуждения. Как правило, артисты, обладающие сильным возбуждением, с одной стороны, испытывают более ярко выраженные потребности, а с другой – имеют нервную организацию, более устойчивую к стрессу, каким является публичное исполнение. Артисты – вокалисты (и не только они) со слабым типом нервной системы с трудом переносят стресс, отличаются повышенной тревожностью и высоким самоконтролем, защищающим их от нервных перегрузок.

Вместе с тем, сценическая выразительность развивается на основе преобладания процесса возбуждения над торможением. Эта неуравновешенность лежит в основе эмоциональной возбудимости и активности, но носит относительный характер, так как, с одной стороны, возбуждение способствует работе воображения, а с другой, мешает исполнителю – вокалисту, как актеру контролировать свои действия в сценической обстановке. Причем, было замечено, что большинство специалистов, обладающих актерскими способностями, являются экстравертами с чертами холерического темперамента. Действительно, одаренный артист – экстраверт стремится к общению с залом и более выразителен, чем интроверт, то есть, являясь подвижным и импульсивным, обладает наибольшей мимико – пластической выразительностью. Наоборот, исполнители – актеры – интроверты, наделенные яркой индивидуальностью и значительными творческими возможностями, в работе сталкиваются с определенными трудностями.

Следовательно, художественно – творческий потенциал актерского искусства в вокально – сценической деятельности исполнителя музыкальной эстрады включает в себя художественную одаренность, опирающуюся на целостное восприятие, ассоциативное мышление, эмоциональную возбудимость, с одной стороны, и сценические способности с пластическим воображением, выразительными данными, экспрессивной восприимчивостью, с другой стороны.

Творческий потенциал актерски одаренной личности вокалиста музыкальной эстрады проявляется через способность перевоплощения, представляющего собой единый комплекс свойств, куда входят: психологическая подвижность, эмпатия, оригинальность и творческое воображение. К **критериям актерской одаренности** исполнителя вокально – эстрадной музыки целесообразно **отнести**:

– внешние данные, сценическое обаяние;

– потребность и способность действовать в предлагаемых, то есть в воображаемых обстоятельствах;

– сценический темперамент и его составляющие: эмоциональная возбудимость, активность воздействия на зрителя, заразительность;

– признаки «актерского воображения»: наличие видений (ярких представлений), эмоциональная отзывчивость;

– способности к перевоплощению: чувство характерности, подвижности в смене темпоритмов, способность изменять отношение к исполняемому материалу;

– оригинальность в интерпретации музыкальных произведений [6].

Наши представления относительно профессионально – художественного творческого потенциала актерского искусства вокалиста эстрады сводятся к четырем необходимым и достаточным **параметрам**:

– опыт технологий владения способами сценического (выразительного) действия, переживания и общения;

– наличие творческой исполнительской деятельности на сцене, то есть умения самостоятельно создавать замысел выступления;

– знания в области художественной культуры, психологии, окружающей действительности.

Непременным условием исполнителя вокально – эстрадной музыки является развитие умений экспрессивно – выразительного воздействия в ходе вербального и невербального общения. Внутреннее самовыражение, осознание общей с аудиторией сопричастности к исполнению, создание творческой атмосферы через эмоциональный отклик – важнейший показатель «художественности в поведении», «экспрессивно – выразительных действий» в исполнительстве. Причем в художественно – коммуникативной деятельности вокалиста эстрады выступает целая система **функций**, определяемых рядом задач: сообщение музыкальной информации, познание слушателей – зрителей в процессе общения, установление творческих взаимоотношений в коммуникативных связях (Б.Г. Ананьев. А.А. Бодалев, Г.М. Андреева и др.). В частности, **коммуникативно – информационная функция** способов самовыражения свидетельствует о возможностях художественно – образного общения в передаче музыкальной информации, в межличностных отношениях в специфической художественно – коммуникативной форме, главная особенность которой – действовать в образе динамично и органично, зажигая своим состоянием аудиторию слушателей – зрителей. В свою очередь, **регулятивная функция** самовыражения обеспечивает управление эмоционально – эстетическими, интеллектуальными и другими процессами в ходе общения. Исполнитель – музыкант не только выражает, оживляет, одухотворяет образно – смысловое содержание произведения, но и управляет процессом общения – переживания.

Следующая – аффективная функция как способ самовыражения оказывает воздействие на аффективные стороны вокально – актерской подготовки исполнителя эстрады в процессе художественно – коммуникативной деятельности, выражаясь в потребности действовать взволнованно, эмоционально, вызывая у публики ассоциации, отзывчивость, интересы. Важно то, чтобы аудитория, услышав музыку, восприняла и пережила её характерные особенности, почувствовала художественно – эмоциональное содержание. «Искусство, от которого ни холодно, ни жарко, способно убить, всю сказочность, всю романтику» – отмечал К.С. Станиславский . [2]. «Исполнителю – вокалисту эстрады крайне важно выстроить свое поведение для эмоциональной отзывчивости, сопереживания, «погружения» в исполнительский процесс аудиторию, чтобы она открыла для себя полезный в практике концертного выступления «язык искусства» (Б.М. Неменский) – «язык» выразительных действий, а это, в свою очередь, открывает у воспринимающих музыку «кладовые» внутреннего содержания переживаний, завораживает, вызывает внимание, интерес, повышает мотивацию. заставляет задумываться, оценивать, сопереживать.» [7, с.195].

Итак, характеризуя художественно – творческий потенциал актерского искусства в вокально – сценической деятельности исполнителя музыкальной эстрады, отметим: владение артистической технологией – это мастерство, совершенство, умелость, отшлифованность методов и приемов выступления, гарантирующих успех сценических действий; это искусство воплощения художественного замысла произведения исполнителем, наделенного яркой индивидуальностью, когда каждое его движение озаряется внутренним светом переживаемого чувства, содержанием действенного образа, наполненного средствами музыкальной выразительности в общении со зрительской аудиторией.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Грачева Л.В. Воспитание чувств // Диагностика и развитие художественной одаренности. – СПБ, 1992. – С.42-46.
2. Станиславский К.С. Реформатор театрального искусства / материалы и документы. –М.: Музыка, 1988. – 368с.
3. Юрьев С.А. Изучение психотехники актерской одаренности и сценического мастерства. – М.: Советская Россия, 1969. – 284с.
4. Мейерхольд В.Э. Статьи, письма, речи, беседы. – М.: Искусство, 1968 – 575с.
5. Товстоногов Г.А. Зеркало сцены: КГ.2. – М.: Искусство, 1986. – 311с.
6. Вильсон Гленн. Психология артистической деятельности: таланты и поклонники. – М.: Когит – центр, 2001 – 384с.
7. Сахнова И.В. Вокальная подготовка специалистов музыкальной эстрады: История и теоретические аспекты /Вестник МГУКИ. – М.: МГУКИ, 2008, №1 – С.194-196.

ФИЗИЧЕСКАЯ НАУКА
ФИЗИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМ
PHYSICAL SCIENCE

УДК 796. 01

Оразбаев Ерғали Дүйсенбекович
п.ғ.к., доцент,
«Спорт және өнер» факультеті,
«Дене тәрбиесі» кафедрасы,
Қожа Ахмет Ясауи атындағы
Халықаралық қазақ-түрік университеті

Жилисбаев Нағашбек Келисбекович
аға оқытушы,
«Спорт және өнер» факультеті,
«Дене тәрбиесі» кафедрасы,
Қожа Ахмет Ясауи атындағы
Халықаралық қазақ-түрік университеті

СТУДЕНТТЕРДІҢ ДЕНСАУЛЫҒЫН НЫҒАЙТУДАҒЫ ДЕНЕ ТӘРБИЕСІНІҢ РӨЛІ

Түйін. Бұл мақала студенттердің денсаулығын қалыптастырудағы дене тәрбиесінің рөлін анықтауға арналған. Сонымен қатар, мақалада дене жаттығуларының адам ағзасына әсері талданып, студенттер арасында дене тәрбиесінің қажеттілігі қарастырылды.

Түйінді сөздер: дене шынықтыру, денсаулықты нығайту, салауатты өмір салты, дене жүктемелері, студенттер, дене тәрбиесі.

Резюме. Данная статья посвящена определению роли физической культуры в формировании здоровья студентов. Также в статье проанализировано влияние физических упражнений на организм человека и рассмотрена необходимость физического воспитания среди студентов.

Ключевые слова: физическая культура, укрепление здоровья, здоровый образ жизни, физические нагрузки, студенты, физическое воспитание.

Summary. This article is devoted to determining the role of physical culture in shaping the health of students. The article also analyzes the effect of physical exercises on the human body and considers the need for physical education among students.

Keywords: physical culture, health promotion, healthy lifestyle, physical exercise, students, physical education.

КІРІСПЕ

Дене шынықтыру бұл әрқайсымыздың өміріміздегі маңызды элементтердің бірі. Дене жаттығулары адамның денсаулығына, көңілкүйіне, жұмысқа қабілеттілігіне әсер етті. Ғалымдар дене жүктемелері біздің денемізді спорттық және әдемі етіп қана қоймай, сондай-ақ ағзаның психологиялық функцияларын қалыпқа келтіре отырып, стресс деңгейін төмендетеді деген қортындыға келді.

Дене шынықтыру-жалпы адамзаттық мәдениеттің органикалық бөлігі, оның ерекше дербес саласы. Ол адам ағзасының өмірлік маңызды жақтарын белсенді әсер етеді, қоршаған ортаның әсерімен өмір процесінде дамиды. Өз негізінде дене шынықтыру дене шынықтыру қажетті дене қабілеттерін тиімді қалыптастыруға, денсаулық жағдайын оңтайландыруға мүмкіндік беретін дене шынықтыру жаттығулары түрінде мақсатқа сай қимыл-қозғалыс іс-әрекетіне ие [Ордабеков С., *2005, б. 256*].

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

Денсаулық-әр адамның ғана емес, бүкіл қоғамның баға жетпес қазынасы. Адамның өзі ақылға қонымды сақтайтын және нығайтатын мықты денсаулық оған ұзақ және белсенді өмір береді. Білім беру, тәрбиелеу және демалыс жүйесінде әлеуметтік өмірде дене шынықтыру өзінің сауықтыру, жалпы мәдени маңызын көрсетеді. Физикалық даму адам денсаулығын нығайту мен сақтаумен тығыз байланысты. Түрлі дене жаттығуларын белсенді қолдана отырып, адам өзінің физикалық жағдайын жақсартады. Дене шынықтыру қызметінің нәтижесі дене шынықтыру дайындығы және қозғалыс шеберлігі мен дағдыларын жетілдіру дәрежесі болып табылады [Сағындықов Е.С., 1993, б.191].

Дене мәдениетін нәтижелері қоғам мен адам үшін пайдалы қызметтің ерекше түрі ретінде қарастыру керек. Бірінші курс студенттері кіретін дене шынықтыру-спорт қызметі – қоғамдық және жеке мүдделерді біріктірудің тиімді механизмдерінің бірі. Ол студенттердің оқу үдерісіндегі жұмысқа қабілеттілігін және олардың қоғамдық белсенділігін арттырудың тиімді құралдарының бірі болып табылады. Студенттерді дене шынықтыру мен спортқа баулу олардың кәсіби қолданбалы дене дайындығының ерекшеліктерін ескере отырып басталады

Өзектілігі: Қазіргі уақытта студенттердің дене тәрбиесі мәселесі ерекше өзектілікке ие. Қазір дене шынықтыру жаттығуларынсыз және спортпен айналыспай өмірімізді елестету қиын. Алайда, студенттердің көпшілігі спорттық жарыстарды бақылап отыруды қалайды. Өкінішке орай, күн сайын әрбір адам дене шынықтырумен айналыспайды. Көптеген адамдар дене шынықтыру тек физикалық ғана емес, психологиялық денсаулығына жағымды әсер ететінін түсінбейді.

Мақсаты: студенттердің денсаулығын нығайту мен сақтаудағы дене тәрбиесінің маңызын анықтау.

Міндеттер:

1. берілген тақырып бойынша әдебиетті үйрену;
2. дене шынықтырудың адам денсаулығына әсерін қарастыру;
3. денсаулықты нығайтудағы дене тәрбиесінің рөлін анықтау;
4. студенттердің дене тәрбиесінің қажеттілігін қамтамасыз ету.

Ғылыми жаңалық: физикалық жаттығулар мен жүктемелер студенттердің денсаулық жағдайына тікелей әсер етеді. Дене шынықтырудың адам ағзасына әсерін зерттеу белгілі бір қорытынды жасауға мүмкіндік береді, олардың негізінде денсаулықты нығайту, сақтау, жақсарту және өмір сүру ұзақтығын арттыру әдістерін әзірлеуге болады.

Адам денсаулығы – толық физикалық, рухани және әлеуметтік әл-ауқат. Дәл осы дене шынықтыру сабақтары біздің денсаулығымызды нығайтып, сақтайды. Сондықтан жастар мен студенттер арасында дене тәрбиесін насихаттап, ілгеріletуге тура келеді. Жеке тұлғаның дене тәрбиесін дамытуға бағытталған педагогикалық процесті дене тәрбиесі деп түсінеді [Овчаренко Э.В., 2012, б. 2299]. Осылайша, студенттер осы мәселеге ертерек жауап берген сайын, олар тезірек табысқа жете алады.

Денсаулықты нығайтудың және сақтаудың әртүрлі әдістері бар. Басты әдіс-студенттің салауатты өмір салтын жүргізуі (СӨС). Бірақ СӨС ұғымына тек физикалық жаттығулар ғана кірмейді. Сонымен қатар, теңгерімді тамақтану рационын, салауатты ұйқы, шынығу; зиянды әдеттер мен т.б. болмауы керек. Тек таңертеңгілік жаттығуларды үнемі орындай отырып, студент ең жақсы дене дайындығына, ал кейін физикалық жетілуге қол жеткізе алады. Таңертеңгілік жаттығу ұйқыдан кейін әлсіздікті жояды, ұйықтауға мүмкіндік береді, жүйке жүйесінің тонусына әкеледі, тыныс алу және жүрек – қантамыр жүйесінің жұмысын жақсартады. Жаттығудың арқасында дененің физикалық, ақыл-ойдың жұмыс қабілеттілігі артады [Барчуков И.С., 2001, б. 141] адамның жеке ерекшеліктеріне байланысты жаттығулар жоспарын құру аса маңызды. Ешқандай жағдайда күшті жүктемені тым қолдануға және өзін толық шаршау күйіне жеткізуге болмайды.

Соңғы уақытта адамдар аз қозғала бастады. Отырған жұмысына байланысты олардың дене белсенділігі айтарлықтай төмендейді, ал денсаулық жағдайы тез нашарлайды. Көпшілік компьютер жұмыс істеу кезінде көзге демалыс беру және дене бұлшық еттерін тарту керек екенін ұмытады. Әсіресе, кеңседе немесе оқуда тіпті жұмыс орнында істеуге болатын жаттығулардың көп саны бар. Дене жаттығуларына аз уақыт бөле отырып, біз өз денсаулығымызды нашарлатып алуымыз мүмкін [Барчуков И.С., 2009., б. 528].

Денсаулыққа жағымсыз әсер ететін тағы бір фактор-автокөлік. Тіпті қажетті нысанға дейінгі қашықтық өте жақсы болса да, адамдар жаяу жүруден бас тартады. Ал жаяу жүру дене бұлшық еттерін нығайтады, жақсартады, қан айналымына ықпал етеді. Семірудің алдын алады, аурулар және тағы басқалардың қаупін төмендетеді.

Әрбір адам өз денсаулығын сақтау керек. Адам денсаулығы бірқатар факторларға тікелей байланысты: өмір салты, тұқым қуалаушылық, қоршаған орта экологиясы, медицина. Сондықтан өмір салтының әсері 50% бағаланады. Дене шынықтырумен айналысу дәл осы факторға жатады. Осылайша, тек адамның өзі көбіне өз денсаулығына әсер етеді және тек өзі өзінің жағдайын жақсарта алады немесе оны айтарлықтай нашарлата алады [Брехман И. И., 1990, б.510].

Өкінішке орай, бүгінгі күні статистика ауру студенттердің көбейіп келе жатқанын көрсетеді. Мұндай адамдар стандартты физикалық жүктемелерді орындамайды. Сондықтан, дене шынықтыру пәні бойынша медициналық комиссияның нәтижелеріне сүйене отырып, оларды ЕДШ арнайы тобына(емдеу-дене шынықтыру) анықтайды. Дене шынықтырудың мұндай түрі емдеу-

алдын алу болып табылады, адам денсаулығын тез және толық қалпына келтіруге көмектеседі. Бұдан басқа ЕДШ түрлі аурулардың асқынуының пайда болуын ескертеді [Дубровский В.И.2014, 624б].

Физикалық жүктемелер адам ағзасына қалай әсер ететінін қарастырайық. Егер жүрек туралы айтатын болсақ, спортпен айналысатын адамның минутына соққы саны айтарлықтай аз. Осылайша, жүрек аз тозады, жаттығулар ұзақ және сау өмірге мүмкіндік береді.

Оттегі біздің ағзамыз үшін өте маңызды. Оттегінің арқасында ғана біз энергия ала аламыз. Дене белсенділігі төмен болғанда тыныс алу органдарында теріс өзгерістер байқалады.

Физикалық жаттығулар да стресс жағдайын жояды. Қалыпты дене жүктемелерінің әсерінен біздің өміршеңдік жұмыс қабілеттілігіміз артады.

Әрине, дене белсенділігі студенттің иммунитетіне жағымды әсер етеді. Физикалық жүктемелердің арқасында иммундық жүйе әр түрлі бактериялар мен вирустармен әлдеқайда тиімді күреседі.

Адам денсаулығы-тұрақты бақылау мен қолдауды талап ететін өте нәзік жүйе. Бірақ оған қалай қамқорлық жасау керек? Бұл тек дұрыс тамақтану мен иммунитетті нығайтуға көмектеседі ме? Оңтайлы физикалық жүктемелерді қалай таңдауға болады және олар мүлдем қажет пе? Мұндай сұрақтар аз қозғалатын адамдарда жиі туындайды. Дене белсенділігінің пайдасы туралы айта келе, олардың қарқындылығы, жиілігі, бұлшық еттер мен қаңқамен жұмыс істеу маңызды екенін атап өткен жөн.

Қазіргі заманғы адамның өмір салты аз қозғалады, себебі көптеген мамандықтар отыруға тиіс. Нәтижесінде, организм тұрақты қажетті жүктемені сезінбейді және барлық ағзалар мен жүйелердің тіршілігі әлсіз болады.

Тұрақты дене жүктемелері-бұл дұрыс өмір салтының негізі және егде жастағы денсаулықтың проблемаларының болмауының кепілі. Спортпен айналысып жүрген адамдар аз ауырады, өйткені олардың иммунитеті әртүрлі аурулардың вирустары мен қоздырғыштарымен нәтижелім тиімді күреседі, сирек артық салмақтан зардап шегеді және стресстер мен тұрмыстық мәселелерді жақсы жеңеді. Спортпен шұғылдану кезінде адам ағзасында эндорфиндер өндіріледі, бұл жүрек-тамыр және жүйке жүйесіне оң әсер етеді. Жалпы төзімділік жоғарылайды, қандағы холестерин мөлшері төмендейді, сондай – ақ бронх-өкпе ауруларымен ауыру қаупі төмендейді-себебі жаттығатын адамдардың өкпесі күшті және төзімді.Ешқандай дәрі қан тамырларын ұзақ уақыт бойы және бұлшық ет жұмысы сияқты кеңейте алмайды.

Физикалық жүктеме кезінде, қан арқылы біздің органдарға барлық қажетті қоректік заттар, соның ішінде оттегі да түседі, бұл осы органның қалыпты жұмысына ықпал етеді.

Соңғы уақытта семіздіктен бастап жүрек-қантамыр жүйесі мен тірек-қимыл аппараты ауруларына дейінгі гиподинамияға байланысты қанша аурулар ашылды. Біздің қазіргі заманғы өмір салтымыз бұған әсіресе ие. Негізінен үйде және жұмыста біз көп уақыт отырып немесе теледидар немесе компьютер алдында өткіземіз.

Спорттың ең пайдалы түрлері деп ағзаны және оның барлық жүйелерін жалпы нығайту мен сауықтыруға мүмкіндік беретін спорт түрлерін айтамыз.

Гимнастика-бұл тамаша спорт түрлерінің бірі. Мұнда гимнастиканың өзі ғана емес, оның барлық түрлерінде (көркем, таңертеңгілік, ырғақты гимнастика және т.б.), сонымен қатар бірнеше сауықтыру жүйелерінің тоғысында пайда болған бағыттарды да жатқызуға болады: фитнес, пилатес, аэробика, йога, ушу.

Дене жүктемесінің бұл түрлері қандай да бір түрде барлығына бірдей қолайлы: жаттығулар кешенін бала үшін де, егде адам үшін де таңдауға болады, бұл ретте әрбір жас санатының ерекшеліктерін ескере отырып таңдаған жөн.

Көптеген дәрігерлер спорттың ең пайдалы түрі – жүзу деп санайды. Және онымен келіспеу қиын. Жалпы төзімділікті арттырудан басқа, жүзумен айналысу тыныс алу және жүрек-қантамыр жүйесінің жағдайына оң әсер етеді. Күйзеліске ұшыраған нервтерді қайта қалпына келтіруге де пайдасы зор: шаршаумен және тітіркендірумен күреседі, жалпы эмоциялық фонды қалпына келтіреді және күйзеліске төзімділіктің жоғарылауына ықпал етеді.

Жүгіру-бұлшықеттердің барлық топтарын іске қосатын дене жүктемесінің тағы бір пайдалы түрі. Жүгіру-гипертониялық аурудың жақсы алдын алу болып табылады, бірақ жүрек проблемасы бар адамдарға қарсы көрсетілімдері болуы мүмкін. Жалпы, жүгіру ағзаға жұмсақ әсер етеді, қанмен қамтамасыз етуді ынталандырады және салмақты төмендету бағдарламаларында белсенді қолданылады. Сымбатты дене тұрқынан басқа, бет түсін жақсартуға көмектеседі. Сондай – ақ, күнделікті жүгіру әйелдер мен ерлерде кездесетін жыныстық мәселелерді шешуге көмектеседі. Бұл спорт түрімен айналысу кезінде кіші жамбас органдарына қан құйылады, бұл жыныстық жүйеге тонус әкеледі.

Дене денсаулығы үшін айқын пайдадан басқа, спортпен шұғылдану көптеген психологиялық мәселелерді шешуге қабілетті. Ұйқысыздықты жоюға көмектеседі. Дене бітімі дамыған адамдар дене шынықтырумен достаспайтын адамдармен салыстырғанда өзіне және өз күшіне деген үлкен сенімділікті сезінеді деген психологиялық зерттеулер көптеп кездеседі.

Спортпен шұғылдануға шешім қабылдай отырып, көптеген факторларды ескеру қажет: жасы, созылмалы аурулардың болуы, дене дайындығының дәрежесі, жаттығуларға жұмсалатын уақыт бірлігі және т.б.

Тиімді жаттығулар үшін негізгі ережелер арасында келесілерді атап өтуге болады:

- нақты мақсат қою;
- тұрақтылық;

• шыдамдылық;
• және, әрине, қарсы көрсетілімдердің болмауы.

Егер мақсат артық салмақтан арылу болса, жаттығулар ұзақ және жиі болуы керек, бірақ ұзақтықты біртіндеп арттыру керек. Жақсы дене пішіні мен денеге жалпы сауықтыру әрекетін сақтау үшін орташа қарқындылық аптасына екі жаттығу жеткілікті болады. Әрине, тұрақты түрде айналысқан дұрыс.

Жас мәселесі де спортпен шұғылдануда маңызды рөлге ие.

• 20-30 жас аралығында күш жаттығулары, буындардың икемділігі мен дамуына арналған жаттығуларды үйлестіру орынды · Би, аэробика, фитнес, бокс – жастар өздеріне ың,айлысын таңдай алады.
• 40 жасқа қарай арқа саулығы туралы ойлану керек, сондықтан йога мен пилатес ең жақсы таңдау болады. Жаттығу бағдарламасына кардиотренажерлерді қосуға болады.
• 50 жылдан кейін залда жүру және ұқыпты біркелкі жүктеме ұсынуға болады.

Спорт-тамаша дене бітімі мен денсаулық үшін күресуде тамаша көмекші, ал ережелерді сақтау жаттығудың тиімділігін арттыруға және жаттығу кезінде және одан кейін жақсы көңіл-күйді сақтауға көмектеседі.

Орташа жүктеме адамға қажет. Олар неғұрлым тиімді болса, ағзаға қабілетті әлеует соғұрлым жоғары.

Сонымен қатар, Дене белсенділігі дұрыс тамақтанумен үйлесуі керек. Тек осындай өмір салты денсаулыққа қатысты проблемалардың болмауынв кепілдік береді. Кернеулі жұмыс энергия болып табылатын калория жоғалуымен бірге жүреді. Сондықтан спортпен айналысу үшін дәрумендерге, минералдарға және басқа да пайдалы заттарға бай тағам қажет. Мысалы, кальций тапшылығы сүйектердің әлсіздігіне әкеледі, тиісінше жаттығулар ауыр болады;

Спортпен кешенді түрде айналысу қажет. Жүктемені дененің барлық бөліктеріне біркелкі бөлу керек. Бұл бұлшық/сүйек жарақаттарын және деформациясын болдырмауға мүмкіндік береді;

Денсаулық жағдайын ескеру де маңызды. Мысалы, спорт секцияларында бұл параметрді бақылайды. Өзіне зиян келтірмеу үшін сүйек жүйесінің жағдайын бағалайтын және сабақтардың оңтайлы қарқындылығын ұсынатын ортопедке бару ұсынылады. Жарақаттар болған жағдайда, спортпен айналысуға қарсы көрсетілімдерді болдырмау үшін бірқатар диагностикалық процедуралардан өту керек. Жүрек проблемасы болған жағдайда кардиологтың кеңесі қажет. Сондай-ақ көру қабілеті нашар адамдарға дәрігерге бару керек. Сондықтан спортпен белсенді айналысудан бұрын, денсаулық жағдайын бағалау керек, ал оның ең жақсы жолы -бұл мамандарға сену керек;

Қарсы көрсетілімдер болмаған жағдайда физикалық жаттығулар мен айналысу керек. Спорттың пайдасы бірнеше айдан кейін байқалады. Сонымен қатар, қызмет түрін ақыл-ойдан физикалық күйзеліске ауыстырады, депрессиямен күреседі, иммунитетті нығайтады.

ҚОРЫТЫНДЫ

Осылайша, дене шынықтыру адамдардың, соның ішінде студенттердің денсаулығын нығайтуда үлкен рөл атқарады деген қорытынды жасауға болады. Дене жаттығуларын тұрақты және қалыпты орындау біздің ағзамыздың жұмыс істеуіне жағымды әсер етеді. Дене белсенділігінің төмендігі денсаулық жағдайының нашарлауына, әртүрлі аурулардың дамуына және өмір сүру ұзақтығының қысқаруына әкеледі. Студенттер «дене шынықтыру» пәнінің маңыздылығын түсінуі керек. Бұл үшін білім беру мекемелері студенттерді дене жаттығуларын жүйелі түрде орындауға және дене белсенділігін арттыруға ынталандыру үшін жаңа әдістемелер әзірлеуі және іс-шаралар өткізуі тиіс.

Біздің ойымызша, біздің барлығымызға дене шынықтырумен айналысуға шындап қарауымыз керек. Тек зиянды нәрседен құтыла отырып және өз өмірімізге пайдалы әдеттерді енгізе отырып, жаңа, неғұрлым дұрыс және сау кезеңге біртіндеп көшу керек.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Ордабеков С. Медициналық валеология. — Тараз: Тараз баспа үйі, 2005. — 256 б.
2. Сағындықов Е.С. Қазақтың ұлттық ойындары. — Алматы: Рауан, 1991. — 175 б.1.
3. Физическая культура и спорт. Сборник студенческих работ / под ред. Э.В. Овчаренко. – Москва : Студенческая наука, 2012. – 2299 с.
4. Васильева О.С., Правдина Л.Р., Литвиненко С.Н. Книга о новой физкультуре (оздоровительные возможности физической культуры). Коллективная монография. Ростов-н/Д.: Изд-во «Центры валеологии ВУЗов России», 2001. — 141 с.
5. Барчуков И.С. Физическая культура и спорт: методология, теория, практика: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / И.С. Барчуков, А.А. Нестеров; под общ. ред. Н.Н. Маликова. – 3-е изд. – М.: Издательский центр «Академия», 2009. – 528 с.
6. Брехман И. И. Валеология – наука о здоровье / И. И. Брехман. – М., 1990. – 510 с.
7. Дубровский В.И. Лечебная физическая культура (кинезотерапия): Учеб. для студентов Высших учебных заведений. – 3-е изд-е, испр. и доп. – М.: Гума- нит.-изд. центр «Владос», 2004. – 624 с.

УДК 796. 01

Сейдахметов Ермек Ергешович
профессор,
«Спорт және өнер» факультеті,
«Дене тәрбиесі» кафедрасы,
Қожа Ахмет Ясауи атындағы
Халықаралық қазақ-түрік университеті

Калиев Нуржан Кажимуханович
аға оқытушы,
«Спорт және өнер» факультеті,
«Дене тәрбиесі» кафедрасы,
Қожа Ахмет Ясауи атындағы
Халықаралық қазақ-түрік университеті

СТУДЕНТТІК СПОРТ-САЛАУАТТЫ ӨМІР САЛТЫНЫҢ НЕГІЗІ

Түйін. Мақалада студенттер денсаулығының негізгі сұрақтары қарастырылады, олардың дене шынықтыру сабақтарына қызығушылығы, студенттік спорт клубтарын құру қызметін ұйымдастыру мәселелері туралы сөз қозғалады. Сонымен қатар, отандық және шет елдік ғалымдардың еңбектері бұл мақаланың теориялық негізін құрайды.

Түйінді сөздер: ауру, балалар, жасөспірімдер, дене шынықтыру, салауатты өмір салты, студенттік спорт.

Резюме. В статье рассматриваются основные вопросы здоровья лиц студенческого возраста, их заинтересованность в занятиях физической культурой, организация и функционирование студенческих спортивных клубов. Кроме того, труды отечественных и зарубежных ученых составляют теоретическую основу данной статьи.

Ключевые слова: заболеваемость, дети, подростки, физическая культура, здоровый образ жизни, студенческий спорт.

Summary. the article discusses the main health issues of persons of student age, their interest in the lessons of physical culture, organization and functioning of student sports clubs. In addition, the works of domestic and foreign scientists form the theoretical basis of this article.

Keywords: morbidity, children, adolescents, physical culture, healthy lifestyle, student activities.

КІРІСПЕ

Денсаулық-әр адамның ғана емес, бүкіл қоғамның баға жетпес қазынасы. Жақын және қымбат адамдармен кездесулерде біз оларға мықты денсаулық тілейміз, өйткені бұл – негізгі шарт және толыққанды және бақытты өмір кепілі. Денсаулық бізге жоспарларымызды орындауға, негізгі өмірлік міндеттерді табысты шешуге, қиындықтарды жеңуге, ал егер қажет болса, елеулі жүктемені де орындауға көмектеседі. Соңғы уақытта студенттердің салауатты өмір салтына назар аудару жандандырылды, бұл қоғамның жоғары мектеп бітіретін мамандардың денсаулығымен, кәсіптік дайындық барысында сырқаттанушылықтың өсуімен, еңбек саласындағы іс-әрекетке қабілеттіліктің төмендеуімен алаңдаушылығын көрсетеді, сондықтан менің рефератымның тақырыбы өте өзекті болып табылады.

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

Қандай дамыған медицина болса да, ол бізді барлық аурулардан құтқара алмайды. Адам-өз денсаулығын өзі қалыптастырушы болып табылады, ол үшін күресу керек. Ерте жастан белсенді өмір салтын ұстану, шынығу, дене шынықтыру және спортпен айналысу, жеке гигиена ережелерін сақтау, бір сөзбен айтқанда, салауатты өиір салтын сақтау, денсаулық үйлесімділігіне қол жеткізуге мүмкіндік береді.

Мақаланың мақсаты – студенттердің салауатты өмір салтының негізгі ережелерін ашу, сондай-ақ студенттердің денсаулығын қамтамасыз етуде дене шынықтыру мен дене жаттығуларының мәнін көрсету.

"Денсаулық" түсінігін біз құндылық ретінде қарастыруымыз керек. Адамның өмірі ағзаның денсаулық жағдайына байланысты. Әлеуметтік болмыстың кең ауқымында адам өмірінің барлық жақтары – өндірістік-еңбек, әлеуметтік-экономикалық, саяси, отбасылық-тұрмыстық, рухани, сауықтыру, оқу – сайып келгенде, денсаулық деңгейімен анықталады.

"Денсаулық" ұғымын анықтаудың әртүрлі тәсілдері бар, олар келесідей жіктеледі:

1. Денсаулық-аурудың болмауы;
2. "Денсаулық" және "норма " – ұқсас ұғымдар;
3. Денсаулық морфологиялық, психоэмоционалдық және әлеуметтік-экономикалық константалардың бірлігі ретінде.

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, денсаулық – ағзаның қалыпты қызметі, оның толық физикалық және психикалық әл-ауқаты деп қорытынды жасауға болады [Сатбаева Х.К., 2003, б. 148].

Денсаулықты қарау кезінде қандай мазмұнды сипаттамалар қолданылады? Қазіргі уақытта ең кең таралған функционалдық тәсіл. Оның ерекшелігі индивидке тән биологиялық және әлеуметтік функцияларды жүзеге асыру, атап айтқанда, қоғамдық пайдалы еңбек, өндірістік қызметті орындау қабілетіне негізделген. Олардың жоғалуы адам ауруларының ең кең тараған және ең маңызды әлеуметтік салдары болып табылады.

Денсаулыққа функционалдық көзқараспен байланысты "іс жүзінде дені сау адам" ұғымы пайда болды, өйткені адамның көңіл-күйіне және жұмысқа қабілеттілігіне елеулі әсер етпейтін патологиялық өзгерістер болуы мүмкін. Алайда, бұл жағдайда ағзаның жұмысқа қабілеттілігін сақтау үшін қандайжауапкершілікті қажет ететінін ескере бермейміз. Сондықтан, сапалы және сандық сипаттамалары жағынан денсаулық және аурулар өте кең ауқымды түсіндіруді қажет ететін ұғымдар. Оның айырмашылығы денсаулықтың айқындылығы дәрежесіндегі көптеген белгілер бойынша анықталады: ағзаның өміршеңдік деңгейі, оның бейімделу мүмкіндіктерінің кеңдігі, органдар мен жүйелердің биологиялық белсенділігі, олардың регенерацияға қабілеттілігі және т. б.

Денсаулық жағдайы адамдар өмірінің барлық салаларына әсер етеді. Адамның әр түрлі өмірлік көріністерінің толықтығы мен қарқындылығы денсаулық деңгейіне, оның "сапалы" сипаттамаларына тікелей байланысты. Сонымен қатар, бұл жерде кері тәуелділік байқалады: адамның өмір сүру стилі, оның тұрмыстағы, әсіресе еңбек қызметіндегі белсенділігінің дәрежесі мен сипаты, көбінесе оның денсаулығының жағдайын анықтайды. Мұндай өзара тәуелділік денсаулықты алдын алу және нығайту үшін үлкен мүмкіндіктер ашады[Ильинич М. В.,]

Денсаулық еңбек ресурстарының сапасына, қоғамдық еңбек өнімділігіне және сол арқылы қоғамның экономикалық даму серпініне әсер етеді. Денсаулық және физикалық даму деңгейі-жұмыс күші сапасының маңызды шарттарының бірі. Олардың көрсеткіштеріне байланысты адамның еңбек қызметінің белгілі бір салаларына қатысу мүмкіндігі бағаланады. Сондықтан мамандық пен кәсіптік оқыту түрін таңдау кезеңінде жеке тұлғаның кәсіби қызметтің нақты түрлеріне психофизиологиялық сәйкестігі мәселесі объективті түрде туындайды, қойылады және шешіледі.

Денсаулық қажеттілігі жалпыға ортақ сипатқа ие, ол жеке индивидтерге де, жалпы қоғамға да тән. Өз денсаулығына көңіл бөлу, оның бұзылуының жеке алдын алуды қамтамасыз ету қабілеті, тіршілік әрекетінің әр түрлі түрлерінің денсаулығына саналы бағдар – осының барлығы адамның жалпы мәдениетінің көрсеткіштері.

Аурудың шығу тегінің екі көзі бар: адам ағзасының жағдайы, яғни" ішкі негіз " және оған әсер ететін сыртқы себептер. Демек, аурулардың алдын алу үшін-ағзаның өміршеңдігін арттыру үшін екі тәсіл бар: сыртқы себептерді жою немесе сауықтыру, бұл сыртқы себептерді бейтараптандыру үшін ағзаны нығайту. Бірінші әдістің ауруды жою ықтималдылығы аз, себебі қоғамда тұратын адамға аурудың барлық сыртқы факторларын жою мүмкін емес. Екінші әдіс әлдеқайда нәтижелі. Ол өз ағзасын шынықтыру, қолайсыз факторлардың әсеріне сезімталдықты төмендету үшін сыртқы әсерлерге бейімделуге үйрету. Демек, бейімделу қабілеті-денсаулықтың маңызды өлшемдерінің бірі.

Адам денсаулығына әсер ететін факторлар

Адам денсаулығы-әлеуметтік, орта және биологиялық факторлардың өзара әрекеттесуінің күрделі нәтижесі. Денсаулық жағдайына түрлі әсерлердің үлесі келесі деп саналады:

• тұқым қуалаушылық-20%;
• қоршаған орта-20%;
• медициналық көмек деңгейі-10%;
• өмір салты-50% •

Ресей ғалымдарының пікірінше, бұл сандар толық нұсқада көрінеді:

• адам факторы-25% (физикалық денсаулық-10%, психикалық денсаулық-15%);
• экологиялық фактор-25% (экзоэкология-10%, эндоэкология-15%);
• әлеуметтік – педагогикалық фактор-40% (өмір салты: материалдық еңбек және тұрмыс жағдайы-15%, мінез-құлық, өмір тәртібі, әдеттер-25%);
• медициналық фактор-10% •

Қоршаған орта мен тұқым қуалаушылықтың адам денсаулығына әсері.

Қоршаған ортаның жай-күйі денсаулыққа аса маңызды. Адамның табиғи процестерді реттеуге араласуы әрдайым оң нәтиже бермейді. Құрлықтың, гидросфераның, атмосфераның және әлемдік мұхит бетінің ластануы адамдардың денсаулық жағдайына әсер етеді, «озон тесігінің» әсері қатерлі ісіктердің түзілуіне, атмосфераның ластануы тыныс алу жолдарының нашарлауына, ал судың ластануы -ас қорытуға әсер етеді, адамзат денсаулығының жалпы жай-күйін күрт нашарлатады, өмір сүру ұзақтығын төмендетеді.

Табиғи биологиялық факторлардың әсері макрофаунаның, флораның және микроорганизмдердің өзгерістерінде, жануарлар мен өсімдіктер әлемі ауруларының эндемиялық ошақтарының болуына, сондай-ақ табиғи және табиғи текті жаңа аллергендердің пайда болуына байланысты көрінеді [Терехин С.П., 1998, б.280].

ӨМІР САЛТЫНЫҢ ДЕНСАУЛЫҚҚА ӘСЕРІ

Адам аурулары ең көп дәрежеде оның өмір сүру салтына және күнделікті мінез-құлқына

байланысты. Қазіргі уақытта салауатты өмір салты (СӨС) аурулардың алдын алу және мерзімінен бұрын өлім-жітімнің алдын алу, өмір сүру ұзақтығының артуы ретінде қарастырылады

Салауатты өмір салты адамның үйлесімді дамуы мен өмір сүруінің, олардың белсенді ұзақ өмір сүруіне қол жеткізуінің және әлеуметтік функциялардың толық орындалуының алғышарты болып табылады.

• Өмір салтына генетикалық факторлардан басқа келесі жағдайлар әсер етеді:

• Білім
• Интеллект
• Мамандық
• еңбек жағдайлары
• тәрбие
• отбасылық дәстүрлер мен ұстанымдар
• материалдық әл-ауқат
• тұрмыстық жағдайлар
• жеке мотивация

ГИПОКИНЕЗИЯ ЖӘНЕ ОНЫҢ ДЕНСАУЛЫҚҚА ӘСЕРІ

Қазіргі өмір жағдайында физикалық жүктемелердің төмендеуі, бір жағынан халық арасында дене шынықтырудың бұқаралық нысандарының жеткіліксіз дамуы, екінші жағынан, әр түрлі функциялардың нашарлауына және адам ағзасының жағымсыз жай-күйінің пайда болуына алып келеді.

Гипокинезия-қозғалыс белсенділігінің төмендігін білдіреді. Ол ағзаның физиологиялық жетілмеуімен, шектеулі кеңістіктегі жұмыстың ерекше жағдайларымен, кейбір аурулармен және т.б. себептермен байланысты болуы мүмкін. Кейбір жағдайларда қозғалыстардың толық болмауы немесе акинезия болуы мүмкін.

Қозғалыс белсенділігінің төмендеуі бұлшық ет аппараты мен ішкі мүшелердің жұмысында үйлесімділіктің бұзылуына әкеп соғады. Гипокинезия жасушаішілік алмасу деңгейінде ақуыз құрылымдарының көбеюінің төмендеуіне әкеледі: транскрипция және трансляция процестері бұзылады(генетикалық бағдарламаны шешу және оның биосинтездің іске асырылуы) [А. Шарман., 2010, б. 120]

Гипокинезия кезінде қаңқа бұлшықеттерінің және миокардтың құрылымы өзгереді. Иммунологиялық белсенділік, сондай-ақ ағзаның қызып кетуіне, салқындатылуына, оттегінің жетіспеушілігіне төзімділігі төмендейді. Адамдарда функционалдық бұзылулар байқалады; апатия, ұмытшақтық, күрделі сабақтарға көңіл аудару мүмкін еместігі, ұйқы бұзылуы; бұлшықет күші күрт төмендейді, күрделі қозғалыстарда ғана емес, қарапайым қозғалыстарда үйлесім бұзылады; Қаңқа бұлшықеттерінің қысқаруы нашарлайды, бұлшықет ақуыздарының физикалық-химиялық қасиеттері өзгереді; сүйек тінінде кальций мөлшері азаяды.

САЛАУАТТЫ ӨМІР САЛТЫ ҚҰРЫЛЫМЫНЫҢ СИПАТТАМАСЫ

Салауатты өмір салтының құрылымы құрылымдық, энергетикалық және ақпараттық арналар арқылы іске асырылатын адамның материалдық-тұрмыстық, табиғи, әлеуметтік-мәдени және рухани болмысының барлық тараптарының принципті бірлігін білдіруі тиіс[Ильинич М. В., 2002, б. 340].

Адам өмірінің дағдысы адам ағзасын ұйымдастырудың күрделілігін және оның қоршаған ортамен өзара қарым-қатынасының алуан түрлілігін ескеруі тиіс. Салауатты өмір салты құрылымы мынадай факторларды қамтуы тиіс:

• Еңбек пен демалыстың ұтымды режимі – кез – келген адамның салауатты өмір салтының қажетті элементі. Дұрыс және қатаң сақтаулы режимде ағзаның жұмыс істеуінің нақты және қажетті ырғағы жасалады, бұл жұмыс пен демалыс үшін оңтайлы жағдай жасайды және сол арқылы денсаулықты нығайтуға ықпал етеді.

• Ұйқы – күнделікті демалудың міндетті және ең толық түрі. Студент үшін түнгі монофазалық ұйқы нормасы 7,5-8 сағатты құрауы тиіс.

• Зиянды әдеттерді жою(темекі шегу, алкоголь, есірткі). Бұл денсаулықты бұзушылар көптеген аурулардың себебі болып табылады, өмір сүру ұзақтығын күрт қысқартады, жұмыс қабілетін төмендетеді, өсіп келе жатқан ұрпақтың денсаулығына және олардың болашақ балаларының денсаулығына зиянды әсер етеді.

• Рационалды тамақтану. Бұзылуы денсаулыққа қауіпті екі негізгі заң туралы есте сақтау керек.

Бірінші заң-алынатын және жұмсалатын энергияның тепе-теңдігі. Артық тамақтану атеросклерозға, жүректің ишемиялық ауруына, гипертония, қант диабетіне және басқа да бірқатар ауруларға әкеледі.

Екінші заң-рационның химиялық құрамының тағамдық заттардағы ағзаның физиологиялық қажеттіліктеріне сәйкестігі. Тамақтану әртүрлі болуы және ақуыздарға, майларға, көмірсуларға, витаминдерге, минералдық заттарға, тамақ талшықтарына қажеттілікті қамтамасыз етуі тиіс[-Барчуков И. С., 2003, б.255]

• Оңтайлы қозғалыс режимі • Оның негізін денсаулықты нығайту және дене қабілеттерін дамыту, денсаулық пен қозғалыс дағдыларын сақтау, қолайсыз жас өзгерістерінің алдын алуды күшейту міндеттерін тиімді шешетін дене жаттығуларымен және спортпен жүйелі түрде шұғылдану құрайды.

• Шынығу. Ауруларды тиімді сауықтыру және алдын алу үшін шынығумен ұштастыра отырып төзімділікті жаттықтыру және жетілдіру қажет, бұл өсіп келе жатқан ағзаға көптеген ауруларға қарсы сенімді қалқан қамтамасыз етеді.

• Жақсы көңіл-күй. Жақсы көңіл-күйді еркін құруға, қолдауға және жаттықтыруға болатынын нақты түсіну керек. Бұл ретте жалпы функцио-

налдық жағдайы мен жұмысқа қабілеттілігінің маңызы зор.

ҚҰНДЫЛЫҚ БАҒДАРЛАРДЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Салауатты өмір салтын қалыптастыру-қазіргі қоғамның өмір салтының көптеген компоненттерін қамтитын және адамдардың тіршілік әрекетінің негізгі салалары мен бағыттарын қамтитын күрделі жүйелі процесс.

Соңғы жылдары студенттердің салауатты өмір салтына назар аудару жандандырылды, бұл жоғары мектеп шығаратын мамандардың денсаулығы бойынша қоғамның алаңдаушылығымен, кәсіби дайындық барысында сырқаттанушылықтың өсуімен, жұмысқа қабілеттіліктің төмендеуімен байланысты.

Салауатты өмір салты жағдайында денсаулық үшін жауапкершілік студентте жалпы мәдени дамудың бір бөлігі ретінде қалыптасады, ол мінез-құлықтың стильдік ерекшеліктерінің бірлігінде, өмірдің рухани, адамгершілік және физикалық тұрғыдан толыққанды көзқарасы туралы өз түсінігіне сәйкес жеке тұлға ретінде өзін құру қабілеттілігінде көрінеді [В. И. Ильинич., 2001, б. 448]

Сондықтан ЖОО-да жеке тұлғаның салауатты өмір салтының қоғамдық құндылықтарын саналы таңдауын қамтамасыз ету және олардың негізінде жеке тұлғаның өзін-өзі реттеуін, оның мінез-құлқы мен қызметінің уәждемесін қамтамасыз етуге қабілетті құндылықты бағдарлаудың тұрақты, жеке жүйесін қалыптастыру қажет.

ҚОРЫТЫНДЫ

Денсаулық-адамның толық физикалық, психикалық және әлеуметтік әл-ауқатын көрсететін және еңбек, әлеуметтік және биологиялық функциялардың толық орындалуын қамтамасыз ететін қалыпты психосоматикалық жай-күйі.

Денсаулық көп жағдайда өмір салтына байланысты. Ең бастысы-денсаулықты белсенді жасау, оның барлық компоненттері. Осылайша, СӨС ұғымы зиянды әдеттердің болмауын, еңбек және демалыс режимінен, тамақтану жүйесінен, әртүрлі шынықтыру және дамыту жаттығуларынан әлдеқайда кең; оған өзіне, басқа адамға, жалпы өмірге қарым-қатынас жүйесі, сондай-ақ болмысты ұғынуы, өмірлік мақсаттары мен құндылықтары және т. б. кіреді. Демек, денсаулық пен аурулар туралы түсініктерді кеңейту, сондай-ақ денсаулықтың әр түрлі құрауыштарына әсер ететін факторлардың барлық спектрін шебер пайдалану, сауықтыру, жалпы нығайтатын, табиғат тәрізді әдістер мен технологияларды игеру, салауатты өмір салтын қалыптастыру қажет.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Сатбаева Х.К. Валеология – оқі-әдістемелік құрал. – Алматы: Ғылым, 2003. -148 б.
2. Терехин С.П., Хан А.В., Тағам гигиенасы бойынша таңдаулы лекциялар жинағы. – Қарағанды: 1998. – 280 б.
3. Алмаз Шарман Формула здоровье. – 2010. – 120с.
4. Ильинич М. В. Дене шынықтыру студенттер. – М., 2002. – 340 Б.
5. Барчуков И. С. Физическая культура. – М., 2003. – 255 б.
6. Студенттердің дене тәрбиесі: оқулық / Под ред.В. И. Ильинич. М.: Гардарики, 2001 – 448 с.

УДК 796. 01

Сейдахметов Ермек Ергешович
профессор,
«Спорт және өнер» факультеті,
«Дене тәрбиесі» кафедрасы,
Қожа Ахмет Ясауи атындағы
Халықаралық қазақ-түрік университеті,

Қалиев Нұржан Қажимуханович
аға оқытушы,
«Спорт және өнер» факультеті,
«Дене тәрбиесі» кафедрасы,
Қожа Ахмет Ясауи атындағы
Халықаралық қазақ-түрік университеті,

АДАМ АҒЗАСЫНА ИППОТЕРАПИЯНЫҢ ӘСЕРІ

Түйін. Бұл мақалада салт атпен жүрудің адам ағзасына тигізетін әсері зерттеледі. Сонымен қатар «иппотерапия» ұғымы және осы емдеу түрінің ағзаға әсері қарастырылады.

Түйінді сөздер: иппотерапия, емдеу, терапия, салт атпен жүру, денсаулық.

Резюме. Статья посвящена проблеме влияния верховой лечебной езды на человеческий организм. В данной научной работе рассматривается понятие «иппотерапия» и влияние данного вида лечения на организм.

Ключевые слова: иппотерапия, лечение, терапия, лечебная верховая езда, здоровье.

Summary. The article is devoted to the problem of the influence of horse riding on the human body. The determination of "hippotherapy" and the the effect of this treatment deal with in this scientific work.

Keywords: hippotherapy, treatment, therapy, therapeutic horse riding, health.

Кіріспе

Иппотерапия- атқа міну арқылы жасалатын физиотерапиялық емдеу әдісі болып табылады[Сатбаева Х.К., 2003, б. 123]. Бұл әдіс оны қолданудың кең ауқымына ие, себебі атқа мініп жүрумен емдеу сабақтары бүкіл ағзаға жақсы әсер етеді, ағзаның түрлі жүйелерінің қызметін қалыпқа келтіреді, сондай-ақ психоэмоционалдық жағдайды қалыпқа келтіруге ықпал етеді.

Өзектілігі. Ақпараттық технологиялардың қарқынды дамуына, қоршаған орта жағдайының нашарлауына, сондай-ақ адамдардың өмір сүру салтына байланысты көбінесе емдеуге ерекше көзқарасты талап ететін функционалдық, сондай-ақ генетикалық бұзылулар пайда бола бастады.

Зерттеудің мақсаты: адам ағзасына атқа міну арқылы емдік ықпал ету сипатын анықтау.

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

Атқа мінудің емдік қасиеттері және атпен қарым-қатынас жасау кезіндегі қолайлы әсер Гиппократ заманында байқалды. Ғалым сырқаттанған адамдар белгілі бір уақыт бойы атпен жүрер болса, сырқатынан тезірек аяғатындығы туралы болжамдар жасаған [Терехин С.П., 1998, б. 280]. Ол сондай-ақ атқа мінудің тек физиологиялық артықшылықтарын ғана байқап қоймай, психологиялық әсерінің бар екендігін байқаған. Ежелгі грек ғалымы меланхоликтерге атқа отырып серуендеуді кеңес берді, өйткені бұл адамды "қара ойдан" босатады және "көңілді және айқын ойларды" шақырады деп болжаған. Сонымен қатар ежелгі грек ғалымы жылқының ырғақты және тегіс қозғалуына ерекше мән берді. Бірақ тек XIX ғасырдың соңында Перрон атқа мінудің емдік әсеріне ғылыми негіздеме берді. Ол атқа мініп жүргенде ағзаға оң әсер ету қозғалыс және тыныс алу қызметін, сондай-ақ қан айналымын ынталандырудан тұрады деп мәлімдеді [А. Н. Скляр., 2013, б. 134]. 1960 жылға дейін иппотерапия дербес ғылымның зерттеу обьектісі ретінде болған жоқ. Алғаш рет оны Германияда, Австрияда және Швейцарияда физиотерапия теориясын пайдалана отырып, жасап, қолдана бастады: жылқының қозғалыстары үшін олардың науқас ағзасында жүйке-бұлшық ет импульстеріне емдік әсер ету мақсатында модуляция жасауға ұмтылды [Чуприков А. П., 2011, б 28].

Қазіргі уақытта емдік атпен жүру тірек-қимыл аппаратының әртүрлі бұзылулары, жүйке жүйесінің зақымдануы, ағзаның функционалдық жүйесінің аурулары, сондай-ақ әртүрлі этилогияның ақыл-ой дамуының ауытқулары мен психикалық аурулары кезінде балалар мен ересектерде физикалық, психоәлеуметтік және тұлғалық жағынан бұзылуларды түзету үшін қолданылады [Эскин В. Я., 2009, б. 61].

Иппотерапия-адамның атпен қарым-қатынасы, яғни атпен жүріп емделу ғасырлар бойы өмір сүрген, осы жануарлардың арқасында адамдар

өз денсаусаулығын жақсартуға мүмкіндік алды. Өйткені, жылқы тірі жаттығу құралы болып табылады: адам атқа мінгенде, қан айналымы, тыныс алу белсенділенеді, жұмысқа ағзаның барлық бұлшық еті қосылады. Жылқының биополасы өте жағымды болып саналады – ол шаршауды басады, тыныштандырады, жан тепе-теңдігін қайтарады", – дейді Анна Бураго.

Иппотерапия бірегей және ол ағзаның табиғи өзін-өзі реттеу әдісі болып табылады. Кейбір жағдайларда "жылқы терапиясы" дәрі-дәрмекпен емдеудің балама болуы мүмкін, сондай-ақ ол емдеудің басқа әдістерімен табысты үйлеседі.

Емдеу әсері жылқының физикалық деректері арқасында жүзеге асырылады. Өйткені, оның қадамы адамның қадамына тең, ал науқасқа жануардың арқасынан импульстар (минутына 110-140) беріледі. Жылқының үстінде тепе-теңдік ұстау үшін үнемі теңгерімде болу қажет, ал бұл қозғалыстардың үйлесімділігін жақсартуға мүмкіндік береді. Жылқыда дене температурасы адамға қарағанда 2 градусқа жоғары, сондықтан атқа міну кезінде қыздырылатын массаж жасалады. Жылқы-тыныш жануар және емдік дене шынықтыру жаттығуларын орындауға болады. Бұл балалар церебральды сал ауруымен ауыратын балаларға қолайлы және пайдалы. Олар үшін иппотерапия сеанстары негізінен жатқан жағдайда өтеді және "атпен емдеу" курсынан кейін бала кезінен мүгедек бала өзінің басын ұстап, тіпті жүре бастайды",-дейді иппотерапиялық орталықтың басшысы. [Тусупбекова Г. Т., 2016, б 94].

Курс кезінде емделушіде өзін-өзі жылқыда ұстай білу дағдысы қалыптасады, бұл резонанстық қозғалыс ырғағының интуитивті сезімін көрсетеді. Адамның жамбас аймағына атқа емдік жүру кезінде жылқының әртүрлі бағыттағы тербелмелі қозғалыстары әсер етеді, бұл жануардың қимылдарына қозғалуға мәжбүрлейді. Бұл бірнеше рет күшеюі мүмкін бұлшықет дірілін тудырады. Осының арқасында жамбас пен иықтың қозғалысы жақсарады, сондай-ақ арқа мен іштің тонусына әкеледі.

Иппотерапия көмегімен балаларда да, ересектерде де нерв жүйесінің аурулары сәтті емделеді.

Бұл әдіс депрессия емдеуде табысты қолданылады. Атқа міну емделушіде көптеген оң эмоциялар, қуанышты уайымдар, ми қыртысының терең құрылымын әсер ететін керемет сезім тудырады. Дене мүмкіндіктері шектеулі адамдар өздерін сүйектердің немесе мүгедек креслолардың қолдауынсыз сезінуге бірегей мүмкіндігі бар, бұл ағзада күш сезімінің пайда болуына және оның дамуына ықпал етеді

Психотерапевтер жылқыларды науқастардың өзін-өзі бағалауын арттыру, көңіл-күйді жақсарту, қорқыныштан арылту үшін, сондай-ақ әртүрлі стресстерде алаңдатудың пәрменді тәсілі ретінде сәтті пайдаланады.

Жылқымен емдеу генетикалық патологияның кейбір түрлерінде де қолданылады. Мысалы, Даун синдромында бұлшық ет жүйесінің нығаюы орын алады, ойлау, назар, жад, концентрация ынталандырылады.

Иппотерапия онкологиялық аурулардан кейін оңалту іс-шаралары ретінде де, сондай-ақ инфаркт, инсульттан кейін қалпына келтіру үшін де көрсетілген. Әдіс тірек-қимыл аппараты ауруларында тиімді (бұлшық ет атрофиясы, 1-2 дәрежелі сколиоз), [Колине. 2014., б 32].

Иппотерапияның жүргізілу тәртібі:

Жылқы терапиясы көптеген ерекшеліктерге ие. Кішкентай балаларды ипподромға, олар 1-1,5 жасқа, кейде 3 жасқа жеткенде әкеледі. Барлығы аурудың түрі мен ауырлығына байланысты. Бала алдымен атпен танысып, оны сыйпап, сәбіз немесе алма береді.

Балаларға арналған иппотерапияны жүзеге асыруда ердің орнына арнайы отырғыштар қолданылады. Бұл емді бірнеше адам жүзеге асырады. Иппотерапевт сырқат баламен емдеу жаттығуларымен немесе иппотерапиямен айналысады, ал тағы бір көмекші құлап қалмау үшін баланы сақтандырады.

Аурудың ауырлығына байланысты бала жаттығуды өзі немесе дәрігермен бірге жасайды, жай ғана жануарлармен қарым-қатынаста болады. Мұндай процедураның ұзақтығы 30 минутты құрайды, содан кейін де бала өзінің тұяқты "емшісіне"жақындау арқылы, оны сипау арқылы қосымша ем алады. Тіпті ең қарапайым жүру пассивті массаж, бұлшық ет тінінің белсенділігін арттырады, бұл әсіресе ДЦП бар балалар үшін өте пайдалы.

Иппотерапияны қарастырғанда оны біз екі жақты қарастыруымыз керек.

Иппотерепияның физиологиялық әсері:	**Иппотерапияның психологиялық әсері:**
Атқа міну кезінде ат салт аттыға әр 60 секунд сайын 90-дан 110-ға дейін қозғалу импульстерін береді. Ер үстінде отырып, адам тұрақсыз күйде тұрып, импульстерді үнемі қабылдайды — бұл барлық ішкі ағзалардың массажын қамтамасыз етеді. Атқа міну кезінде салт атты бұлшық еттердің барлық топтары уақытша босаңсып, жиырылады.	Ер адам атқа міну кезінде секіртпемен берілген ырғаққа бағынады. Бұл салт аттыны жануарға тәуелді етеді, ол адам өз әрекетеріне күмәндамбай аттың еркімен қозғалыс жасайды және бізді қоршаған ортамен санасуға үйретеді.

Тез жүру кезінде адамның бұлшық ет аппаратына жүктеме әдеттегі қарқынмен жүру кезіндегі жүктемеден де қарқынды болады. Сонымен қатар, атқа міну кезінде шабандоз ауырлық орталығын үнемі бақылап отыруға тиіс, бұл ретте оның вестибулярлық аппараты күшейтілген түрде жұмыс істейді. Мұның бәрі мінсіз арқа ұстауға әкеледі. Қозғалып келе жатқан жылқы корпусынан көптеген қарқынды түрткі іштің бұлшық еті мен салт аттының арқа бұлшық етін белсенді жұмыс істеуге мәжбүр етеді. Нәтижесінде, бұлшықеттен «корсет» пайда болады, ол омыртқаның дұрыс иілуін сақтауға оң әсер етеді. Иппотерапияның тағы бір маңызды емдеу факторы әртүрлі жоспарлы қозғалыстар арқылы жүзеге асырылады. Осылайша, дене жаттығуларын орындайтын адам тек 2 бағытта қозғалыс жасайды: оңға – солға және алға-артқа, ал атқа міну кезінде жоғары-төмен бағыт қосылады, бұл ағза үшін өте пайдалы. Мұндай сілкілеу бұлшық еттердің тонусына әкеледі, ішкі секреция және ішкі мүшелер бездерінің жұмысын қалыпқа келтіреді. Бұдан басқа, иппотерапия — гинекологиялық аурулар мен әйелдердің және ерлердегі простатиттің алдын алудың тиімді әдісі. Қарапайым өмірде, әсіресе ірі мегаполистерде-бізде алыстан көру мүмкіндігі жоқ. Ал атпен серуендеу осы аурудың пайда болу қаупін азайтуға мүмкіндік береді. Кереңдік пен соқырлық кезінде иппотерапия әдістері өте маңызды. Атқа міну процесінің өзі, жылқы мен адамның психологиялық байланысы, тепе-теңдікті сақтау қажеттілігі қолданыстағы сезім мүшелерінің жұмысын шиеленістіреді және сыртқы ақпараттың жетіспеушілігін кейбір дәрежеде толықтырады. Тері, бұлшық ет және ұлпалар аурулары кезінде сау жылқының дене температурасы — 37,5-ден 38,5°С-қа дейін жетеді. Буындардағы операциялардан кейін (әсіресе — жамбас-санда) жоғарғы серуендеу өте пайдалы. Иппотерапия артрит, бұлшық ет атрофиясы, паралич кезінде де тағайындалады. Тағы бір қызықты дерек: қант диабетімен ауыратын науқастарда атқа міну кезінде қандағы қант көрсеткіші қалыпты мәнге жақындайды.	Серуендеу кезінде адам мен жылқы-тең серіктестер, кейде тіпті достар. Атқа міну серіктес үшін жауапкершілік сезімін дамытады. Иппотерания. Жылқы емдейді. Иппотерапия дөрекі, шашыраңқы және агрессивті, сондай-ақ сүйкімді және қозғалмалы, зейіні тұрақсыз адамдарға. Иппотерапияның тұрақты сеанстары оларды тыныш етеді. Бұдан басқа, атпен емдік мақсатта жүру неврологиялық этиология ауруларында, атап айтқанда Даун синдромында, аутизмде, Дюшеннің миопатиясы, полиомелитте, сенсорлық бұзылыстарда, астениялық неврозда және т. б. ұсынылады. Атап айтқанда, аутизмге шалдыққан, тұйық адамдар мейірімді және сенімді аттармен қарым-қатынас жасай отырып, эмоционалдық деңгейде дамиды және айналасындағылармен қарым-қатынас жасауға ниет білдіре бастайды. Бұл тежеуді, үрейленуді азайтады, фобиядан арылтады, шындыққа бейімделуге көмектеседі. Жылқыда отырғанда адам жоғарыдан төмен айналасындағыларға қарап, өзіне сенімділік пен өз қадір-қасиетін сезіне алады. Жылқылар пациенттің ішкі және сыртқы дүниесінің арасындағы байланыстырушы буын болып табылады, оған басқа адамдармен бірдей қарым-қатынас жасауға көмектеседі. Жануарлар мен адам арасында бір-біріне ұқсамайтын сезім пайда болады, жылқы өзінің энергиясын адамға береді, оның энергетикалық өрісін тазартады. Біз жағымды сезімдерді сезінеміз, атының сәнді гривкасын таңдаймыз,- бұл ретте жан күйі мен көңіл-күйі артады.

Ат терапиясына қарсы көрсетілімдер аз, дегенмен олар бар. Ең алдымен, кез келген аурудың өткір кезеңінде жылқымен серуендеу ұсынылмайды. Остеопороз, қан кету, қанның төмен ұйығуы, гемофилия, сүйектердің сынуы, бүйректің кейбір аурулары, жылқының жүніне аллергия кезінде иппотерапия қолдануға болмайды. Сондықтан атқа отырар алдында міндетті түрде емдеуші дәрігермен кеңесу керек. [8. Атқа мінудің адам денсаулығына әсері туралы. [Электронды ресурс., электронды деректер, 2017.].

Иппотерапевті таңдауға өте жауапты болу керек. Ең алдымен, иппотерапия бойынша сабақ жүргізетін адамда жоғары білім (медициналық, педагогикалық немесе психологиялық) болуы тиіс.

Жұмыс тәжірибесі үлкен маңызға ие-ол нағұрлым көп болса, маман неғұрлым тиімді жеке бағдарламаны әзірлеуі мүмкін.

«Жақсы иппотерапевт өзі атқа міне білуі керек. Өйткені теория-бұл бір, ал тәжірибе-мүлдем басқа. Қауіпсіздік ережелерін сақтауға назар аудару маңызды. Сабақтар қауіпсіз, қоршалған, жұмсақ топырағы бар жерде өткізілуі тиіс. Жылқы кенеттен қорқып қалмауы үшін манеж бөтен адамдар мен иттерге жабық болуы керек екенін де ескерген жөн.

ҚОРЫТЫНДЫ

Иппотерапия жүргізудің арқасында ауырсыну синдромдары пайда болмаса, емдеу шараларын жүргізуге болады. Тұрақты сабақтар кезінде жүрек-қантамыр және тыныс алу жүйелерінің жұмысы тұрақтанады, ағзадағы алмасу процестері қалыпқа келтіріледі, сондай-ақ ағза физикалық жүктемелерге бейімделеді. Иппотерапияның негізгі артықшылығы-ол қозғалыс және психикалық салалардағы даму ауытқулары кезінде адам ағзасына бірлескен әсер етеді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Сатбаева Х.К. Валеология – оқі-әдістемелік құрал. – Алматы: Ғылым, 2003. -123 б.
2. Терехин С.П., Хан А.В., Тағам гигиенасы бойынша таңдаулы лекциялар жинағы. – Қарағанды: 1998. – 280 б.
3. А. Н. Скляр Иппотерапия. // Воронеж жоғары технологиялар институтының хабаршысы-Воронеж, 2013. — с. 134-137.
4. Чуприков А. П., Смолянинов А. Ж., Бураго А. В. Анималотерапия: иппотерапия. // Медициналық Фармация жаңалықтары. — Киев, 2011. — с. 28-29.
5. Эскин В. Я., Левицкая Т. Е. Иппотерапия оңалту және қалпына келтірудің кешенді әдісі ретінде. // Сібір медициналық журналы. — Томск, 2009. — с. 61-63.
6. Тусупбекова Г. Т. Иппотерапия: «қарсы» және «жағымды» аргументтері. // Спорттық медицина. – Павлодар, 2016. — с. 94-99.
7. Колине. Атқа міну және оның ағзаға әсері туралы. // Колин. – Мәскеу: Мәскеу ат спорты мүгедектер клубы, 2000. — 32 б.
8. Атқа мінудің адам денсаулығына әсері туралы. [Электронды ресурс] / электронды деректер, 2017. – Кіру режимі: http://horse.ru/horse-articles/59535-page-0.html (өтініш берген күні: 18.01.2019)

УДК 796. 01

Уразбаев Арыстан Арынбекович
аға оқытушы,
«Спорт және өнер» факультеті,
«Дене мәдениеті» кафедрасы,
Қожа Ахмет Ясауи атындағы
Халықаралық қазақ-түрік университеті

Қасенов Талапбай Баубекович
аға оқытушы,
«Спорт және өнер» факультеті,
«Дене мәдениеті» кафедрасы,
Қожа Ахмет Ясауи атындағы
Халықаралық қазақ-түрік университеті

ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ ПӘНІ ОҚЫТУШЫСЫНЫҢ СӨЙЛЕУ ЭТИКЕТІ

Түйін. Бұл мақалада жоғары оқу орындарындағы дене шынықтыру пәнiің оқытушыларының сөйлеу этикеті мен сөйлеу мәдениетінің мәні туралы сөз қозғалады. Біз дене шынықтыру пәні оқытушысының жаңа материалды түсіндіруге қатысты талаптарды қарастыра отырып, осы сала педагогының білімділігі мен мәдениеті жалпы оқу барысы мен оқу сапасына қаншалықты әсер ететінін талдаймыз.

Түйінді сөздер: сөйлеу этикеті, сөйлеу мәдениеті, тіл нормасы, орыс тілі, дене шынықтыру оқытушысы, қарым-қатынас, сөйлеу.

Резюме. В данной статье речь пойдет о значении речевого этикета и культуры речи для преподавателя физической культуры высших учебных заведений. Мы рассмотрим требования к педагогу касаемо изложения материала, а также влияние образованности педагога в данной сфере на учебный процесс и качество обучения.

Ключевые слова: речевой этикет, речевая культура, языковая норма, русский язык, учитель физической культуры, общение, речь.

Summary. This article will focus on the importance of speech etiquette and speech culture for a teacher of physical education in higher educational institutions. We will consider the requirements for the teacher with regard to the presentation of the material, as well as the impact of educator education in this area on the educational process and the quality of education.

Keywords: speech etiquette, speech culture, language norm, Russian language, physical education teacher, communication, speech.

КІРІСПЕ

Педагогтың сөйлеу мәнері оқу үрдісінде маңызды рөл атқарады, өйткені қарым-қатынас функциялары қосымша жүктемеден кәсіпқойлыққа ауысады. Педагог қазақ тілін және айтылу нормаларын білуі қажет. Бұл жағдайда оқытушы студентке қол жетімді құндылық бағдарының рөлін атқарады, ал, тиісінше, негізін сауатты сөйлеу мен тілді білу құрайтын өзінің рухани іргетасымен жұмыс істеуі тиіс.

Бұл мақаланың негізгі мақсаты ретінде жоғары оқу орнындағы дене тәрбиесі оқытушысының сөйлеу этикеті мен сөйлеу мәдениетін зерттеу алынды.

Осы мақаланың ғылыми жаңалығы туралы айта келе, қазіргі, өзгермелі әлемде сөйлеу мәдениетінің маңыздылығы туралы айту керек. Қоғам үнемі даму үрдісінде болады, сәйкесінше тіл де қарым-қатынас құралы ретінде дамып жаңарып отырады, демек, ЖОО-да кез-келген пәнді, соның ішінде дене шынықтыруды үйрену тәсілі қазіргі заманғы сауатты сөйлеуді білдіреді. Дене шынықтыру оқытушысының сөйлеу этикеті мәселесіне қатысты бірнеше жаңа деректерді талдай отырып, бұл мақалада жоғары оқу орны оқытушысының қазіргі заманғы сөйлеу мәнеріне қатысты барлық маңызды мәселелерге талдау келтіріледі.

Тіл мәдениеті деген ұғым жоқ. Сөйлеу мәдениеті ұғымы сөздің дұрыстығын (яғни әдеби нормаларды сақтау) және сөйлеу шеберлігін (яғни қолданыстағы нұсқалардан мағыналық тұрғыдан неғұрлым дәл, стилистикалық және Ситуативті орынды, мәнерлі және т.б. таңдай білу) қамтиды [Машимбаева А.Ж., 2009, 124 б].

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

Сөйлеу мәдениеті қазіргі әдеби тіл нормаларына сәйкес келетін дұрыс, ауызша және жазбаша сөйлеуді білдіреді; қазіргі тілдік нормалар мен қарым-қатынас этикасын сақтай отырып, қарым-қатынастың нақты жағдайында қойылған коммуникативтік міндеттерге қол жеткізуде барынша тиімді қамтамасыз етуге мүмкіндік бе-

ретін тілдік құралдардың осындай таңдауы мен ұйымдастырылуын анықтайды .

Тіл мәдениеті-ауызша және жазбаша әдеби тілдің нормалары белгіленетін және негізделетін лингвистикадағы бөлім.

Ғылыми пән ретінде сөйлеу мәдениеті қалыптасқан тілдік нормаларды зерттейді, оның маңызды міндеті әдеби тіл нормаларын қорғау болып табылады.

Тіл мәдениеті "сөйлеу этикеті" ұғымын да қамтиды.

Бірақ сөйлеу этикеті туралы айтпас бұрын, "этикет"деген ұғымды түсіну керек. Этикет-қоғамдағы тәртіп ережелері. "Әдептілік " ұғымы"-сыпайылық" ұғымымен тығыз байланысты. Көптеген этикеттік көріністер біздің өмірімізде үнемі кездеседі, олар біз үшін соншалықты табиғи болды, бұл туралы тіпті ойланбаймыз, сау боламыз, қоштасамыз, сұраймыз, кешірім сұраймыз, құттықтаймыз және т. б [Қобланова А., 1998, 108 б].

Мимика мен қылықтыр, қозғалыстар мен киім-бұл бәрі жақсы мәнер, қоғамда өзін ұстай білу деп аталды. Бірақ барлық ғасырлар мен кезеңдерде" жақсы мәнері бар " адам қоғамда жағымды әсер қалдырады, өйткені барлық адамдар зейіннің этикеттік белгілеріне өте сезімтал.

Алдымен дене шынықтыру педагогының "сөйлеу этикеті" ұғымын анықтау керек. Ол үшін О. В. Бородинаның "педагогикалық қарым – қатынас этикасы" оқу құралына жүгінеміз: "сөйлеу этикеті-осы мәдениетте қабылданған пікірлердің формасына, мазмұнына, тәртібіне, сипатына және жағдайлық орындылығына қойылатын талаптардың жиынтығы. Сөйлеу этикетіне адамдар кешірім жасау, өтініштер, кешірім жасау үшін қолданатын сөздер мен сөздер, сыпайы сөйлеуді сипаттайтын интонациялық ерекшеліктер және т.б. жатады.

Осы мәдениетте қабылданған сөйлеу этикеті пікірлердің формасына, мазмұнына, тәртібіне, сипатына және жағдайлық орындылығына қойылатын талаптардың жиынтығы. Сөйлеу этикетінің белгілі зерттеушісі Н. И. Формановская мынадай анықтама береді:"сөйлеу этикеті деп сөйлеу тәртібінің реттеуші ережелері, сұхбаттасушылардың байланысын орнату үшін қоғам қабылдаған және ұйғарылған қарым-қатынастың ұлттық спецификалық стереотиптік, тұрақты формулалар жүйесі, таңдаулы үндесуде контактіні ұстап тұру және үзу". Сөйлеу этикетіне, атап айтқанда, адамдар кешірім жасау үшін қолданатын сөздер мен сөздер, өтініштер, кешірім өтінімдер, түрлі жағдайларда қабылданған өтініш нысандары, сыпайы сөйлеуді сипаттайтын интонациялық ерекшеліктер және т. б. жатады.

Бұл жүйенің элементтері әртүрлі тілдік деңгейде іске асырылуы мүмкін [Бородина, О.В. 2016., б. 67] Сөйлеу этикетімен сөйлеу мәдениеті түсінігі байланысты. Педагогтың сөйлеу мәдениеті-бұл материалды немесе нұсқауларды баяндауда барынша мағыналық дәлдікпен студентке ақпарат бере білу [Ксенофонтова А.Н., 1983, б. 18]. Сөйлеу мәдениеті қалыптасқан педагогтан сабақ алған студенттер материалды жақсы меңгереді, дәлірек айтқанда жаттығуларды орындайды және тиісінше дене шынықтыру сабақтарында көп нәтиже алады. Дұрыс қойылған дауыспен нақты, қысқа сөйлеу студенттерге оқытушы талап еткен нәрсені жылдам меңгеруге мүмкіндік береді. Материалды баяндаудан басқа, дене шынықтыру оқытушысы өз сөзінде пәнге және сабаққа қызығушылық танытуы керек, сол арқылы студенттерге және олардың дене тәрбиесіне деген қарым-қатынасына әсер етуі керек. [Винокур Т.Г., 1993, б. 172] оқытушы үшін дайын материалды сауатты баяндау ғана емес, сонымен қатар өз ойларын, пікірлері мен сұрақтарын мұқият талдау және тұжырымдау да маңызды.

Дене шынықтыру пәні педагогының бір біріктіруші шеберлігінің бірі-оның сөйлеу мәдениеті. Тіл мәдениетін меңгерген, өзге де тең жағдайларда — білім деңгейі мен әдістемелік шеберліктеоқу-тәрбие жұмысында үлкен табыстарға жетеді. Педагогтың сөйлеу мәдениетінің компоненттері:

1. Фразаларды құру сауаттылығы.
2. Баяндаудың қарапайымдылығы мен айқындығы.
3. Мәнерлілігі:
интонация және тональность;
сөйлеу қарқыны, үзіліс;
дауыстың дыбысталу динамикасы;
сөздік байлығы;
сөйлеу бейнесі;
дикция.
4. Күнделікті өмірде сөздерді сауатты айту:
сөздегі дұрыс стресс;
жергілікті диалектілерді жою.
5. Арнайы терминологияны дұрыс пайдалану:
Фразеологиялық айналымдарды кесу;
артық сөздерді алып тастау;
жаргондық және сәнді сөздерді жою.
6. Аз жүйелі сөз.

Өзінің жеке дамуымен қатар, педагог өзінің сөйлеу мәдениеті мен сөйлеу этикеті арқылы өз студенттеріне әсер етеді, оларды сауатты сөйлеуге үйретеді және өз сөзін бақылауға бағытталған әрекеттері өзінде сөйлеу әдетін қалыптастырады [Чибриков Э.А.,. 2019., б. 377]. Педагогтың сөйлеу мәдениеті – студенттерге арналған сөйлеу үлгісі. Студенттер сөйлеу нормасы жақсы дамыған педагогпен қарым-қатынаста болған сайын, олар өздерінің жеке немесе қошаған ортаның сөздеріне құлақ асады. Сонымен қатар, жоғары оқу орнындағы дене шынықтыру міндеттерінің біріне жеке тұлғаны тәрбиелеу және оның рухани өсуі жатады. Тек мәдени дамыған педагог қана өз студенттері үшін лайықты үлгі бола алады және оларға жеке қасиеттерді қалыптастыруға көмектеседі. Дененің физикалық шынығуымен қатар, студенттердің дене шынықтыру сабақтарында

жеке тұлғаның белгілі бір жағымды қасиеттері қалыптасады, оларға сөйлеу мәдениетін жатқызуға болады. [Колдашов А.И., 2018, б. 253]

Дене шынықтыру оқытушысының сөйлеу мәнері өте маңызды, өйткені ол оқу-жаттығу сабақтары аясындағы қызметпен байланысты. [Чернова Е.А., 2019, б. 149] Осы ерекшелікті қарастырайық. Бастау үшін дене шынықтыру пәнінің оқытушысы жаттығуды көрсету сапасын және іс-қимылды сипаттау дәлдігі мен анықтығын бұзбай, дене жаттығуларын түсіндіре және орындай білуі тиіс. Одан әрі оқытушы студенттерді іс-әрекетке сауатты түрде икемдеуі керек, бұл терминология, Педагогика және студенттердің дене тәрбиесі саласындағы бастауына байланысты. Оқытушының баяндауының ықшамдылығының артықшылығы түсіндіруге сауатты көзқарас кезінде аз уақыт қажет, бұл маңызды, өйткені дене шынықтыру сабақтарында негізгі басымдыққа қимыл белсенділігі ие, сәйкесінше оған сабақтың көп бөлігі қалады. Терминологияны сабақта қолдана білу және оның бір мағыналы болуы оқытушының да, студенттер үшін маңызды. Әрбір команда дене шынықтырумен айналысуда сөйлеу этикетін талап ететіндей дыбысталуы тиіс. [Чернова Е.А., 2019, б. 204]

Дене шынықтыру оқытушысының сөйлеу мәдениетіндегі анықтық маңызды рөл атқарады. Оларға қимыл-қозғалыс белсенділігімен айналысуға арналған ғимараттарда, спорт кешендерде ерекше акустикасы бар естудің барынша айқындылығын қамтамасыз ететін қимыл-қозғалыс тембрін өзгерту қабілеті жатады. Әйтпесе, сабақ барлық студенттер үшін ыңғайлы болмайды, біреу студенттердің оқытушысын хабардар ету үшін физикалық жүктен бас тартады. Осы жерден барлық студенттер үшін дене шынықтырумен айналысу тиімділігінің төмендеуін байқауға болады. Оқытушы жаттығулардың тиімділігін төмендетуден аулақ болу үшін сабақ өтетін жердің ерекшеліктерін ескеруі және өзінің дауыс тембрін реттеуі тиіс, сондай-ақ барлық қажетті қимылдарды және жаттығуларды демонстрациялауды әрбір студентке кез келген позициядан нақты қабылдау үшін барлық студенттер үшін өзін бірдей көрінуді қамтамасыз етуі тиіс.

Енді жоғарыда айтылған сөйлеу мәдениетін қалыптастыруға қажетті критерийлерды ықшымды түсінікті тілде баяндайтын болсақ:

Критерий:	Орындалуы:
Оқытушы сөзі түсінікті болуы керек;	Ол үшін өзі материалды толық игеруі тиіс;
Оқытушы сөзі студенттерге анық естілуі тиіс;	Ол үшін сабақ өтетін ғимараттың акустикасы ескеріледі;
Оқытушы қимылдары студенттерге түсінікті болуы тиіс;	Ол үшін оқытушы дұрыс жарықтанған спорт кешендерін, және аудиторияларды таңдауы тиіс;
Оқытушы мимикасы да студенттер үшін маңызды;	Ол үшін оқытушы сабақ өтетін орындағы өз орнын дұрыс таңдауы тиіс;
Оқытушы сөзі ықшам болуы тиіс;	Ол үшін оқытушы арнайы сабақ материалдарын толық әрі нақты меңгеріп қана қоймай, арнайы әдісті де таңдай білуі тиіс;

Сонымен қатар, дене шынықтыру пәнінің оқытушысының сөйлеу мәдениетін қалыптастыруда келесілер де маңызды: оқытушының сөйлеу үні тыныш, сенімді, күшті болуы керек. Бірақ, бұл үшін оқытушының өзі тыныш, берілген өкімдердің, өз іс-әрекеттерінің, оқушылардың іс-әрекеттері мен іс-әрекеттерін бағалауының дұрыстығына көз жеткізуі қажет. Ол әдетте оқушыларды мұғалімнен итермелейді, себебі оқушы үлкен болған сайын, оның өзін-өзі тануға, өзін-өзі тануға ұмтылуы да байқалады.

Сөйлеу қарқыны да оның мәнерлілігін анықтайды. Өте тез сөйлеу дұрыс емес, өйткені ол кезде оқушыларға педагогтың не айтқанына назар аудару қиын, барлық ақпаратты «қорытып үлгеру», сондай-ақ оқушыларға өте баяу сөйлеу дұрыс емес ықпал етіп, тез жалықтырады.

Дұрыс қолданғанда сөйлеу кідірістері сөз бен сөз тіркестерінің мағынасын жақсы жеткізуге мүмкіндік береді. Үзіліс көмегімен педагогтың сөйлеуінің қызықты мәнін, оның қандай да бір оқиға туралы хабарламасын және т. б. арттыруға болады.

Педагогтың сөйлеу мәнерлілігін анықтайтын тағы бір фактор-дауыстың дыбысталу динамикасы, оның күшінің өзгеруі. Тыңдаушыларға сөйлеу дауысының жеткіліксіздігі жағымсыз әсер етеді. Ол оқушылардың тез шаршауына алып келеді. Бүкіл сабақ бойы сөйлеудің бірдей дыбыс деңгейі (Дыбыс биіктігінің тұрақтылығы) ұйқыға алып келеді.

ҚОРЫТЫНДЫ

Осылайша, оқытушының беделі оның өз сөзін меңгере білу, материалды түсінікті және сауатты түрде ұсыну және қимылдарды баяндау және сипаттау процесін қимылдарды, дауыстың тембрін және тіпті мимиканы қолдана отырып, визуализациямен біріктіре білу арқылы қалыптасады деген қортындыға келуге болады. Сабақтың нәтижесі педагогтың жалпы білімділігіне және оның сөйлеу мәдениетіне тікелей пропорционалды. Қазіргі заманғы оқытушы студенттермен жұмыс істеуге және оларды оқытуға ғана емес, сонымен қатар өткізілетін сабақтардан тиімділікті арттыру және дамыған, икемді, сауатты сөйлеу арқылы

адамның үлгісін көрсету үшін өз-өзіне үлкен жұмыс жүргізуге міндетті. Сонымен қатар, заманның даму ағымына баланысты, оқытудың тиімді техникаларын сонымен қатар, арнайы интербелсенді әдістерді де меңгергені жөн.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Машимбаева А.Ж. Қазақ тіліндегі сөздерінің суггестиясы мен прагматикасы. — Алматы: Арда, 2009. — 124 б.
2. Қобланова А. Қазақ сөз этикеті: Канд. дис. ... автореф. — Алматы, 1998. — 108-б.
3. Бородина, О.В. Этика педагогического общения: учебное пособие /О.В. Бородина. – Липецк: ЛГПУ имени П.П. Семенова-Тян-Шанского, 2016. –Ч. 2. – 67 с.; Гогунов Е.Н., Мартьянов Б.И. Психология физического воспитания и спорта: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб, заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2000. – 288 с.
4. Ксенофонтова А.Н. Совершенствование речевой деятельности учителя и учащихся в учебном процессе: Автореф. дисс. канд. пед. наук. – Л., 1983. – 18 с.
5. Винокур Т.Г. Говорящий и слушающий. Варианты речевого поведения / Т.Г. Винокур. – М., 1993. – 172 с.
6. Лыжная подготовка: рекомендации по организации самостоятельных занятий для студентов/ Чибриков Э.А., Якушин С.А., Подрубный Д.Г., Чибрикова М.Э./ Ученые записки университета им. П.Ф. Лесгафта. 2019. №5 (171). С. 377-380.
7. Использование принципа системного квантования в подготовке биатлонистов/Колдашов А.И. В сборнике: Сборник материалов научных конференций студентов бакалавриата и магистратуры, аспирантов и прикрепленных лиц (соискателей) Министерство спорта Российской Федерации; Московская государственная академия физической культуры; Московская областная олимпийская академия. 2018. С. 253-258.
8. Важность обеспечения качественной педагогической поддержки на различных этапах деятельности спорстмена спорта высших достижений/ Чернова Е.А., Чибрикова М.Э., Чибриков Э.А., Якушин С.А. В сборнике: Сборник избранных статей по материалам научных конференций ГНИИ «Нацразвитие» Материалы научных конференций. Выпускающий редактор Ю.Ф. Эльзессер. Ответственный за выпуск Л.А. Павлов. 2019. С. 149-151.
9. Занятие спортом вырабатывает положительные качества, применимые в жизни/Чернова Е.А., Чибрикова М.Э., Чибриков Э.А., Якушин С.А. В сборнике: Сборник избранных статей по материалам научных конференций ГНИИ «Нацразвитие» Материалы научных конференций. Выпускающий редактор Ю.Ф. Эльзессер. Ответственный за выпуск Л.А. Павлов. 2019. С. 204-207.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТ – СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ – INFORMATION ABOUT AUTHORS

1. **Абаева Х.А**. – преподаватель, магистр международного права, кафедра международного права, Юридический факультет, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева.

2. **Абдилаким Ж.А. –** магистрант, Международный казахско-турецкий университет имени Х.А. Ясави.

3. **Абильдаева К.М.** – канд. пед. наук, доцент, Баишев Университет.

4. **Abnasirova A. K.-** Senior teacher, Master of Pedagogics and Psychology, Aktobe Regional State University named after K.Zhubanov.

5. **Абуов А.Е. –** философия ғылымдарының докторы, профессор, Орындаушылық өнер кафедрасы, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық Қазақ-Түрік университеті.

6. **Адам М.А**. – адвокат Алматинской городской коллегии адвокатов, магистр юридических наук, докторант 1 курса гуманитарно-юридического факультета, Университета «Туран», кафедра «Юриспруденции и международного права».

7. **Айсеева Н.Н.** – магистр гуманитарных наук, ТОО КПМГ АУДИТ.

8. **Актымбаев К.И. –** аға оқытушысы, заң ғылымдарының магистрі, мемлекеттік-құқықтық пәндер кафедрасы, І.Жансүгіров атындағы ЖМУ.

9. **Акшалова Р.Д**. – докторант, магистр международного права, кафедра международного права, Юридический факультет, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева.

10. **Албытова Н.П.** – кандидат педагогических наук, и.о. профессора, ЕНУ имени Л.Н.Гумилева.

11. **Алтынбеков М.А. –** оқытушы, «Медицина» факультеті, «Пропедевтика және ішкі аурулар» кафедрасы, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті.

12. **Альптекин З –** докторант, ЮКГУ имени М.Ауезова.

13. **Амерханов Р.А. –** доцент кафедры общеюридических дисциплин, Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, кандидат юридических наук.

14. **Аренова А.Х**. – доктор педагогических наук, профессор, Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга им. Ш. Есенова.

15. **Асанов Т.И. –** докторант, Академик А.Қуатбеков атындағы халықтар достығы университеті.

16. **Ауешова Б.Т.** – к.ю.н., доцент, Каспийский государственный университет технологии и инжиниринга имени Ш.Есенова.

17. **Ахмет Ғ.Б. –** азаматтық-құқықтық пәндер кафедрасының оқытушысы.

18. **Ахметзянова С.А. –** магистрант Высшей Школы Педагогики, Павлодарский Государственный педагогический университет.

19. **Ашимбекова Б.А. –** магистр оқытушы, «Медицина» факультеті, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті.

20. **Әбдіғапбарова Ұ.М. –** педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы ҚазҰПУ.

21. **Байдалиев Қ.А. –** педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент, Кәсіби білім беру жоғары мектебінің доценті, Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан агротехникалық университеті.

22. **Байшагиров Х.Ж. –** доктор технических наук, профессор, Кокшетауский государственный университет им. Ш. Уалиханова.

23. **Baishekeyeva A.A.** – second year undergraduate specialty: 6M011900 – Foreign language: two foreign languages, University of International Business.

24. **Бегалиева А.К. –** аға оқытушысы, ЖОО-ға дейінгі білім беру факультеті, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті.

25. **Бекназарова Ұ. Ө. –** докторант, Қорқыт Ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университеті.

26. **Белесова Н.А.** – докторант 1-курса специальности «Педагогика и психология», ЕНУ имени Л.Н.Гумилева.

27. **Болатова Г.Ж. –** ғылыми жетекші, ф.ғ.д., қазақ әдебиеті және әдебиет теориясы кафедрасының аға оқытушысы, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті.

28. **Болеев Т.К.** – д.п.н., профессор, Международный казахско-турецкий университет имени Х.А. Ясави.

29. **Борейчук А.Ю.** – магистр юридических наук, член Союза Юристов Казахстана, докторант, Казахско-Русский Международный Университет.

30. **Bulatova M.B.** – Master of Social Sciences, PhD doctoral student of L.N. Gumilyov Eurasian National University, Senior Lecturer in the Chair of Journalism and Communication Management in A.Baitursynov Kostanay State University.

31. **Григорьян В.Г.** – ассоциированный профессор, кафедра «Дизайн», Университет «Алматы».

32. **Джанаева Ж.М. –** экология магистрі, Тараз мемлекеттік педагогикалық университеті.

33. **Ермаганбетова С.К. –** PhD докторант образовательной программы 6D010900-Математика,

Кокшетауский государственный университет им. Ш. Уалиханова.

34. **Ешенкулова Д.Б. –** докторант, SILKWAY халықаралық университеті.

35. **Жангужинова М.Е. –** д.п.н., доцент, Казахская Национальная Академия Искусств им.Т. Жургенова.

36. **Жаркинбаева Д.С**. – преподаватель, Международный казахско-турецкий университет имени Х.А. Ясави.

37. **Желдыбаева Б.С. –** к.п.н., и.о.доцента, ГУ имени Шакарима города Семей.

38. **Жилисбаев Н.К. –** аға оқытушы, «Спорт және өнер» факультеті, «Дене тәрбиесі» кафедрасы, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті.

39. **Жолдасбеков Ә. Ә. –** п.ғ.д., профессор, М.Әуезов атындағы ОҚМУ.

40. **Жолдасбекова Б.Ә. –** п.ғ.к.,доцент, М.Әуезов атындағы ОҚМУ.

41. **Жолдасбекова Д.А. –** преподаватель, ЮКГУ имени М.Ауезова.

42. **Жолдасбекова Қ.Ә. –** п.ғ.к.,доцент, М.Әуезов атындағы ОҚМУ.

43. **Жолдошова А.Я.** – магистр юридических наук, преподаватель, кафедра Национальное и международное право, Туран-Астана университет.

44. **Жукенова Ж.Д. –** доктор PhD, доцент, кафедра «живопись и скульптура», Казахский национальный университет искусств.

45. **Жуматаев А.А.** – докторант, Алматинская академия МВД Республики Казахстан им. М. Есбулатова.

46. **Журмагамбетов С.М.** – магистрант образовательной программы 7М02303-Иностранная филология, Актюбинский региональный государственный университет им. К. Жубанова.

47. **Жұмабеков Р. Қ. –** докторант, SILKWAY халықаралық университеті.

48. **Ирубаева А.Т.** – кандидат юридических наук, и.о. доцента кафедры, Таразский Инновационно-Гуманитарный Университет.

49. **Исаева А.А.** – магистрант, Казахская национальная консерватория имени Курмангазы.

50. **Искакова А.Ж. –** «Шетел тілі: екі шетел тілі» мамандығы магистранты, Қорқыт Ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университеті.

51. **Ізім Т.О.** – ҚазКСР-нің еңбек сіңірген артисі, өнертану кандидаты, профессор,Қазақ ұлттық хореография академиясы.

52. **Кала Н.С. –** и.о. доцента, доктор phD, научный руководитель, кафедра Международного Права.

53. **Калиев Н.К. –** аға оқытушы, «Спорт және өнер» факультеті, «Дене тәрбиесі» кафедрасы, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті.

54. **Карабаева К.Ж. –** старший преподаватель, доктор философии PhD, кафедра методики преподавания иностранных языков, КазНацЖенПУ.

55. **Каражанов М.Д**. – декан юридического факультета, доктор PhD, Казахский гуманитарно-юридический инновационный университет.

56. **Каржаубаева С.К. –** ө.ғ.д., доцент, Т.Қ. Жүргенов атындағы Қазақ Ұлттық Өнер академиясы.

57. **Касымбергебаев Б.Т.-** докторант, Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга им. Ш. Есенова.

58. **Kendzhaeva B.B. –** Docent, Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University.

59. **Керимкулова Ж.Д. –** педагогика- психология магистрі, Тараз мемлекеттік педагогикалық университеті.

60. **Kizdarbekova M.A. –** Senior teacher, Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University.

61. **Кожбаева Г.К**. – докторант, магистр филологических наук, старший преподаватель Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана.

62. **Колюх О.А. –** к.п.н, доцент ВШП, директор центра практической психологии, Павлодарский Государственный педагогический университет.

63. **Конысбекова М.Р. –** аға оқытушысы, заң ғылымдарының магистрі, қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасы, І.Жансүгіров атындағы ЖМУ.

64. **Kuanaliyeva G.A. –** doctor of Law, Associate Professor of Customs, Financial and Environmental Law Department in al-Farabi Kazakh National University.

65. **Кулкаева Л.А. –** биология магистрі,Тараз мемлекеттік педагогикалық университеті.

66. **Кунаев Д.А.** – директор НКЦ «Дом Ауэзова», кандидат филологических наук.

67. **Курманбаева З.К**. – магистр искусств, старший преподаватель, кафедра «Эстрадный вокал», КазНАИ имени Т.Жургенова.

68. **Қайпбаев Е.М**. – магистрант 2 курса, кафедра биоразнообразия и биоресурсов, факультет биологии и биотехнологии, Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби.

69. **Қайыр Ж. Ү. –** ҚР-нің мәдениет қайраткері, аға оқытушы, Қазақ ұлттық хореография академиясы.

70. **Қасенов Т.Б. –** аға оқытушы, «Спорт және өнер» факультеті, «Дене мәдениеті» кафедрасы, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті.
71. **Қобланова А.Ж. –** ф.ғ.к., доцент, Абай атындағы ҚазҰПУ.
72. **Қосанбаев С.Қ.** – т.ғ.к., доцент, Қазақстан тарихы кафедрасы, тарих және педагогика факультеті, М.О. Әуезов атындағы ОҚМУ.
73. **Мадиев К.С.** – докторант, подполковник полиции, ФПО Карагандинской академий МВД Республики Казахстан им. Б. Бейсенова.
74. **Маусымбаев С.С. –** д.п.н., профессор, ГУ имени Шакарима города Семей.
75. **Makhambetsaliyev D. B.-** 2nd year student, Law Faculty in al-Farabi Kazakh National University.
76. **Махашова П.М. –** аға оқытушы, Тараз мемлекеттік педагогикалық университеті.
77. **Мовкебаева З.А. –** доктор педагогических наук, профессор,Казахский национальный педагогический университет имени Абая.
78. **Муздыбаева Г.А. –** старший преподаватель, ГУ имени Шакарима города Семей.
79. **Мұсабекова Г.Т. –** п.ғ.д.,профессор, «Сырдария»университеті.
80. **Мұханова Ж.Н.** – магистрант специальности 6М021000- Иностранная филология, Актюбинский региональный государственный университет им. К. Жубанова.
81. **Myrzakhanova A.K. –** Cand of Ped.Scie., Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University.
82. **Нурабаева Г.У. –** к.ф.-м.н., доцент ГУ имени Шакарима города Семей.
83. **Оңалбекова А.С. –** магистрантка 1 курса, специальность 7М01705 – Иностранный язык: два иностранных языка, КазНацЖенПУ.
84. **Оразбаев Е.Д. –** п.ғ.к., доцент, «Спорт және өнер» факультеті, «Дене тәрбиесі» кафедрасы, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті**.**
85. **Оразбаев Жайын-Шах Иранбекулы –** магистрант 2-го курса, КазНАИ им. Т. Жургенова.
86. **Пазылақын Т.Ұ. –** магистр искусств, преподаватель кафедры «Эстрадный вокал», КазНАИ имени Т.Жургенова.
87. **Панихин А.С.** – студент специальности «Юриспруденция», Казахско-Русский Международный Университет.
88. **Пірәлі Г.Ж. –** филол.ғ.д., профессор, «Әуезов үйі» ғылыми мәдени орталығының ғылыми қызметкері.
89. **Раимжан С.Б.** – докторант, Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан.
90. **Раисов А.А. –** магистрант 2-го курса, Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан.
91. **Рахимов А.С. –** заведующий кафедрой Актерское мастерство и режиссура, профессор, Заслуженный деятель РК Казахская Национальная Академия Искусств им.Т. Жургенова.
92. **Рысбекова Л.Қ. –** аға оқытушы, «Гуманитарлық ғылымдар» факультеті, «Педагогикалық ғылымдар» кафедрасы, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті.
93. **Рысымбетов Е.К.** – Phd, старший преподаватель, заведующий кафедрой Художественного образования Института искусств, культуры и спорта, Казахский национальный педагогический университет имени Абая.
94. **Сагимбекова М.Н.** – магистрант Юридического Факультета, специальность Международное Право, Евразийский Национальный Университет им. Л.Н. Гумилёва.
95. **Саипов А. –** педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Кәсіптік оқыту кафедрасының профессоры, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті.
96. **Сарбасова А.Е.** – кандидат филологических наук, доцент, Актюбинский региональный государственный университет им. К. Жубанова.
97. **Сарина С.А.** – кандидат юридических наук, ассоциированный профессор, доцент, Университет «Туран».
98. **Сарымсакова А.С. –** кандидат искусствоведения, доцент, Казахская национальная консерватория имени Курмангазы.
99. **Сейдахметов Е.Е. –** профессор, «Спорт және өнер» факультеті, «Дене тәрбиесі» кафедрасы, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті.
100. **Сейдуалиева А.Н. –** 6D010200 – Бастауышта оқыту педагогикасы мен әдістемесі мамандығының 2 курс докторанты, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті.
101. **Сейлкасымова Р.А. –** оқытушысы, заң ғылымдарының магистрі, мемлекеттік-құқықтық пәндер кафедрасы, І.Жансүгіров атындағы ЖМУ.
102. **Сейтенова А.Е. –** 1 курс PhD докторанты, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті.
103. **Сманова У.К. –** 7М011 педагогика-психология магистранты, Тараз мемлекеттік педагогикалық университеті.
104. **Сутеева М.А. –** доцент, педагогика ғылымдарының кандидаты, Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе

өңірлік мемлекеттік университеті.

105. **Тасенова П.Б.** – магистр оқытушы, «Медицина» факультеті, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті.

106. **Тасқын Е.Т. –** Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясының докторанты, полиция майоры.

107. **Tausogarova A. –** Associate professor of al-Farabi Kazakh National University.

108. **Таусоғарова А.Қ. –** доцент, жалпы тіл білімі және еуропа тілдері кафедрасы, филология және әлем тілдері факультеті, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті.

109. **Таштауова Ж.Х. –** магистр,аға оқытушы, «Сырдария»университеті.

110. **Телибаева Л.А. –** Абай атындағы ҚазҰПУ-ның 1 курс докторанты, филология және көптілді білім беру институты, Академик С.С. Қирабаев атындағы қазақ тілі мен әдебиеті кафедрасы.

111. **Темиргазин Р.Х.** – старший преподаватель, кафедра уголовно-правовых дисциплин, магистр юридических наук, Казахский гуманитарно-юридический инновационный университет.

112. **Теңізбаева Г.А. –** магистр, аға оқытушы, «Сырдария университеті.

113. **Toleugali S. –** Master degree student of al-Farabi Kazakh National University.

114. **Төленбаева К. –** докторант, старший преподаватель, кафедра «Традиционного пения», Казахский гуманитарный юридический инновационный университет, Казахская Национальная академия музыки.

115. **Түзелбаева Д.М. –** «Лингвистика» мамандығының 2 курс PhD докторанты, филология және әлем тілдері факультеті, жалпы тіл білімі және еуропа тілдері кафедрасы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті.

116. **Уразбаев А.А. –** аға оқытушы, «Спорт және өнер» факультеті, «Дене мәдениеті» кафедрасы, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті.

117. **Уткалиева К.А.** – студентка специальности «Юриспруденция», Казахско-Русский Международный Университет.

118. **Федотов С.В. –** старший преподаватель, полковник полиции, кафедра ОРД Карагандинской академий МВД Республики Казахстан им. Б. Бейсенова.

119. **Хамитова Д.С.** – докторант 3 курса, Казахский национальный педагогический университет имени Абая.

120. **Tsay Y-** candidate of pedagogical sciences, docent, University of International Business.

121. **Шаштыгарин М.М. –** доцент, педагогика ғылымдарының кандидаты, Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті.

МАУЛЕНОВ Г.С.
доктор юридических наук, профессор

Рецензия на учебник «Криминология», подготовленный доктором юридических наук, профессором Алаухановым Е.О.

В 2013 году в юридической науке нашей республики произошло знаменательное и историческое событие – в г. Санкт-Петербурге (Российская Федерация) в издательстве «Юридический центр Пресс» был издан учебник «Криминология» (38 п.л., 608 стр.) известного казахстанского ученого-криминолога, доктора юридических наук, профессора, члена Союза писателей и журналистов Республики Казахстан Есбергена Оразулы Алауханова. Учебник стал очередным шагом, ранее им издавалась в России монография, тема: «Криминологические проблемы предупреждения корыстно-насильственных преступлений» (2005 год). Рецензентами учебника выступили выдающиеся ученые в области уголовного права и криминологии – доктор юридических наук, профессор О.Н. Ведерникова (судья Верховного суда Российской Федерации) и доктор юридических наук, профессор К.Р. Абдрасулова (заведующая кафедрой криминологии Ташкентского юридического института).

По устоявшейся традиции структура учебника представлена в двух частях: Общая и Особенная. В содержание Общей части учебника включены: предмет, система, методология криминологии, история

ее становления и развития, преступность и ее основные характеристики, причины преступности, личность преступника, организация и методика изучения преступности, прогнозирование и предупреждение преступности, понятие и общая характеристика виктимологии, как одного из направлений криминологии (девять глав).

В Особенную часть учебника вошли шестнадцать глав, рассматривающих криминологическую характеристику отдельных видов и групп преступлений, в т.ч. организованная, коррупционная, женская, воинская, корыстно-насильственная, экономическая, пенитенциарная, неосторожная и др., отдельная глава рассматривает международное сотрудничество в области борьбы с преступностью, особенности организации сотрудничества стран СНГ в борьбе с преступностью.

Следует особо отметить, что наш коллега проявил авторский и порой оригинальный подход к решению некоторых проблем криминологии, изложенные в настоящем учебнике. Так, например, затрагивая проблему причинности в криминологии автор, на наш взгляд, справедливо отмечает, что она является общефилософской проблемой и студенты должны ее освоить не по учебнику криминологии, а по специальной литературе.

Совершенно справедливы высказывания автора и о том, что каждый ученый видит проблему преступности и преступника соответственно своей специальности и создает «свою» теорию о ней, ее причинах и людях, совершивших преступления.

Исследуя развитие криминологии в СССР, в т.ч. и в Казахстане, профессор А.О. Алауханов подчеркивает, насколько труден и непрост был путь развития и признания криминологии, как науки – от полного непризнания, отвержения, объявления лже наукой до признания в качестве теоретической основы, как для законотворчества, так и для практики борьбы с преступностью.

При раскрытии криминологической характеристики преступлений автором приводятся статистические данные по республике о состоянии, структуре, динамике различных преступлений, конкретные практические рекомендации по их предупреждению.

Кроме того, свое логическое отражение в учебнике профессора Е.О. Алауханова нашли труды, как зарубежных, так и отечественных ученых и экспертов, среди них, Н.М. Абдиров, Н.А. Агыбаев, У.С. Джекебаев, С.Х. Жадбаев, Е.И. Каиржанов, И.И. Рогов, Г.Р. Рустемова, Н.Н. Турецкий и др.

Безусловно, отдельные положения научного труда, на наш взгляд, порой наталкивают специалистов на проблемы творческой дискуссии, в частности, соотношение социального и биологического в личности преступника; социально-психологический механизм совершения конкретного преступлений;

• роль конкретной жизненной ситуации в совершении преступления; понятие и классификация виктимности.

Но, как нам представляется, актуальность затронутых автором сложных криминологических вопросов является ярким достоинством самостоятельности профессора Е.О. Алауханова, как ученого, как автора более чем 20 монографий и учебников в области криминологии.

Особо выделим то обстоятельство, что рецензируемая работа автором посвящена его учителям и наставникам – доктору юридических наук, профессору, академику АЕН РК, Заслуженному деятелю науки и техники РК Елегену Изтлеуовичу Каиржанову и доктору юридических наук, профессору Юлдашу Мустафаевичу Каракетову.

В целом, учебник дает глубокие теоретические знания и пропагандирует криминологические знания. В целом, труд написан по-настоящему творчески, является фундаментальным и привносит значительный вклад в уголовно-правовую и криминологическую науку современного Казахстана.

Издание учебника профессора Е.О. Алауханова «Криминология», в большой степени, выдвигает авторитет казахстанской криминологии на международный уровень и станет всеобщим признанием заслуг многих поколений казахстанских криминологов, сложившихся за последние тридцать лет.

Следует только приветствовать выход Е.О. Алауханова на международную арену и пожелать ему в год его 55-летия со дня рождения продолжить неустанную работу по пропаганде криминологических знаний в нашей стране, не забывая слова знаменитого поэта «...И вечный бой, покой нам только снится!».

Не случайно в предисловии к учебнику наши уважаемые коллеги – российские ученые – доктора юридических наук, профессора З.С. Зарипов и С.Я. Лебедев отмечают, что учебник отличается логической завершенностью идеи, новизной взглядов и перспективой дальнейшего исследования.

Безусловно, изданный учебник, подготовленный профессором Е.О. Алаухановым для студентов и магистрантов (докторантов), преподавателей юридических факультетов, специалистов в области уголовного и пенитенциарного права, криминологии, а также всех заинтересованных лиц найдет широкое применение среди ученых и практиков.

АГЫБАЕВ А.Н.

доктор юридических наук, профессор КазНУ им.аль-Фараби, заслуженный деятель Казахстана

ФУНДАМЕНТАЛЬНЫЙ ТРУД ПО КРИМИНОЛОГИИ

Недавно в Санк-Петербурге издателством «Юридический центр-Пресс» издан учебник доктора юридических наук, профессора Е.О. Алауханова «Криминология» с объемом 42 п.л. Работа посвящена 20-летию независимости Республики Казахстан. Преступность и причины, ее порождаю щие всегда явились объектом пристального внимания человечества, которое постоянно ищет пути и средства эффективной борьбы с этим социальным явлением. На этой стезе особая надежда возлагалась на государство. Однако со временем стало понятно, что государство самостоятельно не в состоянии решить все возникающие сложные проблемы, что ведущая роль принадлежат обществу и его гражданским институтам. В своем выступлении на заседании Совета Безопасности Республики Казахстан 18 июня 1993 года Президент страны Н.А. Назарбаев отмечал, что «нужно ... поднять на борьбу с преступностью трудовые коллективы, широкую общественность, весь народ, средства массовой информа-ции. Такой опыт у нас был накоплен». Люди разных профессий во все времена задумывались над истоками преступности, над тем, какие вну-

тренние или внешние силы заставляют человека нарушать уголовно-правовые запреты, даже под угрозой наказания. Естественно, что все они осмысливали вопросы преступности в контексте своего времени и его требований, на том уровне знания, который они застали или которого достигли собственными усилиями.

Как известно, непременным условием успешной борьбы с преступностью является понимание ее детерминантов. Криминология – это наука о борьбе с преступностью, ее детерминантов, которая должна опираться на современные реальности и возможности предупреждения преступлений.

Автор учебника, известный ученый, много работавший в области уголовного права и криминологии, в своем труде постарался изложить разные взгляды и позиции, но при обязательном условии, что они важны, даже необходимы для понимания того, что такое преступность и как с ней бороться.

В учебнике на базе современных подходов к структуре и содержанию криминологий рассматриваются предмет, система, методология и история криминологии, задачи и перспективы ее развития. Анализ преступности, личности преступников, причин и условий преступлений дается как в общем плане, так и применительно к конкретным видам преступлении.

С тех же позиций рассматривается проблема предупреждения преступности. Специально исследованы определенные виды преступности:

преступления против здоровья человека, корыстно-насильственная, организованная, коррупционная, экономическая, рецидивная, женская, пенитенциарная, воинская преступность, преступность террористического характера, преступный оборот наркотиков, международное сотрудничество в области борьбы с преступностью.

Учебник отличает оригинальный подход автора к решению некоторых проблем криминологии, в ней приводятся статистические данные и привлекается огромное количество научных и литературных источников. Книга написана доступным, образным языком и рекомендована для студентов, магистрантов, преподавателей юридических вузов и специалистов в области криминологий, а также для работников суда, прокуратуры и других правоохранительных органов, интересующихся проблемами предупреждения преступности. Настоящий учебник является фундаментальным трудом в области криминологии.

«ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ»
«НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА»
«SCIENCE AND LIFE OF KAZAKHSTAN»

Халықаралық ғылыми журналы (Мемлекеттік тіркеу: №9875-Ж 09.02.2009 ж.
Халықаралық тіркеу: ISSN 2073 – 333X, Париж, наурыз)
Қайта тіркеу №17579-Ж 06.03.2019
2009 жылдан бастап басылым ай сайын шығады.

Международный научный журнал (Гос. регистрация: №9875-Ж 09.02.2009,
Международная регистрация: ISSN 2073 – 333X, Париж, март 2009 г.)
Перерегистрация №17579-Ж 06.03.2019
Периодичность издания ежемесячно.

Ғылыми еңбектің негізгі нәтижелерін жариялау үшін Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі білім және ғылым саласындағы бақылау Комитетінің 2012 жылғы 10 шілдедегі №1082 бұйрығымен ғылыми баспалар тізіміне енгізілген.

Журнал индексті ғылыми дәйексөздер қатарына қосылады және ҚР БҒМ Білім және ғылым саласындағы бақылау жөніндегі комитет ұсынған **заңтану, филология, педагогика, өнертану** ғылымдары бойынша басылымдар тізіміне кіреді.

Автор мәліметтің нақтылығына, ресми құжаттардың сілтемелері мен басқа да деректердің дұрыстығына жауапты. Редакцияға келген материалдар кері қайтарылмайды.

Мақалада отандық (Қазақстандық) авторлардың еңбектерін міндетті түрде қолдану керек. Сонымен қатар «Қазақстанның ғылым мен өмірі» журналының алдыңғы сандарында жарияланған авторлардың мақалаларына сілтеме жасауға кеңес беріледі.

Автор мақала жазу барысында өз еңбектеріне сілтемені азырақ жасап, басқа маңызды ғалымдардың еңбектеріне сілтеме жасағаны жөн.

Журналға мақаланы қазақ, орыс, ағылшын, неміс, француз, қытай, түрік, араб және ТМД халықтары тілдерінде жазуға болады.

Приказом Комитета по контролю в сфере образования и науки МОН РК от «10» июля 2012 года №1082 рекомендован для научных публикаций.

Журнал включен в индекс научного цитирования (ИНЦ) и в список изданий, рекомендованных Комитетом по контролю в сфере образования и науки МОН РК по специальностям: **юриспруденция, филология, педагогика, искусствоведение.**

Ответственность за достоверность фактов и сведений, содержащихся в публикациях, несут авторы.

Материалы редакцией не возвращаются.

В статье необходимо использовать труды отечественных (Казахстанских) авторов. При этом рекомендуется содержать ссылки на статьи авторов, опубликованных в предыдущих номерах международного журнала «Наука и жизнь Казахстана».

Самоцитирование в статье при написании автором научной работы допускается в наименьшем количестве.

Рекомендуется обратить внимание на значимые научные труды ученых мира.

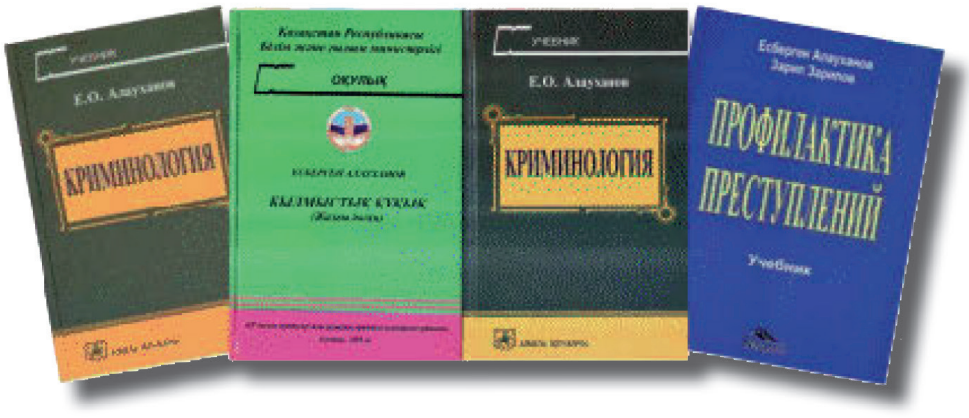
Статьи журнала принимаются на казахском, русском, английском, немецком, французском, китайском, турецком, арабском языках и могут быть написаны на языках народов СНГ.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ
Халықаралық ғылыми журнал
№4/4 2020 жыл

Бас редактор:
«Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері», з.ғ.д., профессор Е.О. Алауханов

Басуға 04.05.2020 ж. қол қойылды. Пішімі 84x108 1/8. Офсетті қағаз.
Сандық басылыс. Көлемі 24,75 б.т. Таралымы 500 дана. Тапсырыс №683

Редакция мекенжайы: Алматы қаласы, Алмалы ауданы, Абылай хан даңғылы 113 үй, кеңсе 27
web-site: www.nauka-zan.kz, e-mail: nauka-zan@mail.ru

В ведущих учебных заведениях России презентованы научные издании- учебники, монографии, вышедшие в Казахстане под редакцией «Заслуженного деятели Казахстана» д.ю.н,, профессора Е.О. Алауханова.

Презентация прошла в Московской государственной юридической академии, в Московском университете МВД России и Рязанской академии права и управления ФСИНМЮРФ; Правовой академии МЮ РФ, а также 28 мая 2009 г, в МГУ имени М.В, Ломоносова с участием проф. Е. Каиржанова. Есберген Оразович – завкафедрой Судебной власти и у г, процесса КазНУ им. аль-Фараби, член союза писателей Казахстана, член Российской криминологической ассоциации, пт редактор международного журнала «Наука и жизнь Казахстана». Профессор О. Стар ков отмстил, что новый учебник «Криминология» отличает оригинальный подход автора к решению некоторых проблем криминологии, приводятся статистические данные и привлекается большое количество научных и литературных источников. Книга написана живым, образным языком, И том числе в книге «Криминология», подготовленной под редакцией профессора И.Рогова и профессора Е.Алауханов, появились новые гавы – «Бытовая преступность», «Медицинская преступность» и «Криминотеология», чем отличается от других учебников стран СНГ. Ученые России отметили, что подобные презентации учебников, посвященных криминологической науке казахстанских ученых, не проводились уже на протяжения двух десятков лет, Своими грудами, подчеркнули они, профессор Е. Алауханов укрепляет международное научное сотрудничество.

Журналға «Қазпочта» бөлімшелер арқылы жазылу индексі 74191

